

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ BACĂU
A ARHIVELOR NAȚIONALE

ACTA BACOVIENSIA
ANUARUL ARHIVELOR NAȚIONALE BACĂU
II

Editura MAGIC PRINT
Bacău – 2007

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ BACĂU
A ARHIVELOR NAȚIONALE

ACTA BACOVENSIA

ANUARUL ARHIVELOR NAȚIONALE BACĂU

II

Editura MAGIC PRINT
Onești 2007

Anuar editat de

DIRECȚIA JUDEȚEANĂ BACĂU A ARHIVELOR NAȚIONALE

și

ASOCIAȚIA GENERALĂ A ARHIVIȘTILOR DIN ROMÂNIA

– FILIALA BACĂU –

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Vilică Munteanu – redactor șef

Mihaela Chelaru – secretar de redacție

Cristina Tanasă

Tehnoredactare: Vilică Munteanu

Coperta: Claudiu Deaconu

ISSN 1842 - 4864

Răspunderea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor

MGP

Tiparul executat la

MAGIC PRINT

Bd. Republicii nr. 43, C2/23

Onești 601129, jud. Bacău

Tel./fax: 0234.319.810

e-mail: office@mgp.ro

CUPRINS

Cuvânt înainte	6
----------------------	---

DUMITRU MĂRTINAȘ ȘI ROMANO-CATOLICII DIN MOLDOVA

P.S. Petru GHERGHEL

În căutarea adevărului	9
------------------------------	---

Gheorghe BEJAN

Profesorul Dumitru Mărtinaș	12
-----------------------------------	----

Ioan DĂNILĂ

Dumitru Mărtinaș și sistematica argumentației lingvistice	16
--	----

Ioan LĂCĂTUȘU

Dumitru Mărtinaș și problematica raporturilor dintre romano- catolicii din Moldova și românii din sud-estul Transilvaniei	22
--	----

Dorinel ICHIM

Amintiri despre un om	57
-----------------------------	----

Rafael-Dorian CHELARU

Inițiativele Sfintei Congregații „De Propaganda Fide” pentru eficientizarea activității misionare a bisericii catolice (sec. XVII)	60
--	----

Daniel FRÂNCU

Imaginea catolicului moldovean în mărturiile misionarilor din secolul al XVII-lea	75
--	----

Mihail DUMACHIE

Despre catolicii troțușeni în secolul al XVII-lea	83
---	----

Dumitru ZAHARIA

Papa Pius al VI-lea despre românii catolici din Moldova	95
---	----

Petre ȚURLEA

România, Ungaria și ceangăii în preajma Primului Război Mondial	127
--	-----

Gheorghe RADU

Identitatea catolicilor din județul Neamț în secolul XX	134
Alin SPÂNU	
Un studiu asupra ceangăilor elaborat de Serviciul Special de Informații (1942)	143

ISTORIE

Alexandru ARTIMON	
Precizări privind geneza și evoluția orașului Bacău în secolele XIV – XV	154
Dumitru ZAHARIA	
Târgul Bacău și ocolul său	201
Maria BERCEANU	
Organizarea administrativă a ținutului Bacău până la Regulamentul Organic	206
Sorin IFTIMI	
O legendă lipsită de teme: „Copiii din flori” ai lui Ștefan cel Mare	240
Constantin TOFAN	
Evoluția vameșilor Țării Moldovei din secolul al XVIII-lea până la 1830	248
Eugenia Mărioara MIHALCEA	
Organizarea și funcționarea pompierilor în orașul Bacău până la 1948	267
Ioan UNGUREANU	
Distorsiunile aplicării Legii Rurale din 1864 în unele sate de pe Siretul Mijlociu	285
Elena UNGUREANU	
Demersuri pentru înființarea primei grădinițe de copii întreținută de stat în orașul Bacău	308

Adina FOFIRCĂ și Ioan LĂCĂTUȘU

Triada planificare-realizare-raportare din perspectiva
managementului Arhivelor 316

Doina IAVNI

Arhivele în slujba publicului – tendințele cercetării Arhivelor
sucevene în perioada 2000-2006 333

Simona PALAGHEANU

Fondul Bisericesc Ortodox Român din Bucovina (1783-1948).
Instituția și activitatea 340

Alexandru DUȚĂ

O problemă de practică arhivistică – perfecționarea
inventarelor fondului Sfatul Popular al regiunii Galați 351

Maria TURBATU

Pregătirea pentru microfilmare – studiu de caz:
Inspectoratul Școlar al județului Bacău 363

Cristina TANASĂ

Raportarea cadrului legal românesc la standardele
internaționale pentru arhivele digitale 372

Gabriela VULPE

Preocupări ale specialiștilor francezi în cadrul comisiei
pentru arhive notariale 379

Rodica IFTIMI

Arhivistul Sever Zotta (1874-1943) 389

Rodica IFTIMI

Evocare Constantin N. Turcu (1903-1980) 403

CUVÂNT ÎNAINTE

Continuăm, cu dificultățile inerente încă începutului, să publicăm Anuarul Arhivelor Naționale Bacău *ACTA BACOVIENTIA* numărul II, dorind să punem în valoare aspecte mai puțin cunoscute sau tratate din istoria românilor, cu accent pe fenomene locale și, de asemenea, să prezentăm anumite aspecte din experiența profesională a arhiviștilor noștri, precum și probleme actuale ale arhivisticii din alte țări, care pot duce la perfecționarea activității Arhivelor Naționale.

În numărul de față al *Anuarului* un spațiu important este dedicat personalității profesorului Dumitru Mărtinaș, autorul lucrării *Originea ceangăilor din Moldova*, omul care și-a dedicat o bună parte din viață cercetării originii și identității populației din rândul căreia s-a ridicat, încercând să dea cele mai pertinente răspunsuri, de la a cărei naștere s-au împlinit anul acesta 110 ani și populației romano-catolice din Moldova, încercând să dăm, pe baze documentate științifice, răspunsuri la diferite teorii care de care mai fanteziste și fundamentate pe neadevăruri ori pe adevăruri spuse trunchiat. Ne propunem să abordăm problematica romano-catolicilor din Moldova obiectiv, *sine ira et studio*.

Articolele și studiile din *Anuar* care au ca tematică cele două probleme (D. Mărtinaș și romano-catolicii), grupate distinct în prima parte, sunt o parte din comunicările care se vor prezenta la Sesiunea anuală a Arhivelor Naționale Bacău, care se organizează în colaborare cu Asociația romano-catolicilor „Dumitru Mărtinaș” Bacău, aceasta fiind momentul principal al manifestărilor desfășurate pe parcursul a trei zile: 19 octombrie 2007 – Liceul Alexandru Papiu Ilarian Tg. Mureș (Evocarea personalității profesorului Dumitru Mărtinaș), 20 octombrie – Arhivele Naționale Bacău și Complexul Muzeal de Istorie „Iulian Antonescu” Bacău și 21 octombrie – Butea, locul nașterii lui Dumitru Mărtinaș.

A doua parte a *Anuarului* conține câteva studii de istorie locală și a Moldovei, fiind, în cea mai mare parte, rodul cercetărilor în Arhivele Naționale, iar în ultima parte sunt articole de arhivistică, inclusiv de evocare a unor arhiviști care fac cinste profesiei căreia s-au dedicat și sunt exemple pentru generații și generații de truditori în slujba *Măriei Sale Documentul*.

Semnalele primite după apariția primului număr al *Anuarului Arhivelor Naționale Bacău* ne dau speranța acesta va aduce o contribuție la cunoașterea unor izvoare istorice, iar în paginile sale vor își vor găsi locul confruntări de idei pe tărâm arhivistic, publicația fiind deschisă tuturor celor care sunt interesați să însereze în paginile ei parte din rezultatele cercetărilor istorice ori experienței arhivistice.

Prof. Vilică MUNTEANU
Directorul Arhivelor Naționale Bacău

DUMITRU MĂRTINAȘ
ȘI ROMANO-CATOLICII DIN MOLDOVA

Onorat auditoriu,

Sunt îndreptățit să exprim în numele meu și al tuturor catolicilor din Moldova, mai ales al celor din ținutul Bacăului și al Romanului, un gând de prețuire și recunoștință față de toți cei care au luat inițiativa organizării unui astfel de simpozion dedicat lui Dumitru Mărtinaș și populației catolice din Moldova.

Este o inițiativă destinată descifrării originii și identității unei comunități prezentă de sute de ani pe meleagurile Moldovei și care n-a avut parte în trecutul mai îndepărtat sau mai recent decât de greutăți și obstacole în calea afirmării propriilor convingeri și a propriei culturi.

Acești creștini romano-catolici au dorit și doresc să-și exprime propria trăire și să se prezinte cu propriile aspirații.

Păstrez convingerea că o asemenea inițiativă va duce la aflarea și confirmarea adevărului, un lucru absolut necesar pentru stabilirea liniștii, nu numai pentru membrii acestei comunități, ci și pentru cei care au avut sau au alte păreri despre catolicii din Moldova.

Trebuie să subliniez că membrii acestei comunități au fost și sunt liniștiți, pașnici, și că, dacă au avut uneori de suferit, au făcut-o în tăcere, continuându-și eforturile lor de a fi alături de ceilalți locuitori, părtași la binele poporului întreg, oferind chiar exemple de eroism. Despre ele ne vorbesc cronicile, ne vorbește cu autoritate marele și vrednicul Kogălniceanu, care face, ca nimeni altul, în adunarea legislativă a Principatului Moldovei, la 18 noiembrie 1857, apologia contribuției acestor credincioși catolici „la consolidarea nației noastre”.

Iată cum îi prezintă pe locuitorii acestor sate, care fac obiectul studiilor profesorului Dumitru Mărtinaș, un alt vrednic urmaș al clăcașilor din Săbăoani (la care făcea referință Mihail Kogălniceanu), episcopul Mihai Robu, cel dintâi ridicat la acest rang.

„Pe plaiurile frumoase ale Moldovei, mai ales în județele Roman și Bacău trăiește de veacuri o populație românească de religie creștină catolică, ce a stat totdeauna în termeni buni și de înțelegere cu populația creștină ortodoxă, în mijlocul căreia sunt stabiliți, socotindu-se frați de sânge în timp de pace și în timp de război”.

„Credincioșii mei au fost și sunt cetățeni pașnici și-și împlinesc datoriile lor către țară, la fel ca frații lor ortodocși: dau biruri, plătesc impozite, fac armata, ascultă de superiorii lor, fac toate angaralele la care sunt supuși și ceilalți fii ai țării; ...sute și mii de soldați au luptat în 1916 și luptă și azi cu însuflețire pentru integritatea și mărirea țării fără să se dea înapoi de la jertfa supremă a

vieții pe toate câmpurile de bătaie, – mulți soldați catolici au dat dovadă de eroism extraordinar și au fost decorați. Toți se simt români și sunt mândri a fi români, și-i doare inima că sunt considerați străini sau unguri numai pentru că sunt catolici”.

El continuă în memoriul său adresat mareșalului Antonescu astfel:

„Dacă m-am adresat dv., am făcut-o pentru a-mi împlini o datorie sfântă față de păstoriții mei și pentru a lua apărarea lor, într-o cauză dreaptă, fiindcă nu este nimeni altul care să o facă. Am făcut-o cu deplina convingere că dumneavoastră veți înțelege situațiunea în care ne aflăm noi, toți românii catolici moldoveni, și veți binevoi a pune capăt acestei situațiuni și a reda pacea și seninătatea sufletească de odinioară, celor peste 100.000 (una sută mii) români catolici moldoveni, considerându-i și pe dâșii ca adevărați fii ai țării românești și dându-le puțința de a se dedica cu tot sufletul la munca pentru binele obștesc, fără frica de a fi alungați peste hotarele țării, ca străini, ori ca periculoși, ori ca nesimpatizanți, numai pentru că sunt creștini catolici”. (Memoriul către domnul mareșal Ion Antonescu, 6 martie 1943).

Onorată asistență, stimați oameni de știință și de cultură,

Am început intervenția și salutul meu cu un cuvânt biblic „Adevărul vă va face liberi”, cuvânt ce aparține tezaurului evanghelic proclamat de Domnul nostru Isus Cristos. Chiar dacă aceste cuvinte au referință directă la cuvântul lui Dumnezeu, ele trebuie să fie normă în orice situație și în orice domeniu. Cine ajunge la cunoașterea adevărului este liniștit, nu mai este sclavul îndoielii și ca atare rămâne liber. În lumina acestui cuvânt și în acest cadru doresc să subliniez câteva gânduri:

Mă bucur să vă spun că spre acest lucru au năzuit și năzuiesc credincioșii catolici, atunci când se preocupă de originea lor, de limba și credința lor, să urmeze adevărul, să lucreze însoțiți de el. Am putea spune că ei îl simt, îl trăiesc, îl urmează și acest lucru îi îmbucură.

Încurcăturile vin de la cei din afară, care îi tulbură, îi taxează că sunt străini, că sunt altceva decât ceea ce simt. Mulți nu dau atenție la aceste acuze, afirmații, speculații și își caută liniștiți de viața lor. Alții, în schimb, se agită, suferă, se revoltă și caută să-și cunoască și mai profund trecutul, să-și analizeze simțămintele și să-și prețuiască cultura.

În această zbuciumată situație, liderii bisericești care au lucrat sau care s-au ridicat din mijlocul acestei comunități s-au simțit obligați să studieze, să cerceteze pentru a cunoaște adevărul. Amintesc aici pe câțiva din sânul acestor creștini catolici: pr. Ion Ferent, pr. Iosif P.M. Pal, pr. Ion Mărtinaș, pr. Iosif Gabor, profesorul Dumitru Mărtinaș – cel pe care-l omagiem astăzi etc. Lui îi datorăm o mare contribuție pentru cunoașterea originii și identității catolicilor din Moldova și el reprezintă vocea autentică

nu numai a butenilor, ci și a celorlalți locuitori din ținutul Romanului și din împrejurimi.

Grija și responsabilitatea noastră – a mea ca episcop și a colaboratorilor mei – este foarte mare. Nu putem să ne desprindem de sentimentul bunilor și străbunilor noștri părinți, a cercetătorilor din sânul comunităților noastre, nu putem să rămânem pasivi, și afirmăm cu tărie și curaj ceea ce au simțit și simt catolicii din satele noastre din zona Bacăului și a Romanului. Ei se simt pământeni ai acestor locuri, chiar dacă mulți au venit de peste munți și au adus de unde au venit graiul lor specific și ceea ce au deprins acolo; ei se simt legați de aceste meleaguri, le iubesc și le prețuiesc ca și meleaguri natale, ei vorbesc cu toți cei din jur limba locului, limba română, și sunt mândri să spună că sunt români alături de ceilalți. Ei se simt fii ai acestui popor și nu doresc altceva decât să li se recunoască sentimentele lor, dreptul lor, și să fie ascultați. Nu cer privilegii, nu vor să se ridice peste alții; ei vor să fie pașnici și să fie recunoscuți ca și ceilalți frați ai lor, chiar dacă sunt catolici și pentru asta au suferit și suferă și azi.

Respect și prețuiesc pe toți cei care păstrează tradițiile, graiul și obiceiurile pe care le au creștinii catolici din Moldova, pe care le cultivă și cu care împodobesc zestrea creștină și culturală a celor ce viețuiesc de veacuri pe aceste meleaguri.

Le mulțumesc tuturor acelor care, într-un fel sau altul, se apleacă cu interes științific spre această comunitate și sunt animați de un singur interes: cunoașterea, afirmarea și confirmarea adevărului.

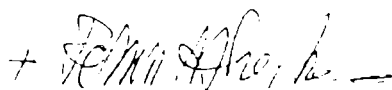
Mă bucur să știu că în vederea unui dialog loial și fructuos, credincioșii catolici s-au constituit într-o asociație culturală cu denumirea Asociația „Dumitru Mărtinaș” și sper să-i reprezinte cu cinste și responsabilitate pe toți, în dialog cu celelalte foruri, asociații și parteneri.

Aduc împreună cu toți creștinii catolici din Moldova un respectuos omagiu venerabilului și vrednicului profesor Dumitru Mărtinaș, de la a cărui moarte s-au împlinit anul acesta 110 ani și îndrept spre ceruri rugăciuni fierbinți pentru odihna și răsplata veșnică a sufletului său.

Vă rog să-mi permiteți să vă mulțumesc tuturor și să implor binecuvântarea lui Dumnezeu în munca pe care o depuneți în favoarea adevărului atât în cadrul acestui simpozion omagial, cât și în orice lucrare și cercetare veți întreprinde.

Dacă vom cunoaște adevărul, el ne va face liberi (cf. In 8,32).

Cu respect și binecuvântare,

+
† Petru GHERGHEL,
episcop de Iași

Bacău, 20 octombrie 2007

Profesorul Dumitru Mărtinaș s-a născut în ziua de 11 mai 1897 în satul Butea din județul Iași într-o familie de țărani catolici. Încă din copilărie manifestă o evidentă dorință de a cunoaște tot mai mult, de a învăța foarte bine, chiar dacă viața la țară nu era în acele vremuri grele tocmai propice pentru aplecarea spre învățătură a unui copil trăitor într-un sat.

Cu toate acestea, copilul și mai târziu adolescentul Dumitru Mărtinaș reușește printr-un efort demn de remarcat să urmeze cursurile seminarului „Sfântul Iosif” din Iași și pe cele ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, studiind cu pasiune limba și literatura română, limba latină și filozofia. Eforturile pe tărâmul învățăturii îi vor fi încununate prin licența în filologie din anul 1920, care îi va deschide calea unei remarcabile cariere didactice, devenind profesor de limba și literatura română, cu specialitatea secundară de limba latină.

Primul război mondial nu l-a lăsat indiferent nici pe profesorul Mărtinaș care va lupta, ca mulți alți tineri dascăli din vremea aceea, pe front, dedicându-se cauzei naționale, dovedind prin toată atitudinea sa un patriotism deosebit.

După terminarea studiilor universitare, în anii de după război va fi nevoit să predea în câteva orașe din țară. Astfel, începând de la 12 octombrie 1921 și-a desfășurat activitatea la Liceul German și Școala Normală din Cernăuți, la Liceul German din Trontino, județul Cetatea Albă, la Școala Medie nr. 2 din Arad, la Liceul “Principele Nicolae” din Sighișoara, iar din 1 septembrie 1925 la Liceul “Alexandru Papiu Ilarian” din Târgu Mureș, unde va activa în trei etape: 1925-1940; 1945-1948 și 1955-1958. În acest ultim loc va fi de altfel și director în intervalul 1934-1936.

„Nevoile profesionale m-au purtat prin Bucovina, Basarabia, prin Transilvania, pe la Arad, Sighișoara, Târgu-Mureș. Pretutindeni țărani români seamănă cu cei de la Butea. Toamna, copiii de la Daneș sau de la Voiniceni, Râciu și din alte sate veneau la școală ghemuiți în căruța cu fân, pe salteaua de paie (pentru internat), speriați, nedumeriți, întovărășiți de părinții lor, țărani apăsăți de toate umilințele și nevoile vieții lor amărâte, cu gândul de a pregăti copiilor un drum mai lesnicios, o viață mai omenească. Mărturisesc că toți acești copii îmi inspirau o profundă simpatie, căci îmi aduceau aminte de mine, de copilul care odinioară, în 1907, ghemuit într-o căruță cu fân, alături de tata, intram în Iași pe ulița Păcurarilor, speriat de larma orașului și a tramvaielor. De aceea i-am iubit pe acești băiețași, i-am

ocrotit, i-am încurajat și ajutat, după puteri, în tot cursul carierei mele”¹, spunea cu nostalgie profesorul.

În perioada activității sale didactice profesorul Dumitru Mărtinaș a avut acel har deosebit de a se apropia de sufletul elevilor săi scrutându-le interiorul fragil, inimile tinere, într-o asemenea măsură încât amintirea lui va rămâne peste ani neștersă în memoria foștilor săi elevi.

Unii dintre ei au ajuns personalități de marcă în diverse domenii de activitate: prof. univ. dr. Ioan Ciobanu (biolog și geograf), dr. Ovidiu Papadima (istoric al literaturii române), dr. Emil Cernea (jurist), profesor universitar, Septimiu Bucur (eseist), prof. univ. dr. doc. J. Spielmann. Fiecare dintre ei păstrează amintiri deosebite despre profesorul Dumitru Mărtinaș, cel care le-a călăuzit primii pași pe tărâmul cunoașterii. Îl numesc “deopotrivă părinte sufletesc, exemplu de urmat în viață, pedagog care le-a deschis orizonturi noi”². “Ca fost elev al profesorului Dumitru Mărtinaș (1946-1948), pot să spun că orele de limba și literatura română cu dânsul erau o binecuvântare pentru noi elevii școlii ... Prin erudiția și stilul propriu, profesorul Mărtinaș a captivat, a entuziasmat generații de elevi insuflându-le dragostea pentru literatură. A fost un părinte sufletesc și un exemplu de urmat în viață”³, mărturisea dr. Ioan Ciobanu. “Îi datorez dragostea pentru literatura română”⁴, confirmă dr. Ovidiu Papadima.

Un admirabil portret intelectual și moral în același timp l-a creionat într-un articol publicat în revista “Viața” de la Târgu Mureș, fostul său elev, prof. dr. doc. J. Spielmann. Nu putem să nu reluăm în acest context câteva pasaje din acest material, o adevărată mărturisire de credință și iubire a unui elev pentru dascălul său ca model de viață. Iată ce spunea fostul elev Spielmann: “Dumitru Mărtinaș ... a reprezentat pentru generații de liceeni, printre care și pentru cei din promoția mea, întruchiparea pedagogului desăvârșit și o ilustrare vie a idealului de perfecțiune cehovian: *La om, totul trebuie să fie frumos, și fața ... și sufletul și gândurile...* Orele profesorului Mărtinaș reprezentau o adevărată oază, un refugiu, lecțiile sale erau o pledoarie caldă pentru toleranța națională și umanism. Dintre toți profesorii mei, de el m-am simțit cel mai puternic atașat; exemplul său am căutat să-l urmez, mai târziu, în munca mea didactico-educativă ... Dumitru Mărtinaș a fost un pedagog modern, un animator competent al primelor elanuri ale elevilor săi, adolescenții. Cine ar putea oare uita inegalabilele sale ore de limba și literatura română, psihologie, sociologie, filosofie, orele sale de

¹ Cf. Dorin Borda, Ilarie Gh. Opreș, Traian Bosoancă, *Dascăli Mureșeni*, I, Casa de editură „Mureș”, 2006, p. 169

² Cf. Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, ediția a II-a, Bacău, Editura „Symbol”, 1998, p. 204

³ Cf. *supra*, nota 1, p. 170

⁴ *Ibidem*

dirigenție, palpitante și insolite. Cine ar putea uita vocea caldă și calmă a profesorului, memorabilele sale *paranteze* – tot atâtea invitații la meditație asupra nedreptății sociale; îndemnul său continuu de a ne exprima părerea liber, chiar cu riscul de a-l contrazice; insistența sa să conducem un jurnal personal, pentru o mai bună autocunoaștere; sfatul său imperativ de a ne cizela stilul ... repetata invocare a aforismului lui Horațiu *Carpe diem*, chemare pătimașă pentru a folosi util și frumos orele, zilele unicei, irepetabilei noastre vieți; pledoaria sa pentru modestie, onestitate și adevăr ... Ceea ce vesteja, stigmatiza profesorul Mărtinaș era *absența curiozității intelectuale și suficiența simplistă, care dă naștere mediocrității pretențioase*, ceea ce proslăvea era patriotismul adevărat, dăruirea pasionată pentru propriul popor și respectul față de toți fiii patriei comune ... A simțit din plin atașamentul foștilor săi elevi, care l-au iubit și l-au stimat, pentru care, în ciuda deceniilor de viață ce au trecut a rămas o prezență, o permanență vie ...”¹.

Dar și amintirile profesorului Mărtinaș din vremea activității sale didactice sunt memorabile. Iată ce spunea el în 1976: “Dacă păstrez amintiri frumoase de la Târgu Mureș, acestea sunt mai puțin amintiri din cancelaria profesorală, ci mai multe amintiri frumoase păstrez din clasă, de la elevii mei ... Cu ei totdeauna m-am împăcat, totdeauna am avut o mare afecțiune și atracție față de ei ...”².

După ce s-a pensionat, profesorul Dumitru Mărtinaș se va stabili la Buzău, unde la 3 februarie 1979 se va sfârși din viață. Chiar și “în anii săi de pensionar, pe care i-a trăit la Buzău, a continuat să fie profesorul, dascălul atașat cu trup și suflet de foștii săi elevi ... evocând cu nostalgie (adresându-se acestora într-un mesaj din 1974 n.n.) *acele clipe unice de comuniune sufletească pe care mi le-ați dăruit odinioară la orele de clasă și care nu se vor mai întoarce niciodată* transmițându-ne totodată experiența sa personală în arta de a *îmbătrâni cu demnitate*”³.

Opera sa științifică cuprinde eseuri pedagogice, studii și articole, alături de un temeinic studiu filologic, intitulat „Contribuții la problema originii românești a ceangăilor din Moldova” la care a lucrat toată viața și care a văzut lumina tiparului cu titlul „Originea ceangăilor din Moldova” abia în anul 1985, la câțiva ani după trecerea lui în eternitate.

Referindu-se la autor și la cercetarea acestuia, unul dintre editorii manuscrisului, anume profesorul Ion Coja menționa la un moment dat creionând un sugestiv profil moral și intelectual al profesorului Mărtinaș: “un om cinstit și erudit, un om de o conduită profesională fără reproș, un om drept, cu un desăvârșit simț moral. Puține lucrări științifice îngăduie

¹ Cf. revista „*Natra*”, XI, nr. 7, iulie, Târgu-Mureș, p. 14

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

cititorului să-i facă un portret autorului. Această lucrare a lui Mărtinaș, ridicându-se împotriva unor teze unanim acceptate, ridicându-se cu amărăciunea și obida celui ce se vede neînțeleș chiar de ai săi, demontând metodic – sine ira et studio – monumentul neadevărului, scornit descori din rea-credință mai mult decât din neștiință ... această lucrare mă apropie cel mai mult de omul ce o scrisese, o scrisese ca o destăinuire, deși tăinuirea era a altora, în pofida unui adevăr care pentru autor se afla la lumina zilei, ușor de cunoscut de cine s-ar fi ostenit, înainte de orice, să-i întrebe pe ceangăii înșiși ce sunt. Autorul, el însuși ceangău ... scrie pentru a apăra un drept ce se află deasupra oricăror interese politice: dreptul moral de a-ți cunoaște și asuma propria identitate. Nu ține Dumitru Mărtinaș să facă pe placul nimănui afirmându-și originea românească. Ci face numai pe placul conștiinței sale, angajată într-o febrilă căutare a adevărului. Și-și asumă în cele din urmă o identitate etnică românească numai în măsura în care o consideră conformă cu adevărul. Căci adevărul a fost interesul de care Dumitru Mărtinaș s-a simțit animat în cercetările sale”¹.

Subiectul originii „ceangăilor” l-a frământat pe profesorul Dumitru Mărtinaș toată viața, culegând în acest sens informații de pe teren, vorbind cu oamenii, ascultându-le graiul, consultând în același timp un bogat material bibliografic. Concluziile sale converg către afirmarea fără echivoc a originii românești a „ceangăilor” din Moldova.

¹ Cf. *supra*, nota 1, p. 170-171

1. Preliminarii târgumureșene

În zilele de 22 și 23 septembrie 2005, Universitatea „Petru Maior” din Târgu-Mureș organiza, prin Facultatea de Științe și Litere, ediția I a Conferinței Internaționale „Integrarea europeană – între tradiție și modernitate”. Sub sigla IETM I, și-au dat întâlnire cercetători, cadre didactice universitare, istorici, matematicieni și informaticieni, care în șapte secțiuni au tratat o problemă vastă și complexă, de mare actualitate în condițiile în care manifestarea prefată integrarea României în Uniunea Europeană. Secțiunea „Limba română”, prezidată de prof. univ. dr. Alexandru Niculescu, de la Universitatea din Udine (Italia), a beneficiat de înscrierea a 15 lucrări, care fie au aprofundat teorii lingvistice noi, fie au propus puncte de vedere originale în privința destinului unor comunități lingvistice insulare. Din prima categorie a reținut atenția comunicarea unui coautor al recent apărutei Gramatici a Academiei (conf. univ. dr. Mihaela Gheorghe, de la Universitatea „Transilvania” din Brașov), iar din a doua, discuția privind „Minoritățile lingvistice în România astăzi” (lect. univ. dr. Aida Todî, de la Universitatea „Ovidius” Constanța) și, în special, conferința moderatorului despre „Integrare europeană vs. izolare în limba și cultura europeană”. Alexandru Niculescu a susținut și argumentat compatibilitățile – atâtea câte există – între Orient și Occident. Întâmplarea a făcut ca în anul desfășurării simpozionului să apară în județele cu populație maghiară și în satele ceangăiești din Moldova o carte, în două volume, cu titlul „Cunoașterea națiunii maghiare”, distribuită gratuit elevilor și editată cu cheltuiela unei fundații guvernamentale și nonguvernamentale din Ungaria. Sunt vehiculate, în lucrarea respectivă, cifre care nu corespund realității¹ și afirmații care contravin adevărului istoric².

¹ E vorba de 80-90.000 de locuitori care ar vorbi graiul ceangăiesc, când de fapt ultimul recensământ consemnează o disproporție uriașă față de cifra acreditată de Fundația „Iliyeș”. (În 1977, recenzorii au consemnat, în toată Moldova, adică în opt județe, prezența a 5.770 de locuitori care s-au declarat de naționalitate maghiară.)

² Sub titlul „Cartea care bântuie țara”, gazeta „Observator de Bacău” (nr. 26, din 03.04.2006, p. 9) publică o primă parte a unei dezbateri privind lipsa de veridicitate a informațiilor incluse în cele două volume ale lucrării „Cunoașterea națiunii maghiare”, „o mistificare cu bună știință a adevărului care să strice imaginea externă a României” (Dan Mindirigiu).

În chiar zilele desfășurării simpozionului, presa târgumureșeană a făcut cunoscut un fapt care se asociază cu relatarea privind apariția cărții enunțate. Cel mai răspândit ziar al județului, „Cuvântul liber”, prelucra, de fapt, conținutul unei emisiuni difuzate la Radio Târgu-Mureș și dedicate unei inițiative aparent lăudabile. Parohia reformată din Pădureni a oferit unui număr de 32 de copii ceangăi din localitățile Cleja și Buda o minivacanță, iar impresiile lor au fost comunicate „pe viu”, în amintita emisiune radiofonică. „Mai întâi, trebuie să apreciem felul neaoș românesc de a vorbi al copiilor intervievați, care nu știu o boabă ungurește și care n-au vreo urmă de accent străin în pronunție” – notează semnatarul articolului. „La școală, în comunitate, *acasă* (subl. aut.), vorbesc românește; doar una dintre fetele menționa că bunicii mai cunosc maghiara”¹. Trecând peste intenția de prozelitism în serviciul cultului reformat („clasa” de 32 de elevi avea în program și ore de religie), reține atenția – din punctul de vedere al interesului lingvistic – incompatibilitatea idiomurilor maghiar (se învățau cântece în această limbă) și românesc (graiul lor de acasă). Doctorandul Alexandru Ciubică susține această realitate prin actualizarea informațiilor cuprinse în monografia lui Dumitru Mărtinaș, „Originea ceangăilor din Moldova” (București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985), într-o culegere de articole, cu titlul „Jocul periculos al falsificării istoriei”, apărut un an mai târziu la aceeași editură, precum și în ediția din 15 februarie 1986 a revistei „Luceafărul”, care publică o amplă dezbateră pe tema destinului romano-catolicilor din Moldova. Concluzia sa este că „ceangăii nu sunt altceva decât rezultatul acelei radieri a românilor transilvăneni dincolo de Carpați, din simple motive economice (de ex., transhumanța turmelor) sau, mai adesea, în urma unor presiuni sociale, economice, naționale și religioase”², „iar revendicarea acestora de către istoriografia maghiară [...] reprezintă încă una din contrafacerile de care istoria realității etnico-lingvistice și bunul-simț se vor dezice!”³.

În acest context, lucrarea „Destinul unui idiom – graiul ceangăilor din Moldova”, prezentată la simpozionul „Integrarea europeană – între tradiție și modernitate”, a primit, fără voie, o semnificație specială. Autorul și-a propus „să evidențieze particularitățile graiului ceangăilor din Moldova, pe

¹ Prof. drd. Alexandru Ciubică, „*Timeo Danaos et dona ferentes*” („*Mă tem de greci, chiar când aduc daruri*”), în „Cuvântul liber” (Târgu-Mureș), an XVII, nr. 188 (4100), din 23.09.2005, p. 8. Autorul articolului, care ocupă o întreagă pagină de ziar, este profesor de istorie la Colegiul Național „Al. Papiu-Ilarian” din Târgu-Mureș. Am ținut să-l cunosc personal, în ziua de 23 sept., și să-i împărtășesc aprecierea pentru conținutul articolului, dar și să-i sugerez că termenul „maghiară” este impropriu în cazul unor vorbitori care se înțeleg cu maghiarii în proporție de 20-30%. Sintagma adecvată este „graiul ceangăiesc”.

² *Ibidem*

³ *Ibidem*. Este fraza de final a articolului. Semnul exclamării se cere pus în legătură cu ironia degajată de titlu

de o parte, și destinul acestuia în lumea contemporană, pe de altă parte. Observațiile, constatările, opiniile și interpretările pe marginea acestui subiect țin seama de realitatea lingvistică și cea socială din localitățile anchetate și se întemeiază pe un studiu dialectal adecvat, precum și pe o amplă bibliografie”¹. Moderatorul secțiunii, prof. univ. dr. Alexandru Niculescu, a stabilit că această lucrare și cea prezentată de conf. univ. dr. Mariana Zgardan, de la Universitatea Tehnică din Chișinău, au adus în discuție fenomenul bilingvismului, în ipoteze variate și cu soluționări diferite².

2. Dumitru Mărtinaș – filologul

2.1. Opinii privind bilingvismul „românesc-unguresc”

Termenul „bilingvism” a primit mai multe accepții, în relație fie cu aria de răspândire (pentru aceasta se vorbește de graiuri insulare), fie cu componentele sale (pentru aceasta există sintagma „graiuri mixte”). Cel mai adesea însă termenul este definit „în raport cu fazele procesuale identificate”³. Concret, situația când un vorbitor se servește de două sisteme lingvistice diferite succesiv și nu simultan ilustrează bilingvismul acțional.

Pe Dumitru Mărtinaș l-a preocupat „bilingvismul românesc-unguresc”, devenit subcapitol în lucrarea sa fundamentală, „Originea ceangăilor din Moldova”. Citându-l pe Zöld Petru, cel care folosește prima oară termenul „ceangăi”, Mărtinaș desprinde din însemnările acestuia următoarea frază referitoare la romano-catolicii din Moldova: „Toți cunosc și vorbesc la fel românește și ungurește”⁴. Este prima atestare a bilingvismului populației respective. Mai precis, „acești «unguri» vorbeau și românește”⁵. Filolog subtil, Dumitru Mărtinaș a intuit energia de

¹ Ioan Dănilă, *Destinul unui idiom – graiul ceangăiesc din Moldova*. Rezumatul lucrării, publicată în volumul tipărit de Editura Universității „Petru-Maier” Târgu-Mureș (ISBN 973-7794-36-2).

² Presa a remarcat aceeași polarizare a tematicii și a consemnat evenimentul sub un titlu adecvat. Din expunerea Mariane Zgardan a reținut că „7 la sută din populație, adică rușii, impun punctul lor de vedere în Republica Moldova, iar cei ce vorbesc românește sunt îndemnați zi de zi să meargă în România dacă nu vor să folosească limba rusă”. În urma audierii celei de-a doua lucrări, gazetarul a preluat concluzia autorului că „se impune o cercetare mai atentă a subiectului și dinspre partea română, nu doar dinspre colectivele de cercetători maghiari” (Florentin Deac, *Limba română – în două ipostaze, dincolo sau dincoace de Prut*, în „Cuvântul liber” [Târgu-Mureș], anul XVII. nr. 190 [4102], din 27 sept. 2005, p. 2)

³ Ioan Dănilă, *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, București, Ed. Didactică și Pedagogică – R.A., 2005, p. 7

⁴ Veszely, Imets és Kovács, *Utazása Moldva Oláhhonban 1868*, Maros-Vásárhely, 1870 (Scrisoare a lui Petru Zöld către episcopul Ignatiu Batthyáni, din 11 ianuarie 1871), apud D. Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, Bacău, Editura „Symbol”, 1998, p. 30

⁵ *Ibidem*

comunicare a semiadverbului „și”, chiar dacă „Gramatica limbii române” (ediția din 1966, după care cu siguranță a predat profesorul de limba și literatura română Dumitru Mărtinaș) nu-l înregistrează la subcapitolul „adverbe provenite din alte părți de vorbire”¹. Și totuși, acestui fragment de enunț – „vorbeau și românește” – i-a fost dedicată o teză de doctorat în anul 2004. Tacit, a fost actualizată forma verbală: în 1766 ceangăii *vorbeau* „la fel românește și ungurește”², iar la începutul secolului XXI se vorbește la nivel de performanță și limba română.

2.2. Argumente de ordin fonetic

După o seamă de considerații preliminare, D. Mărtinaș aduce în discuție trei particularități fonetice ale graiului ceangăilor: africaticizarea dentalelor, rostirea siflantă și, respectiv, conservarea lui *l'* (muiat). Primul fenomen se concretizează în transformarea dentalelor *t*, *d*, muiate de vocalele palatale *e*, *i*, în *ê*, *ġ*, consoane africcate sau semiocclusive, ca în Banat și o parte din Transilvania³:

a) *t + e*, *i* > *ê*

- la inițială: *te temi* > *êi ċemi*

- în interior: *mititel* > *miċiċel*

știu > *șċiu*

putem > *puċem*

poftim > *pofċim*

Cucuteni > *Cucuċeni*

- la finală: *minte* > *minċi*

sate > *saċi*

bucate > *bucaċi*

fete > *feċi*

carte > *carċi*

parte > *parċi*

părinte > *părinċi*

dreptate > *dreptaċi*

bunătate > *bunătaċi*

¹ Cf. *** *Gramatica limbii române*, vol. I, Ediția a II-a revăzută și adăugită, Tiraj nou, București, Editura Academiei R.S.R., 1966, p. 301. Florica Ficșinescu, coordonatorul capitolului „Adverbul”, discută doar situațiile când adjectivul, substantivul, pronumele și numeralul își schimbă valoarea morfologică, deși se folosește de două enunțuri cu adverbul „și”, provenit din conjuncție: „Și (subl. ns.) alte părți de vorbire sunt folosite adeseori cu valoare adverbială, dezvoltând în această situație și (subl. ns.) sensuri speciale” și, respectiv, „Și (subl. ns.) numeralul feminin *una* are valoare adverbială” (p. 303). Relația dintre cei doi ani citați, 1766 și 1966, este o pură speculație

² Vezi nota 9

³ Cf. D. Mărtinaș, *op.cit.*, pp. 71-72. Sistematizarea exemplelor și corelarea cu varianta literară ne aparțin

spate > *spați*

b) *d + e, i* > *ġ*

- la inițială: *Ardeal* > *Argal*

Dealul lui Vodă > *Ġalu lu Vodi*

- în interior: *condei* > *conġei*

bordei > *borġei*

gîndesc > *gîngesc*

În anchetele dialectale întreprinse de noi, am remarcat o diminuare considerabilă a fenomenului, reperat doar în vorbirea unor vârstnici.

Al doilea fenomen, rostirea siflantă (*s* pentru *ș*; *z* pentru *j*), a fost considerat cel mai caracteristic de către Dumitru Mărtinaș. Încercările cercetătorilor maghiari de a-l considera ca aparținând maghiarei arhaice sunt contrazise de Mircea Borcilă, de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, cel care a publicat încă din 1965 o serie de studii referitoare la „un fenomen fonetic dialectal: rostirea lui *ș* ca *s* și *j* ca *z* în graiurile dacoromâne”, după ce a constatat că fenomenul este prezent, încă din vechime, în unele sate din Banat. Lingvistul clujean emite două concluzii fundamentate științific: „Rostirea aceasta reprezintă un fenomen fonetic dacoromân” și este „un fenomen fonetic vechi românesc”¹. În anchetele dialectale întreprinse de noi în anii 2000-2004 și în cercetările ulterioare (în special cele din zona Tămășeni, Gherăiești, Săbăoani, Mircești), am sesizat o accentuată diminuare a fenomenului².

Al doilea argument de ordin fonetic adus de D. Mărtinaș privește conservarea lui *l'* (muiat). Fenomenul este cauzat tot de asocierea consoanei cu vocalele palatale *e* și *i*. Este știut că un cuvânt latinesc precum *lepus*, -*oris* a dat în româna târzie *iepure*. Faza intermediară, când consoana lichidă (laterală, dentală alveolară, sonantă) s-a păstrat cu o energie scăzută, este conservată de graiul ceangăiesc, ca și în aromână. Mai precis, „*l* latin, urmat de *M*, *S* sau de *M*, *S* în hiat, a fost palatalizat și apoi muiat și a dispărut în dacoromână, pe când în aromână s-a menținut muiat:

dr. *femeie*, ar. *fumeal'a* < lat. *familia*

dr. *iepure*, ar. *l'epure* < lat. *leporem*

dr. *în*, ar. *l'in* < lat. *linum*”³.

D. Mărtinaș constată că fenomenul palatalizării lui „*l'*”, încheiat în dacoromână în secolul al XVI-lea, s-a păstrat în graiul ceangăiesc „până

¹ Mircea Borcilă, apud Ioan Dănilă, *op. cit.*, p. 32

² În august 2005, am dialogat cu o bătrână de 101 ani, din satul Mircești, care, fără a se cenzura, a emis mesaje referitoare la istoricul satului și al familiei sale, în care apărea cu o frecvență ridicată fenomenul siflantizării. De exemplu, fiecare nou enunț era prefătat de un „și” narativ, rostit în toate cazurile „și”. Banda magnetică confirmă aceasta

³ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 344

astăzi, patru secole după transformarea lui în dacoromână, reprezentând un exemplu de evoluție întârziată, încetinită¹. Fenomenul privește atât elementele latine, cât și cele slave:

lat. *linum* > *l'in* > *iin* > *in*

lat. *lěporem* > *l'epure* > *iepure*

lat. *levo* > *l'eu* > *CeD (iau)*

vse. *ljutu* > *l'ute* > *iute*

vse. *krali* > ---- > *crai*².

La sfârșitul secolului al XIX-lea, verbul „a lua” era conjugat astfel în grupul ceangăiesc de nord: (eu) *l'eu*, (tu) *l'ei*, el/ea *l'e*, noi *luăm*, voi *luați*, ei/ele *l'eu*, forme auzite de D. Mărtinaș, parțial, în satul Săbăoani, din județul Neamț³.

Sub raport lexical, sunt discutate trei lexeme: *ler* „cumnat”, derivat din latinescul *levir*, prin căderea lui *v* intervocalic, *corindă* „colindă, din latinescul *kalenda*, prin rotacizarea lui *l* intervocalic, și, respectiv, *român* „soț”, în structuri ca „măi române”, „românu-ńeu”, „si-o vińit românu”, „ń-o murit românu”⁴.

În deplasările noastre efectuate în arealul nordic (2007), sudic și cel secuiesc (2006)⁵, am identificat câteva din particularitățile lingvistice enunțate, dovadă că după circa patru decenii de la semnalarea lor în monografia lui D. Mărtinaș ele supraviețuiesc într-un idiom arhaic, motivând abordarea fenomenelor fonetice ori lexicale din perspectiva antropologiei lingvistice.

¹ D. Mărtinaș, *op. cit.*, p. 87

² Cf. *ibidem*

³ Cf. *ibidem*

⁴ Cf. *ibidem*

⁵ Este vorba de aplicarea unui proiect științific asumat de Facultatea de Litere a Universității Bacău, „Glasul locului” (coord., conf. univ. dr. Ioan Dănilă), în baza căruia cadre didactice și studenți s-au deplasat în satele Arini, Părgărești, Bahna, Nicorești, din județul Bacău (2006) și în Tămășeni, Săbăoani, Gherăiești (jud. Neamț) și Mircești (jud. Iași) (2007), pentru a investiga spiritualitatea româno-catolicilor din aceste zone

DUMITRU MĂRTINAȘ ȘI PROBLEMATICA RAPORTURILOR DINTRE ROMANO-CATOLICII DIN MOLDOVA ȘI ROMÂNII DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

Dr. Ioan LĂCĂTUȘU

După ce ani de zile, în timpul regimului comunist, problematica românilor din „Secuime” și a amplului proces de maghiarizare la care au fost supuși aceștia, în decursul istoriei, a constituit un subiect tabu, tema a fost readusă în atenția specialiștilor și a opiniei publice, mai întâi, în anul 1985, de către profesorul Dumitru Mărtinaș în lucrarea „Originea ceangăilor din Moldova”¹, iar apoi, în 1990, de către savantul clujean Ion I. Russu, prin cartea „Românii și secuii”.² Două cărți, pe care le putem considera de referință, pentru două teme, față de care, de ani de zile, există puncte de vedere total diferite ale istoriografiei, etnografiei și lingvisticii românești și a celor maghiare. De aceea, ne-am propus pentru început, să facem o succintă analiză comparativă a „destinului” celor două cărți.

Astfel, la fel ca și Dumitru Mărtinaș, nici Ion I. Russu, nu a avut bucuria să-și vadă lucrarea tipărită, amândouă volume apărând după moartea autorilor. La ambele cărți, titlurile variantelor tipărite, nu sunt identice cu cele originale. Varianta originală a lui Mărtinaș, purta titlul „Originea românească a ceangăilor din Moldova”, iar titlul lucrării lui Ion I. Russu, a fost stabilit definitiv, într-o discuție pe care autorul a avut-o la Arhivele Naționale din Tg. Mureș, cu Liviu Moldovan și Ioan Ranca.³ Amândouă volume, sub formă de manuscris, a ajuns la „toate mărimile politice și științifice ale României socialiste”⁴, sau au adăsat ani de zile „prin reci sertare editoriale”.⁵

La fel ca și lucrarea de căpătâi a lui Mărtinaș „Originea ceangăilor din Moldova”, volumul lui Ion I. Russu „Românii și secuii”, a stat la baza reluării cercetărilor pe această temă, de după decembrie 1989. Aceasta, după ce ani de zile, „în timp ce – îi mărturisea profesorul Ion I. Russu, prietenului Ioan Ranca – istoricii secuiei scriu pe rupe despre trecutul neamului lor, noi n-am fost lăsați nici măcar cu o vorbă să-i replicăm lui Toth (istoricul

¹ Carte apărută la Editura Științifică și Enciclopedică din București, ediție îngrijită de Ioan Coja și V.M. Ungureanu

² Lucrare apărută la Editura Științifică, prin grija lui Ioan Opreș și Ladislau Gemat

³ Conform celor relatate autorului studiului de către dr. Ioan Ranca, în anul 2007

⁴ Ion Coja, *Dumitru Mărtinaș și Vasile M. Ungureanu*, în Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, Editura Symbol, Bacău, p. V

⁵ Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*, vol. II *Scaunul Ciuc, Giurgen, Cașin*, Editura Pax historica, Tg. Mureș, 1997, p. 370

maghiar I. Toth Zoltan - n.n.) la cele două articole din 1941 și 1942 privind preocupările lui Iorga despre românii din scaunele secuiești”.¹

Continuând analiza comparativă a destinului celor două cărți, observăm că, lucrarea lui Dumitru Mărtinaș, a apărut și în versiune italiană, la Roma, în 1987², iar apoi a fost reeditată, de către la Editura Symbol din Bacău, într-o ediție revizuită de Ioan Coja și Laurențiu Șoitu. În urma demersurilor întreprinse de către Centrul Eclesiastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, din Sf. Gheorghe, prin grija Centrului de Studii Transilvane, din Cluj-Napoca, respectiv a distinșilor istorici Ion Aurel Pop și Ioan Bolovan, volumul „Românii și secuii”, a apărut în versiune franceză cu titlul „Les Roumains et les Sicules”³, în anul 1998, în traducerea doamnei Ana Rodica Tomoiagă, fiind răspândit prin rețeaua internă și cea din străinătate a Fundației Culturale Române, azi Institutul Cultural Român.

Cu toate restricțiile de exprimare publică caracteristice regimului comunist, cartea lui Dumitru Mărtinaș, a avut un larg ecou, prilejuind numeroase dezbateri în presa vremii și nu numai.⁴ În schimb, datorită faptului că volumul lui Ion I. Russu, a apărut în anul 1990, când societatea românească avea cu totul alte provocări și priorități, această apariție editorială de excepție, a trecut, din păcate, aproape neobservată, difuzarea a fost deficitară, iar dezbaterile și recenziile pe marginea cărții respective s-au lăsat așteptate. Doar câțiva discipoli, printre care amintim pe Ioan Ranca, Ioana Cristache Panaint, Mihai Racovițan, Vasile Lechințan, Mircea Sfârlea, Ana Grama, Elena Mihu, Liviu Boar ș.a. au întreprins cercetări pe această temă.⁵ Un mare câștig l-a reprezentat însă, constituirea și activitatea „grupului de la Sf. Gheorghe” care a inițiat și desfășurat o amplă activitate de cercetare interdisciplinară asupra românității din sud-estul Transilvaniei, în istorie și contemporaneitate. (proiecte de cercetare, sesiuni, simpozioane, lucrări, publicații, lucrări de licență, de masterat și de doctorat ș.a.).

¹ Ioan Ranca, *p. cit.*, p. 370

² Ion Coja, *op. cit.*, p. IX

³ Românii și secuii varianta franceză

⁴ O parte din aceste dezbateri au fost redată în paginile ediției a II-a a volumului lui Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*

⁵ A se vedea, printre altele: Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții vol. I, Scaunul Mureș*, Editura Ciubăncan, Cluj-Napoca, 1995 și Ioan Ranca, *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții, vol. II, Scaunul Ciuc, Giurgeu, Cașin*, Editura Pax historica, Tg. Mureș, 1997; Liviu Boar, *Românii din scaunele Ciuc, Giurgeu, Cașin în secolul al XIX-lea*, Tg. Mureș, 2005; Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan și Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2003; Ana Grama, *Români sudtransilvăni în sec. al XIX-lea. Județul Covasna. Contribuții documentare*, Editura Arcuș, 2007; articolele apărute în *Angvstia*, anuarul Muzeului Carpaților Răsăriteni și al Centrului Eclesiastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” din Sf. Gheorghe nr. 1/1996 – 10/2006, ș.a.

Teza privind originea românească a ceangăilor formulată de Dumitru Mărtinaș, în lucrarea la care ne referim „a făcut obiectul mai multor semnalări, mai multor cercetări și studii, fără a se constitui într-o preocupare de studiu sistematic și decisiv până la Dumitru Mărtinaș. V.M. Ungureanu, menționează faptul că Iosif Petru M. Pal a tipărit mai multe lucrări pe tema originii catolicilor din Moldova și a apartenenței lor românești fără dubii”¹. Despre intensul proces de maghiarizare a românilor din „Secuime” și despre faptul că un procent însemnat din populația secuiască/maghiară din sud – estul Transilvaniei îl reprezintă românii maghiarizați, s-a vorbit, de asemenea, încă din secolul al XIX-lea de către numeroși învățații ardeleni, clerici și laici, dar mai ales, în perioada interbelică, prin studiile întreprinse de G. Popa Lisseanu, Sabin Opreanu, Ștefan Manciulea ș.a., și nu în ultimul rând de către Nicolae Iorga.²

Și într-un caz, și în celălalt, istoriografia maghiară, nu acceptă punctele de vedere formulate de către Dumitru Mărtinaș și Ion I. Russu, puncte de vedere devenite ale istoriografiei, etnografiei și lingvisticii românești, deoarece argumentele celor doi autori români, au fost confirmate și validate de cercetările românești întreprinse, în ultimele două decenii.³ Această atitudine din planul dezbaterilor teoretice, este completată și continuată cu acțiunile întreprinse, în plan guvernamental și nonguvernamental, de către anumite cercuri maghiare din Ungaria și din România, care au ca finalitate, pe de o parte de „recuperare a ceangăilor – maghiari supuși românizării”, iar pe de altă parte, „obținerea autonomiei pe criterii etnice a așa zisului Ținut Secuiesc”.⁴ Și într-un caz, și în celălalt, există a mare discrepanță între ceea ce întreprinde Statul Român și ceea ce întreprinde Statul Ungar, între ceea ce întreprind maghiarii din țară, în frunte cu formațiunile lor politice, culturale și comunitare și atenția acordată acestor probleme de către mediul politic, cultural, asociativ românesc și de către mass-media românească.

¹ Dumitru Mărtinaș, *op. cit.*, p. 232

² Vezi Bibliografia lucrărilor apărute pe această temă în Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan și Violeta Pătrunjel, *op.cit.*: Ioan Lăcătușu, *Structuri etnice și confesionale în județele Covasna și Harghita*, teză de doctorat, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 2003

³ Din bogata bibliografie apărută pe această temă, a se vedea cele trei volume ale lucrării monumentale *Catolicii din Moldova*, purtând semnătura cercetătorului ieșean Ion H. Ciubotaru și tezele de doctorat ale cercetătorului Anton Coșa *Catolicii din Moldova în izvoarele Sfântului Scaun*, susținută la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București, 2004 și prof. Ioan Dănilă din Bacău *Limba românilor în graiul ceangăilor din Moldova*, Editura Didactică și Pedagogică-R.A., București, 2005

⁴ Vezi, în acest sens, publicațiile Asociației Romano-Catolicilor din Moldova Dumitru Mărtinaș, din Bacău și cele ale Centrului European de Studii Covasna-Harghita și ale Forumului Civic al Românilor din Harghita și Covasna, pe site-ul acestora

În ambele cazuri, dacă s-a realizat ceva, din perspectiva cunoașterii adevărului istoric și a promovării interesului național românesc, toate acestea se datorează unor inițiative și personalități locale, și în primul rând celor două episcopii: Episcopia Romano-Catolică de Iași și Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, ambele conduse de doi ierarhi români luminați: P.S. Petru Gherghel și P.S. Ioan Selejan.¹

Referindu-se la cele două cărți, Mihai Ungheanu, afirma în 1986: „Am consultat recent, în manuscris, lucrarea cunoscutului și regretatului lingvist clujean I.I. Russu, despre împrumuturile din limba română ale limbii maghiare unde sunt studiate și antroponimele din secuime. Caracterul lor românesc este o realitate incontestabilă. Și I.I. Russu a acționat împotriva unei opinii constituite, care afirma caracterul cumpănitor al împrumuturilor din maghiară în română (cu alte cuvinte românizarea maghiarilor din zona de referință - n.n.). Ca și lucrarea lui D. Mărtinaș, și aceea a lui I.I. Russu se ridică împotriva unei inerții cu instrumente științifice cele mai adecvate. Deși a terminat-o în 1965, I.I. Russu n-a mai apucat, ca și D. Mărtinaș, să-și vadă lucrarea tipărită. Valoarea ei științifică, autoritatea lui I.I. Russu o recomandă de la sine. Apariția ei ar fi deschis drumul lui Mărtinaș. Acum vine s-o completeze”.²

În același cadru, Mihai Ungheanu conchide: „Concluziile lui Dumitru Mărtinaș sunt limpezi: *1. Ceangăii sunt români ardeleni maghiarizați și catolicizați în secuime, emigrați în Moldova în sec. XVIII; 2 Nu se poate înțelege nimic din problema ceangăilor dacă nu se cunoaște istoria românilor din ținutul secuiesc. Istoria ceangăilor nu este altceva decât un capitol din istoria românilor secuizați*”.³

Opinia generală a cercetătorilor români, care s-au preocupat, sau se preocupă de problematica identității specifice a catolicilor moldoveni, este aceea că, prin cartea la care a lucrat o viață, Dumitru Mărtinaș, a contribuit decisiv la „*repunerea așa zișilor ceangăi din Moldova în dreptul de a fi considerați români, ceea ce de fapt sunt, și nu altceva*”.⁴

Problema care Dumitru Mărtinaș o pune în discuție, în cartea sa *Originea ceangăilor din Moldova*, Dumitru Mărtinaș este următoarea: „*există vreo legătură între geneza fenomenului ceangău și procesul de secuizare a românilor din sud-estul Transilvaniei?*” Răspunsul la această întrebare – apreciază D. Mărtinaș – implică cunoașterea istoriei românilor din secuime. Din păcate, constată Mărtinaș, această dramatică istorie a fost

¹ A se vedea, printre altele, publicațiile bisericești editate de cele două eparhii *Presa bună* și *Grai Românesc*

² Dumitru Mărtinaș, *op. cit.*, p. 226

³ *Ibidem*, p. 229

⁴ Dorin Borda, Ilarie Gh. Opreș, Traian Bosoancă, *Descăli mureșeni. I, 200 de biografii*, Casa de editură Mureș, 2006, p. 168-170

prea puțin cunoscută istoricilor noștri mai vechi, dar în urma cercetărilor recente **„nu mai este nevoie de noi dovezi spre a demonstra că satele românești din sud-estul Transilvaniei au fost supuse odinioară unui lung proces de secuizare lingvistică”, care a avut ca rezultat o schimbare demografică radicală în avantajul „națiunii dominante”**. „A crescut simțitor proporția numerică a secuilor, conchide D. Mărtinaș, iar numărul românilor a scăzut”.¹

Plecând de la ceea ce susține Dimitrie Cantemir în Hronicul său că „limba nebiruit martor iaște” și cu „dosarul fără greș al limbii în mână” – după expresia lui V. Bogrea, profesorul Dumitru Mărtinaș, arată la rândul său Alexandru Popșor, dovedește convingător următoarea realitate: „Ca și românii actualmente complet secuizați din ținutul secuiesc, la fel ceangăii din Moldova sunt un produs al procesului de secuizare a satelor românești din Transilvania sud-estică, cu o singură deosebire: ceangăii pribegiți în Moldova, au reușit a se scutura, în marea lor majoritate de limba ungurească, pe când cei rămași în Transilvania au fost definitiv absorbiți de secu”.²

Prezentând argumentele sale, din perspectivă lingvistică, Dumitru Mărtinaș conchide: „Românii auzeau sunetele ungurești în felul lor și le reproduceau după modul lor de rostire, potrivit bazei lor de audiere și de articulație. În astfel de sate s-a dezvoltat un idiom unguresc aparte, cu un sistem fonetic propriu, deosebit de cel tradițional al limbii maghiare. **Este un grai unguresc rostit cu buze românești...** Stabiliți în Moldova, arată D. Mărtinaș, unde nu mai aveau un contact strâns cu secu, ei se fixează definitiv în această variantă de grai unguresc”.³

Citându-l pe Demeny Lajos, Dumitru Mărtinaș arată că, „inițial, au fost denumiți ceangăii acea parte a românilor secuizați care au dezvoltat un grai românesc degradat, cu un sistem fonetic aparte, deosebit de cel maghiaro-secuiesc. În familie acești români vorbeau mai bucuros românește, iar în relațiile cu secu, cu preoții, cu organele administrative, ei foloseau noul grai de adopțiune, pe care îl rosteau altfel decât interlocutorii... **Ceangăii nu se știau maghiari, trăiau după coordonatele lor românești și, ceea ce nu observaseră oamenii de știință, vorbeau un grai românesc specific transilvănean, expresie a originii lor românești**”.⁴

„Înainte de secuizare, de metamorfoza lor confesională și lingvistică, istoria străbunilor celor denumiți ceangăii era una și aceeași cu istoria

¹ Dumitru Mărtinaș, *op. cit.*, p. 41

² Alexandru Popșor, *Contribuții la biografia unor dascăli de neuitat Dumitru Mărtinaș și preot Ioan Miclea de la Liceul Al. Papiu Ilarian din Tg. Mureș*, Editura Bonifaciu, 1999, p. 10

³ Dumitru Mărtinaș, *op. cit.*, p. 42

⁴ *Ibidem*, p. 42

iobagilor români. Aveau aceeași lege, purtau aceleași nume și vorbeau aceeași limbă. Denumirea de ceangăi nu reprezenta un neam de oameni enigmatice, de origine necunoscută, apăruiți de undeva de prin părțile Răsăritului, cum sugerau în mod fantezist sau diversionist unii istorici și publiciști din trecut. Ei apar *în peisajul demografic din sud-estul Transilvaniei, cu fizionomie proprie, cu bilingvismul românesc-unguresc și cu grai românesc degradat, ca urmare a procesului de secuizare a satelor românești de aici*. În afara acestui teritoriu și în afara acestui proces, existența lor nu a putut fi identificată nicăieri, cu toate căutările laborioase ale cercetătorilor maghiari.¹

În cadrul dezbaterii organizată de revista *Luceafărul*, pe marginea cărții lui Dumitru Mărtinaș, în 15 februarie 1986, Gabriel Țepelea, aduce următorul argument în favoarea ideilor formulate de către D. Mărtinaș referitoare la originea românească a catolicilor din Moldova: „*dacă vorbitorii ceangăi de limbă română ar proveni din maghiari românizați, ei ar trebui să vorbească după atâtea secole de conviețuire același grai, adică graiul moldovenesc fără particularitățile ardelenesti semnalate*”.² Cu aceeași ocazie, Valeriu Rusu, continuă șirul argumentelor afirmând: „Dacă ar fi învățat limba română de la moldoveni ar fi vorbit graiul local, diferit de cel de acasă. Păstrând particularitățile de limbă de dincolo de Carpați, particularități consemnate de hărțile lingvistice ca transilvănene, este limpede că au învățat limba română în sediul lor de baștină, de dincolo de munte. *Concluzia este că ne aflăm în fața unor colectivități sătești de români maghiarizați într-o anumită zonă transilvană identificabilă după trăsăturile dialectale*”.³

În sprijinul argumentelor lingvistice prezentate convingător de D. Mărtinaș, în dezbaterile desfășurate pe marginea lucrării sale au fost evocate și alte argumente istorice, geografice ș.a. În acest sens, Valeriu Rusu spune: „*Carpații nu au constituit niciodată o frontieră între români. Românii de pe cele două versante ale Carpaților au comunicat firesc, limba, obiceiurile, tradițiile vădind contactul lor permanent*. Ceangăii nu sunt singura revărsare demografică românească peste Carpații răsăriteni. Ei se înscriu într-un fenomen de roire caracteristic al românilor, care s-au revărsat periodic din centrul teritoriului românesc peste Carpații Răsăriteni și cei de miazăzi. Nordul Olteniei, nordul Munteniei sunt presărate cu numeroase sate de „ungureni”, ceea ce nu înseamnă decât oameni veniți din sau dinspre teritorii de peste munți, ele fiind sate de români get-beget”.⁴

¹ *Ibidem*, p. 43

² *Ibidem*, p. 223

³ *Ibidem*, p. 224

⁴ *Ibidem*, p. 227

Cu aceeași ocazie, din perspectiva istorică, Mihai Diaconescu a ținut să menționeze: *„Populația maghiară din Transilvania a fost întotdeauna într-o minoritate vizibilă față de celelalte pentru a fi vorba de o explozie demografică maghiară care să-și trimită sporurile spre răsărit. Nu explozia demografică a populației maghiare din Transilvania l-a trimis dincolo de Carpați pe ceangăi, ci încercarea românilor de a scăpa de un regim intolerant, vecin cu exterminarea fizică. Limanul l-au căutat în ținuturile românești de peste munte, unde-i găsim și astăzi”*.¹

Procesul de secuizare care a avut loc în sud-estul Transilvaniei, s-a desfășurat pe parcursul mai multor secole, cunoscând mai multe etape. La început, afirmă cercetătorul Anton Coșa, acest proces a fost unul natural, firesc în condițiile unui spațiu de interferență pe multiple planuri, favorizat însă de condițiile specifice politice, militare, economice și sociale din zonă. Inițial, acesta a avut loc la nivel individual. În evul mediu transilvan – apreciază Anton Coșa – termenul „secui” avea o altă accepțiune, nefiind doar un etnonim oarecare, ci arătând și o însușire, o calitate privilegiată, obținută în schimbul anumitor servicii, de regulă militare, ori economice...așadar, atunci secuii erau mai puțin o etnie decât o profesie: „servintes regoi”.²

După încheierea alianței celor trei națiuni privilegiate (Unio trium nationum, 1438), situația iobagilor români „ajunsesse de plâns”. Ca urmare a acestei situații și a promisiunilor care li se făceau, numeroase sate românești încep a se orienta spre bisericile oficiale ale secuilor, ai căror membrii se bucurau de prerogative economice și culturale incomparabil superioare. Continuarea înrăutățirii situației iobagilor români, i-a determinat pe aceștia să găsească o cale de ieșire din această situație.³ „Dezgroparea acestui trecut, considerat multă vreme ca o enigmă a științei, nu este lipsit de interes pentru istoria românilor, căci începuturile fenomenului ceangău nu trebuie căutate undeva în epoca nebuloasă a migrațiunii popoarelor, cum s-a încercat de unii autori mai vechi, ci este rezultatul unui proces istoric mai apropiat, care s-a desfășurat odinioară la lumina zilei, dar în jurul căruia s-a țesut cu timpul, în mod artificial, legenda unei enigme științifice impenetrabile”.⁴

Potrivit lui Constantin Beloiu, în urma cercetărilor de o viață întreprinse de către Dumitru Mărtinaș, în final s-a demonstrat că: „Ceangăii reprezintă o populație românească transilvăneană, care a cunoscut odinioară

¹ *Ibidem*, p. 231

² Anton Coșa, *Românii din sud-estul Transilvaniei în sec. XII-XV*, în *Românii din Covasna și Harghita. Istorie. Biserică. Școală. Cultură*, Editura Grai Românesc, Miercurea-Ciuc, 2003, p. 60-61

³ Dumitru Mărtinaș, *op. cit.*, p. 43-44

⁴ *Ibidem*, p. 10

în secuime un proces uneori mai adânc, alteori mai superficial, de secuizare. Coordonatele lor etnografice românești (limbă, port, obiceiuri, datine etc.) nu se datoresc unei presupuse desnaționalizări și românizări recente, ele sunt reflexul apartenenței lor etnice și istorice românești transilvane”.¹

Despre omul, profesorul și cercetătorul Dumitru Mărtinaș, despre activitatea sa profesională, științifică, culturală și civică, desfășurată cu acribie, consecvență și pasiune, atât în Moldova natală, cât și în Transilvania la Tg. Mureș, iar în final, în Muntenia la Buzău, despre toate acestea stau mărturie rândurile dedicate de foștii colegi mureșeni, în paginile Anuarelor Liceului Al. Papiu Ilarian, din Tg. Mureș.²

Revenind la cercetările întreprinse după 1989, referitoare la intensul proces de secuizare/maghiarizare la care au fost supuși românii din sud-estul Transilvaniei, în decursul veacurilor, menționăm studiile apărute pe această temă în anuarul *Angvstia*, semnate de Mihai Racovițan, Vasile Lechințan, Ioan Lăcătușu, cât și reeditarea lucrării *Originea secuilor și secuizarea românilor*, de G. Popa Lissanu.³

Dintre numeroasele lucrări referitoare la identitatea ligvistică și culturală reala a așa zișilor ceangăi, apărute sub egida Episcopiei Romano-Catolice din Iași – prin departamentul de cercetare științifică și prin implicarea ziditoare a P.S. Petru Gherghel – un loc distinct îl ocupă cele trei volume, purtând semnătura distinsul om de cultură ieșean, Ion H. Ciubotaru *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, lucrări care prin conținutul lor sunt adevărate ***cărți fundamentale ale matricei spirituale românești***.⁴

Toate cele trei volume, aduc ***argumente incontestabile care atestă apartenența etnică românească a populației cercetate***, argumente formulate exclusiv pe baza documentelor etnografice și de artă populară, identificate pe teren, și care izvorăsc în mod grăitor și evident, din prezentarea componentelor fundamentale ale universului culturii populare, a comunităților investigate.

¹ Victor Niță, *Profesorul Dumitru Mărtinaș și problema originii etno-istorice a ceangăilor din Moldova*, în Dumitru Mărtinaș, *op.cit.*, p. 206-209

² Anuarul Liceului Alexandru Papiu Ilarian, Tg. Mureș

³ În *Angvstia* XI/2007 este redat sumarul general al articolelor apărute în primele 10 numere ale anuarului, respectiv *Angvstia* 1/1966 – *Angvstia* 10/2006. Lucrarea lui G. Popa Lisseanu, ediția a II-a, a apărut la Editura România pur și simplu din București, în anul 2003, ediție îngrijită de Ioan Lăcătușu și Vasile Lechințan, cu o postfață de Ioan Ranca

⁴ Toate trei volume au apărut la Editura Presa Bună, fiind tipărite la Tipografia Vaticană: volumul I, în anul 1998 (279 de pagini, format A4), prezintă arhitectura tradițională, textilele de interior și portul popular de sărbătoare, volumul II, apărut în anul 2002 (500 de pagini, format A), prezintă obiceiurile familiale și calendaristice, iar volumul III, apărut în decembrie 2005 (624 pagini, format A4), prezintă poezia obiceiurilor tradiționale, literatura populară și folclorul muzical

Din nou este pusă în evidență *identificarea totală cu neamul românesc, a catolicilor din Moldova, precum și legăturile istorice ale acestora cu Transilvania, și în mod deosebit cu localitățile din Arcul intracarpatic*, respectiv din fostele scaune secuiești. Volumele nu ocolesc „temele sensibile”, în deosebi cele referitoare la graiul *ceangăiesc*, *bilingvismul* existent în unele așezări ale catolicilor moldoveni, dar printr-o abordare științifică.

Volumele semnate de Ion H. Ciubotaru, reprezintă un *răspuns pertinent și convingător față de ideile susținute de unii autori maghiari potrivit cărora toți catolicii din Moldova formează un grup etnic distinct, prezentând conștiința acestor oameni, coordonatele mentalului lor colectiv, respectiv autoidentificarea etnică a majorității românilor catolici din Moldova, ca minoritate religioasă și nu grup etnic.*¹

O altă lucrare de referință, despre identitatea lingvistică a catolicilor din Moldova, o reprezintă teza de doctorat a profesorului băcăuan Ioan Dănilă *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, apărută la Editura Didactică și Pedagogică S.A., București, 2005. Potrivit autorului, lucrarea și-a propus „*ca, pe temeiul unui studiu dialectal, să demonstreze viabilitatea elementului lexical românesc în graiul ceangăilor din Moldova*”.² Pentru realizarea scopului propus, după ce a parcurs o impresionantă bibliografie, profesorul Ioan Dănilă a realizat anchete lingvistice în 29 de localități, concretizate într-un inventar lexical care a stat la baza întocmirii celor 359 de hărților dialectale.

În urma acestui travaliu științific deosebit, realizat cu profesionalismul și rigoarea specifică cercetătorilor autentici, autorul conchide: „*Cercetarea pe teren întreprinsă de noi a relevat acest adevăr:*

¹ Cu ocazia lansării volumului III al lucrării *Catolicii din Moldova. Universul culturii populare*, eveniment care a avut loc în Sala Decanală a Protopopiatului Romano-Catolic de Bacău, miercuri, 28 decembrie 2005, în organizarea Filialei Iași a Academiei Române și a Episcopiei Romano-Catolice de Iași, am precizat: Ținând cont de valoarea excepțională a prezentului volum, precum și a celorlalte două, dedicate universului culturii populare a catolicilor din Moldova, ne luăm îngăduința de a formula următoarele propuneri: întocmirea unei sinteze a celor trei volume, care să fie tradusă în limbile engleză și maghiară și transmisă marilor biblioteci din principalele capitale europene și nu numai; redactarea celor trei volume și în format electronic, inclusiv prezentarea lor pe site-ul Episcopiei romano-catolice din Iași, sau a Asociației „Dimitru Mărtinaș”; înaintarea propuneri ca cele trei volume să primească premiul Academiei Române; acordarea de recompense morale autorului, Ion H. Ciubotaru (membru de onoare a unor asociații, cetățean de onoare a unor comunități sau localități ș.a.); continuarea cercetărilor interdisciplinare, prin editarea monografiilor tuturor comunităților din Moldova, în care trăiesc romano-catolici, întocmindu-se în final, un Atlas al acestor comunități, după modelul Școlii monografice a lui Dimitrie Gusti

² Ioan Dănilă, *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, Editura Didactică și Pedagogică S.A., București, 2005, p. 6 Ioan Dănilă, *op. cit.*, p. 92

*graiul ceangăilor păstrează un fond lexical primar, cu foarte numeroase elemente hibride(în care predominant este factorul românesc), utilizat tot mai rar, împreună cu un inventar de terme și forme ale limbii române, cu o frecvență foarte ridicată”.*¹

Prin abordarea sincronică, dar și diacronică și comparată, a graiului ceangăilor din Moldova, apreciază prof. Luminița Cornea, prin cercetarea riguroasă și realizarea masivului studiu de dialectologie asupra unei adevărate insule lingvistice, contribuția profesorului Ioan Dănilă este deosebit de importantă pentru cunoașterea particularităților lexicale ale zonei cercetate. În viitor, nu se vor putea efectua cercetări asupra acestui idiom, fără a se lua în considerare volumul *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova* de Ioan Dănilă.²

Strădaniile profesorului Dumitru Mărtinaș nu au fost zadarnice, nici din perspectiva vieții comunitare a romano-catolicilor din Moldova. Ca răspuns la campania de revendicare a comunității catolice din Moldova ca fiind „componenta cea mai estică și de sorginte arhaică a națiunii maghiare”, relansată de unele cercuri maghiare, după decembrie 1989, membrii comunității respective, au găsit calea de a constitui mai multe organizații componente ale societății civile, care s-au angajat în continuarea muncii depuse de înaintașii clerici ridicați chiar din rândurile acesteia. „Astfel, Iosif Petru M. Pal, Ioan Ferent, Iosif Tălmăcel, episcopul Ioan Duma, Ioan Mărtinaș și fratele său, profesorul Dumitru Mărtinaș, au fost recunoscuți ca înainte – mergători ai afirmării științifice a identității românești a catolicilor moldoveni, numele unora dintre aceștia fiind preluate, în semn de recunoștință, în denumirea unor asociații laice, care își propun promovarea intereselor și identității comunității romano-catolicilor din Moldova, în calitatea de minoritate confesională și nu etnică”.³

Reactualizând tradiția istorică a numeroaselor raporturi, pe multiple planuri, între românii din sud-estul Transilvaniei și cei de la hotarul de vest al Moldovei, în climatul de libertate de după 1989, a fost stabilit un parteneriat benefic între principalele instituții de cultură din județele Covasna și Harghita și cele din județele Bacău și Neamț: arhive, muzee, biblioteci și alte centre de cercetare. Aceiași colaborare rodnică se desfășoară între Asociația Romano Catolicilor din Moldova „Dumitru Mărtinaș” și Centrul European de Studii Covasna- Harghita, colaborare concretizată prin: organizarea în comun a unor manifestări științifice și culturale, participarea la manifestările organizate, de o parte și alta a

¹ Ioan Dănilă, *op. cit.*, p. 92

² Luminița Cornea, recenzia lucrării *Limba română în graiul ceangăilor din Moldova*, de Ioan Dănilă, în *Angvstia* XI/2007

³ Gheorghe Bejan, *Biserica și societatea civilă apărători ai identității romano-catolicilor din Moldova*, în *Acta Bacoviensis*, Anuarul Arhivelor Naționale Bacău, I/2006, p. 337

Carpaților, dintre care amintim Universitatea de Vară de la Izvoru Mureșului și Sesiunea Națională de Comunicări „Românii din Sud-Estul Transilvaniei. Istorie. Cultură. Civilizație”, semnarea unor studii și articole în revistele editate de în sud-estul Transilvaniei și în vestul Moldovei ș.a.

Un argument în plus, al ecoului provocat în rândul intelectualilor din „secuime” și al interesului manifestat de aceștia față de publicarea cărții lui D. Mărtinaș „Originea ceangăilor din Moldova” și dezbaterile ce au urmat pe marginea ei, în presa vremii, îl constituie scrisoarea trimisă lui Ion Coja, în iunie 1986, de Nicolae Păvălucă, intelectual născut în Brețcu, jud. Covasna.¹ (Anexa nr. 1)

Prin conținutul său, scrisoarea reflectă modul de implicare a intelectualului ardelean, nevoia sa de-ași spune punctul de vedere într-o problemă majoră vizând interesul național, chiar și ca „nespecialist”. Se poate observa nivelul cultural solid al autorului scrisorii, ușurința cu care sunt formulate aprecieri pertinente în probleme de istorie locală și națională. Semnalăm, reacția brețcanului, cunoscător a istoriei locale, inclusiv a informațiilor transmise pe cale orală, din generație în generație, a „românului din Secuime”, la aprecierile formulate de Imreh Istvan, în lucrarea *Viața cotidiană la secui*, referitoare la originea moldovenească a românilor din Brețcu, ilustrare a tezelor istoriografiei maghiare referitoare la stabilirea românilor în Transilvania, după secolele al XVII-lea și al XVIII-lea.

În cei peste 20 de ani, care au trecut de la data redactării scrisorii, au apărut mai multe lucrări, care restabilesc adevărul despre fluxurile migratorii dintre sud-estul Transilvaniei, Moldova și Țara Românească și care arată cât „a dat” și cât „a primit” fiecare dintre provinciile istorice românești, în decursul ultimilor secole. Pe lângă lucrarea lui Ștefan Meteș „Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX”, amintim studiile de demografie istorică, semnate de Costin Feneșan, Ioan Pușcaș, Traian Rotariu și colaboratorii Ana Dobreanu, teza de doctorat „Structuri etnice și confesionale în Covasna și Harghita”, cele peste 400 de studii și articole de arheologie, istorie, etnografie, demografie ș.a., majoritatea având ca temă, istoria sud-estului Transilvaniei, apărute în cele 10 numere ale Anuarului *Angvstia*², cercetările etnografice realizate de specialiștii Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, la Brețcu, Poiana Sărată, Oituz și Mărtănuș, cartea

¹ Nicolae Păvălucă, născut în 25 iulie 1911 din părinții Gheorghe și Maria, născută Gociman, licențiat în drept și economie, expert în relații financiare externe al Băncii Naționale a României. Cunoscător al limbilor engleză, germană și franceză, timp de peste trei decenii (1945-1977) a făcut parte din echipa de experți ai Băncii Naționale și ai Ministerului Comerțului Exterior, specializați în soluționarea relațiilor financiare externe ale României

² Vezi Sumarul general al articolelor apărute în *Angvstia* I/1996 – *Angvstia* X/2006, în *Angvstia* XI/2007

„Poiana Sărată de la Oituz – Tragedia unui sat”, de prof. dr. Dorinel Ichim, apărută la Editura Casa Scriitorilor, Bacău, 2007

Cu toate că răspunsul la multe din problemele și întrebările cuprinse în documentul intitulat „*Rânduri despre trecutul populației românești din Secuime*”, la care se referă Nicolae Păvălucă în scrisoarea trimisă profesorului Ion Coja, a fost dat în lucrările apărute după decembrie 1989 (așa după cum am mai arătat, ne referim la volumele semnate de Ion I. Russu, Ioan Ranca, Ana Grama, Liviu Boar, Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel ș.a.), pentru semnificația și valoarea sa documentară redăm documentul respectiv în *Anexa nr. 2*. Deoarece între documentele deținute de Centrul Eclesastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”, în Fondul Nicolae Păvălucă, pe lângă „*Rândurile ...*”, există și altele cu tematică asemănătoare, redăm și paginile referitoare la istoria localității Brețcu, cuprinse într-o scrisoare trimisă de Nicolae Păvălucă, medicului Elena Daniello, din Cluj-Napoca, în anul 1996.¹ Ele conțin informații deosebit de interesante despre istoria Brețcului, dar mai ales despre aportul de excepție al acestei vechi așezări românești din sud-estul Transilvaniei, la viața economică, culturală și socială a Moldovei și Țării Românești, completând informațiile unilaterale din lucrarea lui Imreh Istvan, *Viața cotidiană la secui*. (Anexa nr. 3)

Lucrările în limba maghiară apărute, în toată această perioadă, continuă susținerea teoriilor istoriografiei maghiare, referitoare la neacceptarea continuității poporului român, „stabilirea românilor în Treiscaune” și prezentarea romano-catolicilor, respectiv a așa zișilor „ceangăi”, ca o minoritate etnică de origine maghiară, care este amenințată cu dispariția.

Indiscutabil că, odată cu trecerea timpului și cu normalizarea relațiilor româno-maghiare, în contextul apartenenței celor două țări, la marea familie a Uniunii Europene, adevărul referitor raporturilor dintre romano-catolicii din Moldova și românii din sud-estul Transilvaniei, cuprins în concluziile formulate de către Dumitru Mărtinaș, în urma unei activități oneste și riguroase, desfășurate pe durata întregii sale vieți, cu certitudine va triumfa.

¹ Elena Daniello, medic, descendentă din familiile Pușcariu și Damian, soția dr. Leon Daniello (1898-1970), fost membru corespondent al Academiei Române. Personalitate complexă, Elena Daniello a găsit răgazul necesar pentru a-și valorifica sensibilitatea artistică în pictură. Icoanele pictate de ea, inspirate din operele iconarilor ardeleni care i-au însoțit existența, au fost expuse într-o expoziție la *Muzeul Spiritualității Românești*, în 23 aprilie 1997, în semn de omagiu adus concetățenilor de pe meleagurile natale

SUMMARY

This article presents the theory of the professor Dumitru Martinas regarding the relationships between the genesis of the chango phenomenon and the process of ethnic influence of the Transylvanian Hungarian minority (szeklers) over the Romanians from the SE Transylvania. The author presents unchallenged arguments of the Moldavian Catholics ethnic affiliation to the Romanian community.

There are reviewed the most important Romanian scientific researches which give conclusive and persuasive answers to the questions raised by the Hungarian historians. In their opinion, all the Catholics from Moldavia form a distinctive ethnic group, but the professor studied their behaviour, showing their consciousness, the patterns of their way of thinking and their self-identification as a religious minority, and not as an ethnic group.

Anexa nr. I

București, iulie 1986

Mult stimate domnului Ion Coja,

Am citit cu cel mai mare interes lucrarea lui Dumitru Mărtinaș „Originea ceangăilor din Moldova”, apărută prin strădania și stăruința dvs, lucru pentru care dv. și colaboratorii dv. meritați toată gratitudinea nu numai a ceangăilor dar și a tuturor celor care simt românește.

Am citit, nu de mult în revista „Luceafărul” cele ce s-au spus în cadrul „mesei rotunde” care a avut loc în legătură cu lucrarea lui Dumitru Mărtinaș și drept urmare, subsemnatul, un român din Secuime, m-am decis să vă scriu.

Și vă scriu, în primul rând, în ideea că cele înșirate în această scrisoare precum și în anexele ei ar putea să prezinte un anumit interes și, în al doilea rând, în speranța că aș putea să primesc un răspuns la unele din întrebările pe care mi le-am pus de multă vreme.

Am fost mereu nedumerit de lipsa de interes și de informare a istoricilor noștri față de trecutul românilor din Secuime. Istoricii români au ignorat aproape total tristul episod al secuizării și iată se dovedește, odată mai mult, marea utilitate a profundării împrejurărilor care au dus la etnocidul românilor din Secuime.

„Fără a cunoaște istoria secuizării românilor nu se poate scrie despre ceangăi”, spune Dumitru Mărtinaș. Dar câți istorici români s-au ocupat de acest episod al istoriei noastre ? Dumitru Mărtinaș citează doar

cinci și anume: Gheorghe Popa –Lisseanu, Sabin Opreanu, Ștefan Manciușlea și Teodor Chindea.

Este de observat că cercetările acestor istorici au avut loc târziu și anume între cele două războaie mondiale și că nu s-a acordat importanța cuvenită lucrărilor lor întrucât acestea nu au mai fost nici reluate nici aprofundate.

O indiferență similară au arătat istoricii noștri și față de problema originii ceangăilor. În lucrarea lui Dumitru Mărtinaș sînt citați opt cercetători români care s-au ocupat în treacăt cu această problemă. Dar, ei n-au convins. În schimb, în lucrarea susmenționată sînt citați aproape 40 de cercetători unguri care în decursul timpului s-au străduit să demonstreze că ceangăii sînt de origine maghiară. Și aproape au convins, căci numai astfel se poate explica faptul incredibil că la un moment dat s-a luat în considerație ca ceangăii să facă un schimb de populație și că ulterior autoritățile române au trimis ceangăilor învățători unguri.

A trebuit să apară cercetători ceangăi, Iosif Petru M. Pal, Dumitru și Ion Mărtinaș și un biolog, Petre Râmneanu, care nu numai că au contestat pretențiile istoricilor unguri dar au și demonstrat pe baze științifice că ceangăii sînt români.

Cu trei ani în urmă, ca reacție la unele afirmații făcute de Constantin Beloiu și Radu Ștefan Ciobanu în articolele semnate de ei în revista „Flacăra” în legătură cu problema originii ceangăilor; dar, mai ales, revoltat de modul tendențios în care Imreh Istvan prezintă – într-un capitol din lucrarea sa „Viața cotidiană la secuici 1750-1850 – originea locuitorilor români din Brețcu”, am scris „Rîndurile” anexate la prezenta scrisoare.

Intenționez să le trimit lui Imreh Istvan și profesorului Ștefan Ștefănescu, eventual lui Mihnea Gheorghiu (autorul articolului „Hunii la Paris” apărut în revista „Luceafărul” din 6 mai 1978) și lui Ion Lăncrăjan (autorul eseului „Cuvînt despre Transilvania” apărut în 1982); dar, și nu știu dacă am făcut bine, am renunțat.

Am considerat că prin cele două afirmații semnalate de „Rîndurile” mele, cei doi publiciști români susmenționați dau apă la moară unei istoriografii bine știute, cu atât mai mult cu cât aceste afirmații sînt contrazise, cred eu, de fapte. După mai bine de patru secole, iată se mai află și astăzi o populație în zona fostului cnezat Brețcu; și de asemenea, în vremea primului război mondial, încă se mai găsea o populație românească în zona fostului cnezat Vlăhița. Acest din urmă fapt este confirmat, printre altele și de articolul inedit „cum s-au secuizat românii în județul Odorhei”, semnat în anul 1933 de Octavian M. Dobrotă, articol pe care îl anexez xeroxat la prezenta scrisoare.

Dar, cea ce consider că ar fi trebuit să aibă o ripostă au fost susținerile exprimate de Imreh Istvan încă din anul 1958, cu privire la populația românească din Brețcu. În rezumat Imreh Istvan, (același Imreh Istvan care este menționat în lucrarea lui Dumitru Mărtinaș la nota 92 pag. 146 și care a făcut din Petre Sescu Pădureanu un Erdos Szeska Peter) arată că populația românească din Brețcu este alcătuită din moldoveni (despre românii băștinași nu suflă nici un cuvânt) atrași în Brețcu de scutiri de impozite și de o deosebită protejere din partea autorităților secuiești locale.

Afirmația că numeroși moldoveni s-ar fi stabilit în Brețcu în anii 1750- 1850 se încadrează perfect în bine cunoscuta teorie a istoriografiei maghiare, potrivit căreia românii Principate ar fi invadat Transilvania în timpul fanarioților. Dar Imreh Istvan susține în anul 1958 ceva ce mi se pare o noutate și anume: cică ar fi existat chiar dispoziții oficiale de atragere a moldovenilor în Brețcu. Susnumitul nu dă nici un fel de precizări cu privire la acele dispoziții (baza legală, durata, întinderea etc.). Oricum existența unor astfel de dispoziții sau măsuri chiar numai locale contrazic afirmațiile unor istorici maghiari ca V. Homan și Y. Szekfii care (așa cum arată David Prodan în lucrarea „Les migrations des roumanins au – dela des Carpathes au XVIII- eme siecle”) în „Istoria maghiară”, apărută la Budapesta în anul 1939 susțin că românii din Principate s-ar fi strecurat în sec. XVIII-lea în Transilvania pe nesimțite și că, semi-nomazi și de o barbarie ancestrală, erau departe de a fi binevebiți.

Tulburător este pentru mine faptul că lucrarea lui Imreh Istvan este prefătată de prof. Ștefan Ștefănescu, care o apreciază ca exemplară prin probitate științifică. După părerea mea Capitolul din lucrare intitulat „Legăturile dintre Brețcu și Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea nu merită o atare apreciere”. Sau este oare Ștefan Ștefănescu de o altă părere decât D. Prodan și Constantin C. Giurescu?

Trebuie cu alte cuvinte, să înțeleg că teoria invaziei Transilvaniei de către românii din Principate este admisă de unii istorici ai noștri atunci când este vorba de Brețcu și Poiana Sărată? Să fi dispărut la un moment dat toți românii chiar oieri, pe care regele Sigismund i-a aflat la Brețcu în secolul al XV- lea? Dar românii oieri din celelalte așezări din această zonă sunt oare cu toții moldoveni de origină?

Imreh Istvan a cercetat arhivele Brețcului și a cules din ele informații cu privire la viața lui Gabor Aron și la legăturile Brețcului cu Moldova. Aceste arhive, redactate în limbile latină, germană și ungară (arhive, care în treacăt fie spus, Imreh Istvan n-a arătat unde le-a găsit) pot prezenta încă interes și pentru alte aspecte ale trecutului românilor din Secuime și poate chiar pentru problema originii ceangăilor.

Date interesante s-ar putea culege și din ziarul „Cuvântul”, „Universul” și „Calendar” în care – așa cum arată – Octavian Dobrotă – au apărut înainte de război informații cu privire la românii secuizați. Din păcate nu cunosc conținutul celui alt articol în care Octavian Dobrotă își propune să arate motivele de secuizare ale unor comune cu populație ortodoxă română ca: Bățanii Mici, Herculan, Vârghiș, Porumbenii Mari și Mici și altele, precum și rolul politicianilor în secuizarea românilor în județul Odorhei.

Nu sunt istoric și competența mea (dacă poate fi vorba de așa ceva) se limitează la faptul că sunt român din Secuime și în această calitate am putut observa la fața locului anumite realități. Admit că unele din observațiile mele ar putea fi greșite sau viciate de un anumit subiectivism, dar nu pot să nu subliniez faptul că, așa cum spune Dumitru Mărtinaș și Octavian Dobrotă, acțiunea de maghiarizare a ceangăilor și de secuizare a românilor a putut să continue – la un moment dat – și datorită propriei noastre nepăsări și/sau ignoranțe.

Nu trebuie subestimat faptul că a apărut iarăși o anumită propagandă revizionistă de dinainte de ultimul război. Cam pe când scriam „rândurile” anexe, mi-a căzut în mână un exemplar al acestei noi propagande. E vorba de articolul “Hungary’s new way” apărut în numărul pe luna februarie 1983 al revistei americane de circulație mondială “National Geographic”.

Articolul este cuprinzător, așa încât conține și imaginea coroanei Sf. Ștefan (înapoiată Ungariei de către guvernul american), și hărți false și afirmații mincinoase. Autorul articolului J. Putman, redactor –șef la numita revistă nu uită să informeze pe cititori că în timpul șederii sale la Budapesta, l-a vizitat și pe Gyula Illes (între timp decedat); așa încât am putut identifica și una din sursele sale de inspirație,

Tocmai după un an de zile, și anume în numărul pe luna februarie al revistei „Magazin istoric”, a apărut un foarte bun și documentat răspuns la unele afirmații făcute în articolul din “National Geographic”. Toate bune; se pune însă fireasca întrebare: Câți din cei care au citit articolul în englezește din “National Geographic” – revistă care circulă în lumea întreagă – au citit și răspunsul dat în românește în revista „Magazin istoric”?

Au apărut anul trecut în librării două lucrări: „Teroarea horthysto – fascistă în nord – vestul României, septembrie 1940 – octombrie 1944” și „Biserica românească din nord-estul țării sub ocupația horthystă, 1940-1944” și nu pot să-mi ascund mirarea că a trebuit să treacă 40 de ani și mai bine și atâtea provocări pentru ca, în fine, istoricii noștri să găsească timp pentru a rezuma în fugă în două volume ororile săvârșite în Ardealul de Nord de către ocupații maghiari.

Cu vreo 6-7 ani în urmă regretatul Ioan Ciolan, din proprie inițiativă și fără nici un sprijin, a întocmit, pe baza informațiilor culese la fața locului, o lucrare intitulată „Transilvania ultima prigoană maghiară”, în care a descris acțiunile de distrugere și de profanarea a bisericilor românești din Secuime în anii 1940-1944. Această lucrare a trebuit să fie tipărită în Italia, la editura lui Iosif Constantin Drăgan.

Și pentru că ne-am apucat să dezgropăm morții, îndrăznesc să repet o întrebarea pe care mi-am pus-o ori ce câte ori am auzit sau citit despre condamnări pentru crime de război, crime împotriva umanității. Câți dintre maghiarii și secuii care au luat parte la crime și au comis atrocități în Ardealul cedat, și care au rămas pe teritoriul românesc, câți, întreb, au fost urmăriți și condamnați în justiție?

Și acum îmi permit să continui scrisoarea cu câteva însemnări cu privire la graiul brețcanilor pe la începutul acestui veac, însemnări din care cunoscătorii ar putea aprecia cât de moldoveni sunt brețcanii. În lucrarea „Țara Bârsei”, apărută în 1972 sub redacția lui Nicolae Dunăre, lucrarea care are drept obiect localitățile de oieri din jurul Brașovului, este menționată în treacăt și subzona Munții Brețcului. În această lucrare se spune că etnografi A. Vereș, S. Opreanu, Mara N. Popp și Romulus Vuia consideră că oierii din localitățile din Secuime care se înșiră la poalele munților începând cu Poiana Sărată și până la Întorsura Buzăului, sunt toți bârsani. Anul trecut a apărut o lucrare similară intitulată „Mărginenii Sibiului”.

Este puțin probabil ca subzona să mai facă obiectul vreunui studiu de această natură. Este însă absolut sigur faptul că în Brețcu. De exemplu, se mai găsesc foarte puțini din cei care își mai amintesc de particularitățile graiului local pe la începutul acestui veac; iar portul național al brețcanilor din acea vreme se mai poate vedea doar în foarte rarele fotografii din acel timp. S-ar putea ca observațiile mele, așa puține și sumare, să fie cândva utile pentru o monografie a Brețcului, pentru care subsemnatul nu are nici o competență și nici sănătatea de a îndrăzni să o întreprindă.

Graiul brețcanilor, pe care l-am apucat în copilărie și ale cărui particularități sânt pe cale de dispariție, nu prezintă nici una din particularitățile arătate de Dumitru Mărtinaș ca fiind specifice ceangăilor. Acest lucru este cât se poate de firesc, dat fiind că ceangăii sunt agricultori, urmași ai unor iobagi agricultori și nicidecum urmași ai oierilor care au practicat transhumanța și care au rămas refractari atât față de catolicizare, cât și față de acțiunea de secuizare.

Menționez, în primul rând, că brețcanii vorbesc cu accent ardelenesc în care nu se simte nici urmă de accent moldovenesc. Mi se pare interesant faptul că așa după cum cuvântul latin „levir” a devenit la

ceangăi „ler”, tot astfel și bătrânii mei consăteni omiteau litera „v” în multe cuvinte, astfel:

- în loc de morcovi, țevi, laviță, pravilă, vișine, vin, vișor, vijelie, vină, vicleană, David, Covasna, covășnean, „ia vino încoace”...
- spuneau: morcoi, țai, laiță, prailă, ișine, in, ișor, ijelie, ină, iclean, Daid, Coasna, Cocnean, „ia ino încoace”.
- În loc de „pi” spuneau „chi” adică chiper, chicior, chept, chină, chiatră etc, dar pisica a rămas pisică, adică nu chisică și nici măță.

În graiul brețcanilor:

- cuvântul masculin „băiat” are și o formă feminină „băiată” – fetiță, plural „băiete” – fete.
- se utilizează exclusiv cuvântul „muiere”; cuvântul „femeie” a început a fi utilizat numai după primul război mondial;
- cuvântul „bitong – bitoangă” era și este utilizat pentru orice copil, indiferent că este născut în cadrul sau în afara căsătoriei;
- cuvântul „surată” este utilizat pentru a arăta o relație între două fete, oarecum asemănătoare cu „frăția de cruce” între băieți. Astăzi nu se mai practică astfel de relații între fete și ca urmare nu se mai aude nici cuvântul „surată”.

Că graiul brețcanilor este deosebit de cel al moldovenilor se poate ușor deduce din cele afirmate de Sever Pop într-un articol din anul 1940 intitulat „Importanța graiului românesc în Bucovina și Basarabia”, articol acre conține următorul pasaj: „În părțile județului Cahul, graiul basarabean este influențat de elemente transilvănene, venite în aceste regiuni prin intensul păstorit al românilor din regiunea Brețcului (Secuime) și din părțile Sibiului. Despre această zonă s-ar putea afirma că ea forma după Bărăgan, al doilea popas făcut de ciobanii din Transilvania spre regiunile sudice ale Transnistriei din care au ajuns chiar până în Crimeia”.

În relațiile dintre ei, brețcanii utilizau mai totdeauna poreclele care se moșteneau din tată în fiu și care erau mult mai bine cunoscute decât numele. Numele de familie cele mai frecvente în Brețcu, înainte de primul război mondial, erau: Fenechi, Boroș, Gociman, Coltofeanu, Moroianu, Budilean, Tărlungeanu, Finta, Stăncic, Dimian, Bercu, Băjan, Păvălucă, sasu, manea.

Desigur că multe din aceste nume se găsesc și în alte părți ale țării; astfel Păvălucă (numele meu) și Teacă se găsesc mai ales în Moldova. Menționez că numele meu l-am aflat chiar și în Basarabia (în comuna Chetrosu din județul Soroca, la o familie poreclită acolo „Pribeagu”) și în altă ordinec de idei, că Tulie Radu Teacă, eroul cunoscutei nuvele a lui I.I. Mironescu, n-a fost chiar o pură ficțiune.

În copilăria mea se aflau în Brețcu trei familii poreclite după locul de origine: Sovejan, Curițeanu și Găureanu. Trebuie să mărturisesc că nu le-am știut niciodată numele de familie.

*

Înainte de a încheia scrisoarea nu mă pot împiedica de a povesti două întâmplări care au o strânsă legătură cu preocupările mele mai vechi, și mai noi.

Pe când citeam lucrarea lui Dumitru Mărtinaș mi-a revenit în minte o întâmplare pe care mi-a povestit-o tatăl meu cu mult înainte de ultimul război. El se dusese să vândă la un târg de țară la Onești un val de dimie șesută în casă. La un moment dat s-a apropiat un grup de cumpărători ceangăi. Având chef de vorbă, tatăl meu le-ar fi spus:

- *Ce fel de limbă vorbiți voi de nu vă înțelege omul? Vorbiți sau românește sau ungurește; nu le tot amestecați!"*
- *„Păi cum – ripostă unul – noi vormim tistam românește și meghis nu pricepi?" (tistam - curat, meghis - totuși)*

Am râs dar am rămas și nedumerit atunci, când am auzit de riposta ceangăului dar tocmai acum înțeleg tâlcul ei. Oameni simpli, numiții ceangăi se socoteau români și ca atare pretindeau că vorbesc curat românește.

În anul 1918, când mama mea cu cei doi copii (din care unul eram eu) s-a întors, din refugiul din Moldova, la Brețcu, iar tatăl meu, demobilizat, s-a întors acasă de undeva din Ungaria, casa noastră din Brețcu era devastată și de nelocuit. Ca urmare, ne-am stabilit provizoriu în Ghelița, comună care a arendat zeci de ani bunicului meu și urmașilor săi munții Ghelimței pentru văratul oilor. Am locuit în Ghelița aproape un an și eram singura familie care vorbea românește în acea comună (în localitatea respectivă, în 1733 existau 600 de suflete de români greco-catolici - n.n.).

Cu ocazia unei sărbători mama s-a plâns că n-a mai fost la biserică de când a venit în Ghelița.

- *„De ce nu te duci la biserica secuiască” a întrebat tata.*
- *„M-am gândit la asta dar nu mă lasă inima s-o fac”.*
- *„Dacă nu vrei să mergi la biserica secuiască du-te și te roagă în jurul bisericii părăsite, trebuie să știi că aceea a fost biserică românească”.*

Această întâmplare precum și faptul că, pe când mă purta tata în căruță de la Brețcu spre Sf. Gheorghe sau Brașov și vedeam două biserici într-un sat, îl întrebam mereu: „Care e cea românească” mi-au rămas întipărite toată viața.

În ultimii 5-6 ani, cu sprijinul autorităților și prin strădania preotului brețcan Ion Bercu, parohul bisericii române din Tg. Secuiesc, au fost restaurate bisericile românești din localitățile: Lemnia, Poian, Ojdula,

Cernatul și Ghelînța. Biserica din Ghelînța are astăzi un preot și câțiva enoriași dintre sondorii stabiliți acolo. Celelalte biserici din localitățile de mai sus, localități unde, bineînțeles, nu mai există români, sunt doar monumente istorice, menite, printre altele, să amintească localnicilor că mulți dintre ei sunt de origină Valahi.

Închei această scrisoare cu rugămintea să iertați atât lungimea cât și forma și eventual fondul ei. Ea reprezintă expresia unor nedumeriri și frământări.

V-aș fi recunoscător să-mi arătați unde și în ce măsură credeți că greșesc.

Cu deosebită stimă,

Nicolae Păvălucă, licențiat în drept și economie, expert în relații financiare externe al Băncii Naționale a României.

Anexa nr. 2

Rânduri despre trecutul populației românești din Secuime

A apărut în anul 1982 recent, în librării, traducerea din limba maghiară în limba română a lucrării istoricului Imreh Istvan, intitulată „Viața cotidiană la secui 1750-1850”, prefată de prof. univ. Ștefan Ștefănescu. În această lucrare se află un capitol intitulat: „Legăturile dintre Brețcu și Moldova” în prima jumătate a secolului al XIX-lea” care m-a interesat cu deosebire, dat fiind că Brețcu este localitatea mea de naștere și locul unde mi-am petrecut o parte din anii primei tinereți. N-aș fi scris aceste rânduri dacă nu aș fi considerat că autorul lucrării a făcut, în capitolul de mai sus, unele afirmații care nu corespund cu realitatea. După câte știu, Brețcu nu are o monografie în limba română care să fi văzut lumina tiparului. Nu sunt istoric dar m-am ocupat cât mi-a fost posibil de trecutul locului meu natal, în special, și de trecutul populației românești din Secuime în general. Am căutat să găsesc răspuns la întrebări pe care mi le-am pus cu zeci de ani în urmă cu privire la unele aspecte din ținutul în care m-am născut.

Imreh Istvan spune, în capitolul menționat, că Brețcu este „un târgușor secuiesc” și că este calificat atât în conscripțiile grănicerești cât și în consemnările contemporane drept „O așezare de secui liberi de stare ostășească”, dar se întâmplă că acest „târgușor secuiesc” să fi fost până la finele secolului trecut una din marile așezări de oieri transhumanți din Transilvania, este sigur faptul că Brețcu nu a fost întemeiat de secui, că a

fost de la începutul începuturilor o așezare românească și că spre deosebire de majoritatea așezărilor din Secuime – Brețcu nu a devenit niciodată un târgușor exclusiv secuiesc. Brețcu este fără îndoială una din cele mai vechi așezări nu numai din această zonă, ci chiar din întreaga Transilvanie. Coriolan Suciu în lucrarea „Dicționar istoric al localităților din Transilvania” arată, ca și alți istorici, că Brețcu se află pe harta Daciei romane sub denumirea de Angustia. Se pare că există unele îndoieli în această privință întrucât în „Micul Dicționar Enciclopedic”, ediția II. 1978, pe harta Daciei și Dobrogei romane (p. 1640) Angustia este fixată la pasul Ghimeș.

Dar, indiferent de acest lucru, la Brețcu se află ruinele unui castru roman care, în lucrarea „Itinerare arheologice transilvane” a lui Ion Horațiu Crișan, este socotit ca fiind „cel mai puternic castru din estul Daciei, menit să apere pasul Oituz”. Cu toate că la acest castru s-au făcut la intervale destul de mari unele săpături (ultimele în anul 1950 de o echipă condusă de D. Macrea) castrul poate fi recunoscut astăzi numai după valul foarte proeminent de pământ care închide un imens patruleter, zidurile castrului continuă a fi acoperite de pământ și vegetație. Nu numai pentru trecutul Brețcului dar pentru istoricul întregii zone, zidurile castrului ar trebui scoase la iveală odată pentru totdeauna.

A existat sau nu în evul mediu un cnezat românesc sau „țară a Brețcului”? Ștefan Manciu în lucrarea „Așezările românești din Ungaria și Transilvania” și Gheorghe Popa Lisseanu în lucrarea „Sicules et Roumanes” arată că existența cnezatului românesc la Brețcu este confirmată chiar și de izvoare maghiare. Astfel, printr-un act din anul 1426, regele Sigismund acordă românilor din Brețcu denumit în act „ViLla Valahalis Berek” mai multe privilegii în schimbul obligației de a continua să apere pasul Oituz. Prin același act Brețcu a căpătat statut de oraș – statut pe care l-a avut până în secolul trecut. Brețcu a avut și dreptul de a avea un reprezentant în Dietă și din acest punct de vedere, potrivit susținerilor lui Simion Retegan în lucrarea „Dieta românească a Transilvaniei”, rezultă că Brețcu era pe picior de egalitate cu: Sf. Gheorghe, Miercurea-Ciuc, Tg. Secuiesc, Odorhei, Vlăhița și altele.

Cu toate că potrivit părerii lui Imreh Istvan – Brețcu era în anii 1750- 17850 „un târgușor secuiesc” autorul nu poate ocoli faptul că în Brețcu se mai aflau și alți locuitori de cât secui, dar acești locuitori – așa cum rezultă din izvoarele pe care le utilizează – nu sunt valahi sau români băștinași ci: fie „Moldoveni veniți să se statornicească în Brețcu”, fie (potrivit termenilor respectivi în românește) „provincialiști” sau „contribuenți”.

Dacă termenul de „contribuenți” pare să definească pe români care plăteau dări și impozite, cu privire la termenul de „provincialiști” se pune

întrebarea cine erau și de unde veniseră pentru a se stabili în Brețcu? Din lectura altor capitole din lucrarea lui Imreh Istvan decât cel privitor la Brețcu rezultă că spre deosebire de iobagi care se aflau sub autoritate seniorială și de grăniceri care erau sub jurisdicția militară – „provincialiști” alcătuiau categoria de locuitori din Transilvania care se aflau sub jurisdicția administrativă. Ca urmare, în categoria „provincialiștilor” intrau: românii fără statut de iobagi veniți la Brețcu din orice parte a Transilvaniei, eventual moldoveni stabiliți din Brețcu, dar înaintea tuturor, românii băștinaș despre care Imreh Istvan nu face absolut nici o mențiune.

La sfârșitul lucrării sale, la „Note”, Imreh Istvan citează ca sursă de informații – printre multe altele – și „Conscripțiile în Transilvania: Izvoare ale statisticii istorice” (red. Kovacs Iosef Dp. 1957), potrivit cărora cu ocazia recensământului din toată Transilvania în anul 1750, localitatea Brețcu „arăta că acolo trăiesc un mare număr de păstori (așa numiți bârsani) veniți din Țara Românească și din Moldova la cele mai diverse date, unii în primăvara anului 1750, alții deja de 5 – 6 ani sau chiar mai mult”. Dar dacă românii aflați la Brețcu în mijlocul secolului al XVIII-lea erau cu toții veniți relativ recent din Moldova și Țara Românească, se pune întrebarea firească: unde era sau ce s-a întâmplat cu populația română aflată în „Villa Valhalis Berezsk”, a cărei existență, așa cum am arătat deja este consemnată în secolul al XV-lea chiar de documentele maghiare? Ștefan Manciușea în lucrarea menționată mai sus arată că însuși istoricul maghiar Fejer, în colecția sa de documente referitoare la Ungaria și Transilvania, afirmă că românii din Brețcu sunt „un mic popor așezat în partea amenințată a Transilvaniei, constituind încă din vechime o garnizoană a pasului Oituz”.

Devreme ce, chiar potrivit recensământului din anul 1750, citat de Imreh Istvan, păstorii din Brețcu erau pe de o parte numiți „bârsani” (și Țara Bârsei) se știe unde est, iar pe de altă parte despre unii nu se știa de când erau în Brețcu, nu rezultă oare că cel puțin o parte din oierii din Brețcu erau în realitate băștinași din totdeauna a i așezării? Firește, nu se poate nega că alături de oierii băștinași s-au stabilit, în anumite împrejurări, și moldoveni, cu deosebire vrânceni, dar cei mai mulți nu erau atrași de vreo scutire de impozite, ci era fie fugari în conflict cu autoritățile din satele lor, fie mai ales, ciobani angajați de mulți ani la oierii din Brețcu. E greu de admis că importanța Brețcului ca centrul pastoral s-ar datora, epoca de care se ocupă Imreh Istvan, unei imigrări masive de noi veniți din Țara Românească și Moldova, când în realitate a existat o permanentă tendință de părăsire a Brețcului de către băștinașii săi români. De altfel, chiar Imreh Istvan consemnează faptul că „consiliul Brețcu semnalează cu mâhnire că în 1813 au fugit în Moldova 17 gospodari oieri, iar în 1814 alți

24 au trecut granița fără pașaport". La „Note” la sfârșitul lucrării Imreh Istvan se mai arată, de exemplu, că din numărul total de 1263 brețcani câți au trecut în anul 1806 în Moldova pe bază de autorizație, 61 dintre ei nu s-au mai înapoiat. Dacă în lucrarea în cauză se găsesc deci unele date cu privire la numărul brețcanilor fugiți în Moldova în anumiți ani nu găsim în schimb nici o dată cu privire la numărul moldovenilor care s-ar fi stabilit la Brețcu într-o anumită perioadă.

După cum se știe, sensul general al curentului de emigrare al românilor a fost în permanență din Transilvania spre Moldova și Țara Românească și nu invers. Ștefan Meteș a scris un volum de peste 500 de pagini despre emigrările românești din Transilvania. Oierii din Brețcu, ca toți românii din Secuime, nu au dus niciodată lipsă de motive ca să-și ia lumea în cap și să plece cu oile pentru a nu se mai întoarce în satul lor. Pe vremea presiunilor pentru unire cu biserica Romei, legenda spune că o parte din oierii din Brețcu au trecut în Vrancea unde au înființat satul Greșu. Conform tradiției, Poiana Sărată, ultimul sat transilvan pe Valea Oituzului de la granița cu Moldova, a fost înființat cam tot pe atunci de oierii din Brețcu și nu de moldoveni cum afirmă Imreh Istav. O dovadă a acestui fapt este că aproape toate numele de familie ale oierilor din Brețcu se găsesc în Poiana Sărată.

Ștefan Meteș în lucrarea „Emigrări românești din Transilvania în secolele XII-XX” semnalează existența în Moldova a două așezări cu denumirea de „Brețcani”, una în județul Neamț și una în județul Fălciu către Prut, denumire care nu lasă nici o îndoială cu privire la proveniența celor două așezări. Ștefan Meteș și Victor Tifescu arată că, printre alții, s-au stabilit definitiv în Dobrogea pe valea Casimcea și mulți oieri din Brețcu. Sever Pop susține că oierii din Brețcu s-a r fi stabilit și dincolo de Prut în ținutul Cahul unde, așa cum menționează și Imreh Istav, autoritățile țariste au reținut în anii 1813-1814 mai bine de 40 de turme, din care multe ale brețcanilor. În epoca de care se ocupă Imreh Istvan în lucrarea sa, Brețcu era demult cea mai importantă așezare românească de oieri transhumanți de versantul transilvan al Munților Vrancei. Într-un articol din ziarul „Scânteia” din data de 7 aprilie 1983 intitulat „Comorile Vrancei”, semnat de C. Stănescu, se spune, de exemplu, printre altele, că: „o ceartă ivită între ciobanii localnici (adică vrânceni) și „brețcani” veniți de peste munți, referitoare la locurile de pășunat poate sta sociologic la baza „Mioriței””. Nu pot rezista să nu includ aici frumoasele rânduri scrise despre brețcani de către marele geograf, istoric și literat Simion Mehedinț atunci când se referă la satul Punga, astăzi integrat în localitatea Soveja, locul de naștere a scriitorului. „Satul Punga era loc de vamă, dar stăpânirea n-avea ce vămui acolo în creierul muntelui afară de oile Brețcanilor, care coborau în Ardeal. De două ori pe an, la Înălțare și pe la

Ziua Crucii, prindeau a răsună din depărtare tălângile: hanga-banga, hanga-banga... iar copiii dau năvală pe uliți cu capul gol, vestind în gura mare: „vin oile”, „vine herghelia...!”, „vin Brețcanii””. Și, în adevăr, după călărețul care sălta înainte cu harapnicul la oblâne, soseau buluc preucile de iepe și de armăsari pe jumătate sălbateci, cu coarnele și cozile pline de scai, aduse tocmai din Buceag; iar în urma lor veneau turmele, ianintând domol ca o apă în revărsare. Unde și unde, câte un măgăruș încărcat cu târhatul stânei, ca o plavie purtată pe spatele puhoiului”

În lucrarea „Transilvania în istoria poporului român” Constantin C. Giurăscu împarte pe oierii transilvăni transhumanți în patru grupe: mărgineni, țuțuieni, bârsani și brețcani. Nu știu dacă se cunoaște până unde se întindea cnezatul românesc sau „țara” Brețcului, este știut însă că în această zonă – în așezările de la poalele munților începând cu Poiana Sărată, Brețcu, Mărtănuș, Zăbala, Voinești – există până în ziua de astăzi o populație de oieri care s-a aflat din totdeauna acolo. Aceste așezări fac parte din ansamblu așezărilor de oieri care se întind – cum spunea Victor Tufescu în lucrarea „Oameni din Carpați” – de-a lungului povârnișului nordic al Carpaților de Curbură și al Carpaților Meridionali din Valea Oituzului și până în culoarul Cerna-Timiș. Au fost oare toate aceste așezări populate numai de oieri veniți din Moldova și Țara Românească, așa cum susține Imreh Istvan când e vorba de Brețcu și Poiana Sărată?

În cea ce privește vechimea acestei populații de oieri, consider semnificativă constatarea pe care o face nu de mult profesorul I.I. Russu în lucrarea „Etnogeneza Românilor” în sensul că „în limba română cuvintele autohtone preromane echivalează aproape numeric cuvintele de origine latină atunci când este vorba de ocupația pastorală”. În legătură cu proveniența populației din Brețcu și Poiana Sărată, Imreh Istvan face o afirmație care este în deplină concordanță cu bine cunoscuta teză susținută de istoriografia ungară, potrivit căreia în epoca fanariotă ar fi trecut din Moldova și țara Românească în Transilvania un mare număr de țărani români. Este știut însă că această teză total neîntemeiată a fost combătută de toți istoricii noștri așa cum face de exemplu D. Prodan în lucrarea „Les migrations des Roumains au dela Carpathes au XVIII-e sicle. Croitique d une theorie”, și mai recent Constantin C. Giurăscu în lucrarea „Transilvania în istoria poporului român”.

Argumentul principal invocat de Constantin C. Giurăscu este că după desființarea rumâniei în Țara Românească în 1716 și în Moldova în 1749, clăcașii erau obligați să lucreze pe moșiile boierilor români între 12 și cel mult 36 de zile pe an, în timp ce iobagii din Transilvania erau obligați să lucreze între 156 și 208 zile pe an. Ce puteau să-i atragă pe țărani români din Principate în Transilvania? Dar, să vedem ce-ar fi putut să-i tenteze pe oierii moldoveni să se stabilească în Brețcu, unde nici românii și

nici secuii nu au folosit iobagi. Imreh Istvan spune că moldovenii care se stabileau în Brețcu erau scutiți de plata impozitului timp de cinci ani de la data imigrării. Cu privire la această scutire autorul nu ne dă nici o altă lămurire. Nu știm dacă era dată pe baza unei dispoziții locale sau se într-o dispoziție cu caracter general, nu știm în ce scop a fost luată această dispoziție și nici cât timp a fost în vigoare. În tot cazul avantajul scutirii de impozite era limitat la cinci ani după care, așa cum rezultă chiar din lucrarea lui Imreh Istvan, urma împovărarea cu impozite și mai ales amenințarea unui îndelungat serviciu militar forțat. Să fi fost oare această situație de preferat față de stările din Moldova și Țara Românească? Este sigur că nu, almiteri nu s-ar fi risipit mereu în patru vânturi atâția brețcani.

Imreh Istvan, arată, printre altele, că „nu cunoaște îndeajuns interesele menite să stimuleze consiliu din Brețcu în sensul unei accentuate protejuri a oierilor” și că aceștia, vezi bine, erau „ținuți în mare cinste și grijă să nu tulbure nimeni deplina scutire de impozite valabilă timp de cinci ani de la imigrare”. Interesele pe care autorul nu le cunoaște îndeajuns sunt totuși evidente, acești „contribuienți” ca să utilizăm denumirea dată oierilor în arhiva Brețcului (Correspondentiale Protocollum 1836-1843), contribuiau nu numai la alimentarea fiscului comunei cu plăți de impozite și arenze pentru pășunat în Munții Brețcului ci ei și aprovizionau această zonă – lipsită de resurse naturale și cu o agricultură săracă – cu brânzeturi, lână, piei, carne de miel și berbec, precum și cu dimie și cu postavuri țesute în casă.

Dar protecția consiliului din Brețcu nu a fost niciodată prea convingătoare și chiar dacă într-o anumită conjunctură un număr mai mic sau mai mare de vrânceni s-au stabilit la Brețcu, o astfel de conjunctură nu a fost de durată și au apărut mereu motive ca atât oierii băștinaș cât și cei veniți din altă parte să părăsească Brețcu. În timpul anului 1700, în timpul presiunilor pentru unirea cu biserica Romei, în Brețcu au avut loc mari frământări: oierii din Brețcu au refuzat categoric unirea și ca urmare biserica lor a fost arsă și odată cu aceasta s-a ivit un motiv în plus pentru ca unii să părăsească localitatea. Rămăși mulți fără biserică, oierii din Brețcu au profitat cât au putut de repede de „edictul de toleranță” dat de Iosif al II-lea în anul 1781, edict prin care, printre altele se interzicea asuprirea cetățenilor pentru credința lor și se îngăduia oricărei comunități, dacă compunea din cel puțin 100 de familii, să-și zidească biserică și școală. Ca urmare, în anul 1783, adică exact acum 200 de ani, oierii brețcani au început să zidească actuala biserică din Brețcu terminată, în anul 1793 și care – în prezent- figurează în catalogul monumentelor istorice.

Așezarea geografică a Brețcului, la capătul pasului Oituz, i-a adus localității mai mult ponoase decât foloase. Numărul nesfârșit de năvălitori

și de oști care au trecut în decurs de secole într-un sens sau altul prin Pasul Oituz, și implicit prin Brețcu, cele trei catastrofale din secolul trecut (1824, 1830 și 1842) , menționate de Imreh Istvan, au făcut ca localitatea deși a avut statut de oraș încă din evul mediu –să nu se dezvolte și să rămână o localitate rurală. Nici în secolul nostru Brețcu nu a avut o soartă mai bună, a fost devastat atât în timpul primului război cât și în timpul celui de al doilea. În prezent Brețcu se află pe lista așezărilor rurale în curs de a deveni așezare urbană. În timpul primului război mondial, aproape toți locuitorii români ai Brețcului s-au refugiat în Moldova odată cu retragerea trupelor române din Transilvania, dar după terminarea războiului s-au întors aproape toți la casele lor.

În urma dictatului de la Viena din anul 1940, mai mult de jumătate din locuitorii români din Brețcu s-au refugiat în România unii înainte iar alții după intrarea trupelor ungurești în Brețcu. După terminarea războiului nu s-au mai întors nici jumătate din cei plecați. Motivul pentru care mulți au rămas pe unde se aflau, a fost mai întâi, faptul că luni de zile sovieticii nu au permis instalarea autorităților române în teritoriul cedat Ungariei, iar mai apoi faptul că mulți nu au vrut să trăiască într-o așa-zisă Regiune Autonomă Maghiară. În general numărul locuitorilor secui ai Brețcului a fost până la cel de al doilea război mondial nu cu mult mai mare decât numărul românilor cu tot exodul permanent al acestora. În prezent însă Brețcul are cel mai mic număr de locuitori români care l-a avut vreodată.

Poiana Sărată, așezare pur românească la hotarul cu Moldova, într-o singură noapte în pragul iernii din anul 1940 a fost golită de toți locuitorii săi, alungați de horthyști peste graniță care se afla la marginea comunei. Întorși la casele lor după război, primul lucru pe care l-au făcut locuitorii comunei Poiana Sărată a fost să ceară să fie dezlipiți de la raionul Tg. Secuiesc și să fie alipiți la raionul Tg. Ocna. Astăzi, Poiana Sărată face parte din județul Bacău. Desigur că o monografie sau un istoric al Brețcului trebuie să țină seama de faptul că românii și secuii au conviețuit sute de ani și ca urmare este necesar să fie utilizate atât izvoare secuiești cât și românești. Imreh Istvan a folosit pentru capitolele din cartea sa referitoare la brețcanul secui Gabor Aron și la legăturile Brețcului cu Moldova, arhivele Brețcului „Protocolum Relationum Magistratus Opidi Beretzk” și este îmbucurător că această arhivă există. În schimb arhiva școlii românești și a bisericii românești din Brețcu nu mai există. În noaptea de 12/13 septembrie 1940, secuii din Brețcu au maltratată pe consătenii lor români, au devastat partea românească a satului și – printre altele – au scos arhiva școlii și în drum l-au dat foc. Arhiva bisericii se pare că a avut o soartă similară căci nu e de găsit la Arhivele Statului din Sf. Gheorghe.

În revista „Flacăra” au apărut nu de mult unele articole privitoare la controversata problemă a originii ceangăilor din Moldova. În două din aceste articole, în care este vorba și de Brețcu, au fost menționate unele din tristele aspecte ale acțiunii de secuizare a populației românești din estul Transilvaniei. În primul articol, apărut la data de 2 iulie 1981, intitulat „Profesorul Dumitru Mărtinaș și problema originii etnoistorică a ceangăilor din Moldova”, semnat de Constantin Beloiu, se arată că pe baza studiului limbii ceangăilor, profesorul Mărtinaș a ajuns la concluzia că ceangăii moldoveni sunt urmașii unei populații românești secuizată parțial și catolicizate provenind din fostele cnezate românești Brețcu și Vlăhița. În cel de al doilea, apărut în „Flacăra” la data de 7 ianuarie 1982, intitulat „Puncte de vedere asupra originii ceangăilor” semnat de dr. Radu Ștefan Ciobanu, se susține că după reprimarea insurecției gănicerilor din estul Transilvaniei, în anul 1764, mulți grăniceri au fugit cu familii cu tot în Moldova. Printre grănicerii fugiți erau și mulți români care erau probabil foști locuitori ai „țărilor” românești Brețcu și Vlăhița, parțial catolicizați în secolele XV și XVI.

Pe lângă acestea, în cele două articole susmenționate se fac două afirmații care după părerea mea nu ar trebui lăsate fără unele comentarii. Astfel, în primul articol se arată că „procesul de secuizare este afirmat oficial prin secuizarea cnezatelor românești Brețcu și Vlăhița în anul 1425”. În cel de al doilea articol se menționează în trecut că românii din „țările” românești Brețcu și Vlăhița ar fi fost în secolele XV –XVI „puțin numeroși”. Trebuie oare înțelesă prima afirmație de mai sus în sensul că după 1425 populația băștinașă românească din cnezatul Brețcu a dispărut brusc și în totalitate așa încât în epoca dintre anii 1750-1850 de care se ocupă Imreh Istvan în lucrarea sa, în Brețcu nu erau alți valahi decât moldovenii veniți acolo în jurul anilor 1750. Nicidecum! În realitate, procesul de secuizare a populației românești în Secuime nu era complet terminat nici chiar la data când a fost declarat primul război mondial. Inițial, de fapt nu a putut fi vorba decât de o secuizare administrativă, adică de o înlocuire a organizațiilor românești cu organizații similare secuiești, conduse de căpetenii secui sau căpetenii români secuizați, așa cum se pare că este cazul cu chiar cneazul român al Brețcului.

Este de observat că acțiunea de secuizare prezintă (ca rezultat) două aspecte total diferite. În timp ce populația românească de agricultori din estul Transilvaniei, iobagi pe moșiile groșilor, a fost aproape total secuizată, populația românească de oieri nu a putut fi nici secuizată și nici catolicizată. Cu privire la cea de a doua afirmație susmenționată (adică cea făcută de dr. Radu Ștefan Ciobanu) în sensul că românii din „țările” românești Brețcu și Vlăhița ar fi fost în secolele XV-XVI „puțin numeroși”, ne permitem a crede că afirmația în cauză ar răspunde cu situația actuală și

nicidecum cu cea de acum patru-cinci secole. La vreme așezării lor în partea de răsărit a Transilvaniei, secuii nu au găsit acolo o pustă sau o populație mai puțin deasă decât în celelalte părți ale Transilvaniei și, veniți în calitate de coloniști pașnici, nu au alungat la sosire pe băștinași. Că este așa o dovedește faptul că nu numai Brețcu și Vlăhița (în ungurește Nagyolafolu), după mulți ani de la venirea secuilor și anume în anul 1301, este amintită în documentele maghiare sub denumirea de „Villa olachalie”, iar în anul 1406 este consemnată într-un act cu denumirea „Oluhfelu” iar Căpâlnița, sat în apropierea Vlăhiței, sub denumirea de Kisolahfolu.

N. Iorga în „*Historie des Roumaines de Transylvanie*” arată că între anii 1360-1370 este semnalată, în această zonă, o altă așezare românească ai cărei locuitori erau în serviciu cetății Balványos, care, susține marele istoric, este numele secuizat al cetății Bolovăniș. Ștefan Manciuș în „*Așezări românești din Ungaria și Transilvania*” arată că în acest caz este vorba de românii din localitatea Kezdi Vasahely, denumire nu știu de ce autoritățile românești au tradus-o în românește, în epoca noastră, sub numele de Tg. Secuiesc. Că a existat o comunitate românească în Târgu Secuiesc o dovedește faptul că în plin centrul orașului se află o străveche biserică românească și undeva la marginea localității un vechi cimitir românesc. Gheorghe Popa-Lisseanu în lucrarea „*Sicules et Roumains*” arată că în conformitate cu recensămintele ecleziastice din anii 1753, 1750, 1760 și 1805, din totalul de 100 de sate din județul Treiscaune, în 94 sunt și români, din totalul de 64 sate din județul Ciuc în 59 sunt și români, în județul Odorhei, din totalul de 133 de sate, în 121 sunt și români, iar în județul Mureș, din totalul de 129 de sate, în 121 sunt și români. În concluzie din totalul de 426 de sate din Secuime numai în 31 nu erau arătați și români. Iată dar că se poate spune că în secolul al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea aproape toate așezările din Secuime mai erau încă așezări mixte.

Acțiunea de secuizare s-a întezit în secolul trecut, mai ales după frământările din anul 1848 în Transilvania. Gheorghe Popa-Lisseanu îl citează pe scriitorul maghiar Pall Balog care constată că în anul 1902, în mai puțin de 50 de ani au dispărut prin maghiarizare aproape 200 de comune mixte româno-maghiare. Procesul de secuizare a românilor a durat secole nu pentru că ar fi lipsit presiunile, în realitate în nicio parte a Transilvaniei nu au fost presiuni mai mari, ci datorită rezistenței precum și faptului că și în această parte a existat o numeroasă populație românească dar care treptat s-a topit în masa secuilor, sporind procentul acestora în dauna procentului românilor. Dar chiar și astăzi mai există în multe așezări din Secuime locuitori care într-un fel sau altul atestă că sunt sau au fost români.

Rezultatul acțiunii de secuizare a populației românești se poate constata, bineînțeles, și în Brețcu, căci și aici ca în orice așezare din Secuime, se găsesc multe familii de secui care au nume evident românești (Bărbat, Budu, Constantin, Bogdan, Dimian, Enache, Păiș, Frâncu, Hâncu, Hnaganu, Lupan, Duca) indiferent de faptul că unele vocale din numele lor actual sună altfel decât la numele străbunicilor lor români. Menționez că acești consăteni secui cu nume românești sunt agricultori, nu oieri, și sunt probabil urmașii unor iobagi români care, ca să scape de iobăgie, au preferat serviciul militar grăniceres introdus în această zonă în anul 1764. Este sigur că viața cotidiană a iobagilor români din Secuime în epoca de care se ocupă Imreh Istvan a fost mult mai amară decât a iobagilor secui cu care conviețuiau întrucât iobagii români erau supuși în permanență și presiunilor pentru a-și schimba limba și religia. Imreh Istvan menționează doar de două ori în lucrarea sa existența iobagilor români pe moșiile familiei Miko, clanul cu cele mai mari latifundii din Secuime; sunt pomeniți mulți iobagi cu nume românesc maghiarizat mai mult sau mai puțin.

Istoricii noștrii sau ocupat și se ocupă de urmele lăsate în estul Transilvaniei de către traci, daci, romani. Ar fi cazul să se ocupe și de urmele lăsate și de populația română, care, nu de bună voie și nesilită, a mărit treptat numărul secuilor. Aceste urme există, sunt bisericile și cimitirele care le înconjoară și care au aparținut populației românești dispărute prin secuizare sau emigrare. Într-adevăr, în multe din așezările din Secuime în care localnicii nu mai vorbesc românește, se află în afară de o biserică secuiască mare și bine îngrijită și una românească, dar care, de cele mai multe ori este părăsită, se află în ruină sau din care au rămas doar temeliele. Printre localitățile din actualele județe Covasna și Harghita în care se află astfel de lăcașuri sunt de menționat următoarele: Aita Mare, Aita Seacă, Aita Medie, Aldea, Arini, Bățanii Mari, Belin, Baraolt, Bixad, Biborțeni, Boroșneul Mare, Bezidul Nou, boroșneul Mic, Bodoș, Bicfală, Borsec, Bicazul Ardelean, Bodogaia, Cernatul de Jos, Comolău, Ciucsângiorgiu, Crăciunel, Căpeni, Ciceu, Chichiș, Cristur, Ditrău, Doboșeni, Doboi, Eliseni, Frumoasa, Filia, Ghelița, Gheorghieni, Ghimeș, Făget, Herculan, Hăghig, Ilieni, Imper, Iarăși, Izvoru Mureșului, Joseni, Jimbor, Lisnău, Lăzărești, Lupeni, Lemnia, Micfalău, Merești, Mihăileni, Mărtiniș, Ozun, Ojdula, Ocland, Porumbenii Mari, Poiana Mărului, Plăieștii de Jos, Petecu, Racoșul de Sus, Sândominic, Sântionlunca, Tușnad Băi, Turia, Vârghiș, Vidacut, Voșlobeni.

Cât sunt de vechi aceste lăcașuri? De când sunt unele părăsite? Câte s-au clădit, pe baza „edictului de toleranță”, ca cea din Brețcu? Unele din aceste biserici au fost reclădite între cele două războaie mondiale pe temelia altora mai vechi. Multe din acestea din urmă au fost dărmate de horthyști. În mod firesc se pune întrebarea: se puteau oare zidi bisericile

din localitățile menționate dacă nu ar fi existat la un moment dat, în fiecare dintre ele, o comunitate românească? Desigur că nu.

De problema secuizării românilor s-au ocupat între cele două războaie mondiale Gheorghe Popa-Lisseanu în lucrarea menționată „Sicules et Roummains, un proces de denationalisation” și Sabin Opreanu în lucrarea „Secuizarea românilor prin religie”, dar aceste lucrări sunt puțin cuprinzătoare. O actualizare și aprofundare a unui astfel de studiu ar fi utile din multe puncte de vedere, astăzi când scriitori maghiari ca Gyula Illyes își permit, fără nici un temei, să vorbească despre etnocid.

Nicolae Păvăluță

30 aprilie 1983

Anexa nr. 3

București, 5 oct. 1996

Dragă brețcancă,

„(...) Cu mulți ani în urmă un amic, care făcuse monografia satului său, m-a întrebat ce știu despre satul meu. Am dat din umeri, nu știam nimic. După ce am eșit la pensie, acum vreo 20 de ani, am început să frecventez niște biblioteci. Treptat am început să aflu câte ceva despre Brețcu, pornind de la monografia lui Bercu. (pr. Ioan Bercu – protopop de Sf. Gheorghe, fiu al Brețcului, autorul unei monografii a localității și a tezei de licență în teologie cu tema „Viața bisericească a românilor din depresiunea Brețcului (sau a Târgului Secuiesc)”, susținută în 1976, la absolvirea Institutului Teologic de Grad Universitar Sibiu, sub conducerea pr. prof. dr. Mircea Păcurariu – n.n.). În treacăt fie spus despre el, până în anul 1990 a fost preot în Tg. Secuiesc, unde chiar în centru se află o străveche bisericuță românească și la marginea orașului un foarte vechi cimitir românesc. Preotul Bercu a fost alungat în 1990 din oraș de către secui. Azi e preot la Zăbala.

*Treptat mi-am dat seama că Brețcu are un mare trecut. Aflat pe harta Daciei făcută de Ptolomeu, castru, cetate, oraș, mare târg comercial Brețcu ar avea dreptul să se numească **Brețcu-Angustia** (sublinierea noastră), așa cum avem Cluj-Napoca, Drobeta-Turnu Severin. Brețcu are o istorie foarte interesantă pe care nu a scris-o până acum nici un român. (În paranteză amintesc că Aurel a lui Stan mi-a spus că în prăvălia tatălui său se afla o cărțuție scrisă în ungurește și care era o istorie a Brețcului de un autor ungar. Când avea ceva de împachetat, Stan rupea din cărțuție câte o foaie până a terminat-o).*

După ce am scris Rândurile alăturate am aflat că Mihai Viteazul, în drumul său spre Moldova, a făcut un popas la Brețcu, de unde a expediat niște mesaje. Am aflat mai departe că Brețcu a fost un important târg comercial în schimbul de mărfuri între sudul Ardealului și Moldova. Mărfurile aduse de la Brașov și Sibiu erau aduse cu căruțele până la Brețcu unde erau descărcate și depozitate. Multe erau tot acolo negociate. Transportul mărfurilor mai departe spre Moldova era făcut de breasla căruțașilor din Brețcu care avea un drept de monopol în această privință. Este foarte semnificativ faptul că acești căruțași au executat în timpul războiului din 1877, transportul gratuit de muniții și materiale pentru armata română.

Importanța Brețcului în comerțul între Ardeal și Moldova a luat sfârșit în anul 1890 când s-a declarat un război vamal între România și Austro-Ungaria. România pretindea ca suferă pierderi în schimburile cu Austro-Ungaria. Vama de la Poiana Sărată s-a închis și Brețcu a pierdut o mare sursă de venituri. S-au mai făcut operații de contrabandă cu treceri de animale „pe dealături” dar n-a mai fost ce a fost.

O istorie a Brețcului pentru a fi completă și veridică trebuie să se bazeze pe documente. Cea mai importantă sursă de documentare ar fi arhiva comunei. Această arhivă cuprinde perioada până la primul război mondial și am aflat că s-ar găsi la Tg. Mureș (Fondul primăriei localității Brețcu aflat la Arhivele Naționale Covasna conține documente în limbile latină, maghiară și română din perioada 1723-1973, documente care conform evidenței cercetătorilor nu au fost consultate de Imre Ștefan - n.n.). Pentru perioada până la ocuparea Ardealului de către Austria, arhiva e în limba latină, după ocupare și până la jumătatea secolului trecut e în limba germană, după aceea este în limba ungară. Nu văd ce istoric român ar vrea să cerceteze această arhivă. Imreh Istvan a extras din ea fapte care sprijină teoria maghiară cu privire la originea românilor din Brețcu și-a trecut sub tăcere împrejurările care o contrazic.

Din cele ce mi-ai spus la telefon am înțeles că te-ar interesa cei din generația noastră care au învățat ceva carte. Înșir mai jos pe cei de care îmi mai aduc aminte și cu ce știu că ar fi devenit. Ioan și Gheorghe Tărlungeanu, funcționari CFR; Ioan Spănu, medic cecetător; Ionel Gociman?; Dumitru Gociman, funcționar; Gheorghe Fenechi, notar; Costel Fenechi, judecător; Gheroghe Teacă, funcționar (legionar); Vasile Boroș, judecător; Nelu Vrâncanu?; Virgil Hamzea, preot; Viorel Hamzea, secretar de organizație PCR; Costi Coltofeanu, notar; Ionel Tărlungeanu, ofițer decorat ordinul „Mihai Viteazul”.

Mai știu câțiva din generația de dinaintea noastră, și anume: Jenică Coltofeanu, director în Ministerul Finanțelor; Costi Coltofeanu, expert contabil din Galați; Emilian Teacă, maior, profesor de jiu jitsu la Academia

Națională de Educație Fizică, specialitatea a studiat-o în Japonia. În fine se mai spune că I.I. Mironescu, medic profesor universitar la Iași și scriitor, autorul nuvelei Tulie Radu Teacă, ar fi dintr-o familie de brețcani. În tinerețe își petrecea vacanțele de vară la o stână brețcănească din muntele Târâuș.

La cei de mai sus ar fi de adăugat brețcanii care au fost mari comercianți (pe care îi știu eu) astfel: Vasile Dimian, din Galați, tatăl avocatului cu același nume; Damian Popescu, din Brăila; familia Boroș, în București; Radu Stancic, în București; I. Borănescu, în Pitești; Ghiță Gosman, în Focșani. În București înainte de război erau două hoteluri posedate unul de un Gociman și unul de un Sofronie din Brețcu.

Cel mai mare și mai prestigios om de afaceri Brețcani a fost Niță Coltofeanu din Galați. El avea înainte de primul război mondial cea mai mare firmă de import de mărfuri. Această firmă **Coltofeanu și Dobreanu** era atât de cunoscută încât în manualele de la școlile comerciale se dedădeau teme de rezolvat privitoare la operațiunile acestei firme. Am văzut unul din aceste manuale, tema suna cam așa: Firma Coltofeanu și Dobreanu din Galați importa din Anglia mărfuri, să se arate care sunt modalitățile de plată, convertirea firmei în lei etc. Acest Coltofeanu avea în Galați și o fabrică de cuie. Nu mult după primul război mondial a vândut (în mod necugetat) fabrica lui Auschnit. Această fabrică a constituit începutul marii averi acumulată de Auschnit.

În anul 1956 am făcut parte dintr-o delegație a Ministerului Comerțului Exterior care s-a deplasat în Egipt. La un fel de recepție dată de legația română din Cairo au luat parte și egiptenii care făceau afaceri cu România. Am observat că unul din aceștia vorbea românește. Un funcționar al legației mi-a spus că cel în cauză este Corneliu Coltofeanu, care reprezenta interesele în Egipt a firmei Exportlemn. L-am abordat, i-am spus cine sunt, că sunt din Brețcu și că am rude cu numele de Coltofeanu. Surprins mi-a fixat o întâlnire pentru a doua zi într-o cofetărie. M-am dus și am stat de vorbă ore întregi. El era fiul lui Niță Coltofeanu. Când a început războiul era exportator de cherestea la Galați. În 1947 văzând cum se schimbă lucrurile odată cu încărcarea cu cherestea a unui vas egiptean, și-a încărcat (după ce a mituit ? pe cine trebuie) toate lucrurile din casă, s-a imbarcat și el cu soția și copiii și a ajuns în Egipt unde avea o soră căsătorită mai de mult cu un egiptean. Avea în Egipt o firmă, îi mergea bine, dar va trebui să lichideze deoarece Naser începuse acțiunea de egiptenizare a firmelor străine. Intenționa să se stabilească în Anglia, unde avea un fiu la studii. N-am mai știut de atunci nimic despre el.

Ei, și dacă am alunecat pe panta istorisirilor voi continua, că tot mă plictisesc, că n-am nici o treabă.

O altă reușită e cea a lui Ghiță Goșman din Focșani. (Și-a schimbat numele din Gociman în Goșman spre marele necaz al tatălui său care spunea că și-a jidovit numele). A fugit din Brețcu pe delături ca să nu facă armata la unguri. Era cam pe la începutul acestui secol. Din băiat de prăvălie a ajuns să aibă pe la începutul primului război mondial unul din cele mai mari magazine de coloniale din Focșani. A luptat la Mărășești în armata română. Între cele două războaie a ajuns să facă o mare avere, engrosist de într-o regiune de podgorii. A fost consilier comunal al primăriei din Focșani. Comuniștii l-au dat afară din casă și din Focșani și trimis cu domiciliu forțat într-un sat de lângă Focșani unde el avea o foarte mare vie.

În anul 1952, în sâmbăta Paștelui au venit să-l aresteze. Bătrân și bolnav de inimă, i-a venit rău când să-l scoată din casă și a murit pe loc. moartea lui a făcut valvă în Focșani. Securitatea s-a grăbit să publice într-o gazetă locală că milițienii care au venit în casa lui erau falși milițieni, erau bandiți și că sunt puși sub urmărire. Dar așa-zișii bandiți n-au luat nimic din casă și nici n-au mai fost prinși vreodată.

Frații Boroș aveau înainte de război 3 cofetării în București și un la Poiana Țapului.

*Printre brețcani am avut și, ca să zic așa, un aventurier. Ghiță Dimian, fiul lui Țața Anca, e din generația noastră. Cred că l-ai cunoscut. El a început liceul la Focșani cam odată cu mine. În clasa a III-a a rămas repetent de două ori. A venit tatăl său la Focșani, i-a tras o bătaie și i-a spus lui Ghiță Goșman: ia-l nepoate și pune-l la treabă în depozitele tale. Ghiță Damian a fost angajatul lui Goșman vreo 3 ani. El avea sarcina de a merge și încasa de la cârciumarii din Focșani sume datorate de aceștia pentru băuturi cumpărate pe credit din depozitele lui Goșman. Într-o zi a plecat ca de obicei după încasări și dus a fost. Vreo 4 ani nu s-a știut nimic de el. Într-un târziu s-a aflat că ar fi la Satu Mare unde a terminat școala comercială. În anul 1940 era inspector la Administrația Financiară din Oradea. Odată cu cedarea Ardealului de Nord, Ghiță Dimian s-a refugiat în București împreună cu mulți evrei mari afaceriști din Oradea. Cum evreii nu puteau să înființeze firme au aranjat să deschidă o firmă pe numele lui Ghiță Dimian, firma s-a numit **Mocana**. Cu banii și experiența evreilor firma a făcut mari afaceri de import-export până în anul 1948. Ghiță trăia pe picior mare, devenise sponsor al Teatrului Mic din București. S-a căsătorit de altfel cu sora lui Lisette Vereea, mare vedetă la Teatrul de Comedie. Firma Mocana, ca toate firmele de acest fel, uita des să transfere în țară valoarea mărfurilor exportate care rămânea în bănci elvețiene pe numele firmei Mocan.*

Când s-a strâns șurubul de către comuniști, Ghiță cu soția și cu tovarășii de afaceri au fugit din țară în America în anul 1948. În lipsă, Ghiță a fost condamnat la 5 ani pușcărie pentru încălcarea legii devizelor.

În America se afla deja sora soției lui Ghiță, Lisette Vereea, care plecase din țară împreună cu un ofițer american care făcuse parte din Comisia Aliată de Control, cu care se și căsătorise. S-a întâmplat că zisul ofițer să facă parte din familia miliardarilor Du Pont și care, la puțin timp de la căsătorie a murit lăsându-i lui Lisette Vereea o mare moștenire, de care a beneficiat și sora ei cu soțul său.

În anul 1967 am fost în America, membru într-o delegație a Ministerului Comerțului Exterior. Am stat în New York vreo 3 luni. Într-o zi m-am dus la adresa lui Ghiță, pe care o știam de la maica sa. La adresa respectivă am găsit-o numai pe soția lui Ghiță. Ea mi-a spus că soțul său stă mai mult în Brazilia unde are o fabrică în San Paolo. Acum vreo 8 ani am aflat că Ghiță a murit.

Faire-part-ul alăturat l-am văzut într-o zi la fiica cea mai mică a Buligutei inginera, căsătorită tot cu un inginer Ilarie Ghițuleasa, care a reparat casa de la Brețcu. Din păcate el a murit nu de mult.

Faire-part-ul mi s-a părut foarte interesant mai ales pentru avocatul Vasile Dimian. Am făcut o reproducție fotografică după el din care o copie i-am dat-o lui Vasile Dimian. Din păcate reproducția fotografică a ieșit ceva mai mică decât originalul așa încât nu e tocmai lizibilă.

Și acum despre cele două poze anexe. Știam din familie că cei doi fii a lui Aulisea, fratele bunicului meu, s-au făcut călugări, atât. După război s-a stabilit în București o verișoară de a mea. Bisericoasă foc, aproape bigotă frecventa toate bisericile din București și cu deosebire schitul Darvari. La acest schit mai era pe atunci un singur călugăr. Când a aflat că vara mea este din Brețcu i-a spus că el a fost ucenicul monahului Chiril Păvălucă, starețul mănăstirii Sf. Andrei de pe muntele Athos. De acolo i-a trimis vareii mele o ilustrată în culori, veche și roasă pe margini, pe care erau pozați cei doi ciobani cu berbecul la mijloc. Pe dosul ilustratei călugărul a scris ceea ce am copiat și eu pe dosul reproducerii pe care ți-o trimit.

Pe la începutul secolului nostru fii lui Aulisea s-au dus la mănăstirea Neamț, au donat mănăstirii toată averea lor (oi, cai, căruțe etc.) și s-au călugărit. Întâmplarea este trecută și în patericul mănăstirii, ea a făcut vâlvă în acea vreme. Printre altele s-a pus pe piață o carte poștală ilustrată cu cei doi ciobani și berbecul lor.

Poza cu cei doi călugări am găsit-o cu muți ani în urmă la sora mea la Brețcu. Moș Gheorghe din mijlocul celor doi călugări era un bătrân pripășit pe la mănăstire și care avea drept canon să umble desculț și vara și iarna. În anul 1952 am făcut o excursie pe la mănăstirile din județul Neamț.

La mănăstirea Neamț l-a găsit pe călugărul care rămăsese în țară, era foarte bătrân cu o barbă imensă și cam sclerozat.

Te rog să ierți această lungă scrisoare și sper că cele ce ți-am trimis și cele ce ți-am spus să servească la ceva.

Îți doresc numai bine și mai ales sănătate.

Nicolae Păvălucă

A plecat dintre noi, chemat fiind la Domnul, fără să-și fi văzut lucrarea turnată în literele de bronz ale tiparului. Căci așa se tipăreau cărțile pe timpul acela când l-am cunoscut pe Dumitru Mărtinaș, omul, profesorul și cercetătorul împătimit care nu și-a găsit odihna până ce n-a aflat cine sunt, de unde vin și ce se va întâmpla cu semenii lui, ceangăii moldoveni.

Dar poate că s-a simțit străin în lumea de dincolo, acolo unde nu știm pe ce criterii se face repartiția, dar nici într-un caz după avere, nici după acte de bravură și fală. Și, după un timp l-a chemat și pe semenul său întru credință în Domnul, regretatul coleg muzeograf, profesor Gheorghe Burlacu. Am pomenit acest nume căci împreună cu acest căutător în documente și arhive medievale lucram într-un birou al secției de Patrimoniu de la Complexul Muzeal Bacău. Toți eram pe strada I. Păun Pincio, situată undeva vizavi de actuala clădire ce adăpostește Casa Căsătoriilor, în spatele restaurantului Decebal. Astăzi nu mai este nici clădirea, care stătea să cadă după cutremurul devastator din anul 1977 martie 4, nici o parte din ceilalți colegi pe care soarta ne-a împărțit în patru vânturi: care pe la alte instituții din țară, o parte la alte locații de birou, mulți dintre noi la pensie, iar Dumitru Mărtinaș și Gheorghe Burlacu fiind chemați, pe rând, la Domnul. Vor fi stând acolo, de-a dreapta Domnului, unde vor fi scotocind prin documentele Genezei, puși de către Cel Mai Mare din ceruri să-și definitiveze opera lor începută și neterminată pe lumea aceasta. Sau cine știe ce vor fi făcând în acest amar de timp care a trecut, că nimeni n-a mai venit de acolo ca să ne spună ce este în lumea de dincolo, doar numai închipuirile noastre, presupunerile celor deja duși acolo și în cărțile sfinte scrie ce ne așteaptă pe toți. Da, pe toți, pentru că așa cum spune tradiția și este și firesc, ne naștem pe rând și murim pe sărite, astfel că vom avea toți parte de judecata faptelor bune și a celor ne bune.

Întâmplarea a făcut ca în anul 1978 să ne întâlnim toți trei în biroul întunecos cu un geam micuț și un bec pe mijloc atârând neputincios de un cablu. Ceilalți doi ne cunoșteau demult, Gheorghe Burlacu fiind conservator general la Complexul Muzeal Bacău, secția Oficiu Județean de Patrimoniu Cultural Național și, totodată, un bun documentarist pe istoria medievală, Dumitru Mărtinaș profesor de limba și literatura română -- pensionar și subsemnatul muzeograf etnograf la același complex muzeal din Bacău. Domnul care mi-a fost prezentat de colegul meu avea o figură de om blând, fiind slab și înalt, cu ochii albaștri și puțin cam obosiți.

Era o întâlnire pe care, după cum se poate constata, nu am uitat-o. Venise cu treburi intelectuale prin Bacău, pe la confrății săi din Faraoani și

Luizi Călugăra, să-și mai schimbe ideile, să mai întrebe pe unii, pe alții ce au mai făcut. Se întâlnise deja cu preotul Iosif Gabor, un alt împătimit al cercetării care lucra de multă vreme la un dicționar al localităților catolice din Moldova și care a văzut lumina tiparului după multă vreme.

După ce am vorbit de preocupările noastre de zi cu zi, domnul profesor Mărtinaș scoate dintr-o geantă de mână burdușită, nici mai mult, nici mai puțin decât trei volume de manuscrise, dactilografiate, având fiecare mai multe sute de file, legate în coperti de carton. Era lucrarea domniei sale, *Contribuții la problema originii românești a ceangăilor din Moldova*, opera vieții sale pe care o purta cu el în lungile peregrinări pe la tot felul de șefi de partid și instituții de stat pentru a o publica.

M-a impresionat mult acest intelectual, el însuși catolic din Butea, cum a strâns mărturiile neamului său prin care demonstra originea română fără nici un fel de dubii.

Fostul meu coleg Gheorghe Burlacu, cu care se cunoștea de mai multă vreme, l-a înbiat să ne lase volumele nouă o anumită perioadă de timp, până mai vine prin Bacău. A fost înțelegător și ne-a rugat să le păstrăm cu grijă, sub cheie, fiind vorba de o lucrare care îl reprezintă pe el și pe ceangăii din Moldova. De la el am aflat cum că, în regimul în care trăiam atunci, a fost pus la grele încercări, fiind purtat de valurile vieții pe unde i-a fost și pe unde nu i-a fost voia să ajungă. Doar câteva locații unde a profesat ca dascăl de limba și literatura română din Butea: Buzău și Tg. Mureș ca să ne dăm seama că a slujit în toate provinciile locuite de români catolici și ortodocși, incluzând și Moldova în care se născuse și lucrase la unele școli.

Mi-am dat seama că înainte de a ajunge să-l vadă un muzeograf, adică subsemnatul, pe la începutul anului 1981 manuscrisul intitulat *Contribuția la problema originii românești a ceangăilor din Moldova* a lui Dumitru Mărtinaș ajunsese în redacția revistei *Flacăra*. Redactorul Victor Niță își amintește că acest manuscris voluminos fusese depus de mai multă vreme la redacție, de o persoană în vârstă, autorul nemandând nici un semn de viață. „Am ajuns să citesc lucrarea – declară redactorul de la *Flacăra*. Nu mai auzisem de numele autorului, iar asupra subiectului aveam și eu părerea, îndeobște răspândită, precum că ceangăii ar fi niște secui stabiliți în Moldova, pentru care stă mărturie confesiunea lor catolică”.

În acea lucrare manuscrisă, în 3 volume substanțiale, era „opera vieții” unui om, operă în care autorul își pusese cele mai curate nădejdi, închinându-i ani și ani de trudă, căutări, îndoieli, bucurii, izbânzi și iar îndoieli. În speranța că lucrarea va răzbate prin „furcile caudine” pentru a vedea lumina tiparului, prof. Ion Coja a publicat în *Flacăra*, din luna februarie 1981 o notă pentru a fi luată aminte de profesorul moldovean, devenit mureșean, după care l-a invitat la redacția revistei cu pricina. După cum declara însuși Ion Coja în „Postfață” la cartea care avea să apară sub

îngrijirea domniei șale și a lui V.M. Ungureanu, intitulată *Originea ceangăilor din Moldova*, de Dumitru Mărtinaș, la Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, „În locul celui așteptat a venit, așa cum mă temusem, vestea că profesorul Mărtinaș murise”. Mai multe scrisori ale foștilor elevi cuprindeau cele mai frumoase cuvinte pentru omul și profesorul Dumitru Mărtinaș, om citit și erudit, un om de o conduită profesională fără reproș, un om drept, cu un desăvârșit simț moral.

Autorul, Dumitru Mărtinaș, el însuși ceangău, se știuse dintotdeauna a fi un bun român din moși strămoși. Plecat cu manuscrisul voluminos în geanta sa pe la mai multe foruri culturale și politice, D. Mărtinaș primea de peste tot răspunsuri negative sau amânări. Doar Academia îi trimisese un răspuns de acceptare a publicării acestui valoros manuscris, dar care sosi la câteva zile după moartea lui D. Mărtinaș, în primăvara anului 1979.

Între timp, intrasem în posesia unui alt exemplar din manuscrisul cu pricina intitulat *Contribuții la problema originii românești a ceangăilor din Moldova*, în trei volume, pe care l-am studiat și consemnat în câteva sute de fișe, pe probleme. Se puneau bazele unui studiu etnologic despre catolicii moldoveni, pe care i-am cunoscut îndeaproape începând din anul 1972 când, în calitate de etnograf la Muzeul Județean de Istorie Bacău, am întreprins primele cercetări sistematice și achiziții de obiecte muzeale în satele: Arini - Găiceana, Valea Seacă – Nicolae Bălcescu, Cleja, Faraoni și altele. Am alcătuit o bogată colecție de etnografie și artă populară ale catolicilor băcăuani pe care, parte din ele le-am expus în Expoziția „Colecția preot Vasile Heisu” de la Răcăciuni, unde se află și în prezent, în primul Muzeu de Etnografie din țară deschis la Bacău în anul 1997 și în actuala expoziție de etnografie de la Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău.

Și ca un corolar al activității mele de cercetare, prin imboldul celui care a fost intelectual Dumitru Mărtinaș, tratând cu toată seriozitatea problematica complexă a grupului cultural-religios pus în discuție, împreună cu soția mea, prof. Florica Ichim, am scris și publicat lucrarea *Catolicii moldoveni, Studiu de etnologie* (Editura Dialog, Bacău, 2002). Mărturisesc faptul că această lucrare, bazată pe o bogată bibliografie română și maghiară, pe cercetările de teren în satele catolice din Moldova, a avut ca punct de plecare ideile elaborate de ilustrul intelectual Dumitru Mărtinaș, pe care l-am cunoscut, cu care am purtat mai multe discuții și căruia îi păstrez și astăzi o vie amintire. Dumnezeu să-l ierte dacă a greșit în viața-i zbuciumată și să-i ocrotească sufletul.

INIȚIATIVELE SFINTEI CONGREGAȚII „DE PROPAGANDA FIDE” PENTRU EFICIENTIZAREA ACTIVITĂȚII MISIONARE A BISERICII CATOLICE (SEC. XVII)¹

Prof. Rafael-Dorian CHELARU

Sacra Congregatio De Propaganda Fide (în continuare SCPF) a fost creată în data de 6 ianuarie 1622 la inițiativa papei Grigore al XV-lea, ca o încununare a unei lungi și lente evoluții instituționale a Sfântului Scaun². Punctul de pornire decisiv îl va constitui reforma instituțională promovată de papa Sixtus al V-lea, prin care în 1588 era restructurat aparatul birocratic al Curiei romane, fiind create astfel *congregațiile*, concepute ca niște veritabile ministere moderne³.

SCPF era însă o congregație de o factură cu totul specială, un fel de „minister”, care urma să coordoneze atât reconvertirea la catolicism a protestanților din Europa și convertirea ortodocșilor din Europa de est, cât mai ales creștinarea tuturor teritoriilor nou descoperite peste ocean cât și a

¹ Articolul de față este parte a tezei de doctorat intitulată *Sfânta Congregație De Propaganda Fide și misionarismul catolic în Moldova (sec. XVII-XVIII)*, aflată în curs de redactare

² Semnificativă este chiar data proclamării SCPF, 6 ianuarie fiind sărbătoarea Epifaniei în calendarul catolic (Boboteaza în cel ortodox), o sărbătoare extrem de importantă pentru Biserica Catolică. În ceea ce privește precedentele SCPF putem aminti aici instituțiile create de predecesorii lui Grigore al XV-lea. Astfel, în 1568 papa Pius al V-lea înființa *Congregatio Germanica* (revitalizată, după rapida sa desființare, de papa Grigore al XIII-lea în 1572), o comisie de cardinali care urma să organizeze activitatea de recuperare a teritoriilor din spațiul germanic aflate sub influența protestantismului. În 1577 papa Grigore al XIII-lea înființa *Congregatio Italo-Graeca*, instituție ce urma să se ocupe de problemele convertirii grecilor din Italia. Însă toate aceste congregații aveau jurisdicții extrem de limitate, iar încercările de a se crea un organism care să aibă ca atribuții dirijarea misionarismului la scară mondială vor eșua mai ales din cauza opoziției hotărâte a regelui catolic Filip al II-lea al Spaniei, cel mai acerb apărător al dreptului său de patronat asupra propriilor colonii. Abia după moartea sa, în 1599 papa Clement al VIII-lea reușea să înființeze *Sacra Congregatio De Propaganda Fide*, prima structură a Curiei mandatată să gestioneze activitatea misionară a Bisericii Catolice la scară planetară. Lipsită însă de consistență birocratică și de resurse financiare stabile și suficiente, această primă SCPF își va înceta practic activitatea în 1600. Cea de-a doua SCPF înființată de Grigore al XV-lea în 1622 nu va repeta erorile celei dintâi, fiind dotată atât cu aparat birocratic cât și cu resurse financiare consistente („taxa inelului cardinalilor” urmând a fi vărsată exclusiv în bugetul noii congregații). Pentru mai multe detalii a se vedea studiul lui Josef Metzler, *Foundation of the Congregation de Propaganda Fide by Gregory XV*, în Josef Metzler (ed.), *Sacrae Congregationis de Propaganda Fide memoria rerum* (în continuare *Sacrae Congregationis*), Herder, Roma-Freiburg-Viena, 1971, vol. I, partea I, p. 79-111

³ *Ibidem*

teritoriilor ce urmau a fi descoperite¹. Importanța SCPF se poate releva sub mai multe aspecte. Astfel, din punct de vedere politic, Sfântul Scaun revendica prin înființarea acestui departament al Curiei jurisdicția ecleziastică efectivă asupra întregului mapamond și încerca prin aceasta să „corecteze” efectele tratatului de la Tordesillas (1494) prin care monarhiile spaniolă și portugheză primiseră de la papa Alexandru al VI-lea dreptul de „patronat” religios asupra noilor teritorii descoperite în America și în Asia². Acest drept de patronat însemnase practic renunțarea de către papalitate la jurisdicția ecleziastică asupra acestor teritorii, fapt inacceptabil pe termen lung pentru Roma. Din punct de vedere religios, SCPF urma să coordoneze la nivel central eforturile de punere în practică a Contrareforme de inspirație tridentină în Europa protestantă și cea ortodoxă, dar și să pună la punct strategii misionare apte să asigure succesul convertirilor în societățile necreștine din afara Europei³. Din punct de vedere instituțional, SCPF urma să asigure controlul direct al papalității asupra activității misionare și să contribuie în mod decisiv la formarea de structuri ecleziastice indigene la nivel local (dioceze și parohii), mai ales prin înființarea de seminarii și colegii care să permită educarea viitorilor preoți⁴. Un rol esențial în această chestiune îl vor avea două structuri subordonate direct SCPF și anume Colegiul Urbanum (astăzi Universitatea Pontificală Urbaniană axată pe problemele misionarismului și misiologiei catolice)⁵ și Tipografia Poliglotă

¹ Atribuțiile SCPF au fost stabilite prin bula de înființare a SCPF emisă în data de 22 iunie 1622, *Inscrutabili Divinae* ca și cele două constituții emise în data de 14 decembrie 1622 (*Cum inter multiplices*) și, respectiv, în 13 iunie 1623 (*Cum nuper*)

² Pentru detalii a se vedea studiile lui Jean Beckmann, *La Congregation de la Propagation de la foi face à la politique internationale*, în “Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft - Nouvelle revue de science missionnaire” (XIX), 1963, p. 241-271; Luca Codigliola, Giovanni Pizzorusso, *Les lieux, les méthodes et les sources de l'expansion missionnaire du Moyen-Age au XVII-ème siècle: Rome sur la voie de la centralisation*, în L. Turgein, D. Delâge, R. Ouellet, J. Martinez-Milan (ed.), *Transfers culturels et métissages. Amérique/Europe XVI-XX siècles*, Quebec, 1996, p. 489-512. Patronatul spaniol și portughez confereau celor doi monarhi dreptul de a controla direct procesul de evanghelizare în coloniile americane și asiatice, fără vreo ingerință a papei

³ Giovanni Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele: Propaganda Fide tra immagine cosmopolita e orizzonti romani (XVII-XIX secoli)*, în Luigi Fiorani, Adriano Prosperi (ed.), *Roma, la città del papa. Vita civile e religiosa dal giubileo de Bonifacio VIII al giubileo di papa Wojtyła*, Torino, 2000 (în seria *Storia d'Italia. Annali* 16), p. 479-518

⁴ Josef Metzler, *Orientation, programme et premières décisions (1622-1649)*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea I, p. 146-196

⁵ Colegiul Urbanum a fost înființat prin bula papei Urban al VIII-lea, *Immortalis Dei*, din 1 august 1627 (de unde și numele colegiului). El era pus direct sub controlul SCPF (de altfel sediul colegiului era în palatul Propagandei). La acea dată, fuseseră deja înființate câteva colegii pontificale destinate formării de misionari și de preoți indigeni ca de exemplu Colegiul Grec (1577), Colegiul Germano-Maghiar (1580), Colegiul Iliric (1581) toate înființate sau reorganizate prin grija papei Grigore al XIII-lea. Pentru detalii a se vedea

(*Typis Poliglotta*), care va asigura difuzarea lucrărilor de propagandă catolică în aproape toate limbile vorbite în teritoriile de misiune¹.

Prima inițiativă a SCPF a fost aceea de a cere tuturor superiorilor de misiuni, nunțiatorilor apostolice, și, practic, de la orice persoană sau instituție informații cât mai detaliate privind activitatea acestora în ceea ce privea evanghelizarea, date privind comunitățile catolice din teritoriile de misiune, strategiile misionare aplicate ca și eficacitatea acestora, reacția autorităților locale etc.² Congregația insista să primească și sugestii sau recomandări pentru ameliorarea strategiilor misionare. De asemenea, pornind de la modelul Societății lui Isus, SCPF va impune pe viitor tuturor superiorilor de misiuni obligativitatea de a trimite regulat rapoarte de activitate care să permită Romei să evalueze periodic progresele făcute într-o anumită zonă de misiune în ceea ce privea propaganda credinței catolice. În data de 20 ianuarie 1622, SCPF primea primul raport de misiune, cel întocmit de călugărul maronit Vittorio Scialoe (Accorense), profesor de limba arabă și caldeeană la Sapienza (Universitatea pontificală) și interpret al Sf. Oficiu, privind starea catolicismului în zona Orientului Apropiat³. Ulterior, Ingoli recepționa și rapoartele detaliate expediate de misionarul Gregorio Bolivar din Peru, cu informații privind activitatea misionară din America spaniolă și Virginia engleză⁴.

În cadrul strategiei de stabilire a unei rețele cât mai dense și mai sigure de strângere și schimb de informații, SCPF se va baza în mare măsură pe nunții apostolici, reprezentanții oficiali ai Curiei romane, cei care puteau avea acces la informații din diverse surse și care puteau oferi o imagine de ansamblu asupra situației religioase dintr-un anumit teritoriu. În viziunea congregației, nunții urmau să îndeplinească trei funcții esențiale: o *funcție diplomatică* (prin care urmau să susțină demersurile SCPF în fața autorităților locale), o *funcție de control* (prin care urmau să asigure în numele SCPF controlul activității misiunilor) și o *funcție de informare* (prin care urmau să asigure furnizarea direct către SCPF de informații relevante privind situația misionarismului dintr-o anumită zonă). Importanța nunților pentru SCPF este pusă în evidență cel mai pregnant de actul ce consfințează împărțirea zonelor de misiune la scară globală, act cunoscut sub numele de *Divisio Provinciarum*, emis în data de 8 aprilie 1622 de către SCPF. Actul

Maksimilian Jezernik, *Il Collegio Urbano*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea a II-a, p. 465-482

¹ Tipografia poliglotă a fost înființată în 1626 – Willi Henkel, *The Polyglot Printing-office of the Congregation*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea I, p. 335-352

² A se vedea enciclica pontificală emisă în data de 14 ianuarie 1622 cu ocazia primei reuniuni a SCPF în *Acta Sacrae Congregationis de Propaganda Fide*, vol. I, Roma, 1953, p. 8-9

³ G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 495

⁴ *Ibidem*

fusese inspirat de propunerea preotului Giovanni Battista Agucchi (membru al Congregației) și delimita sferele de jurisdicție misionară atribuite fiecărui nunțiu apostolic. În total existau 13 provincii apostolice, care conturau un mapamond misionar tripartit: Europa catolică, teritoriile vecine catolicilor – locuite de protestanți, ortodocși și musulmani, și Indiile occidentale și orientale, care erau incluse alături de Spania și Portugalia, cele două monarhii deținătoare ale dreptului de patronat¹. Limitele geografiei cunoscute de SCPF sunt exprimate detaliat în cadrul *Instrucțiunilor* din 1659, emise pentru vicarii apostolici din Extremul Orient². Pe de altă parte, perspectivele geografice ale congregației sunt încă marcate de clișee pur medievale, fapt care îndreptățește pe cardinalii SCPF să-și exprime convingerea că o misiune trimisă în Transilvania putea determina evanghelizarea Tartariei, ori faptul că un fluviu american putea deschide porțile Cataiului³.

O a doua componentă esențială a strategiei misionare a SCPF o constituia personalul misionar însuși. Congregația relua ideile proiectelor lui Vendeville și Possevino de la sfârșitul secolului al XVI-lea⁴, insistând pe ideea ca misionarii să fie oameni bine pregătiți din punct de vedere spiritual și moral. Că situația reală nu era așa o demonstrează printre altele corespondența purtată de secretarul SCPF Francesco Ingoli cu prefectul Ludovisi. În scrisoarea din 13 iunie 1625, Ingoli reclama faptul că ordinele religioase trimit în misiune cei mai slab pregătiți călugări, căutând într-un fel să scape de ei prin ceea ce se considera probabil a fi mai degrabă o pedeapsă decât o adevărată misiune de evanghelizare⁵. Într-o altă scrisoare expediată în 1628, Ingoli susținea că majoritatea misionarilor nu cunosc

¹ *Ibidem*, p. 493. Actul relua în mod simbolic împărțirea lumii de către primii apostoli ai creștinismului (*Divisio Apostolorum*). În 1655 se propune crearea unei a patra zone și anume cea formată din China, Japonia, Tonkin și Cochinchina, care anterior intrau în zona patronajului portughez – *Ibidem*, p. 494

² A se vedea Massimo Marcocchi, *Colonialismo, cristianesimo e culture extraeuropee. Le istruzioni di Propaganda Fide ai vicari apostolici dell'Asia Orientale (1659)*, Milano, 1981

³ G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 494. De altfel, chiar bula *Inscrutabili divinae providentiae arcano* (iunie 1622) menționa clar faptul că lumea la acea dată nu era încă în întregime cunoscută

⁴ Pentru o vedere de ansamblu a se vedea studiile lui A Perbal, OMI, *Projets, fondation et débuts de la Sacrée Congrégation de la Propagande*, în S. Delacroix (ed.), *Histoire universelle des missions catholiques*, Vol. II, *Les missions modernes*, Paris-Monaco, Librairie Grund-Acanthe, p. 109-131 și J. Metzler, *Wegbereiter und Vorläufer der Kongregation*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea I, pp. 38-78. Pentru detalii a se vedea studiile lui Georges Goyau, *Un précurseur pour l'organisation missionnaire, l'évêque Vendeville et la fondation de Propaganda*, în *Eglise en marche. Etudes d'histoire missionnaire*, vol. I, Paris, 1928, p. 56-88 și John Patrick Donnelly, *Antonio Possevino's plan for world evangelization*, în J.-S. Cummins (ed.), *Christianity and the missions, 1450-1800*, Brookfield, Ashgate/Aldershot, 1997, p. 39-42

⁵ J. Bernard, *L'organisation centrale*, p. 28.

limbile vorbite în teritoriile de misiune alocate lor¹. Pe lângă aceste aspecte, Ingoli aducea în discuție și alte elemente: conflictele dintre episcopii titulari și membrii diverselor ordine religioase trimiși în misiune, dintre aceleași ordine și Compania lui Isus, negoțul practicat de unii misionari în special în Asia (și care aducea atingere prestigiului Bisericii), presiunea regimului juridic al patronatului spaniol și portughez, întinderea prea mare a diocezelor².

Practic, o mare parte a cauzelor care generau problemele grave ale misionarismului creștin la începutul secolului al XVII-lea erau puse de Ingoli pe seama ordinelor religioase. Din acest motiv, secretarul SCPF se declara adept al renunțării la misionari călugări (acceptând doar acele ordine călugărești cu adevărat dezinteresate de orice formă de putere) și se pronunța pentru trimiterea în misiune de preoți seculari. Dar mai mult decât atât, Ingoli va insista pe necesitatea formării unui cler indigen, care să asigure o mai mare stabilitate a Bisericii catolice într-o zonă de misiune. Această idee va fi reluată în toate cele trei memorii redactate de Ingoli în anii 1625, 1628 și 1644, memorii care se refereau cu precădere la problemele misionarismului din teritoriile supuse patronatului³. Ideile principale ale programului lui Ingoli privind eficientizarea misionarismului pot fi sintetizate astfel:

- a. transformarea fenomenului misionar dintr-o mișcare colonială într-o mișcare ecleziastică și spirituală;
- b. eliberarea misionarilor de sub orice ingerință politică;
- c. impunerea unei metodologii unitare în activitatea misionarilor;
- d. formarea clerului indigen și a ierarhiei locale⁴.

¹ Este și cazul misionarilor din Țările Române, așa cum o demonstrează corespondența acestora cu Ingoli – a se vedea mai ales studiile și documentele publicate de G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în „Diplomatarium Italicum”, vol. I, Roma, Libreria di scienze e lettere, 1925, p. 1-223; Idem, *Altre notizie sui missionari cattolici nei Paesi Romeni*, în loc. cit., vol. II, 1930, p. 305-514

² Jacqueline Bernard, *L'organisation centrale de la propagation de la foi en 1678 d'après le rapport d'Urbano Cerri au pape Innocent XI*, în „Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft - Nouvelle revue de science missionnaire”, Zürich, Schoneck-Beckenried, 1966, p. 28

³ Armand Reuter, *Il dicastero romano per le missioni e le sue riforme*, în Willi Henkel (ed.), *Ecclesiae memoria. Miscellanea in onore del R.P. Josef Metzler OMI prefetto dell'Archivio Segreto Vaticano*, Roma-Freiburg-Viena, Herder, 1991, p. 126. Primul memoriu a fost redactat pe 13 ianuarie 1625, al doilea în 24 noiembrie 1628, iar cel de-al treilea și cel mai scurt în 1644

⁴ Apud *Compendio di storia della Sacra Congregazione per l'Evangelizzazione dei popoli o „De Propaganda Fide” 1622-1972-350 anni al servizio delle missioni*, în „Euntes docete. Commentaria urbaniana”, XXV, Roma, Pontificia Universitas Urbaniana, 1973, p. 24. Pentru activitatea lui Francesco Ingoli ca secretar al SCPF a se vedea studiile lui Nicola Kowalski, *Il testamento di Monsignor Ingoli, primo segretario della Sacra Congregazione „de Propaganda Fide”*, în „Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft - Nouvelle revue de

Pentru atingerea primelor două deziderate, recunoscute ca priorități esențiale ale politicii Sf. Scaun față de problemele misionarismului din coloniile spaniole și portugheze, Ingoli și succesorii săi au depus eforturi substanțiale pentru a restrânge cât mai mult aria juridică acoperită de mai vechiul drept de patronat al suveranilor iberici. De altfel, însăși apariția SCPF este strâns legată de intenția Curiei romane de a-și crea un instrument capabil să ocolească limitările impuse de dreptul de patronat, iar fondarea acestei congregații a fost amânată printre altele și de opoziția acerbă a regelui Filip al II-lea¹. De altfel, nici succesorii săi nu s-au dovedit mult mai maleabili. În 1629, prima încercare a SCPF de a sparge monopolul patronatului spaniol prin numirea unui nunțiu apostolic al Indiilor occidentale (prevădând care ocolea ingenios restricțiile impuse de patronat) se va lovi de refuzul categoric al *Consejo des Indios* și al regelui Filip al IV-lea, care înțeleseseră foarte clar miza acestei mutări². În schimb, presiunile Romei pentru acordarea unei libertăți de acțiune mai mare în Indiile orientale vor avea ceva mai mult succes, și datorită faptului că în aceste zone, începând cu secolul al XVII-lea autoritatea regilor iberici era mai mult nominală, iar pretențiile în cazul Chinei sau Japoniei erau de-a dreptul ridicole³.

Primul succes în această direcție este înregistrat în anul 1631, când Filip al IV-lea accepta să permită liberul acces al misionarilor SCPF pentru evanghelizarea Extremului Orient. Acest gest de bunăvoință a Madridului este urmat de emiterea unei breve papale în data de 22 februarie 1633 prin care Japonia era scoasă de sub jurisdicția dreptului de patronat al Portugaliei (la acea dată inclusă în cadrul regatului spaniol)⁴. Decizia a fost motivată prin faptul că era necesar ca împăratul Japoniei să nu perceapă cumva patronatul portughez ca un amestec în afacerile interne ale țării. În data de 9 februarie 1634, SCPF emitea o declarație oficială prin care amenda practic tratatul de la Tordesillas, afirmând că pontiful Alexandru al VI-lea nu acordase regilor spaniol și portughez nici o jurisdicție în materie spirituală,

science missionnaire”, 1963, p. 272-283; Josef Metzler, *Francesco Ingoli, der erste Sekretär der Kongregation*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea I, pp. 197-243; Roberta Vicchi, *I mille volti della missione. Francesco Ingoli da Ravenna al mondo*, Ravenna, 1999, *passim*.

¹ Pentru detalii a se vedea studiul lui Ignacio Ting Pong Lee, *La actitud de la Sagrada Congregación frente al Regio Patronato*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea a II-a, p. 353-438

² *Ibidem*, p. 383. În 1689, același Consiliu al Indiilor interzicea foarte clar nunțiului papal de la Madrid orice legătură cu Indiile Occidentale pentru ca patronajul regal să nu fie patronat

³ În virtutea tratatului de la Tordesillas, care împărțea lumea din afara Europei și Africii, în două mari zone ce urmau a fi disputate de Portugalia la est, și de Spania la vest, Japonia și China intrau în sfera atribuită de Alexandru al VI-lea Portugaliei, deși regatul lusitan nu va reuși niciodată să colonizeze efectiv aceste regiuni

⁴ Ignacio Ting Pong Lee, *op. cit.*, p. 394; Jean Beckmann, *La Congregation*, p. 251

cei doi suverani neputând fi considerați ca asimilabili legaților sau vicarilor apostolici¹. Era practic o replică la teoria dezvoltată de juriștii spanioli conform căreia dreptul de patronat îi îndreptătea pe suveranii iberici să pretindă ca orice act emis de Roma privind coloniile să fie supus în prealabil aprobării regale pentru a putea fi publicat și aplicat². Declarația va rămâne însă fără nici o urmare practică, SCPF fiind nevoită ca, la insistențele Spaniei, să revină cu precizări repetate privind faptul că nu intenționa să afecteze dreptul Madridului de a numi episcopi pentru diocesele din colonii. De altfel, odată cu redobândirea independenței de către regatul lusitan în 1640, rezistența acestuia față de inițiativele SCPF va cunoaște o creștere semnificativă³. Astfel, planul lui Ingoli din 1648 de a crea un episcopat în India, subordonat direct Romei, s-a lovit de opoziția acerbă a regelui João al IV-lea⁴.

SCPF va reuși să raporteze succese semnificative în ceea ce privește China și Indochina, unde în 1659 trimitea primii vicari apostolici⁵. Instituția vicarilor apostolici este fondată de papa Alexandru al VII-lea în 1658. Aceștia erau considerați în mod oficial ca reprezentanți ai papei trimiși în teritoriile respective pentru a inspecta situația catolicismului și activitatea misionară; în realitate, așa cum de altfel a sesizat și Portugalia, care a protestat vehement, respectivii vicari erau de fapt adevărați episcopi, ei fiind investiți cu toate atributele acestora și care dublau efectiv autoritatea episcopilor numiți de Lisabona⁶. De altfel, instituția vicarului apostolic a fost arma principală cu care papalitatea prin SCPF a reușit să ocolească regimul juridic al patronatului, cel puțin în situațiile când o anumită dieceză era momentan vacantă. Vicarul apostolic era supus direct papei și punea în aplicare în teritoriile coloniale politica Romei, așa cum o afirma în 22

¹ Ignacio Ting Pong Lee, *op. cit.*, p. 360; *Compendio di storia*, p. 32

² *Ibidem*

³ Relațiile dintre Portugalia și Sf. Scaun se vor înrăutăți dramatic în 1659, când papa Alexandru al VII-lea refuza să recunoască independența Portugaliei, tocmai ca reacție la opoziția Lisabonei față de introducerea sistemului de vicari apostolici. Ele se vor normaliza începând cu 1669

⁴ Ignacio Ting Pong Lee, *op. cit.*, p. 400; J. Beckmann, *op. cit.*, p. 252

⁵ Vicarii respectivi fuseseră selectați de către Societatea Misiunilor Străine de la Paris – *Ibidem*

⁶ Conform unui act emis de SCPF în data de 31 ianuarie 1724 referitor la jurisdicția vicarului apostolic al Malabarului (India), atribuțiile acestuia erau precizate astfel: „Vicarius apostolicus ea omnia quae sunt officii pastoralis exerceat” - Nicola Kowalski, *Zur entwicklungsgeschichte der Apostolischen Vikare*, în “Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft - Nouvelle revue de science missionnaire” (XIII), 1957, p. 286. Pentru instituția vicarilor apostolici a se vedea și A. Perbal, Bernard de Vaulx, *La création et les débuts des vicaires apostoliques (1626-1689)*, în S. Delacroix (ed.), *Histoire universelle des missions catholiques*. Vol. II. *Les missions modernes*, Paris-Monaco, Librairie Grund-Acanthe, p. 132-164

august 1799 secretarul SCPF, Stefano Borgia, într-o epistolă trimisă lui Pius al VI-lea: „Il Vicario Apostolico è un ministro a beneplacito di Vostra Eminenza, che in di lei veneratissimo nome governa una provincia, che non ha vescovo proprio, e che perciò ricade sotto l'immediata cura del Supremo Pastore, che è la Santità Vostra, la quale vi destina un suo vicario, ed a suo beneplacito; cosicchè Vostra Beatitudine è in piena libertà cum causa et sine causa di dimetterlo dal carico, come lo è ogni vescovo verso il suo vicario.”¹

Sistemul vicarilor apostolici a fost susținut cu precădere de papa Inocențiu al XI-lea, care în 10 octombrie 1678 emitea bula *Cum haec Sancta Sedes* prin care toți misionarii, fie regulari fie seculari, erau obligați să depună jurământ de fidelitate vicarilor apostolici, deși existența acestora nu era recunoscută *de jure* la Madrid sau Lisabona².

Uniformizarea activității misionare prin impunerea de reguli clare și metodologii standardizate atât pentru misiunile interne cât și pentru cele din teritoriile de misiune dominate de populații necatolice sau chiar necreștine reprezenta unul din obiectivele principale ale Propagandei. Am menționat deja principalele nemulțumiri ale secretarului SCPF, Ingoli, cu privire la deficiențele personalului misionar. Pornind de la aceste constatări, atât Ingoli cât și ceilalți membri ai Propagandei au încercat să impună schimbări atât la nivelul selecției și educației personalului misionar cât și la nivelul strategiilor misionare aplicate.

În ceea ce privește selecționarea personalului misionar, din documentele și deciziile emise de SCPF ca și din corespondența unor membri ai Propagandei se constată o anumită oscilație între opțiunile privind pe de o parte membrii ordinelor religioase și pe de altă parte clerul secular. Ingoli miza în mod egal pe ordine și pe seculari, cu o anumită preferință pentru primele, o opțiune exclusiv pragmatică în condițiile în care acestea aveau deja stabilite case de misiune și aveau o experiență în domeniu. Singurele sale rezerve se îndreptau spre Compania lui Isus, Ingoli considerând că privilegiile iezuiților creează cele mai mari probleme, contribuind în mare măsură la conflictele dintre misionari³. Totodată, Ingoli considera că iezuiții s-au manifestat ca susținători ai dreptului de patronat, venind astfel în conflict cu interesele fundamentale ale SCPF⁴.

¹ Nicola Kowalski, *Zur entwicklungsgeschichte der Apostolischen Vikare*, p. 285

² J. Bernard, *L'organisation centrale*, p. 16

³ *Compendio di storia*, p. 24; Alexandre Brou, *De certains conflits entre missionnaires au XVIIIe siècle*, în „Revue d'histoire des missions”, XI, 1934, Paris, p. 187-202. În acest context, putem aminti cazul conflictelor dintre iezuiți și minorii conventuali în misiunea Moldovei în perioada 1644-1773 - cf. Francisc Páll, *Le controversie tra i Minori conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia (Romania)*, în „Diplomatarium Italicum”, vol. IV, Roma, Libreria di scienze e lettere, 1939, p. 136-357

⁴ N. Kowalski, *Il testamento di Monsignor Ingoli*, p. 275

Încă de la începuturile existenței sale, SCPF se va baza în mod aproape exclusiv pe rezervele de personal ale ordinelor religioase. Problema cea mai importantă era aceea a controlului acestor misiuni de regulari, în condițiile în care fiecare ordin își gestiona în mod autonom misiunile, fără a exista efectiv vreun control al Romei. Printr-o scrisoare circulară emisă în 1623, Propaganda cerea tuturor superiorilor regulari să o înștiințeze cu privire la numărul și numele misionarilor deja trimiși în misiune sau care urmau a fi trimiși¹. Totodată, în data de 25 aprilie 1622, papa emitea un ordin prin care toate seminariile misionare, regulare sau seculare, din Roma sau de aiurea, să fie trecute sub directa autoritate a SCPF². Din 1633, ordinul franciscan era supus direct autorității Propagandei³. În 5 decembrie 1640, SCPF emitea un nou ordin prin care declara ca supuse autorității sale toate misiunile deja fondate sau care urmau a fi fondate de către ordinele religioase. Astfel, la nivelul anului 1649 Propaganda controla ferm aproape întreaga activitate misionară a regularilor⁴.

Dintre ordinele religioase, cele preferate în mod evident de către SCPF erau cele reformate, în primul rând carmeliții desculți, capucinii și teatinii, ultimii fiind foarte mult implicați în învățământul misionar⁵. Criteriile de bază pentru selectarea misionarilor avute în vedere de cardinalii congregației includeau pe lângă o bună pregătire teologică și lingvistică și o strictă observanță a regulilor specifice ordinelor călugărești, ca o garanție în plus pentru un grad de moralitate cât mai înalt și, de aici, pentru un prestigiu cât mai mare al misionarilor respectivi. Din acest motiv, de exemplu, dintre cele două ramuri ale ordinului franciscan, observanții erau preferați conventualilor pentru a fi trimiși în misiune în numele SCPF⁶.

Una din problemele controlului asupra trimiterii de misionari era de natură juridică. Până la crearea SCPF, misionarii înainte de a fi trimiși în misiune primeau aprobare (*licenza* sau *licentia*) de la Sf. Oficiu, aprobare care era acordată, de regulă, împreună cu un act adițional (anexă) ce detalia responsabilitățile acestora în teritoriile de misiune (*facoltà* sau *facultates*). Cele două documente serveau ca acte doveditoare a statutului juridic al misionarilor în fața autorităților locale. Nu doar Sf. Oficiu emitea aceste

¹ A. Reuter, *Il dicastero romano per le missioni*, p. 167

² G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 495

³ Lazaro Iriarte, *Histoire du franciscanisme*, Paris, Cerf-Les editions franciscaines, 2004, p. 356

⁴ A. Perbal, *Projets*, p. 130

⁵ *Compendio di storia*, p. 25-26. De altfel, SCPF va trimite circulare tuturor ordinelor religioase invitându-le la colaborare

⁶ Moldova reprezintă din acest punct de vedere o excepție, cu toate că scandalurile provocate de conventuali au confirmat în mare măsură așteptările SCPF față de acest ordin. Decizia Propagandei de a-i păstra totuși pe conventuali în Moldova se datorează în primul rând logicii monopolului misionar revendicat cu insistență de ordine

acte, ci chiar și superiorii ordinelor care trimiteau pe respectivii misionari. Din acest motiv, pentru a reglementa situația papa Urban al VIII-lea va institui o comisie *super facultatibus missionariorum*, care va elabora un set de reguli generale privind acordarea licențelor de misiune și va întocmi un formular tip pentru redactarea actelor respective (*formulae facultatum*)¹. Astfel, dreptul de a emite licențele de misiune va reveni în totalitate SCPF, care avea puterea de a aproba și întoarce misionarii din teritoriile de misiune, controlând astfel numărul de misionari dintr-o anumită regiune².

Practic, atâta timp cât majoritatea misionarilor erau furnizați de ordinele religioase, SCPF nu putea juca decât un rol de arbitru. Pe de altă parte, deși congregația va încerca eliminarea monopolurilor misionare, prin care unele ordine reușiseră să-și adjudece în totalitate responsabilitatea asupra unui întreg teritoriu de misiune, concurența dintre ordine nu făcea altceva decât să alimenteze rivalități și conflicte care, în cele din urmă, sfârșeau prin a slăbi capacitatea misionarilor de a se dedica în întregime muncii lor și afectau și prestigiul misiunii. De fapt, ambele variante aveau avantaje și dezavantaje în măsură aproape egală: așa se explică de altfel și oscilațiile secretarului Ingoli, care în 1625 se pronunța în favoarea monopolurilor, pentru ca în 1630 să considere că emulația dintre misionari avea efecte pozitive³. Responsabilitatea distribuirii în teritoriu a misionarilor va reveni prefectului apostolic, care acționa ca reprezentant al SCPF pentru coordonarea activității misionarilor, aceștia fiind obligați să se supună dispozițiilor sale⁴.

Gestionarea litigiilor dintre misionari vor constitui un alt punct delicat, pe care SCPF va încerca să-l tranșeze în favoarea sa. Ca și în cazul acordării licențelor de misiune, litigiile misionarilor erau de competența Sf. Oficiu. O primă breșă în acest monopol judiciar a fost creată prin emiterea bulei *Cum nuper* în data de 13 iunie 1623 prin care Grigore al XV-lea acorda cardinalilor Propagandei dreptul de a judeca în anumite spețe litigiile dintre misionari⁵. Ulterior, Ingoli va încerca să transfere toate atribuțiile Sf. Oficiu către SCPF, creând Congregația particulară „de dubiis”, formată din teologi și doctori în drept canonic, care urma să judece orice litigiu apărut

¹ *Compendio di storia*, p. 20

² Inchiziția își păstra însă dreptul de a ratifica la rândul său licențele de misiune – G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 483

³ Josef Metzler, *Francesco Ingoli primo segretario della Congregazione (1578-1649)*, în Fabio Tosi (ed.), *Ingoli Francesco – Relazione delle quattro parti del mondo*, Roma, Urbaniana University Press, Roma, 1999, p. 316

⁴ Pentru detalii privind funcția prefectului apostolic a se vedea F. Pavese, *Prima forma di gerarchia missionaria alle origini di Propaganda Fide, il prefetto apostolico*, în „Neue Zeitschrift für Missionwissenschaft - Nouvelle revue des études missionnaires”, 1957, p. 271-286

⁵ Joseph A. Griffin, *op. cit.*, p. 84

între misionari¹. În acest fel, *qualificator*-ii Sf. Oficiu ar fi rămas practic fără obiectul muncii, fapt repede sesizat de aceștia. În urma protestelor sale, printr-o scrisoare expediată cardinalului Alberici în 11 septembrie 1658 papa Alexandru al VII-lea decidea desființarea acestei congregații, obligând SCPF să accepte ca problemele judiciare să rămână în atribuțiile Sf. Oficiu².

Limitările evidente impuse libertăților de mișcare ale SCPF în ceea ce privește misionarii regulari au determinat cardinalii Propagandei să reflecteze cu privire la o soluție alternativă. Această soluție a fost identificată în promovarea clerului secundar, care nu putea depinde decât de o singură autoritate și anume cea a ierarhiei Bisericii catolice. Nesubordonându-se unei duble (sau chiar triple) autorități, precum regularii, clerul secular putea fi controlat și dirijat mult mai eficient și mai simplu. Principala problemă ținea însă de modul de recrutare a preoților seculari, care nu se putea face decât prin intermediul seminariilor și colegiilor seculare, iar acestea în comparație cu seminariile regulate, erau extrem de puține. În momentul 1622 la Roma existau deja colegii „naționale”, oferta educațională adresându-se secularilor din „națiunile” respective. Astfel existau Colegiul German (1552), Colegiul Grec (1577), Colegiul Englez (1579), Colegiul Maghiar (1580), Colegiul Maronit (1584) și Colegiul Scoțian (1600). În afara Romei, exista și Colegiul Iliric (1581), care își avea sediul la Loreto, în Dalmația³. Majoritatea colegiilor erau conduse de iezuiți sau de teatini. După fondarea SCPF, prefectul Ludovisi va pune bazele unui nou colegiu „național”, cel irlandez, în 1628⁴.

În mod evident, odată cu înființarea Congregației, se va reactiva mai vechiul proiect de înființare a unui colegiu misionar unic, care să pregătească misionari pentru întregul mapamond⁵. Încă din 1625, preotul secular Juan Batista Vives, membru al Propagandei, susținea ideea creării unui colegiu separat al SCPF, care să educe preoți seculari destinați misiunilor⁶. Acest colegiu trebuia să-și aibă sediul la Roma, iar cei care urmau să absolve cursurile colegiului trebuiau să provină din „națiunile” nereprezentate în celelalte colegii. De altfel, chiar Vives va fi cel care va fonda acest colegiu. Inițiativa o va lua în anul următor, când în Palazzo Ferratini, stabilea sediul unui colegiu misionar, inițial cu 12 studenți. La 1 august 1627, papa Urban al VIII-lea emitea bula *Immortalis Dei Filius*, prin

¹ N. Kowalski, *Il testamento*, p. 276

² Pentru dosarul cazului a se vedea Josef Metzler, *Controversia tra Propaganda e Sant'Uffizio circa una commissione teologica (1622-1658)*, în „Annales. Pontificia Università Urbaniana”, Roma, 1968-1969, pp. 47-62

³ G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 486

⁴ *Ibidem*

⁵ Pentru detalii a se vedea studiul lui Maksimilian Jezernik, *Il Collegio Urbano*, în *Sacrae Congregationis*, vol. I, partea a II-a, pp. 465-482

⁶ *Ibidem*, p. 472; A. Perbal, *Projets*, p. 115

care transforma colegiul lui Vives într-un colegiu pontifical „pro propaganda actuenda catholica et apostolica fide”¹. De la numele papei, va rămâne și numele colegiului, *Collegium Urbanum*, actuala Universitate Pontificală „Urbaniana” din Roma. Colegiul va fi pus în 1641 sub directa subordonare a SCPF, devenind practic universitatea misionară oficială a Sf. Scaun destinată exclusiv clerului secular².

Marea majoritate a studenților erau seculari din națiunile nereprezentate prin colegii pontificale. Bursele erau asigurate prin donațiile cardinalilor SCPF, precum Antonio Barberini care finanța studiile viitorilor clerici etiopieni, brahmani din Goa sau chiar armeni³. Absolvenții colegiului nu puteau adera la nici un ordin religios, decât cu aprobarea expresă a SCPF, și erau obligați să revină ca preoți misionari în teritoriile de origine. Totodată, erau obligați să mențină legături permanente cu Propaganda, prin scrisori anuale (pentru europeni) sau bianuale (pentru extraeuropeni), scrisori la care prefectul răspundea de fiecare dată prin încurajări formale. Aceste reguli reușeau să creeze sentimentul apartenenței misionarilor la o mare familie și facilita controlul SCPF asupra activităților misionare din întreaga lume. Prin formarea unui corp de preoți seculari, SCPF tindea să realizeze acele structuri ecleziastice indigene, considerate a fi indispensabile pentru stabilitatea și dezvoltarea catolicismului în zonele unde acesta reprezenta încă o confesiune minoritară.

În perioada 1627-1700 Colegiul Urban a fost frecventat de un total de 450 de studenți. O statistică pe perioada 1661-1700 oferă următoarea repartitie geografică și „națională”: Africa – 2 studenți, Asia centrală – 6 studenți, Asia Mică – 12 studenți, Polonia – 2 studenți, Rusia – 1 student, Franța – 1 student, Germania – 10 studenți, Elveția – 5 studenți, Italia – 20 de studenți, Malta – 5 studenți, Olanda – 33 studenți, Albania – 7 studenți, Balcani – 35 studenți⁴. Între 1700-1815 registrele matricole ale Colegiului înregistrează un număr total de 635 de studenți, cu o frecvență maximă de 59 de studenți pe an (1758) și minimă de 35 (1716). Majoritatea absolvenților provin din Albania, Dalmația, Armenia, dintre ruteni și din Orientul Apropiat (Levant)⁵. În 1644, SCPF va emite un ordin prin care interzicea accesul în Colegiul Urbanum a celor provenind din naționalitățile reprezentate prin colegii pontificale la Roma. În 1657, Alexandru al VII-lea dispunea ca la colegiul SCPF să poată fi primiți și studenți europeni (până la

¹ *Compendio di storia*, p. 36; A. Reuter, *op. cit.*, p. 167

² G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 496. În aceeași perioadă se înființa un colegiu misionar destinat regularilor, în cadrul seminarului carmelitan din Roma, Santa Maria della Vittoria

³ *Ibidem*

⁴ *Compendio di storia*, p. 37

⁵ G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 497

acea dată, absolvenții erau originari din afara Europei), cu excepția italienilor¹.

Cel mai important aspect este dat de faptul că toți acești oameni de naționalități diverse suferă un intens proces de aculturare și asimilare a civilizației romane și catolice, învață limba italiană și cea latină, și în general sunt impregnați cu tot ceea ce înseamnă mentalități ale Sf. Scaun. Odată ajunși în teritoriile de origine, ei se transformă în agenți de răspândire a catolicismului de inspirație romană, ducând mai departe procesul de centralizare al structurilor ecleziastice ale Bisericii catolice.

Realitatea multinațională a unei Rome înțesate de colegii naționale, la care se adăuga și cosmopolita Urbaniana îl determina pe Ingoli să ceară cooptarea în cadrul SCPF a cardinalului vicar al Romei, pentru ca toți misionarii străini aflați la studii în Cetatea Eternă să poată fi sprijiniți și monitorizați mai eficient de către structurile Propagandei².

Deși Colegiul Urbanum fusese proiectat ca o instituție care să se adreseze exclusiv secularilor, majoritatea absolvenților preferau să adere la ordine religioase, iar mulți studenți erau trimiși chiar din rândurile regularilor. Din acest motiv, secretarul SCPF Maria Albertizzi (1657-1664) va încerca în perioada 1658-1659 să pună bazele unui nou colegiu adresat exclusiv clerului secular. Deși primise aprobarea pontificală, colegiul nu a putut funcționa decât câteva luni din cauza lipsei acute de fonduri, în condițiile în care Colegiul Urbanum continua să funcționeze. O altă inițiativă în acest sens aparține episcopului Matteo di Castro, brahman de origine, primul episcop indigen membru al SCPF, care în 1645 înființa la Napoli (în afara Romei) *Congregația pentru Misiunile Apostolice*, o instituție destinată exclusiv formării clerului indigen³.

Procesul educațional era asigurat în special de reprezentanți ai ordinului teatinilor – de altfel teatinul Matteo Ghislieri a fost unul dintre promotorii Colegiului Urbanum la 1627 și primul său rector. Disciplinele fundamentale de studiu erau Retorica, Filosofia, Teologia, limbile orientale (începând cu 1649). Învățarea limbilor orientale de către misionari va constitui una din prioritățile SCPF, care va expedia în mai multe rânduri cereri adresate ordinelor religioase prin care solicita acestora să prevadă cursuri de limbi străine (mai ales orientale) în programa seminariilor lor. De altfel, SCPF va prelua controlul direct asupra tuturor seminariilor de limbi orientale înființate de către ordine (în special franciscanii)⁴.

Nu în ultimul rând, strategia misionară a SCPF impune metoda pastorală în evanghelizarea necreștinilor și re-evanghelizarea catolicilor

¹ Maksimilian Jezernik, *op. cit.*, pp. 472-476; *Compendio di storia*, p. 37

² G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 497

³ *Compendio di storia*, p. 40

⁴ Maksimilian Jezernik, *op. cit.*, p. 477-481; G. Pizzorusso, *Agli antipodi di Babele*, p. 502

trecuți la protestantism. Documentul care pune în lumină cel mai pregnant principiile misionare ale Propagandei este reprezentat de către *Instrucțiunile către vicarii apostolici din Extremul Orient (China, Tonkin și Cochinchina)* emise în 1659, considerat de majoritatea specialiștilor ca o adevărată „Magna Charta” a misionarismului SCPF. Principiile expuse în aceste *Instrucțiuni* sunt următoarele:

- 1) distanțarea de colonialism și afirmarea laturii spirituale a misiunii;
- 2) abținerea totală de la orice activitate politică sau comercială;
- 3) întreținerea de bune relații cu autoritățile locale;
- 4) formațiune intelectuală adecvată a misionarilor în științe;
- 5) înaltă ținută morală;
- 6) adaptarea la obiceiurile și tradițiile locale (inclusiv adoptarea veșmintelor tradiționale societății respective și chiar a unor ritualuri de factură religioasă);
- 7) respect față de religia sau confesiunea dominantă;
- 8) respect față de cultura locală;
- 9) buna cunoaștere a limbii sau limbilor locale;
- 10) promovarea dialogului interconfesional și interreligios;
- 11) accentul pus pe catehizare, folosindu-se catehismele recomandate oficial de către Sf. Scaun (în speță Catehismul tridentin)
- 12) abținerea de la folosirea oricărei metode de coerciție sau a violenței.
- 13) practicarea carității¹.

Metoda pastorală va fi adoptată de SCPF pornind de la experiența evanghelizărilor forțate practicate de misionarii spanioli în America în secolul al XVI-lea². În scrisoarea sa din 15 ianuarie 1622 în care susținea că SCPF va folosi exclusiv mijloacele pastorale, spirituale, cardinalul Ludovisi va fi fost foarte probabil inspirat de ideile Sf. François de Sales, care susținea metoda non-violentă pentru recâștigarea catolicilor trecuți la protestantism³. SCPF va împinge chiar mai departe principiul non violenței în propagarea mesajului creștin, criticând de exemplu metoda dezbaterilor

¹ J. Bernard, *L'esprit missionnaire de la Sacrée Congrégation de Propaganda Fide d'après les instructions aux vicaires apostoliques des royaumes du Tonkin et de la Cochinchine (1659)*, în „Documenta. Omnis Terra”, vol. LXXXI, 1971, pp. 330-345

² Deja, la începutul secolului al XVI-lea Erasmus în lucrarea sa, *Ecleziastul*, recomanda abandonarea metodelor violente în evanghelizarea amerindienilor – cf. Jean Comby, *Deux mille ans d'évangélisation*, Paris, Desclée/Begebis, 1992, p. 102

³ J. Bernard, *Un tournant de l'histoire des missions. Role et methode de la Sacrée Congregation de Propaganda Fide d'après le cardinal Ludovisi, secretaire de l'Etat de Gregoire XV (15 janvier 1622)*, în „Documenta. Omnis Terrae” (LXXXIII), 1971, p. 68-89. François de Sales se opunea ideilor lui Chérubin de Mauriac, care milita pentru utilizarea violenței exercitate de brațul secular ca metodă pentru reconvertirea protestanților. În perioada imediat premergătoare fondării Propagandei, între Sales și Ludovisi se înregistrează o bogată corespondență

publice pe probleme de teologie cu protestanții practicate de iezuiți, arătându-se mai favorabilă stilului „curtenesc” practicat în Franța de Sf. Vincent de Paul și de Congregația St. Sulpice¹.

Una dintre metodele non violente de atragere a protestanților la catolicism larg aplicată de către preoții și congregațiile misionare va fi metoda carității tradusă prin acordarea de asistență săracilor, metodă sugerată de același prefect Ludovisi. În acest spirit, Franța va experimenta la scară largă fenomenul *caisses des conversions*, iar în 1678 secretarul SCPF Urbano Cerri semnală papei Inocențiu al XI-lea existența în Europa a numeroase case de primire a protestanților săraci, case gestionate de misionari catolici².

Nu în ultimul rând, în cadrul strategiei misionare a SCPF un loc foarte important îl ocupă catehizarea permanentă a credincioșilor. Importanța catehizării și a catehismelor în cadrul Contrareformeii fusese subliniată de Conciliul tridentin, care de altfel elaborase și un catehism adaptat la noile realități. Acest catehism va fi preluat de Propagandă ca scriere oficială de explicare a credinței și recomandat pentru uzul misionarilor începând cu anul 1630³. În decretul emis în acel an, SCPF impunea misionarilor să folosească pe lângă acest catehism și comentariile pe marginea lui elaborate de cardinalul iezuit Roberto Bellarmino⁴. Intenția congregației era aceea de a impune o standardizare a mesajului credinței catolice după principii verificate și reprezintă o manifestare clară a centralismului Romei în materie de misiune. Urmându-se directiva tridentină din 1563, Propaganda impunea ca în fiecare parohie catehizarea să se asigure cel puțin pentru copii în fiecare duminică și în zi de sărbătoare, fapt aproape imposibil de respectat în teritoriile de misiune unde numărul misionarilor se va dovedi în general insuficient, iar un singur misionar trebuia să aibă în grijă mai multe comunități răspândite adesea pe distanțe foarte mari⁵.

¹ Jean Comby, *op.cit.*, p. 115

² J. Bernard, *La Sacrée Congrégation „De propaganda Fide” et le réveil de la conscience missionnaire en France au XVIIe siècle*, în Dubosc Guy, Andre Latreille (ed.), *Les reveils missionnaires en France du Moyen Age à nos jours. Actes du colloque de Lyon (29-31 mai 1980)*, Paris-Lyon, Beauchesne, 1984, p. 116

³ A. Perbal, *Projets*, p. 130

⁴ Pentru problema catehismelor și a se vedea printre altele M. Simon, *Un catéchisme universel pour l'Eglise catholique du concile du Trente à nos jours*, Leuven, Leuven University Press, 1992, *passim*

⁵ A se vedea cazul Moldovei.

IMAGINEA CATOLICULUI MOLDOVEAN ÎN MĂRTURIILE MISIONARILOR DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Prof. Daniel FRÂNCU

Ceea ce gândesc și spun unii indivizi despre ceilalți, prin ce trăsături specifice s-au descris comunitățile unele pe altele, este o problemă cu o îndelungată tradiție. În mod îndreptățit sau nu, oamenii și-au atribuit unii altora trăsături care fac și astăzi să descriem un comportament individual ca fiind tipic unei anumite comunități. „Celălalt”, ca manifestare a alterității, se regăsește în ceilalți, prezentați în mod subiectiv, după criteriile ce guvernează producerea imaginii. Imaginea trimite la o realitate pe care o denotă și semnifică, iar studierea imaginii trebuie să ia în considerare factorii care o fac credibilă, ca și gradul său de autenticitate față de referent. De cele mai multe ori, acuratețea imaginii este subminată de liniile de forță care alcătuiesc sistemele de valori ale celor două culturi ce vin în contact, imaginile ajungând să circule sub formă de clișee mentale, mituri sau stereotipuri. Astfel, imagologia susține corelația dintre descrierea celui alt și propria reprezentare, dintre heterostereotip și autostereotip, percepția altei comunități operând întotdeauna prin prisma propriului sistem de valori, ceea ce conferă procesului un caracter de referențialitate¹.

În veacul al XVI-lea, spațiul moldav nu este altceva pentru călătorii străini decât o zonă obscură a Europei răsăritene, legată în mod necondiționat de „lumea schismaticilor” și a predominanței Imperiului Otoman. Am putea numi perioada anterioară secolului al XVII-lea, drept cea a „preliminariilor”, contactele străinilor cu spațiul moldav neavând intensitatea necesară formării unei imagini mentale asupra comunităților catolice existente în acest teritoriu. Persistă mai mult impresia că vechile clișee occidentale ofereau suficiente satisfacții: „lumii schismaticilor” sau a „descendenților de la Bizanț”, care se bucurau de mare prestigiu în cercurile vestice, i se integrau și teritoriile românești, separate ca parte componentă a „Estului grecesc” de „Vestul latin”. Totuși, spre finalul secolului al XVI-lea, percepția misionarilor asupra catolicilor moldoveni, subiecții demersului nostru, comportă o acumulare de informații a căror coerență a dat posibilitatea unei receptări veridice a spațiului și comunităților catolice de la est de Carpați. Treptat, vechile imagini au început să se disipeze, redefinindu-se cu informații mult mai autentice decât clișeele tradiționale.

Acastă nouă imagine asupra spațiului moldav și a catolicilor autohtoni se datorează fenomenului de aculturație post-tridentină promovat de Biserica Catolică într-o perioadă în care repercusiunile Reformei își

¹ Eugenia Gavrilu, *Sindromul Gulliver. Reprezentări ale românilor în clișeele literare engleze. Studii de imagologie literară*, Ed. Evrika, Brăila, 1998, p. 8

făceau din plin prezența și la est de Carpați. Un prim pas, va fi numirea la 1591 a franciscanului observant Bernardino Quirini cu titlul de „Episcop de Argeș și Bacău în Moldova și Țara Românească”, după o eclipsă de aproape un secol a unui episcop catolic în Moldova, la aceasta adăugându-se și chemarea în Moldova a iezuiților și franciscanilor de către Petru Șchiopul. Se vor crea, astfel, condițiile favorabile creării unei imagini a catolicului, cu atât mai puțin superficială cu cât chiar scopul misionarilor și al episcopilor, exceptându-i pe cei absenteiști, era acela de a cerceta starea catolicilor și a catolicismului în Moldova, așa cum ne dovedesc numeroasele rapoarte ale acestora către pontificat sau Congregația de Propaganda Fide.

Spre deosebire de unii călători străini, a căror preocupare pentru catolicii din Moldova este aproape inexistentă, promotorii catolicismului în Moldova, misionarii, relevă o serie de aspecte care fac referire la realitățile subsecvente modului de viață, obiceiurilor, climatului economic și politic ale catolicilor moldoveni, umbrite însă de diferitele sciziuni și dispute dintre instituțiile ecleziastice și ordinele călugărești, dar mai ales de invaziile succesive și „apocaliptice” ale oștilor otomane, tătare sau cazace, la care se adăugau anii bântuiți de ciumă.

De asemenea, referințele de natură lingvistică ale misionarilor la adresa identității catolicilor moldoveni, deși aceasta nu era o preocupare majoră a acestora, căci în Evul Mediu identitatea confesională prima chiar și asupra etnicității, comportă anumite precizări. Utilizarea unui termen etnic pentru a desemna confesiunea unei anumite comunități este un fenomen des întâlnit în lumea Evului Mediu, acesta aplicându-se și în cazul catolicilor moldoveni, care sunt nominalizați sub forma „unguri”, apelativ sinonim celui de catolic. De asemenea, același termen, „ungur”, uzitat și în documentele interne, exprima proveniența transilvăneană a catolicilor moldoveni, înlăturându-se astfel orice tendință științifică de integrare a acestora în lumea maghiară.

Preocuparea misionarilor s-a manifestat în mod uniform asupra tuturor catolicilor din Moldova, chiar dacă alături de români se găseau catolici maghiari, sași sau polonezi. Astfel, referințele păstorilor de suflete surprind atât aspecte din sânul comunităților catolice urbane, locuite preponderent de maghiari și sași (Baia, Bacău, Neamț, Troțuș, Huși, Cotnari, Suceava), a căror imagine nu face obiectul demersului nostru, dar și ale așezărilor rurale, specifice românilor catolici (Săbăoani, Berindești, Tămășeni, Lucăcești, Adjudei, Faraoani, Solonț, Valea Seacă).

Imaginea catolicului moldovean o vom structura pe coordonatele ruralității, lume care în secolul al XVII-lea era supusă unor puternice vicisitudini de natură atât religioasă, cât și economică. Va apare, deci, cu atât mai lăudabilă rezistența catolicilor în fața prozelitismului protestant și chiar a ortodoxismului (deși nu a existat o acțiune concertată), cu cât aceștia

se confruntau cu o acută lipsă de preoți resimțită pe întreg parcursul secolului al XVII-lea. În jurul acestor caracteristici vor gravita „imaginile” asupra catolicului moldovean.

Distingem în optica misionarilor asupra catolicului din Moldova o catalogare tipologică derivată din particularitățile lumii în care aceștia trăiau, putând astfel vorbi despre o imagine morală, religioasă, economică sau socială.

Moralitatea catolicului moldovean a fost o preocupare constantă a misionarilor, care vedeau în respectarea acesteia premisele unui mai intens simțământ creștinesc. La 1630, Paolo Bonicio din Malta, călugăr minorit conventual, scria vicarului patriarhal al Orientului, Giovanni din Frath, despre starea catolicilor din satele din apropierea Bacăului unde oamenii sunt „și buni și răi”, această ultimă caracteristică datorându-se faptului că nu există un preot care să-i călăuzească¹. Din aceeași precaritate a preoților, locuitorii satelor vecine Săbăoanilor, Adjudeni, Tămășani, Tețcani și Lecușeni, vin la biserica satului la sărbătorile mari pentru a asculta slujba și cu toții ajută biserica la care sunt enoriași, deși condițiile economice ale vremii abia le permiteau să supraviețuiască, așa cum ne spune la 1640 minoritul observant Petru Bogdan Baksic. Același misionar amintește cele 100 de suflete pentru împărțășanie și cei 14 copii din Adjudeni, care deoarece nu au nici biserica lor și nici lucrurile necesare pentru slujbă, se îndreaptă de sărbători spre Săbăoani. Aceeași practică o vom întâlni și la 1661, când observantul bulgar Vlas Koicevic îi amintește pe locuitorii din Lucăceni, care primesc binecuvântarea preotului la Bacău².

Un exemplu de cuvioșenie și milostenie al catolicului moldovean îl dă un cucernic locuitor al satului Tămășani. Acesta a construit din propriile mijloace o capelă care să servească vieții spirituale a celor 65 de sățeni³.

Preocupările creștinești ale catolicilor moldoveni ne sunt relevate de un memoriu anonim despre Moldova redactat la 1685. Accentuarea virtuților acestora întărește sentimentul general al misionarilor despre un catolic bun creștin, animat de simțăminte mult superioare unor toleranți, chiar și în condițiile în care aceștia nu sunt întotdeauna îndrumați de autoritățile ecleziastice. Ni se spune că „sunt în Moldova mulți catolici, ..., atât de zeloși și de buni creștini, că-ți face milă să-i vezi atât de prost păstoriți, și măcar că misionarii noștri nu prea se disting prin mireasma virtuților, acești bieți credincioși nu iau totuși seama la purtările rele, ci îi cinstesc și îi ascultă mai mult decât pe propriul lor domn”⁴. Femeile

¹ *Călători străini despre Țările Române*, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, vol. V, Editura Științifică, București, 1973, p. 26

² *Ibidem*, vol. VII, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980 p. 140

³ *Ibidem*, p. 242

⁴ *Ibidem*, p. 396

catolice sunt surprinse într-o ipostază la fel de favorabilă căci „...la sărbători și la Duminici au obiceiul să ducă la biserică niște turtițe, făcute din cocă nedospită, lumânări de ceară, bani și adeseori găște fripte și vin, care sunt sfințite în timpul slujbei, și le lasă apoi părintelui, și din aceasta își fac o mândrie: cine anume va aduce un dar mai mare și poate să aducă mai mult”¹. În relația cu părinții misionari, catolicii nu ezită să le ofere acestora tot ajutorul: „Catolicii contribuie în folosul părinților misionari fiecare cu ce poate, după starea sa, fie muncind viile și pământul bisericilor, fie dând cereale, grâu, vin, produse ale laptelui, miere, ceară, oi, boi, cai, vaci și bani. [...] Călugării noștri sunt întreținuți de catolici; pot să se ducă să locuiască și să trăiască în casele catolicilor, unde le place, fiind priviți de aceștia cu ochi foarte buni.” Acesta este fondul peste care misionarii vor construi o tipologie a catolicului moldovean.

Prin natura religioasă a scopului prezenței misionarilor în Moldova, o imagine religioasă a catolicului s-a putut desprinde cu destulă ușurință din mărturiile acestora. Misionarii relatează cu suficientă intensitate diferitele rătăcirii și erori în practicile acestora, aducându-se însă în mod constant justificări acestui fenomen. Bernardino Quirini ne spune că uneori catolicii, în lipsa unor episcopi desemnați, „se foloseau la nevoie de episcopii vecini spre marele lor neajuns și primejdie și de aceea se găsesc multe rătăcirii și foarte grave erori”². Această afirmație trebuie însă plasată în contextul începutului de secol XVII, când catolicii moldoveni nu mai fuseseră păstoriți de o autoritate religioasă oficială de aproape un secol. În privința respectării poruncilor catolicii dădeau dovadă de un zel accentuat, Marco Bandini, celebrul vizitator apostolic al Moldovei, subliniind faptul că „aproape toți catolicii moldoveni se abțin de la mâncarea cărnii chiar în ziua de miercuri, pe lângă zilele de vineri și sâmbătă. În tot timpul postului de Crăciun ei practică abstenența, înainte de adormirea Maicii Domnului, ei trăiesc cu mâncare de post două săptămâni, înainte de sărbătoarea Sfinților Petru și Paul, unii câte o săptămână, alții câte două și chiar mai multe”³. La nivelul ceremonialului religios popular al catolicilor, misionarii observă o anumită îmbinare între dogma oficială a Bisericii Romane și unele credințe populare ancestrale. Astfel, este menționat obiceiul prin care morții catolici erau îngropați cu bănuțul de metal pentru trecerea râului spre Rai, iar apoi se făcea praznic. De asemenea, la pomenirea morților, catolicii ardeau lumânări încolăcite pe care le dezdoiau și le întindeau pe pământ în lungul mormântului pe care mai puneau pâine, vin și bănuți. Faptul că mulți catolici credeau în farmece, practică explicată de misionari prin invocarea

¹ *Ibidem*, p. 397

² *Ibidem*, vol. IV, Editura Științifică, București 1972, p. 36

³ *Ibidem*, vol. V, p. 344

unui obicei îndătinat, atrăgea critica vehementă a acestora¹. Uneori, alături de catolici este menționată prezența ortodocșilor în procesiunea de ocolire a bisericii, de trei ori pe an, în noaptea Vinerii Mari, a adormirii Maicii Domnului și a Rusaliilor².

Lipsa asistenței religioase în numeroase comunități ale catolicilor moldoveni l-a determinat pe Bartolomeo Bassetti, minorit conventual trimis de Propagandă în Moldova în urma unei cereri a lui Vasile Lupu de a fi desemnați patru misionari care să aibă grija catolicilor din țară, să amintească la 1639 unele propuneri ale catolicilor prin care aceștia să beneficieze de sacramentele primordiale: „*Fiind multe sate care nu-și pot întreține preoți, în care bisericile sunt administrate de laici și fiind acolo copii care ajung la trei ani fără botez, măcar că moașele pot să-i boteze în caz de urgență, ei cer ca printr-o îngăduință specială să poată și laicii face acest lucru și în afară de urgență, ca să nu lase pe oameni să trăiască asemenea animalelor*”³. O asemenea propunere a părut cu siguranță imposibil de acceptat, tot așa cum a fost și cazul unei alte asemenea sugestii, amintită de același Bartolomeo Bassetti: „*Văzând că în fiecare zi sunt răpite fete tinere sub cuvântul luării lor în căsătorie << con l' opportunita del sacerdote >>, pentru a pune capăt acestei rătăcirii, ei cer ca să se permită și laicilor să-i poată uni în căsătorie*”⁴.

Coexistența îndelungată a catolicilor moldoveni cu populația de rit oriental, așa cum a remarcat la 1671 Vito Piluzzi, cunoscut mai ales datorită Catehismului în limba română tipărit la Roma în 1677, a făcut ca aceștia să urmeze calendarul grecesc, iar în ceea ce privește sărbătorile principale și portul, o dovadă a identității românești a catolicilor moldoveni, similitudinile erau pretutindeni prezente.

Celebrarea ceremoniei religioase însemna în unele comunități catolice și folosirea corului, care însă „*nu se obișnuiește în toate zilele, ci numai la sărbători*”, după mărturia lui Giovanni Battista del Monte⁵.

Reflectarea stării economice a catolicului moldovean apare ca un element de permanență în relațiile misionarilor. Deși uneori exagerările își au un mobil financiar, încercându-se obținerea unui cât mai consistent sprijin material din partea pontificatului sau a Congregației de Propaganda Fide, nu poate fi trecut cu vederea contextul intern al Moldovei secolului al XVII-lea, în care se vor găsi multe explicații în privința stării materiale precare evidențiate de misionari. Încă de la începutul secolului, își făcuseră din nou simțită prezența în Moldova hoardele tătarăști, care „*trec zilnic prin*

¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 82

² *Ibidem*, vol. V, p. 353

³ *Ibidem*, vol. VII, p. 54

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, p. 223

această provincie și pradă, ard și distrug”. Spre jumătatea secolului, la incursiunile tătarilor s-au adăugat expedițiile de pradă ale cazacilor și ciuma din anii 1650-1651. Vor urma oștile vecinilor din apus și din răsărit: Gheorghe Rakoczy al II-lea, Matei Basarab și Bogdan Hmelnițki, iar apoi disputele pentru tronul Moldovei dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan. În aceste condiții, situația catolicilor moldoveni, ale căror comunități erau așezate pe itinerariul „*via regia*”, nu putea fi decât supusă tuturor vitregiilor. Din acest motiv descrierile misionarilor sunt într-o mare măsură sumbre, exprimându-și uneori chiar compasiunea pentru acești locuitori năpăstuiți.

„*Raportul despre starea țării Românești și a Moldovei, precum și a bisericilor catolice*”, întocmit de Bernardino Quirini la 1602, explica absența preoților catolici din Moldova tocmai din motivul unei prea mari pauperități a bisericilor, dar și a enoriașilor, care nu îi pot întreține: „... *nu se pot ține preoți peste tot locul, căci...în unele sate sunt opt sau zece case de catolici, și din cauza sărăciei lor nu pot plăti un preot, căci nu au destul nici chiar pentru ei, fiind cu totul sărăciți*”¹, din cauza vremurilor tulburi anterioare. Că acesta a fost motivul acestei stări precare, ne demonstrează o mărturie a lui Petru Bogdan Baksic de la 1640, când vremurile deveniseră mai pașnice. Vizitând satul Săbăoani, așezat în câmpie, la poalele unui deal, minoritul observant a găsit o comunitate care avea din belșug „*poame de tot felul*”, chiar dacă viile lipseau. De asemenea, locuitorii „*au vite din belșug, mai ales boi și vaci și alte patrupele*”; satul „*este lipsit de pește deși nu departe curge un râu, Siret, și cine n-ar vrea să se ostenească, n-ar duce lipsă nici de pește*”². Parohul de Suceava, Ștefan Balthasar, aflat într-un conflict zgomotos și violent cu episcopul Bernardino Quirini, explica sărăcia locuitorilor catolici prin fiscalitatea excesivă a domnului, astfel încât aceștia „*abia mai pot să dea ceva*” bisericii³. Situația nu va lua o altă turnură nici peste câțiva ani, când Petru Parcevic ne spune că locuitorii catolici „*sunt în mare sărăcie, nu au aproape nimic, de aceea nu pot ține pe misionari din pomenile lor*”⁴. Atunci când vremurile se vor liniști, catolicii își vor manifesta sentimentele creștinești față de părinții misionari pe măsura bunăstării, așa cum am văzut mai sus în relația anonimă de la 1685. Peste doi ani, starea economică a catolicilor moldoveni a fost surprinsă din nou în accente sumbre, căci „*părintele Luccioli a stat patru săptămâni la Faraoani și deoarece nu avea ce mânca, a fost nevoit să plece*”⁵. Față de biserică, ne spun Francesco Maria Spero și Vito Piluzzi, fiecare familie de moldoveni catolici avea obligația de a dona câte o măsură de grâu și una de ovăz, atunci

¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 52

² *Ibidem*, vol. V, p. 242

³ *Ibidem*, p. 185

⁴ *Ibidem*, p. 437

⁵ *Ibidem*, p. 438

când rezida în comunitate un preot, acesta fiind cazul Săbăoanilor, sau, așa cum se întâmpla la Faraoani, de a oferi unele produse la vremea culesului¹. În momentele economice dificile, populația catolică românească avea ca alimente de bază pâinea de mei și de hrișcă, necunoscută misionarului italian Antonio Rossi din Mondaino².

Interminabilele invazii ale armiiilor vecine, care au cauzat starea de paupertate a catolicilor moldoveni, au avut drept consecință fuga acestora în zone ferite de atacurile devastatoare. Episcopul catolic polon de Bacău, Marian Kurski, venit în Moldova la 1659, își justifică vizita în doar două parohii, atât din cauza lipsei catolicilor, care se refugiaseră prin păduri fugind de oștile tătarilor și ale altora care se îndreptau împotriva principelui Transilvaniei Gheorghe Rakoczy al II-lea, cât și din cauza ciumei care bântuia pe atunci cu cea mai mare furie³. În 1671, Vito Piluzzi relatea o situație similară; la Săbăoani nu mai era nimeni, din Tețcani fugiseră cu toții, doar la Răchiteni mai rămăseseră 30 de case de catolici. La Faraoani, deși fuseseră 100 de case în anul anterior, nu mai existau decât 60, locuitorii fiind fugiți în păduri. Aceeași reacție o vor avea locuitorii Faraoanilor în fața turcilor în 1682, după afirmațiile lui Antonio Rossi din Mondaino. Satul și biserica fuseseră părăsite din cauza apropierii de „*drumul cel mare*” pe unde tranzitau frecvent turcii, iar locuitorii deși se găseau risipiți prin păduri beneficiau o dată pe lună de slujba oficiată de părintele misionar Antonio Giorgini din Torre⁴. Din parohia Săbăoani, două sate fugiseră în întregime în același an, catolicii fiind risipiți în lunca Siretului⁵.

O imagine socială a catolicului moldovean transpare din însăși particularitățile ruralității în care trăiau. Desele „bejenii” ale acestora nu au putut avea decât consecințe nefaste asupra statutului social. Memoriul anonim despre Moldova din 1685, afirmă într-o formă mai mult decât revelatoare locul acestora în piramida socială, „*catolicii fiind sau oameni de o stare mijlocie, sau oameni de rând, iar cei mai mulți sunt țărani*”⁶. De asemenea, mulți catolici „*nu prea sunt nobili*”⁷. Totuși, o anumită stratificare socială în sânul comunităților catolice se poate distinge; absența preoților în comunitățile rurale ar fi putut avea consecințe grave asupra moravurilor populației, dacă nu ar fi existat o demnitate laico-religioasă care să suplinească lipsa acestora. Vito Piluzzi susține că „*în toate bisericile catolice este un dascăl cu titlul de magistru, dar nici unul nu predă, pentru*

¹ *Ibidem*, vol. VII, p. 82

² *Ibidem*, p. 338

³ *Ibidem*, vol. V, p. 442

⁴ *Ibidem*, vol. VII, p. 338

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, p. 398

⁷ *Ibidem*, p. 396

că ei nu sunt persoane cu învățătură”¹. Aceleași afirmații ne parvin de la minoritul conventual Angelo Tassi din Assisi: „În toate... locurile unde sunt catolici, sunt biserici de ale noastre și grija lor o are un anume om numit de ei diacon, dar eu îi spun maestro di canto căci acesta, la sărbătorile la care acești bieți catolici nu pot avea liturghie - și dacă o ascultă odată pe an este mare lucru – acesta deschide biserica și sună clopotul ca să adune pe acei puțini poporeni cu puțință și ei cântă niște laude lui Dumnezeu și sfinților în limba lor. Acest maestru e întotdeauna cel mai deștept, căci știe să vorbească și latinește”².

Informațiile misionarilor relative la numărul de credincioși, indică existența unor familii destul de reduse numeric, cu circa trei copii. La începutul secolului al XVII-lea, Bernardino Quirini menționa în satele din parohia Săbăoani un număr de 300 de familii cu 1400 de suflete³.

Registrul de percepție al misionarilor a permis crearea unei imagini a catolicului moldovean, în care similitudinile dețin o pondere însemnată. Remodelarea treptată a clișeeilor, acumularea progresivă de informații, chiar dacă acestea receptau uneori aspectele epidermice ale comunităților catolice, au dat posibilitatea conturării unei imagini a catolicului moldovean. Acesta este surprins sub toate aspectele, putându-se astfel vorbi despre o tipologie din care nu lipsesc aspectele morale, religioase, economice și chiar sociale. Ca element definitoriu, ne apare, însă, ipostaza catolicului bun creștin, preocupat de propria viață spirituală, un refugiu în fața supliciilor impuse de evenimentele „apocaliptice” ale spațiului moldav din secolul al XVII-lea..

¹ *Ibidem*, p. 98

² *Ibidem*, p. 107

³ *Ibidem*, vol. IV, p. 42

Identitatea și percepția acestora în ochii contemporanilor: o populație catolică cu denumiri generice în izvoare, având un sens larg religios și exprimând mai mult originea geografică decât originea etnică; un amalgam etnic pe care îi leagă religia comună și, pentru o bună parte dintre ei, statutul social comun de „vecini”; douăsprezece așezări cu populație mixtă confesional; fluctuație și dinamică între 1599-1697; o continuitate afectată de factori exogeni, dar nu distrusă, fiind alimentată demografic atât dinspre Ardeal, cât și din celelalte regiuni ale Moldovei.

Astăzi, catolicii din Moldova formează o comunitate religioasă semnificativă cu peste două sute de mii de credincioși (din care cei cuprinși în Decanatele de Trotuș și Moinești reprezintă 12,6%)¹, păstoriți de peste trei sute de preoți și organizați într-o Episcopie a Moldovei cu sediul la Iași, din 1884². Scaunul episcopal de la Iași continuă tradiția Episcopiei de Bacău, înființată încă din 1391-1392, dar neviabilă decât odată cu sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor³.

Însă istoria instituțională a catolicismului la răsărit de Carpați nu începe în secolul întemeierii Țării Moldovei, ci imediat după Marea Schismă, când expansiunea spre est a Regatului apostolic al Ungariei a avut ca efecte stabilirea secuilor în estul Transilvaniei, temporar, a cavalerilor teutoni în Țara Bârsei (1211-1225), și, de asemenea, funcționarea Episcopiei catolice a cumanilor (1228-1241)⁴, reînființată în 1347 în teritoriile

¹ Vezi datele statistice în *Almanahul "Presa Bună"*, Iași, 2006, p. 369-304

² *Ibidem*, p. 347

³ Problema întemeierii Episcopiei de Bacău nu mai este un subiect controversat. Recunoscutul medievist ieșean, Ștefan S. Gorovei („*La începuturile orașului Bacău*”, în *Carpica*, XVIII-XIX, (1986-1987), Bacău, 1097, p. 265-283) argumentează convingător începuturile episcopiei la 1391; cea mai veche numire cunoscută a unui episcop datează din 1591 (vezi Dumitru Zaharia, „*Ortodocșii și catolicii în Moldova*”, (IV), în *Monitorul de Bacău*, II, nr. 47, 1996), iar primul raport către papă al „episcopului de Argeș și Bacău” este datat din 1599 (vezi *Călători străini despre țările române*, IV, București, 1972, p. 37-44, în continuare *CSDTR*). Punctul de vedere oficial al Bisericii Romano-Catolice este anul 1607 (*Almanahul...*, p. 346) și e preluat din documentele adunate de I.C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului, I, Documente bisericești*, București, 1913 (1914), p. 91, „*înființarea canonică*” avându-l ca prim titular (?) pe Ieronim Arsenghi

⁴ Vezi Gheorghe Manolache, „*Creștinarea cumanilor, înființare Episcopiei Milcoviei și originile îndepărtate ale ceangăilor moldoveni*”, în *Variante*, I, nr.2, Bacău, 2002, p. 10-13

abandonate de tătari, sub numele de Episcopia Milcoviei¹. Odată cu întemeierea statului moldovean, din considerente atât politice cât și confesionale, în vremea domniei lui Lațcu (1367-1375), se va înființa Episcopia de Siret (1371), mutată la Baia, în 1413, unde va viețui aproximativ un secol².

Aceste instituții aflate sub autoritatea papalității, împreună cu mănăstirile – ca cea franciscană de la Bacău – și misionarii, prin rigoarea și mecanismele de control asupra credincioșilor, mai ales după Conciliul de la Trento (1545-1563)³ au contribuit la menținerea existenței comunităților catolice din Moldova (și de pe Valea Trotușului – o zonă de contact și de interferență politică și culturală), comunități cuprinzând în general o populație alogenă și de origine etnică foarte diversă. Ele și-au asigurat continuitatea și s-au întărit datorită valurilor succesive de emigrație dinspre Transilvania (secolul al XIII-lea până la începutul secolului XX)⁴. Printr-un proces îndelungat de aculturație, trăsăturile caracteristice ale profilului cultural al elementului catolic s-au apropiat mult, în decursul timpului, de cele ale băștinașilor moldoveni⁵, ceea ce însă nu a afectat menținerea identității religioase până astăzi.

Cercetarea noastră se va limita la evidențierea percepției acestei identități (origine, neam, nume) printre contemporanii din secolul al XVII-lea și, în a doua parte, la configurarea habitatului și a evoluției demografice a comunităților catolice de pe Valea Trotușului, de-a lungul aceleiași perioade (1599-1697). Obiectul de studiu a fost relativ facil, dar și riscant. Relativa abundență a izvoarelor istorice (documentare și narrative), faptul că, deși minoritari față de majoritatea covârșitoare ortodoxă, catolicii și comunitățile lor sunt invers proporționali cu numărul, adică mai bine „expuși” în izvoare, ne-a ușurat cercetarea. În schimb, ea incumbă și o doză de risc pentru că, deși ne-am ferit cât a fost cu putință să abordăm lumea secolului al XVII-lea dintr-o zonă restrânsă și relativ izolată, cu mentalitatea modernă în privința conceptelor de „etnie” și „etnicitate”⁶, este posibil să fi căzut în capcana istoricului de a actualiza, adică de a porni de la prezent

¹ Bogdan Murgescu, *Istorie românească – istorie universală (600-1800)*, Ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1999, p. 114

² Gorovei, *art. cit.*, p. 280

³ Murgescu, *op. cit.*, p. 77

⁴ Anto Coșa, „Considerații asupra originii și evoluției fenomenului ceangău”, în *Almanahul „Presa Bună”*, Iași, 1996, p. 66

⁵ Manolache, *art. cit.*, p. 13

⁶ Vezi evoluția modului de interpretare a acestor concepte în epoca modernă, de la climatul evoluționist al secolului al XIX-lea, la construcția „subiectivă” weberiană și până la caracterul „dinamic-relațional” din anii '70, în introducerea sociologului Vintilă Mihăilescu la ediția românească, John Rex, *Rasă și etnie*, București, 1998, p. 10-16

pentru a crea o „poveste” care să-l justifice și să-l explice, chiar dacă nu ne-am propus în mod manifest acest lucru.

Așadar, aveau o identitate catolicii moldoveni din veacul al XVII-lea? Cum era ea percepută în ochii contemporanilor?

În izvoarele istorice externe (rapoarte, dări de seamă, memorii, scrisori, informări, descrieri) ale călătorilor străini, misionari, și prelați catolici, dar și în izvoarele narrative interne scrise de necatolici, precum Miron Costin și Dimitrie Cantemir, numele de „*unguri*” dat catolicilor din Moldova reprezintă un loc comun în secolul al XVII-lea – „*case de unguri*”, „*familii de unguri*”, „*sate de unguri*” – dar sensul termenului nu era, în mod absolut, nici etnic, nici lingvistic, ci exprima mai curând o relativă origine spațial-geografică.

Misionarul franciscan Paul Béke, care ar avea motive să fie acuzat de pro-maghiarism de noi, cei de astăzi, deoarece, ca secretar al arhiepiscopului de Marcianopolis, Marco Bandini, va maghiariza prin grafie numele unor localități și ale majorității familiilor inscripționate în recensământul catolicilor din Moldova¹ - denumeste credința catolică cu termenul încetățenit în epocă și perpetuat în anumite medii sociale până astăzi, de „*credință ungurească*”, argumentând că „*preotul, fie că ar fi german sau polon, este numit preotul credinței ungurești*”². Tot în spiritul timpului, autorul documentului din 1644 face o departajare prea categorică între românii din Moldova care „*toți ... sunt schismatici*”, în timp ce „*ungurii și sașii sunt catolici*”³. Însuși Bandini, sub influența secretarului și interpretului său, acceptă în orașul Huși, de exemplu, ca „*Sfânta Liturghie să se facă în limba latină și pentru satisfacerea devoțiunii poporului ... cântecele evlavioase să se cânte în limba maghiară*”⁴. Această situație poate fi explicată atât prin faptul că majoritatea populației era maghiarofonă, cât și prin politica misionarilor catolici care adoptaseră în lupta cu protestanții, în cadrul mișcării de Contrareformă, unele uzanțe reformate, cum ar fi folosirea limbii maghiare în relațiile de serviciu și particulare cu credincioșii din Moldova.

Totuși, identificarea catolicilor cu ungurii și limba maghiară nu era absolută. Catolicii moldoveni – ne relatează misionarul franciscan Antonio Angelini din Norsia, pe la 1670 – „*se cheamă unguri, fiindcă așa sunt numiți catolicii, dar nu toți cunosc limba maghiară*”⁵, iar cinci ani mai

¹ Vezi lista în V.A. Urechia, *Codex Bandinus. Memoriu asupra scrierii lui Bandinus da la 1646, urmat de text, însoțite de acte și documente*, București, 1895

² CSDTR, V, București, 1973, p. 274

³ *Ibidem*

⁴ Horvath Antal, *Strămoșii catolicilor din Moldova. Documente istorice, 1227-1702*, Sf. Gheorghe, p. 66

⁵ *Ibidem*, p. 110

devreme, în raportul unui misionar anonim se afirmă nuanțat că în parohiile din Moldova locuiesc „în mare parte catolici unguri, cu toate că aceștia s-au amestecat și cu alte neamuri, dar nu într-o mare măsură. Ungurii înșiși fiind învecinați cu valahii și vorbind și limba acestora ...”¹. Propunerile făcute pentru creșterea eficacității prozelitismului catolic exercitat prin misionari sugerau și existența unei populații catolice (sau în curs de catolicizare ori recatolicizare) românești, căci anonimul de mai sus propune ca episcopul de Bacău să aibă „la dispoziție călugări maghiari care știu și românește”².

Dacă misionarii și prelații romano-catolici aveau în vedere aspectele etno-lingvistice ale comunităților catolice, Miron Costin (1633-1691) – vârf al elitei politice și culturale a Moldovei – surprinde tangențial în lucrările sale unele aspecte instituționale, de fapt divers sau economico-sociale, fără să problematizeze. Cărturarul utilizează denumirea de „*papistași*” numai pentru romano-catolicii din afara Moldovei în *Letopiseț*³ și „*biserici catolice*” păstorite de episcopul de Bacău în *Poema* scrisă în limba polonă⁴. În afara acestor trimiteri fugare, Costin povestește în *Letopiseț* incidentul armat din 1653, creat de „*șavgăii țării noastre, în munți pre Oituzu*”⁵. Cronicarul nu acordă denumirii nici un fel de conotație, ci doar una socio-profesională („*șavgăii de la Ocnă*”), adică lucrătorii care spărgeau sarea. Ei apar în documentele medievale moldovenești drept corespondent al „*ciocănașilor*” din Țara Românească⁶, dar îngrijitorul ediției operelor lui Costin, istoricul P.P.Panaiteșcu îi asimilează în mod forțat cu „*ciangăii*”⁷, probabil, datorită asemănării fonetice, în nici un caz etimologice sau de sens între cele două cuvinte și aria lor de cuprindere: *șavgăi/șaugăi* – o categorie profesională, este adevărat, formată din populație amestecată și alogenă, în cea mai mare parte, care nu poate fi confundată cu *ceangăii*, în sensul unei

¹ *Ibidem*, p. 106

² *Ibidem*

³ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 52, 84

⁴ *Ibidem*, p. 237

⁵ *Ibidem*, p. 147-148

⁶ Vezi *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, București, 1988, p. 100, 453

⁷ Vezi „Indicele geografic” în Miron Costin, *op.cit.*, p. 469 și 480. Cu privire la originea și istoria ceangăilor moldoveni, în istoriografia și opinia publică, astăzi, există încă aprinse controverse. Pentru a cunoaște amploarea lor, vezi Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985, (români catolici maghiarizați), Coșa, *art. cit.*, p. 61-76 (români catolici secuizați), Antal, *op. cit.* (huni, secui, unguri, cumani), Mihai Merfea, „*Ceangăii despre ei înșiși*”, în *Monitorul de Bacău*, II, nr. 34-43, 1996 (români ardeleni siliți de secui să se catolicizeze), D. Zaharia, *art. cit.*, (XI) (păstori români transhumanți). Catolicii înșiși nu se consideră ceangăi. La ultimul recensământ, martie 2002, doar 1261 de persoane din județul Bacău și-au afirmat „naționalitatea” astfel, mai mult decât la recensământul anterior, dar cu mult sub așteptările Asociației Ceangăilor care se consideră de origine maghiară.

minorități religioase – catolici – și chiar etnice, numită astfel de la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Panaitescu forțează interpretarea dată de Nicolae Iorga, care arăta însemnătatea ținutului Bacău în ocnele „unde lucrau șaugăii veniți din secuime”¹, prolificul istoric bazându-și aprecierea pe afirmațiile utile ale lui Dimitrie Cantemir (1673-1722) din *Descrierea Moldovei*.

Domnitorul-cărturar îi localizează pe catolici în „ținuturile de sub munți” și îi numește „papistași (în traducerea lui Petre Pandrea) *atât după neamul cât și după credința lor*”². Îi caracterizează drept o populație alogenă, dar afirmă în mod eronat, că au ajuns în Moldova de-abia în a doua jumătate a secolului al XV-lea, când Ștefan cel Mare „i-a așezat acolo, dându-i în seama boierilor săi după ce a bătut pe Matei, craiul Ungariei”³. Cantemir asimilează statutul etno-confesional al catolicilor cu cel social pentru a motiva o teorie fără acoperire istorică, dar – având în vedere destinația lucrării - care să creeze în Europa civilizată o imagine pozitivă despre elita politică moldovenească (marea boierime) și, în spiritul epocii, să contribuie la edificarea unei „dinastii” a Cantemireștilor în Moldova, prin susținerea internațională: teoria inexistenței țăranilor „moldoveni adevărați”, ca să justifice statutul de țărani dependenți pentru alogeni. Căci – susține autorul – pentru că încă de la întemeierea țării, moldovenii erau un „neam deprins cu armele (care) se socotea prea bun pentru ca să fie folosit la lucrarea pământului, atunci urmașii lui Dragoș au fost nevoiți să aducă ... oameni din țările învecinate – unde șerbia țăranilor era în obicei – și să-i așeze pe moșiile lor”⁴. De aici, denumirea de „vecini” atribuită țăranilor dependenți din Moldova. Cine sunt „vecinii”? Rușii ortodocși și „ungurii care au rămas neclintiți în legea lor papistășească și au păstrat și limba țării lor, dar ei înțeleg cu toții și limba moldovenească”⁵. Originea acestora este lămurită de Cantemir într-un pasaj anterior: ei se trag „din ardeleni sau ungureni, cum avem noi obicei să le zicem”⁶. Așadar, autorul înțelegea denumirea de *unguri* și originea lor în Moldova într-un sens „tare” geografic și „slab” etnic, iar criteriului religios nu-i atribuia nici o importanță în stabilirea statutului social.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria românilor prin călători*, I, București, 1981, p. 106

² Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1967, p. 89

³ *Ibidem*. Acest argument a fost preluat și nuanțat de Iorga, care adaugă că „trebuie să se facă aici o deosebire între vechii secui (s.n.), aflători și în veacul XIII pe aici ... și ... între ungurii (s.n.) prinși în Ardeal și colonizați de Ștefan cel Mare” (Iorga, *op. cit.*, p. 88). În privința colonizării făcute, doar cronicarul Ureche afirmă că după bătălia de la Baia (1467), Ștefan „de multă pradă și robie (s.n.) și ardere au făcut în țara Secuiască” (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 65)

⁴ Cantemir, *op. cit.*, p. 199-200

⁵ *Ibidem*, p. 200

⁶ *Ibidem*, p. 199

În concluzie, numele sub care apar în izvoarele veacului al XVII-lea catolicii moldoveni sunt denumiri generice utilizate în vorbirea curentă a vremii, cu un sens larg religios și exprimând mai mult originea geografică decât originea etnică a acestei populații maghiarofone cu preponderență, dar și vorbitoare a limbii țării în care locuia, în fond, un amalgam etnic format din români mai mult sau mai puțin secuizați / maghiarizați, unguri, secui, sași, polonezi, etc., pe care îi leagă religia comună – catolică – și, pentru o bună parte dintre ei, statutul social comun de „*vecini*”.

Identificați în izvoarele istorice ca „*unguri*” și „*papistași*”, catolicii moldoveni – iar cei de pe Valea Trotușului nu făceau excepție – n-au trăit în mod compact și nici n-au format așezări de sine stătătoare. Această risipire a populației catolice în așezări bi-confesionale (ortodocși și catolici) și chiar pluri-confesionale (în târguri, unde mai erau și armeni, evrei, reformați) a reprezentat o problemă pentru Biserica romano-catolică. Încă din secolul al XV-lea, papalitatea își făcea griji în privința păstoririi catolicilor moldoveni – așa cum se afirmă în bula papală din 1439 – datorită „*împrăstierii lor neîndemânatică*”¹, iar arhiepiscopul Baksic, în vizita apostolică din 1641, află de la parohul de Bacău „*că se găsesc mulți catolici prin satele românești, în unele sunt două case, în altele una, în altele trei sau patru case, dar nu știa să spună hotărât câte suflete ar putea să fie*”².

Pe Valea Trotușului, în secolul al XVII-lea, sunt atestate cele mai multe așezări din tot Evul Mediu: 148, față de numai 93 pentru secolul al XV-lea și 133 în secolul al XVIII-lea³. Misionarii și prelații catolici descopereau în intervalul 1599-1697 un număr de 12 localități (un târg – Trotuș și 11 sate) cu comunități catolice⁴, atestate în izvoarele istorice externe și poziționate geografic astfel: *Trotuș*, situat la 6 km est de viitoarea Târgu Ocna și *Bahna (Bagna)*, în nord-vestul Depresiunii Cașin, în preajma cursului inferior al Oituzului, în 1599⁵, *Solont*, în Depresiunea Tazlău, pe cursul superior al pârâului cu același nume, *Lucăcești*, pe Tazlăul Sărat, cartier al Moineștiului, astăzi, *Valea Seacă (Bălana)*, pe cursul inferior al pârâului Bogdana, atestate în 1630⁶. În 1632 sunt atestate familii catolice în *Bogdana*, pe cursul superior al pârâului cu același nume⁷, în 1640, la *Stănești*, situat în zona centrală a Depresiunii Cașin, *Grozești*, pe cursul

¹ „*.....incomodum nimis dispersionem*” , în Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, București, 1980, p. 660-661, nr. DLX , *apud*, Gorovei, *art. cit.*, p. 292

² CSDTR, V, București, 1973, p. 249

³ Corneliu Stoica, „*Contribuții privind habitatul medieval trotușean (1359-1740)*”, în *Carpica*, XVIII-XIX, (1986-1987, p. 309 și urm

⁴ Vezi pozițiile geografice în Corneliu Stoica, *Dicționar istoric al localităților trotușene*, Onești, 1997

⁵ CSDTR, IV, București, 1971, p. 39 (Bernardino Quirini)

⁶ *Ibidem*, V, p. 16 (Paolo Bonnicio)

⁷ *Ibidem*, p. 19 (Paolo Bonnicio)

mijlociu al Oituzului și Mănești, pe cursul inferior al Tazlăului¹; Borzești, în nord-estul Depresiunii Cașin, pe pârâul Găureana, la 1641². În 1691 erau menționate familii în Bogdănești, în vestul Depresiunii Cașin, pe Oituzul inferior³ și, în sfârșit, Cașin (Kaszon), situat lângă Stănești⁴.

În secolul al XVII-lea aceste așezări aveau o populație mixtă confesional. Raportul ortodocși – catolici este dificil de realizat, dar nu imposibil. Pe la 1632, misionarul franciscan Paolo Bonnicio din Malta relatează că Troțușul „poate avea în jurul a patru sute de case”⁵, din care două sute de familii catolice în târg și în satele învecinate. El însuși le numește de „calvini pentru că nu au acolo preot”⁶. Câțiva ani mai târziu, când vicarul apostolic de Sofia vizitează regiunea, notează că la Troțuș „sunt 94 de catolici pentru împărțășanie și 28 de copii”⁷ (în total 122 de persoane) și ortodocși sunt 160, deci catolicii reprezentau aproximativ 43% din populația târgului. În privința satului Stănești, raportul este inversat. Călugărul minorit observant, Bartolomeo Bassetti, remarcă în 1643 că, în acest sat sunt 71 de catolici și 28 de „schismatici”⁸ (numele pe care îl dădeau catolicii ortodocșilor după Marea Schismă), adică sunt catolici 71% dintre săteni.

Dar care era ponderea catolicilor de pe Valea Troțușului în totalitatea populației catolice din Moldova și din zona respectivă? Analiza celui mai important recensământ al acestei populații, *Codex Bandinus* (1648), arată că populația din zona arondată parohiei Troțuș locuia în nouă localități și cuprindea 172 de familii⁹, adică în jurul a 800 de persoane, dacă aplicăm coeficientul demografic 5 pe care-l considerăm, totuși, prea optimist¹⁰. Aceasta ar reprezenta peste 16% din totalitatea catolicilor moldoveni. În schimb, dacă raportăm numărul celor de confesiune catolică la totalitatea populației de pe Valea Troțușului, estimată la aproximativ 24 de mii de persoane¹¹, la mijlocul veacului al XVII, ponderea catolicilor ar fi de sub 4%.

Majoritatea catolicilor de pe Valea Troțușului, o confirmă izvoarele istorice, făcea parte din categoria *vecinilor*, dar nu din cauza criteriului

¹ H. Antal, *op. cit.*, p. 46-47 (o evidență anonimă)

² CSDTR, V, p. 250 (Petru Bogdan Baksic)

³ *Ibidem*, VIII, 1983, p. 118 (Francesco Antonio Rezi din Stipite)

⁴ H. Antal, *op. cit.*, p. 125 (Francisc Carol Nigrini)

⁵ CSDTR, V, p.19

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*, p. 250

⁸ *Ibidem*, p. 186

⁹ H. Antal, *op. cit.*, pp.72-86 (*Catalogul preoților, dascălilor și tuturor familiilor catolice din Moldova*)

¹⁰ C. Stoica, *art. cit.*, p. 315

¹¹ *Ibidem*, p. 316

religios, ci datorită procesului accentuat de șerbire asupra satelor petrecut în secolul al XVII-lea. De exemplu, pe la jumătatea veacului, domnitorul dăruia mănăstirii Cașinului satul Stănești¹, iar marele boier, Nicolae Buhuș, care va ctitori mănăstirea Răducanu de pe moșia Ocnei, cumpăra între 1663 și 1667 părți din *moșiile* (satele) Bogdănești, Grozești, Bahna², locuite și de comunități catolice.

Lumea lor nu se deosebea de cea a comunităților ortodoxe și suporta consecințele desfășurărilor istorice și naturale ale veacului: frământate evenimente politice și militare, „*mica eră glaciară*”³ din a doua jumătate a secolului, secete, geruri, inundații, molime.

Procesul înrăutățirii periodice a condițiilor de viață din acest veac este mai bine descris pentru Europa Occidentală, dar el este valabil și pentru zona de care ne ocupăm. Fernand Braudel îl explică pe principiul cauză-efect: „*O recoltă proastă, treacă meargă. Dacă însă sunt două, prețurile cresc, foametea se instalează și niciodată singură, mai devreme sau mai târziu, ea deschide poarta epidemiilor.*”⁴ Efectul calamităților naturale și al evenimentelor politico-militare constă în mobilitatea excesivă a populației numită de același istoric „*drojdia emigrației din întinșii munți carpatini și transilvăneni*”⁵, înăuntru și în afara hotarelor. Dar factorul de instabilitate cel mai evident, caracteristic doar pentru Europa nordului Peninsulei Balcanice, îl reprezintă raidurile tătarilor nomazi, mișcarea repede, într-o epocă în care totul stă sub semnul mișcărilor încete.. Pentru locuitorii Moldovei secolului al XVII-lea, năpustirile tătarilor nu erau o surpriză, dar creează o atmosferă de panică descrisă în gazetele occidentale ale timpului: „*Dacă incursiunea izbutește, ca de atâtea ori – ca cele ce străbat prin munți și prin multiplele spații neapărate ale Transilvaniei, ea se abate asupra satelor și a orașelor ca un flagel*”, de necomparat cu campaniile otomane care se retrag în pragul iernii, căci „*tătarii rămân pe loc, ierneză împreună cu familiile, rod țara până la rădăcină*”⁶. Dacă adăugăm și instabilitatea politică (luptele pentru domnie și faptul că Moldova este arena conflictelor turco-polone), am putea afirma, împreună cu cronicarul, că sunt „*cumplete vremi de mare cumpănă*”⁷. Cu toate acestea, ele nu erau vremuri apocaliptice, ci timpuri normale, aproape ca cele de astăzi. Doar efectele erau mai paralizante, chiar dacă, paradoxal, structurile societății erau mult

¹ CSDTR, VI, 1976, p. 158 (subsol)

² Corneliu Stoica, *Monumente istorice bisericești din Târgu Ocna*, Târgu Ocna, 1992, p. 9

³ După expresia lui D.J. Shove (1949) despre epoca lui Ludovic al XIV-lea (1661-1714), în Fernand Braudel, *Structurile cotidianului: posibilul și imposibilul*, I, București, 1984, p. 43

⁴ *Ibidem*, p. 80

⁵ Idem, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, IV, București, 1986, p. 134

⁶ Idem, *Structurile ...*, p. 102

⁷ M. Costin, *op. cit.*, p. 42

mai izolate ca azi, și mai evidente, deoarece populația era mult mai rară. Evidente sunt scăderile dramatice ale populației, pendularea acesteia prin refugiu, bejenie, robire, disparițiile de așezări.

În continuare, propunem o analiză a evoluției comunităților de catolici de pe Valea Trotușului, observând fluctuația și dinamica acestora și a persoanelor între 1599-1697, pe baza informațiilor transmise de misionarii și prelații catolici.

Primul dintre episcopii de Bacău, Bernardino Quirini, afirmă în 1599, că la Trotuș ar locui 3500 de familii „*de unguri și sași*”¹ catolici, o cifră exagerată, care ține de procedeul des folosit de călătorii străini, de a înzeca cifrele². 350 de familii ar fi un număr rezonabil și credibil, mai ales că la Bacău, ne relatea același, sunt „*cu totul 216 familii catolice*”³ și că în această perioadă de sfârșit de secol XVI s-a petrecut o infuzie de refugiați catolici dinspre Transilvania (în condițiile extinderii protestantismului în principat). Este de remarcat că numărul familiilor catolice din zona Trotuș, chiar redus de zece ori, nu va mai fi atins în nici una din informațiile furnizate de ceilalți călători străini până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Scăderea numărului populației catolice (și, presupunem, a întregii populații de pe Valea Trotușului și din Moldova) se va petrece după 1600 datorită calamităților naturale (în iunie 1601, de exemplu, „*se abăteau potopuri asupra Balcanilor distrugând recoltele și provocând revărsări catastrofale*”⁴, dar mai ales, ca efect al conflictelor politico-militare dintre Movileștii susținuți de Polonia și Ștefan II Tomșa, între 1611 și 1623, punctate de ravagiile periodice ale tătarilor „*cu măcel și cruzime*” – cum observa un martor al evenimentelor, misionarul franciscan Paolo Bonnicio⁵.

Pentru prima jumătate a secolului, informațiile sunt greu de evaluat datorită faptului că unele surse indică numărul de case de catolici, altele numărul de familii sau numărul persoanelor, *sufletelor*. Totuși, putem observa descreșterea treptată, dar masivă populației catolice, de la 170 de case, în 1630⁶, la 97 de case, într-o „*evidență*” din 1640⁷. O asemenea scădere s-ar explica prin politica de independență practică de Vasile Lupu (1634-1653) la începutul domniei, dar mai ales prin lipsa preoților și existența unor conflicte între misionarii-călugări franciscani veniți dinspre Transilvania și episcopii de Bacău, polonezi, în general, dezinteresați de propășirea comunităților catolice. Marco Bandini sintetiza, în 1646, această

¹ CSDTR, IV, p. 39, Antal, *op. cit.*, p. 35

² C. Stoica, *art. cit.*, p. 315

³ CSDTR, p. 18

⁴ F. Braudel, *Mediterranean...*, II, p. 73

⁵ CSDTR, V, p. 19

⁶ *Idem*, p. 16

⁷ H. Antal, *op. cit.*, p. 46-47

situație: „Mulți dintre catolici au trecut la schismatici ... din cauza scandalurilor și a lipsei preoților”¹.

Mijlocul veacului găsește comunitățile catolice într-o relativă stabilitate pe care doar ecourile invaziei cazacilor din 1650 o tulbură. Populația catolică este mai des vizitată de misionari și mai bine organizată religios. Trotușul era o parohie care beneficia de serviciile unui preot, Ștefan „Ungurul”, atestat în 1643². Ioannes Polian, întâlnit de Bandini la 1646³, părintele Bernardino Valentini, până în 1653⁴, după ce, în perioada precedentă, lipsa preoților fusese acută. Parohiei îi erau arondate 172 de familii catolice care trăiau în nouă localități: 35 de familii în Solonț, 27 în Stănești, 23 în Valea Seacă (alta decât cea de pe pâraul Bogdana); în Slobozia erau 22 de familii (localitate neidentificată pe teren, dar, posibil, unul din satele ce vor forma Târgul Ocnei în secolul următor, căci numele exprimă o localitate nouă formată din străini)⁵, 19 la Trotuș, câte 15 în Grozești și Lucăcești, 10 familii în Mănești și 6 în Bogdana, așa cum au fost ele recensate în *Codex Bandinus* din 1648⁶.

După acești ani de relativă stabilitate pentru întreaga Moldovă a urmat o perioadă de criză ce se va prelungi dincolo de secolul al XVII-lea, o criză care afectează implicit și comunitățile catolice. Mai întâi conflictul dintre Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan aducea pe Valea Trotușului, în 1653, trupele puse pe jaf ale turco-tătarilor, cazacilor, ardelenilor și muntenilor provocând refugiul în Transilvania și în pădurile din preajma satelor a numeroase familii catolice, așa cum relatează preotul din Trotuș, Bernardino Valentini, nevoit să rătăcească zile în șir „prin munți și păduri și prin codrii cei mai sălbatici ... pentru a duce Sfintele Taine credincioșilor ascunși”⁷ și chiar dispariția catolicilor din Borzești sau Bogdana. În 1659, marea invazie tătaro-otomană îl va aduce ca domnitor pe Ștefăniță Lupu (1659-1661), un prigonitor al catolicilor „care – după cum se scrie într-un raport adresat papalității cu privire la activitatea misionarilor – a forțat (pe aceștia – n.n.) să se boteze din nou (și) a dăruit multe biserici”⁸.

Totuși, în evoluția populației catolice din această regiune se poate observa o anumită dinamică. Astfel, la 1668, deja, numărul catolicilor era apreciat de viitorul arhiepiscop, Vito Piluzzi, „la o mie două sute de suflete”⁹, adică aproximativ 240 de familii, deci în creștere față de 1646,

¹ CSDTR, V, p. 329. H. Antal, *op. cit.*, p. 64

² CSDTR, V, p. 186. Antal, *op. cit.*, p. 60 (Bartolomeo Bassetti)

³ *Ibidem*, p. 76

⁴ *Ibidem*, p. 97

⁵ Vezi termenul „slobozie”, în *Instituții feudale din Țările Române. Dicționar*, p. 444-445

⁶ H. Antal, *op. cit.*, p. 74-77

⁷ *Ibidem*, p. 97

⁸ *Ibidem*, p. 117

⁹ CSDTR, VII, 1979, p. 79-81

creștere pe care o punem pe seama așezării unor catolici veniți atât din Ardeal, cât și din alte zone ale Moldovei, mai puțin ferite din calea năvălitorilor. Probabil că acest proces de creștere ar fi continuat dacă distrugerile, abuzurile, samavolniciile, molestările, impozitele și jafurile de după 1679, împreună cu molimele și starea de insecuritate n-ar fi sporit suferințele și nu ar fi contribuit la deteriorarea condițiilor de trai ale populației. Era *Vremea Ducăi Vodă* (1679-1683) – subtitlul definitoriu al acestei situații dintr-un roman de Mihail Sadoveanu – continuată de intervenția militară a Poloniei în favoarea noului domnitor, Ștefan Petriceicu, de îndepărtarea acestuia în primăvara anului 1684 de către tătarii din Bugeac – reîntorși de la asediul Vienei – împreună cu turcii din Dobrogea, urmată de prima campanie militară a regelui polonez, Jan Sobieski și jafurile cazacilor din 1686 și de a doua campanie din 1690. O înșiruire de evenimente catastrofale care au înjumătățit din nou populația catolică din zona Troțuș. În 1691, misionarul Francisco Rezi descoperea doar 118 case și familii: 40 la Grozești, 30 la Troțuș ca și la Bogdănești și 18 la Bahna¹, iar „misionarul apostolic de Troțuș”, Francisc Carol Nigrini, confirmă în recensământul din februarie-noiembrie 1696 11 familii în Troțuș, 17 familii în Grozești și 23 familii în Cașin². În sfârșit, un an mai târziu, Bernardino Silvestri menționa în Troțuș, Bahna, Grozești și Cașin 90 de familii care, „din cauza diferitelor năpustiri ale tătarilor ... au trebuit să fugă în păduri”³. La scăderea numerică a populației catolice din această zonă, incursiunile tătarilor au contribuit și printr-un efect colateral – remarcat de misionarii de la sfârșitul secolului: ducerea în robie și așezarea în regiunile controlate de tătari (Tighina, Ciuberciu), unde se observă o întărire numerică a comunităților catolice⁴.

O analiză comparativă a două izvoare istorice care conțin numele familiilor de catolici existente în așezările recensate la 1646 și 1696 (Troțuș, Grozești, Stănești-Cașin), ne conduce la observația că, la distanță de o jumătate de secol, foarte puține familii se mențin în aceleași localități. Doar la Grozești se regăsesc numele a trei familii în ambele recensăminte (*Bimbo* și *Demeter*, două familii). În schimb, este mare numărul familiilor venite din alte localități ale Moldovei, mai mult sau mai puțin apropiate de zona Troțuș, și din alte sate ale acesteia: 3 familii de la Slobozia și Fărăoani în Troțuș, 14 familii ajunse, probabil, din Solonț, Slobozia, Valea Seacă, Fărăoani, Răchiteni, Bacău și Huși în Cașin (Kaszon) și nici una din Stănești – așezare foarte apropiată – și 3 familii refugiate de la Bacău în Grozești. Inexistența nici unei legături între așezările foarte apropiate, Stănești și

¹ *Ibidem*, VIII, 1983, p. 118

² H. Antal, *op. cit.*, p. 123-125

³ *Ibidem*, p. 125-126

⁴ D. Zaharia, *art. cit.*, (VIII), în *Monitorul de Bacău*, II, nr. 53, 1996

Cașin, conduce la două posibile explicații: fie catolicii din Stănești nu se întorseseră din refugiul în păduri, fie recensământul din 1696 a ocolit pur și simplu acest sat. Restul familiilor menționate în anul de mai sus, presupunem că au emigrat din Transilvania, căci poartă nume noi, neîntâlnite în 1646: la Cașin sunt 9 familii, la Grozești sunt 8, ca și la Troțuș¹.

Putem concluziona despre situația habitatului și demografiei comunităților și catolicilor troțușeni că au avut o evoluție fluctuantă pe parcursul secolului al XVII-lea, continuitatea lor fiind, în câteva rânduri grav afectată de factori exogeni, dar nu distrusă, deoarece a fost permanent alimentată demografic atât dinspre Ardeal, cât și din regiunile Moldovei mai amenințate de acești factori.

¹ Vezi H. Antal, *op. cit.*, p. 74-77, 123 și 125

PAPA PIUS AL VI-LEA DESPRE ROMÂNII CATOLICI DIN MOLDOVA

Dr. Dumitru ZAHARIA

1. Condiții favorabile pentru Habsburgi în vederea coterpirii teritoriilor românești

După cel de al treilea război ruso-otoman, petrecut între anii 1768-1774, statul condus de Habsburgi a profitat enorm, prin adoptarea unei false politici de neutralizare, pe care a folosit-o cu cel mai mare succes, pentru realizarea unor planuri coterpitoare împotriva polonilor și a românilor. În condițiile efectelor medierii păcii dintre beligeranții ruși și otomani, conducerea Sfântului Scaun a fost preluată de către Pius al VI-lea, care a răspuns de statul pontifical până în anul 1799, când a fost răpit de generalul Berthiere și dus în Franța, unde a decedat.

În perioada de sfârșit a războiului, după prima împărțire a Poloniei, poftile coterpitoare ale Habsburgilor s-au manifestat, cu cea mai mare violență față de români, îndreptându-și atenția fie către Oltenia, fie către „Țara de Sus a Moldovei”. Tendința coterpirii Moldovei și a Țării Românești era o preocupare mai veche a Curții Imperiale a Austriei și se manifestase de mai multe ori, în trecutul național al românilor, provocând numeroase victime și crime împotriva acestora. Una dintre cele mai odioase crime contra românilor a fost cea organizată împotriva primului unificator de țară și neam, Mihai Viteazul, care a fost asasinat „atunci când neamul său avea cea mai mare nevoie de viața lui” și de brațul său înarmat (Marsigli).

Ocupația rusească, dintre anii 1769-1774, asupra Moldovei și Țării Românești, ofensiva rusă victorioasă, de după încercările de pace de la Focșani, București și Giurgiu, situația dezastruoasă în care a fost adusă Poarta, au constituit tot atâtea ocazii favorabile pentru diplomația austriacă, ca să speculeze și să profite tot mai mult în vederea îndeplinirii țelurilor sale de lăcomie și coterpiri teritoriale, fără cheltuieli și sacrificii umane.

Încă din 3 iunie 1772, Giacomanto Ricardini, fost misionar apostolic în Moldova, promovat de Sfântul Scaun la rangul de episcop al Nicopolului, a cărui competență se extindea și asupra Țării Românești, fusese informat de internunțul austriac la Poartă că primise, sub formă de cadouri, următoarele valori: „5.000 țechini din aurul cel mai nou”, 45 de pungi cu monede albe și 150 piaștri pe zi, în scopul aprovizionării cu hrană a celor optzeci de persoane, care urmau să-l însoțească la tratativele de pace, unde trebuia să convingă pe reprezentanții Rusiei să abandoneze, „în folosul propriu”, teritoriul Moldovei și al Țării Românești prin retragerea armatelor țariste peste Nistru.

Acestea au fost premisele actelor de corupție și acțiunilor cotropitoare austro-ruso-otomane, care au avut drept rezultat final răpirea a trei ținuturi din „Țara de Sus a Moldovei”, care au fost alipite posesiunilor Habsburgilor. Prin propagarea neadevărului și corupției, au fost smulse pământurile strămoșești al Moldovei, 2.095.202 pogoane, sau 10.451 km. p., care cuprindeau în interiorul lor cetatea de scaun a Sucevei, Rădăuții, sediul celei de a doua episcopie ortodoxe moldovenești, mănăstirile Putna, Sucevița, Voronețul, Dragomirna, mormântul celui mai important domn al Moldovei, Ștefan cel Mare și Sfânt. Discuțiile și tratativele, care au asigurat cotropirea pământului românesc al Moldovei de Sus, au fost purtate la Peterburg, de către Lebkowitz, ambasadorul austriac, trimis acolo de către Kaunitz, cancelarul austriac, cel care promovase și pusese în aplicare cinica idee: „să-i determinăm pe români să se lupte între ei, iar noi să profităm cât mai mult în vederea realizării planurilor noastre”, pentru a satisface preocupările cotropitoare ale imperiului condus de Maria Tereza.

Sub pretextul inventat de diplomația imperială austriacă că Moldova de Nord ar fi fost ocupată de Polonia, când de către statul moldav, când de imperiul otomanilor, iar imperiul condus de Maria Tereza era de fapt și de drept moștenitorul regatului Polonia, s-a decis acapararea acestui sfânt teritoriu românesc de către armata austriacă, după retragerea celei ruse. Mareșalul Rumeanțev, după de a primit din partea lui Kaunitz, cancelarul Austriei, ministrul Mariei Tereza, suma de 5.000 de galbeni și o tabacheră de aur împodobită cu briliante, a ordonat retragerea armatelor ruse din partea nordică a Moldovei, ceea ce a permis ocuparea imediată a pământului românesc de către trupele austriece, în octombrie 1774.

Este limpede că rășluirea pământului românesc de către Austria a fost rezultatul propagandei neadevărului și al practicării corupției de către reprezentanții celor trei imperii hrăpărețe: otoman, austriac și țarist.

La 1 octombrie 1774, cele trei ținuturi ale Moldovei de Nord au fost ocupate de armata austriacă, luând imediat locul celei rusești, retrase datorită bunăvoinței ministrului rus, Panin, și mareșalului Rumeanțev, și unul și altul corupți de otomani, prin intermediul responsabililor diplomației austriece. Astfel, au putut austrieci să anexeze imperiului, condus de Maria Tereza, 233 de centre urbane și rurale românești, care, împreună cu cele din Transilvania, Maramureș, Crișana, Banat au permis efectuarea unui jaf în valoare de 2.450.000.000 lei aur, echivalentul a 857.500 kg. metal prețios.

2. Angajarea unor clerici catolici în acțiunea de cotropire a întregului teritoriu al Moldovei și Țării Românești.

Documentele, păstrate în arhiva Sacrei Congregații de Propaganda Fide din Roma, pun în evidență faptul că rapoartele întocmite și expediate acolo de către Jezierski, episcopul de Bacău, stabilit permanent numai în

Polonia, prefectul misiunilor franciscane, devenit după demitere, administrator al Parohiei catolice Iași, Giuseppe Camboli, nu aveau nici o credibilitate în fața cardinalilor responsabili ai instituției coordonatoare a propagandei catolice.

Condițiile și activitatea necorespunzătoare a episcopului de Bacău și a prefectului de Iași au impus cardinalului Castelli, să adreseze nunțiului apostolic în Varșovia rugămintea de a verifica situația la fața locului, iar trimișii săi în Moldova să discute cu credincioșii din satele Talpa și Hălăucești asupra necesității trimiterii aici a unor misionari. Acesta a solicitat, în mod expres, ca oamenii Nunțiaturii Apostolice Varșovia, veniți în Moldova, să obțină punctul de vedere al proprietarilor în cauză și să transmită opiniile acestora instituției din Roma. La 21 septembrie 1765, același cardinal, Castelli, a rugat pe nunțul apostolic în Polonia să se informeze asupra vizitelor efectuate de episcopul Jezierski, în cuprinsul Episcopiei catolice Bacău, încredințată pastorației sale, rezultatele măsurilor adoptate de acesta cu privire la bunul mers al propagandei catolice și atragerii ortodocșilor la catolicism, creșterii numerice a enoriașilor din cuprinsul diecezei respective.

Comunicarea Nunțiaturii Apostolice din Polonia către Propaganda Fide s-a bazat pe cercetarea efectuată la misiunile catolice existente atunci în Moldova. Lucrarea în cauză a fost efectuată de către misionarul Claudio Gavet de Chambery. Aceasta a călătorit prin toate așezările Moldovei, în care trăiau credincioșii catolici, a purtat discuții cu ei, cu administratorii parohiilor, a ascultat cu atenția cuvenită pe proprietarii așezărilor în cauză. Călătoria acestuia, oficial a avut alt scop decât cel anunțat. Raportul lui, după o verificare a stărilor reale din așezările moldovenești, dintre anii 1762-1765, a evidențiat autohtonă, perpetuarea și românitatea credincioșilor catolici activi în parohiile Iași, Grozești, Faraoani, Răchiteni, Săbăoani, Călugăra, Huși, Moghilău și în toate localitățile care formau circumscripțiile acestora. Catolicii locuiau în așezări comune, în perfectă armonie cu ortodocșii. Misionarul de Chambery, care a fost trimis în secret în Moldova, („e stato secretamente spedito în Moldavia”), a arătat necesitatea terminării construcției bisericilor catolice din Talpa și Hălăucești, precum și urgența trimiterii a trei misionari, pentru a fi folosiți la Talpa (de unde fugise secularul) la Hălăucești și la Iași. Același anchetator a considerat Parohia catolică Faraoani ca fiind prea vastă și cu un număr prea mare de enoriași.

Documentele, păstrate în volumul 136, din fondul arhivistice al Nunțiaturii Apostolice Varșovia, cuprind relatări numeroase asupra neînțelegerilor dintre iezuiți și franciscanii minori conventuali, cauzate de pretenția construirii unei biserici iezuite în Capitala Moldovei, precum și asupra măsurilor adoptate de cardinalii Propagandei Fide, în zilele de 1

octombrie 1731, 15 februarie 1745, 12 iulie 1762, 17 iulie 1765, în scopul îmbunătățirii activităților misionarilor franciscani conventuali, trimiși în misiunile existente în cuprinsul Episcopiei catolice Bacău, încă condusă de răspânditorul de neadevăr, demnitarul lipsit de responsabilitate și demnitate, Jezierski. Semnificativă a fost, sub acest aspect, intervenția cardinalului „Spinellis”.

Correspondențele expediate la Nunțiatura Apostolică Varșovia de către Bonaventura Giovaninetti, Gavet, Antonio Gorskynski, decan și oficial general la Kiev, constituite, alături de multe altele, analizate de noi, mărturii incontestabile asupra prezenței permanente a românilor catolici în așezările lor statornice, activității lor continue, conviețuirii acestora cu ortodocșii, folosirii limbii române în mod constant. Raportul întocmit de Claudio Antonio Gavet, trimis special al Nunțiaturii Apostolice Varșovia, din dispoziția Sfântului Scaun și a cardinalilor conducători ai Propagandei Fide, ca și cele întocmite de anchetatorul Poeti, în urmă cu peste șase decenii, au relatat numai adevărul în privința continuității și activității românilor catolici moldoveni în așezările lor seculare. Pe baza acestora, Sfântul Scaun și Propaganda Fide, precum și conducerile ordinelor călugărești, care trimeteau permanent misionari în Moldova, au adoptat măsurile cele mai potrivite în vederea consolidării, dezvoltării și răspândirii cât mai mult a credinței catolice pe teritoriul românesc de la estul Carpaților, fapt ce explică progresele reale și creșterea numerică a oamenilor de rit catolic, fără migrări maghiaro-secuiești.

Menționăm și faptul că, pentru lămurirea problemelor ridicate de rapoartele pline de neadevăruri, întocmite de Giuseppe Maria Cambioli și episcopul Raymundus Stanislaus Jezierski, au fost antrenate mai multe instituții catolice din vecinătatea Moldovei, să cerceteze situația și să raporteze concluziile reprezentanților lor asupra stărilor reale din dieceza Bacău. În afară de Nunțiatura Apostolică Varșovia, cea mai autorizată și responsabilă asupra activității catolice din Moldova, și-a făcut datoria și decanatul catolic din Kiev. Așa se explică faptul că, la 18 martie 1765, Antonio Goreckynski, decan și oficial general la Kiev, a raportat forului superior de la Varșovia că populația Moldovei era una românească. Majoritatea acesteia era de credință ortodoxă. Împreună cu enoriașii ortodocși trăiau românii de credință catolică și foarte puțini greco-catolici. Episcopul de Bacău nu-și îndeplinea obligațiile asumate și nici nu locuia la sediul instituției, pe care pretindea că o conduce. Demnitarul catolic, lacom, leneș, foarte profitor și șiret, a știut să obțină aprobările papilor Benedict al XIV-lea (1740-1758) și Clement al XIII-lea (1758-1769) prin care i s-a permis șederea permanentă în orașul Leopold. Cu toate că nu îndeplinea serviciile corespunzătoare față de enoriașii din dieceza Bacău, totuși autoritățile competente ale Sfântului Scaun și Poloniei au stabilit ca

populația respectivă să plătească anual suma de 24 galbeni, în aur pentru demnitarul nevăzut și necunoscut de ei. Măsurile adoptate de Propaganda Fide n-au fost radicale față de episcopul înșelător. Acestuia i s-a acordat un vicar episcopal de Bacău, în persoana lui Osolinski, peste puțin timp înlocuit de Karwosiecki.

Documentele ulterioare, scrise de însuși episcopul de Bacău, au confirmat faptul că acesta a fost susținut și favorizat de regele Poloniei, nunciul apostolic din Varșovia, arhiepiscopul de Leopold, cardinalul Albani și de alți demnitari papali.

Acestea au fost condițiile în care a fost condusă dieceza de Bacău și credincioșii catolici ai Moldovei, între anii 1738-1782, timp în care responsabilitatea a aparținut episcopului Jezierski, un nobil polonez, favorizat de rege, care a condus statul încredințat lui la prăbușire și la dispariția de pe harta Europei, prin împărțirile succesive dintre Rusia, Austria și Prusia.

Încorporarea nordului Moldovei la posesiunile austriece a avut drept consecințe diminuarea numărului bisericilor, mănăstirilor și desființarea instituțiilor monahale de măicuțe, colonizarea rutenilor din Galiția, a maghiarilor din Ungaria, maghiarizațiilor din Transilvania, persecutarea românilor și a preoților ortodocși. Împestrirea etnică a populației din nordul Moldovei răpite, căreia i s-a schimbat numele din dorința de a impune uitarea apartenenței la etnia și statul român, a avut drept consecință apariția credincioșilor catolici și greco-catolici. Condițiile au creat posibilitatea manifestării strădaniilor pentru impunerea unui episcop greco-catolic la Cernăuți, în locul lui Dosoftei, ridicat la rang de episcop ortodox de către Maria Tereza, fără să fie sfințit de conducătorii Bisericii Ortodoxe. Pentru asigurarea succesului, demnitarii catolici și greco-catolici din imperiu au propovăduit moartea lui Dosoftei, deși acesta era viu și nu putea manifesta nicio rezistență în fața politicii dusă de împărăteasa tirană a Austriei, persecutoare și omorătoare de români.

Răspândirea neadevărului și politica tiranică austriacă nu s-a limitat numai la teritoriul cotropit, dar s-a manifestat cu virulență și asupra restului Moldovei, deoarece lăcomia imperială austriacă nu avea limite și nici nu putea fi satisfăcută de ceea ce se ocupase în toamna anului 1774.

În condițiile intensificării preocupărilor pentru cucerirea întregii Moldove de către imperiul Habsburgilor, a fost amplificată activitatea de falsificare a trecutului istoric al neamului românilor, ajungându-se până acolo încât a fost negată patria de formare a acestora. A devenit o practică politică de a inventa minorități etnice și religioase din rândurile românilor din teritoriile cotropite de Habsburgi. Pentru românii din Bosnia, Croația, Slovenia au fost inventate numele cele mai neașteptate, concomitent cu colonizarea lor în Ungaria, Voevodina, alte teritorii cucerite de cotropitori,

unde au fost supuși unui intens proces de deznaționalizare, conform planurilor elaborate de contele Marsigli și aprobate de împăratul Leopold. Românii din Ungaria, Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș nu au fost numiți niciodată cu numele lor adevărat, doar valahi, volohi, greci, clementini. Pentru nordul Moldovei a fost găsit numele de Bucovina, iar pentru românii de aici a fost inventat cel etnic de bucovineni. Nu este o noutate ceea ce se petrece pe pământul românesc al Bucovinei de Nord și al Moldovei dintre Prut și zonele de peste Nistru.

Curtea imperială a Mariei Tereza s-a folosit extrem de mult de oferta slujitorilor catolici, care se arătau devotați expansiunii asupra Moldovei neocupate încă de către forțele militare austriece, dar pentru aceasta avea nevoie de inventarea unor ficțiuni și răspândirea lor prin mijloace propagandistice ale timpului. Cei mai vehemenți și buni propovăduitori ai statului condus de Maria Tereza au fost acei slujitori catolici dornici să parvină, să ocupe posturi pe care nu le meritau, impostori de tot felul.

La 18 februarie 1776, Dominicus Petrus Karwosiecki, „episcopus Bybliensis” și vicarul celui de Bacău, a raportat Propagandei Fide că, Jezierski, deși primise responsabilitatea episcopiei de Bacău de multă vreme, totuși acesta nu se bucura de nici o autoritate în rândurile enoriașilor și slujitorilor catolici ai diecezei. El a solicitat preluarea conducerii Episcopiei catolice de Bacău, care de fapt forma o posesiune a „maiestății sale imperiale”. La 14 februarie 1776, același vicar episcopal raportase persecutarea catolicilor din Moldova de către clericii, episcopii și mitropolitul ortodox al Moldovei ocupată de către otomani. Soluția eliberării lor nu putea fi alta decât extinderea jurisdicției imperiale asupra Moldovei întregi, transformarea acesteia în posesiune imperială. Din Ungaria, aproape concomitent, a fost expediată corespondența întocmită de Roman Jakabfalvi, provincialul franciscan al acestei țări. Toate se petreceau la îndemnul generalului Barco. Provincialul solicita ca populația catolică a Moldovei să fie încredințată misionarilor franciscani de neam maghiar, iar italienii să fie îndepărtați din aceste misiuni, din cauză că nu vorbeau limba maghiară.

Nunțiul apostolic din Varșovia, cunoscând planurile austriece și activitatea agresivă asupra Moldovei, care era spațiul său de supraveghere, în martie 1776, a scris aceluiași cardinal Castelli despre comportarea neloială a reprezentantului Sfântului Scaun la Viena, care nu lua atitudine împotriva pregătirii cuceririi Moldovei de către armatele imperiale, austriece. El a precizat că, generalii imperiali se foloseau de vicarul lui Jezierski și conducătorul provinciei Ungaria, pentru a pregăti invadarea și cucerirea Moldovei. Probabil, la îndemnul nunțiului apostolic din Varșovia și a Propagandei Fide, prefectul misiunilor catolice din Moldova, misionarul Mauro, a întocmit statistica credincioșilor catolici din episcopia Bacău.

Documentul respectiv a fost rezumat la Roma, în ziua de 19 august 1777. Raportul a arătat existența unui număr de peste 12.000 de români catolici în dieceză. El a făcut precizarea că „mai mulți se nasc decât mor” și aceasta era cauza sporului populației catolice din satele și târgurile statului Moldova. Între timp, avusese loc o călătorie în Moldova a vicarului episcopal, Karwosiecki, căruia Grigore Ghica i-a organizat o primire deosebită. Aceasta l-a încurajat pe vicar și la puțină vreme a scris nunțiului apostolic de la Viena despre a doua călătorie la Bacău, unde intenționa să organizeze înlăturarea titularului de la conducerea episcopiei. Cunoscând preocupările imperiale, acesta a promis nunțiului apostolic din Viena, că în cazul reușitei, va pune întreaga dieceză a Bacăului „în mâinile eminenței sale”. Acesta a mai făgăduit să se îngrijească de liniștea și buna administrare a catolicilor din Moldova și Țara Românească. Efectele călătoriei sale în dieceza de Bacău nu au întârziat să apară. Imediat au reacționat pozitiv administratorii parohiilor catolice Săbăoani, Faraoani și Grozești, care au scris, în mare grabă, Propagandei Fide, neadevărul că limba română nu era cea maternă pentru ei și credincioșii administrați de aceștia. Corupția austriacă asupra acestor misionari și-a spus cuvântul, deoarece misionarii respectivi au și aderat la planurile lui Karwosiecki pe fondul general al nemulțumirilor împotriva lui Jezierski.

Corespondența vicarului episcopal de Bacău, întocmită la 20 aprilie 1779, convinge asupra gândurilor și preocupărilor sale funeste de a sluji pe imperiali. De această dată a raportat că, atât el, cât și episcopul nu puteau să stea în Moldova din cauza persecuțiilor ortodocșilor și prezenței otomanilor. Scopul acestor mărturii era clar, de a oferi pretext Habsburgilor, ca să intervină cu forța lor în Moldova.

În această atmosferă, de pregătire febrilă a invadării Moldovei de către imperiul condus de Habsburgi, a intervenit cardinalul primat al Ungariei și Ignatius, conte de Bathyany, episcopul Transilvaniei, în vederea intensificării activității pentru realizarea scopurilor mult dorite, cucerirea Moldovei și a Țării Românești.

Pentru prezentarea ficțiunii drept adevăr, a recurs la trimiterea în Moldova a misionarului Peter Zold, paroh din Delnița Ciucului. Acesta a plăsmuit un raport plin de neadevăruri. El a pretins că a călătorit prin așezările Moldovei, populate de catolici, după 7 decembrie 1780, iar la 11 ianuarie 1781 se afla la Delnița, de unde a expediat raportul către superiorul său de la Alba Iulia. Pretinsul călător prin Moldova, bazându-se pe informațiile scrise de premergătorii săi Beke, Domokos, Bandinus, înșelat de Beke, a raportat că toți catolicii din Moldova ar fi urmașii maghiarilor, secuilor și sașilor, refugiați din Transilvania în Moldova pe la 1420, unde ar fi întemeiat mai multe așezări, pe care le-ar fi populat și în zilele sale, dar uitaseră limba maternă și vorbeau foarte bine pe cea română și rău de tot pe

cea maghiară. Acestora li s-ar fi alăturat mai multe mii de secui, care ar fi reușit să treacă frontiera în Moldova, după ce ar fi fost închiși de autoritățile imperiale. După eliberare, el ar fi călăuzit în Moldova această mulțime de secui timp de patru ani de zile, pe care, în 1768, i-ar fi dus din nou în Transilvania, unde le-ar fi dat binecuvântarea și indulgența plenară, (... ego enim anno 1768 cum majore parte siculorum profugorum in Transilvaniam abtenta plenaria indulgentia erratorum remigravi”).

Catolicii moldoveni sunt numiți de el ceangăi, schimbarea numelui românilor încadrându-se perfect în politica austriacă de falsificare a trecutului acestora și de a inventa minorități etnice pe teritoriul populat de acest popor. Aceștia ar fi fost organizați în nouă parohii, ale căror toponime românești le-a tradus în limba maghiară și le-a prezentat ca populate de acești oameni porecliți de el ceangăi. Termenul este o jicnire adusă românilor catolici. Documentele scrise de autoritățile statului moldovenesc și de prefectul misiunilor catolice au folosit onomastica și toponimia românească, anterioară și posterioară acestui mare falsificator al adevărului istoric al românilor. Prezentarea ocupațiilor oamenilor, agricultura, pomicultura, viticultura, morăritul, existența așezărilor stabile, oamenii de toate vârstele, construirea beciurilor pentru conservarea vinului și rezervelor de hrană în păduri demonstrează continuitate și permanență, nu o populație instabilă, de nomazi, călători de colo colo, așa cum i-a prezentat el pe secui.

Falsitatea și inventivitatea lui Zold este demonstrată și de raportul prefectului Mauro, care descria funcționarea a 11 parohii catolice pe cuprinsul Episcopiei catolice Bacău, în care numărul enoriașilor era de 13.000 de indivizi, ca urmare a înmulțirii pe cale normală, naturală.

Misiunile catolice erau conduse de misionari, care stăteau aici de ani de zile. Mauro se apropia de trei decenii de activitate continuă în misiunile respective și îndeplinise, cu rezultate pozitive, demnitatea de prefect. El nu a scris niciodată despre sosirea secuilor în Moldova zilelor sale, după 1752, momentul sosirii sale în misiune și anii cea au urmat până la îndepărtarea din funcție.

Despre misionarul Zold și prezența lui în Moldova n-a scris nimeni. În arhivele create la parohiile catolice moldovenești, în cele păstrate la Roma, Torino, Milano, Triest, Veneția, Florența, Modena, Bologna, Napoli, Palermo, Cetatea Vaticanului nu am găsit asemenea nume pentru un misionar apostolic trimis în zonele românești de la estul Carpaților. Acest Peter Zold n-a fost misionar trimis oficial în Moldova. Cu toate acestea, raportul plin de invenții, adevărate ficțiuni a fost publicat în mare grabă. Interese politico-militare au impus tipărirea documentului scris în limba latină, tradus în limbile germană și maghiară, care a văzut lumina tiparului, în cursul anului 1783, la Presburg, Bratislava zilelor noastre, în „Ungarisches Magazin” și „Magyar Koniv-haz”.

Idei similare a comunicat episcopului de Alba Iulia, ca și călugărului Paulin, Andrei Dudassi, la 3 iunie 1787.

Ultimul document a fost scris din dispoziția lui Batthyany, pentru a fi trimis Sfântului Scaun, prin legatul său, călugărul Dudassi. Momentul stabilit de episcopul Transilvaniei, expedierea documentului întocmit de Zold la Sfântul Scaun a fost bine ales, deoarece diplomații pregăteau justificarea agresiunii împotriva poporului român, iar generalii făceau ultimele organizări în vederea invadării teritoriului românesc de la estul și sudul Carpaților. Batthyany spera să obțină acceptul Sfântului Scaun, ca după invadarea pământului românesc să trimită slujitori catolici maghiari, care să ia locul italienilor. În scrisoarea adresată pontifului Romei, Pius al VI-lea, Batthyany a apreciat că la răsăritul Carpaților ar fi fost sate întregi populate de maghiari, care vorbeau foarte bine limba română, dar oamenii de etnie maghiară și-ar fi pierdut conștiința de neam și limbă maternă, pe care unii o vorbeau foarte rău, iar alții deloc, din cauză că n-ar fi avut misionari de neamul lor, iar cei italieni nu vorbeau limba respectivă, deoarece foloseau numai româna, pe care ar fi învățat-o cu ușurință, datorită similitudinii vocabularului și a gramaticii. Comoditatea misionarilor și nu realitatea etnică a credincioșilor ar fi fost cauza nefolosirii limbii maghiare în serviciile divine, realizate la parohiile catolice de aici. *Veritas cattolica!*

Un răspuns papal demn și corect

La 6 octombrie 1787 a plecat din Alba Iulia, al cărui toponim a fost scris Alba Carolina, conform practicilor nobilimii maghiare Andreea Dudossy, călugăr al ordinului Sfântul Paul Eremitul, către Roma. Acesta ducea cu sine scrisoarea adresată Papei Pius al VI-lea de către Ignatius, conte de Batthyany, episcopul Transilvaniei. Documentul cuprinde revendicările episcopului cu privire la „credincioșii maghiari”, care ar fi populat Moldova, Basarabia și Crimeea. Aceștia nu mai vorbeau limba maghiară, deoarece se foloseau bine de cea română („*guam valahicae benenarisint*”). Situația s-ar fi datorat „păcatelor” Sfântului Scaun, care trimitea în teritoriile respective numai misionari ce foloseau, în practicarea cultului catolic, numai limba română, deoarece toți ignorau pe cea maghiară („*Linguam autem hungaricam ad unum ignorant omnes*”). Acești misionari italieni învățau mai ușor româna, deoarece avea afinități cu limba lor maternă („unde evenit quod ispa valachica tam parum valeant, apparenti enim, quadrum cum italica lingua affinitate”).

Nedreptatea, pe care ar fi săvârșit-o misionarii, ar fi supărat până la revoltă și lacrimi enoriașii parohiilor catolice, care ar fi populat așezări întregi, pe spațiul extins dintre Carpați și Crimeea („... multa sunt familiae, quin loca integra occupant hungari, sicut patrii idiomatis tenacissimi, ita valachii imperiti”).

Situația geografică, în care erau nevoiți să trăiască acești catolici, din cauza prezenței unei numeroase populații de ortodocși, ar fi periclitat continuitatea acestora, fapte care nu s-au petrecut de-a lungul atâtor secole de conviețuire românească ortodoxo-catolică. Ficțiunea desăvârșită a predominat.

Cuprins de milă și supărat că misionarii italieni și credincioșii români nu învățau limba maghiară și refuzau serviciile divine într-o asemenea limbă, contele Batthyany, episcop de Alba Iulia, a solicitat Sfântului Scaun să acorde numai lui și urmașilor săi dreptul de a selecta și trimite misionari maghiari în Moldova, Basarabia și restul teritoriului până în Crimeea („Liceat mihi jam-Beatissime pater, radicem tantorum malorum libera voce proferre, et medelam, quam illorum gravitas exposcit, supplici depromere prece”). Scopul acțiunii sale ar fi fost îndepărtarea răului, care de fapt nu exista.

Sub această formă înțelegea episcopul de Alba Iulia să ajute punerea în practică a vechilor planuri de expansiune austriacă la estul Carpaților și până în Crimeea, elaborate de împăratul Leopold I și nunțul apostolic Buonvisi, încă de la finele secolului al XVII-lea.

Contele de Batthyany era adeptul unui război de cotropire, deși obligația lui sacerdotală ar fi trebuit să fie permanent potrivnică faptelor criminale. Cuvintele notate de el în scrisoarea adresată, Sfântului Scaun cuprind și exprimarea dezideratului războinic deoarece există și expresia „... speramus enim flammam belli, quae nunc erupit”, (sperăm ca flacăra războiului, care va izbucni curând) să ajute la realizarea planurilor sale incorecte și lipsite de demnitate.

Pius al VI-lea, conducătorul lumii catolice între anii 1775-1799, s-a convins repede și cu ușurință de gândurile și preocupările funeste ale episcopului Transilvaniei care, în realitate erau căzute sub controlul politicii agresive imperiale, a diplomaților și generalilor respectivi.

Papa, surprins și supărat de neadevărurile scrise de episcopul statornicit la Alba Iulia, ca și de ideile sale, care nu aveau nimic comun cu demnitatea și rangul acordat, a adoptat două măsuri esențiale și anume: prima a obligat Congregația Propaganda Fide să cerceteze toate documentele existente la arhiva respectivă, iar pe baza informațiilor rezultate să fie întocmit un proiect de brevă, pe care să o trimită episcopului; a doua, s-a referit la activitatea prefectului misiunilor franciscane din Moldova, Fedele Rocchi, urmașul lui Mauro. Probabil că Propaganda Fide, prin cardinalul Borgia, aflase anterior despre planurile cardinalului primat al Ungariei și episcopului de la Alba Iulia și trimisese anterior o dispoziție prefectului Rocchi, aflat la Iași. Acesta, după 15 septembrie 1787, data la care primise ordinul de la Propaganda Fide, a călătorit prin toate așezările populate de românii catolici din Moldova, miruind pe fiecare în parte.

Călătoria a durat 45 de zile, de-a lungul căreia, prelatul a îndurat frigul zonelor muntoase, ploile și viiturile apelor învolburate, dar a discutat cu credincioșii săi problema limbii în care să fie exercitate serviciile divine. Procesul a fost corect și democrat. Numai abordarea problemei folosirii limbii maghiare a provocat nemulțumirea și izbucnirea mâniei românilor catolici, prezenți în așezările rurale și urbane moldovenești. Rezistența acestor români a fost sintetizată de Fedele Rocchi prin cuvintele raportate de el Propagandei Fide și secretarului de stat al Sfântului Scaun, cardinalul Antonelli: „.... la necesitatea folosirii limbii ungare mi s-a răspuns că misionarii sunt trimiși în Moldova, nu în Ungaria. Aici este sacrul adevăr că misiunea numără puțini unguri („alla necessità della lingua ungara, mi vien riposta, che sono mandati in Moldavia, non in Ungheria. Eppure è sacrosanta verità, che la missione conta di men' ungari”).

Extrem de valoroase sunt rezumatele scrise, la date diferite, pe raportul întocmit de prefectul Rocchi. Pe unul dintre acestea a fost scris: „Iași, 26 dicembre 1787”. Deoarece textele au fost scrise în termeni aproape identici, prezentăm o singură transcriere și traducere. „Iași, 26 dicembre 1787. Il padre Rocchi trasmette una molta risentita risposta scrittagli dal vescovo di Baccow, intorno alla cresima: dice di testarsi molto imbarazzato per conto dei suoi campionari malcontenti, e che non vogliono obbedire, ne imparare la lingua unghera, sicche desidera d'essere sollevato da quell'impiego; obbligandosi per altro di soddisfare i debiti della chiesa”. („Iași, 26 decembre 1787. Preotul Rocchi transmite un răspuns mult prea dureros, adresat episcopului de Bacău, privind ungerea cu sfântul mir; spune că se află într-o mare încurcătură, din cauza colaboratorilor săi nemulțumiți, care nu vor să se supună și nici nu vor să învețe limba maghiară, în așa fel că dorește să fie eliberat dintr-o astfel de obligație și că vrea să satisfacă funcțiile asumate față de biserică în altă parte”).

Este limpede că cei doi Batthyany au recurs la intervenția și ajutorul episcopului de Bacău și a vicarului acestuia, în scopul exercitării unor presiuni asupra românilor catolici, ca să se declare adepți ai folosirii limbii maghiare. Acțiunea a premers expedierii scrisorii episcopului Ignatius către Sfântul Scaun, ceea ce arată o colaborare între prelații respectivi.

Misionarii, prefectul lor și mai ales enoriașii au devenit conștienți de primejdia capcanei întinse cu prilejul efectuării ungerii cu sfântul mir. Acțiunea solidară a enoriașilor, misionarilor și prefectului a avut drept rezultat răspunsul dat: „.... acești misionari vin în Moldova și nu în Ungaria”, datoria lor era să învețe limba română, nu să impună pe cea vorbită de ei credincioșilor, așa cum încerca administratorul de la Huși, un adept înfocat al maghiarismului și al maghiarizării românilor catolici, trăitori în Moldova, care erau „români de secole”.

Concomitent, mai mulți misionari catolici din zonele vecine Moldovei, au întocmit relatări către Propaganda Fide, străduindu-se să precizeze că Episcopia catolică Bacău era pusă sub autoritatea și responsabilitatea regelui Poloniei, iar împăratul de la Viena și misionarii din provincia Ungaria nu aveau nici un drept să intervină în problemele catolicilor din Moldova. Aceeași conduită de neintervenție în problemele cultului catolic moldovenesc trebuia să adopte și Curtea Imperială din Viena, dacă ar fi procedat corect.

Atitudinea agresivă a vicarului episcopal al Bacăului s-a manifestat imediat după ce armatele imperiale austriece au violat granițele statului moldav, în urma înțelegerii realizate încă din anul 1782 cu Ecaterina a II-a a Rusiei, în privința recotopirii Olteniei, extinderii hotarelor Bucovinei în detrimentul Moldovei neacaparate încă, restituirii miilor de pribegi, din rândurile românilor ortodocși transilvăneni, refugiați în Moldova. În anul 1788, imperialii au pătruns în Moldova și Țara Românească. Armatele ruse, după ocuparea Crimeei, staționau la Kiev și așteptau, sub comanda lui Rumeantev și Potiomkin, desfășurarea operațiunilor în Moldova.

Episcopul de Bacău, stătător în Polonia, și-a amintit de obligațiile față de credincioșii săi. Înainte de 10 iunie 1788, probabil în înțelegere cu cei doi Batthyany, unul episcop la Alba Iulia și altul cardinal primat al Ungariei, episcopul de Bacău și-a arătat disponibilitatea de a veni în Moldova la sediul său episcopal, a cărui autoritate voia să o extindă și asupra Țării Românești. Acesta a dorit să se bucure de sprijinul comandanților armatelor imperiale austriece („Scrive pure monsignor vescovo di Baccovia a questo generale dell'arme austriache, che vuol venire, e stabilirsi nella di lui diocesi, non solo di Moldavia, ma di Vallachia ancora”). Relatarea pune în evidență încercarea de subminare a autorităților Sfântului Scaun de către generalii imperiali în înțelegere cu cardinalul primat al Ungariei, episcopii de Alba Iulia și cel de Bacău, așezător în Polonia. Între timp, episcopul Transilvaniei trimisese la Oituz un misionar, care nu respecta nici cele mai nesemnificative reguli de slujitor bisericesc de orice rit și religie. Trimisul lui Batthyany se demonstra mai mult un răufăcător, decât un slujitor bisericesc folositor. Rocchi, luând cunoștință de conținutul scrisorii episcopului Batthyany către Sfântul Scaun, a calificat acest document drept „fals și foarte fals („e falso, falsissimo darsi in Moldavia intieri, villaggi d'ungari, che ignorini la lingua moldava”). În termeni similari a considerat și corespondențele lui Zold, mai ales în privința „numeroșilor” catolici de la Ciumbârciu, care s-au transferat la Huși, înainte de trecerea peste Nistru a armatelor ruse. În Parohia catolică n-a crescut numărul enoriașilor.

Rapoartele întocmite de Rocchi și expediate Propagandei Fide au arătat, în ciuda condițiilor deosebit de grele, cauzate de ocupația ruso-

austriacă, o dinamică activă a populației catolice moldovenești. În același timp, în conformitate cu acordurile austro-otomane și bunăvoința Rusiei, au avut loc acțiunile de prindere și predare către autoritățile militare austriece, a tuturor dezertorilor fugiți din Ungaria și Transilvania în Moldova. Acțiunea se repeta mereu, din timpul prefecturii lui Mauro și până la dispariția lui Rocchi ca prefect al misionarilor franciscani din Moldova.

În aceste condiții, Sfântul Scaun, condus de Pius al VI-lea, a fost obligat să elaboreze două breve papale, prin munca depusă de cardinalul Antonelli, secretar de stat al Sanctietății Sale și cel al Propagandei Fide.

Considerăm necesar să cunoaștem și punctual de vedere exprimat de Pius al VI-lea, atunci când i-a fost prezentată scrisoarea primită de la Igantius, conte de Batthyany, episcop al Transilvaniei, și de aceea le-am transcris și tradus partea esențială („Si tratta di un'affare di Moldavia, che non e nuovo, ma se n'ebbe ragione fin dal 1788. E'dunque di mestieri, che in archivio si ripiglino le carte di quell tempo, e poi per tutti gli anni subseguenti, fino al presente si ricerchino le lettere del padre Rocchi, prefetto di Moldavia e dale medesine si ricavi tutto quello, che ha scritto dal padre Posoni, e di tutto se ne faccia un ristretto chiaro, e distinte per dare sfogo alle rappresentanze del vescovo di Transilvania. L'archivio vada d'ineelligenza coll'abate Anniballi, che avra in Segretaria le leitre piu recenti. Importa ancora di fare questo ristretto con qualche sollecitudine, poiche vorebbe il cardinale scrivente riferirlo giovedi venturo a Sua Santita"). „Este vorba de o afacere privind Moldova, care nu este nouă, dar despre care am primit reclamații încă de la finele anului 1788. Este deci de datoria arhivei să cerceteze documentele acelei perioade și din anii care au urmat până în prezent. Să fie cercetate scrisorile părintelui Rocchi, prefectul Moldovei, iar din acestea să fie preluate toate informațiile transmise în privința preotului Posoni, iar din toate acestea să se întocmească un rezumat chiar și convingător, pentru a putea da răspuns părerilor exprimate de episcopul Transilvaniei. Arhiva să meargă în înțelegere cu abatele Annibali, care v-a găsi la secretariat informațiile cele mai recente. Este important ca acest rezumat să fie întocmit cu sollicitudine, apoi cardinalul, care va întocmi documentația, să o prezinte până joia viitoare Sanctietății Sale”.

Pregătirile Sfântului Scaun au fost pe măsura gravității erorilor și abuzurilor săvârșite de episcop.

La 2 ianuarie 1788, Pius al VI-lea a comunicat lui Ignatius, conte de Batthyany, episcop de Alba Iulia, precizări în legătură cu problemele arătate în scrisoarea sa din 6 octombrie 1787. Misiunile catolice din Moldova au fost constituite pentru comoditatea locuitorilor autohtoni („positae sunt missiones eas ad indigenarum commoditate novimus erectos atque ab anno 1625”).

Ele au fost întemeiate din anul 1625 și încredințate fraților minor conventuali. Acțiunea nu a fost lipsită de utilitate, deoarece aceștia au semănat și dezvoltat credința catolică între oamenii locului, așa cum dovedesc documentele de la arhiva Propagandei Fide, care are răspunderea conducerii acestei acțiuni. Nu cu mult timp înainte, chiar și ție ți-a fost adus la cunoștință de către această congregație despre evoluția stărilor de fapt din Moldova. Misionarii satisfac nevoile credincioșilor, indiferent de neamul lor. Cardinalul primat al Ungariei a propus la această congregație ca să fie trimiși acolo atâția misionari, câți sunt necesari pentru satisfacerea nevoilor maghiarilor. „Ai solicitat ca să schimbăm o organizare întemeiată de atâta timp („adeoque omnis tollitur causa immutandarum rerum, quae a tom longo tempore sunt constitutae”) și să-ți acordăm dreptul de a tutela acele locuri și pe acei credincioși, ceea ce nu putem aproba”.

La 29 august 1792, Pius al VI-lea a dat răspunsul cuvenit contelui Iosif de Batthyany, cardinal primat al Ungariei, care intervenise în favoarea lui Ignatius, episcop de Alba Iulia, pentru a obține privilegiul de a i se încredința conducerea misiunilor catolice din Moldova („quam necessetasset, ut Moldaviae missioni consuleremus indigenti ministris Hungariorum lingua collentibus”), sub pretextul că acei oameni nu înțeleg altă limbă decât pe cea maghiară. Propaganda Fide a aprobat să fie unul sau doi misionari, demni să fie trimiși acolo, pentru rezolvarea problemelor celor ce nu înțeleg altă limbă decât maghiara. Cei împuterniciți au hotărât trimiterea lui Posoni la Grozești. Acesta n-a oferit enoriașilor decât scandal și comportament imoral („tale enim suis parochianis scandalum praebuilt”), iar Propaganda Fide a trebuit să-l retragă („ipsem a memorata parochia revocare”), deoarece a săvârșit numai crime. Scrisoarea episcopală a tăcut asupra acestui comportament care a pus în pericol pe ceilalți misionari și chiar pe prefect. Au fost și alte fapte condamnabile săvârșite în Moldova de către trimișii episcopului Transilvaniei, pe care Pius al VI-lea le-a arătat.

În misiunile din Moldova sunt oameni capabili, care au avut succes, folosind limba română în activitatea lor, realizată după anul 1625. („Existunt ibidem periti Linguae Vallachae misionari, non deest, qui lingua callet Polonicam. Cum igitur iste delegeris unum ex Hungaris. Religiosum, atque ad illam induxeris missionem”). Toate succesele obținute au fost dobândite prin folosirea limbii române.

Documente scrise la Sfântul Scaun în anii 1788 și 1792 au apreciat ca nefondate și nejustificate scrisorile întocmite de contele Ignatius de Batthyany, episcopul catolic de Alba Iulia și Iosephus, conte de Batthyany, cardinal primat al Ungariei.

Ambii demnitari catolici au încercat, prin documente lipsite de discernământ și spirit de dreptate, să profite de războiul cotropitor asupra poporului român, pornit de imperiul Habsburgilor, în înțelegere cu țarina

Ecaterina a II-a a Rusiei, pentru realizarea maghiarizării românilor catolici din Moldova, extinderea fenomenului asupra ortodocșilor.

Tragedia pseudo istoricilor și a slujitorilor catolici, care susțin și proslăvesc punctul de vedere exprimat de către Zold, constă în faptul că acceptă ceea ce Sfântul Scaun a respins cu dreptate și demnitate de atâta timp.

BIBLIOGRAFIE

- Arhiva Sacrei Congregații Propaganda Fide, Scrisorile referitoare la congregații, Moldova, vol.V, cf. Arhivele Naționale ale României, colecția Microfilme Vatican, rola 31
- *Idem*, Fondul de la Viene, vol. 31; *ibidem*, rola 58
- Arhivele Secrete ale Vaticanului, Nunțiatura Apostolică Varșovia, vol. 1, 38, 105, 106, 136, 159; cf. *ibidem*, rola 23
- *Idem*, Garampi, vol 96; *ibidem*, rola 25.
- Kovacs Ferencz, Karoly-Fehervari Hittanar Uti - Naploja, 1868, Maros – Vásárhelyt, 1870.

ROMÂNIA MODERNĂ ÎN DIPLOMAȚIA SFÂNTULUI SCAUN (1866-1884)

Dr. Anton COȘA

Studiul pe care-l propunem atenției cititorilor are ca subiect relațiile diplomatice dintre Sfântul Scaun și România în limitele anilor 1866-1884, marcați de evenimente importante în laic¹ și eclesiastic², respectiv, abdicarea³ lui Alexandru Ioan Cuza⁴ și instaurarea regimului monarhiei constituționale⁵ în România prin Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen⁶ pe de o parte, și înființarea Episcopiei Catolice de Iași⁷ pe de altă parte.

Dacă analiza noastră privește raporturile diplomatice dintre un stat laic și unul eclesiastic, și limitele cronologice ale abordării acestor relații sunt una cu rezonanță laică⁸ (1866) și alta eclesiastică⁹ (1884).

Multitudinea evenimentelor istorice din intervalul de timp analizat ne-a dezvăluit un cadru istoric interesant, care ilustrează chestiuni majore ale celor două diplomații (vaticană¹⁰ respectiv română¹¹) și integrarea

¹ V. Russu, Gh. Cliveti, *Drumul spre independență*, în vol. *Românii în istoria universală* (coordonatori: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), I, Iași, 1986, p. 282

² I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie Moderne. 1866-1914*, vol. 57, Roma, Editrice Pontificia Università Gregoriana, 1989

³ T. W. Riker, *Cum s-a înfăptuit România. Studiul unei probleme internaționale. 1856-1866*, București, 1944, p. 629-632

⁴ A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, II, Iași, 1903, p. 77-90; N. Iorga, *Istoria Românilor*, IX, București, 1938, p. 397; C.C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, p. 373-380

⁵ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1993, p. 103

⁶ Sever Zotta, *Augusta familie regală a României și alți auguști suverani și principii ai Europei descendenți din Basarabi*, în *Arhiva Genealogică*, anul I, nr. 2-3, februarie-martie, 1912; N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, București, Editura Glykon, 1991, p. 319; Gheorghe Cliveti, *Recunoașterea internațională a lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen ca domnitor al României (Principatelor unite)*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iași, 1994, p. 239-250.

⁷ Anton Coșa, *Protectoratul catolicilor din Moldova*, în *Carpica*, XXXIII, Bacău, 2004, 156

⁸ Gheorghe Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1985

⁹ I. Dumitriu-Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie Moderne. 1850-1866*, vol. 48, Roma, Universită Gregoriana Editrice, 1982, p. 227

¹⁰ Igino Cardinale, *Le Saint-Siège et la diplomatie*, Paris, Tournai, Rome, New York, 1962; I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 7

¹¹ N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er (1866-1880)*, Bucarest, 1938; Nicolae Corivan, *Relațiile diplomatice ale României de la 1859 la 1877*, București, 1984

eforturilor diplomatice ale celor două țări în cadrul mai larg al diplomației¹ europene.

Europa industrială prinsă de asaltul noilor filosofii care pretindeau participarea fiecărui individ la opera de „modernizare”² a vechii societăți creștine, era tentată să extindă competența statului și în domeniul moralei și al religiei³. În aceste condiții, în Occidentul european, nu întâmplător, laicizarea a fost de multe ori contestată, iar Sfântul Scaun s-a opus oricăror ideologii extremiste, apărând în acest fel drepturile fundamentale ale Bisericii.

Astfel, Papa Pius al IX-lea a făcut o remarcabilă propagandă a ideii societății creștine prin publicarea enciclicii *Syllabus errorum* (1864)⁴ ca un preludiu al Conciliului Vatican I (1869-1870)⁵. În mod oficial, Conciliul Vatican I va fi anunțat la 29 iunie 1867, într-un moment⁶ în care erau în plină desfășurare o serie de sărbători celebrate cu ocazia celui de-al XVIII – lea centenar al martiriului Sfântului Petru.

Pericolul raționalismului teoretic și practic promovat de modernizare, lăsa aparența unei iminente catastrofe pentru Sfântul Scaun, în ceea ce privește puterea⁷ sa temporală. Convingerea Papei Pius al IX-lea a fost însă una cât se poate de clar delimitată în enciclica *Pastor Aeternus*⁸ prin care era declarată infailibilă puterea pontificală: „ex se, non ex consensu Ecclesiae”⁹, și chiar dacă nu a reușit suprimarea divizării creștinătății mondiale, a deschis necesitatea unei ferme afirmări a autorității pontificale, mai ales în domeniul spiritual.

A fost mai apoi meritul incontestabil al Papei Leon al XIII-lea¹⁰ care a echilibrat și a stabilizat rolul social al Bisericii în condițiile unei atmosfere agitate, specifice societății industriale (care acredita printre altele și ideea luptei de clasă), ideile promotoare ale modernismului având chiar tendința instaurării unei instabilități morale și, toate acestea, ca un avanpost al

¹ H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe*, I, Paris, 1926; R. W. Seton-Watson, *Histoire des Roumains*, Paris, 1937, p. 386

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989

³ *The New Cambridge Modern History*, Cambridge University Press, 1967, ed. ital. 1970, vol. 11 *Material Progress and World Wide Problems (1870-1890)*. Cap. I, F.H.Hinsley, *Introduzione*; Cap. II, Charles Wilson, *La situatione economica*; Cap. III, Trevor I. Williams, *Scienza e tecnologia*; Cap. IV, David Thompson, *Il pensiero politico e sociale*, apud, I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989

⁴ Cf. *supra*, nota 3

⁵ *Ibidem*

⁶ G. Martina, *Storia della Chiesa da Lutero ai nostri giorni*, vol. III, Brescia, 1995, p. 276

⁷ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 7-8

⁸ *Ibidem*, p. 8

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

ateismului. Papa Leon al XIII-lea¹ a fost cel care a știut să adapteze linia Bisericii unor necesități sociale de moment, în timp ce Cardinalul Rampolla a fost cel care a dat soluții de natură politică unor probleme foarte delicate, ca acelea care priveau viața Bisericii² în România.

Anul 1866 a fost unul cu rezonanță în istoria modernă a românilor, marcând în același timp o etapă nouă în istoria raporturilor diplomatice dintre statul român și Sfântul Scaun. La 23 februarie 1866 Alexandru Ioan Cuza a fost obligat să abdice³, într-un moment în care în țară se făcea reforma agrară⁴. Amintim aici că „înlăturarea lui Cuza și aducerea unui prinț străin a putut fi considerată de contemporani, ca și de istoriografia ulterioară, ca o adevărată revoluție în relațiile internaționale”⁵. În locul său⁶ va fi adus⁷ Carol de Hohenzollern Sigmaringen⁸, care la 22 mai 1866 se va afla deja la București pentru a depune jurământul de credință⁹.

Alegerea prințului Carol I în 1866 a fost de bun augur pentru viitoarele raporturi între stat și biserică în România, în condițiile în care acesta s-a dovedit ulterior o veritabilă personalitate europeană (considerat chiar „unul dintre cei mai capabili monarhi europeni”¹⁰), promotoare a ideilor moderniste și care nu s-a limitat ca monarh¹¹ doar la chestiuni politice, diplomatice ori militare ci a urmărit și reglementarea diferitelor probleme care priveau starea Bisericii din România.

Interesant și important în același timp este faptul¹² că principele¹³ Carol I a acceptat ortodoxia poporului român, unul profund religios, și, implicit, străvechile sale tradiții, convins că „nu există mari diferențe între catolici și ortodocși”¹⁴, reușind astfel să nu facă un obstacol din calitatea sa de credincios catolic nici înainte și nici după alegerea sa ca rege al

¹ R. F. Esposito, *Leone XIII e l'Oriente cristiano. Studio storico-sistematico*, Roma, 1961, p. 412

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 8, nota 2

³ P. Henry, *L'Abdication du Prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, Paris, 1930, p. 17

⁴ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IX, București, 1930, p. 389-397

⁵ Cf. *supra*, nota 6, p. 223

⁶ V. Russu, „Monstruoasa coalție” și detronarea lui Al. I. Cuza, în *Cuza Vodă. In Memoriam*, Iași, 1973, p. 506

⁷ Dan Berindei, *Societatea românească în vremea lui Carol I (1866-1876)*, București, 1992, p. 15

⁸ Sever Zotta, *loc. cit.*; N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 319

⁹ F. Bamberg, *Storia della questione orientale dalla pace di Parigi alla pace di Berlino*, Milano, 1906, p. 432-438

¹⁰ B. Jelavich, *Istoria Balcanilor. Secolul al XX-lea*, Iași, 2000, p. 30

¹¹ Dimitrie A. Sturdza, *Domnia regelui Carol I. Fapte. Cuvântări. Documente*, tomul I, 1866-1876, București, 1906

¹² Cf. *Giornale di Roma*, 1849-1870, nr. 117, 24 mai 1866, p. 467

¹³ N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 319

¹⁴ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 25

României. Insistăm aici și pe „cazul ne-canonice al întregii dinastii catolice de Hohenzollern-Sigmaringen, care respecta prevederile constituționale ale unui stat ortodox, în contradicție cu îndatoririle față de Biserica Catolică, fapt pe care Sfântul Scaun l-a tratat cu multă prudență spre a nu se ajunge la tensiuni politice în dauna poporului român”¹.

Remarcăm, de asemenea, preocuparea constantă a Sfântului Scaun față de România, după anul 1866, adică exact după aducerea în țară a principelui Carol devenit ulterior², în 1881³ rege⁴. „Solicitudinea manifestată pe această linie s-a observat în promptitudinea și grija cu care Roma a recunoscut independența de stat a României chiar din 1877, apoi simpatia arătată Regatului României imediat la proclamarea acestuia în 1881, ca să continue cu susținerea dreptului statului național unitar la autodeterminare, după inițiativa acelei „Românii catolice” din 1884”⁵.

Alegerea în 1866 a unui principe catolic, în persoana lui Carol I, pe tronul unei țări ortodoxe cum era România, fondându-se astfel și o nouă dinastie⁶ în spațiul european, a ridicat pentru Sfântul Scaun o serie de probleme⁷ „antrenând formalități și proceduri canonice destinate apărării dogmei și promovării intereselor Bisericii locale”⁸.

Astfel, Sfântul Scaun a prevăzut condiții favorabile activității unei Biserici de rit catolic minoritar, într-o țară ortodoxă majoritară, unde principele devenit mai târziu rege respecta disciplina Bisericii dominante, promovând în același timp o politică productivă față de statul român, prin intermediul celor două Vicariate Apostolice, ale Moldovei și Valahiei, care, alături de Provincia Română Greco-Catolică de Făgăraș și Alba-Iulia, vor juca un rol de pionierat nu doar pentru unitatea Bisericilor, ci și, într-o perspectivă mai lungă, unul de prefigurare a unității naționale românești.

Insistăm încă o dată asupra faptului, arătat ceva mai înainte, că Sfântul Scaun va fi alături de statul român în momente cruciale ale devenirii sale istorice moderne, precum proclamarea independenței⁹, urmărind, în același timp și obținerea unei ierarhii catolice teritoriale proprii, toate aceste inițiative eclesiastice anticipând unitatea statală românească.

¹ *Ibidem*, p. 61-64; *idem*, *România în diplomația Vaticanului. 1939-1944*, București, Editura Garamond, 1991, p. 34

² N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 319

³ Jean Sentupery, *L'Europe politique. Gouvernement-Parlement-Presses*, facs. Setieme, Paris, 1895, p. 543

⁴ Cf. *supra*, nota 10, p. 227

⁵ Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1991, p. 34

⁶ Sever Zotta, *loc. cit.*

⁷ Vasile Docea, *Proiectele matrimoniale ale principelui Carol I al României*, în *Arhiva Genealogică*, IV(IX), 3-4, Iași, Editura Academiei Române, 1997, p. 271-295

⁸ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 27

⁹ *Ibidem*, nota 20

Din analiza documentelor vremii se observă cu claritate cât de dificilă a fost concilierea dorințelor diplomatice vaticane cu exigențele politice rezultate din venirea la tron a unui prinț catolic, într-o țară aflată încă sub suzeranitatea Porții, unde tradițiile Bisericii Ortodoxe trebuiau respectate și unde a trebuit ținut piept și susceptibilităților maghiare în ceea ce privește Provincia Ecclesiastică Greco-Catolică de Făgăraș și Alba-Iulia¹ în Transilvania (1853).

Acestea au fost și motivele pentru care Sfântul Scaun a subordonat sub directă sa jurisdicție Provincia Ecclesiastică Greco-Catolică de Făgăraș și Alba-Iulia în Transilvania (1853) iar mai târziu, Arhiepiscopia Catolică de București (1883) și Episcopia Catolică de Iași (1884) prin Congregația De Propaganda Fide².

Analizând diplomația europeană a Sfântului Scaun din a doua jumătate a secolului al XIX-lea am constatat unele diferențe în relațiile acestuia cu România comparativ cu raporturile față de alte state europene.

În timp ce Sfântul Scaun va fi obligat să-și restrângă puterea temporală în avantajul puterii spirituale, ca urmare a unificării Italiei³, România modernă, urmând propria dorință de unitate teritorială, își va reforma⁴ propriile sale structuri apelând la diplomația vaticană.

Dacă Sfântul Scaun va evolua spre o formă de putere spirituală, independentă de puterea laică, de stat, reformând în același timp catolicismul pe linia ei universalistă⁵, România, cu o națiune majoritar ortodoxă, va obține dreptul la autodeterminare, dezvoltând astfel o diplomație proprie⁶, corespunzătoare necesităților de moment.

În vreme ce puterea temporală redusese confruntările politice ale Sfântului Scaun și o eliberase de necesitatea recurgerii la forță, lărgindu-i posibilitățile de acțiune în domeniul spiritual și mărinind rolul papalității în apărarea foarte clară pe linie diplomatică a păcii⁷, România urmărea construirea unui stat⁸ care ca putere și autoritate morală putea răspunde unor nevoi politice și putea contribui în același timp la încheierea de bune raporturi ecumenice, derivând din dreptul la libertate religioasă, într-un moment când Biserica Ortodoxă aspira, profitând de o conjunctură favorabilă, la obținerea propriei autocefalii⁹.

¹ *Ibidem*, p. 28

² *Ibidem*, nota 21

³ *Ibidem*, p. 36

⁴ Cf. *supra*, nota 6, p. 102

⁵ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 36

⁶ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 223-260

⁷ Cf. *supra*, nota 3, 1989, p. 36

⁸ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 106

⁹ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 36

În timp ce Sfântul Scaun apărea în politica statelor europene ca o forță preponderent conservatoare, România¹, ca o țară ortodoxă, căuta în politica vaticană² ideea unității Bisericii, urmărind în planul eforturilor diplomatice unitatea națională într-un moment propice pentru modernizarea vieții sale sociale.

Toate aceste raporturi prezentate de noi destul de sumar în rândurile anterioare, au fost subsumate cadrului politic general european³ al vremii, care, de altfel, le-a și favorizat, le-a determinat printr-un exercițiu diplomatic complex, conducând finalmente la un rezultat comun în evoluția vieții sociale⁴, la o omogenizare a unor probleme atât de eterogene.

Anul 1866⁵ marchează în mod cert un nou început pentru România, care include statul modern român în concertul politic al popoarelor moderne, în diplomația europeană a vremii. „Venirea lui Carol pe tronul României – faptul a fost demonstrat într-o manieră deosebit de convingătoare⁶ – a constituit un pas pe calea realizării independenței”⁷. Este cunoscut faptul că „un element esențial în alegerea acestei căi l-a constituit necesitatea unei stabilități interne; în același timp, însă, un principe aparținând unei mari familii domnitoare din Europa constituia, în consonanță cu aspirațiile generale ale țării, și o premisă pentru realizarea independenței, așa cum, de altfel, o vor demonstra acțiunile ulterioare.

De asemenea, Constituția din 1866⁸ a reprezentat un act de voință națională, de afirmare constituțională a independenței politice, prin faptul că legea de bază a țării nu făcea nici o referire la suzeranitatea otomană sau la existența unei garanții colective a Europei”⁹, recunoscând în același timp libertatea de cult pentru catolicii din țară.

Deși din punct de vedere spiritual, situația era foarte delicată pentru diplomația vaticană, care urmărea salvagardarea unei autorități spirituale de tip paternalist, în haine noi firește, apărându-și astfel propria identitate politică, aceasta va dovedi în demersurile sale deopotrivă eleganță și abilitate în condițiile în care românii promovau în epocă idealuri liberale.

România a urmărit o strategie proprie¹⁰ destinată obținerii independenței de stat și a unei suveranități totale, demersurile diplomatice

¹ Cf. *supra*, nota 6, *op. cit.*, p. 224

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 36

³ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 224

⁴ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 37

⁵ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 101

⁶ V. Russu, în *România în relațiile internaționale* (coordonatori L. Boicu, V. Cristian, Gh. Platon), Iași, 1980, p. 185

⁷ Cf. *supra*, nota 6, p. 223

⁸ I. C. Filiti, *Izvoarele Constituției de la 1866*, București, 1934, p. 4-5

⁹ *Ibidem*, p. 223-224

¹⁰ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 69

românești fiind atent observate de Sfântul Scaun. „Atunci când urmărim dezbaterile parlamentare ale epocii, observăm lesne că ele se desfășoară fără a se avea în vedere o știrbire a independenței prin statutul juridic internațional al României. Fără îndoială, acesta și-a pus amprenta asupra modului în care a fost nevoită să acționeze diplomația română”¹ în acea perioadă „în care, datorită obișnuințelor epocii, România nu este privită ca un stat cu drepturi depline pe plan internațional, ceea ce a îngreunat afirmarea sa pe plan extern. Dar, tocmai în aceste condiții, guvernul român a avut posibilitățile cele mai adecvate pentru a utiliza acțiunea externă ca un instrument deosebit de eficient în drumul care avea să fie încununat de cucerirea și recunoașterea independenței”². În aceste condiții nu ne miră faptul că și Sfântul Scaun a luat cunoștință³ de această dorință a românilor de înfăptuire a independenței de stat, informațiile fiind transmise atât pe filiera diplomației oficiale centrale, cât și prin intermediul misionarilor apostolici din teritoriu.

Astfel, dintr-un raport al Mons. Lodovico Iacobini, Arhiepiscop de Tessalonic, Nuntiu Apostolic de Viena, către Cardinalul Alessandro Franchi, Prefect al Sacrei Congregații De Propaganda Fide, document⁴ datat la 4 mai 1875, reiese necesitatea independenței României, vorbindu-se de o totală emancipare⁵ a guvernului de la București de sub suzeranitatea otomană. În același document se face o interesantă paralelă între „caracterul penibil al suzeranității otomane”⁶ și crearea unei ierarhii catolice proprii în spațiul românesc.

Problema independenței României a suscitat multe discuții printre marile puteri europene ale vremii, interesate de preservarea sferelor proprii de influență în zonă. Amintim aici doar demersurile contelui Andrassy⁷, artizanul politicii externe austro-ungare în intervalul⁸ 1871-1879, în directă legătură directă firește cu interesele de influență europeană ale Austro-Ungariei al cărui ministru de externe era. „Este adevărat, Austro-Ungaria părea uneori dispusă să acorde un anumit sprijin României cu care era vecină și care putea constitui o barieră în calea expansiunii ruse în Balcani; raporturile cu marile puteri, mai ales cu Germania și Rusia, s-au dovedit însă a fi prioritare, ceea ce a dus la o anumită politică duplicitară a diplomației austro-ungare față de guvernul român, la o încurajare uneori falsă a acestuia, la o derutare a sa.

¹ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 224

² *Ibidem*

³ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 70

⁴ *Ibidem*, p. 70, nota 25. Documentul este transcris la p. 282-284

⁵ *Ibidem*, p. 284

⁶ *Ibidem*, p. 70

⁷ Cf. *Enciclopedia de istorie universală*, București, Editura All Educațional, 2003, p. 219

⁸ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 16

De altfel, Austro-Ungaria era determinată la o anumită prudență în condițiile luptei românilor pentru realizarea idealului daco-roman¹. Oricum, războiul ruso-româno-turc, din 1877 va fi o ocazie bună pentru ducerea la îndeplinire a acestui deziderat istoric românesc, legalizat ulterior la Congresul de la Berlin² din 1878.

Nu întâmplător „interesul diplomatic special al Sfântului Scaun față de Principatele Române, față de România în general, în cursul secolului al XIX-lea va fi datorat în mare măsură tocmai dorinței creării unei ierarhii catolice indigene, fapt menit să înlăture protectoratul³ diferitelor Puteri europene, care își revendicau *grija* față de credincioșii catolici”⁴ de aici.

„Oricum, având în vedere faptul că problema protectoratului viza, pe lângă eventuala putere protectoare (Austria, Rusia, Franța), în primul rând Sfântul Scaun și statul român, atât autoritățile interne din Moldova, ulterior din România, cât și Sfântul Scaun vor conștientiza că pretențiile protecționiste externe nu vor putea fi înlăturate decât odată cu acordarea unui statut juridic local Vicariatului Apostolic al Moldovei, lucru care se va realiza mai târziu grație eforturilor lui Mihail Kogălniceanu”⁵.

„Relațiile diplomatice dintre Sfântul Scaun și România vor fi marcate și după 1866 de problema ierarhiei catolice de aici, în condițiile existenței doar a câte unui Vicariat Apostolic la Iași și București, impunându-se o adaptare la noile condiții sociale și politice existente⁶.

În urma Congresului de la Berlin, Mihail Kogălniceanu, pe atunci ministru de externe, prezenta Sfântului Scaun, la 8 august 1878⁷, prin intermediul Mons. Ignazio Paoli, decizia de a începe discuțiile pentru reglementarea situației Bisericii Catolice din România. Dorința guvernului român era de a se ajunge la crearea unei ierarhii catolice indigene. Mons. Paoli arăta atunci că era favorabilă atât conjunctura spirituală cât și cea politică.

¹ E. von. Wertheimer, *Graf Julius Andrassy. Sein Leben und seine Zeit*, Stuttgart, 1910, II, p. 49, apud Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 227

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 237

³ Anton Coșa, *loc. cit.*, 134-156

⁴ *Ibidem*, p. 155

⁵ Anton Coșa, Cleja, *Monografie etnografică*, București, Editura Semnel, 2001, p. 33

⁶ Cf. *supra*, nota 76

⁷ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 90

Mihail Kogălniceanu dezbătuse în urmă cu două decenii *problema Concordatului*, prin urmare era familiarizat cu multe dintre problemele care priveau relațiile dintre Sfântul Scaun și România. Tratatul se vor desfășura în condițiile politice interne și internaționale ale vremii, atitudinea Sfântului Scaun contribuind direct la consolidarea autorității României în dreptul internațional. Puterile europene ale timpului își vor da, în cele din urmă, și ele acordul privind crearea ierarhiei catolice indigene în România”¹.

Măsurile pe care le va lua Sfântul Scaun vor face, după cum vom vedea, ca Roma să devină centrul unic al întregii administrații teritoriale eclesiastice catolice din România, prin Congregația De Propaganda Fide, punând capăt astfel și „problemei protectoratului”².

Idealul independenței României este exprimată de numeroase documente pontificale din care reiese foarte clar și dorința identică a Sfântului Scaun, aceste acte pontificale reflectând sugestiv politica religioasă a Sfântului Scaun³, adaptată unor circumstanțe istorice concrete. Astfel, Sfântul Scaun: s-a arătat interesat de ieșirea României de sub suzeranitatea Porții în întreaga perioadă anterioară independenței; a privit Biserica din România și misionarii în munca lor pastorală într-o perspectivă de independență; a considerat oportună reprezentarea diplomatică a României la Sfântul Scaun; a susținut politica românească atât în nordul cât și în sudul Dunării etc.

Independența de stat a României a fost un ideal istoric căruia Sfântul Scaun s-a angajat, în consonanță cu ancestrala sa vocație de susținere a libertății creștinilor, cu toate că menținerea relațiilor diplomatice într-o Europă⁴ frământată de mișcări ideologice și de schimbări sociale, puneau Sfântul Scaun în fața unei probe de mare abilitate, în condițiile în care diplomația sa era orientată în principal spre apărarea Bisericii și sprijinirii promovării dreptului popoarelor la autodeterminare.

Diplomația Sfântului Scaun a căutat să contracareze interesele Austro-Ungariei, opunându-se măsurilor promovate de împăratul Franz Iosif I și politiciii naționaliste ungare, acceptând în același timp colaborarea cu ierarhia și reprezentanții românilor din Transilvania și București, în perioada în care diplomația românească căuta avantaje în deciziile Congresului de la Berlin⁵.

¹ Anton Coșa, *loc. cit.*, 2004, p. 156

² *Ibidem*

³ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 70-71

⁴ *Ibidem*, p. 76

⁵ Cf. *supra*, nota 6, p. 237

Relațiile dintre Sfântul Scaun și România au fost marcate și după Congresul de la Berlin de problema ierarhiei catolice din România în condițiile în care aici exista doar un simplu Vicariat Apostolic la București și un altul la Iași și se impunea o adaptare la noile condiții sociale și politice existente.

În urma concluziilor desprinse la lucrările Congresului de la Berlin¹, Mihail Kogălniceanu, ministrul afacerilor externe de atunci, aducea la cunoștința² Sfântului Scaun la 8 august 1878 prin intermediul Mons. Ignazio Paoli decizia de a începe discuțiile pentru reglementarea situației Bisericii din România. Dorința guvernului român era aceea de a se ajunge în cele din urmă la crearea unei ierarhii catolice în România, cu atât mai mult cu cât și Mons. Paoli (care va purta o interesantă corespondență³ cu principele Carol I) arăta⁴ tot atunci faptul că era favorabilă atât conjunctura spirituală cât și cea politică⁵.

Mai mult, Papa Leon al XIII-lea însuși acceptă propunerea românească cu bunăvoință cerând chiar unele informații de ordin practic vizând posibilitatea menținerii unui cumul de demnități pentru Mons. Paoli, precum și reședința viitoare a Arhiepiscopii și a celor sufragane⁶.

Pentru a cunoaște mai îndeaproape situația, Cardinalul Giovanni Simeoni concepea un chestionar cu 20 de puncte ținând să precizeze⁷ că în România, pentru a se elimina intervenția statului și a apăra libertatea Bisericii, nu se va putea admite nici un fel de patronat.

Tratatul duse între Sfântul Scaun și România au luat în calcul stabilirea tipului de acord considerat ca cel mai potrivit între acestea la vremea respectivă. Mihail Kogălniceanu a dorit reluarea mai vechiului proiect⁸ al lui Al. I. Cuza⁹, cu care el dezbătuse de altfel cu vreo două decenii mai înainte problema Concordatului¹⁰ (demers care viza din perspectiva guvernului român de atunci o biserică catolică națională¹¹, un cler național, un episcop cu reședința la București având jurisdicție asupra

¹ N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 310

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 90

³ *Ibidem*, p. 91

⁴ *Ibidem*, p. 90-91

⁵ *Ibidem*, p. 305

⁶ *Ibidem*, p. 306

⁷ *Ibidem*, p. 91

⁸ Cf. *supra*, nota 10, p. 223

⁹ Octavian Bârlea, *La Roumanie et Rome sous le Prince Alexandre J. Cuza (1859-1866)*, în *Acta Historica*, I, Roma, 1959, p. 101-280

¹⁰ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 91, nota 94

¹¹ Cf. *supra*, nota 10, p. 220

întregii țări, calendar gregorian și relații diplomatice cu Sfântul Scaun)¹ fiind luate în discuție, de asemenea, problema școlilor și a ierarhiei ortodoxe, ambele considerate deosebit de importante pentru libera dezvoltare a catolicilor.

Ierarhia ortodoxă a vremii invoca însă pericolul prozelitismului printre copii și adolescenți în detrimentul acestora din urmă și riscul provocării unei periculoase divizări a oamenilor în condițiile în care poporul avea nevoie în acel moment de o puternică solidaritate² în serviciul unității naționale.

În cele din urmă, curentul de opinie favorabil Sfântului Scaun a fost susținut în mediul românesc, acreditându-se chiar ideea, fericită de altfel, că o Biserică Catolică putea deveni chiar o forță unificatoare pentru români în general, atât din Nordul cât și din Sudul Dunării, deși, la vremea respectivă această opinie³ a fost considerată ca extravagantă atât în plan politic cât și religios.

Mons. Paoli va depune eforturi susținute pentru menținerea prezenței problemei ierarhiei catolice din România în mediile diplomatice, acționând constant la toate nivelurile politice. Astfel, el prezintă⁴ problema la 27 ianuarie 1874 împăratului Franz Iosif la Viena, pentru ca la 2 august același an să ducă tratative directe cu Vasile Boerescu⁵, ministrul afacerilor externe de la București.

La 2/15 noiembrie 1874, în răspunsul lui Vasile Boerescu către Mons. Paoli, acesta îi comunică⁶ acordul guvernului român pentru crearea Episcopiei de București și de asemenea intenția României de a stabili relații diplomatice cu Sfântul Scaun.

În scrisorile apostolice din 11 decembrie 1879 către principele Carol I și ministrul Vasile Boerescu, Papa Leon al XIII-lea își exprimă satisfacția pentru independența de stat recunoscută⁷ la Congresul de la Berlin și confirmă că este de acord cu venirea la Roma a unui reprezentant diplomatic însărcinat cu începerea tratativelor⁸.

Prezentarea scrisorilor apostolice din 11 decembrie 1879 prințului Carol I și ministrului Vasile Boerescu, venea într-un moment dificil chiar

¹ Tocanel, Pietro, *Storia della Chiesa Cattolica in Romania*, vol. III, *Il Vicariato Apostolico e le Missioni dei Frati Minori Conventuali in Moldavia*, parte seconda, Padova, Edizioni Messaggero, 1965, p. 523-524 respectiv 626

² I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 92, nota 99

³ *Ibidem*, nota 100

⁴ *Ibidem*, nota 102

⁵ N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 325

⁶ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 92, nota 103

⁷ *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient. Congrès de Berlin. 1878*, Paris, p. 162; Cf. *supra*, nota 6, p. 239

⁸ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 93, nota 104

dacă aceste scrisori, conținând acordul Papei Leon al XIII-lea vor fi recunoscute de guvern înainte de căderea acestuia. Intenția generală era aceea de a se alinia la administrația financiară modernă¹ prin introducerea calendarului gregorian, proiect de care Biserica din România avea urgentă nevoie.

Un nou raport cu privire la episcopie, al Card. Simeoni, face cunoscut, puțin mai târziu, chestiunile practice, de ordin diplomatic, propuse de guvernul român care se învoia să-și trimită un reprezentant diplomatic la Roma². Dar, mai întâi, Card. Simeoni vroia să discute cu guvernul aspectele restrictive pentru Sfântul Scaun³. Mons. Paoli anunță la 30 ianuarie 1880, la Congregația De Propaganda Fide faptul că situația internă⁴ de la București favorizează reluarea discuțiilor.

În preambulul acestor contacte diplomatice, guvernul de la București cere episcopului Paoli să sugereze punctele de vedere formulate pentru încheierea concordatului, din această cerere reieșind intenția intenția ministrul român de a face un sondaj de opinie înaintea clarificării răspunsului său.

Prințul Carol I îi va mulțumi Papei Leon al XIII-lea pentru eforturile sale depuse în favoarea poporului român și-l va asigura de faptul că guvernul său va acorda întreaga sa protecție Bisericii Catolice cu „dorința de a vedea situația acestei mari și sfinte biserici reglementate de o manieră conformă unei poziții independente și suverane”⁵.

Iată cum, treptat, perioada tatonărilor premergătoare tratatelor directe era înlocuită treptat de faza negocierilor diplomatice, definindu-se tot mai clar și posibilitățile de colaborare. Relațiile diplomatice au fost văzute de statul român ca exprimând o necesitate politică, punând bazele României moderne.

Atenția arătată de guvernul român pentru încheierea unui concordat cu Sfântul Scaun corespundea unui dublu obiectiv: un obiectiv intern pentru reglementarea situației Bisericii Catolice și relațiile sale cu statul și un obiectiv extern tinzând la recunoașterea de către diplomația vaticană a autorității României ca stat independent și suveran, în cadrul mai larg al diplomației universale.

În ceea ce-l privește, Sfântul Scaun, în orientarea politicii sale orientale, considera că autoritatea unui stat suveran convenea pentru crearea și recunoașterea Bisericii a unei ierarhii proprii în vederea pregătirii

¹ *Ibidem*, p. 93

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, nota 107

⁴ Cf. *supra*, nota 6, p. 133

⁵ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 94, nota 110

strategiei de unitate a Bisericii. Schimbul de scrisori¹ între Papa Leon al XIII-lea și prințul Carol juca rolul de undă verde pentru tratativele diplomatice.

Mons. Ignazio Paoli, care până în acest moment era personajul care servise ca intermediar în faza tatonărilor, reușise să se apropie oficial de un protagonist al politicii românești, un diplomat care se declarase deja favorabil tratativelor, Ion Bălăceanu², în acel moment ambasador la Viena³, deschizând calea direct către negocieri cu Nunțiatura Apostolică.

Pentru Sfântul Scaun, reprezentat la Viena de Card. Luigi Iacobini, internunțiu apostolic, care participase la negocieri, fusese un avantaj cunoscând⁴ de multă vreme persoana și opiniile⁵ ambasadorului Ion Bălăceanu.

Anticipând faptele, trebuie știut că negocierile acestei noi etape au început în februarie 1880 trecând prin mai multe faze și terminându-se favorabil în urma analizei făcute de consistoriul cardinalilor din cadrul Congregației Afacerilor Ecclesiastice Extraordinare în Sesiunea 566 ținută pe 3 martie 1883⁶. Dar, în acest timp, tratativele vor fi purtate în urma unui atent studiu la Roma și București, urmând strategia politică ale ambelor părți contractante⁷.

Primul moment important care a introdus problema în procedură canonică a fost reuniunea cardinalilor ținută în Sesiunea 491 a Congregației Afacerilor Ecclesiastice Extraordinare din 20 mai 1880⁸, câteva săptămâni după ce guvernul român îi ceruse Mons. Paoli câteva orientări generale în eventualitatea pregătirii unui proiect de concordat⁹.

Mons. Paoli a insistat¹⁰ asupra modului practic de constituire a noii ierarhii în jurul unei Arhiepiscopii la București și prin crearea de sedii sufragane la Iași și Galați, integrând de asemenea aici și Dobrogea care aparținea jurisdicțional diecezei de Nicopole ad Istrum în Bulgaria.

Cardinalul relatator va prezenta situația în evoluția sa istorică insistând asupra scrisorii¹¹ Papei Leon al XIII-lea adresată prințului Carol I

¹ *Ibidem*, p. 95

² Ion Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848-1903*, Biblioteca Academiei Române, *Arhiva Bălăceanu*, manuscris I, fol. 67, apud Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 118, nota 9

³ Ministerul Afacerilor Străine [al României], *Documente oficiale*, București, 1880, p. 33, apud Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 232

⁴ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 95

⁵ Cf. *supra*, nota 110

⁶ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 95

⁷ *Ibidem*, p. 95-96

⁸ *Ibidem*, p. 96

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Ibidem*

la 11 noiembrie 1879, accentuând întreaga sa disponibilitate „pentru reglarea situației Bisericii Catolice din România conforme cu poziția politică independentă și suverană a acestei țări”¹ și amintea răspunsul lui Carol I care promitea tot ajutorul său. Guvernul român decidea² atunci începerea tratatelor prin intermediari și prin reprezentanți diplomatici.

La 27 ianuarie 1880, cum am amintit deja, Card. Simeoni trimitea Mons. Paoli în numele Papei și a Cardinalului Secretar de Stat, instrucțiuni pentru informarea guvernului român asupra poziției Sfântului Scaun³. În cele din urmă, decizia luată în Sesiunea 491⁴ privea: acordul pentru înființarea unui scaun arhiepiscopal la București; se dădeau instrucțiuni cardinalului internunțiu de la Viena, în vederea unor tratative pentru a obține: (libertatea Sfântului Scaun pentru alegerea și numirea episcopilor și a jurisdicției totale în exercițiu și în raporturile lor cu Sfântul Scaun, libertatea cultului public după normele Bisericii Catolice, libertatea de fondare de seminarii și școli, libertatea pentru Biserică de a avea bunuri mobile și imobile, și de administrare a propriului său patrimoniu). Instrucțiunile au fost trimise Cardinalului Iacobini printr-o scrisoare⁵ la 23 mai 1880.

Un alt moment important în activitatea diplomatică desfășurată de reprezentanții Sfântului Scaun și cei ai României se regăsește în reuniunea Sesiunii 546⁶ din 29 noiembrie 1881. Această fază a tratatelor a cunoscut însă unele incidente care au întârziat progresul relațiilor.

Reîntors la București, Mons. Paoli se va preocupa de întreținerea contactului cu noul ministru plenipotențiar al Austro-Ungariei la București (contele Hoyos Sprizenstein, cel care afirmase într-un raport că „prin intrarea României în rândul statelor independente i s-a dat acestei țări, în mod formal, dreptul să-și făurească, după placul ei, viitoarele relații cu celelalte state și în special cu imperiile vecine”⁷), considerat de către acesta un bun catolic și continuarea lucrărilor de construcție a noii catedrale catolice⁸. Din Viena, Cardinalul Iacobini îl va informa pe Cardinalul Nina de contactele sale cu ambasaduror român Ion Bălăceanu care avea să arate mult interes pentru colaborare⁹. Ion Bălăceanu va reuși în urma comunicării cu ministrul afacerilor externe al României Vasile Boerescu să anunțe că Sfântul Scaun acceptase negocierile diplomatice cu guvernul de la

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, nota 114

⁴ *Ibidem*, p. 97

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, p. 98

⁷ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Jacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 249

⁸ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 98, nota 119

⁹ *Ibidem*, nota 120

București. El stabilea, prin programul de activitate viitor că se aștepta la București un anteproiect sau bază de pornire, în consonanță cu dorința Sfântului Scaun, și în urma analizei, acesta din urmă, își comunica¹ propriile sale observații.

Dorința lui Vasile Boerescu va provoca o serie de proteste din cauza lipsei abilității diplomatice care cerea probe: procedura sa elimina tratativele, reducând întreaga colaborare la o banală corespondență². Însă, fundamentul³, chiar a contactelor politice deja încheiate între cele două părți fusese deja pus; recunoașterea independenței și suveranității de stat a României de către Sfântul Scaun⁴ și organizarea activității religioase a Bisericii Catolice din România de către guvernul român⁵.

Oricum, tratativele vor continua în condițiile politice ale epocii. În peisajul diplomatic al vremii, poziția Sfântului Scaun privind recunoașterea independenței României va contribui direct și hotărâtor la consolidarea autorității acesteia din urmă în dreptul internațional. Și aceasta în contradicție cu celelalte mari puteri europene care continuau să condiționeze⁶ recunoașterea independenței României impunându-i „unele soluții într-un moment în care situația ei nu era consolidată încă”⁷.

Trebuie să amintim aici și Sesiunea 566⁸ a Sacrei Congregații a Afacerilor Ecclesiastice Extraordinare, convocată la 3 martie 1883 de Cardinalii Di Pietro, Lédochowski, Simeoni, Bartolini, Howard, Nina și Iacobini⁹, unde au fost purtate o serie de discuții concentrate pe un număr de 4 subiecte principale.

Astfel, discuțiile purtate cu privire la oportunitatea pentru Sfântul Scaun a înființării unei ierarhii eclesiastice catolice în România, bazate pe libertatea Bisericii și sub garanția legii au condus în cele din urmă la un rezultat afirmativ¹⁰, punând în evidență necesitatea politică pentru România de a i se recunoaște independența de stat și prin crearea unei ierarhii catolice proprii. Ceea ce considerăm de asemenea important pentru autoritatea diplomației Sfântului Scaun în relațiile cu România independentă, este acordul creării ierarhiei catolice, dat de diplomați ai puterilor europene.

¹ *Ibidem*, p. 98

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ N. Iorga, *op. cit.*, 1991, p. 312

⁷ Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, I. Agrigoroaiei, *op. cit.*, p. 249

⁸ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 110

⁹ *Ibidem*

¹⁰ *Ibidem*, p. 111

În privința colaborării cu guvernul României vor fi preferate contactele personale și colaborările confidențiale. Se va lua hotărârea¹ ca viitoarea ierarhie din România să cuprindă o arhiepiscopie la București și două episcopii sufragane la Iași și Galați, precizându-se faptul că este necesară o separare a acestora de episcopia de Nicopolis ad Istrum.

De asemenea, se stabilea un plan economic pentru asigurarea dotării noilor dieceze, fără apelul la statul român, cu respectarea suveranității statale „a norma di mente”², se menționa faptul că relațiile diecezelor cu Congregația De Propaganda Fide sunt plasate sub jurisdicția ordinară a dreptului canon³, creându-se de către aceeași Congregație, în numele Sfântului Părinte, și un oficiu separat pentru relații confidențiale⁴ cu noile dieceze până la noi dispoziții.

După o lungă suită de negocieri, putem spune că în acest moment⁵ poziția Sfântului Scaun a fost definitiv stabilită. El renunță la ideea inițială a acordului de tip concorditar⁶ și va reduce negocierile la o măsură agreată confidențial de cele două părți, crearea ierarhiei naționale fiind considerată necesară, ca o structură eclesiastică corespunzătoare structurii unui stat⁷ independent și suveran.

Astfel, decizia Papei de ridicare a Vicariatului Apostolic al Valahiei „direct la rangul de reprezentare”⁸ prin titlul de Arhiepiscopia Catolică de București, la 27 aprilie 1883⁹ va contribui la consolidarea morală a aspirației românilor la un stat unitar național.

Strategia fixată la Sesiunea 566 nu a neglijat firește nici Moldova unde exista un Vicariat Apostolic cu sediul la Iași. După numirea¹⁰ Mons. Paoli la 27 aprilie 1883, la 21 iunie Mons. G. Boccali atrăgea atenția Cardinalului Simeoni asupra condițiilor favorabile existente, care permiteau numirea Mons. Camilli ca episcop de Iași¹¹ în viitorul apropiat.

Din București, un an mai târziu, la 6 iunie 1884, Mons. Paoli propune Cardinalului Iacobini procedura de urmat pentru crearea diecezei

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ Romul Căndea, *Concordate – un capitol de istorie politică*, Cernăuți, 1921

⁷ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 111

⁸ *Idem*, *op. cit.*, 1991, p. 31

⁹ Cf. *supra*, nota 3, p. 111

¹⁰ Cf. *supra*, nota 10, p. 227

¹¹ I. Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1989, p. 117

de Iași și numirea Mons. Camilii la conducerea acesteia¹. Apoi, două zile mai târziu, îi comunica recentul consimțământ² dat de către rege.

Papa Leon al XIII-lea prin Bula din 27 iunie 1884 ridică Vicariatul Apostolic al Moldovei la rangul de Episcopie Catolică de Iași, pe aceleași baze ca și cea de la București. Ambele au fost subordonate juridicțional direct Sfântului Scaun, prin Congregația De Propaganda Fide³.

Așadar, de la această dată, Provincia Ecclesiastică Greco-Catolică de Făgăraș și Alba-Iulia (1853), Arhiepiscopia Catolică de București (1883) și Episcopia Catolică de Iași (1884) „dispuneau administrativ de un teritoriu ecclesiastic catolic, unitar, de extindere națională (așa cum va fi stipulată mai târziu „Biserica Catolică de oricare rit”⁴ în Concordatul din 1927), un adevărat și legitim *Status Catholicus Romaniae*”⁵.

Iată cum, „în raport cu principiul canonic de promovare a ierarhiei indigene, Sfântul Scaun, în respectul tratatelor duse cu guvernul de la București, începute încă din anul 1860 pentru realizarea unui Concordat, a creat mai întâi, în orientarea Congresului de la Berlin din 1878, o ierarhie ecclesiastică proprie. Ea corespundea teritoriului statului român independent cu intuiția dezvoltării ulterioare”⁶.

Toate aceste măsuri luate de Sfântul Scaun vor conduce la o interesantă situație conform căreia Roma va deveni centrul unic al întregii administrații teritoriale ecclesiastice românești, prin intermediul Sacrei Congregații De Propaganda Fide, „acea *Romania Catholica*, anticipând cu 34 de ani crearea politică a statului național unitar proclamat la 1 decembrie 1918”⁷.

Firește noi nu ne-am propus în aceste câteva pagini epuizarea subiectului ales, conștienți fiind de faptul că acest lucru nici nu ar fi fost posibil în condițiile în care cercetarea istorică evoluează. Sperăm însă ca demersul de față să conducă la continuarea cercetării problemei abordate astfel încât în timp să putem avea alte și alte imagini privind relațiile diplomatice dintre România modernă și Sfântul Scaun, integrate la vremea respectivă într-un context mai larg, acela al diplomației europene.

¹ *Ibidem*, p. 118

² *Ibidem*

³ *Archivio della Sacra Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari, Romania*, fasc. 1-4, apud. Ion Dumitriu-Snagov, *op. cit.*, 1991, p. 31

⁴ Cf. *supra*, nota 41, p. 31

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*

⁷ *Ibidem*

ROMÂNIA, UNGARIA ȘI CEANGĂII ÎN PREAJMA PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

Prof. univ. dr. Petre ȚURLEA

În perioada modernă și contemporană, Ungaria a încercat să forțeze continuarea procesului de maghiarizare a ceangăilor, chiar dacă aceștia nu mai trăiau în interiorul granițelor sale, și să-i folosească pentru subminarea Statului român. Metodele cele mai diverse au fost întrebuințate, de la trimiterea de propagandiști maghiari în Moldova, la trimiterea de „ajutoare” materiale ori la încercarea folosirii Bisericii Catolice în scopul maghiarizării. România în cele mai multe momente nu a știut să-i apere pe ceangăi de toată această ofensivă. Dar, ceangăii înșiși au respins-o, afirmând constant că ei sunt români. Cei câțiva răătăciți care au acceptat că ar fi unguri, n-au făcut decât să sublinieze odată în plus poziția fermă a majorității.

Pe fondul unei continuități a disputei româno-maghiare în jurul problemei ceangăilor, s-au înregistrat momente de intensificare a acesteia. Despre un astfel de moment, cel din anii imediat premergători primului război mondial, există documente inedite de arhivă; corelate cu presa vremii, maghiară și română, oferă o imagine veridică a confruntării.

Deși exista un Tratat de alianță între România și Austro-Ungaria, din 1883, totuși atât conducerea de la București, cât și cea de la Budapesta știau că mai devreme sau mai târziu se va ajunge la confruntare militară între cele două țări, pornită de la dorința românilor de a-și crea un Stat național unitar, eliberându-i pe frații lor din Monarhia habsburgică. În vederea acestui moment al confruntării armate, Ungaria a încercat să-i aducă peste Carpați pe ungurii și ceangăii trăitori în Vechiul Regat, iar pe cei ce rămâneau aici să-i transforme în pioni ai politici sale. La rândul său, România i-a susținut material și mai ales moral pe românii din Austro-Ungaria, întreținându-le speranța în eliberare și unire. Concomitent, ambele părți se acuzau reciproc de politică discriminatorie, dispută descori ajunsă și în Parlament, dar manifestată cel mai aprig în presă.

În iulie 1910 apărea într-un ziar românesc din Budapesta un articol sub titlul Politica de naționalități aici și în România, ca răspuns la afirmațiile lui Endre Barna din ziarul unguresc „Budapesti Hirlap”; conform acestuia din urmă în România ungurii erau asupriți și ar fi trebuit salvați. „Am colindat și eu – scria redactorul român – acum câțiva ani, frumoasele ținuturi ale Moldovei locuite de ceangăi [...] I-am întâlnit de multe ori. Îi întrebam ce-s ei, nu-s unguri ? Și toți îmi răspundeau la fel: - Noi nu suntem unguri. noi suntem români. Și ne mândrim cu asta în toate părțile ! [...] Și îl întreb pe dl. Barna din Cluj, cine-l va crede de soarta deplorabilă a

sărmanilor ceangăi, care se bat cu mândrie în piept și spun la toți că ei sunt români ?”¹ Endre Barna nu a renunțat la campania sa. Va publica în continuare *Scrisori din Szabofalva* (Săbăoani); acuzele aduse: în Biserică era obligatorie slujba în limba română, „deși preoții voiau să slujească în limba maghiară”; ceangăii erau asupriți; „Guvernului român îi este frică de propaganda Ungariei”.²

Emisarii Guvernului Ungariei, trimiși în România pentru a face propagandă antiromânească, au constatat și ei această atitudine a ceangăilor, și s-au declarat dezamăgiți. Siguranța română înregistra această dezamăgire la unul din trimișii Budapestei, prof. dr. Szöcs Géza: „El declară – se scria într-un raport al Siguranței din ianuarie 1910 – că Guvernul unguresc sfătuiește pe ceangăii din Moldova, deoarece n-au voit să fie unguri, părăsind România [subl.n.], să devină buni români, Guvernul unguresc dezinteresându-se de dânșii de aici încolo.”³

Aceeași atitudine a ceangăilor o înregistra și „Românul” din Arad, în 1911, comentând propaganda intensă a Ungariei. Ceangăii din Moldova, scria, sunt „Lăsați de guvernele românești să se dezvolte în dragă voie, să se organizeze cu primarii, notarii și preoții lor, să trăiască în legea bisericească și naționalitatea lor. Cu toate aceste libertăți [...] nu s-au gândit niciodată, de la sine, să facă o politică ungurească aparte. Acum vin guvernele ungurești și într-o țară străină, pur națională, care a oferit cea mai largă ospitalitate maghiarilor, ca tuturor celorlalte neamuri – îndrăznește a porni și a întreține prin bani și agitatori o propagandă politică tulburătoare. Totuși, guvernele românești n-au luat nici o măsură de legitimă apărare a suveranității Statului lor, mulțumindu-se a lăsa pe șoviniștii unguri să se convingă cu timpul de zădărnicia încercării lor. Se poate compara această atitudine, mai mult decât liberală, cu regimul despotice al oligarhiei ungurești față de naționalitățile din Ungaria și îndeosebi față de românii băștinași în țara asta ?”⁴

În practică, autoritățile budapestane nu au renunțat niciodată la ideea de a-i atrage pe ceangăi în politica antiromânească, așa cum nu au renunțat la propaganda antiromânească în rândul ungarilor din România. Pe 13 decembrie 1910, Siguranța raporta Ministerului de Interne că la Consulatul Ungariei din București se primise, în acea zi, o notă de la Budapesta, prin care toți tinerii unguri din Vechiul Regat erau sfătuiți să nu accepte recrutarea în cadrul Armatei Române și să treacă munții, să recruteze în Ungaria, pe 20 aprilie 1911.⁵ Nu era prima încercare de acest fel. Dintre

¹ „Lupta”, Budapesta, 15-28 iulie 1910

² ANIC, fond DSPG, dosar 120/1910, f. 127-128

³ Idem, f.126. raportul are mențiunea: „13.I.1910: De comunicat trei note la Ministerele Interne, Externe, Prefectura Poliției Capitalei.”

⁴ „Românul”, Arad, 5/18 august 1911

⁵ ANIC, fond DSPG, dosar 120/1910, f. 89

cele anterioare, cea mai cunoscută era aceea din 1909. Atunci, Guvernul Ungariei transmisese, prin consulatele sale din România și „verbal, prin samsarii și spionii ce-i avea aici – găsim scris într-un raport al Siguranței – că orice ungur sau ceangău născut în România, dacă voia a emigra în Ungaria, v-a fi primit, și se va da fiecărei familii pământ și cele necesare de cultivat, iar pentru meseriași pământ și scule necesare în branșa meseriei sale”. Deși campania de atragere a fost susținută și promisiunile mari, au emigrat numai 15-20 familii, ceilalți declarând că „trăiesc foarte bine în România”.¹

Venirea la Guvern a Partidului Conservator – cunoscut pentru simpatiile lui progermane – i-a făcut pe unii politicieni și ziariști maghiari să creadă că momentul era prielnic pentru atragerea ceangăilor și pentru intensificarea propagandei în România, întrucât nu vor mai întâmpina nici o opreliște. Într-o notă a Siguranței din 13 ianuarie 1911 se constata că: chestiunea ceangăilor din Moldova interesează foarte mult Statul ungar, care și-a intensificat propaganda și a rămas surprins când a fost somat de Guvernul conservator de la București să-și schimbe atitudinea. Ziarul „Budapesti Hirlap” a găsit prilejul pentru a publica mai multe articole despre ceangăi, în aceeași lună ianuarie 1911, pornind de la iluzia avută și de Guvernul budapestan. „Acum e timpul oportun – scria – a se aranja această chestiune, deoarece Guvernul d-lui Carp e un guvern de înțelegere, și o intervenție mai amicală va ameliora soarta a atâtea mii de suflete născute în România.” Autorul articolului cerea, pentru ceangăi, biserică în limba maghiară; carte și cultură ungurească; drepturi politice colective. Și soma Guvernul român să accepte.² Tot în „Budapesti Hirlap”, la începutul lui februarie 1911, era publicat și articolul *Pericolul românesc*.³ Se relua ideea „primejdiei în care se află ceangăii din Moldova”. În schimb, scria același Endre Barna, românii din Transilvania o duceau foarte bine: „Însuflețirea dezvoltării pe toate terenurile o dă vecinătatea cu România, și ar fi rău dacă progresul ei galopant și dezvoltarea mijloacelor sale de forță le-am privi și mai departe neactivi, prin prizma indiferentă și micșoratoare a ochelarilor verzi.” Scopul conducătorilor români este, „dacă nu în curând, dar probabil după câteva decenii, să ajungă cu siguranță ca Neamul românesc să devină domnul ținuturilor locuite de români și să contopească întrînșii și pe ungurii din jurul lor.” De aceea, pentru a preîntâmpina atingerea acestui scop, trebuia intervenit cu energie.⁴ Era, din partea ziarului maghiar, o evidentă atitudine războinică.

¹ *Ibidem*, f. 131-132

² *Ibidem*

³ „Budapesti Hirlap”, 2 februarie 1911

⁴ ANIC, fond DPSG, dosar 120/1910, f. 134-139

Înfierbântarea presei maghiare era rezultatul declanșării unei dispute în Parlamentul de la Budapesta. La începutul lui 1911, Ștefan Cicio-Pop ridică problema asupririi românilor, într-o intervenție parlamentară. Îi răspundea, deviind de la subiect, contele Battyanyi, din partea grupului naționalist al „Kossuthyștilor”: „Ungurii ceangăi din România sunt mult mai prizoniți acolo decât românii din Ungaria. Limba maghiară e interzisă în bisericile ungurești din România, asemenea în școlile primare. Sunt sate întregi în Moldova unde Neamul unguresc se românizează.”¹ Disputa s-a extins, principala protagonistă devenind Societatea EMKE (Erdély Magyar Kultur Egylet). Unul dintre reprezentanții acesteia, Falussy Arpad, într-o adunare publică la Cluj, amenința: „Ungurii din România și polonezii din Germania au cu totul altă soartă decât românii din Ungaria, care are și ea dreptul de a fi un Stat național ca România. Dacă naționalitățile nemaghiare [din Ungaria] nu se vor da supuse, acceptând ideea de Stat unguresc și adoptând cultura ungurească, maghiarii sunt gata și pentru un război contra lor.” Iar ministrul Zichy proclama: „Ungaria trebuie să fie în toate fibrele ei ungurească !”² Preluând ideea, „Budapesti Hirlap” cerea instaurarea unei hegemonii, în toate domeniile, a ungurilor în Transilvania; iar ceangăilor și secuilor le cerea să se întărească economic.³

Încercarea de a-i atrage pe ceangăi va continua și în 1912; „Gazeta Transilvaniei” din Brașov anunța că Guvernul de la Budapesta a asigurat, în comitatul Hunedoara, condiții optime pentru reșezarea ceangăilor.⁴ Dar, scopul principal urmărit de autoritățile budapestane rămâne transformarea ceangăilor, pe teritoriul din România în care trăiau, într-un pilon de susținere a politicii agresive maghiare. Și, pentru aceasta, esențială era formarea unei conștiințe maghiare a acestora. De aceea, spre ceangăi au fost trimiși foarte mulți emisari, ascunzându-și misiunea oficială sub haina de prelat sau ziarist. Din această a doua categorie, cel mai important a fost Fenyés László, care scria pentru „Az Est” din Budapesta, dar îi apăreau articole și în „Neue Frei Presse” din Viena, „Berliner Tageblatt”, „L’Eclair” din Paris și „Daily Cronica” din Londra. Siguranța română a pus mai mulți agenți să-l urmărească, în timpul îndelungatei călători pe care a făcut-o în România în 1914, cu câteva luni înaintea declanșării războiului mondial. Rapoartele agenților și articolele lui Fenyés sunt o mărturie veridică atât a tensiunii dintre cele două state, cât și a speranțelor ce se puneau în războiul pe care toată lumea îl prevedea și-l aștepta.

¹ *Idem*, f. 200. Ștefan Cicio-Pop îl combătea – *Idem*, f. 201

² *Idem*, f. 297. Pe acest subiect, apărea în „Adevărul” din 1 septembrie 1911, articolul *Lupta de rasă între români și unguri*, de I. Russu-Abrudeanu

³ Articol comentat de „Românul”, Arad, 9/22 iulie 1911

⁴ „Gazeta Transilvaniei”, Brașov, 27 mai/9 iunie 1912

Într-un raport al Siguranței se menționa că Fenyés László publica „articole privitoare la străinii aflători în România, și prin care caută să arate că aceștia suferă mult mai mult sub dominațiunea românească, decât transilvănenii-români sub dominația austro-ungară.”¹ În aprilie 1914, Fenyés poposește îndelung și în zona locuită de ceangăi, fiind urmărit permanent de agenții Siguranței. Ordinul de urmărire, din 17 aprilie, fusese trimis și prefectilor din județele Putna, Bacău, Roman, Covurlui.² Ziaristul s-a întâlnit cu învățători, preoți, primari, simpli localnici. A fost foarte dezamăgit de poziția acestora față de „Patria maghiară”. Cel mai important grup de influență din satele ceangăilor, acela al preoților, era dominat majoritar de oameni care se considerau români și refuzau să introducă în Biserică maghiara ca limbă de oficiere a cultului religios; cei mai mulți declarau că nici nu cunosc limba aceasta; erau chiar speriați de faptul că, neputând sluji în limba maghiară, ar putea fi înlocuiți cu preoți trimiși de la Budapesta.³ Foarte dezamăgit, Fenyés László se va întoarce în Ungaria, unde va publica articole furioase, antiromânești. Era criticat sistemul de învățământ din România, pentru că întreținea ideea României Mari. Aceeași acuză era aruncată asupra politicianilor. În articolul publicat în „Az Est” din 6 mai 1914⁴, incrimina manualele școlare pline de poezii patriotice, între care „Deșteaptă-te române !”. Erau criticate hărțile care indicau toate regiunile locuite de români, chiar dacă acestea nu se aflau între granițele României. Iar la sfârșit, se întreba: „Și noi, în ceasul al doisprezecelea, ce facem ?” Un alt articol din serie îl publica pe 15 mai 1914.⁵ Pentru a demonstra cum gândesc românii și ce pericol mare reprezintă ei pentru Ungaria, Fenyés László prezenta discuția pe care o avusese, la sfârșitul infructuoasei călătorii în zona ceangăilor, cu șeful gării dintr-o comună de ceangăi, probabil el însuși ceangău, Hălăucești. Ceferistul se arăta foarte bine informat și cu o deplină clarviziune. „Dumneavoastră ungurii – spunea – nu vă veți mândri mult timp. Cât de curând va veni timpul socotelilor.” „Dar – răspundea ziaristul – țările noastre sunt în alianță.” I se replica: „Dumneavoastră sunteți nebuni. Vă închipuiți că un popor, un astfel de popor ca Poporul român, își va uita asupritorii ? Al nostru a fost Ardealul, dumneavoastră ni l-ați furat și noi acum îl luăm îndărăt. Dumneavoastră ați fabricat [probabil falsificat] chiar și Istoria. Noi ne-am pregătit nu numai aici acasă, dar și în Ardeal suntem destul de tari. Din Maramureș și până în

¹ ANIC, fond DPSG, dosar 54/1914, f. 1

² *Idem*, f. 2. Note informative, în urma ordinului. *Idem*, f. 3-5, 7. Siguranța era foarte bine informată, având – așa cum rezultă dintr-un raport din 25 aprilie 1914 – un agent chiar în interiorul Consulatului Ungariei la București. *Ibidem*, f. 8

³ *Ibidem*, f. 9-12

⁴ *Ibidem*, f. 13-15 – traducerea în limba română făcută la Siguranță

⁵ *Ibidem*, f. 22-25; altă traducere, *Ibidem*, f. 26-28

Banat noi suntem mai mulți în Ardeal. Gândește-te d-ta că dacă noi facem primul pas, aceia de dincolo nu vă dau imediat foc ? Dv. vă credeți prea mult, pe când noi am lucrat. Preoții, majoritatea notarilor, învățătorii sunt ai noștri. Noi suntem informați despre toate și facem o a doua Alba Iulia. [subl.ns.] Armata noastră a bătut acolo atât de rău armata voastră [în timpul lui Mihai Viteazul] încât oasele soldaților unguri au umplut o vale mare. Acum, însă, [...] pământul acela va deveni iar al nostru. Atunci nu veți mai spune «nu știu românește!»” Ziaristul comenta disprețuitor: „A făcut spume la gură, ca toți ceilalți, când vorbesc despre ei sau despre Ardeal.” Ceferistul nu s-a oprit: „Al nostru e viitorul ! Și apoi, te rog arată-mi numai zece oameni în România care nu se pregătesc să plece în Ardeal. [...] Dacă d-ta nu ești surd și orb, mergând numai pe străzi prin România, ai fi putut vedea ura și amărăciunea mare de care e plină fiecare inimă românească. În privința aceasta suntem cu toții de acord.” „Și astfel – scria Fenyes – a vorbit trei ore în continuu. Mi-a spus scopul, puterea și extinderea Albinei [bancă românească din Transilvania] și a Ligii Culturale. A știut că în zece ani românii au cumpărat în Ardeal pământ în valoare de 80 milioane coroane. Astfel vorbește astăzi fiecare român în România. Eu am scris aceasta ca să deschid ochii tuturor.” Ziaristul maghiar a avut parte, după îndelunga convorbire, și de un rămas bun pe măsură: la sosirea trenului, șeful gării din comuna de ceangăi i-a strigat „La revedere în Ardeal !” Fenyes trăgea o concluzie sumbră peste Ungaria: „Nu vor trece 2-3 ani și Armata austro-ungară va fi într-o luptă crâncenă cu Armata română, sprijinită de Armata sârbă și rusă. Promisiunea făcută de Rusia României, în ceea ce privește Ardealul, este un fruct aproape copt și alianța României cu noi nu este altceva decât o tragere pe sfoară a diplomației noastre. [...] În România, începând de la 1907, orice acțiune a Statului este condusă de ideea ocupării Ardealului.” Avea dreptate: peste două luni a izbucnit războiul mondial și peste doi ani România a intrat în luptă pentru dezrobirea românilor transilvăneni și bucovineni.

Siguranța, deși înregistrase corect sentimentele patriotice, românești, ale majorității ceangăilor – afirmate în contextul ofensivei propagandistice ungurești –, totuși a păstrat o nedreaptă suspiciune asupra unor preoți pe care i-a abordat Fenyes László. Printre ei era și Carpatti Crăciun, preot la Săbăoani, județul Roman. Suspiciunea asupra lui, rămasă din 1914, deși neîntemeiată, a dus la arestarea din 1916. După câteva luni de închisoare, judecătorul Dimitrie Lupu a hotărât, la 14 decembrie 1916, la Iași, să-l elibereze. În motivarea Hotărârii judecătorești se spune că preotul Carpatti Crăciun era român din Măgherăuși, Maramureș, pe numele laic Ion Savarian, trimis de episcopul catolic în zona ceangăilor. În 1914 a refuzat să stea de vorbă cu Fenyes László, „spunând că s-ar compromite să aibă o convorbire cu un asemenea om; ba mai mult decât atâta, i-a pus în vedere să

plece, că de nu va înștiința autoritățile să-l captureze.” Atitudinea preotului era confirmată și de episcopul catolic de Iași, Velderico Cipalloni: „Departea de a putea fi bănuț de spionaj, preotul Carpatti Crăciun este un bun român.” Referințe foarte bune a dat chiar Vasile Lucaciu, unul dintre principalii lideri ai românilor transilvăneni, care spunea: „Eu garantez pentru el și rog a fi pus în libertate.”¹ Greșala Siguranței făcuse să apară noi date despre insuccesul propagandei maghiare în zona locuită de ceangăi în preajma declanșării războiului mondial.

Toată propaganda maghiară se dovedise a fi falimentară; doar puținii unguri din București vor trece de partea inamicului în momentul intrării trupelor acestuia în Capitală, în toamna lui 1916. Iar ceangăii, în marea lor majoritate au rămas fideli României, tocmai pentru că se considerau români. Pentru că trăiau chiar în zona unde s-au dus cele mai importante lupte, o mișcare de masă a lor împotriva Armatei române și în favoarea celei austro-ungare, ar fi avut consecințe dezastruoase pentru România. Dar, o asemenea mișcare nu a avut loc, soldații români fiind susținuți de populația locală peste tot. Și, adevărind spaimile lui Fenyés László, în 1919, un țaran-ostaș român își va înfinge opinca în locul steagului Ungariei, pe acoperișul Parlamentului din Budapesta. Prevederea ceferistului din comuna de ceangăi se îndeplinise: Unirea Transilvaniei a fost hotărâtă la Alba Iulia.

¹ Preotul Carpatti Crăciun (Ion Savarian) venise în România în 1894, trimis de Ordinul Congregației de Propaganda Fide, spre a fi la dispoziția episcopului catolic de Iași; a fost preot la Cleja până în 1905, apoi la Săbăoani. „În toate acțiunile a fost pătruns de sentimentul românesc” - declara episcopul catolic. A ajutat material asociațiile românești din Transilvania - declară Vasile Lucaciu. În aprilie 1914, condusese întrunirea preoților catolici de la Hălăucești, și a refuzat să-i primească, în cadrul ei, pe ziaristul Fenyés László.

IDENTITATEA CATOLICILOR DIN JUDEȚUL NEAMȚ ÎN SECOLUL XX

Prof. Gheorghe RADU

Încercăm într-un scurt periplu istoric cele mai semnificative luări de poziții din partea ierarhilor, autorităților sau credincioșilor de rit romano-catolic, cu privire la identitatea catolicilor (numiți și „ceangăi” – n.n.) din această parte de țară, mai precis din zona meleagurilor dintre Bistrița, Moldova și Siret, actualul județ Neamț, format aproximativ pe teritoriul fostelor ținuturi, mai apoi județe, Neamț și Roman, din ultimul secol al mileniului al II-lea din istoria omenirii.

Vom începe cu memorabilele cuvinte – nici nu se poate altfel – spuse de primul episcop catolic indigen din Moldova, *Mihai Robu*, când a fost numit în scaunul episcopal de Iași, *la 7 mai 1925*, în care afirma că ... „Nu voi uita niciodată că sunt un fiu al poporului românesc și voi munci din răspuțeri pentru propășirea sa” (vezi și N. Iorga în „*Neamul Românesc*” din 1925 – n.n.)¹. Menționăm că s-a născut în 10 aprilie 1884, în comuna Săbăoani, județul Neamț și a stat în fruntea episcopiei amintite până la moarte, 27 septembrie 1944.²

Identitatea „ceangăilor” ca români se va accentua și în anii de restriște de după Dictatul de la Viena.

În sensul celor arătate anterior ni se pare deosebit de revelatoare documentele și informațiile cuprinse odată cu ocuparea unei părți din teritoriul României, prin „Dictatul de la Viena”, din 30 august 1940, în care Ungaria Horthystă a ocupat vremelnice o parte din nord-vestul țării, „beneficiind” de acest rapt teritorial și județul neamț (nord-vestul teritorial până la Bicazul Ardelean – n.n.), un „teritoriu de 43.392 km², cu 2.609.007 locuitori, mai mult de jumătate fiind români și numai 37% unguri și secui.”

Parcă nemulțumiți față de teritoriul ocupat samavolnic, săvârșind nenumărate nelegiuiri, aceștia au acționat și prin „pretinsa teză a etnicilor maghiari din România-ceangăii”³ problemă reluată mai ales în perioada interbelică, după Trianon, în scopuri șovine și revizioniste, de către Ungaria. Astfel, urmare a ordinului Prefecturii județului Neamț „nr. 14871/A din 18/9/40” se cerea primăriei locale din Bârgăoani „să dispuneți să ni se comunice dacă acești locuitori au fost evacuați din teritoriile cedate Ungariei în acea comună (ungurii cereau repatrierea lor ca fiind de origine maghiară – n.n.) sau este vorba de ceangăi cari, sunt stabiliți de mult timp în țară și în

¹ Gheorghe Radu, „*Catolicii din județul Neamț în secolul XX. Aspecte istorice și demografice*”, Piatra Neamț, 2007, p. 5.

² *Ibidem*, f. 75.

³ DJAN Neamț, fond *Prefectura Județului Roman*, dosar 273/1940, f. 8

acest caz să ni se arate anume de când. În caz că sunt stabiliți de mai mult timp în țară, cum au fost considerați și tratați de autoritățile noastre locale, comunale și jandarmi ca *străini* sau ca *români*.”¹

Primarul acestei comune va răspunde la acest ordin cu următoarele precizări: „1) Populația comunei Bârgăoani din județul Neamț nu este evacuată, ci băștinașă. 2) În totalitatea ei această populațiune *vorbește limba română*, o parte este de *rit ortodox*, altă parte de *rit romano-catolic*. 3) Date și acte certe asupra trecutului ei declară că nu au, dar niciodată nu au fost considerați străini. 4) S-a bucurat totdeauna de toate drepturile civile și politice și a urmat la școala statului. 5) ca o reminiscență a unui trecut îndepărtat, o parte din această populație mai vorbește limba maghiară și poartă nume maghiare. Această tradiție este susținută puternic de preoții romano-catolici. 6) Nu este cazul a se aplica acestei populațiuni legea pentru dobândirea și pierderea naționalității române, pentru că ea are *această naționalitate prin naștere*.”²

Într-o altă adresă a primarului localității amintite „nr. 422 din 10 martie 1941” către prefectul de Neamț „lt. col. Teodorescu” (primarul se numea Gh. Darie – n.n.), răspunzând la adresa prefecturii nr. 6517/1941, spune cam același lucru, arătând că „o parte din cetățenii comunei Bârgăoani sunt de origine etnică ceangăi și de religie romano-catolică. Nu se știe sigur de când sunt veniți; odată cu cei de pe Valea Bistriței Neamț și Bacău, precum și cei de pe Valea Moldovei și Siretului județul Roman, aduși pentru muncile câmpului după cum spun bătrânii. Nu se găsește nici un document doveditor că sunt ceangăi, etc.”³ Într-un raport confidențial a Legiunii de Jandarmi Neamț către Prefectura Județului Neamț, la ordinul telefonic nr. 4551/941, se spunea printre altele că „Am onoarea a vă raporta (prefectului – n.n.) că, din investigațiile și cercetările făcute efectuate cu privire la ceangăii din comuna Bârgăoani, județul Neamț, s-a stabilit următoarele: primarul comunei Bârgăoani, anume Ianoș Iacob – ceangău – punând situația statistică în legătură cu un articol ce ar fi fost publicat în ziarul „Evenimentul” din 12 decembrie 1940 și prin care s-ar fi scris că Budapesta cere repatrierea ceangăilor din Moldova, s-a prezentat Prefecturii Neamț, interesându-se de rostul statisticii cerută de prefectură, argumentând că, ceangăii sunt români”.⁴ În alt raport nr. 11.736/24 februarie 1941, „comandantul jandarmilor nemțeni, Ion Căciulă” mai arată că „primarul comunei a mai stat de vorbă cu dl. Eftimie Galan, fost prefect, care după declarația primarului, l-ar fi îndemnat să procure acte că într-adevăr sunt români. Tot atunci, a mai stat de vorbă cu un funcționar, se crede a fi de la

¹ *Ibidem*, f. 9

² *Ibidem*, f. 10

³ *Ibidem*, f. 12

⁴ *Ibidem*, f. 20

serviciile statistice ale prefecturii, care știa ungurește și care l-ar fi sfătuit ca ceangăii să treacă la religia greco-catolică... Ceangăii – se spune în continuarea raportului – din comuna Bârgăoani, sunt contra ideii de a fi considerați străini de neamul românesc și nu împărtășesc sub nici un motiv ideea de a se repatria în Ungaria”.¹ Ba mai mult, locuitorii din această comună s-au adresat direct Ministerului Afacerilor Interne protestând pentru faptul „că sunt români din totdeauna”, iar în sprijinul celor susținute, se spunea în scrisoarea adresată ministrului amintit, în anul 1942, aduceau „articolul publicat în Almanahul Catolic al Revistei "Viața" pe anul 1941, la pagina 56, pe care-l anexăm.”² De asemenea, aceștia susțineau că au avut și alte documente prin care se putea constata că sunt români dar că „aceste documente au fost ridicate de prințul Ghica-Balș, proprietarul moșiei.” Menționăm că acești locuitori aveau o biserică catolică și că în biserică „se oficia slujba în românește și limba latină și nicidecum în ungurește.” Totodată petiționarii amintiți mai adăugau că sunt dispuși să facă „declarații scrise și semnate individual, *că am fost și dorim să fim români!*”³ Concluzia este de prisos. De fapt, noi am arătat în prima parte a acestei lucrări „Catolicii din Județul Neamț: 1552-1900”, Piatra Neamț, 2006, că însuși C.C. Giurescu, unul din marii noștri istorici spunea că din documente acești locuitori din această așezare au venit de pe Valea Bârgăului, menționându-se acel fenomen cunoscut în istorie de „roire” a satelor, urmare și a dezertării din regimentele grănicerești a Mariei Tereza etc.

Deosebit de semnificativă este și o „scrisoare de întâmpinare” din „Săbăoani-Roman din 2 martie 1941” către Generalul Ion Antonescu, conducătorul statului român din acea vreme (Regele Mihai I avea mai mult un statut figurativ pe scena politică românească – n.n.), a preoților români, „Romano-catolici, din Moldova” pentru recunoașterea de către autoritățile românești a calității de cetățean român a catolicilor, întrucât aceștia nu știu „altă mamă de cât România” avându-se în vedere că „sutele de ani pe care le numără prezența noastră aici, cum și identitatea sentimentelor, aspirațiilor și jertfelor noastre cu acelea ale fraților ortodocși, sunt argument prea îndestulător al românismului nostru autentic” și să se termine odată cu apostrofări sau insulte cu titlul de „unguri”, „boanghine” și să se ia măsuri împotriva acelor care vor „să ne încadreze în hotarele aspirațiilor budapestane”, urmare a produsului „unor minți străine” fiind pentru noi „o insultă și o calomnie totodată” și că sunt împotriva ungurilor cu „teza lor de expansiune”, iar „frații noștri ortodocși” să înțeleagă aceste fapte, avându-se în vedere că „după iubirea către Dumnezeu” cel mai scump pentru ei rămâne „Iubirea de patrie”, asigurându-l pe Antonescu, cu „jurământ

¹ *Ibidem*

² *Idem*, dosar 1/1939-1940, f. 29

³ *Ibidem*, f. 48

solemn” că sub conducerea „păstorului cel mai curat și integral...aveau un singur steag: *Tricolorul românesc*, în care învăluim portretul Regelui nostru Mihai I, simbolul unității noastre naționale...*patria noastră este România*, astăzi ciuntită...vă rugăm respectuos, cu toată căldura sufletului nostru, să implorăm a da poruncă, pe care s-o audă toți cei ce vin în contact cu noi catolicii moldoveni, să nu ne mai insulte, poreclindu-ne „unguri” ori „ceangăi” ... fiind semnată de 45 de preoți din Episcopia de Iași.¹

De fapt la începutul lunii octombrie 1942, autoritățile românești au însărcinat pe „dr. Petru Râmneanțu de la Institutul Eugenic și de Igienă din Universitatea din Cluj-Sibiu, ca să examineze structura biologică și antropologică a catolicilor noștri moldoveni, porecliți ciangăi-unguri-maghiari”. Deplasându-se la fața locului și pentru ca cercetările făcute asupra grupelor de populație existente a cercetat în afară de satele „Grozești, Liuzi-Călugăra, Lespezi și Fundu-Răcăciuni din jud. Bacău” și „Bârgăoani din jud. Neamț și Unguri (Găiceana) din jud. Tecuci”.² La Bârgăoani „s-a examinat sângele a 399 de catolici și s-a obținut indicile Wellisch 1,26”.³ Din examenul efectuat s-a constatat că nici unui sat catolic – inclusiv Bârgăoani – nu s-a coborât „la indicile Wellisch al sângelui unguresc ca îndeobște abia atinge 1,17”. Concluzia „care se impune e că atât românii catolici, cât și ciangăii sunt de origine etnică română”, așa cum rezultă din lucrarea Dr. P. Râmneanțu: „Grupele de sânge la ciangăii din Moldova (Extras din „Buletin Eugenic și Biopolitic”, vol. XIV, nr. 1-2, 1943).⁴

Deosebit de importantă în sensul celor arătate mai înainte este și intervenția *primului episcop român catolic de rit romano-catolic* a Episcopiei de Iași, episcopul Mihai Robu, „vrednic urmaș al clăcașilor din Săbăoani (la care făcea referință Mihail Kogălniceanu)”⁵, în „Memoriul către Domnul Mareșal Ion Antonescu” din 6 martie 1943, care spunea printre altele „... Pe plaiurile frumoase ale Moldovei, mai ales în județele Roman și bacău trăiește de veacuri o *populație românească* de religie creștină catolică, ce a stat totdeauna în termeni buni și de înțelegere cu populația creștină ortodoxă, în mijlocul căreia sunt stabiliți, socotindu-se frați de sânge în timp de pace și în timp de război”.

... Credincioșii mei au fost și sunt cetățeni pașnici și-și împlinesc datoriile lor către țară, la fel ca frații lor ortodocși: dau biruri, plătesc impozite, fac armată, ascultă de superiorii lor, fac toate angaralele la care sunt supuși și ceilalți fii ai țării,...sute și mii de soldați au luptat în 1916 și

¹ Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, p. 177-179

² I. P. M. Pal, *Originea catolicilor din Moldova și franciscanii păstorilor de veacuri*, Roman, 1942, p. 95

³ *Ibidem*, p. 96

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

luptă și azi cu însuflețire pentru integritatea și mărirea țării fără să dea înapoi de la jertfa supremă a vieții pe toate câmpurile de bătaie, mulți soldați catolici au dat dovadă de eroism extraordinar și au fost decorați. *Toți se simt români și sunt mândri a fi români* (subl.ns.), și-i doare inima că sunt considerați străini sau unguri numai pentru că sunt catolici.

...Dacă m-am adresat dumneavoastră, am făcut-o pentru a-mi împlini o datorie sfântă față de păstorii mei și pentru a lua apărarea lor, într-o cauză dreaptă, fiindcă nu este nimeni altul care să o facă. Am făcut-o cu deplina convingere că dumneavoastră veți înțelege situațiunea în care ne aflăm noi, toți românii catolici moldoveni, și veți binevoi a pune capăt acestei situațiuni și a reda pacea și seninătatea sufletească de odinioară, celor peste 100.000 (una sută mii) români catolici moldoveni, considerându-i și pe dâșii ca adevărați fii ai țării românești și dându-le putința de a se dedica cu tot sufletul la munca pentru binele obștesc fără frica de a fi alungați peste hotarele țării, ca străini, ori ca periculoși, ori ca nesimpatizanți, numai pentru că sunt creștini catolici”.¹ Dorim să mai amintim că la „recensământul din anul 1941, dintre catolici s-au declarat *ciangăi* (unguri) cu limba maternă ungară numai 8.522, iar restul de aproximativ 100.000, s-au declarat *români* de religie catolică, cu limba maternă română”.²

Și încă ceva. În condițiile intrării trupelor sovietice pe teritoriul României, în al doilea război mondial, în anul 1944, a fost posibil ca proaspăt instalatul Comandament rus din Bacău să facă o comunicare autorităților românești că are intenția de a ridica populația catolică din Moldova și a o deporta în Uniunea Sovietică sub pretextul „că ar fi unguri”³, iar din unele documente rezultă că s-ar fi ținut și o întrunire ruso-română la Bacău spre a delibera asupra acestei probleme.

Pentru ca spiritele să se liniștească, Ministerul Afacerilor Interne trimitea o circulară cu nr. 1505 Ordinului Franciscan din Moldova, datată 28 ianuarie 1945, în care se preciza: „Am onoarea a vă aduce la cunoștință că pe adresa dvs. nr. 586 din 20 ianuarie 1945, Domnul Președinte al Consiliului de Miniștri și Ministru al Afacerilor Interne, a pus următoarea rezoluție: „Nu este vorba de nici o ridicare a acestei populații”.⁴ Nuntial Apostolic Andrea Cassulo transmite Ordinului Franciscanilor din Moldova, în legătură cu aceeași problemă, în adresa cu nr. 11.769, din 17 ianuarie 1945, următoarele: „Comisia Aliată de Control nu are cunoștință de vreo

¹ Almanahul „*Presa Bună*”, 2003, p. 62 (extras din „*Cuvântul P.S. Petru Gherghel, episcop de Iași*”, la simpozionul internațional „*Identitatea culturală a romano-catolicilor din Moldova*”, București, 29 aprilie 2002)

² *Ibidem*, p. 62-63

³ I. P. M. Pal, *op. cit.*, p. 96

⁴ *Ibidem*, p. 37

eventuală deportare în U.R.S.S. de către autoritățile sovietice a populației de origine etnică maghiară ce locuiește în Moldova. În aceste condiții, având în vedere lipsa altor precizări, numita comisie nu este în măsură de a mai efectua o anchetă.”¹

Totuși teama unor eventuale deportări nu a dispărut, așa cum rezultă dintr-o altă scrisoare – din 10 aprilie 1945 – a Superiorului Provinciei Franciscane din Moldova, Iosif Petru M. Pal, către același A. Cassulo, unde se specifică printre altele: „De la ceea ce v-am comunicat se constată încă odată reaua credință rusească (când a fost bună? – n.n.), pentru că după ce ne-am întors de la București în luna februarie, au venit la mine însuși Prefectul comunist cu șeful comuniștilor și care mi-au confirmat din nou că rușii intenționează într-adevăr să transporte în Rusia pe catolicii noștri (inclusiv pe cei din Neamț – n.n.) și că actele depuse în favoarea noastră la Prefectura Bacău au fost trimise la Comandamentul Suprem de la București. Pentru moment, grație lui Dumnezeu, problema nu s-a agravat.”²

Asistăm la identitatea perioadei locuitorilor de rit romano-catolici din această zonă a României și nu numai, după ce aceștia – e vorba de Moldova în general și zona Romanului și Bacăului în special – au fost pe nedrept etichetați de către fostul regim comunist ca o categorie denumită „minoritate etnică” și cu limbă maternă proprie – în condițiile când cercetătorii și „scormonitorii” maghiari ai fenomenului „ceangăismului” din Moldova le-a venit exact ca o mână pe mână, manifestat constant și virtual de ori câte ori s-a avut prilejul în timpul totalitarismului comunist-ateu (la bază au stat și recensămintele de tristă amintire consemnate în perioada anilor 1948-1989 – n.n.), prin încercarea înființării a unor școli și instituții culturale maghiare, în câteva sate din străvechea și românească provincie a țării din spațiul carpato-danubiano-pontic-Moldova, în unele sate catolice bilingve, fără succes însă.

S-a ignorat cu știință sau fără știință părerea celor în drept să decidă: locuitorii înșiși, în drept să răspundă acestor „coordonate majore” (ca de altfel oricărui regim totalitar – n.n.), în sensul sprijinirii „dezvoltării culturale a minorităților naționale), așa cum subliniau unele articole din presa regională a timpului.³ Aceștia nu au pregetat să ceară răspicat înlocuirea lor cu școli și instituții culturale românești. Era firesc pentru interesul general a perioadei de timp în care ne aflăm, a progresului vremii tuturor semenilor de pe această planetă și de ce nu, în interesul propriu a celor numiți pe nedrept „etnici minoritari” care de fapt s-au considerat și se consideră români în continuare, de drept și de fapt pentru integrarea firească în societate sub toate aspectele: social, economic, politic, cultural

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ „*Stegul Roșu*”, anul VIII, seria III, nr. 263, Bacău, 20 noiembrie 1953, p.1

etc., conform dorinței lor, a identității pe care și-au căutat-o mereu și au găsit-o și o confirmă tot mai răspicat în ultima perioadă că *noi suntem români* (subl. ns.).

Spre lauda „păstorilor” lor sufletești, începând de la preoți și până la episcopi, chiar prin riscul propriei libertăți (fapte cunoscute – n.n.), populația catolică a acestor meleaguri, în acele vremuri grele și tulburi, pline de căți, au fost apărați în interesul identității lor amenințate. Regimul comunist a neglijat, spunem noi de multe ori premeditat, aspectul cel mai important „atunci, de actualitate și astăzi, în condițiile unei noi ofensive de salvare a așa-zisei „minorități etnice a ceangăilor” venite din diferite părți după 1990¹, aspect remarcat și afirmat cu toată claritatea cunoscută a fenomenului ce către Mons. Vladimir Petercă: Fundamentul pentru înțelegerea fenomenului ceangău este conștiința acestor oameni ei nu formează un grup etnic, ci o minoritate religioasă”². Ce poate fi mai adevărat și iată viziunea clară a omului cercetător a fenomenului: la recensămintele din perioada interbelică și până în preajma anului 1948, par subcapitole în rubricăție cu această denumire (inclusiv cel din 1930 – n.n.), care dispar apoi cu desăvârșire după anii „victoriei socialismului” în România, fiind substituită rubricii „minoritate etnică”. Vă dăm un singur exemplu, în afară de cele semnalate de alți cercetători: Revista „Ahid” (Credința), Budapesta, decembrie 1991, în articolul „Kik azok a csángó magyarok? Semnat de Halász Péter³, aceasta analizează sub întrebarea *ceangăii unguri?* (subl. ns.), făcând o scurtă trecere în timp a acestui tip de populație mai ales din zona Bacăului, dar și din alte părți din Moldova, inclusiv județul Neamț, cu o hartă din zona sud estică a Transilvaniei cu localitățile și părțile ocupate de unguri și „ceangăi” din estul Carpaților până de o parte și alta a Siretului – zona moldavă, cu fotografii privind portul și ocupațiile străvechi ale acestor locuitori, redând printre altele și „Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977 din România”, prin care se arată că în această parte din Moldova, „6 județe cuprind „ceangăi” din cele opt câte existau la acea vreme (ca și acum – n.n.), le enumeră, dând și numărul lor ca fiind „unguri”: din totalul de 5413 maghiari la acea dată aceștia erau repartizați astfel, în ordinea alfabetică: „Bacău-3813, Iași-623, Neamț-445, Suceava-459, Vaslui-25 și Vrancea-48”, pe primul loc situându-se Bacăul, urmat de Iași, Suceava, Vrancea și Vaslui în ordinea numărului locuitorilor maghiari.”⁴

Este interesant, în acest context ce se spune în cuvântul P.S. Petru Gherghel, episcop de Iași, la simpozionul internațional „Identitatea

¹ Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, Bacău, 2001, p. 38

² Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, ed. II, Bacău, 1998, p. 1

³ Halász Péter, *Kik azok a csángó magyarok?*, în „A HÍD”, Budapesta, 1991, p. 19-30

⁴ *Ibidem*, p. 28

Culturală a romano-catolicilor din Moldova”, București, 29 aprilie 2002. Acesta menționează printre altele că, în numele „tuturor catolicilor din Moldova, mai ales al celor din ținutul Romanului și al Bacăului” ține să contribuie la descifrarea „originii și identității unei comunități prezența de sute de ani pe meleagurile Moldovei și care n-a avut parte în trecutul mai îndepărtat sau mai recent decât de greutăți și obstacole în calea afirmării propriilor convingeri și a propriei culturi. Acești creștini romano-catolici au dorit și doresc să-și exprime propria trăire și să se prezinte cu propriile aspirații.

Mă bucur că în sfârșit s-au deschis zorile unei cercetări științifice, academice, la nivelul cel mai înalt și că aportul oamenilor de știință, adăugat la prezentarea deschisă și sinceră a celor ce constituie această comunitate, va duce la aflarea și confirmarea *adevărului*, un lucru absolut necesar pentru stabilirea liniștii, nu numai pentru membrii acestei comunități dar și pentru cei care au avut sau alte păreri despre catolicii din Moldova.” În continuare autorul comunicării arată în mod solemn că „membrii acestei comunități au fost și sunt liniștiți, pașnici, și că dacă au avut uneori de suferit, au făcut-o în tăcere, continuându-și eforturile lor de a fi alături de ceilalți locuitori, părtași la binele poporului întreg, oferind chiar exemple de eroism. Despre ele ne vorbesc cronicile, ne vorbește cu autoritate marele și vrednicul Kogălniceanu, care face, ca nimeni altul, în Adunarea Legislativă a Principatului Moldovei, la 18 noiembrie 1857, la apologia contribuției acestor credincioși catolici din ținutul Romanului „la consolidarea nației noastre”.

Episcopul catolic de Iași vine și cu alte noi și motivate argumente de ordin biblic „*Adevărul vă va face liberi*”, cuvânt ce aparține tezaurului evanghelic proclamat de Domnul Nostru Isus Cristos. Chiar dacă aceste cuvinte au referință directă la cuvântul lui Dumnezeu, ele trebuie să fie normă în orice situație și în orice domeniu. Cine ajunge la cunoașterea *adevărului* este liniștit, nu mai este sclavul îndoielii și ca atare rămâne liber. În lumina acestui cuvânt și în acest cadru academic doresc să subliniez câteva gânduri:

a) Mă bucur să vă spun că spre acest lucru au năzuit și năzuiesc credincioșii catolici, atunci când se preocupă de originea lor, de limba și credințele lor, să urmeze *adevărul*, să lucreze însoțiți de el. Am putea spune că ei îl simt, îl trăiesc, îl urmează și acest lucru îi îmbucură.

b) *Încurcăturile vin de la cei din afară* (subl.ns.), care îi tulbură, îi taxează că sunt străini, că sunt altceva decât ceea ce simt. Mulți nu dau atenție la aceste acuze, afirmații, speculații și își caută liniștiți de viața lor. Alții, în schimb, se agită, suferă, se revoltă și caută să-și (demonstreze) cunoască și mai profund trecutul, să-și analizeze simțămintele și să-și prețuiască cultura.

c) În această zbuciumată situație, liderii bisericești care au lucrat sau care s-au ridicat din mijlocul acestei comunități, oamenii învățați s-au simțit obligați să studieze, să cerceteze pentru a cunoaște *adevărul*. Amintesc aici pe câțiva din sânul acestor creștini catolici: pr. Ion Ferent, pr. Iosif P. M. Pal, pr. Ion Mărtinaș, pr. Iosif Gabor, profesorul Dumitru Mărtinaș etc. (alți mulți tineri care se regăsesc în lucrările mai recente, monografii, unele amintite, de pe teritoriul județului nostru – n.n.).

d) Grija și responsabilitatea noastră a mea ca episcop și a colaboratorilor mei este foarte mare. Nu putem să ne desprindem de sentimentul bunilor și străbunilor noștri părinți, a cercetătorilor din sânul comunităților noastre, nu putem să rămânem pasivi și să afirmăm cu tărie și curaj ceea ce au simțit catolicii din satele noastre din zonele Bacăului și Romanului. Ei sunt pământeni ai acestor locuri, chiar dacă mulți au venit de peste munți și au adus de unde au venit graiul lor specific și ceea ce au deprins acolo; ei sunt legați de aceste meleaguri, le iubesc și le prețuiesc ca și meleagurile natale, ei vorbesc cu toții din jur *limba locului, limba română* și sunt mândri să spună că sunt români alături de ceilalți. Ei se simt fii ai acestui popor și nu doresc altceva decât să li se recunoască sentimentele lor, dreptul lor și să fie ascultați. Nu cer privilegii, nu vor să se ridice peste alții, ei vor să fie pașnici și să fie recunoscuți ca și ceilalți frați ai lor chiar dacă sunt catolici și pentru asta au suferit și suferă și azi”.

În încheiere propune printre altele: cercetarea să se extindă și mai mult asupra trecutului, dar mai ales și asupra valorilor prezentului și a tezaurului tradițional al acestor credincioși catolici, care au specificul lor ardelenesc și vorbesc românește cu un limbaj particular; respingem orice fel de imixtiune de interes politic, atunci când este vorba de valorile lor spirituale și mai ales, de forma celebrare a cultului, domeniu care aparține direct Bisericii și nu altor organisme; mulțumiri celor care sunt animați față de această comunitate de un singur interes: cunoașterea, afirmarea și confirmarea adevărului; mulțumiri tuturor forurilor internaționale și naționale „care ocrotesc valorile spirituale ale tuturor popoarelor și ale grupărilor religioase și promovează cultura și spiritualitatea tuturor minorităților, deci și a credincioșilor romano-catolici numiți de unii „ceangăii din Moldova”.¹ Acesta este cuvântul episcopului catolic de Iași, care duce mai departe tradiția adevărului asupra înaintașilor săi din veacul XX, numiți pe nedrept ceangăi. Fără comentarii!

¹ Almanahul „*Presa Bună*”, Iași, 2003. p. 62-63

UN STUDIU ASUPRA CEANGĂILOR ELABORAT DE SERVICIUL SPECIAL DE INFORMAȚII (1942)

Drd. Alin SPÂNU

Ceangău(i) = denumirea dată populației (de grai românesc și maghiar) din Moldova (mai ales din județul Bacău), de religie catolică, emigrată aici, de-a lungul timpului, din SE Transilvaniei. Trăiesc și în alte regiuni ale țării¹. Ceangăii reprezintă un paradox – deși au toate atributele pentru a fi declarați români autentici, au devenit, prin necunoscutele istoriei, creștini de rit catolic. Din acest motiv, ungurii au încercat să-i acapareze în patrimoniul lor cultural, iar românii, deși le-au recunoscut loialitatea și patriotismul, au păstrat o undă de neîncredere față de aceștia.

Originea ceangăilor a făcut obiectul unor lucrări de specialitate², bazate pe documente, dar și a unora în care adevărul istoric a fost depășit în favoarea intereselor politice. Evident, din acest carusel nu puteau lipsi serviciile de informații, a căror menire este aceea de a prezenta beneficiarilor legali adevărul, indiferent dacă acesta este unul favorabil sau nu. În România Mare, Serviciul Special de Informații (SSI) și-a creat un renume dintre cele mai bune, fiind apreciat atât de aliați, cât și de adversari³.

Odată cu declanșarea ostilităților dintre România și URSS (22 iunie 1941), supravegherea populației, române și minoritare, urbane și rurale, a fost intensificată, în scopul prevenirii unor acte subversive, mascate de nemulțumiri sociale, profesionale, financiare etc. În plus, participarea unor minoritari la acte ostile contra militarilor, funcționarilor și populației române în Basarabia, Bucovina și Transilvania au creat o imagine defavorabilă și o

¹ *Dicționarul Enciclopedic*, vol. I, lit. A – C, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 351

² Dumitru Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova* (text revizuit și îngrijit de Ion Coja și V. M. Ungureanu, note și comentarii, bibliografie și indici de V. M. Ungureanu, postfață de Ion Coja, cuvânt introductiv de I. Dumitriu-Snagov), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985 (ediția a II-a, revizuită de Ion Coja, Editura „Symbol”, Bacău, f.a.); Dumitru Mărtinaș, *The Origins of the Changos* (edited by Vasile M. Ungureanu, Ion Coja and Laura Treptow), The Center for Romanian Studies, Iași-Oxford-Portland, 1999; pr. Iosif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Editura „Conexiuni”, Bacău, 1996; Anton Coșa, *Cleja. Monografie etnografică*, Editura Semne, București, 2001

³ Serviciul Special de Informații a luat ființă în 1917 și a devenit funcțional din 1924 până în 1951 când a fost desființat. Pe larg despre organizarea și activitatea acestuia în Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești de la Cuza la Ceaușescu*, Editura „Ion Cristoiu”, București, 1999; Florin Pintilie, Nevian Tunăreanu, Ștefan Marițiu, Corneliu Beldman, *Istoria Serviciului Secret de Informații*, Editura INI, București, 2000; Florin Pintilie, *Serviciul Special de Informații din România (1939-1947)*, vol. I-II, Editura ANI, București, 2003

suspiciune generală asupra acestora¹. Pe acest fond, un fapt aparent banal a condus la elaborarea unei lucrări deosebite.

La sfârșitul anului 1941, general Ștefan Ionescu², prefectul județului Roman, a cerut lui Iosif Cobzaru, proprietarul unui cinematograf și administratorul altuia, să cedeze unul dintre ele în folosul Consiliului de Patronaj. Iosif Cobzaru a refuzat, prefectul l-a acuzat că este ungur și „*n-are drepturi de proprietate*”³ și a cerut să-i prezinte actul de naționalitate. Proprietarul și-a scos actul de naționalitate română din localitatea natală, comuna Gherăești, județul Roman, l-a legalizat la tribunal și l-a prezentat generalului Ionescu. Acesta a contestat autenticitatea actului și a cerut primarului de Gherăești să-l anuleze, iar pe viitor să nu mai elibereze acte de naționalitate ceangăilor „*pe motiv că sunt unguri*”⁴.

Acest conflict nu a scăpat atenției SSI, care a informat Centrala de la București despre evoluția acestuia și posibilele repercusiuni. Referindu-se la familia Cobzaru, raportul elaborat de Rezidența Principală Moldova, la 12 ianuarie 1942, a arătat că aceștia „*deși ceangăi la origine, sunt buni și onorabili cetățeni români*”⁵. În plus, Iosif Cobzaru a luptat cu gradul de plutonier în Războiul de Întregire (1916-1919) și a fost mobilizat după 22 iunie 1941. Atitudinea și amenințările prefectului au provocat nemulțumirea ceangăilor, care „*se simt jigniți dacă sunt socotiți unguri*”⁶ și, ca reacție, intenționau să trimită un memoriu către Rege și Conducătorul Statului, mareșalul Ion Antonescu, prin care să ceară ca autoritățile „*să nu-i mai insulte tratându-i ca unguri*”⁷, ci ca români. Calitățile de români și buni gospodari au fost remarcate personal de mareșalul Ion Antonescu, în vara anului 1941, când a inspectat comuna Gherăești și a rămas mulțumit de cele

¹ Pe larg despre asemenea acte în Florica Dobre, Vasilica Manea, Lenuța Nicolescu, *Armata Română de la Ultimatum la Dictat. Anul 1940*, vol. I-III, Editura Europa Nova, București, 2000; Paul Goma, *Săptămâna Roșie 28 iunie-3 iulie 1940 sau Basarabia și evreii*, Editura Vremea XXI, București, 2004

² General Ștefan Gh. Ionescu (n. 6 februarie 1881 Chiojdeanca-Prahova – d. ?) a absolvit Școala Militară de Infanterie (1902), Școala Superioară de Război (1913), a participat la Războiul de Întregire (1916-1919), a comandat mari unități și Școala Superioară de Război. În perioada 1 noiembrie 1937 – 1 februarie 1939 a deținut funcția de șef al Marelui Stat Major. Pentru mai multe date despre viața și activitatea sa a se consulta *Șefii Statului Major General român (1859-2000)* (coord. Teofil Oroian, Gheorghe Nicolescu), Editura Europa Nova, București, 2001, p. 197-203

³ Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita ANIC), fond Președinția Consiliului de Miniștri - Serviciul Special de Informații (în continuare se va cita PCM-SSI), dosar 63/1942, f. 1

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ *Ibidem*, f. 2

⁷ *Ibidem*

constatate, ocazie cu care l-a întrebat pe prefect „dacă mai are asemenea primari în județul său”¹.

Dacă conflictul dintre prefect și Iosif Cobzaru a fost repede aplanat, situația ceangăilor a devenit obiectul unei ample cercetări a SSI, care a cerut Rezidenței Principale Moldova elaborarea unei lucrări de sinteză privind originea, evoluția și obiceiurile acestora. Rezultatul a fost o lucrare (*Anexa*) trimisă, la 16 decembrie 1942, către Centrala din București. În aceasta au fost abordate ipotezele originii ceangăilor, răspândirea pe localități, organizarea, religia, considerații etnografice (locuințele, portul, obiceiurile, folclorul și limba), atitudinea față de statul român și comportarea față de autorități. La elaborarea materialului și-au adus aportul obiectivitatea și profesionalismul lucrătorilor SSI, aceștia prezentând faptele reale, chiar dacă acestea nu erau în concordanță cu părerile unor puternici ai zilei. Ceangăii au fost apreciați pentru atașamentul la valorile românești și, mai ales, pentru respingerea tuturor încercărilor externe – diplomatice sau religioase – de a-i utiliza ca masă de manevră într-o anumită direcție politică. Concluzia materialului este aceea că ceangăii au fost permanent loiali României, având aceleași aspirații ca majoritatea populației. Ionel Liveanu, rezidentul principal și semnatarul materialului, a precizat: „*Putem afirma, cu toată certitudinea, că atitudinea ceangăilor este de deplină loialitate. Sunt buni români și patrioți, integrându-se în aspirațiile neamului*”².

Anexa

Rezidența Principală Moldova
Iași, 16 decembrie 1942

Raport nr. 750

Pentru Grupa II M³

La ordinul dvs. nr. 1504/H din 9 noiembrie a.c. am onoare a vă raporta, în cele ce urmează, o dare de seamă asupra ceangăilor din Moldova.

Originea ceangăilor

Asupra acestei chestiuni majoritatea istoricilor noștri, în frunte cu Nicolae Iorga, sunt de părere că originea ceangăilor este maghiară. Așezarea lor în Moldova s-ar fi făcut cu mult înainte de secolul al XV-lea, când ungurii ar fi adus în județul Bacău lucrători pentru exploatarea ocnelor de

¹ *Ibidem*, f. 37

² *Ibidem*, f. 33

³ Raportul a fost trimis la Grupa II-a Minorități din cadrul Secției Contrainformații

sare. De aici ar proveni și cuvântul de „ceangău”, derivat din cuvântul unguresc „șangău – șalgău”, adică lucrător la ocne.

Însă teza de mai sus este viu combătută de intelectualii ceangăi și în special de preoții catolici care, în diferite scrieri, bazate pe documente, caută să dovedească că originea ceangăilor nu este maghiară, ci curat românească. Aceștia spun că așa-numiții ceangăi sunt români transilvăneni de religie catolică, fugiți din acea parte a țării din cauza persecuțiilor și care, trecând munții, s-au stabilit pe plaiurile moldovene.

Problema este, desigur, confuză din lipsă de documente precise și revine istoricilor noștri sarcina de a căuta să stabilească originea celor circa 100.000 catolici ce se găsesc stabiliți în Moldova și căroră, poate pe nedrept, li se spune ceangăi sau unguri. Menționăm că, din informațiile cele deținem, în vara anului 1942, un profesor medic din Sibiu, expert în analizarea sângelui rasial, a fost prin județul Bacău. Acesta ar fi spus că este trimis de Președinția Consiliului de Miniștri. În urma analizelor făcute printre ceangăi ar fi constatat că 60-80% au sânge românesc. Ar fi rămas mirat, deoarece se aștepta la altfel de rezultat.

Localitățile din Moldova unde se găsesc ceangăi

După cum se poate vedea din tabelul anexă nr. 1¹, ceangăii se găsesc în număr mai mare în județele Bacău și Roman, urmând, în ordinea importanței, județele Fălciu, Tecuci, Putna și Iași, însumând un total de circa 110.000 suflete.

Organizarea

Ceangăii nu au organizații aparte, deoarece ei nu se socotesc și nici nu vor să fie priviți ca minoritate etnică. Din acest motiv, nu au conducători propriu-ziși, aceștia putând fi socotiți numai preoții catolici care, majoritatea, sunt ceangăi, după cum arătăm în capitolul de mai jos.

Religia

În unanimitate sunt de religie catolică, ceea ce constituie, de altfel, singurul punct principal ce-i deosebește de românii moldoveni băștinași. Organizarea lor religioasă este cea a bisericii catolice din România și anume:

În Moldova, forul superior bisericesc este Episcopia Catolică din Iași, care în această provincie are 4 decanate, cu 30 de parohii, împărțite la rândul lor în 181 filiale, după cum se vede din tabelul anexă nr. 2²; precizăm că în decanatele de Bistrița, Siret și Trotuș enoriașii, aproape în unanimitate, sunt

¹ Nu se publică.

² Nu se publică.

ceangăi, pe când în decanatul de Iași numărul lor este foarte redus (prezența acestora în orașele din ultimul decanat fiind aproape nulă). Tot în tabelul anexă nr. 2 dăm și o listă a preoților catolici care, după cum am afirmat mai sus, sunt ceangăi.

Chestiunea preoților este un punct deosebit de important, deoarece aceștia, conformându-se preceptelor religiei catolice care, după cum se știe, se află în antagonism cu religia creștin-ortodoxă, caută să-i ție strânși legați de religia și biserica lor, ceea ce constituie unul din impedimentele ce se pune în calea procesului de completă asimilare. Rolul pe care-l joacă religia catolică în procesul de asimilare al ceangăilor este similar cu cel al religiei mozaice în procesul de asimilare al evreilor.

Privită problema sub aspectul propagandei, vom menționa că biserica catolică se prezintă mai bine decât cea ortodoxă, și nu printr-o propagandă fățișă, ci prin felul cum este organizată și importanța ce i se dă. Se întâmplă ca preotul catolic să posede o pregătire superioară multor preoți din satele noastre, ceea ce îi pune în inferioritate pe aceștia din urmă. Nu mai vorbim de viața morală a preoților catolici, care sunt adevărate modele și exemple pentru enoriașii lor, spre deosebire de unii preoți ortodocși care, spre regret, trebuie să recunoaștem că sunt dominați de vicii, preocupați de afaceri comerciale, iar în timpul regimurilor politicianiste și de politică. Aceste scăderi ale unor preoți ortodocși face ca acțiunea noastră de câștigare a ceangăilor din punct de vedere religios să fie nulă. De altfel, nu știu să se fi dus vreodată o acțiune în acest sens după un plan bine stabilit, în afară de acțiuni individuale. În schimb, biserica catolică, după cum am specificat, caută pe toate căile să-și țină enoriașii strânși uniți și ca atare dă o importanță deosebită organizării lor religioase. Astfel, în Moldova au două seminarii – unul la Iași și altul la Hălăucești, județul Roman –, apoi o școală de călugări (noviciatul) la Săbăoani, județul Roman și un fel de facultate teologică – Seminarul Filozofico-Teologic Franciscan – în comuna Luizi-Călugăra, județul Bacău, pentru cei care au urmat școala de călugări. Dat fiind că aceste instituții de cultură religioasă se află în regiunile locuite de ceangăi, desigur că elevii sunt, în special, ceangăi; de altfel, au fost create tocmai cu scopul de a da populației catolice din Moldova (care, în marea majoritate, este formată din ceangăi) preoți ridicați din mijlocul ei și, în acest mod, să înlocuiască pe preoții de proveniență străină importați din Italia, Polonia și mai cu seamă Ungaria.

Considerații etnografice

Locuințele nu au nimic deosebit de cele ale moldovenilor din punct de vedere arhitectonic și a amenajării lor, de asemenea a obiectelor din case.

Portul ceangăilor nu diferă de cel românesc moldovenesc, având unele caractere și din portul ardelenesc.

Obiceiurile. Horele, șezătorile, clăcile etc. sunt identice cu ale moldovenilor, de asemenea datinile de sărbătorile Crăciunului și Anului Nou. La fel sunt și obiceiurile de la nașteri, botezuri, cumetrii, nunți, înmormântări, cu deosebirea numai în ceea ce privește oficierea serviciilor religioase a acestor taine.

Folclorul. Nu au folclor special. Muzica este cea românească.

Limba. În marea majoritate ceangăii vorbesc românește și cei mai mulți nici nu știu ungurește, în special generația tânără, precum și intelectualii. Sunt însă sate din județele Roman și Bacău unde se vorbește și ungurește, dar nu o ungurească pură, ci un dialect sau mai bine zis un jargon. Procesul lingvistic este identic cu cel petrecut cu românii din Transilvania sau Basarabia, care au trăit sub dominație străină și care și-au păstrat limba. La fel s-a petrecut și cu ceangăii care, la venirea lor în ținutul Moldovei, au adus limba maghiară, păstrând-o ca limbă maternă numai în unele sate.

La noi nu s-a dus o acțiune de deznaționalizare, ca din partea ungurilor și, cu toate acestea, ceangăii, în marea majoritate, urmând procesul de asimilare, au adoptat limba română. Una din cauzele pentru care parte din ceangăi mai păstrează limba maghiară este lipsa de școli primare românești în unele sate locuite de ceangăi. A doua ar fi contactul aproape inexistent cu populația ortodoxă. Astfel, comuna Săbăoani din județul Roman, la o populație de 6282 locuitori are abia 140 ortodocși¹; în comuna Pildești, același județ, din 881 locuitori, numai 10 sunt ortodocși, restul fiind ceangăi.

Atitudinea față de statul român

Putem afirma, cu toată certitudinea, că atitudinea ceangăilor este de deplină loialitate. Sunt buni români și patrioți, integrându-se în aspirațiile neamului. Curente șoviniste maghiare nu s-au constatat în mijlocul lor, cu excepțiile de mai jos.

Anul trecut, deci după arbitrajul de la Viena, populația de origine maghiară din Bucovina trecând în partea transilvăneană luată de unguri, doi din preoții lor, anume Laszlo și Elekeș Dionisie, urmau să plece și ei din țară, probabil în Ungaria, în care scop s-au dus la București. Aici (după informații fără posibilități de verificare), prin intermediul și intervenția Legației Ungariei făcută pe lângă Mitropolia Catolică, au reușit să rămână, temporar, în țară și repartizați ca vicari, primul la parohia din comuna Văleni, județul Bacău – unde era paroh preotul Albert Weber – iar secundul la parohia din comuna Valea Seacă, același județ, unde era paroh preotul dr. Petru Pal. Preotul Laszlo s-a dovedit a fi în slujba Ungariei, deoarece a

¹ O excelentă lucrare monografică asupra evoluției ceangăilor din zonă: Liviu Pilat, *Comunități Tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII-XVIII)*, Editura Dumitru Mărtinaș, Bacău, 2002.

început să facă propagandă maghiară prin satele unde păstorea. Astfel, în satul Găiceana, județul Tecuci, pendinte de parohia Văleni, a căutat să câștige pe oameni de partea lui dându-le bani și spunându-le că ceangăii sunt unguri și că țara lor este Ungaria și nu România. Acțiunea i-a reușit până la un punct, convingând pe majoritatea sătenilor să-și părăsească vetrele și să treacă în Ardealul vremelnice, fapt ce nu s-a petrecut însă, deoarece s-a lovit de preotul paroh Albert Weber, care a sesizat Episcopia de Iași cerând chiar să se facă o anchetă, al cărei rezultat a fost mutarea preotului la altă parohie și, ulterior, trimiterea sa din țară.

Al doilea preot, Elekeș Dionisie, a căutat să procedeze ca și primul, însă datorită vigilenței preotului paroh dr. Petru Pal tentativele sale au rămas infructuoase, iar rezultatul a fost îndepărtarea sa din acea comună, fiind trimis ca musafir la parohia din comuna Gherăești, județul Roman până la clarificarea situației sale. Aici însă, preotul Elekeș a încercat din nou să-și pună în aplicare propaganda sa maghiarofilă și, în consecință, s-a dus în satul Iugani, pendinte de parohia Gherăești, locuit în majoritate de ceangăi ce cunosc limba ungară. A convocat la biserică pe enoriașii cunoscători ai limbii lui Arpad și a început să le vorbească în sensul tezei pe care o urmărea. Dascălul bisericii a înștiințat despre aceasta pe vicarul Ion Jicmon de la parohia Gherăești, care a plecat imediat la Iași aducând cazul la cunoștința Episcopiei. Nu știm datorită căror cauze nu s-au luat imediat măsuri de către Episcopia Catolică din Iași, ceea ce a determinat o nouă intervenție a vicarului Ion Jicmon, care intervenție, de această dată, și-a produs efectul, preotul Dionisie Elekeș fiind mutat la Rădăuți și, ulterior, trimis în Ungaria.

Menționăm că acțiunea acestor doi preoți n-a fost în asentiul celorlalți preoți catolici din județul Bacău, întrucât era de natură să provoace un curent maghiarofil în mijlocul ceangăilor din acea regiune, ceea ce ar fi fost dăunător în raporturile cu populația românească și, totodată, le-ar fi creat o situație dificilă față de autorități.

Tot în cadrul acțiunii maghiare, dusă de către agenții Budapestei printre ceangăii din Moldova, este și încercarea de acum circa 3 ani a preotului Antal Savolo și a unui alt preot (al cărui nume nu l-am putut afla) foști la parohia din comuna Luizi-Călugăra, județul Bacău, care au răspândit o carte de rugăciuni scrisă în limba maghiară, ce conținea fraze tendențioase ca acestea: „unde sunt ungurii”, „peste care popor a domnit Ștefan cel Sfânt”, „vechea noastră patrie”, „cu ochii plângând privesc spre patria dispărută”.

Revenind la chestiunea patriotismului și atitudinii loiale a ceangăilor față de Statul Român, vom enumera câteva din faptele ce le-am putut strânge în acest sens:

1. În războiul de la 1877 au luptat și ceangăii, având și ei eroii lor, între care mulți decorați.

2. De asemenea, au luptat și în războiul din 1916-1918, chiar contra ungurilor, fără să se înregistreze acte de trădare din partea lor. Înainte de luptele de la Ghimeș-Palanca sau Oituz, într-un sector, comandanții de unități au primit un ordin prin care erau întrebați dacă este necesar ca ceangăii să fie scoși din linia întâi, deoarece se lupta contra ungurilor. Răspunsul a fost că nu este nevoie să se ia o astfel de măsură, întrucât ceangăii luptă cu același elan ca și ceilalți ostași împotriva dușmanului comun, ungurul. Menționez că numai în comuna Grozești din județul Bacău au fost 72 eroi ceangăi, în afară de invalizi și decorați.

Pe monumentele ce slăvesc pe eroii din Războiul Reîntregirii, printre numele moldovenilor se află și multe de ale ceangăilor.

3. În războiul actual, ceangăii au aceeași atitudine de înalt patriotism, luptând împotriva bolșevismului și dând dovezi de vitejie. Adaug că Regimentele: 27 Dorobanți și 7 Artilerie Grea din Bacău, 14 Dorobanți, 12 Călărași, 24 Artilerie, 8 Obuziere din Roman numără mulți ceangăi. Dl. colonel Manu, comandantul Regimentului 27 Dorobanți Bacău, a avut numai cuvinte de laudă la adresa ceangăilor din regimentul său.

Comportarea față de autorități

Fiind cetățeni loiali, după cum am arătat în capitolul precedent, comportarea lor față de autorități nu poate fi decât aceea pe care o au bunii români. Această afirmație o facem bazați pe faptul că nu s-au înregistrat în rândurile ceangăilor atitudini ostile măsurilor luate de autorități, chiar când acestea au fost de natură excepțională, cum sunt măsurile referitoare la blocarea cerealelor sau la lânii.

Tot la acest capitol, găsesc de cuviință să menționez o situație demnă de remarcat și anume că, în trecut ca și în prezent, în satele moldovene locuite de ceangăi sunt mulți primari dintre aceștia, care s-au evidențiat printr-o rodnică activitate dusă în folosul comunei. Faptul a fost constatat însuși de Dl. Mareșal Ion Antonescu în cursul verii anului trecut când, inspectând comuna Gherăești din județul Roman, al cărui primar era dl. Petru Cobzariu, ceangău, și rămânând mulțumit de modul cum se prezenta comuna și șeful ei, a întrebat pe prefectul de județ din acel timp dacă mai are asemenea primari în județul său.

În încheiere țin să accentuez asupra importanței ce o prezintă problema așa-zişilor ceangăi din Moldova, prin aceea că această populație care întotdeauna s-a arătat loială față de țară, trebuie privită sub alt aspect și nu sub acela de minoritate etnică. *Din moment ce însuși (sic) ei – ceangăii – se socotesc români, simțindu-se jigniți atunci când li se spune unguri, ungureni sau chiar cuvântul de ceangăi, din moment ce ei vorbesc limba*

românească, îmbracă portul românesc, au datinile românești și iau parte la războaiele purtate de nația română, cred, după umila mea părere, că nu pot fi socotiți decât ca români [subl. ns.].

Revine sarcina bisericii noastre ortodoxe, școlilor, Ministerului Propagandei și autorităților administrative ca, printr-o acțiune chibzuit dusă, să șteargă și singurele deosebiri ce-au mai rămas față de populația cealaltă românească și anume religia și, pe unele locuri, limba. Pentru o mai profundă cunoaștere a problemei ceangăilor, înaintăm lucrarea preotului dr. Iosif Petru M. Pal, intitulată „*Originea Catolicilor din Moldova*”¹.

Rezident Principal

/ss/ Ionel Liveanu

Sursa: Centrul C.I. Bacău.

Complectări: Rezidența Principală.

¹ Nu se publică.

ISTORIE

PRECIZĂRI PRIVIND GENEZA ȘI EVOLUȚIA ORAȘULUI BACĂU ÎN SECOLELE XIV – XV*

Dr. Alexandru ARTIMON

Istoria orașului Bacău ne-a preocupat timp de peste 30 de ani, începând cu 1970 și până în prezent. Pasiunea pentru studierea arheologică și istorică a acestui centru urban ne-a fost inoculată de regretatul prof. univ. dr. Dimitrie Ciurea, de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” Iași, la care am reușit la doctorat în 1972 și căruia îi suntem profund recunoscători. Pentru realizarea tezei cu tema: *Zona economică Bacău – Tg. Trotuș – Adjud în secolele XIV – XVII*, trebuia să aducem noi argumente privind istoria orașului Bacău, dar și a celorlalte centre urbane, Tg. Trotuș și Adjud, prin efectuarea unor ample cercetări istorice și arheologice.

În ceea ce privește orașul Bacău, care reprezintă esența acestor rânduri, ne vom referi la principalele etape în cercetarea arheologică și istorică a acestui centru urban, care să ne conducă în final, la geneza și evoluția lui în secolele XIV-XV.

La început, este necesar să menționăm că pentru realizarea acestui deziderat, am fost sprijiniți de regretatul prof. Iulian Antonescu, fost director al Muzeului de Istorie din Bacău, de colaboratorul nostru pe șantierul arheologic Precista-Bacău, prof. dr. Ioan Mitrea, de prof. univ. dr. Mircea D. Matei, de la Institutul de Arheologie București, de colegii de la instituția noastră muzeală.

De asemenea, se cuvine să menționăm sprijinul acordat de prof. dr. Dumitru Zaharia, fost director și de actualul director prof. Vilică Munteanu de la Arhivele Naționale Bacău, care ne-au pus la dispoziție, cu generozitate, pentru consultare, colecțiile de documente istorice de la această instituție.

Un gând de apreciere se îndreaptă către prof. univ. dr. Victor Spinei, de la Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, care, după decesul prof. Dimitrie Ciurea, a preluat conducerea tezei de doctorat, cu un titlu parțial modificat: *Civilizația medievală urbană din sud-vestul Moldovei în secolele XIV-XVI (centrele urbane Bacău – Tg. Trotuș – Adjud)*, căruia îi mulțumim pentru sugestiile și observațiile formulate¹.

* Dedic aceste rânduri împlinirii a 600 de ani de la prima atestare documentară a orașului Bacău, 6 octombrie 1408, care va avea loc în anul 2008

¹ Teza de doctorat *Civilizația medievală urbană din sud-vestul Moldovei în secolele XIV-XVI (centrele urbane Bacău-Tg. Trotuș-Adjud)* are 431 pagini și 148 ilustrații, fiind susținută la 1 mai 1999, la Universitatea „Al. I. Cuza” Iași. În acest cadru doresc încă o dată să le mulțumesc membrilor Comisiei pentru sprijinul acordat și observațiile formulate cu acest prilej. Teza poate fi consultată la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu” Iași

Un loc central în teza de doctorat l-a reprezentat istoria orașului Bacău în secolele XIV-XVI, unde o parte din gândurile și ideile exprimate, le-am publicat cu un an înainte de susținerea tezei, într-o lucrare a noastră¹.

Pentru o cunoaștere corectă a datelor privind istoria Bacăului, enunțată de noi în teza de doctorat, dar și în alte lucrări, de către cercetători și marele public, în vederea evitării unor confuzii, sunt necesare unele precizări privind geneza și evoluția orașului în secolele XIV-XV².

În acest scop menționăm că primele investigații arheologice s-au întreprins la Bacău, între anii 1967-1968, de către prof. Iulian Antonescu, care s-au finalizat cu descoperirea zidurilor Casei voievodale, ce aparținea Curților domnești de la Bacău³. De asemenea, date valoroase asupra acestei descoperiri ne-a oferit Iulian Antonescu într-un interviu dat unui corespondent al ziarului local⁴.

În 1970 au continuat cercetările arheologice în curtea bisericii Precista, colectivul fiind format din Iulian Antonescu, responsabil științific de șantier, Alexandru Artimon, de la Muzeul de Istorie și Ioan Mitrea, de la Institutul Pedagogic de 3 ani din Bacău. În 1972, prin plecarea la București a prof. Iulian Antonescu, fiind numit Directorul Direcției Muzeelor, în componența șantierului au rămas Alexandru Artimon și Ioan Mitrea.

Zona în care s-au efectuat cercetările arheologice este situată în partea central-estică a orașului și a beneficiat de avantajul că în perimetrul Curții bisericii Precista nu s-au ridicat construcții edilitar-gospodărești de mare amploare, ca în alte părți ale Bacăului și ne-a oferit posibilitatea să avem o situație mai clară stratigrafică asupra locuirii umane, din cele mai vechi timpuri până în secolul al XVI-lea.

În vederea cercetării metodice a vestigiilor arheologice existente în acest perimetru, ce cuprindea terenul bisericii Precista, dar și terenurile din imediata apropiere, în perioada anilor 1970-1990 au fost trasate un număr de 40 secțiuni și mai multe casete, dispuse astfel încât, în funcție de formele de teren, dar și de posibilitățile reale de lucru, să se obțină cât mai multe date și observații privind așezările umane de aici (Fig. 1).

Dacă ne referim la stratigrafia locului pe care l-au cuprins săpăturile arheologice, trebuie să menționăm că o bună parte din terenul cercetat a fost

¹ Alexandru Artimon, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Tg. Trotuș, Adjud)*, Ed. Documentis, Iași-Bacău, 1998, 180 p. și 111 ilustrații

² Reamintim în acest sens: Miluță Bortă, Dumitru Popa și Eugen Șendrea, *Monografia municipiului Bacău*, Bacău, 2005, p. 19-21, unde apar multe confuzii și inadvertențe privind cercetările arheologice de la Bacău

³ A se vedea studiul: Iulian Antonescu, *Curțile domnești din Bacău*, în *Carpica*, II, 1969, p. 331-342

⁴ *Curtea domnească de la Bacău. O filă de istorie inedită din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Steagul Roșu*, An 25, nr. 5466 din 6 septembrie, 1970, p. 3 (interviu realizat de Roni Căciularu)

deranjat de cimitirul care a luat ființă în jurul bisericii Precista, începând cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea și care a durat până în secolul al XIX-lea. Gropile mormintelor au distrus stratigrafia din anumite zone, ceea ce a îngreunat stabilirea nivelelor de locuire de-a lungul secolelor.

O situație mai clară stratigrafică s-a obținut în cadrul secțiunilor XV, XXXIV și XXXVI.

Cu acest prilej s-a observat că baza săpăturii este, fără excepție, reprezentată de solul viu de culoare galbenă. La partea superioară a solului viu, și fără ca până în prezent să fi aflat un complex anume căruia să-i aparțină, sau să se înscrie într-un strat continuu de cultură, au apărut în anumite porțiuni fragmente ceramice din epoca bronzului (culturile Monteoru și Noua). Urmează un strat de culoare brun-cafeniu corespunzător nivelului prefeudal de locuire (secolele IV-V și VI-VII). Peste acest strat de locuire se suprapune un strat de pământ cenușiu deschis, în care sunt prezente fragmente ceramice caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea. Stratul imediat următor corespunde nivelului de locuire din a doua jumătate a secolului al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea.

Reținem faptul observat în timpul cercetării că aici a avut loc o răzuire a limitei superioare a stratului de la sfârșitul secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea, operațiune efectuată pentru amenajarea Curții domnești. În acest sens, s-a observat existența unei dungii de pământ galben care provenea de la construcțiile ridicate aici în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Peste această dungă de pământ galben s-a amenajat pavajul compus din pietre de râu și carieră. În sfârșit, deasupra acestui strat, se găsește un pământ amestecat în care s-au găsit materiale arheologice din secolele XVII-XIX¹.

În rândurile care urmează nu ne vom ocupa de perioada veche (epoca bronzului – culturile Monteoru și Noua) și de epoca formării poporului român (secolele IV-V și VI-VII), întrucât ele au format obiectul unor lucrări întocmite de colaboratorul nostru pe acest șantier, prof. Ioan Mitrea².

Referitor la așezarea medievală de aici, din a doua jumătate a secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea și la Curtea domnească, din a doua jumătate a secolului al XV-lea – prima jumătate a

¹ Al. Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală din secolele XIV-XV de la Curtea domnească - Bacău*, în *Carpica*, VIII, 1976, p. 193-195, fig. 2

² I. Mitrea și Al. Artimon, *Descoperiri prefeudale la Curtea domnească - Bacău*, în *Carpica*, IV, 1971, p. 225-252; I. Mitrea, *Contribuția cercetărilor arheologice de la Curtea domnească din Bacău și Davideni-Neamț, la cunoașterea epocii secolelor VI-VII e.n. din Moldova*, în *Studii și cercetări științifice*, Bacău, 1972, p. 5-72; idem, *Milenii de locuire în vatra orașului Bacău și împrejurimilor, până la prima menționare documentară a localității*, în *Carpica*, XVI, 1984, p. 23-50; Al. Artimon și I. Mitrea, *Bacău - reședință voievodală*, Bacău, 1996, p. 14-36

secolului al XV-lea, o vom trata în sinteză, întrucât aceste descoperiri, dată fiind importanța lor pentru orașul Bacău, au format obiectul unor numeroase studii și lucrări¹.

În perimetrul curții bisericii Precista și în zonele din imediata apropiere au fost descoperite un număr de cinci locuințe și două cuptoare din secolele XIV-XV (Fig. 1). Nu încapă nici o îndoială că au fost mai multe locuințe, așa cum rezultă din găsirea în perimetrul săpat de noi a unor numeroase fragmente ceramice, urme de vetre și chirpic, dar aceste locuințe au fost distruse de intervențiile ulterioare legate de amenajarea Curții domnești, iar mai târziu de cimitirul medieval care a luat ființă, începând cu mijlocul secolului al XVI-lea – secolul al XIX-lea, în jurul bisericii Precista.

Locuințele descoperite aici sunt de suprafață, dar și adâncite în pământ, situație întâlnită și în alte centre urbane din Moldova. În umplutura pământului scos din ele s-au descoperit fragmente ceramice, vase de diferite tipuri întregi și întregibile, obiecte de fier (unelte meșteșugărești, unelte agricole, unelte de întrebuințări gospodărești), obiecte de podoabă și monede locale și străine. În afara locuințelor s-au descoperit și două cuptoare: unul de uz casnic și altul de ars oale, aparținând așezării din secolele XIV-XV² (Fig. 2).

Se remarcă în primul rând bogatul material arheologic format din ceramică, care, după tehnica de lucru, compoziția pastei, ardere și forme se împarte în două categorii:

Prima categorie, mai numeroasă, o formează ceramica lucrată dintr-o pastă relativ bine frământată, de culoare cărămidie (majoritară) sau cenușie. Fragmentele ceramice cele mai numeroase provin de la oale-borcan, căni, castroane, capace și opaite (Fig. 3-4). Decorul predominant este cel canelat. Subliniem că ceramică găsită aici are apropiate analogii cu cea de la Suceava, Iași, Baia, Roman, fiind încadrată cronologic la sfârșitul secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea³.

A doua categorie o constituie ceramica lucrată dintr-un lut de foarte bună calitate, în amestecul căreia s-a folosit un nisip fin. Lucrată la roata rapidă, această ceramică are pasta foarte bine frământată, vasele prezentând

¹ Al. Artimon și I. Mitrea, *op. cit.*, p. 191-224; Al. Artimon, *Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*, în *Carpica*, XIII, 1981, p. 18-20; idem, *Noi contribuții arheologice privind Curtea domnească din Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1987, p. 285-299; idem, *Date istorice și arheologice cu privire la Curtea domnească din Bacău*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Momente istorice și de artă*, 2, 1987, p. 3-12; idem, *Considerații istorico-arheologice privind geneza și evoluția orașelor medievale din sud-vestul Moldovei*, în *Carpica*, XXIV, 1993, p. 70-75; Al. Artimon și I. Mitrea, *Bacău - reședință...*, p. 48-49 și 66-76; Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 45-83

² Al. Artimon și I. Mitrea, *Așezarea medievală...*, p. 195-200

³ *Ibidem*, p. 209, notele 24-27

în spărtură un aspect compact, fără spații goale. În majoritatea cazurilor, ceramica din această categorie este de culoare cenușie și mai rar roșie.

Ceramica de acest tip se compune din fragmente provenind de la câni cu toartă și gura trilobată, câni cu gura în formă de cioc, ulcioare cu toartă, cupe și pahare (Fig. 5-8).

Decorul cel mai des întâlnit se compune din linii oblice paralele, dispuse în triunghiuri, benzi de linii oblice paralele, întretăiate de alte linii izolate, decor în rețea. De asemenea, s-au identificat și unele fragmente ceramice ce au un decor realizat cu roțița dințată și cu ruloul. Sunt vase care au un decor caracterizat prin motivul ștampilat, cu figuri în relief (Fig. 8).

Tipurile de vase de la Bacău – biserica Precista, au analogii cu descoperiri similare de la Suceava, Roman, Baia, Siret, datate la sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea¹.

Această ceramică descoperită la Precista-Bacău aparține unor coloniști germani, dar în același timp ar putea să fi fost adusă de negustori străini².

În zona cercetată s-au descoperit obiecte din metal (cuie, piroane, cataramă, cuțite, vârfuri de săgeți). De asemenea, menționăm găsirea unor valoroase monede emise de voievozii Moldovei: Petru I Mușat (1375-1391), Ștefan I Mușat (1394-1399), Alexandru cel Bun (1400-1432), Ștefan al II-lea (1433-1435)³ (Fig. 9).

Descoperirile arheologice enunțate, mai sus, au o valoare deosebită pentru istoria de început a orașului, ceea ce ne-a determinat să investigăm și alte zone din perimetrul centrului urban. Scopul pe care l-am urmărit era să stabilim vatra veche a orașului, iar pe baza descoperirilor efectuate, să descifrăm geneza și evoluția lui în secolele XIV-XV.

Înainte de a prezenta cercetările arheologice întreprinse în alte zone ale orașului Bacău, considerăm necesar să ne referim la descoperirile de la Precista din epoca lui Ștefan cel Mare (1457-1504).

Se știe faptul că Ștefan Voievod, după războaiele purtate cu turcii la Vaslui (1475) și Valea Albă (1476), a hotărât să organizeze administrativ partea de sud a Moldovei și să stabilească la Bacău reședința pentru fiul său cel mai mare, Alexandru.

Pentru aceasta, în zona central-estică a orașului s-a întreprins un vast program de construcții, prin preluarea de către domnie a unei întinse zone și

¹ Ibidem, p. 217, vezi și notele 37-40; Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 54-57

² Al. Artimon, *Ceramica fină de uz comun din secolele XII-XV descoperită în centrele urbane din sud-vestul Moldovei*, în *Arheologia Medievală*, I, Reșița, 1996, p. 160; idem, *Civilizația medievală...*, p. 56-57

³ Idem, *Civilizația medievală...*, p. 57-59

după eradicarea locuințelor ce aparțineau orășenilor, s-a ridicat complexul arhitectonic Curtea domnească¹.

Izvoarele scrise sunt sărace în clarificarea unor date privind perioada când s-a construit ansamblul domnesc, menționat mai sus. Despre existența unei Curți domnești la Bacău avem o mențiune într-un document din 20 aprilie 1491, în care Ștefan cel Mare dăruiește mănăstirii Tazlău un sat „ascultător de Curțile de la Bacău”².

Relatări despre Curtea domnească din Bacău sunt foarte puține și reamintim aici descrierile călătorului străin Marcus Bandini, venit în acest oraș în 1646 și care arată că în partea de miazăzi era un palat aflat în ruine³.

În aceste condiții, un rol important l-au avut cercetările arheologice întreprinse la Precista-Bacău, între anii 1967-1968 și 1970-1990, care au scos la lumină și un nivel de locuire din epoca lui Ștefan cel Mare.

Cu acest prilej s-au descoperit fundațiile unor construcții ce aparțineau curților domnești de la Bacău⁴.

În primul rând s-a dezvelit integral fundația *Casei domnești*, ce se afla la 35 m est de biserica Precista, de formă dreptunghiulară, alcătuită din zidărie de piatră brută, legată cu mortar și având dimensiunile la exterior de 17,90 X 8,50 m.

Beciul Casei domnești era format din două încăperi, unde se depozitau proviziile domnești (Fig. 10).

Prima încăpere, mai mare, cu dimensiunile de 12,50 X 6,20 m, are patru stâlpi în axul longitudinal. Stâlpii de capăt, cu dimensiunile de 1,08 X 1,05 m și 1,12 X 0,95 m, sunt adosați pereților, atât în elevație, cât și în fundație. Stâlpii din mijloc, cu dimensiunile de 1,23 X 0,99 m, sunt lucrați din piatră brută și legați cu mortar. În peretele de est sunt două nișe gemene, cu arce din cărămidă. Rolul acestor nișe era acela de a ilumina această încăpere, iar cel al stâlpilor de a sprijini bolta beciului, construită din cărămidă (Fig. 11/2).

A doua încăpere (mai mică – camera scărilor) are dimensiunile de 6,25 X 2,15 m. În peretele de nord și cel ce despărțea camera mică de cea mare, au fost descoperite urmele treptelor de lemn. S-au identificat 11 trepte. Golul de comunicare între încăperi are un frumos ancadrament de piatră, înalt de 1,88 m.

¹ Idem, *Mărturii istorico-arheologice privind orașele din sud-vestul Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare*, în lucrarea *Ștefan cel Mare și Sfânt în memoria băcăuanilor*, Bacău, 2004, p. 101-156

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, I. București, 1913, p. 463-465

³ V. A. Urechia, *Codex Bandinus*, București, 1895, p. 43

⁴ Al. Artimon, *Mărturii istorico-arheologice...*, p. 112, nota 32

În peretele de nord al camerei scărilor, în dreptul platformei de pornire a treptelor sunt două nișe cu arce și zidărie de cărămidă, folosite pentru iluminat (Fig. 11/1).

Casa domnească avea la suprafață cel puțin parter și un etaj, în care se aflau camerele voievodale, cu pereții căptușiți cu plăci de teracotă smălțuite și nesmălțuite, sobe de încălzit, având cahle cu reprezentări florale, heraldice, vegetale, figurative, geometrice și zoomorfe.

În al doilea rând s-au dezvelit integral fundațiile *turnului locuință* – de apărare – al Curții domnești, de plan dreptunghiular, cu laturile în exterior de 12,80 X 10,80 m și ziduri groase de 1,40 m. În interiorul construcției au fost amplasați doi stâlpi de piatră cu dimensiunile de 1,10 X 1,50m, dispuși axial, la interval de 2,70 m și lățime de 1,00 m. Cu acest prilej au fost dezvelite nouă trepte de intrare în beci, construite din pietre legate cu mortar, fiecare cu o lățime de 0,30 m (Fig. 12; Fig. 13).

Poziția în care a fost amplasată această construcție, forma și dimensiunile ei, adâncimea fundațiilor, conduc la ipoteza că aici se afla turnul de apărare al Curții domnești, înalt de cca. 25 m, cu beci și locuințe la parter și etaj, cu creneluri la partea superioară și care avea rolul de a supraveghea întreaga zonă central-estică a orașului, pe importantul drum comercial de pe Valea Siretului, cu ramificațiile lui spre Țara Românească și Transilvania. În această clădire erau adăpostiți cei care alcătuiau corpul de pază al Curții domnești.

Coroborarea izvoarelor scrise cu cele arheologice ne-au condus la ipoteza că aceste construcții au fost ridicate după anul 1476 (Fig. 14).

Din datele arheologice obținute a reieșit că aceste construcții au funcționat până în primele decenii ale secolului al XVI-lea. Astfel, în ultimul strat de umplutură din pivnița Casei domnești, format din pietre, cărămizi, mortar, fragmente ceramice, obiecte de fier, cărbuni și cenușă, s-a descoperit o monedă de argint, de tipul dinar, emisă în anul 1517, de Ludovic al II-lea pentru Ungaria. Descoperirea acestei monede, în ultimul strat ce provenea de la incendierea și distrugerea complexului Curților domnești (Casă și Turn de apărare), a avut loc, după anul 1517, probabil în perioada domniei lui Ștefăniță Voievod (1517-1527), sau a primei domnii a lui Petru Rareș (1527-1538), când în Moldova pătrund oștile turcești, la 1538, conduse de sultanul Soliman Magnificul.

Imediat după această perioadă, în jurul bisericii Precista și al acestor construcții distruse, a început să se formeze un cimitir de caracter orășenesc și mănăstiresc, așa cum au demonstrat-o cercetările arheologice. La cele mai vechi morminte s-au găsit monede din anii 1538, 1543, 1556 etc.

În concluzie merită să relevăm bogăția și varietatea materialului arheologic descoperit la Casa domnească și Turnul de apărare, care ne dovedește gustul și rafinamentul existent la Curțile domnești din vremea lui

Ștefan cel Mare, intensă viață spirituală existentă și contactul cu lumea și civilizația occidentală și orientală (Fig. 15-20).

Din Complexul Curților domnești de la Bacău face parte și biserica Precista, construcție făcută din piatră și cărămidă în stilul specific epocii lui Ștefan cel Mare. Biserica este bine proporționată, sveltă, de plan treflat, cu turlă pe naos, având o lungime de 25,68 m, iar lățimea pronaosului de 9,62 m, lărgimea naosului de 8,12 m și lărgimea în dreptul absidelor de 11,24 m (Fig. 21/1).

Pronaosul este supralărgit, de formă pătrată, cu intrarea spre vest și două ferestre spre sud și nord. Asemenea pronaosuri sunt și la alte biserici ridicate de Ștefan cel Mare, precum cele de la Dorohoi, Vaslui, Popăuți-Botoșani și Iași.

Naosul are abside laterale semicirculare în interior și cu câte cinci laturi în exterior. Absida altarului, semicirculară în interior și cu nouă laturi în exterior, este flancată de nișele pronaosului și diaconiconului. Pronaosul este boltit în calotă sferică pe pandantivi și arcuri.

Bolți moldovenești, cu arcade piezișe, se ridică deasupra naosului. Turla, cilindrică în interior, prezintă în exterior opt fețe. E așezată pe o primă bază de secțiune pătrată, din zidărie de piatră și cu a doua stelată cu 12 vârfuri de cărămidă.

Rezistența construcției este determinată și de faptul că s-au construit ziduri groase de 1,20 m, precum și două contraforturi exterioare laterale de mari dimensiuni și lucrate cu mult meșteșug.

Pisania din piatră, așezată în exterior, pe zidul de intrare în stânga ușii, reprezintă un document important pentru ctitor și are următorul conținut: „*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, binecinstitorul și de Hristos iubitorul Io Alexandru Voievod, Fiul lui Ștefan Voievod, domn al Țării Moldovei, a zidit această casă întru numele preacuratei Născătoare de Dumnezeu și pururea Fecioarei Maria și s-a sfârșit în anul 6999 (1491), luna ianuarie I*” (Fig. 22/2)¹.

Ctitorul bisericii, Alexandru Voievod a avut grijă de monument, dăruindu-i proprietăți și bunuri materiale. La 23 aprilie 1491, Alexandru îi donează un frumos Tetraevanghel, lucrat de un mare artist al vremii, Teodor Mărișescul și care actualmente se păstrează în Muzeul de Istorie din Moscova². De asemenea, ctitorul dăruiește bisericii Precista un frumos

¹ G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 61-62

² M. Berza, *Trei tetraevanghele ale lui Teodor Mărișescul în Muzeul de Istorie din Moscova*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, p. 589-590

Panaghiar, care se află astăzi în colecțiile Muzeului Național de Artă al României¹.

În rândurile de mai sus am prezentat câteva date privind biserica Precista, care făcea parte din ansamblul Curților domnești de la Bacău. Istoria și evoluția ei în timp a format obiectul unor lucrări întocmite de specialiști².

Referitor la viața și activitatea lui Alexandru Voievod, ctitorul Curții domnești și bisericii Precista, nu ne mai referim în rândurile ce urmează, deoarece ne-am ocupat cu altă ocazie în studiile și lucrările noastre³.

Analiza întreprinsă de noi asupra descoperirilor arheologice de la biserica Precista, care au o importanță deosebită pentru istoria Bacăului, ne-a determinat, la vremea respectivă, să continuăm investigațiile și în alte zone ale orașului (Fig. 22).

În acest scop ne-am axat cercetările în perimetrul curții bisericii catedralei Sf. Nicolae, mai ales că în imediata ei apropiere, în 1966, cu prilejul efectuării unor lucrări de canalizare, s-au descoperit unele morminte, care aveau ca inventar monede, din care s-au recuperat două piese monetare, din care una cu valoarea de dublu gros, era emisă de voievodul Moldovei, Ștefan al II-lea (1433-1435), iar cealaltă, emisă de Ștefăniță Voievod (1517-1527), pentru Moldova.

Pentru clarificarea acestei situații, în anii 1971-1972 s-au întreprins ample cercetări arheologice ce au constatat din opt secțiuni și mai multe casete (Fig. 22/2; Fig. 23)⁴. În suprafața cercetată s-a observat că cel mai vechi nivel de locuire aparține sfârșitul secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea. Cu acest prilej s-au descoperit fragmente ceramice caracteristice acestei perioade istorice, identice cu cele găsite la biserica Precista. De asemenea, s-a găsit o monedă din categoria jumătăților de groși, emisă de voievodul Moldovei, Alexandru cel Bun la 1408⁵.

Aceste urme de locuire au fost identificate numai în anumite porțiuni din zona cercetată, întrucât majoritatea terenului a fost răscolit de

¹ *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 406-408

² Ne referim doar la o parte din aceste lucrări: Teodor Zota, *Istoricul bisericii Precista din Bacău*, Bacău, 1911; Grigore Tăbăcaru, *Bisericile Bacăului*, Bacău, 1927; G. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, în *BCMI*, București, 1926, p. 61-64; Al. Artimon, I. Mitrea, *Bacău. Reședință voievodală*, Bacău, 1996; D. Zaharia, *Argumente privind păstrarea construcției bisericii Precista din Bacău, ctitorită de Alexandru Voievod*, în *Cronica Episcopiei Romanului și Hușilor*, VII, 1994, p. 268 și urm.; Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 78-82; C. Tomozei și Elena Tomozei, *Biserica Precista din Bacău*, Bacău, 2001, p. 7-179

³ Al. Artimon și I. Mitrea, *op. cit.*, p. 56-62; Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 63-68; idem, *Mărturii istorico-arheologice...*, p. 116-126

⁴ Al. Artimon, *Contribuții arheologice...*, p. 20-22

⁵ O. Iliescu, *Moneda în România*, București, 1970, p. 27

construcțiile ridicate aici începând cu secolul al XVI-lea și de mormintele îngropate în suprafața cercetată de noi.

Cercetările arheologice au avut ca rezultat principal dezvelirea fundațiilor unei biserici, anterioare catedralei, ridicată între anii 1848-1850, și a unor morminte din secolele XVI-XIX.

Lucrările întreprinse la zidurile acestui vechi monument istoric, au fost îngreunate de faptul că anumite porțiuni din această construcție au fost distruse de actuala biserică și de cavourile unor morminte din secolele XVIII-XIX, iar alte părți ale bisericii, n-au putut să fie cercetate din cauza unor condiții obiective (existența unui gard de piatră ce n-a putut să fie demantelat, cât și a Bulevardului Unirii).

Cu toate acestea, s-a reușit să se dezvelească zidurile altarului bisericii, o parte din naosul construcției și anumite suprafețe din pavajul bisericii (Fig. 23).

Din observațiile efectuate, în această etapă, a reieșit că biserica a fost construită la sfârșitul secolului al XV-lea, deoarece pe nivelul de construcție, acolo unde a fost surprins, s-au găsit fragmente ceramice din această vreme. Mormintele cele mai vechi dezvelite în suprafața cercetată erau din secolele XVI-XVII, aveau ca inventar monede, emisiuni străine, de la Wladislav II (1490-1516), Sigismund I (1506-1548), Ferdinand I (1527-1564), Maximilian II (1564-1576), Rudolf II (1576-1608), Matei II (1608-1619), Christina (1622-1654)¹.

În 1983 au continuat cercetările arheologice în zona catedralei Sf. Nicolae, de dezvelire integrală a bisericii descoperite aici în anii 1971-1972. Aceste cercetări au fost posibile datorită modificării Bulevardului Unirii și demantelării gardului de piatră care era deasupra zidurilor de nord și vest ale bisericii. Săpăturile arheologice întreprinse în 1983 au relevat că datele obținute în anii anteriori sunt în cea mai mare parte conforme cu cele enunțate de noi, într-un articol publicat în 1981².

S-a dovedit, din nou, că cel mai vechi nivel de locuire aparține secolului al XIV-lea. Acest lucru a fost surprins pe întreaga suprafață cercetată în 1983. De asemenea, s-a observat în zona de nord a interiorului pronaosului că zidurile bisericii au tăiat un nivel de locuire din secolele XIV-XV. În această zonă s-a descoperit o locuință aparținând unui meșteșugar, construită la sfârșitul secolului al XIV-lea și incendiată în a doua jumătate a secolului al XV-lea. În umplutura pământului scos din această locuință s-au găsit numeroase fragmente ceramice, identice cu cele de la Precista, obiecte de os și fier și multe bucăți de zgură și lupe, care provin, cu certitudine, de la atelierul acestui meșteșugar.

¹ Monedele se păstrează în colecțiile Muzeului de Istorie din Bacău

² Al. Artimon, *Contribuții arheologice...*, p. 20-22

În cadrul cercetărilor de dezvelire a bisericii, s-a observat că unele porțiuni de ziduri au fost distruse de cavourile unor morminte din secolul al XIX-lea, ceea ce îngreunează reconstituirea cu exactitate a planului bisericii și a etapelor de refacere a acestui monument.

Astfel, în partea de nord a bisericii, mai multe cavouri au distrus porțiuni din zidul naosului, iar în partea de sud, alte cavouri au distrus porțiuni din zidurile naosului și pronaosului. Ca urmare a cercetărilor întreprinse în 1983 s-a reconstituit mai clar planul bisericii, cât și datarea construirii ei.

Din cele observate, a reieșit că biserica are o lungime de 18 m la exterior, iar în interior de 15 m. Ea este alcătuită din altar, naos și pronaos. Absida altarului, de formă poligonală, este formată din cinci laturi la exterior și semicirculară în interior. Pronaosul de formă poligonală, are trei laturi, atât la exterior, cât și la interior (Fig. 24)¹.

Această dispunere a altarului și pronaosului corespunde cu cea a bisericii din Bălinești – Suceava, ridicată, între 1494-1499, de logofătul Tăutu Ion, mare dregător al lui Ștefan cel Mare². În partea exterioară a altarului au fost surprinse trei contraforturi.

După unii cercetători, planul bisericii descoperite aici, prezintă apropiate analogii cu biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț, construită de Ștefan cel Mare între anii 1497-1498³.

În concluzie, se poate preciza că fundațiile bisericii erau alcătuite din pietre de carieră de dimensiuni mari, mijlocii și mici, prinse cu un mortar alcătuit din var, nisip și cărbune. De asemenea, biserica a fost construită la sfârșitul secolului al XV-lea în plan treflat, cu absidele laterale semicirculare, absidele altarului și pronaosului fiind poligonale. Imediat după construirea bisericii, în jurul ei a început să se formeze un cimitir, iar mormintele cele mai vechi dezvelite sunt din prima jumătate a secolului al XVI-lea. Investigațiile arheologice întreprinse în interiorul bisericii au arătat că monumentul, după refaceri repetate în decursul vremurilor, a fost distrus la mijlocul secolului al XIX-lea și s-a ridicat actuala catedrală, între anii 1848-1850.

Descoperirile întâmplătoare și cercetările arheologice întreprinse de noi, au scos la suprafață existența unor morminte din prima jumătate a secolului al XV-lea, ceea ce ne-a oferit prilejul să emitem ipoteza că, în partea de nord-est față de biserica descoperită de noi, era o altă ctitorie de cult, de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Existența în acest perimetru a unor clădiri și blocuri de locuințe, nu ne-a permis o cercetare arheologică

¹ Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 62; idem, *Mărturii istorico-arheologice...*, p. 127-128

² V. Drăguț, *Arta gotică în România*, București, 1979, p. 172

³ Preot Ioan Mares, *Biserica Sf. Nicolae din Municipiul Bacău*, Bacău, 1983, p. 54-56

sistematică, care să scoată la lumină biserica din secolul al XIV-lea și alte morminte din secolul al XV-lea.

Pentru verificarea zonei vechi a orașului Bacău, s-a întreprins un sondaj de informare în curtea bisericii catolice (Fig. 22/3), cu care prilej s-au recuperat fragmente ceramice caracteristice celei de-a doua jumătăți a secolului al XIV-lea – prima jumătate a secolului al XV-lea. De asemenea, s-au găsit și alte materiale arheologice (ceramică, fragmente de la cahle) din secolele XVI-XIX. Această zonă, în care s-a ridicat biserica catolică, făcea parte din vatra veche a orașului. Datorită faptului că cercetările noastre s-au axat pe un spațiu redus, nu ne putem pronunța asupra vechimii acestei biserici.

Din izvoarele scrise, reiese că această biserică exista în secolul al XVI-lea. În vizita întreprinsă de misionarul catolic Bernardino Quirini la Bacău, în 1599, acesta menționează două biserici de rit catolic, între care, una închinată Sfântului Nicolae, care „este de lemn, nu are obiecte de cult și este foarte săracă”¹.

Materialele arheologice recuperate, poziția acestei biserici în vatra veche a orașului, ne sugerează ideea că această construcție ar exista încă din secolul al XV-lea.

O contribuție deosebită la cunoașterea unor aspecte din istoria orașului, au adus-o cercetările arheologice întreprinse în 1975, pe strada Lucrețiu Pătrășcanu la nr. 14 (Fig. 22/4), în grădina locuitorului Dobre Anastas (astăzi blocul de locuințe Pătrășcanu). În perimetrul de teren ce l-am avut la dispoziție, am trasat mai multe secțiuni și casete, pentru verificarea acestei zone vechi a orașului. Rezultatele investigațiilor noastre au fost mai mult decât mulțumitoare, în sensul că în această zonă s-a identificat un nivel de locuire ce aparținea secolelor VI-VII. De asemenea, s-a descoperit și un nivel de locuire din secolele XIV-XV. Evident că în perimetrul cercetat de noi au apărut și materiale arheologice din secolele XVI-XIX, printre care s-a găsit și o monedă turcească de aur, emisiune de la sultanul Mahmud II (1808-1839), bătută în anul 1836.

Obiectivul principal pe care l-am avut în atenție, a fost cercetarea unui vechi cimitir. Într-adevăr, în secțiunile și casetele trasate s-au dezvelit un număr de 20 morminte, care făceau parte dintr-un întins cimitir. Pe baza observațiilor stratigrafice, a obiectelor ceramice găsite în gropile mormintelor, reiese că cimitirul datează din secolele XV-XVII.

Studierea mormintelor ne-a oferit posibilitatea să emitem observații asupra felului de înmormântare, a ritului și obiectelor de inventar. S-a constatat că înhumarea s-a făcut la unele morminte în groapă simplă, iar la

¹ *Călători străini despre Țările Române*, IV, București, 1972, p. 37

alte în sicrie. Adâncimea la care se aflau scheletele, față de nivelul actual de călcare, variază între 1,00-1,50 m.

Ritul de înmormântare era cel creștin, înhumații fiind orientați cu capul la vest și picioarele la est. Un detaliu, care deosebește între ele mormintele, este poziția brațelor. Sub acest aspect, au apărut schelete cu ambele brațe încrucișate pe piept sau abdomen, altele având un braț paralel cu corpul, iar al doilea îndoit pe piept sau în regiunea abdomenului. În morminte nu s-au găsit piese de inventar¹.

Din constatările întreprinse a reieșit că cimitirul se întindea pe o mare suprafață, dar din motive obiective (construcțiile actuale și terenul cultivat din jurul lor) nu a putut să fie cercetat integral. Într-o zonă apropiată se afla construcția de cult (biserica), care era mai veche decât cimitirul.

Din analiza unor izvoare scrise reiese că în această zonă a orașului a existat vechea biserică catolică, transformată în sediul episcopiei catolice, la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea. Această construcție a durat până la 1676, când datorită revărsărilor pârâului Negel și Bistriței, se prăbușește.

Un martor contemporan ne relatează că la intrarea lui în serviciu a găsit „... *biserica din Bacău, departe numai vreo cincizeci de pași de Bistrița, rău foarte repede și primejdios de trecut; m-am străduit a repara biserica amenințată cu prăbușirea, dar în zădar... Mai târziu, am făcut să iasă la lucru orașul și satele din împrejurimi, dar după ce făcusem și aproape sfârșisem zăgazul pentru abaterea apei, veni o ploaie care ținu neîntrerupt o săptămână și într-aceea surpându-se pământul de furia râului, ... biserica se năruie cu mare zgomot, împotriva tuturor așteptărilor noastre, ca una care, oricum, nu era tocmai lângă apă, ... în ziua de 21 septembrie 1676*”².

În concluzie, pe baza izvoarelor arheologice și scrise, a studierii zonei vechi a orașului, aici a existat veche biserică catolică, cu hramul „Adormirea Sfintei Fecioare Maria” și cimitirul din jurul ei, transformată în episcopie catolică, la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea.

Din izvoarele scrise care se referă la orașul Bacău, evidențiem vizita la Bacău, la 1599, a misionarului catolic Bernardino Quirini. El arăta: „*Am vizitat orașul („Bachon”) și biserica din Bacău, care mi-a fost desemnată de scaunul apostolic ca biserica mea episcopală în acest oraș și în satele învecinate unde sunt cam 4000 de cămine, din care 216 familii sunt latini și catolici, iar sufetele sunt 1692 (datele acestea sunt totuși exagerate – s. n.). Aici sunt două biserici, una clădită din piatră, închinată Sfintei Marii și alta de lemn, închinată Sfântului Nicolae... Biserica de piatră este mare și*

¹ Al. Artimon, *Contribuții arheologice...*, p. 23

² *Revista catolică*, Anul I, 1912, nr. 4, p. 579-580

cuprinzătoare. Principele (voievodul Moldovei) la cererea mea, pentru a-mi face o favoare a acoperit-o toată din nou și a cheltuit peste 500 de scuzi de aur. Biserica cealaltă este de lemn, nu are obiecte de cult și este foarte săracă. Lângă biserica clădită din piatră sunt trei chilii ridicate din lemn pentru episcop”¹.

Cercetările arheologice au confirmat existența acestor două biserici catolice la vremea respectivă. Analiza acestor cercetări ne-a oferit prilejul să constatăm că cea mai veche biserică catolică a fost ridicată la sfârșitul secolului al XIV-lea, în zona unde se află astăzi blocul Pătrășcanu. Aici a existat în jurul ei și un întins cimitir, din care noi am descoperit 20 de morminte, descrise mai sus, din care cele mai vechi erau de la începutul secolului al XV-lea.

După opinia unor cercetători, în această zonă a fost sediul episcopiei catolice de Bacău, de la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea².

Un sondaj arheologic s-a întreprins în perimetrul Băncii Naționale, acesta fiind determinat de ridicarea unor construcții. Cu acest prilej, s-a dezvelit o groapă menajeră, în umplutura căreia s-au găsit numeroase fragmente ceramice, datate la sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea, identice cu cele găsite în perimetrul bisericii Precista (Fig. 22/5)³. Referitor la cercetările arheologice de aici, într-o lucrare monografică asupra orașului Bacău, s-a scris eronat, că în această zonă s-au descoperit așezări din secolele V-VI și VI-VII⁴.

În această lucrare se face confuzie cu cercetările întreprinse de noi la biserica Precista – Curtea domnească, în perioada anilor 1970-1971⁵. Așezările menționate mai sus în monografia citată au fost scoase din context și plasate în zona Băncii Naționale, de către autorii lucrării, fără a menționa de unde au luat informațiile respective.

O atenție deosebită am acordat studierii zonei de est a orașului, pentru stabilirea perimetrului vechi. În acest scop am efectuat un sondaj de informare în curtea bisericii Buna Vestire, unde am constatat că cel mai vechi nivel de locuire aparține secolului al XVIII-lea (Fig. 22/6). Zona respectivă nu intră în perimetrul vechi al orașului.

În partea de vest, nord-vest a orașului s-a urmărit stabilirea zonei vechi, printr-un sondaj întreprins în 1973, în curtea bisericii Sf. Ioan, monument ridicat în 1803 (Fig. 22/7). Cu acest prilej s-a constatat că cele

¹ Călători străini despre Țările Române, IV, București, 1972, p. 37

² Despre istoricul Episcopiei catolice de Bacău, vezi recenta lucrare, realizată de Dănuț Dobosș și colaboratorii, *Catolicii din Bacău*, Iași, 2007, p. 227-255

³ Al. Artimon, *Contribuții arheologice...*, p. 24

⁴ Miluță Th. Bortă, Dumitru Popa, Eugen Șendrea, *Monografia municipiului Bacău...*, p. 20

⁵ I. Mitrea și Al. Artimon, *Descoperiri prefeudale...*, p. 225-252

mai vechi urne de locuire aparțin sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea¹. Cu prilejul unor lucrări de canalizare s-au găsit unele morminte, din care cele mai vechi sunt din secolul al XV-lea. Din informațiile unor călători străini veniți în Bacău, în secolul al XVII-lea, reiese că aici a existat o mai veche biserică, după opinia noastră, încă din secolul al XV-lea².

În zona centrală a orașului, în Piața Florescu (azi Piața Revoluției), cu ocazia construirii Palatului telefoanelor, au fost depistate locuințe medievale din secolele XIV-XV, în care s-a descoperit și un vas întreg (Fig. 22/8)³.

Din cele descrise mai sus reiese că cercetările arheologice întreprinse în diferite puncte ale orașului Bacău ne-au oferit posibilitatea delimitării vetrei vechi ce cuprindea zona bisericii Precista, Biserica catolică Sf. Nicolae, Piața Centrală, Catedrala Sf. Nicolae, Liceul Gh. Vrânceanu, Banca Națională, Biserica Sf. Ioan, zona Prefecturii și Policlinica veche. Cu ocazia acestor investigații s-a descoperit un bogat material arheologic, format din ceramică de uz casnic și ornamentală, unelte meșteșugărești, agricole și de uz gospodăresc, obiecte de podoabă și monede locale și străine.

Analiza acestor materiale arheologice ne oferă posibilitatea să emitem ipoteza că în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, așezarea de la Bacău se transformase într-un centru meșteșugăresc și comercial însemnat pentru așezările care gravitau în jurul lui.

Descoperirea unor ateliere meșteșugărești, a unor cuptoare de ars oale și de var în vatra veche a orașului ne dovedește faptul că acest centru urban avea o importanță deosebită pe drumul comercial al Moldovei spre Țara Românească și cu ramificațiile lui spre Transilvania. Pe baza descoperirilor arheologice, se poate emite ipoteza că la sfârșitul secolului al XIV-lea așezarea omenească de la Bacău ajunsese la un anumit nivel de dezvoltare în drumul spre urbanizarea lui. Descoperirea aici a numeroase obiecte lucrate de meșteri localnici sau provenite pe calea schimbului din țările vecine, demonstrează existența, la finele veacului al XIV-lea, a unor elemente din domeniul producției și desfacerii.

La mijlocul veacului al XV-lea, Bacăul se transformase într-un oraș înfloritor în care soseau „negustori fie din țara noastră, fie din țară străină”⁴. În această perioadă și, în mod special, odată cu stabilirea reședinței la Bacău a lui Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, orașul intră într-o nouă fază, aceea a maturizării trăsăturilor sale citadine⁵.

¹ Al. Artimon, *Contribuții arheologice...*, p. 24

² *Călători străini...*, V, București, 1973, p. 177-178; V. A. Urechia, *Codex...*, p. 78

³ Al. Artimon, *Civilizația medievală...*, p. 51, Fig. 13/1

⁴ *Documente privind istoria României*, A, veacul XIV-XV, vol. I, p. 291

⁵ Al. Artimon, *Mărturii istorico-arheologice...*, p. 104-129

Pentru înțelegerea corectă a problemelor legate de începuturile acestui oraș românesc și a evoluției lui în secolele XIV-XV, este necesar să ne referim la cele mai vechi izvoare scrise.

Într-adevăr, unanim acceptată până în prezent e opinia că *prima mențiune documentară certă a Bacăului* este privilegiul comercial acordat de voievodul Moldovei, Alexandru cel Bun, la 6 octombrie 1408, negustorilor din Liiov. În acest act se menționează că, pentru postavurile pe care le vor duce în Țara Românească, ei vor plăti, în afară de vama principală din Suceava și o vamă de doi groși de grivnă în *Bacău*. Dacă vor aduce din Țara Românească „*fie piper, fie lână sau orice*”, vor plăti pentru 12 cântare, o jumătate de rublă de argint „*în Bacău*” și o rublă în Suceava. Iar dacă vor duce postavuri la Brașov, atunci vor plăti *în Bacău* un gros și jumătate, iar la întoarcere din Transilvania vor da de fiecare povară *la Bacău* doi groși. Dacă vor aduce pește de la Brăila vor plăti la vama de margine *de la Bacău*, câte un gros și jumătate de grivnă. În sfârșit, pentru ceara pe care o vor importa din Țara Românească sau de la Brașov vor da, de fiecare „*piatră*” câte un gros la „*Bacău*”¹.

Nu mai este cazul să ne referim la importanța deosebită a acestui document pentru istoria Bacăului.

La fel de interesant e actul din 6 februarie 1431, emis tot de Alexandru cel Bun, prin care dăruiește Mănăstirii Bistrița venitul vămii de la Tazlău, document prin care se precizează că aceasta din urmă ține de „*vama Bacăului*”².

Cu toată importanța lor, aceste documente nu ne clarifică problemele de început ale acestui oraș. Admițând că la această dată așezarea de la Bacău era numită „*forum*” sau „*civitas*”, în actele redactate în latina medievală, sau „*târg*” în cele slavo-române, ar însemna că atunci ajunsese în plin proces de urbanizare. Izvoarele scrise și materialele arheologice ne oferă posibilitatea de a considera că în Moldova medievală au existat în forme specifice, centre urbane de tipul *forum*, *oppidum*, *civitas* (menționate în actele de cancelarie domnească, redactate în limba latină medievală) sau *târg*, *gorod*, *misto* (cum apar în actele redactate în slavo-română de cancelaria domnească)³.

Există însă și alte argumente care pledează în favoarea unei atestări mai timpurii a orașului. În elucidarea acestei probleme, istoricul ieșean Ștefan S. Gorovei, într-un documentat studiu asupra începuturilor orașului, emite ipoteza menționării lui încă din perioada anilor 1391-1392.

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 631-632

² M. Costăchescu, *Documente moldovenești...*, I, Iași, 1931, p. 311-312

³ Al. Andronic, *Noi date despre cultura materială medievală urbană din Moldova*, în *Revista muzeelor*, VI, 1969, 2, p. 111-113

Pe baza analizei unor documente externe controversate, cercetătorul ieșean ajunge la concluzia că un important act papal din secolul al XV-lea, care se referă și la țara noastră, este autentic. Este vorba de bula papală adresată din Florența, la 15 septembrie 1439, de papa Eugeniu IV, episcopului catolic al Severinului, în problema a două dintre episcopiile catolice din Moldova: Siretul și Bacăul. Despre episcopia Bacău, scrisoarea papală menționează că a fost întemeiată de papa Bonifaciu IX, în al treilea an al pontificatului său, adică în intervalul noiembrie 1391-noiembrie 1392 (știind că el a fost ales ca papă la 2 noiembrie 1389)¹.

Valoarea acestui document este deosebită, pentru că înființarea unei episcopii la Bacău, la 1391/1392, ar atesta, implicit, importanța așezării la acea dată și existența unei însemnate populații autohtone de rit ortodox (pe lângă cea catolică), dat fiind tocmai rolul misionar, ce se atribuia acestor episcopi „din părțile schismaticilor”.

Din păcate, în această problemă, nu s-au adus și alte argumente care să lumineze existența la Bacău, în această vreme, a unei episcopii catolice. S-ar putea avea în vedere și existența aici a unei numeroase populații catolice, prin aceea că la Conciliul de la Constantza (în Baden), ce a vut loc între anii 1415-1416, a fost prezentă o delegație din orașul Bacău, alături de cele din centrele urbane Suceava, Baia, Neamț, Roman, Iași, Orhei, Bârlad și Hârlău².

Cercetările arheologice descrise de noi mai sus, în apropierea Liceului „Gheorghe Vrânceanu”, unde se află astăzi Blocul de locuințe Pătrășcanu, au identificat urmele vechiului centru catolic ale orașului. Din datele obținute a reieșit că aici a fost biserica catolică ridicată la sfârșitul secolului al XIV-lea, iar mormintele descoperite sunt din secolele XV-XVII. Dar n-am reușit să precizăm dacă a existat, în această zonă, episcopia catolică de la sfârșitul secolului al XIV-lea, așa cum a încercat să sugereze istoricul Ștefan S. Gorovei.

După opinia noastră, pe baza cercetărilor arheologice și a opiniilor exprimate de unii călători străini (misionari catolici), aici a existat sediul episcopiei catolice de Bacău, de la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea³.

¹ Ștefan S. Gorovei, *La începuturile orașului Bacău*, în *Carpica*, XVIII-XIX, 1987, p. 270-280

² C. I. Karadja, *Delegați din țara noastră la Conciliul din Constantza (în Baden)*, în anul 1415, București, 1927, p. 24-25; Ioșif Gabor, *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*, Bacău, 1996, p. 20

³ Al. Artimon, *Călători străini despre orașele din sud-vestul Moldovei (secolele XV-XVII)*, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 142-153; vezi, de asemenea, I. Gabor, *Dicționarul comunităților...*, p. 23, în care autorul menționează ca episcop de Bacău, pe Ieronim Arsengo, la 1607

În problema privind episcopia catolică de Bacău s-au conturat două opinii: unii istorici care admit existența episcopiei catolice la sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea și alții care admit existența ei la sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XVII-lea.

Într-o recentă lucrare, istoricii Dănuț Doboș și Anton Despinescu analizează izvoarele scrise externe și interne, cu ipotezele respective și, pe baza lor, ajung la concluzia că fondarea episcopiei de Bacău are loc la începutul secolului al XVII-lea, mai precis la 1607, când este menționat primul episcop Ieronim Arsengo¹.

Un alt aspect din istoria orașului care merită relevat, e acela că în unele documente date de autoritățile ecleziastice catolice, Bacăul este numit *civitas*. În acest sens, menționăm scrisoarea din 5 martie 1431, trimisă din Baia, de episcopul catolic Ioan de Ruza către episcopul Cracoviei, în care se arată că responsabilul acestor refugiați „eretici” (husiți – s. n.) primise din partea voievodului Moldovei, Alexandru cel Bun, „*un loc de locuință în orașul Bacău – in civitate Bako – unde trăiește ca un adevărat eretic, având pe lângă el pe un apostat din ordinul minoriților* (adică un călugăr franciscan – s. n.)”². Nu mai suscită nici o discuție faptul că în prima jumătate a secolului al XV-lea, în Moldova, Bacăul era considerat un oraș de rang episcopal. De asemenea, merită relevată prezența franciscanilor la Bacău, încă din această vreme³.

Un alt document interesant a fost descoperit într-un volum din seria *Regesta Lateranensia* și a fost publicat la Roma în 1970. Este vorba de răspunsul adresat din Roma, la 15 aprilie 1400, de papa Bonifaciu IX, magistrului și fraților din Ordinul Ospitalier al Sfântului Ioan (Cavalerii Ioaniți) aflați într-o localitate numită în adresă *Bachovia*, iar în text *Civitas Bachovensis*⁴. Dacă identificarea dată localității de către specialiști corespunde cu cea a Bacăului, atunci acest act are o valoare deosebită pentru istoria de început a orașului.

O evidențiere a izvoarelor scrise din vremea voievodului Alexandru cel Bun (1400-1432), ne arată că așezarea de la Bacău devenise un important centru vamal pentru zona de sud-vest a Moldovei, așa cum a reieșit din privilegiul comercial acordat negustorilor lioveni la 6 octombrie 1408, la fel și din actul menționat mai sus, din 6 februarie 1431.

¹ Vezi lucrarea *Catolicii din Bacău*, Iași, 2007, cu studiul: Dr. Dănuț Doboș, pr. Anton Despinescu, *Fondarea Episcopiei catolice de Bacău*, p. 228-255, unde se prezintă opiniile cercetătorilor străini și români în această privință

² *Călători străini despre...*, I, 1968, p. 65

³ Viorel Achim, *Ordinul franciscan în Țările Române în secolele XIV-XV. Aspecte teritoriale*, în *Revista istorică*, tom VII, nr. 5-6, 1996, p. 395-397 și p. 409

⁴ D. Zaharia, în *Revista arhivelor*, an I, vol. XXXV, nr. 1, 1973, p. 112

Merită să relevăm că domnia a instalat și la Bacău agenți numiți *vornici* sau *sudiți* (judecători). Astfel, funcționa în acest oraș o curte de judecată menționată în actul dat la 26 mai 1435 de Ștefan Voievod prin care scria judecătorilor din Bacău și Troțuș să vegheze ca să nu mai fie împiedicați și păgubiți negustorii brașoveni¹.

La 15 septembrie 1439, Ilie Voievod întărește mănăstirii Bistrița venitul vămii de la Bacău (acordat anterior de voievodul Alexandru cel Bun), hotărând ca nici un negustor moldovean sau străin să nu fie scutit de plata la această vamă².

Un document slav important pentru istoria Bacăului, care s-a păstrat în original, are următorul conținut în traducere: „*Roman voievod din mila lui Dumnezeu, domn al țării Moldovei. Scriem prietenilor noștri iubiți și șoltuzului și pârgarilor și tuturor negustorilor mari și mici. Cunoscut să vă fie că ne-a ajutat Dumnezeu și am dobândit ocina noastră adevărată.*

Pentru aceste, văzând această carte, veniți la noi și în țara noastră, cu toate mărfurile și poverile voastre, netemându-vă de nici o pagubă, căci țara noastră vă este deschisă și nu veți avea de la noi nici o strâmbătate, ci vă vom ține în același drept și lege, cum le-ați avut pe vremea sfânt răposatului părintelui nostru Alexandru voievod.

Și iarăși avem pace în toate părțile.

Și la aceasta este credința domniei mele, mai sus scrisă, noi Roman voievod și credința tuturor boierilor noștri mari și mici.

Scriș în Bacău, în anul 6955 (1447) august 4° 3.

Documentul emis de Roman Voievod se adresa negustorilor din Țara Bârsei să vină în Moldova și să facă toate târguierile cu mărfurile lor, fără a se teme de nici o pagubă.

Analiza întreprinsă de istoricul Dumitru Constantinescu arată că Roman Voievod este fiul lui Alexandru cel Bun și că rezida la Bacău. În acest sens, istoricul aduce următoarele argumente: în aceeași lună în care Roman emitea, din Bacău, documentul de mai sus, Petru Voievod, în ziua de 22, emitea din Suceava alt document, în care spune că e fiul lui Alexandru cel Bun⁴. Prin urmare, aproape concomitent, cei doi frați, amândoi domni și voievozi, emiteau documente din localități diferite: Bacău și Suceava, una din Țara de Jos, cealaltă din Țara de Sus. Rezultă că țara era împărțită pe din două și că Petru avea întâietatea, pe care o avusese și Iliș

¹ M. Costăchescu, *Documente moldovenesti...*, II, Iași, 1931, p. 677

² D.R.H., *A. Moldova*, vol. I, p. 283-284. În acest sens locuitorii târgului Bacău sunt numiți, chiar în textul slav „orășeni”. Vezi Al. I. Gonța, *Studii de istorie medievală* (Culegere de texte selectate de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei), Iași, 1998, p. 154

³ I. Bogdan, *Documente moldovenesti din secolele XV-XVI în arhivele Brașovului*, București, 1905, p. 21-23; D.R.H.-D. *Relațiile între Țările Române*, vol. I, București, 1977, p. 393

⁴ *Documente privind istoria României, veacul XIV-XV, A. Moldova*, nr. 266

față de Ștefan. Petru rezida la Suceava, iar Roman la Bacău, de unde – așa cum am văzut – se adresa brașovenilor¹.

Prin urmare, la 1447 Bacăul era reședință domnească, ceea ce presupune că orașul era un centru important pentru Moldova acelor vremuri. El era un oraș înfloritor, în care soseau negustori din țara noastră sau din alte țări.

Relațiile comerciale cu Transilvania cunosc o înflorire deosebită în prima jumătate a secolului al XV-lea, relevată în privilegiile comerciale acordate de voievozii Moldovei în vremea lui Alexandru cel Bun și a urmașilor lui de la 1434, 1437, 1447, 1449 și 1455².

În această vreme comerțul cunoaște o înflorire deosebită mai ales în vremea lui Ștefan cel Mare, când sosesc negustori străini, fie din Polonia sau alte țări, fie, în special, din Transilvania, cu deosebire de la Brașov cu mărfuri necesare curții domnești, cât și desfacerii unor produse pe piața orașului. Aceste tranzacții comerciale sunt consemnate în catastihul orașului³.

Ștefan cel Mare acordă, la 13 martie 1458, un privilegiu comercial negustorilor din Transilvania, care poposesc și la Bacău⁴. În vremea acestui voievod, într-un document din 23 aprilie 1460, Bacăul obține dreptul de depozit pentru mărfurile care circulau în acest oraș, pe calea schimburilor comerciale (vezi I. Bogdan, *Documente moldovenești din...*, vol. I, p. 4).

La rândul său, Matei Corvin, regele Ungariei, acorda la 1473 un salvconduct negustorilor moldoveni, printre care și celor băcăuani, asigurându-i că pot să vină și să vândă slobod și în pace și să poarte întreg negoțul și apoi iarăși să se întoarcă la ei⁵.

Referitor la problema comerțului în care erau implicate orașele din sud-vestul Moldovei (Bacău-Trotuș-Adjud), menționăm că a format obiectul unui studiu, pe care l-am publicat în 1993 și unde se pot găsi detaliat datele necesare⁶.

¹ D. Constantinescu, *Mormântul domnesc din Mănăstirea Neamțului*, în *Memoria Antiquitatis*, III, Piatra Neamț, 1971, p. 277-298

² Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV-XVI)*, București, 1965, p. 66-67

³ Vezi pentru aceasta un document mai târziu, din 10 februarie 1617, în care apare catastihul orașului Bacău (*Documente privind istoria României, A. Moldova*, vol. IV, p. 205)

⁴ I. Bogdan, *Documente moldovenești din...*, p. 36-39

⁵ Hurmuzaki, *Documente*, vol. XV, partea I, p. 80

⁶ Al. Artimon, *Rolul comerțului în dezvoltarea urbană a târgurilor din sud-vestul Moldovei, în secolele XIV-XVII*, în *Analele Brăilei*, Serie Nouă, An I, Nr. 1, Brăila, 1993, p. 245-264

Prezentarea de mai sus, a datelor arheologice și a izvoarelor scrise, privind începuturile și evoluția orașului Bacău, ne oferă posibilitatea să emitem câteva concluzii care să lămurească această problemă.

O atenție specială am acordat genezei acestui oraș și a stadiului în care se afla în secolele XIV-XV. În această direcție încercăm să aducem unele precizări privind etapele parcurse de orașul Bacău, pe plan economic, politic și demografic, în lungul proces de desprindere a lui din rândurile așezărilor rurale, de consolidare și maturizare a trăsăturilor sale urbane.

În această privință, așa cum au remarcat unii cercetători, primele nuclee urbane din Moldova au luat naștere în zonele unde au existat următorii factori primordiali de convergență:

a) condiții fizico-geografice optime pentru evoluția ascendentă a aglomerărilor umane locale;

b) densitatea mare a populației, dovedită pe calea cercetărilor arheologice;

c) asigurarea minimă a securității politice¹.

Din acest punct de vedere, Bacăul situat la confluența râului Bistrița cu Siretul, a beneficiat de condiții fizico-geografice naturale optime asigurării unei evoluții ascendente spre a deveni târg. Aici s-a dovedit, prin descoperirile arheologice, o creștere demografică evidentă, într-o perioadă istorică limitată la secolele XIII-XIV, cum rezultă din identificarea și localizarea siliștilor și satelor dispărute de pe meleagurile băcăuane. De asemenea, în jurul Bacăului, pe baza izvoarelor scrise s-au identificat un număr de mai bine de 30 de sate atestate documentar în secolul al XV-lea, sate situate într-o zonă ce nu depășea 30 de km și care gravitau în jurul lui².

Un aspect important în evoluția și dezvoltarea vieții social-economice a orașului, l-a constituit organizarea lui administrativă. O zonă de circa 350 km², cuprinzând mai multe sate cu hotarele lor în care se găsesc bogate resurse economice și oameni în slujba domniei, au fost considerate domnești, iar hotarele lor „*loc gospoda*”. Așezate în jurul Curții domnești, a hotarului târgului, acestea au constituit ocolul domnesc al Bacăului³.

Formarea statului feudal Moldova, la mijlocul secolului al XIV-lea, a contribuit la securitatea unor orașe, printre care și a Bacăului, care s-a format în această perioadă istorică.

Un rol important în geneza și evoluția orașului Bacău l-a avut situarea lui într-o zonă unde exista un nod de intersecție a principalelor

¹ Al. Andronic, *Considerații privind geneza orașelor medievale din Moldova în lumina urbanizării localității Vashui*, în *Historia Urbană*, 1, 1994, p. 19

² Aristide Ștefănescu, Emil I. Emandi și Al. Artimon, *Orașul de reședință și zona sa înconjurătoare din Moldova și Țara Românească*, în *Revista muzeelor*, 1, 1986, p. 59

³ Gh. Burlacu, *Ocolul domnesc al Bacăului (secolul XV-XVIII)*, în *Carpica*, XIII, 1984, p. 29 și urm

drumuri comerciale din partea central-vestică a Moldovei. Pe aici trecea drumul moldovenesc care venea dinspre nord spre Valea Siretului și mergea la Galați, cu ramificațiile lui spre Țara Românească. De asemenea, în Bacău ramificațiile drumului Siretului se intersectau cu drumurile sării și păcurii, care veneau de la Ocna, pe Valea Tazlăului și de la Moinești, pe Valea Trebeșului. Tot de la Bacău se putea ajunge în Transilvania pe drumul Oituzului¹.

Un alt aspect relevat de cercetători pe linia cunoașterii genezei și evoluției orașelor, între care și ale Bacăului, îl constituie faptul că ele erau centre de producție meșteșugărească și de schimb. Pe linia aceasta avem dovezi arheologice prin descoperirea la Bacău a unor ateliere meșteșugărești și a unor cuptoare de ars oale și obiecte de import, provenite pe calea schimburilor comerciale. Aici merită să menționăm descoperirea la Bacău a ceramicii cenușii fine introdusă în Moldova de coloniștii germani. Ne referim la ceramica cu ornament în registru realizat cu ruloul, ce a fost găsită și în alte centre urbane din Moldova: Siret, Suceava, Roman.

Menționăm că producția locală de ceramică din mediul urban s-a dezvoltat în Moldova, încă de la finele secolului al XIV-lea, sub puternica influență a ceramicii cenușii de factură germană. La fel de interesante sunt și piesele numismatice găsite aici de la Petru I Mușat, Ștefan I și Alexandru cel Bun, ceea ce dovedește că al sfârșitul secolului al XIV-lea – începutul secolului al XV-lea, Bacăul capătă profilul unei așezări de tip orășenesc.

După opinia unor cercetători în abordarea genezei orașelor, printre care și a Bacăului, sunt necesare și alte criterii, decât cele de centre meșteșugărești și comerciale². Se are în vedere acelea privind existența în aceste centre urbane a factorului politic (și implantarea unor curți domnești) și a factorului spiritual (existența unor episcopii de rit ortodox sau catolic).

În ce privește definirea stadiului de dezvoltare în care se afla Bacăul, la finele secolului al XIV-lea și la începutul secolului al XV-lea, până în momentul în care el apare, la 6 octombrie 1408, menționat în privilegiul acordat negustorilor lioveni, sunt necesare și alte aprecieri foarte nuanțate, de ordin calitativ. Este de luat în seamă și procesul unei oarecare consolidări a structurilor urbane, proces constatat la orașele Bacău, Siret, Suceava, Piatra Neamț, Iași, care încep să îndeplinească funcții complexe considerate esențiale în definirea caracterului urban al oricăreia dintre ele.

În ceea ce privește Bacăul, nu poate exista nici o îndoială că, din punct de vedere economic, el se încadra în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în procesul general est-carpatic de desprindere a unor așezări din

¹ Ioan Șandru, Constantin Toma, *Bacău. Studiu de geografie urbană*, Bacău, 1986, p. 11

² Mircea D. Matei, *În ce stadiu de evoluție se putea afla Bacăul la începutul secolului al XV-lea? (În legătură cu aniversarea a 585 de ani de la prima atestare documentară a orașului)*, în *Historia Urbana*, 1994, 2, p. 221

rândul celor de caracter rural, aceasta însemnând transformarea lor treptată în centre de producție meșteșugărească și de schimb. Într-adevăr, așa cum am arătat mai sus, pe baza izvoarelor arheologice și a celor scrise, așezarea de la confluența Bistriței cu Siretul dispunea de o producție meșteșugărească proprie, concomitent cu care devenea și o piață pe care pătrundeau produse de import.

În evoluția așezării de aici, un rol important l-au avut, în afara populației locale și prezența unor elemente alogene (în special germanii și ungurii), care au contribuit la dezvoltarea acestui centru urban. Chiar dacă până în prezent, așa cum am arătat mai sus, n-am putut dovedi din punct de vedere arheologic, prezența unei episcopii catolice la Bacău, la finele secolului al XIV-lea, aceste cercetări au dovedit existența unor lăcașe de cult, aparținând populației nelocale, dar și a unor locuitori băștinași.

În orice caz, prezența domniei la Bacău și mai ales, stabilirea reședinței în acest oraș al lui Alexandru Voievod, fiul lui Ștefan cel Mare, conferă acestui centru atributul deplin de așezare urbană.

În concluzie merită să relevăm, așa cum am prezentat mai sus și cum au sugerat unii cercetători, faptul că Bacăul se afla, la finele secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, în faza consolidării structurilor sale urbane. Despre o maturizare a structurilor și funcțiilor sale complexe urbane se poate menționa perioada istorică de la mijlocul secolului al XV-lea și mai ales, a doua jumătate a aceluiași veac, în vremea domniei lui Ștefan cel Mare (1457-1504)¹.

În orice caz, reamintim faptul că, la mijlocul secolului al XV-lea, Bacăul se transformase într-un oraș înfloritor².

¹ Al. Artimon, *Civilizația medievală urbană...*; Mircea D. Matei, *În ce stadiu...*, p. 228

² Al. Artimon, *Considerații istorico-arheologice...*, p. 72

1

2

Fig. 2 – Biserica Precista: 1. Cuptor de uz casnic; 2. Cuptor de ars oale

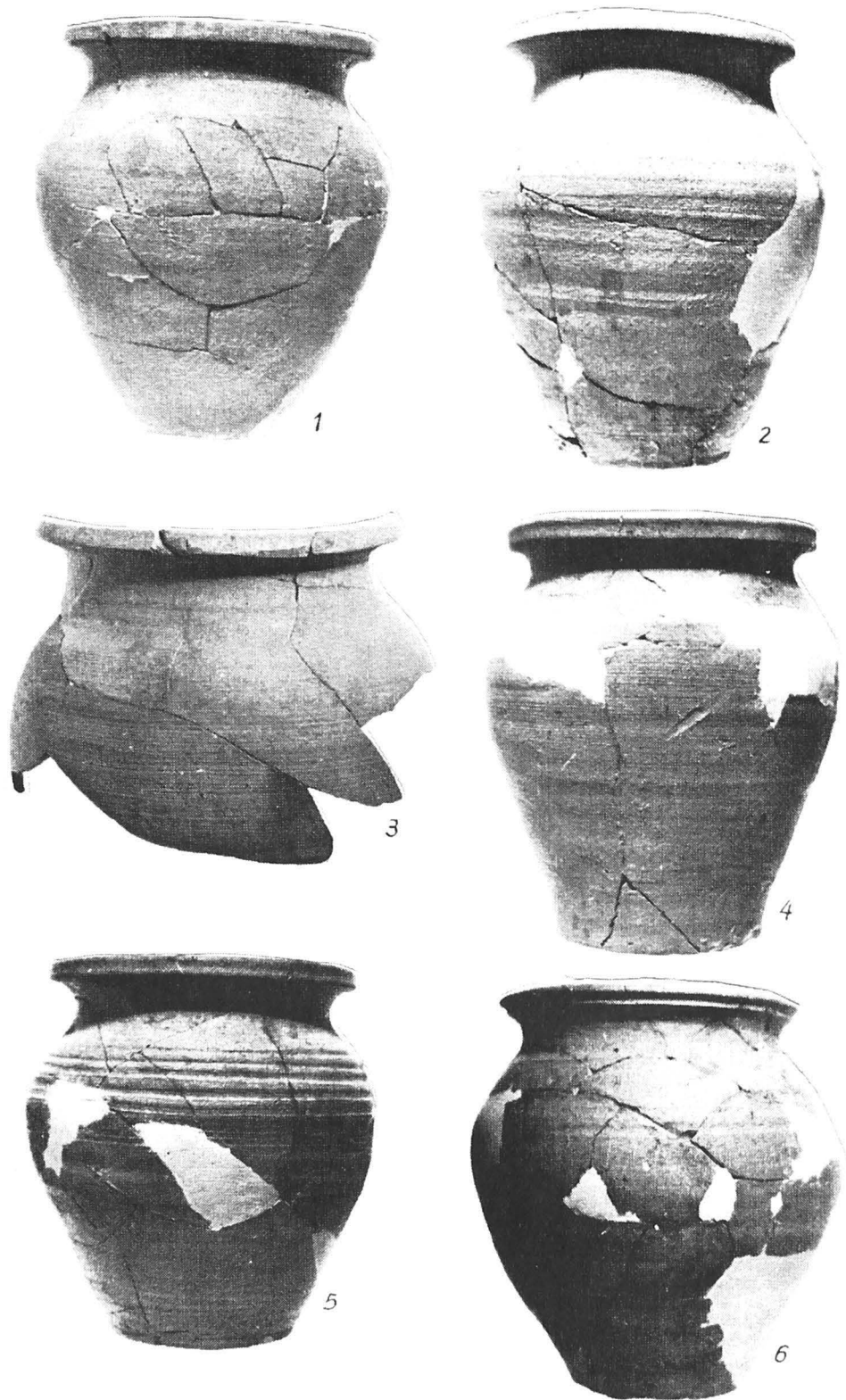

Fig. 3 – Biserica Precista. Ceramică de uz casnic din prima categorie: 1-6.
Oale-borcan

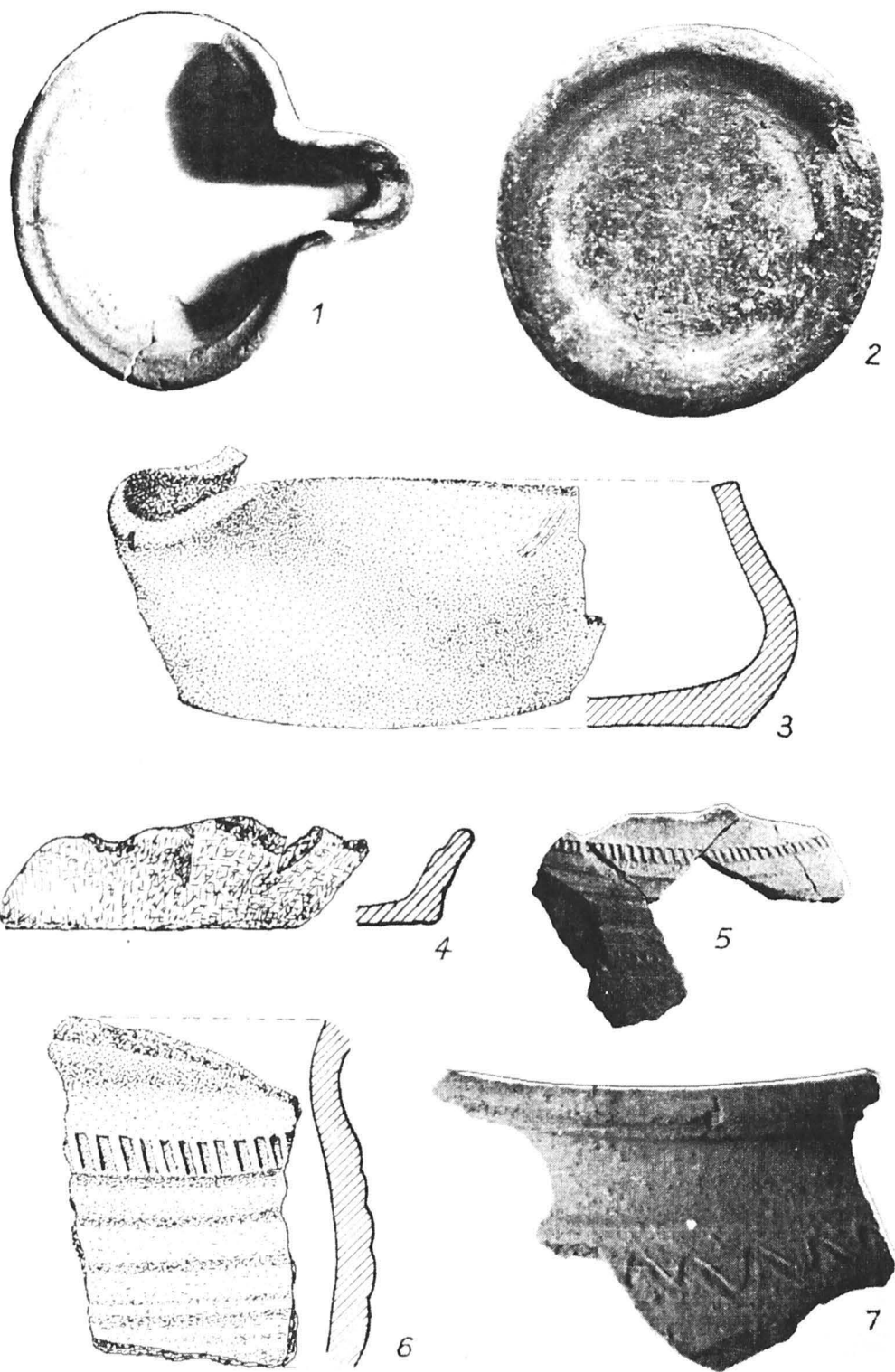

Fig. 4 – Biserica Precista. Ceramică de uz casnic din prima categorie: 1-4. Opaite; 5-7. Fragmente ceramice cu decor

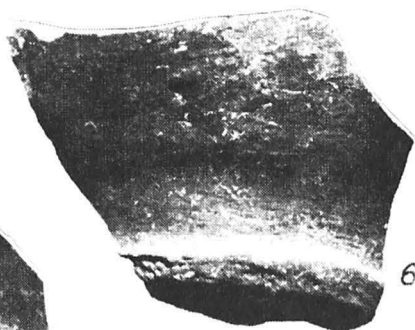
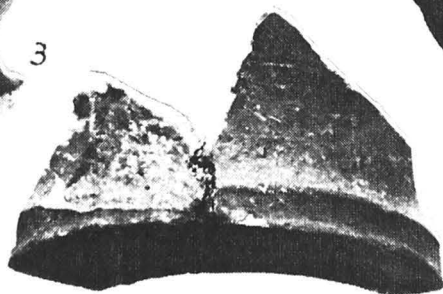
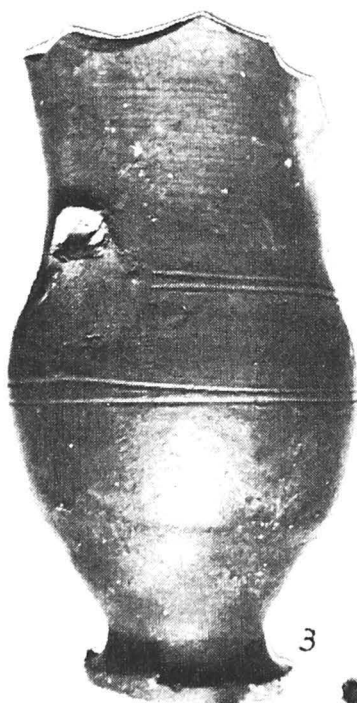
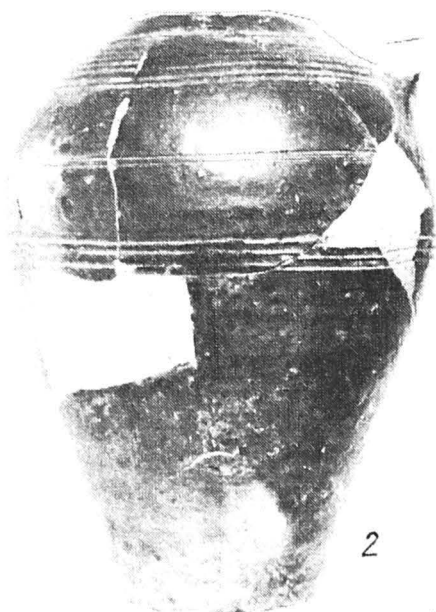
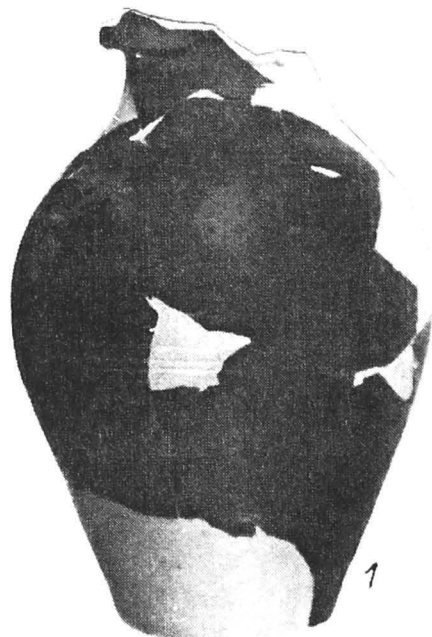

Fig. 5 – Biserica Precista. Ceramică cenușie fină

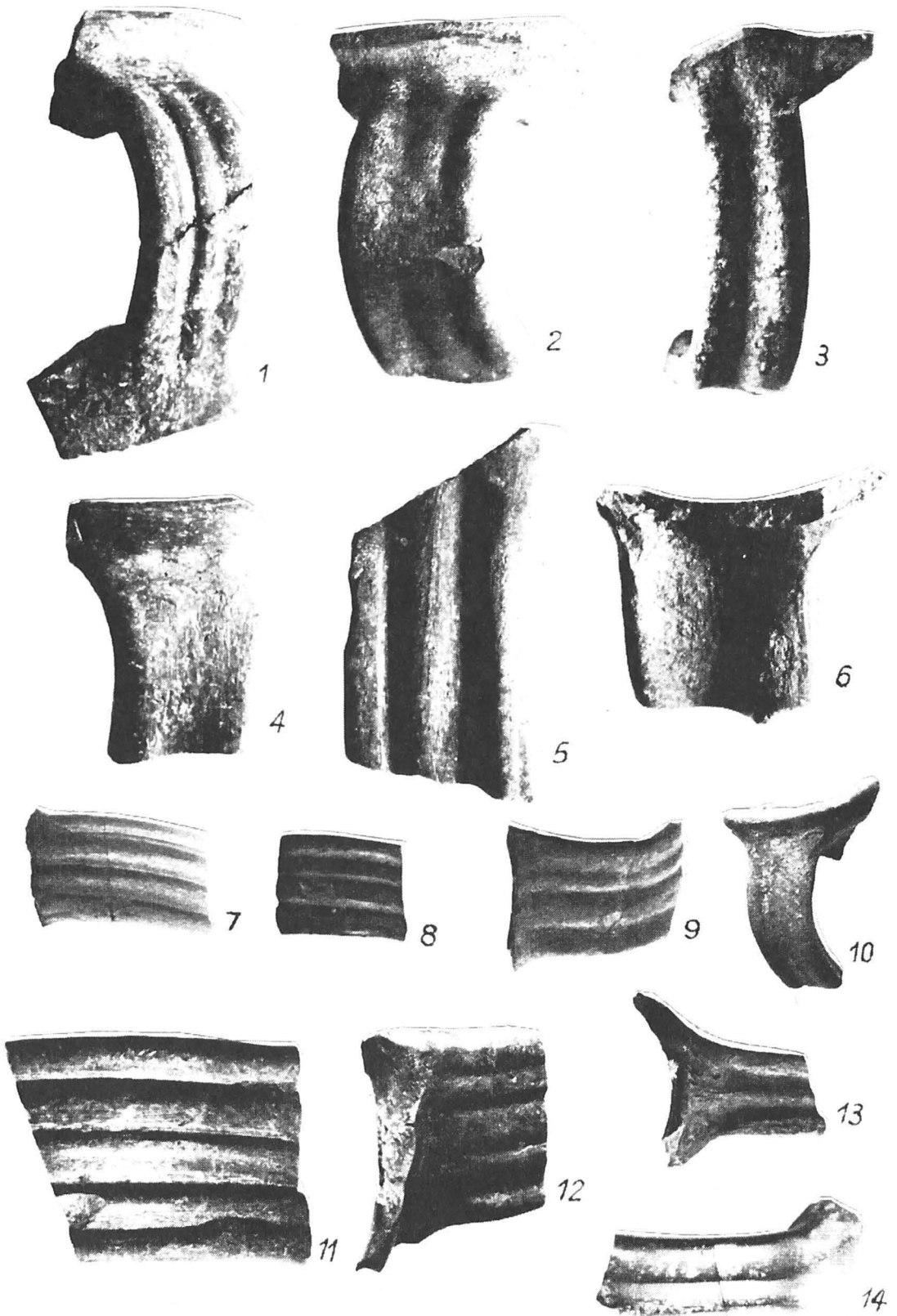

Fig. 6 –Biserica Precista Bacău. Ceramică cenușie fină: 1-14. Toarte de vase

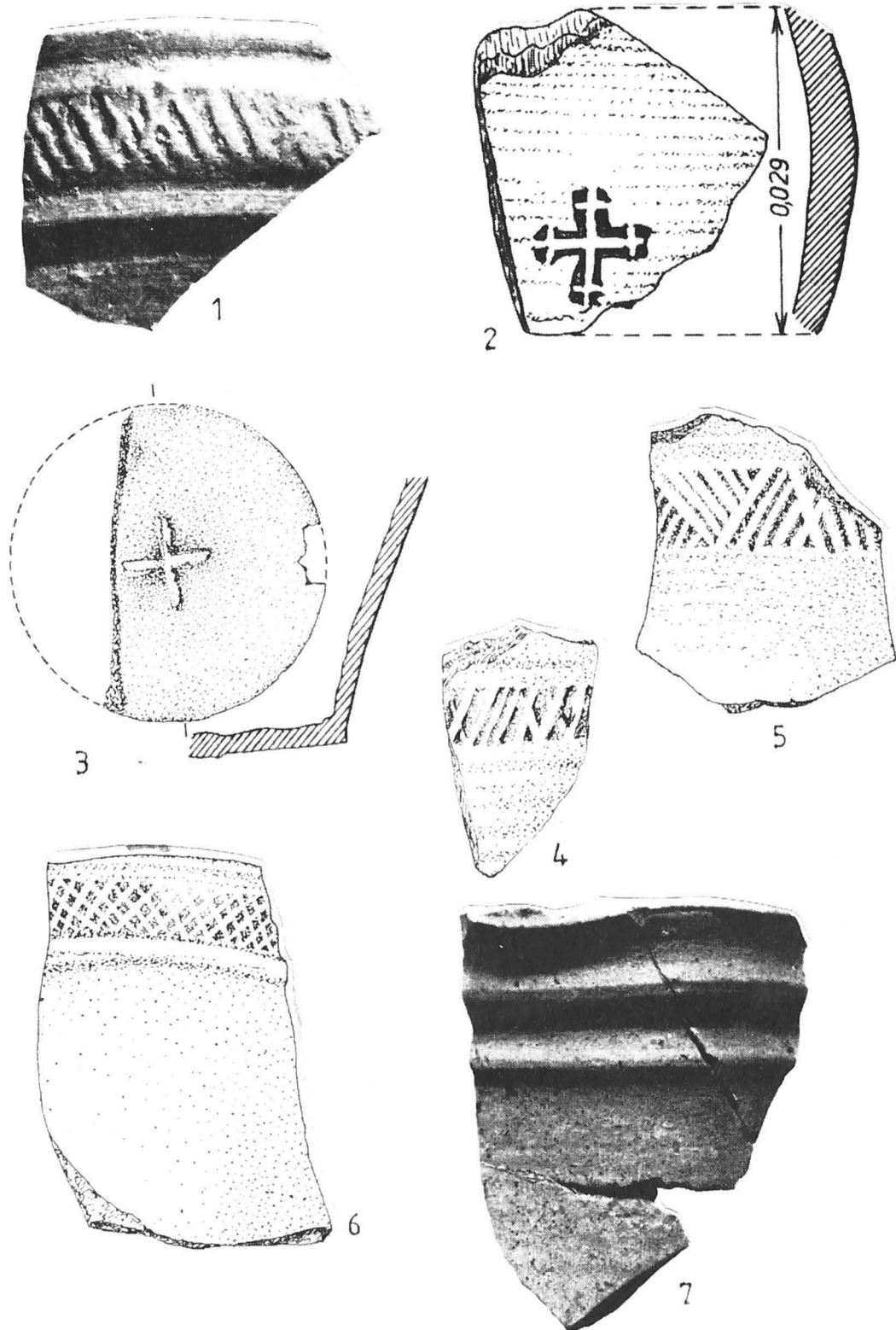

Fig. 7 –Biserica Precista – Ceramică cenușie și roșie fină. 2-3. Fragmente ceramice decorate cu semn de olar; 1, 4-6. Fragmente ceramice cu diferite decoruri

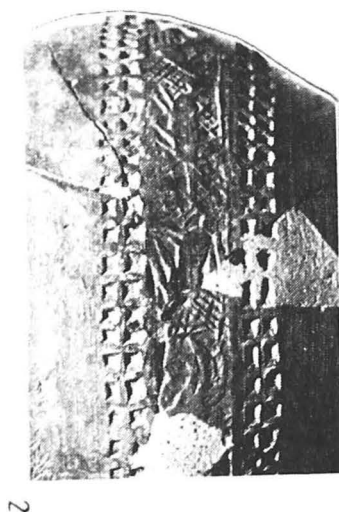
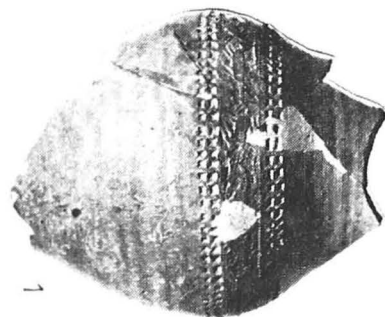
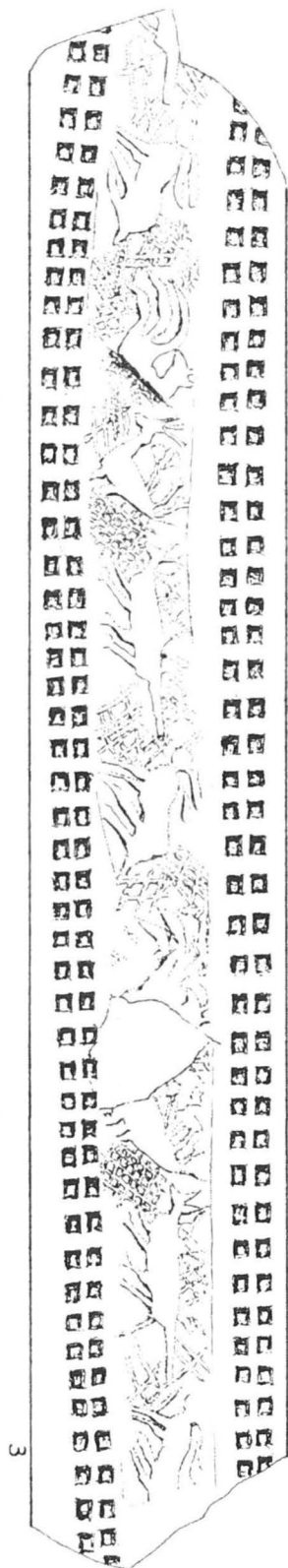

Fig. 8 – Biserica Precista – 1. Vasul decorat prin motiv ștampilat cu figuri în relief; 2-3. Detalii

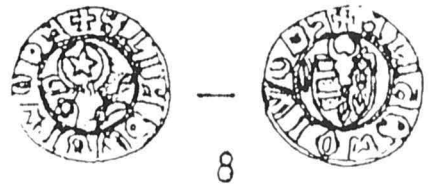
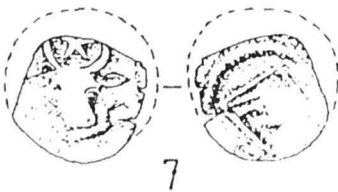
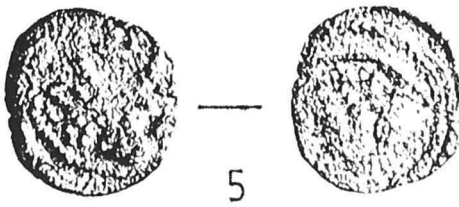
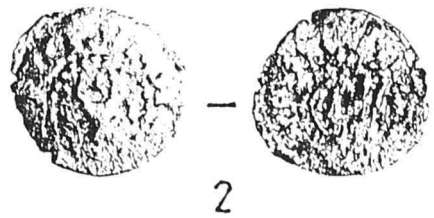
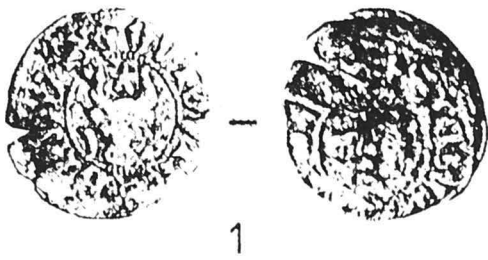
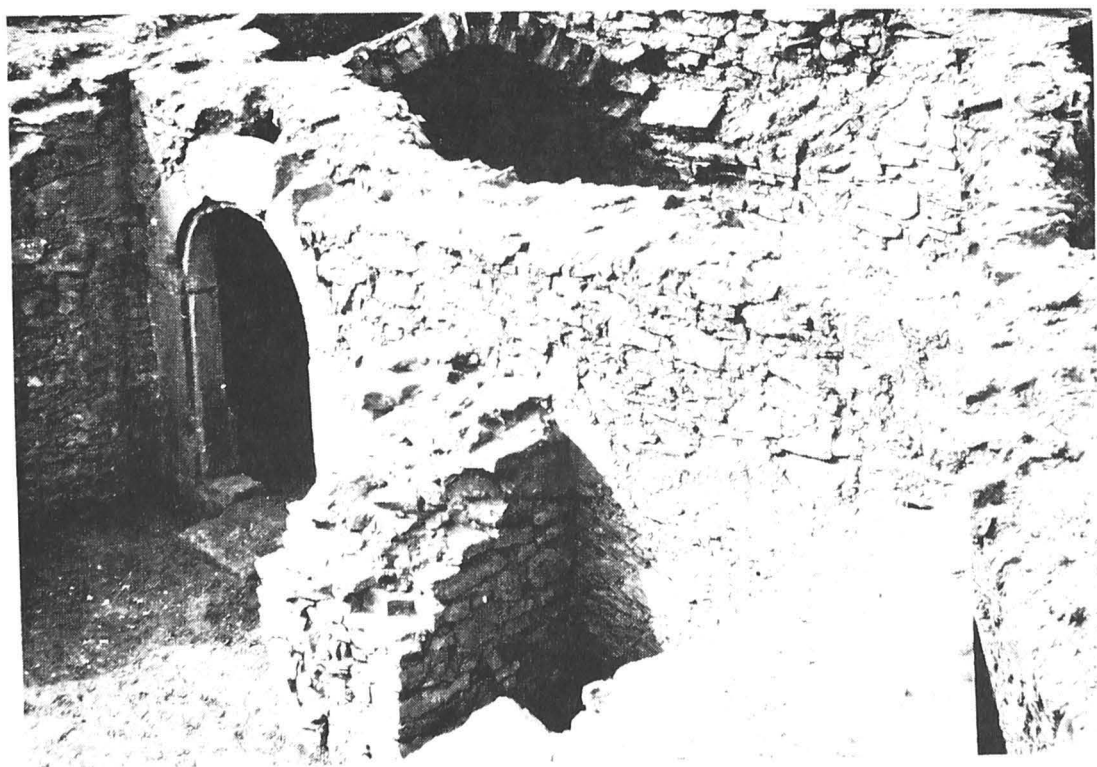

Fig. 9 – Biserica Precista – Monede emise de voievozii Moldovei. Emisiuni de la Petru I Mușat, Ștefan I Mușat, Alexandru cel Bun, Ștefan al II-lea și Iliăș Voievod

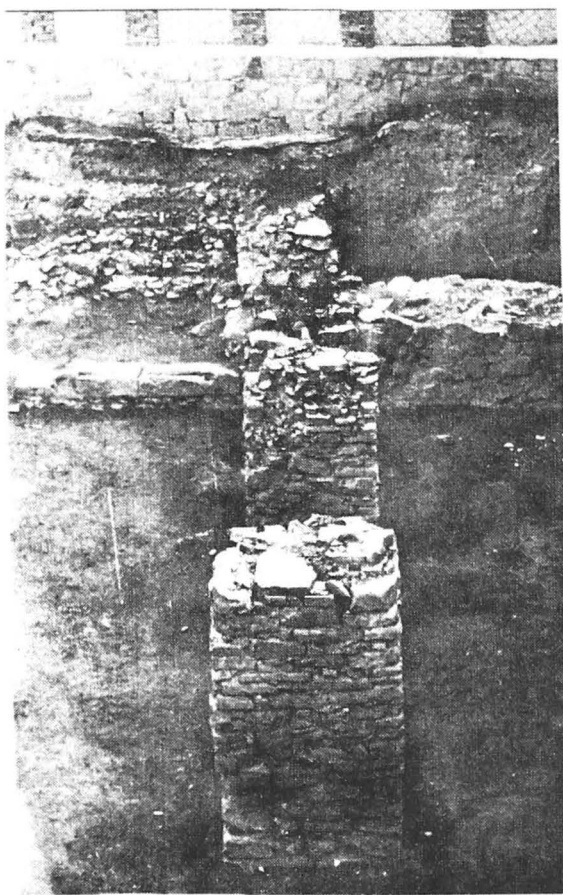

1

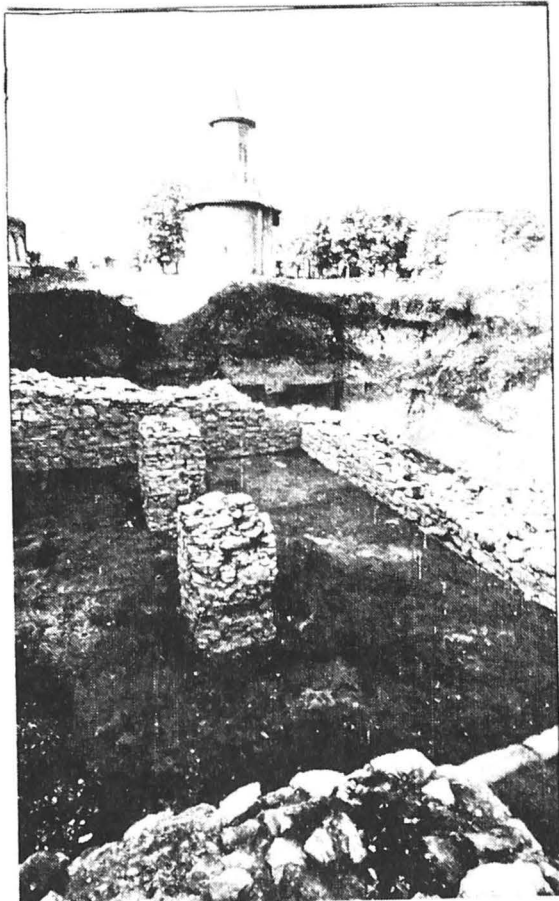

2

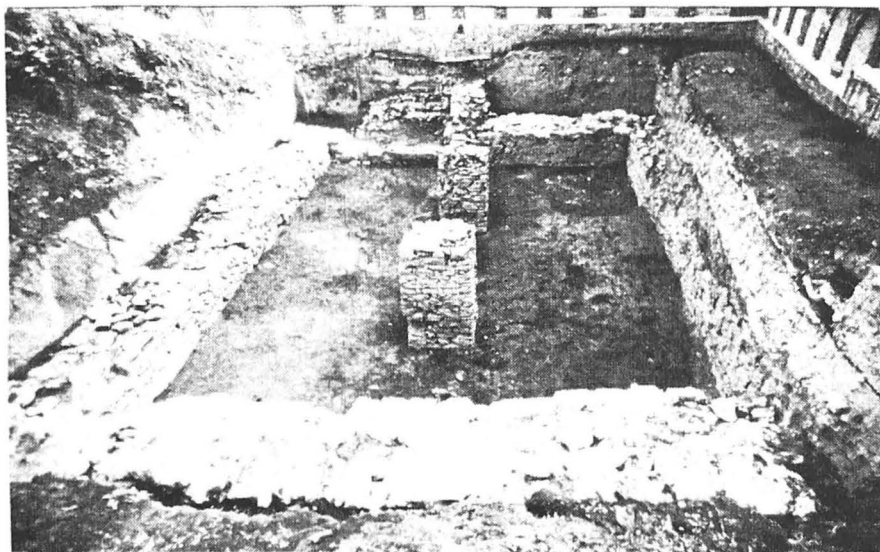
Fig. 11 – Bacău – Biserica Precista – Vedere asupra zidurilor Casei domnești. 1. Încăperea mare cu stâlpi de interior; 2. Camera scărilor

1

2

3

Fig. 13 –Biserica Precista – 1. Vedere asupra pilonilor Turnului-locuință; 2. Vedere Turn-locuință; 3. Vedere de ansamblu asupra fundațiilor Turnului-locuință

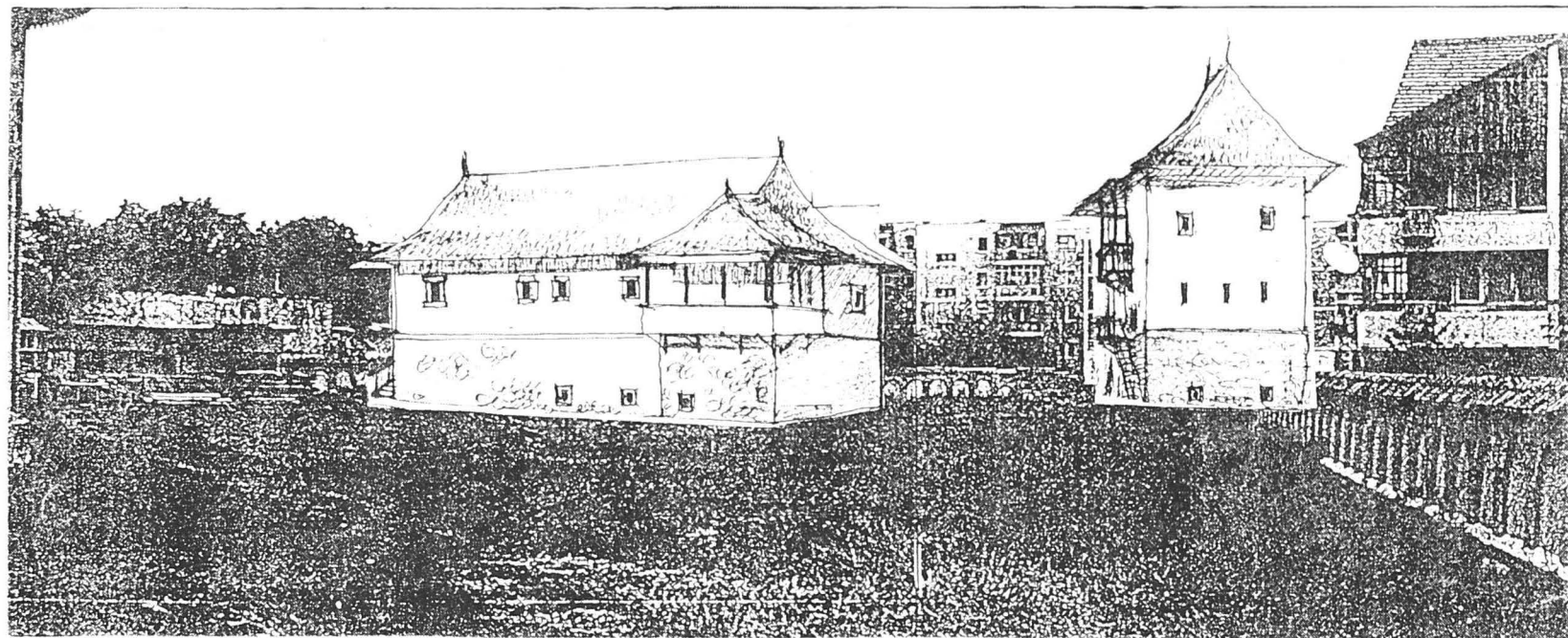
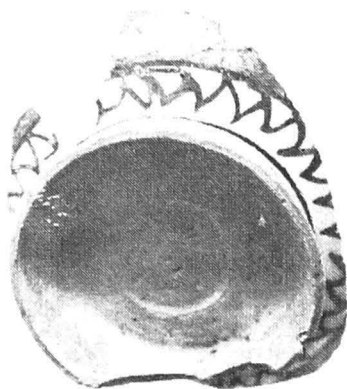

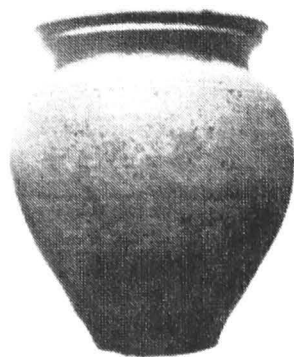
Fig. 14 –Încercare de reconstituire a Curții domnești și a Turnului-locuință (arhitect Gh. Sion)

1

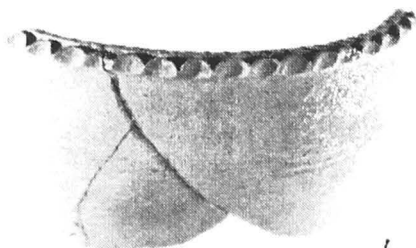
2

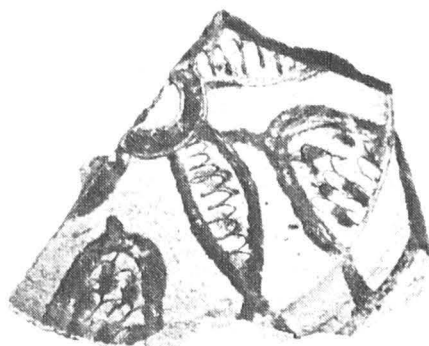
3

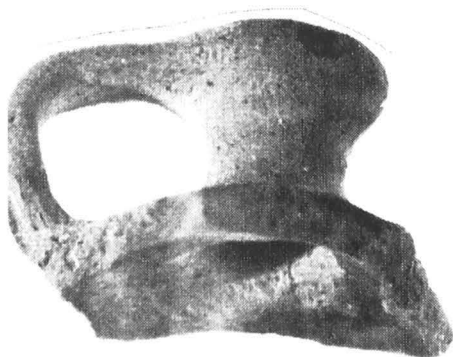
5

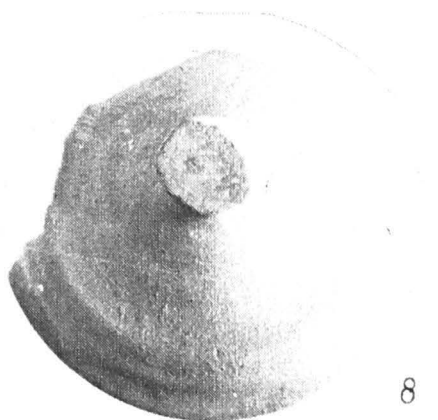
4

6

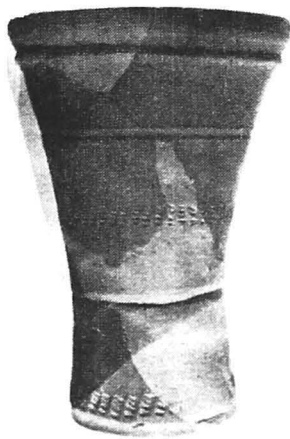

7

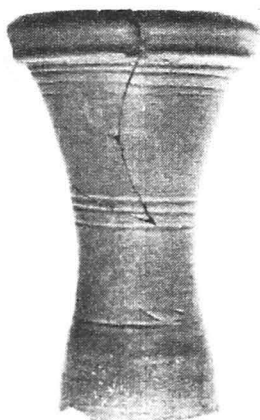

8

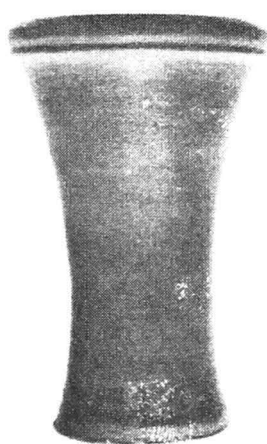
Fig. 15 – Bacău – Biserica Precista – Obiecte din ceramică și sticlă

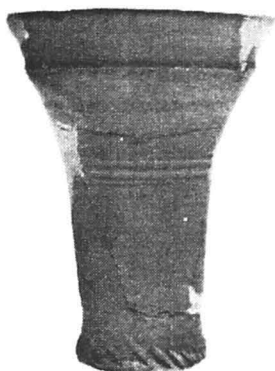
1

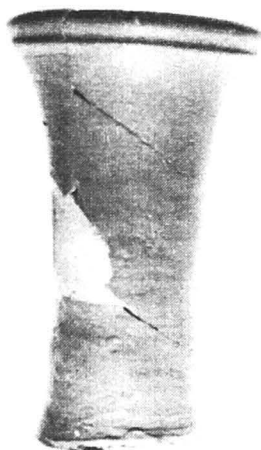
2

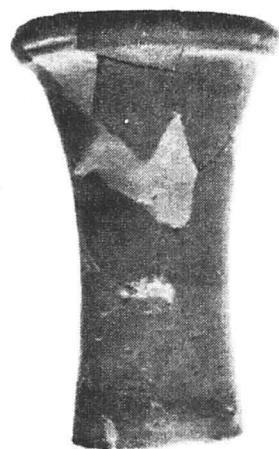
3

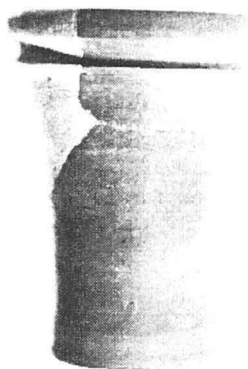
4

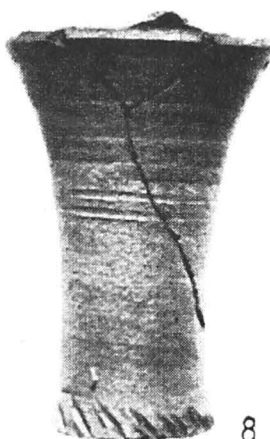
5

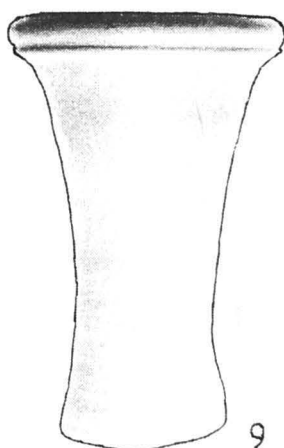
6

7

8

9

Fig. 16 –Biserica Precista – Pocale și pahare de diferite tipuri

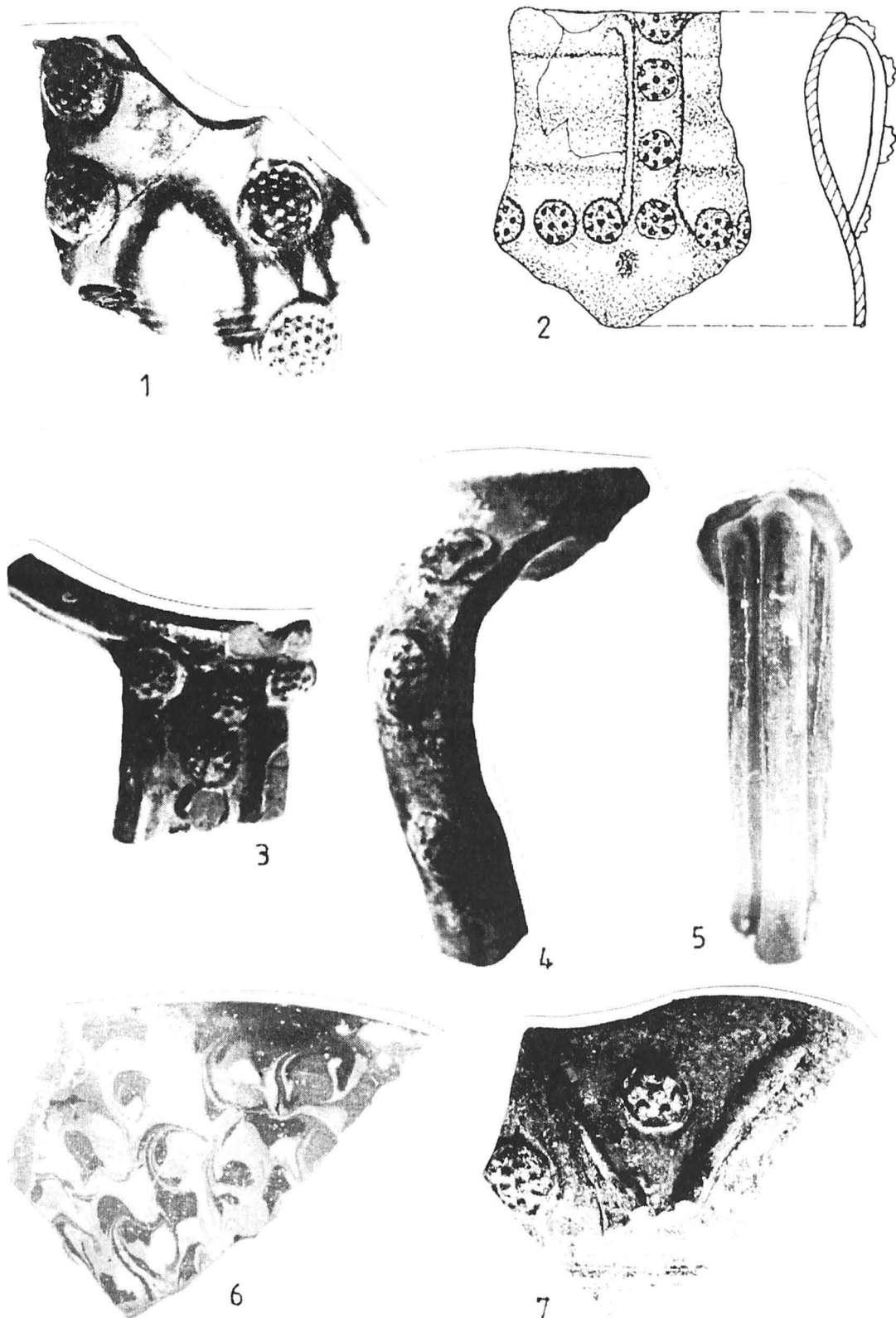

Fig. 17 –Biserica Precista – Ceramică de uz casnic smălțuită

1

2

3

4

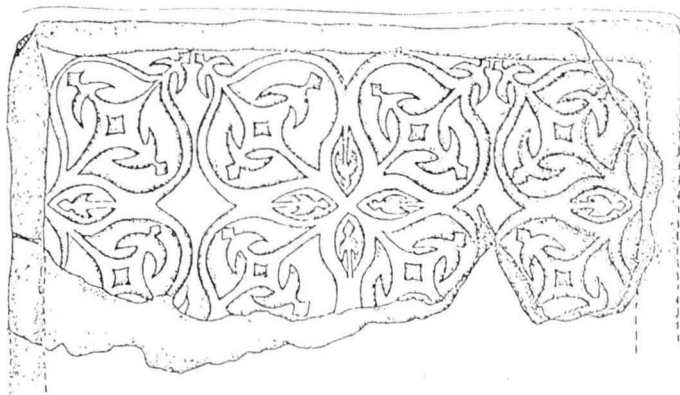

5

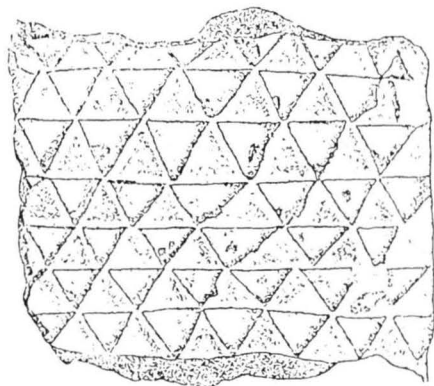

6

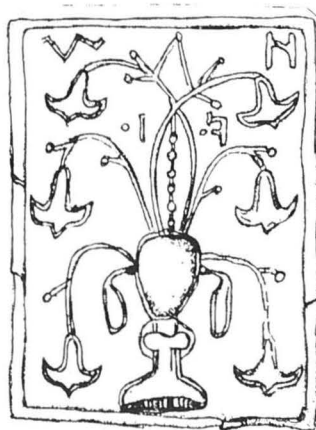
Fig. 18 – Biserica Precista – Ceramică ornamentală

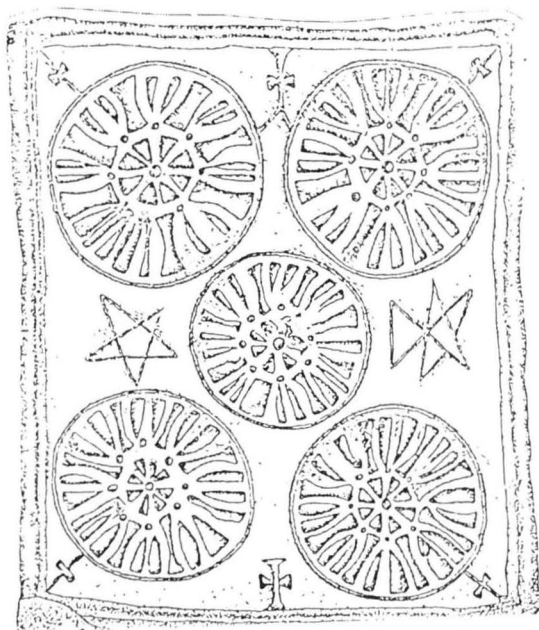
1

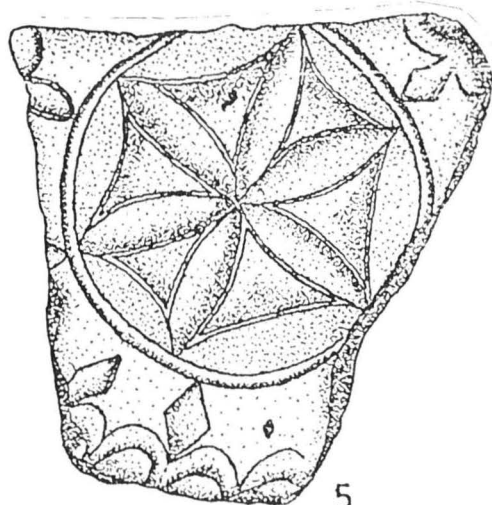
2

3

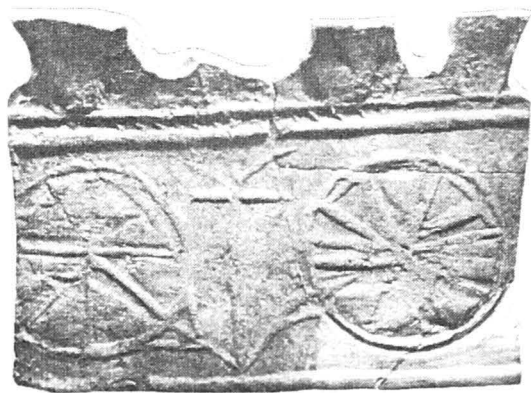

4

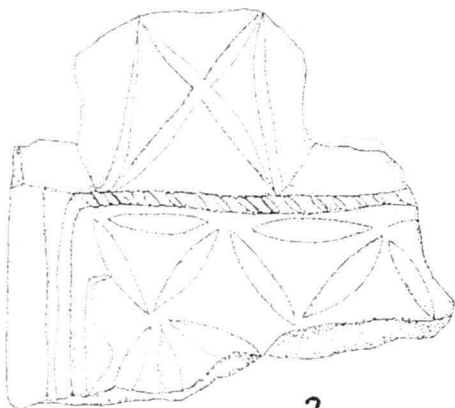

5

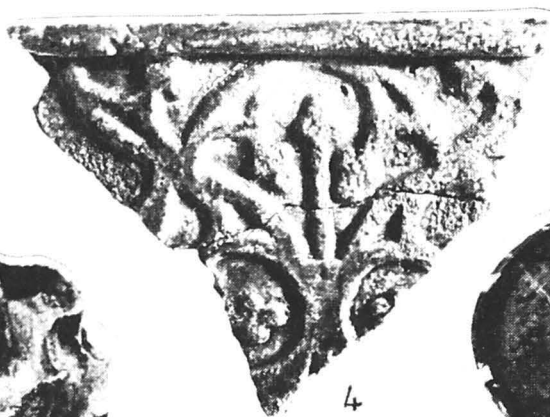
Fig. 19 –Biserica Precista – Ceramică ornamentală

1

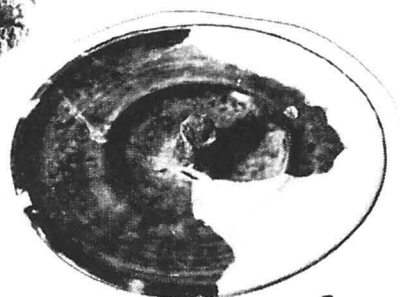
2

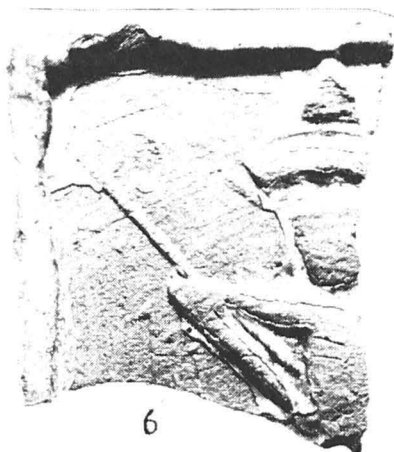
4

3

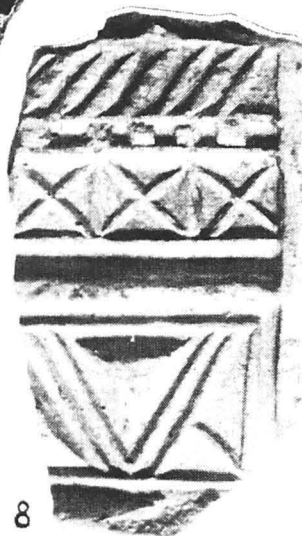
5

6

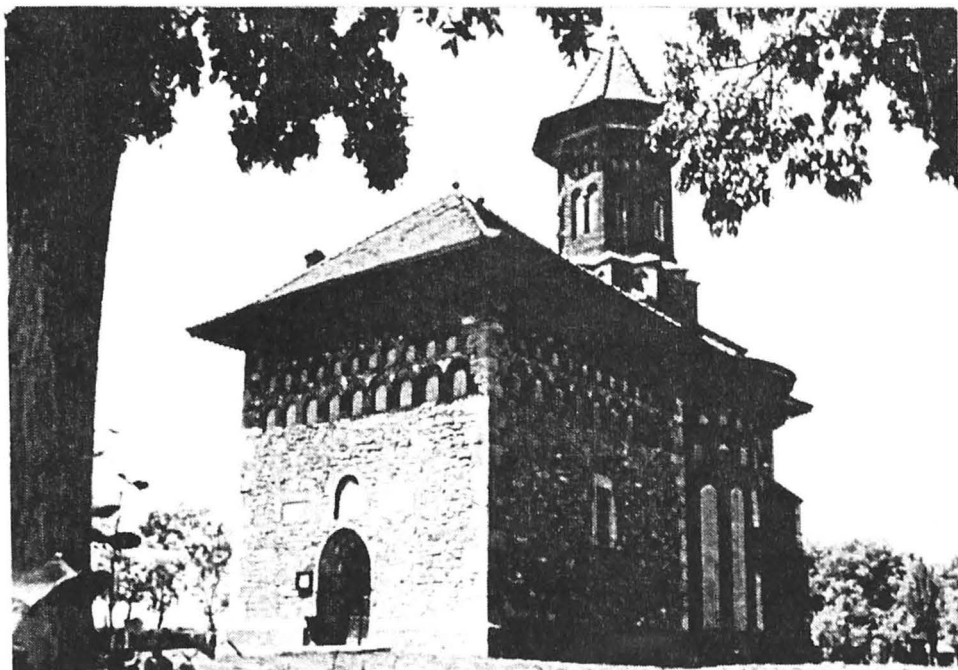

7

8

Fig. 20 –Biserica Precista – Ceramică ornamentală și decorativă

1

2

Fig. 21 – 1. Vedere dinspre nord-vest a Bisericii Precista. 2. Pisania Bisericii

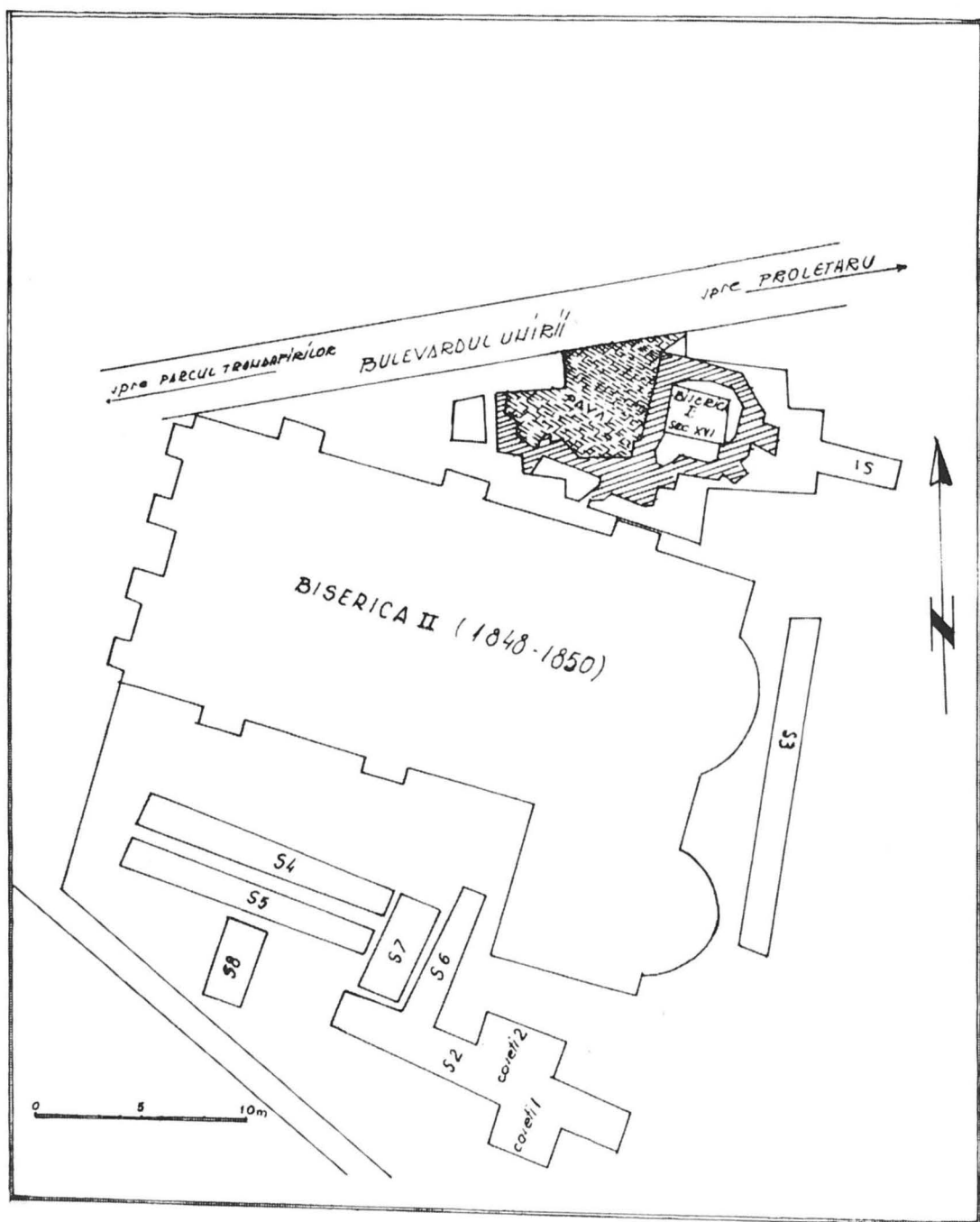

Fig. 23 – Bacău – Biserica Sf. Nicolae – Planul general al săpăturilor
arheologice cu localizarea bisericii de la sfârșitul secolului XV

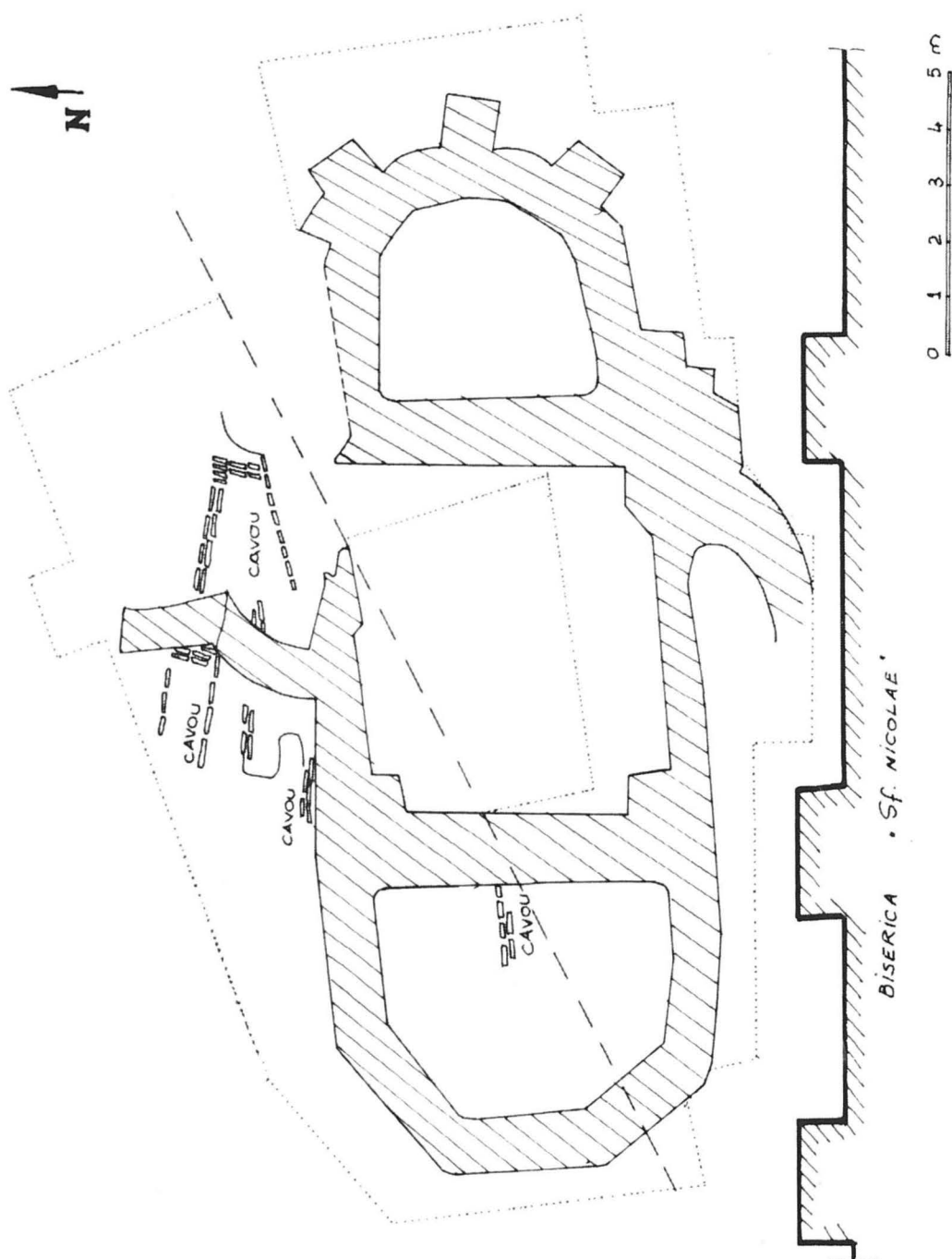

Fig. 24 – Bacău – Biserică din epoca lui Ștefan cel Mare

Așezarea urbană de lângă cursul Bistriței este rezultatul unor progrese tehnice în modul de a produce și valorifica bunurile materiale de către om și al unei dezvoltări începute de către oamenii neoliticului, continuată de către cei ai perioadei mezolitice și de către carpaticii epocii metalelor. Un rol important l-a avut invazia triburilor indoeuropene, din care s-au desprins niște comunități aposte traco-ilirii-dacii. În epoca metalelor a avut loc pătrunderea cultelor pe spațiul geografic populat de traco-iliri și daco-carpi.

Convețuirea statornică și pașnică traco-iliro-celto-daco-carpică a însemnat un real progres al tehnicii pentru muncile agricole păstorești, cultura viței de vie, a pomilor, a meșteșugurilor, a comerțului și a pescuitului. Schimbul de produse între comunitățile locale, aflate pe cursul pâraelor: Negel, Trebeș, a râului Bistrița și chiar a Siretului a luat proporții¹. Întâmplător, oamenii producători și cei ce foloseau produsele se întâlneau la vadurile apelor pe unde se întretaiau drumurile de sosire și plecare a producătorilor și consumatorilor. Acolo aveau loc „tocmeala”, „târguiala” între cei ce ofereau produsul și cei ce-l luau pentru întrebuințare sau comercializare. În timp, adunarea indivizilor a căpătat un caracter programat și organizat. Locul acesta a fost numit „târg” după un cuvânt folosit de celți². De la aceștia cuvântul s-a răspândit în lumea traco-iliră, daco-carpă. Sensul cuvântului a fost acela de loc de întâlnire pentru a discuta asupra condițiilor în care se putea realiza schimbul unor produse, troc, târguială.

Producția de cereale, struguri, fructe, meșteșugărească a târgoveților și a sătenilor din zonă a fost mare. Dacii și romanii numeau grânele cu termenul *bocca-boccae*. Condițiile materiale au permis oamenilor locului să folosească apa pâraelor și a râului Bistrița, pentru măcinarea grâului și a meiului, începând cu secolul al II-lea al erei creștine. Pentru asigurarea debitului de apă constant și abundent, oamenii perioadei au realizat șanțurile de aducțiune, de unificare a cursurilor Negel și Trebeș, după care au adus și o parte din debitul Bistriței, prin Limpedea. Debitul unificat a fost dirijat de la nordul, vestul și sudul așezării. Partea nordică se vărsa în Bistrița în zona „Partizanol” zilelor noastre, iar cea care curgea de la „vadul Benciul” pe moșia Poporul, se revărsa în Bistrița pe cuprinsul proprietății Izvoarele. Terenul, cunoscut și numit de către Dimitrie Cantemir „Insula Bistriței”, a fost realizat de către daco-români. Acel „fossatum”, umplut cu apă de către

¹ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere de Gheorghe Adamescu, București, p. 19

² Alexandru I. Gonța, *Studii de istorie medievală*, Ed. Dosoftei, Iași, 1998, p. 168

strămoșii românilor a fost aproape natural. oamenii au folosit apa în scopul apărării și punerii în mișcare a morilor de apă, practică, foarte necesară.

Succesele economice, obținute de locuitorii așezării, formate și dezvoltate pe „Insula Bistriței” au avut între consecințe: oamenii așezărilor rurale învecinate veneau aici pentru măcinatul grâului, autohtonii au avut nevoie de terenul necesar organizării ogoarelor, grădinilor, viilor, pomilor, fânețelor, pășcutului vitelor, bălților cu pește, activităților comerciale. În perioada premergătoare cuceririi independenței statului Moldav în fața agresiunii maghiaro-catolice, conduse de maramureșanul Bogdan, a fost formată proprietatea obștească a târgoveților de la Bacău. Aceasta cuprindea terenul cu bălți pentru pește de la Siret, la culmea dealurilor Petricica, de la cursul Bahnei și Muntele Sărat la cel al Bistriței. Aceasta a fost realitatea zonei. Ocolul târgului Bacău a fost organizat în perioada ce a premers domnia. Absența documentelor de fundare a localității urbane, a satelor aflate pe teritoriul, sub autoritatea târgoveților, situație acceptată prin liberă înțelegere, conving asupra acestor realități economico-sociale, juridice, culturale, religioase, militaro-politice. Cronicari bizantini, francezi, latini, arabi, urmele arheologice confirmă începuturile și dezvoltarea feudală. Rohonezi Cader a scris despre un stat al românilor, condus de regele Vlad, care, ajutat de bizantini, a respins cu succes agresiunile pecenego-cumano-maghiare. Mitropoliții ortodocși au fost alături de viteazul rege al „blachilor”.

Documentele domnești n-au scris nimic despre „integrarea, alipirea, subordonarea satelor la dealul domnesc al târgului Bacău, deoarece nu s-a petrecut asemenea fenomen. Ocolul domnesc al târgului Bacău și Curtea Domnească de aici au fost două instituții feudale cu totul diferite sub aspectul timpului în care s-au format, al rolului și funcțiilor pe care le-au avut de îndeplinit.

Ocolul, proprietate obștească a locuitorilor târgului Bacău și a celor din satele aflate pe cuprinsul acestuia, ajunși în această situație prin liberul lor consimțământ, a fost constituit în perioada premergătoare apariției domniei.

Bogdan sau urmașii acestuia au pus în practică dreptul feudal cunoscut „dominium eminens” și au proclamat proprietatea „Ocolul Târgului Bacău” și a celorlalte așezări urbane existente, precum și toate satele și ocoalele acestora „proprietate domnească”. Toate pământurile țării au devenit din proprietăți obștești bunuri ale unui singur individ, care a impus să răsplătească pe supușii devotați lui prin donarea integrală sau parțială a holdelor târgurilor și a satelor, devenite proprietăți la dispoziția lui, împreună cu locuitorii acestora. Încă din 30 martie 1392, avem

autoaprecierea voievodală: „Io Roman voievod, stăpânind Țara Modovei de la munte până la mare”, a dat cui a vrut, ce a vrut, ce a dorit și cum a putut¹.

Opera de diminuare treptată și sigură a proprietăților obștești a târgului, devenită domnească, prin obuz și lipsă de respect, a fost inițiată de către Alexandru cel Bun, pe bază de documente, prin donația făcută lui pan Giurgiul². „Tot acest domn a hotărât ca vama de la Bacău să ție de cea de la Tazlău, iar veniturile să fie încasate de călugării de la mănăstirea Bistrița”³. A urmat donarea Gherăieștilor⁴. Ștefan cel Mare a întărit dania lui Alexandru cel Bun în privința celor 12 pământuri lângă Ungureni, adăugând pietrele de ceară, morile de mai sus și pe cea de la Câmp, apoi vama mare și cea mică, numărătoarea, vama de la Tazlău, depozitarea și tranzitarea mărfurilor, o parte din <satul> Malurile, judecătorilor li s-au redus unele drepturi, prisaca de peste Siret, viile de la Dealul Sării, Vâlsăneștii, dârsta de aici, iar după aceasta Bureștii, Mănăstirea, bălțile de la Siret, Birăiești, Vlăcsănești, Manoilești și altele⁵. Alexandru Lăpușneanu a depozitat pe băcăuani de o prisacă, pe care a dat-o mănăstirii Pângărați⁶. Ureadnicul de Bacău a fost lipsit de drepturile sale asupra locuitorilor din Blăgești și „Vama Mică” de la Bacău prin măsurile adoptate de Iancu Sasul⁷, Petru Șchiopul a donat mănăstirii catolice din Bacău moșia Trebeșul de Jos, cu două vii și mori⁸. Buneștii și Fundul au fost arătate ca stăpânite de mănăstirea Tazlău, la începutul secolului al XVII-lea⁹. În anul 1607 Mănăstirea Precista din „Satul Ocna” a fost dotată cu moșia și satul Letea, parte a târgoveților de Bacău¹⁰. La începutul secolului al XVII-lea, unii proprietari au donat așezământului de la Bisericiani pământ agricol, vii, livezi, biserici, din Ocolul Bacău¹¹. Între 26 ian. 1806 și 27 sept. 1819, a fost falsificat documentul dat de Ștefan cel Mare după 26 iulie 1496, prin care acordase mănăstirii Bistrița o întinsă suprafață de pământ de lângă Ungureni la pârâul Călugarii-Bahna, până la culmea dealului și până aproape de târg.

¹ D. Cantemir, *op. cit.*, p. 122. „Orășenii nu sunt supuși nimănui, decât domnului, cărui îi plătesc” obligațiile cf. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1975, vol. I, nr. 2, p. 3, 4; cf. Theodor Codrescu, *Uricarul*, Iași, 1889, vol. XI, p. 252, 254

² *D.R.H.A.*, Moldova, I, nr. 24, p. 34-36

³ *Ibidem*, nr. 101, p. 150, 151

⁴ *Ibidem*, nr. 263, p. 372

⁵ *Ibidem*, vol. II, nr. 65, 79, 84, 93, 107, p. 94-97, 115, 116, 119-121, 133-135, 151-155, vol. III, p. 247, 444-447, X, p. 550, 551

⁶ Arhivele Statului București, *Catalogul documentelor Moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, București, 1957, vol. I, 1389, 1623, nr. 540, p. 145

⁷ *Ibidem*, nr. 683, 394, p. 175, 176

⁸ Arh. St. Vat. Fond Nunțiatura Apostolică Plonia, vol. 16, f. 195

⁹ Arhivele Statului București, *Catalog*, I, nr. 1223, p. 755

¹⁰ Arhivele Statului Bacău, *Col. de doc.*, VIII/12

¹¹ Arhivele Statului București, *Catalog ...*, I, nr. 1526, 1527, 1794, pag. 347, 404

Documentul a fost prezentat de aproape 30 de ori la Divanul Domnesc al Moldovei, unde a fost aprobat și întărit¹. Episcopul Romanului și mitropolitul Moldovei au beneficiat și ei de „viile de la Bacău” și prisăcile de aici². În anul 1641 martie 6, Divanul Moldovei a hotărât ca Biserica Precista din Bacău să fie transformată în „metoh”, trecută sub autoritatea egumenului de la Trei Ierarhii Iașului, înzestrată cu moșiile Poporul, Cremenea zilelor noastre, Letea. Documentul cuprinde precizarea că locuitorii așezați pe moșiile respective erau obligați să plătească „bezimăn”. Din anul respectiv Bacăul a încetat să fie numai târg domnesc, deoarece s-a dezvoltat și pe moșia Poporului, a mănăstirii Trei Ierarhi din Iași³. Locuitorii târgului, statorniciți pe întinsul ei, plăteau bezimănul, consemnat de atunci în documente. Moșia Fântânele a fost luată așezării „dintre Bistrița” de către Petru Șchiopul și dată cămărașului Anghel⁴. Satele Malurile și Vlăsinești au fost de același domn. O parte a colului Bacău a fost luată de Antioh Cantemir și dată slugerului Ștefan Rosset.⁵ Dealul Sării a fost luat de Ștefan cel Mare, ca și Vălsăneștii⁶, iar Albenii de către Alexandru Lăpușeanu⁷.

Prima mare deposedare a târgoveților de Bacău, în secolul al XVIII-lea, a fost cea realizată de Constantin Mavrocordat în favoarea lui Radu Racoviță, urmată de cea a lui Ioan Theodor Callimachi, în favoarea paharnicului Andronache, apoi a soției acestuia, Găneasa Paraschiva. La începutul secolului al XIX-lea, boierii Pruncu au desăvârșit opera de preluare a întregului „ocol” al târgului Bacău⁸.

Conducerea târgului, susținută de „obștea locuitorilor”, a înfruntat numeroase judecăți, iar în 1840 a organizat „Ocotitoarea proprietății” pentru distribuirea loturilor rămase și redobândirea moșiei luate. Totul a fost zadarnic, deoarece cangrena ciocoiască n-a putut fi răpusă de oamenii corecți, cinstiți, harnici și productivi.

¹ D.R.H.A., III, nr. X, p. 405-407, cf. Arhivele Naționale București, *Catalog ...* II, nr. 1413, p. 292. Concluzivă a fost mențiunea din 28 martie 1640, în care s-a precizat: document de la Ștefan cel Mare; ispisoc de la Alexandru Ilieș

² Arhivele Statului București, *Catalog ...* II, nr.52, pag. 24, 53; nr. 185, pag. 136; nr. 608, pag. 166; nr. 766, pag. 174; nr. 806, pag. 174; nr. 824, p. 178, nr. 826; III, p. 30, nr. 31.

³ *Ibidem*, II, p. 307, nr. 1506

⁴ D.R.H.A., Moldova, XXI, nr. 184, cf. Arhivele Statului București, *Catalog ...* I, p. 384, nr. 1699

⁵ Arhivele Statului București, *Catalog ...* supliment, ... p. 333, nr. 1052

⁶ D.R.H.A., II, p. 151-155, nr. 107

⁷ Gh. Burlacu, *Ocolul Domnesc al târgului Bacău*, în *Carpica*, XIII/1981, p. 60-62

⁸ Arhivele Statului Bacău, *Col. de doc.*, VIII/12, cf. D. Zaharia, Em. Chiriacescu, C. Cărămidaru, *Colecția de doc. de la Arhivele St. Bacău (1424-1848)*, București, 1976, p. 216, nr. 1108

În anul 1851, proprietatea târgului Bacău mai păstra doar 1.852 fălci, 79 prăjini și 23 stânjeni¹, iar în anul 1589 această proprietate era formată din 28.000 prăjini; 350 fălci erau împărțite locuitorilor în 450 de ogoare².

Concludem că ocolul domnesc s-a constituit înaintea formării statului. Domnia n-a dat nimic, dar a colaborat cu hrăpăreții pentru însușirea acestui bun public.

¹ Arhivele Naționale Bacău, colecția Documente, XI/59 (98).

² *Idem*, fond *Primăria Orașului Bacău*, d. 19/1858, f. 51, 52

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A ȚINUTULUI BACĂU PÂNĂ LA REGULAMENTUL ORGANIC

Drd. Maria BERCEANU

Problematica organizării administrativ-teritoriale a statului feudal Moldova, a fost și rămâne una de actualitate. Acumularea de noi informații, completarea și diversificarea metodelor de lucru, perspectiva de abordare sau obiectivele urmărite motivează revenirea. Realizarea unor monografii ale unităților administrativ-teritoriale ale Moldovei ar putea oferi un tablou mult mai unitar și complex al modului cum domnia, sprijinită de aparatul administrativ a proiectat și realizat organizarea optimă a teritoriului țării în vederea îndeplinirii obiectivelor de politică internă și externă. În această direcție este orientată și cercetarea noastră.

Proces complex, cu multiple implicații în evoluția statului moldovean, organizarea teritorial-administrativă a regiunilor est-carpătice are o istoriografie pe măsura importanței sale. În afară de viziunea de ansamblu din cunoscutele sinteze ale istoricilor A.D. Xenopol¹, Nicolae Iorga², Constantin C. Giurescu³, ca și în tratatul de istoria românilor al Academiei Române⁴, există studiul monografic al lui Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*⁵, care, deși are un caracter general, este încă util cercetării. Cu referire la aceeași problemă, Vasile Lungu⁶, urmărește evoluția acestor unități administrative până la domnia lui Dimitrie Cantemir. Autorul arată faptul că ținuturile sunt vechi unități administrative din Moldova ce au la bază modele ardelenesti și polone⁷. Studii bine documentate a realizat D. Ciurea⁸, oferindu-ne

¹ Alexandru D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. II-IV, ediția a IV-a, București, 1988

² Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, București, vol. II (1992), vol. III (1993); Idem, *Istoria poporului românesc*, București, 1985; Idem, *Istoria românilor prin călători*, București, 1981

³ Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. I-III, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, 2003

⁴ *Istoria Românilor*, vol. IV, coordonator acad. Ștefan Ștefănescu, București, 2001.

⁵ Ioan C. Filitti, *Despre vechea organizare administrativă a Principatelor Române*, extras din „Revista de drept public”, București, 1935. Autorul arată faptul că în Moldova teritoriul apare împărțit în „volost” sau „derjava”, adică ținuturi, dependente de câte un oraș sau cetate. Consideră în mod greșit că ocoalele au fost de la început subdiviziuni ale ținuturilor (p. 21)

⁶ Vasile Lungu, *Ținuturile Moldovei până în 1711 și administrarea lor*, în „Cercetări istorice” (în continuare se va cita *CI*), XVII, 1943

⁷ Vasile Lungu consideră că ar fi corespondentul districtului din Maramureș.

⁸ D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (secolele XIV-XVII)* (în continuare se va cita D. Ciurea, *Organizarea administrativă...*), în „Anuarul Institutului de

informații utile despre originea și dezvoltarea ținuturilor, a ocoalelor, a așezărilor rurale și urbane, precum și despre conducerea acestora. Problema constituirii și evoluției instituțiilor statale în regiunea est-carpatică a stat și în atenția istoricului Nicolae Grigoraș¹. Urmărind evoluția instituțiilor de stat (centrale și locale), cercetătorul arată că organizarea acestora a fost complexă, cunoscând o continuă adaptare în timp, impusă mai întâi de suzeranitatea otomană și în al doilea rând de evoluția mijloacelor și relațiilor de producție. Lucrarea ne oferă astfel informații utile privind contextul în care a avut loc reorganizarea acestor instituții către mijlocul secolului al XVIII-lea.

Nicolae Stoicescu² ne furnizează informații deosebit de utile despre sfatul domnesc și marii dregători. Într-o altă lucrare³, același autor realizează un dicționar al marilor dregători, punându-ne la dispoziție un instrument util de cercetare. O analiză amplă, publicată în cinci părți de Adrian Macovei⁴, ne pune la dispoziție date importante despre organizarea administrativă a statului moldovean de la Regulamentul Organic și până la 1862 și se distinge prin interpretări demne de reținut. Un studiu monografic recent a realizat Constantin Burac⁵, bazat pe noi izvoare istorice, analizate cu probitate științifică. Remarcabile pentru dinamica ideilor politice și nu numai, în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea sunt studiile lui Vlad Georgescu⁶. Deosebit de utilă pentru studiul evoluției în timp dar mai ales în spațiu a ținuturilor este lucrarea lui Vasile Băican „*Geografia*

Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»“ Iași (în continuare se va cita *AIIAI*), tom II, 1965, p. 143-236; Idem, *Evoluția așezărilor și a populației rurale din Moldova în secolele XVII-XVIII* (în continuare se va cita D. Ciurea, *Evoluția așezărilor...*) în *AIIAI*, tom XIV, 1977, p. 123-156

¹ Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova. Organizarea de stat până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1971 (în continuare se va cita Nicolae Grigoraș, *Instituții feudale...*)

² Nicolae Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (secolele XIV-XVII)*, București, 1968

³ Idem, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971

⁴ Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială a Moldovei între anii 1832 și 1862* (în continuare se va cita Adrian Macovei, *Organizarea administrativ-teritorială...*), în *AIIAI*, partea I, tom XIX, 1982, p. 353-374; partea a II-a, tom XX, 1983, p. 153-173; partea a III-a, tom XXI, 1984, p. 203-216; partea a IV-a, tom XXII/2, 1985, p. 483-495; partea a V-a, tom XXIII, 1986, p. 179-199

⁵ Constantin Burac, *Ținuturile Țării Moldovei până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (teza de doctorat), București, 2002

⁶ Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769-1830*, București, 1970; Idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750-1831*, București, 1972

*Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*¹. În anul 2004, la editura Junimea din Iași, a apărut o ediție integrală a Regulamentului Organic al Moldovei realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău², care ne oferă informații despre schimbările care intervin în acest Principat, în contextul adoptării noilor reglementări care vizează și domeniul administrativ.

Urmărirea evoluției unităților de administrație regională și locală ale statului moldovean (Țara de Jos, Țara de Sus, ținuturi, ocoale, orașe, sate) permite cunoașterea și înțelegerea proceselor politice, a sistemului de apărare al țării, a dezvoltării economico-sociale, a manifestărilor culturale. Mai mult, pentru istoria românilor, constituirea structurilor teritoriale ar putea contribui la „descifrarea începuturilor urbanistice în spațiul nostru”³.

Încă de la întemeierea sa, statul medieval situat la est de Carpați a pus primilor voievozi nu doar probleme de apărare în fața pericolelor externe (maghiar, tătar, polon), dar și de organizare eficientă a teritoriului. Pentru realizarea ultimului obiectiv menționat, un rol important l-au avut măsurile de ordin administrativ, între care organizarea ținuturilor avea să joace un rol central.

Ținuturile au constituit unitatea de bază a administrației locale în statul moldovenesc din secolul al XV-lea până în secolul al XIX-lea. Pentru organizarea acestora, conducătorii statului trebuiau să țină cont atât de experiența anterioară (vechile structuri teritoriale situate, în general, de-a lungul văilor unor râuri care ofereau atât mijloace de subzistență cât și condiții naturale de apărare), dar și de experiența vecinilor ori de conturarea unor noi centre urbane, viitoare reședințe administrative.

În legătură cu modul de constituire a ținuturilor, în istoriografia română s-au conturat mai multe puncte de vedere. Unii istorici consideră că la baza celor mai importante structuri administrative ale Moldovei au stat (în afara cursurilor de apă) cetățile, orașele, curțile domnești⁴. Alți autori arată că ținuturile au avut la bază modelele ardelenesti și polone⁵, sau că acestea s-au constituit prin „delimitarea progresivă a zonelor de influență ale târgurilor”⁶.

¹ Vasile Băican, *Geografia Moldovei reflectată în documentele cartografice din secolul al XVIII-lea*, București, 1996

² *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, Iași, 2004

³ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 1

⁴ Alexandru D. Xenopol, *op. cit.*, p. 471; Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, p. 182; D. Ciurea, *Organizarea administrativă...*, p. 155

⁵ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 1

⁶ Dragoș Moldovanu, *Introducere în Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, București, 1991, p. 12

Puncte de vedere diferite s-au conturat și în ceea ce privește momentul constituirii lor. Unii istorici consideră că ar fi anterioare constituirii statului¹, în vreme ce alții cred că unitățile administrative ale Țărilor Române au fost contemporane cu întemeierea statelor feudale (primii domni au avut reprezentanții lor în diferite regiuni pentru a putea controla efectiv teritoriul țării)². O a treia opinie aparține istoricilor care susțin instituirea ținuturilor după constituirea statului. D. Ciurea³, într-un studiu foarte documentat, bazându-se pe prima mențiune documentară a unui ținut (*volost Roman*, în 1408, septembrie 16)⁴ susține că, sub Alexandru cel Bun a început constituirea ținuturilor iar procesul a continuat câteva decenii până s-a ajuns la numărul cunoscut complet, după lista din 1566⁵. Pentru găsirea unui răspuns cât mai veridic la această problemă, trebuie să avem în vedere complexitatea procesului de organizare teritorial-administrativă a Moldovei, la realizarea căruia au concurat mai mulți factori și care a evoluat pe o perioadă mai lungă de timp. Subscriem punctului de vedere formulat de Constantin Burac⁶, care menționează între acești factori: tradiția organizării populației românești din perioada anterioară constituirii principatului Moldova, influențele populațiilor vecine, precum și dezvoltarea noilor centre de reședință ca importante puncte economico-strategice.

Considerăm, pe baza surselor documentare, că statul moldovean putea dispune, la sfârșitul sec. al XIV-lea – începutul sec. al XV-lea, cel puțin din punct de vedere fiscal, de o bună organizare teritorială. Mai ales în timpul lui Petru I Mușatinul (1375-1391), când s-a încheiat procesul trecerii de la voievodat la domnie, iar Moldova a atins granițele naturale firești⁷, are loc reorganizarea structurilor tradiționale și crearea altora noi, pentru a asigura controlul domniei asupra întregului teritoriu; s-a constituit un aparat

¹ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, București, 1908, p. 18. Autorul susține că „unități administrative primare”, în funcție de regiuni naturale au existat înainte de „coborârea maramureșenilor”; vezi și Nicolae Iorga, *Istoria românilor*, vol. III, București, 1937, p. 208; D.C. Arion, *Caracterele juridice și sociale ale proprietății rurale în voievodatele românești*, București, 1944, p. 115

² Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, vol. II, p. 278

³ D. Ciurea, *Organizarea administrativă...*, p. 152

⁴ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare* (în continuare se va cita Mihai Costăchescu, *DMÎȘM*), vol. I, Iași, 1931, p. 60-63; *Documenta Romaniae Historica* (în continuare se va cita *DRIH*), seria A, Moldova, vol. I, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1975, doc. 23, p. 33

⁵ Este vorba despre așa-numita *Cronică moldo-polonă*, atribuită lui N. Brzeski, datând din 1566, unde, la sfârșit, sunt înșiruite un număr de 24 ținuturi, câte avea Moldova în acea vreme

⁶ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 31

⁷ Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, 1997, p. 195; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 32

dregătorească loial tronului; domnul însuși a stimulat crearea unor așezări pe rutele comerciale principale („așezări de drum”), cum a fost și Bacăul, unde s-au fixat vămi de tranzit; acestea vor putea deveni reședințe ținutale.

Cele mai multe ținuturi s-au format în jurul unor centre urbane sau cetăți, de la care și-au luat și numele (*Bacău*, Roman, Iași, Chilia, Neamț, Cetatea Albă, etc.). Alte ținuturi și-au luat numele de la ape (*Trotuș*, Covurlui, Putna, etc.)¹.

Ca și celelalte instituții ale țării și ținuturile au cunoscut, în timp, o dinamică deosebită: unele au dispărut, iar în locul lor au fost create altele noi; hotarele s-au modificat, mărimându-se sau micșorându-se; numărul și atribuțiile dregătorilor ținutali au variat în timp.

În etapa premergătoare domniei lui Ștefan cel Mare, ținuturile sunt destul de puțin menționate în documente. În secolul al XV-lea, în general, localitățile sunt amintite în funcție de ape, târguri, de întemeietor sau de regiuni naturale². Menționarea ținutului se accentuează începând cu secolul al XVI-lea. Pomenirea lor târzie se datorează, pe de o parte, numărului mic de documente care s-au păstrat din această perioadă, iar pe de altă parte, procesului lent de conturare a atribuțiilor dregătorilor domnești în detrimentul potențailor locali³.

Paralel cu procesul de consolidare a puterii centrale, domnia și-a atras de partea sa, pentru a fi ajutată la cârmuirea statului, un număr de proprietari de pământuri, înnoilați cu titlul de „viteji”. Aceștia au primit spre „ținere” cu sensul de administrare, stăpânire, apărare, calitate arătată în documentele slavone prin termenul „держать” (care semnifică „a ține”, „a stăpâni”) una sau mai multe unități socio-teritoriale, denumite în cele mai vechi texte „regiunea stăpânită”⁴. Treptat, spre sfârșitul sec. al XIV-lea – începutul sec. al XV-lea, expresia „ținere” a căpătat o mai mare conotație politico-administrativă, ajungându-se ca, unitățile teritoriale date spre administrare celor apropiați domnului să fie desemnate prin termenul latin „ținut” (*tenutum*, *tenuta*). Alături de termenul „держать”, în documentele slavone apare și termenul „волость”, acesta din urmă căpătând o întrebuințare generală începând cu sec. al XVI-lea⁵.

Majoritatea ținuturilor s-au constituit pe locul vechilor formațiuni comunitare. Așa cum arată documentele, aceste unități administrative erau delimitate (și apărate) de păduri (ex. bucovinele de la marginea ținutului

¹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 278-279

² D. Ciurea, *op. cit.*, p. 156

³ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 56

⁴ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 157; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 48; Ioan Bogdan a tradus „volost” – ocol, iar „derjava” – ținut. Cf. *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. I, București, 1913, p. 140-141

⁵ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 48

Suceava, menționate în 1412)¹, poieni², codri³, ape⁴, sau de întărituri amenajate artificial, menționate cu denumiri ca : horodiști⁵, movile⁶, stâlpi de piatră⁷, etc.

Reședințele ținuturilor au evoluat odată cu procesul de consolidare a statului devenind importante centre economice, scaune de judecată domnească (atunci când domnul trecea prin zonă), scaune de judecată ținutală, puncte de atracție pentru negustori sau pentru locuitorii satelor dinprejur.

Modificările care s-au produs în timp, privind atât numărul cât și întinderea ținuturilor, s-au datorat fie unor interese administrative interne (de exemplu o evidență mai clară a contribuabililor în vederea perceperii mai eficiente a dărilor), fie unor factori externi (pierderea unor teritorii în favoarea unor state străine, creșterea obligațiilor față de Imperiul Otoman etc.). Vom urmări, în cele ce urmează, aceste modificări paralel cu prezentarea evoluției ținutului Bacău până la Regulamentul Organic.

*

Toponimul „Bacău” a aparținut unei așezări omenești de la care și-a luat apoi denumirea și regiunea din jur: *ținutul Bacău și ocolul domnesc* al târgului. Cercetările arheologice sistematice, susținute și de izvoare documentare, atestă, la vărsarea Bistriței în Siret, o zonă intens populată⁸. Această zonă geografică de pe Siretul mijlociu, cuprinsă între Bistrița și Tazlăul Mare, era străbătută de numeroase drumuri comerciale, care au favorizat apariția destul de timpurie a târgului Bacău.

Întemeiat la un vad al Bistriței, aproape de vărsarea acesteia în Siret, acolo unde râul era tăiat de o ramură a marelui drum comercial transcontinental ce pornea de la Dunăre și mare spre Polonia și statele germane, Bacăul medieval face parte din categoria de veche așezare-târg,

¹ Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I₂, ed. N. Densușianu, E. Kalužniaki, București, 1890, p. 485

² *Documente privind istoria României* (în continuare se va cita *DIR*), seria A, Moldova, veac XVII, vol. III, doc. 24, p. 27-28; doc. menționează și toponime de tipul „Poiana Cămului”, „Poiana Bicazului”

³ *Ibidem*, XVI-III, doc. 63, p. 48

⁴ *Ibidem*, doc. 165, p. 131

⁵ *Ibidem*, doc. 63, p. 48

⁶ *Ibidem*, veac XVII, vol.IV, doc. 626, p. 492-493

⁷ *Ibidem*

⁸ Alexandru Artimon, *Contribuții arheologice la istoria orașului Bacău*, în „Carpica”, XIII, 1981, p. 13 și urm; idem, *Considerații istorico-arheologice privind geneza și evoluția orașelor medievale din sud-vestul Moldovei*, în „Carpica”, XXIV, 1993, p. 75; idem, *Civilizația medievală urbană din secolele XIV-XVII (Bacău, Târgu Trotuș, Adjud)*, Iași, 1998, p. 33 și urm.; Alexandru Artimon, Ioan Mitrea, *Bacău - reședință voievodală*, Bacău, 1996, p. 37

avantajat de poziția sa geografică: „loc de vaduri”, „întretăiere de drumuri comerciale” și „piață” pentru zona pastoral-agrară din jur, care-i conferea și caracterul de „târg” pentru sătenii de pe o întinsă zonă din văile celor două râuri¹. Prin zona Bacăului trecea un fragment al „drumului moldovenesc” sau „drumul Siretului”², care venea dinspre nord, pe valea Siretului și se îndrepta spre gurile Dunării, cu ramificație spre Țara Românească. Acest străvechi drum comercial lega orașele baltice cu zona dunăreano-ponctică. I. Șandru³ consideră faptul că asimetria văii a favorizat organizarea drumului comercial pe partea dreaptă a Siretului (unde era cea mai mare concentrare de așezări ale ținutului), căci partea stângă era mai abruptă și fragmentată. În Bacău, ramificațiile drumului Siretului se intersectau cu drumurile sării și păcurii. Primul venea de la Ocna, pe valea Tazlăului, traversând culmile Pietricica și Călugăra, al doilea – din zona Moinești, intra în zona de confluență prin valea Trebeșului, ambele îndreptându-se spre bazinele Bârladului și Prutului prin partea nordică a colinelor Tutovei⁴.

Particularitatea de „nod de intersecție” a fost întărită și prin prelungirea drumurilor transcarpatice până la această regiune, unde se aduceau sau se preluau diferite mărfuri orientate pe drumul Siretului: prin Bacău trecea și drumul Oituzului, menționat documentar și ca „drumul Brașovului” sau „drumul de jos”, despre care D. Cantemir spunea că este „drumul cel mai larg din Moldova spre Transilvania”⁵. Alte relatări mai târzii l-au înregistrat, redând o veche tradiție, sub denumirea de „drumul oilor”⁶. Tot în Bacău ajungeau și alte drumuri ale Transilvaniei ce treceau Carpații Orientali prin Ghimeș, Bicaz și Tulgheș. Din aceste motive este probabil ca, încă de la început Bacăul să-și fi asumat și funcția de vamă de mărfuri și apoi cea de vamă la hotar pe marile drumuri ce se întretăiau aici. În această situație este surprins Bacăul la începutul secolului al XV-lea, la prima sa atestare documentară sigură, din 6 octombrie 1408, în privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov⁷.

Rolul comercial al Bacăului și mai ales statutul de târg de vamă este considerat de cea mai mare importanță și faptul este susținut și de apariția

¹ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 178-182

² *Ibidem*; vezi și Constantin Burac, *op. cit.*, p. 110

³ Ioan Șandru, *Bacău - studiu de geografie urbană*, Bacău, 1986, p. 62

⁴ *Ibidem*

⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, postfață și bibliografie de Magdalena Popescu, București, 1973, p. 22

⁶ Costin Murgescu, *Drumurile unității românești. Drumul oilor. Drumurile negustorești*, București, 1996, p. 95; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 110

⁷ Mihai Costăchescu, *DMȘM*, I, p. 633-636. Se specifică faptul că, pentru postavurile pe care le vor duce în Țara Românească, ei vor plăti, în afară de vama principală din Suceava, și o vamă de doi groși de grivnă, „la margine, în Bacău”

încă din acea epocă a expresiei „a-și găsi Bacăul”¹. Expresia este tradusă uneori și în forma „trouver son diable”². Hasdeu consideră că această expresie nu înseamnă „a pieri”, „a muri”, ci doar că cineva „a pățit-o”, „cineva și-a găsit omul care să-l pună la loc și să-l învețe minte”, „a căzut cineva într-o nevoie din care să învețe minte”³. Se referă la faptul că, negustorii în special, au mers până au dat de hotarul țării, au ajuns la vamă unde au fost scotociți de vameșii de Bacău. Hasdeu consideră expresia „un adevărat monument istoric”⁴, din categoria poreclelor satirice sau ironice date de către popor diferitelor localități (asemănătoare expresiei „și-a găsit orbul Brăila”).

În jurul acestei căi de comunicație existau vechi unități socio-teritoriale, ca cea de la Cobâle, atestată documentar la 1 august 1403⁵. C. Burac crede că acestea s-au constituit probabil în timpul lui Petru I Mușatinul, într-o unitate teritorială mai mare, numită *ținut*, în cadrul căreia izvoarele documentare de mai târziu pomenesc numeroase sate⁶. Menționarea *vameșilor* (în documentul din 6 octombrie 1408) care coordonau din 6 februarie 1431 și vama de la Tazlău⁷, a *judecătorilor* (26 mai 1435)⁸, a *globnicilor* (8 septembrie 1457)⁹ arată importanța economică și strategică a târgului despre care se poate afirma că *a creat ținutul omonim*. De altfel, ultimul document menționat, care arată ordinea ierarhică a slujitorilor domnești existenți la Bacău, și anume: *boieri, ureadnici, globnici* dovedește că această localitate era centru de reședință al unui ținut. Acest statut este întărit și de faptul că primul fiu al lui Ștefan cel Mare și-a stabilit reședința la Bacău. De la el s-a păstrat *biserica domnească* terminată și sfințită la 1 ianuarie 1491, cu hramul Adormirea Maicii Domnului¹⁰. Ea a servit drept capelă domnească pentru anturajul curții, personalului acesteia și garnizoanei militare de aici. Tot în 1491, la 20 aprilie¹¹, este menționată *curtea domnească* de la Bacău, una din reședințele teritoriale ale domnului. Aici s-au putut amplasa și instituțiile domnești: *vamă, depozite, numărătoarea, scaune de judecată, curtea, biserica domnească*. Acestea ofereau mai multă siguranță meșteșugarilor și negustorilor așezați aici. Pe

¹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, București, 1894, p. 263

² *Ibidem*

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*, p. 264

⁵ *DRH*, A. I, doc. 18, p. 25

⁶ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 110-111

⁷ *DRH*, A. I, doc. 101, p. 159

⁸ *Ibidem*, doc. 141, p. 195-196

⁹ *Ibidem*, II, doc. 65, p. 94-95

¹⁰ Pisania bisericii în *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958, p. 90

¹¹ *DRH*, A. III, doc. 93

vremea lui Bandinus circula chiar zvonul că orașul Bacău fusese „principala reședință a ducilor Moldovei”¹, fără a fi vreodată „scaun de domnie”.

În epoca feudală, marea majoritate a zonelor aparținând actualului județ Bacău erau incluse în ținuturile Bacău și Trotuș. Unele din așezările existente atunci în partea stângă a Siretului și până în regiunea de unde izvorăște Tutova, Berheciul și Zeletinul aparțineau ținuturilor Roman, Tecuci și Putna.

Izvoarele documentare păstrate nu permit stabilirea unei date exacte a împărțirii Moldovei în ținuturi. În unele documente din prima jumătate a secolului al XV-lea cele două unități administrative sunt menționate sub forma „de la Bacău” sau „de la Trotuș”². *Ținutul Bacău* este consemnat pentru prima oară sub această denumire în documentul din 14 decembrie 1458³. La o distanță de opt ani, este menționat *ținutul Trotuș*, când, la 18 februarie 1466 Ștefan cel Mare întărește vânzarea „satului Munte, ținutul Trotuș”⁴.

Dar prima atestare documentară sigură a ținutului Bacău ne este dată de un izvor narativ, *Cronica moldo-polonă* scrisă în 1566 de un polonez aflat la curtea lui Alexandru Lapușeanu (1552-1561; 1564-1568), urmând cronica anonimă a Moldovei, azi pierdută⁵. Documentul prezintă, după înșiruirea faptelor și a evenimentelor din perioada 1352-1564, două liste: una „Despre Ținuturile în toata Țara Moldovei”, iar a doua îi privește pe dregătorii voievodului Moldovei⁶. Unitățile administrativ-teritoriale și fiscale denumite în terminologia polonă de atunci prin cuvântul „powiat”, sunt prezentate în număr de 24 de ținuturi, câte avea Moldova în acea vreme, și anume: Bârlad, Tecuci, Chigheci, Lăpușna, Vaslui, Orhei, Soroca, Hotin, Cernăuți, Suceava, Hârlău, Dorohoi, Cârligătura, Iași, Fălciu, Covurlui, Horincea, Putna, Adjud, Tutova, *Trotuș, Bacău*, Roman și Neamț. Sinteza de la sfârșitul listei arată că în fruntea acestor structuri erau „pârcălabi sau vâtafi, adică staroști sau stegari”, ceea ce înseamnă că fiecare ținut dispunea de aproximativ 300 de oameni pentru lupte și străjeri în general, în funcție de mărimea și de importanța sa strategică.

O altă importantă sursă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea referitoare la organizarea administrativ-teritorială și fiscală o reprezintă două izvoare documentare interne, datând din vremea lui Petru Șchiopul

¹ V.A. Urechia, *Codex Bandinus*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* (în continuare se va cita *AARMSI*), seria II, tom XVI, București, 1895, p. 63.

² *DRH*, A, I, doc. 24, p. 35; doc. 141, p. 195- 196, etc

³ *Ibidem*, II, doc. 79, p. 115

⁴ *Ibidem*, doc. 133, p. 188

⁵ *Cronicile slavo-române din secolele XI-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 165-166

⁶ *Ibidem*, p. 176, 186; vezi și D. Ciurea, *op. cit.*, p. 160; Constantin Burac, *op. cit.*, p. 229-230

(1591). Primul este un *Catastih de cisle de țirani de la toate ținuturile și curtiani și vătăși și neamiși și popi*, iar al doilea este un *Catastih amintitor a toată goștina oilor*. Acestea sunt primele statistici de acest fel care s-au păstrat, care arată că domnul era foarte interesat de strângerea dărilor pentru achitarea obligațiilor față de otomani¹. *Catastiful de cisle* (20 februarie 1591), cosemnează ținuturile Bacău și Troțuș separat, pentru ca, în *Socoteala goștinei oilor din Moldova* întocmită trei luni mai târziu (12 mai 1591)², ținutul Bacău și Troțuș să fie menționate împreună („Ținutul Troțuș și Bacău”)³, ceea ce poate însemna că formau deja o singură structură administrativă⁴. Dar, în etapa următoare, documentele menționează separat atât cele două unități teritoriale, cât și pe dregătorii acestora. De exemplu, într-un document din 24 martie 1609⁵, ținutul Troțuș este menționat separat; într-un document datat 29 mai 1617 este amintit „Dumitrașco, staroste de ținutul Troțuș”⁶. Aceeași situație se constată și în cazul ținutului Bacău: la 14 decembrie 1608 este menționat „Hilip mare vatah al ținutului Bacău”⁷, iar la 6 ianuarie 1634 sunt amintiți „pârcălabii din ținutul Bacău”⁸.

Consemnarea separată a celor două unități teritorial-administrative, precum și a dregătorilor acestora, ne permite să constatăm că acestea au avut o evoluție separată până în vremea lui Vasile Lupu. Însă, începând cu 1622 documentele nu mai pomenesc existența dregătorilor ținutului Troțuș, ceea ce arată că este posibil ca până în 1635 cele două ținuturi să fi avut dregători comuni⁹. Aceasta poate fi considerată o etapă premergătoare unificării acestora.

Structura fiscală Troțuș-Bacău este menționată din nou abia la 1 mai 1661 când este menționat satul Lăzeștii „ce iaste în ținutul Bacăului cu a Troțușului”¹⁰. Dar și după această dată, actele domnești referitoare la schimbarea stăpânilor unor proprietăți, acte de întărire sau de vânzare-cumpărare continuă să înregistreze separat cele două unități teritorial-administrative¹¹.

¹ Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea* (în continuare se va cita Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei...*), Iași, 1989, p. 52-53; Idem, *Structuri fiscale și administrative într-un catastif moldovenesc de visterie din 1606* (în continuare se va cita Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative...*), în *AIHA*, XXX, 1993, p. 257

² Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 30

³ Ioan Caproșu, *O istorie a Moldovei...*, p. 57

⁴ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 28-29; D. Ciurea, *op. cit.*, p. 169

⁵ *DIR*, A, veac XVII, vol. II, doc. 262, p. 197

⁶ *Ibidem*, vol. IV, doc. 212, p. 171

⁷ *Ibidem*, vol. II, doc. 249, p. 187

⁸ *DRH*, A, XXII, doc. 4, p. 7

⁹ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 235

¹⁰ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 1, p. 175-176; Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 37

¹¹ Constantin Burac, *op. cit.*, p. 237

Din cele de mai sus, putem constata existența ținutului dublet Troțuș-Bacău în perioada 1661-1680. Formarea acestui ținut dublet ca și al altora s-a petrecut în urma unor reforme administrative înfăptuite de Vasile Lupu sau urmașii săi până la Eustratie Dabija inclusiv¹. Sensul acestor reforme poate fi considerat acela că, numai luate împreună, puteau să constituie, din punctul de vedere al veniturilor o unitate teritorial-fiscală², care cu trecerea timpului a devenit și una administrativă. Intervalul de dispariție a ținutului Troțuș a durat câteva decenii, până la 1680, ultima sa atestare documentară. Vasile Lungu³ crede că s-a dat o luptă pentru întâietate între cele două ținuturi. Până la urmă, ținutul Bacău a reușit să se mențină iar cel al Troțușului va dispărea. Acest lucru credem ca s-a datorat și faptului că „târgul Bacău era un centru economic important” în comparație cu cel al Troțușului, precum și faptului că ținutul Troțuș „era un ținut de munte cu sate destul de rare”⁴.

Spre deosebire de Miron Costin care a redat lista localităților urbane în funcție de poziția lor geografică, pe cele două vornicii, Dimitrie Cantemir, în cunoscuta sa lucrare *Descriptio Moldaviae* redactată între 1714 și 1716, grupează pentru prima oară ținuturile pe cele două mari regiuni administrative, Moldova Inferioară și Moldova Superioară dar pe care locuitorii le-au numit Țara de Jos, cu 12 ținuturi și Țara de Sus cu 7 ținuturi, în aceasta din urmă fiind inclus și Bacăul⁵. Tot marele cărturar moldovean a întocmit și o hartă a Moldovei, în timpul șederii sale în Rusia (tipărită prima oară la Amsterdam, în 1737)⁶. Aceasta redă, pentru prima oară și limitele celor 23 de ținuturi ale Moldovei, pe care autorul le-a descris.

Adrian Macovei, într-un amplu studiu dedicat organizării administrative a Moldovei⁷, consideră că Dimitrie Cantemir nu a greșit despărțind pe hartă cele două mari subdiviziuni ale Moldovei, Țara de Sus și Țara de Jos cu o linie ce urmează limitele dintre ținuturi pe direcția nord – sud-vest, împărțind astfel Moldova longitudinal: la nord-vest Țara de Sus, iar la sud-est Țara de Jos. Autorul arată că această delimitare longitudinală și nu transversală de la vest la est a corespuns, având în vedere de unde veneau cele mai dese amenințări, obiectivelor clar urmărite de domnie: buna administrare dar și apărare a țării. În acest context, nu mai poate fi o curiozitate faptul că ținutul Roman, situat la est de Siret a făcut parte din

¹ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 26

² Ioan Caproșu, *Structuri fiscale și administrative...*, p. 265

³ Vasile Lungu, *op. cit.*, p. 34

⁴ *Ibidem*; acest punct de vedere este acceptat și de Constantin Burac, *op. cit.*, p. 247

⁵ Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 73

⁶ George Vâlsan, *Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir*, în *AARMSI*, s. III, tom VI, 1927, p. 193-212

⁷ Adrian Macovei, *op. cit.*, I, p. 359-360

Țara de Jos, iar ținutul Bacău, aflat mai la sud de ținutul Roman dar în vestul Siretului, făcea parte din Țara de Sus.

Precizări privind organizarea administrativă a Moldovei se regăsesc și într-un jurnal scris de un negustor rus în perioada războiului ruso-turc din 1736-1739 (editorul, Gh. Bezviconi, consideră că a fost scris în 1739)¹. Ținuturile au fost înșiruite într-o altă ordine, de la nord la sud și de la vest la est, fără a se mai menționa cele două mari subdiviziuni administrative, Țara de Jos și Țara de Sus. A. Macovei crede că acest fapt se datorează înrăutățirii fără precedent a situației Moldovei la începutul epocii fanariote când instituția mării vorniciei a căzut în desuetudine². Acest fapt ar explica și omisiunile autorului anonim, destul de informat, la care am făcut referire mai sus.

Cu toate transformările specifice epocii luminilor, teritoriul ținutului Bacău (ca și alte ținuturi ale țării) nu va suferi modificări esențiale. Dar aceste influențe iluministe vor fi benefice în sensul îmbogățirii și diversificării surselor de informare referitoare la diferite aspecte ale evoluției organizării administrative a Moldovei în general și a ținutului Bacău în special. Este perioada când au fost elaborate și editate în serie „descrieri statistice”, „observații”, „reflexii” la modă pentru studierea aspectelor demografice, economice, sociale, politice, hărți, etc.

În secolul al XVIII-lea, Moldova n-a rămas în afara zonei în care, cu toate greutățile existente s-au produs transformări ce anunțau modernizarea efectivă și prăbușirea inerentă a lumii feudale. Pe „ruta Moldovei” (prin Camenița) se făcea un trafic intens între Baltica și Istanbul și circula corespondența și presa din Londra, Paris, Haga, Utrecht, Leiden³. Este evident că nici ținutul Bacăului, traversat de o porțiune a acestui important drum transcontinental nu putea rămâne în afara acestor transformări.

Schimbările care s-au produs spre jumătatea secolului al XVIII-lea au fost determinate și de împrejurările economice, sociale, politice ale Principatelor din acel moment, cum ar fi: acapararea pământurilor răzeșilor și în consecință creșterea numărului țăranilor dependenți; creșterea obligațiilor față de stăpânii de moșii, abuzurile de tot felul care au determinat creșterea fenomenului de pribegire a țăranimii aservite fapt ce a atras după sine măsuri de interzicere a dreptului de strămutare. Sursele documentare atestă faptul că mulți locuitori plecau clandestin din sate, iar cei rămași trebuiau să suporte și obligațiile acestora, plătindu-le partea de contribuții fiscale venite prin cisle (conform principiului feudal al răspunderii colective a satului pentru plata dărilor).

¹ Gheorghe G. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 105-107; Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 360

² Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 360

³ D. Ciurea, *Evoluția așezărilor...*, p. 148-149

Situația era greu de rezolvat, cu toate asigurările date de stăpânire (înainte de reformele lui C. Mavrocordat) care îi atenționează pe dregători să nu pună dări noi. Astfel, într-un document din 5 noiembrie 1737, Grigorie vodă acordă *panțirilor din Comănești (ținutul Bacău)* „apărare de podvezi și olăcării”¹. Unii vecini căutau să-și găsească o altă sursă de trai: vecini din satul Valea-Seacă, al lui Ceur postelnic, voiau să se facă ”șaugăi la Ocnă”, dar Antioh Cantemir îi reîntărea vecini pentru că „erau fii de vecini”².

De asemenea, în plan juridic, „obiceiul pământului” a rămas în vigoare și reprezenta legea de bază ce guverna țara³. Acest fapt a determinat numeroase abuzuri, interpretări subiective ale legilor, preponderența arbitrariului.

La toate acestea se adaugă sistemul de exploatare fiscală impus de Imperiul Otoman care a mărit considerabil obligațiile Principatelor (haraci, mucarer, zaherea plus altele suplimentare), ca și atacurile devastatoare venite din afara țării. Nicolae Mavrocordat compara, în 1711 Moldova cu „o corabie putredă”, devastată de tătari, poloni, suedezi și de lăcuste⁴. Invazia austriacă și măsurile represive ale domnitorului Mihai Racoviță din 1716-1717 care a cerut intervenția tătarilor, au făcut ca zona de la vest de Siret să fie complet devastată iar populația dusă în captivitate. N-a mai rămas nici un sat neprădat, scria și cronicarul grec Nicolae Kiparissa⁵.

În acest context, se înscriu, ca un moment de referință în istoria zbuciumată a Moldovei secolului al XVIII-lea reformele lui Constantin Mavrocordat⁶. Măsurile luate de acest principe cu o educație aleasă, care a fost inițiat de copil în treburile publice, reprezintă bazele administrației moderne de mai târziu. Pe de o parte, prin asemănarea lor în cele două Principate aceste reforme anunță Regulamentul Organic de mai târziu, căci „reforma lui Constantin Mavrocordat era un regulament, unul și același ca și cel de mai târziu pentru ambele Principate”⁷. Elaborarea aceluia „așezământ” nu s-ar fi putut realiza în afara calităților personale ale celui care le-a inițiat: inteligent, educat, cu o concepție coerentă de guvernare, autoritar, cu un larg orizont de informare, „aliniat” la spiritul veacului luminat în care trăia și domnea.

¹ *Condica lui Constantin Mavrocordat* (în continuare se va cita *Condica...*), ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de C. Istrati, vol. II, Iași, 1986, doc. 9, p. 10

² D. Ciurea, *op. cit.*, p. 143-144

³ Nicolae Grigoraș, *Reformele cu caracter administrativ ale lui Constantin Mavrocordat* (în continuare se va cita Nicolae Grigoraș, *Reformele...*), în *CI*, (S.N.), VII, 1976, p. 124

⁴ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 146

⁵ *Ibidem*

⁶ Ilie Minea, *Reforma lui Constantin-vodă Mavrocordat*, în *CI*, an II-III, 1926-1927; Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 123-164; Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 360-365

⁷ Ilie Minea, *op. cit.*, p. 125; Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 361

Începutul reformelor l-a constituit *Marele hrisov* promulgat de domn la 7 februarie 1741 (pe când se afla pe tronul Țării Românești)¹. Publicarea acestui sistem de reforme sub numele de *Constituție* în „*Mercure de France*” (iulie 1742)², arată importanța arătată de domn acestui așezământ prin care dorea să facă cunoscută Europei „o mostră a politicii sale”³, care se încadra în așa numitul „despotism luminat”.

Conform informațiilor cuprinse în *Condica lui Constantin Mavrocordat*, structura administrativ-teritorială a Moldovei arată un număr variat de unități teritoriale. Astfel, în lista care cuprinde „somile goștinilor de oi”, sunt menționate 18 ținuturi, cel al Bacăului păstrându-și locul al patrulea, după Suceava, Neamț și Roman (este omis Putna, iar Hârlău și Dorohoi sunt luate împreună)⁴. Lista privitoare la „dajdea mazililor” atestă doar 15 unități fiscale, Bacăul fiind menționat tot al patrulea. C. Burac⁵ consideră că listele fiscale care arată că unele ținuturi plăteau dări împreună, se referă la faptul că acestea aveau un potențial economic mic (exemplu Hârlău + Dorohoi) sau erau pustiite și jefuite de tătari, turci și cazaci (exemplu Lăpușna, Orhei, Soroca). Din cele arătate mai sus putem formula concluzia că *ținutul Bacău* avea, la acea dată, suficiente resurse pentru a-și plăti singur dările către stăpânire.

Unii cercetători⁶, au reușit să calculeze, cu aproximație, numărul locuitorilor Moldovei pe ținuturi, pornind de la numărul gospodăriilor înregistrate în *Catastiful* din 1742. Astfel, la acea dată, ținutul Bacău ar fi putut înregistra un număr de 17.200 locuitori, înregistrând o creștere demografică cu 120,2 % față de anul 1591 (când, în *Catastiful de cisle* al lui Petru Șchiopul, ținutul Bacău avea, împreună cu cel al Troțușului, doar un număr de 7810 locuitori). Acest lucru este cu atât mai concludent cu cât în unele ținuturi s-au înregistrat scăderi demografice față de 1591 (în ținutul Orhei numărul locuitorilor a scăzut în 1742 la 87,1 % față de 1591, iar în ținutul Iași la 95%).

Obiectivul principal al măsurilor luate de Constantin Mavrocordat urmăreau realizarea unui control eficient al întregii vieți publice. Încercând o reorganizare a acesteia, domnul a căutat să numească în fruntea instituțiilor locale oameni eficienți, să desființeze confuziile de atribuții dintre slujitorii instituțiilor centrale, de stat și cele locale. Astfel, în fruntea

¹ Constantin Mavrocordat a deținut un adevărat record între fanarioți, având șase domnii în Țara Românească (1730; 1731-1733; 1735-1741; 1744-1748; 1756-1758; 1761-1763) și patru în Moldova (1733-1735; 1741-1744; 1748-1749; 1769), fără ca această fragmentare să afecteze strategia sa reformatoare, care viza, deopotrivă, ambele Principate

² Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 124

³ Florin Constantiniu, *Constantin Mavrocordat*, București, 1985, p. 94

⁴ C. Burac, *op. cit.*, p. 396

⁵ *Ibidem*, p. 397

⁶ Vasile Băican, *op. cit.*, p. 59-60

ținuturilor au fost numiți *ispravnici*, cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale, din rândul boierimii mari și mijlocii. Nu era vorba doar de schimbarea denumirii ce o purtau conducătorii ținuturilor, cât mai ales fixarea clară a atribuțiilor încredințate de domnie¹. Se urmărea consolidarea autorității domnești pe tot cuprinsul țării.

În statul moldovean, termenul de *ispravnic* exista încă de la începutul sec. al XVII-lea, cu sensul de reprezentant și apărător al intereselor unei persoane. Începând din secolul al XVIII-lea apar *ispravnicii* de târguri². Dar termenul nu s-a generalizat, întrucât și după reforma lui Constantin Mavrocordat conducătorii unor ținuturi se vor numi ca mai înainte: staroste, pârcălab sau vornic. Astfel, la 1 iulie 1747, Nicolae Mavrocordat a reînnoit Mănăstirii Bistrița un drept mai vechi, de a încasa „vama pârcălăbiei din Bacău”³. Alteori, ca un ecou în timp, termenul nou apare alături de cel vechi: în 1776, Grigore Alexandru Ghica a hotărât, „pentru odihna norodului”, ca „taxa pârcălăbiei să se încaseze de către „ispravnic””⁴.

În ceea ce privește ținutul Bacău, ca și alte ținuturi mari, avea în frunte doi dregători (*ispravnici*). Au fost elaborate *instrucțiuni* clare privind atribuțiile administrative, judecătorești ori fiscale ale *ispravnicilor*. Aceștia erau puși sub o supraveghere permanentă, îndrumați și chiar avertizați pentru activitatea lor dacă era necorespunzătoare, prin numeroase ordine, având caracter de circulare domnești⁵.

Constantin Mavrocordat îi anunța și pe locuitori de instituirea *ispravnicilor* care urmau să-i judece în primă instanță, iar divanul domnesc urma să examineze doar apelurile. Acești judecători la ținuturi erau numiți „pentru tot obrazul, ori boier, orice breaslă ar fi, de la mare până la mic”⁶. Insistând asupra atribuțiilor acestora, la 10 mai 1742, domnul face observație paharnicului Radu Racoviță, *ispravnicul* de ținutul Bacău, „să nu te lenevești cu purtare de grijă și ușa să-ți fie deschisă și necontinit să stai la judecată, căutând toate jalobele oamenilor, ca să nu se supere oameni cu cheltuielile a veni pe la Iași pentru pricini mici”⁷. Apoi continuă arătând că „noi pentru aceasta v-am făcut *ispravnici* pe la ținuturi, pentru odihna nărodului și un om prost de va ave cu vrun boier judecată, orice obraz va fi și n-a vre să vie pe la sorocul dumitale, să trimiți să-l aduci și să hotărăști...”⁸.

¹ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 132

² D. Ciurea, *Organizarea administrativă...*, p. 172

³ Nicolae Grigoraș, *Privilegii fiscale din Moldova*, în *AI*, tom XVIII, 1981, p. 192-193

⁴ *Ibidem*

⁵ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 363

⁶ *Condica lui Constantin Mavrocordat...*, vol. II, Iași, 1986, doc. 257, p. 111

⁷ *Ibidem*, doc. 258, p. 112

⁸ *Ibidem*

Dar unii ispravnici nu știau să redacteze cărți de judecată, iar domnul le reproșa că scriu „basme” în cartea de judecată, care i se restituia, de obicei ruptă împreună cu un model¹.

Ispravnicii aveau și obligația de a preveni „risipirea” satelor în vederea colectării eficiente a dărilor. Astfel, la 22 aprilie 1742, este trimisă o „carte locuitorilor din ținutul Bacău, care vor să se strămute din satele lor, scriindu-li-se că, potrivit ponturilor, nimeni nu are voie să plece „din locul unde l-au apucat banii steagului”². În aceeași zi era trimisă o carte și ispravnicului de ținutul Bacău, poruncindu-i-se să oprească strămutarea locuitorilor din sate³. Aceste măsuri luate de către puterea centrală le întâlnim și în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Din conținutul unor documente din anii 1752-1753⁴, domnul anunță faptul că, foștii locuitori ai satelor, dacă se reîntorceau și se așezau în orice loc, după o înțelegere prealabilă cu dregătorii domnești erau scutiți timp de șase luni de bir, după care, în funcție de puterea lor materială, plăteau o sumă de bani anuală în patru sferturi care varia între 2 și 15 lei.

De asemenea, pentru a înlătura corupția și abuzurile de putere, s-a introdus salarizarea dregătorilor și a subalternilor lor din administrația ținutală. Cu toate acestea, nu a putut fi înlăturată vechea practică feudală a veniturilor din slujbe.

În contextul acelorași reforme ce vizau centralizarea și modernizarea instituțiilor statului, domnul solicită realizarea unei evidențe clare a contribuabililor. La 8 octombrie 1741 în cartea „pentru rânduiala ciferturilor, precum s-au așezat țara”, Constantin Mavrocordat cere ajutorul „tuturor boiarilor și boiernașilor, mazili și altor dregători, vorniceilor, vătămănilor și tuturor locuitorilor țării” să ajute domnia la alcătuirea unui „așezământ al dajdiilor”⁵. Același act cere boierilor zloțași „să scrie la tablă” toate satele, cătunele, „sat cu sat, iar nu amestecat, un sat din sus între cele din gios, sau unul din gios între cele din sus”. De asemenea, se arată mai departe, zloțașul trebuie să consemneze numele fiecărui om, porecele și numele tatălui său. Domnul mai cere dregătorilor de la ținuturi să întocmească și descrierea topografică a ținuturilor respective, „starea locului”, cum se arată în actul din 15 martie 1742⁶. După cum observăm, este perioada în care se inițiază elaborarea unor statistici, catagrafii, după norme moderne.

¹ D. Ciurea, *op. cit.*, p. 174

² *Condica...*, vol. V, doc. 2478

³ *Ibidem*, doc. 2479

⁴ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 199

⁵ *Condica...*, vol. II, doc. 128, p. 52-58

⁶ *Ibidem*, doc. 439, p. 179-182

Dregătorii ținutali trebuiau să asigure cu regularitate toate veniturile de care avea nevoie domnia. Astfel, la 17 noiembrie 1742, este adresată o poruncă ispravnicului de ținutul Bacău, prin care i se cere să trimită 100 de vedre de păcură pentru grajdul domnesc¹. Într-o altă carte, din 20 mai 1742, se solicită dregătorilor de ținuturi să trimită domniei „după obiceiul ce s-au trimis de la acel ținut și de alte date”, un număr de șoimi, ulii, coroi. De exemplu, arată documentul, Ocna trebuie să trimită 3 șoimi, Bacăul 2 coroi și 1 uliu².

Ispravnicul trebuia să aibă *condici de judecată* și arhiva sa trebuia transmisă succesorului în funcția respectivă. Nu puteau încasa gloabă, nu puteau avea „nemesnici” care să judece în locul lor. Constantin Mavrocordat interzicea dregătorilor de ținuturi, căpitanilor, vorniceilor și vătămănilor de a mai pretinde clăci ori alte avantaje de la locuitori: „Să nu mai facă nimărui cheltuială pîn sate”³.

Între îndatoririle ispravnicilor era și aceea de a supraveghea ca locuitorii să nu fie siliți la închirierea cu sila a locuințelor lor și „fără plată deplină”. De asemenea trebuiau să se îngrijească ca orice transport efectuat de țărani să se facă prin bună învoială și „întâi să se de bani în mîna omului”. Nici un reprezentant al domniei nu trebuia să fie lăsat să umble prin ținut fără încuviințarea prealabilă a ispravnicului. Nu trebuia să îngăduie egumenilor mănăstirilor, boierilor și locuitorilor să vîndă turcilor veniturile moșiilor. Să nu îngăduie ca în crășme să vîndă femei sau fete tinere „de vreme ce s-au cunoscut că pricinuiesc multe lucruri fără cale”⁴.

Așadar, după cum am arătat mai sus, prin aceste măsuri administrative s-a urmărit o supraveghere eficientă a întregii vieți publice, înlăturarea abuzurilor, colectarea la timp a dărilor, instaurarea ordinii și stabilității. În vederea realizării aceluiași obiective se înscriu și reforma fiscală, socială ori cea judecătorească.

În ceea ce privește reforma judecătorească, la care am făcut unele referiri mai sus, Constantin Mavrocordat a urmărit înlăturarea arbitrariului, a „bunului plac”, a favoritismului, a nedreptății și a dezordinii. S-a urmărit, după cum am văzut descentralizarea și în acest domeniu, adică *judecarea la nivelul ținutului* a majorității proceselor. Ispravnicii trebuiau să umble neîncetat prin ținuturi, să vegheze și să asculte cu grijă pricinile locuitorilor și să le facă dreptate, conform normelor procedurale bine fixate. Domnul a modernizat și procedurile de judecată, prin obligativitatea redactării

¹ *Ibidem*, vol. V, doc. 2551

² *Ibidem*, vol. II, doc. 559, p. 220

³ *Ibidem*, vol. II, doc. 128, p. 53

⁴ A. Macovei, *op. cit.*, p. 363-364

hotărârilor în dublu exemplar și înscrierea lor în condici numite „protocol”¹, cu foi pecetluite, pentru a înlătura posibilitatea de înlocuire a acestora².

O deosebită atenție s-a acordat și aspectului financiar-fiscal, în fața cheltuielilor tot mai mari ale domniei, a obligațiilor crescânde ale Porții ori a dorinței de câștig a boierimii. În această situație statul intervine pentru a realiza un echilibru între numărul și mărimea dărilor și puterea de plată a locuitorilor. S-a urmărit o așezare mai bună a dărilor, prin desființarea unora (văcăritul, pogonăritul) și înființarea *sistemului dării unice*, care urma să fie plătită în patru „sferturi”. În cadrul aceleiași politici de înlesniri fiscale, domnul a acordat scutiri de dajdie mănăstirilor și clerului, iar descendenții marilor boieri (veliții) au beneficiat de scutirea totală de obligații fiscale. Prin *salarizarea dregătorilor și slujbașilor* s-a făcut un pas însemnat pe calea modernizării aparatului de stat, instituindu-se o relație de dependență între dregătorul-salariat și autoritatea centrală care îl plătește.

Era abolită solidaritatea fiscală a satului și s-a încercat stabilirea unei *evidențe* riguroase a contribuabililor, stabilirea „domiciliului fiscal” al plătitorilor de dări, ca urmare a strămutărilor, evaziunii și dobândirii protecției de către diverse persoane influente. Fiecare contribuabil a primit un adevărat „buletin de identitate” fiscală, „pecete pe fața lui”, un document care cuprindea trăsăturile sale fizice.³ Apoi a urmat o verificare minuțioasă, „cercătura” pentru descoperirea evaziioniștilor: „îndată după cislă și împărțala pecetilor, s-au hotărât cercătură cu mare tărie și oricare nu va ave pecete și nu va fi scrisă pe fața lui, acela va plăti pecete lui îndoit, iar vornicelul și vătamanul satului aceuia cu mare pediapsă să va pedepsi și să va globi”⁴. La 17 noiembrie 1741, adresându-se locuitorilor „prin cărți domnești”, C. Mavrocordat îi sfătuia să-și „ia peceti”, adică „să iasă la recensământ”, pentru a evita să plătească dublu⁵.

Deși Constantin Mavrocordat era reprezentantul Porții și grec de origine a promovat limba română în administrație. Uneori îi admonesta pe ispravnici, cerându-le să nu mai scrie grecește ci românește.

Au existat însă multe piedici care au afectat atât spiritul reformelor cât și aplicarea lor în practică: dependența față de Poartă cu toate consecințele sale, instabilitatea domniei, goana după înavuțire a domnilor dar și a proprietarilor de moșii, menținerea corupției dregătorilor, campaniile militare care au adus mari pagube țării, etc. Cu toate aceste limite, instituția isprăvniceiei, ca organ local reprezentativ al puterii centrale, investită cu atribuții administrative, judecătorești, fiscale, a continuat să-și

¹ *Condica...*, vol. II, doc. 257, p. 111

² *Ibidem*, doc. 258, p. 112-113

³ *Ibidem*, doc. 128, p. 52-58

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*, vol. I, doc. 1967, p. 68

mențină existența până în 1835¹. Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și până la intrarea în vigoare a Regulamentului Organic, organizarea teritorial-administrativă a Moldovei a fost afectată, în general, doar de evenimente externe, care au dus la unele pierderi teritoriale și deci la reorganizarea unor ținuturi. În ceea ce privește ținutul Bacău, acesta este unul din cele mai stabile ca unitate administrativă. După ce a fost menționat în *Condica* lui C. Mavrocordat, ținutul Bacăului va fi amintit și în *Condica de socoteli* pentru anii 1763-1764, din timpul domniei lui Grigore Calimah (1761-1764). Din listele de încasare a „ciferturilor”, rezultă un număr de 15 ținuturi. Adrian Macovei² crede că această cifră trebuie interpretată ca exprimând unitățile fiscale și nu pe cele administrative care, în cele mai multe cazuri au coincis cu primele.

O situație mai clară este înfățișată în 1769 (ultima domnie a lui C. Mavrocordat) când, la cererea autorităților militare rusești de ocupație, a fost întocmită o situație generală a Moldovei. Din lista întocmită de cârmuire aflăm că Moldova avea la acea dată 18 ținuturi, între care și cel al Bacăului. Interesant este faptul că la unele ținuturi se constată un singur ispravnic (este vorba de unele ținuturi mari, cum ar fi Roman, Tutova sau Iași)³. Bacăul este menționat cu 2 dregători în fruntea ținutului.

Un rol important în studiul organizării administrativ-teritoriale în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îl au și documentele cartografice⁴. În afara hărții întocmite de Dimitrie Cantemir (după care, cea mai bună copie a fost realizată de geograful J. B. B. d'Anville, publicată în 1661), un rol important îl au hărțile militare rusești create de corpul de ofițeri topografi și geodezi din cadrul Statului Major, cum ar fi: harta lui F. G. Bawr (1769-1772), hărțile realizate de P. A. Rumianțev (1770), C. M. Roth (1771), I. R. Islenief (1771), I. F. Schmidt (1774-1788) sau von Raan (1790). După războiul de 7 ani, sub îndrumarea viitorului împărat Iosif al II-lea, topografia militari austrieci au creat noi hărți la scară mare. Pentru cercetarea noastră, din categoria „hărților iosefiniene”, un rol important îl are cea întocmită de Hora von Otzelowitz (1788-1790), care prezintă cele cinci ținuturi din vestul Moldovei, toate fiind însoțite de descrieri anexe în mai multe volume⁵.

În ceea ce privește harta generalului rus de origine germană F. G. Bawr, intitulată *Carte de la Moldavie pour servir à l'Histoire de la guerre entre les Russes et les Turcs*, a redat pentru prima dată de la harta lui Dimitrie Cantemir limitele de ținuturi. De asemenea a redat aproape toate așezările omenești (2.015) din care 31 orașe, târguri ori târgușoare. Vasile

¹ Adrian Macovei, *op. cit.*, p. 365

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, p. 366

⁴ Problema a fost cercetată de către Vasile Băican în studiul amintit mai sus

⁵ *Ibidem*, p. 15

Băican¹ consideră că autorul hărților a redat 21 ținuturi (fără a fi notat și denumirea lor). Unele dintre acestea sunt redată sub forma unor ținuturi dublete, între care și ținutul Neamț + Bacău (alături de Botoșani + Hârlău, Roman + Tecuci, Covurlui + Fălciu, Orhei + Soroca).

Contemporane cu harta lui Bawr sunt *Catagrafiile din anii 1772, 1774*². Deși au un profil de material informativ pentru regimul de ocupație, în legătură cu resursele, numărul locuitorilor în sate și orașe, ocupația, circulația internă, acestea conțin primele date complete privind gruparea satelor pe ocoale, ca subdiviziuni administrative ale ținuturilor, care, deși nu au fost menționate în mod expres în vreun document, au fost instituite în timpul celei de-a doua domnii a lui Constantin Mavrocordat. Catagrafia întocmită în 1774 confirmă existența anterioară în ținutul Bacău (recensământul are data 15 iunie 1774) a 94 de așezări satești și trei târguri: Bacău, Troțuș, Tg. Ocna, grupate din punct de vedere administrativ în patru ocoale:

Ocolul Bistriței de Jos, cu 18 sate și târgul Bacăului³:

- Fântânele, al lui Iordache Roset, cu 85 case;
- Mărgineni și Săcătura, a banului Hrisoverghi, cu 88 case;
- Broșteni, răzășesc, cu 10 case;
- Sohodolul, sat răzășesc, cu 20 case;
- Luncani, răzășesc, cu 28 case;
- Ghirăești și Hălășeni, sate răzășești, cu 50 case;
- Tămașai, proprietatea lui Coroiu, cu 66 de case;
- Fundul și Rușii, a șătrarului Ciutii, cu 37 case;
- Dealul Nou, moșie răzășească, cu 29 de case;
- Valea Sacă, a paharnicului Costandin Palade, cu 103 case;
- Faraoani, moșie a mănăstirii Solca, cu 154 case;
- Năsăpeni, cu 22 de case;
- Giosăni, a vornicului Ioniță Sturza, cu 36 de case;
- Slobozia, moșia spătarului Toader Canta, cu 15 case;
- Călugăra, moșia visternicesei Nastasia, cu 193 case;
- Târgul Bacău, moșie domnească, cu doar 69 de case.

Ocolul Bistriței de Sus, cu 5 sate⁴:

- Blăjești, a mănăstirii Sfântul Spiridon, cu 75 de case;
- Borlești, a mănăstirii Tazlău, cu 64 de case;
- Măstacănul, moșie răzășească, cu 21 de case;

¹ *Ibidem*, p. 152

² P. G. Dmitriev, *Moldova în epoca feudalismului. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774* (în continuare se va cita *Moldova în epoca feudalismului...*), vol.VII, partea a II-a, Chișinău, 1972, p. 289-356

³ *Ibidem*, p. 289-300

⁴ *Ibidem*, p. 300-305

- Bălanul, sat răzășesc, cu 5 case;
 - Bețești, moșie a vornicului Gligorie Crupenschi, cu 241 de case.
- Ocolul Tazlăului Mare de Sus*, cu 47 sate și Târgul Ocnii¹:
- Satul mănăstirii Tazlău, cu 49 de case;
 - Bălcanul, cu 15 case;
 - Oamenii schitului Frumoasa, cu 17 case;
 - Băsești și Gura Lăuașcului, sate răzășești, cu 9 case;
 - Tărăța și Gura Solonțului, cu 17 case;
 - Câmpina, cu 39 de case ;
 - Mitocu Agapiei, cu 14 case;
 - Hemeeni, cu 23 de case;
 - Ilișești, cu 5 case;
 - Leontenești, cu 14 case;
 - Ardeoani, cu 31 de case;
 - Șesurile, cu 31 de case;
 - Lucăcești, moșie a mănăstirii Bistrița, cu 29 de case;
 - Valea Arinilor și Prăjești, cu 45 de case;
 - Măjerești (Măgirești), cu 60 de case;
 - Solonț, cu 87 de case;
 - Scorteni, cu 34 de case;
 - Bucșești, moșie răzășească, cu 24 de case;
 - Prohozăști, cu 44 de case;
 - Podurile, moșie răzășească, cu 101 case;
 - Moinești, sat răzășesc, cu 15 case;
 - Urmeniș, moșie a căpitanului Sandu, cu 156 de case;
 - Leorda, moșie răzășească, cu 35 de case;
 - Văsâiești, sat răzășesc cu 28 de case;
 - Comănești, sat răzășesc, cu 168 de case;
 - Dărmănești, sat răzășesc, cu 104 case;
 - Doftana, sat răzășesc, cu 63 de case;
 - Plopul, cu 30 de case;
 - Larga, sat răzășesc, cu 17 case;
 - Cucuieți, sat răzășesc, cu 12 case;
 - Tețcani, moșie a șătrarului Ștefan Roset, cu 107 case;
 - Cernul, sat răzășesc, cu 17 case;
 - Nadișa și Boșoteni, sate răzășești, cu 36 de case;
 - Strâmba, sat răzășesc, cu 22 de case;
 - Vidrașcu, sat răzășesc, cu 25 de case;
 - Oarășa, moșie a șătrarului Ștefan Roset, cu 13 case;
 - Poiana, sat răzășesc, cu 15 case;

¹ *Ibidem*, p. 305-336

- Oamenii mănăstirii Berzunțul, cu 92 de case;
- Drăguțăști, sat răzășesc, cu 43 de case;
- Deleni, sat răzășesc, cu 33 de case;
- Caraclău, moșie a lui Costache Crupenschi, cu 40 de case;
- Bârsănești, sat răzășesc, cu 20 de case;
- Brătești, sat răzășesc, cu 19 case;
- Albile, moșie a mănăstirii Ocna, cu 24 de case;
- Viișoara, cu 44 de case;
- Satele Bistrița de Sus și Bistrița de Jos, cu 36 de case;
- Târgul Ocna, cu lăturașii de preîmprejur, cu 58 de case.
- Vatra Târgului Ocna, cu 526 de case + 83 case de armeni la Ocnă (toți birnici) + 6 case de evrei („jădovi”) + 92 de case, rufeturile la Ocnă.

Ocolul Trotușului, cu Târgul Trotuș și 24 sate¹:

- Târgul Trotuș, cu 130 de case, 99 „plăieși” la Oituz;
- Grozești, moșie a păhărnicesei Ilinca Racovițoae, cu 256 de case;
- Bogdănești, moșie a bănesei Safta Rusetoae, cu 114 case;
- Filipești, moșie răzășească, cu 75 de case;
- Hilipești, moșie a șatrului Gheorghe Aslan, cu 29 de case;
- Onești, proprietate a șatrului Gheorghe Aslan, cu 31 de case;
- Curița, moșie a mănăstirii Cașin, cu 56 de case;
- Mocanii de la Cașin, proprietate a mănăstirii Cașin, cu 230 de case;
- Oamenii mănăstirii Cașin, 93 de case;
- Buciumi, moșie răzășească, cu 70 de case;
- Răcăuți, sat răzășesc, cu 61 de case;
- Blidari de la Buciumi, cu 12 case;
- Gutinași, cu 61 de case;
- Borzăști, moșie răzășească, cu 60 de case;
- Rădiana, moșie a banului Neculai Roset, cu 34 de case;
- Valea Sacă, moșie răzășească, cu 59 de case;
- Oamenii mănăstirii Bogdana, 40 de case;
- Gârbovanul, moșie răzășească, cu 14 case;
- Căiuți, moșie răzășească, cu 37 de case;
- Boiște, moșie a șetrăresei Frăsinița, cu 12 case;
- Heltul, moșie a mănăstirii Cașin și Bogdana, cu 50 de case;
- Corbul, moșie a mănăstirii Camânului, cu 49 de case;
- Pătrășcani și Bene, moșie a bănesei Safta Roset, cu 50 de case;
- Râpile, moșie răzășească, cu 42 de case;
- Gropile, moșie răzășească, cu 13 case;

¹ *Ibidem*, p. 336-355

- Cornitul, sat răzășesc, cu 10 case;
- Săcălușăști, moșie a clucerului Scarlat Crupenschi, cu 33 de case.

În total erau 5.872 de case, din care rămâneau birnici 2.970, scăzând: 227 popi, diaconi, dascăli; 104 mazili și ruptași; 120 panțiri; 323 plăieși; 80 poștași; 20 podari la Bistrița; 10 neguțători străini; 537 scutelnici boierești și mănăstirești; 554 în șase sate cu „salvogvardii”. Observăm că au fost înscrise în această catagrafie sate cu scutiri, acordate de regimul de ocupație, ale boierilor sau fără mențiune. Între satele cu „salvogardie” era și satul Călugăra din Ocolul Bistriței de Jos, al vistiernicesei Nastasiica. De asemenea, sunt sate de plăieși, exemplu Plopul, la Tg. Trotuș.

Studiul acestor statistici din 1772-1774, care s-au efectuat la începutul unei perioade de depășire a declinului economic din deceniile 6-7 ale secolului al XVIII-lea (au fost ani de secetă și foamete anii 1758, 1769, 1770, la care se adaugă pesta și holera din 1757, 1758, 1766)¹, arată că zona de la vest de Siret era destul de intens populată. Informații culese și din documente cartografice², arată că, la 1774, ținutul Bacău avea o suprafață de aproximativ 3.592 km², din care, populată era o suprafață de 2.017 km², cu aproximativ 30.000 locuitori (dacă se iau în considerare, ca medie, cinci membri de familie), cu o densitate de aproximativ 10,2 locuitori / km² și un număr mediu de 356 locuitori la un sat³. De asemenea, se observă diferența – ca număr și densitate de locuitori – față de alte ținuturi cu aceeași suprafață (de exemplu Botoșani, cu o suprafață de 3525 km², avea doar 52 de așezări, cu 2567 gospodării, cu o densitate de 8,5 locuitori/km² și un număr mediu de 246 locuitori / sat⁴).

Cercetarea catagrafiilor prezentate mai sus ne permite să facem și alte observații, cum ar fi și aceea că satele boierești sau mănăstirești au un număr mai mare de case/locuitori decât cele răzășești. Astfel de sate răzășești mici sunt Broșteni⁵ din ocolul Bistrița de Jos, cu 10 case, Bălanul⁶, din ocolul Bistrița de Sus, cu doar 5 case, Moinești⁷ (viitor târg), din ocolul Tazlăul Mare de Sus, cu 15 case etc. Sate răzășești mai mari sunt doar excepții: Dărmănești⁸, cu 104 case sau Comănești⁹ cu 168 de case, ambele în ocolul Tazlăul Mare de Sus. În același timp, sate aflate în proprietatea unor mari boieri sau a unor mănăstiri au un număr destul de mare de

¹ D. Ciurea, *Evoluția așezărilor ...*, p. 146

² Vasile Băican, *op. cit.*, p. 62-63

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ *Moldova în epoca feudalismului...*, p. 291

⁶ *Ibidem*, p. 302

⁷ *Ibidem*, p. 314

⁸ *Ibidem*, p. 318

⁹ *Ibidem*, p. 317

case/locuitori. Putem exemplifica menționând satul Grozești¹ din ocolul Trotușului, moșie a păhărnicesei Ilinca Racovițoae, cu 256 de case, Bețești² din ocolul Bistrița de Sus, a vornicului Gligorie Crupenschi cu 241 de case sau Faraoani³ din ocolul Bistrița de Jos, a mănăstirii Solca, având 154 de case.

De asemenea, unele sate răzășești au ca denumiri adevărate porecle: Gârbovanul⁴, din ocolul Bistrița de Sus, Cucuieți⁵ ori Strâmba⁶, ambele din ocolul Tazlăul Mare de Sus, Râpile⁷ sau Gropile⁸, amândouă din ocolul Trotuș.

Numărul și repartiția populației rurale a Moldovei din aceeași perioadă au fost deduse și prin prelucrarea datelor hărții lui Bawr (1769-1772)⁹, care arată că cifrele sunt apropiate de cele din catagrafia din 1774.

Alte informații importante găsim în *Condica Liuzilor din 1803*, publicată de Theodor Codrescu¹⁰. În această statistică, ținutul Bacău apare împărțit în șase ocoale, situație explicată prin măsurile de îmbunătățire aduse administrației teritoriului țării în acest interval de peste 25 de ani.

În conformitate cu această statistică ținutul Bacău cuprindea 6 ocoale:

- *Ocolul Bistriței de Jos* cu 10 sate; apar în plus noi sate (Gâșteni, Răcăciuni, Lete, Valea Mare, Lunca Mare, Cleja), în timp ce altele nu mai sunt menționate față de statistica din 1774 (Săcătura, Broșteni, Ghirăești, Mălășeni, Năsăpeni, Slobozia). Ar fi foarte interesant un studiu privind dinamica acestor așezări rurale:

- *Ocolul Bistrița de Sus* cu 5 sate, din care noi Gârleni, Polobocu și nu mai apar Măstacănul și Bălanul. În locul Ocolului Tazlăului Mare de Sus amintit în 1774, sunt menționate acum trei ocoale:

- *Ocolul Tazlăul Mare de Sus* cu 14 sate;

- *Ocolul Tazlăul Sărat* cu 13 sate;

- *Ocolul Tazlăul de Jos* cu 19 sate. Față de situația din 1774, din aceste ultime trei ocoale (fostul Ocol Tazlăul Mare de Sus) nu mai apar satele: Gura Lăudașului, Tărăța, Mitocul Agapieii, Leontinești, Valea Arinilor, Scorțeni, Larga, Cernu, Strâmba, Deleni, Bârsănești, Albele; apar în schimb sate noi ca: Băhnășani, Cornetul Stăneștii, Berești, Slobozia

¹ *Ibidem*, p. 338

² *Ibidem*, p. 303

³ *Ibidem*, p. 295

⁴ *Ibidem*, p. 352

⁵ *Ibidem*, p. 321

⁶ *Ibidem*, p. 323

⁷ *Ibidem*, p. 354

⁸ *Ibidem*, p. 355

⁹ Vasile Băican, *op. cit.*, p. 61

¹⁰ Theodor Codrescu, *Uricarul*, vol. VII, Iași, 1876, p. 238-300

Milului. În sfârșit, Ocolul Trotuș cu 20 de sate din care noi: Jăvrenii, Corbul, Bahna, Bogdana; nu mai apar Hilipești, Curița, Gutinași, Valea Sacă, Corbul, Bene, Săcălușăști.

În total, în cele șase ocoale sunt menționate 90 de sate, mai puține decât la 1774. În total, 6.652 locuitori, din care 6.431 birnici, 221 scutiți ca și slujitorii isprăvniceii – 130, 74 în Scorțeni, 56 în Leontinești. Observăm o creștere a populației față de 1774, dar numărul birnicilor rămâne foarte mare.

Din punct de vedere administrativ-teritorial, noi schimbări aveau să se producă la începutul celui de-al doilea deceniu al secolului al XIX-lea. Prin pacea de la București din 28 mai 1812, care a încheiat războiul ruso-turc, început încă din 1806, Rusia avea să treacă în cadrul hotarelor sale teritoriul dintre Prut și Nistru, Moldova pierzând complet 5 ținuturi și o parte din ținutul Iași, de la est de Prut. Aceste modificări nu au determinat însă o redistribuire și o redimensionare a ținuturilor al căror număr de 16 va rămâne neschimbat până în 1835.

Noua situație o constatăm și într-o *Condică a Visteriei din 1816*, în care este redat și ținutul Bacăului, tot cu cele șase ocoale amintite în 1803 și cu localitățile din cuprinsul lor¹:

- *Ocolul Bistrița de Jos* cu 24 de sate din care două noi: Spineni și Mărgineni (pe moșia Bărații), are 2.414 birnici;

- *Ocolul Bistrița de Sus* cu șapte sate, din care noi Căndeștii, Rădiul, Muncelu; nu mai apar Gârlenii; în total avea 735 birnici;

- *Ocolul Tazlăul de Sus* cu 15 sate, nou Pustiana; în total cu 896 birnici;

- *Ocolul Tazlăul Sărat* cu 13 sate și un total de 1.110 birnici;

- *Ocolul Tazlăul de Jos* cu 18 sate, nou – Versăștii, nu mai apare Vișoara; are un total de 1.060 birnici;

- *Ocolul Trotuș* cu 20 de sate, nou – Hârja, nu mai apar Bahna și Gârbovanul; aveau un total de 1.977 birnici. Târgul Bacău apare cu 80 de birnici.

Ținutul cuprindea un număr de 98 de sate și târguri cu 7.376 birnici, realizându-se, în noile condiții de dezvoltare o creștere a populației ținutului. În ceea ce privește numărul de sate, condica din 1816, fiind un document cu caracter fiscal, iar scopul pur de organizare administrativă fiind în plan secundar, este posibil ca unele localități rurale mai mici, cătunele de exemplu, să fi fost înglobate, în cele mai multe cazuri satelor apropiate. De altfel, o statistică, de data aceasta ecleziastică din anul 1810², menționând apartenența ținutului Bacău la eparhia Romanului arăta că acest ținut avea

¹ *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*, publicată de Corneliu Istrati (în continuare se va cita *Condica visteriei...*) în *AI1AI*, Supliment (I), 1979, p. 23-29

² Idem, *Statistici ecleziastice în Moldova (1808-1812)*, în *AI1AI*, 1988, p. 350

un număr de 116 (orașe și sate) cu 98 de biserici parohiale (exact cât numărul satelor amintite în 1816), trei protopopi, 206 preoți, cu un număr total de 43.555 mireni din care 21.292 femei și 22.263 bărbați.

În urma secătuirii visteriei Moldovei din anii domniei lui Scarlat Callimachi, datorită nemulțumirii populației întregii țări s-a luat hotărârea întocmirii unei noi *catagrafii în 1820*¹. În cadrul acesteia, ținutul Bacău apare împărțit tot în cele 6 ocoale amintite mai sus. Observăm o creștere demografică. În cele două târguri ale ținutului (Bacău cu 952 oameni și Tg. Ocna cu 873 oameni) erau 1.835 locuitori.

Până la întocmirea *catagrafiei din 1832* n-a intervenit nici o modificare în ceea ce privește subdiviziunile administrative ale ținutului. La 1832 ținutul Bacău avea aceleași șase ocoale cu un număr de 17.725 locuitori².

Din aceste statistici ori din documentele cartografice se desprind informații interesante și în ceea ce privește târgul Bacăului, care, după cum am arătat, s-a impus definitiv ca reședință ținutală de la sfârșitul secolului al XVII-lea. În acest secol, exploatarea pe moșiile ocupate³ (subliniem faptul că, odată cu creșterea obligațiilor față de Imperiul Otoman, majoritatea hotarelor și vetrelor târgurilor au fost atribuite unor proprietari, rămânând un număr restrâns în categoria de târguri sau orașe domnești) de la Bacău a fost deosebit de intensă. Pe deasupra, au bântuit foametea și bolile care, alături de contribuțiile foarte mari au determinat fuga locuitorilor pe alte moșii. Astfel, catagrafiile din 1772-1774, înregistrează în târgul Bacău doar 69 de case, o populație mai mică decât a unor sate învecinate, cum ar fi Călugăra, cu 193 de case și 345 locuitori, Valea Seacă cu 103 case și 88 birnici, Mărgineni, cu 88 case și 55 birnici, Fântânele, cu 85 case și 49 birnici, etc. Bacăul se afla în inferioritate demografică și față de alte târguri din cadrul ținutului. Se remarcă un număr mare de locuitori la Târgul Ocna, cu 625 de case, datorită importanței acordate de stat exploatării sării (avea 325 de lucrători la ocna)⁴. Într-o lucrare consacrată special studiului salinelor din Moldova, Dumitru Vitcu remarcă locul de prim rang pe care l-a ocupat în cadrul mineritului acest mineral cu valoare vitală, ilustrat și prin atribuirea epitetului de „aur alb”⁵. De aici și importanța deosebită a așezărilor

¹ Din istoria statisticii românești, București, 1969, p. 136

² Dumitru Zaharia și Emilia Chiriacescu, *Îndrumător în Arhivele Statului jud. Bacău*, București, 1979, p. 16

³ D. Ciurea constată fenomenul „agrarizării” orașului în secolul al XVIII-lea, când majoritatea hotarelor și vetrelor târgurilor au fost atribuite diferiților proprietari (*Evoluția așezărilor...*, p. 151)

⁴ *Moldova în epoca feudalismului...*, VII, p. 328 și urm.

⁵ Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, Iași, 1987; *Salinele Moldovei între anii 1832-1862*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1987, p. 1.

specializate pe acest tip de exploatare ale cărei venituri erau orientate direct spre vistieria statului.

De asemenea, se poate constata că, la 1774, în ceea ce privește ponderea populației urbane la nivelul ținutului, Bacăul, cu 17,2 %, ocupă locul trei, după Iași (cu 29,9 %) și Covurlui (cu 18,6 %) față de alte ținuturi unde exista un procent redus de populație urbană deși aveau un număr mai mare de orașe decât Bacăul (de exemplu Suceava-7,6 % cu 5 orașe ori Putna-7,9 % cu 4 orașe)¹.

Rolul economic și administrativ în continuă creștere al târgului Bacău se desprinde și din marcarea lui în documentele cartografice. D. Cantemir², după ce face mențiunea în text „Bacovium în insula Bistritiae fluvii oppidum”, înscris Bacăul pe hartă cu un simbol plasat pe malul râului Bistrița, dar înlocuit cu Limpede F. Trebuie remarcat faptul că, la slavii de răsărit „bistra” însemna „repede”, iar la slavii sudici avea înțelesul de „limpede”. La Bacău sunt două ramificații care își au originea în râul Bistrița, dar curg pe albii paralele cu Bistrița: gârla Limpede, de la nord de Trebiș, pe dreapta Bistriței și Limpede din Șerbănești, pe stânga Bistriței³.

Începând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, Bacăul începe să fie transcris prin semne plane și contur. Astfel, pe harta lui Bawr⁴, orașul este marcat prin toponimul „Bakeu” și plasat lateral față de Bistrița, într-o buclă a pâraielor unite „Negel și Trebiș și gârla Limpede”. Prima hartă modernă a Bacăului este întocmită de Hora von Otzelowitz⁵, în 1790. Aceasta reprezintă vatra, teritoriul și împrejurimile. În vatra orașului se disting gospodării răsfirate de-a lungul drumului Călugăra – Bacău. Bacăul are aspectul unei convergențe de căi de comunicație.

Date prețioase asupra Bacăului sunt cuprinse și în hărțile inginerului cartograf român F. Filipescu Dubău⁶, conform cărora, la mijlocul secolului al XIX-lea, orașul Bacău avea o formă alungită, în lungul drumului Focșani - Piatra-Neamț, întinzându-se numai între drumul spre Sărata și pâraul Negel. Terenul dintre această parte și Bistrița era ocupată de un lac ce se alimenta printr-o gârlă din Bistrița. Acest izvor cartografic corespunde și cu reconstituirea făcută de băcăuanul Radu Costache⁷, care arăta că, la 1820, porțiunea dintre piața veche și Bistrița era pustie. Biserica Precista era în câmp, astfel că oamenii riscau atunci când mergeau în iernile grele la biserică, din cauza lupilor.

¹ Vasile Băican, *op. cit.*, p. 71

² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 82

³ Ioan Șandru, *op. cit.*, 1986, p. 50

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ibidem*

⁶ *Harta generală a Moldovei*, 1853, apud Ioan Șandru, *op. cit.*, p. 51

⁷ Costache Radu, *Bacăul de la 1850-1900*, Bacău, 1906, p. 3

Un alt plan al orașului realizat de Franz Kuhnel¹ în 1816 este edificator: orașul prezenta o structură resfirată, cu o singură grupare liniară în centru, „Ulița Mare”, cu orientare N-S pe axul drumului Adjud - Piatra-Neamț. Râul Bistrița continua să fie un obstacol natural pentru extinderea teritorială a Bacăului. După 1820, documentele înregistrează primiri de locuri pe pământul ocupat de domeniile feudale. Astfel orașul cunoaște o alungire spre nord, până la podul Beizadelii de pe Bistrița și spre S-E până în satul Cremenea.

Ca și în cazul altor orașe și Bacăul a avut un loc anume de formare, numit vatra târgului. Aceasta cuprindea casele cu ogrăzile și locurile din jur, dughenele sau prăvăliile, atelierele meșteșugarilor, etc. În jurul vetrei se aflau „țarna” târgului, viile, imașurile, fânețele, locurile pentru prisăci, livezile, morile, etc., toate constituind hotarul sau moșia târgului. Acest hotar nu a avut limite fixe, târgoveții fiind deseori în conflict cu proprietarii din jur (boieri sau mănăstiri). Astfel, în hrisovul din 20 iulie 1741², se fixează „țarna” târgului ce le mai rămăsese locuitorilor „din mila boierului Radu Racoviță paharnic”, ce primise danie din moșia târgului de la Grigorie al II-lea Ghica. Hotarele erau: „Dealul Nou, hotarul Ungurenilor, drumul Împutitii, drumul Pișății, drumul Sării” și pământurile mănăstirii Bistrița, iar locuitorii târgului trebuiau să dea dijmă pentru pământurile folosite. La est, hotarul târgului era apa Bistriței, care constituia și hotarul ținutului. La apus, hotarul era format de moșia Letea, Mărgineni și Călugăra până la movilă³. Boierul Iancu Greceanu, proprietarul moșiei Mărgineni s-a judecat cu târgoveții pentru pământul dintre malul Hociungului, Drumul domnesc și apa Bârnatului⁴. În 1745, domnul Mihail Sturdza, cercetând documentele, a trasat clar hotarul târgoveților cu o linie pe care, s-a săpat apoi un șanț de 2 metri adâncime, ce separa moșia Bacău de moșia Mărgineni, șanț mărginit de plopî care s-a păstrat până târziu pe poțiunea dinspre est (Prelungirea Bradului, strada Mioriței și strada Nordului)⁵.

Prezența în oraș a instituțiilor domnești, a curții domnești cu multele și variatele sale nevoi, a unei garnizoane care trebuie să fi fost destul de numeroasă, a dregătorilor și diferiților curteni ori slujbași necesitau mijloace de întreținere sigure și permanente, care nu se puteau asigura din ce se producea pe „hotarul” târgului. De aceea, ca și în cazul altor orașe moldovenești și Bacăului i-a fost atașată de domnie o zonă care cuprindea

¹ Ioan Șandru, *op. cit.*, p.52

² Dumitru Zaharia, Emilia Chiriacescu și Corneliu Cărămidaru, *Colecția de documente de la Arhivele Statului Bacău*, București, 1976, doc. 143, p. 52

³ Costache Radu, *op. cit.*, p. 11; pe baza spuselor din bătrâni, autorul crede că această „movilă” ar fi fost beciurile domniei, unde se adunau toate angaralele ce se strângeau din Țara de Jos pentru domnitorii greci

⁴ *Ibidem*

⁵ Ioan Șandru, *op. cit.*, p. 47

circa 10 sate cu hotarele lor, cu bogate resurse economice și oameni în slujba curții, considerate „domnești”, iar hotarele lor, de asemenea, „loc domnesc”. Așezate în apropierea curții domnești, a hotarului târgului, ele constituiau *ocolul domnesc* al Bacăului. Nu vom insista acum asupra acestei probleme.

În ceea ce privește *populația* târgului Bacău, aceasta a cunoscut, după cum am mai arătat, fluctuații în timp. Structura populației era diversă. Sub aspectul naționalității, sursele istorice amintesc o destul de numeroasă populație ungurească, de fapt catolică (căci, din motive asupra cărora nu vom insista acum, se făcea deseori o confuzie voită între catolici și unguri). Constantin C. Giurescu consideră că acești unguri veniți de peste munți în Bacău vor fi făcut parte și ei dintre acei coloniști din regatul Ungariei, alături de care erau și „germani și alți dreptcredincioși”¹. Învățatul Marco Bandini² arăta la 1646 că populația ungurească avea dreptul să aleagă alternativ cu românii și în mod egal, conducerea orașului, adică pe voit sau șoltuz și pe pârgari. Dar, în această problemă trebuie să avem rețineri, deoarece în campania de catolicizare forțată s-a ajuns și la o maghiarizare a numelor românești. Rămâne, deci deschisă cercetarea numelor familiilor maghiare menționate în izvoarele laice ori bisericești, care ascund vechi familii neaoșe românești, venite de-a lungul timpului din Ardeal, prin pasul Oituzului, datorită opresiunii maghiare ori habsburgice.

Se pare că locuitorii din Bacău se împotriveau intrării în târg a persoanelor străine și că nu puteau desfășura activități permanente în târg cei care n-au fost „târgoveți din bătrâni”. Dacă *Condica liuzilor* din 1803³ menționează un număr de 46 de străini în Bacău, din care 17 erau negustori, statistica din 1820 aduce noi informații asupra componenței etnice a acestora: 11 familii de negustori români și 55 de negustori de alte naționalități. Este amintit „Wolf, starostele de sudiți”, care avea „11 scutelnici”, iar dintre sudiți erau: 44 austrieci, din care unul „cu patentă” din 1818, 8 ruși, 2 englezi, 1 francez. Alți străini aflați în Bacău mai erau armeni sau evrei. În *Condica liuzilor* din 1803⁴, sunt amintiți în Ocolul Bistrița de Jos „Simon, jidov ot Turlui” și „Cerbu, jidov ot Vale Sacă”. În ocolul Bistrița de Sus sunt menționați „jidovii de prin sate” în număr de 8. În ocolul Tazlăului Sărat sunt menționați 2, iar în ocolul Tazlăului de Jos 7. Evrei erau și în Bacău, Moinesti, Valea Rea, Târgu Ocna. În *Condica vistieriei din 1816*⁵ sunt menționați armeni la Căiuți, Bacău și Târgul Ocnii.

¹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 178-182

² V. A. Urechia, *op. cit.*, p. 229

³ Theodor Codrescu, *op. cit.*, VII, p. 299

⁴ *Ibidem*, p. 290

⁵ *Condica vistieriei...*, p. 23-29

Din registrele mitrice și de stare civilă din ținutul Bacău, publicate de Arhivele Statului – Filiala Bacău¹ se poate observa că, în afara parorhiilor ortodoxe existau parohii catolice la Faraoani din 1780, Cleja din 1793, Valea Seacă din 1805, Oituz din 1806, Pustiana din 1808, Prăjești din 1816, Bacău și Luizi Călugăra din 1832, Văleni din 1840, etc.

Concomitent cu Bacăul, este menționat ca târg și Trotușul (la 6 octombrie 1408). Înfiorirea acestui oraș este strâns legată de zăcămintele de sare care constituiau o marfă valoroasă. Dimitrie Cantemir constată că, prin portul Galați, această bogăție naturală a Moldovei era transportată în Crimeea, la Constantinopol și chiar în regiunile din nordul Africii². În legătură cu exploatarea sării în ocna din vecinătate este și pecetea târgului³, care reprezintă un șalgău (lucrător la ocnă), ținând în ambele brațe câte un ciocan. Locuitorii târgului Trotuș au fost obligați să lucreze în saline, să dea, pe rând, cai pentru a se scoate sarea, să aducă lemne pentru întărirea galeriilor în salină, ca să nu se surpe pământul. Un călător din secolul al XVII-lea, monseniorul Pietro, episcop al Sofiei⁴, arată cum, din cauza lucrului obligatoriu la ocnă, locuitorii nu cultivă grâne, nici viță de vie. Totuși, deși orașul este așezat între munți, „este cercetat de multă lume și de negustori” care vin să cumpere sare. Către sfârșitul secolului al XVII-lea, așezarea rurală din apropiere, Ocna, se transformă în târgul cu același nume punând în umbră vechiul oraș Trotuș, a cărui importanță scade treptat, rămânând până astăzi o așezare rurală populată. Cam în aceeași perioadă se produce o creștere a importanței târgului Bacău, care va deveni reședința administrativă a *ținuturilor reunite, Bacău și Trotuș*.

În ceea ce privește *Târgul Ocnii*, în secolul al XVII-lea nu exista ca așezare, ci doar salina de la vest de târgul Trotuș, pe povârnișul muntelui. Locul orașului de astăzi forma hotarul a patru moșii: Dofteana, Moinești, Reditu și Tg. Trotuș. Locuitorii de la ocnă alcătuiau un sat aparte cu 300 de case. Domnul își avea acolo cămărașii săi, care țineau evidența sării scoase. Tăierea sării o făceau șalgăii, organizați breasla rufetașilor, condusă de un birău (denumire maghiară, ce corespunde șoltuzului). Aceștia erau scutiți de orice dare și primeau pe săptămână un ban de argint pentru fiecare drob de sare scos. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea începe să se dezvolte viitorul târg al tăietorilor de sare și al negustorilor. N. Iorga⁵, susține că așezării i s-a atribuit calitatea de târg în timpul uneia din domniile lui Constantin Racoviță, a cărui familie avea legături de rudenie cu oamenii de aici. În secolul al XVIII-lea, domnii fanarioți, pentru a-și spori veniturile, au

¹ Dumitru Zaharia și Emilia Chiriacescu, *op. cit.*, p. 289-290

² Dimitrie Cantemir, *op. cit.*, p. 5-27

³ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 81

⁴ *Călători străini despre țările române*, V, p. 248-249

⁵ *Ibidem*

acordat mai multe privilegii tăietorilor de sare pentru a-i determina să sporească producția¹. Astfel, atât lucrătorii permanenți cât și personalul administrativ de la ocne „șalgăii Ocnii și alte rufeturi a Ocnii”, s-au bucurat permanent de un regim fiscal privilegiat. La 29 iunie 1747, aceștia erau scutiți de bir și de alte angării, trebuind să plătească doar „sfertul” lor, după înțelegerea cu cămărașii. Tuturor li s-au scutit de vâcărit 600 de vite și 100 de cai, iar de desetină 200 de stupi și mascuri. Ca goștină, urmau să plătească numai 6 bani de oaie, fiind scutiți de camănă, bezmăn, brasniște, cai de olac, podvezi, precum și de celelalte angării². Acest privilegiu le-a fost întărit la 20 decembrie 1749³, la 17 septembrie 1753⁴, în 1757⁵ sau la 18 octombrie 1761, când întregul „rufet” al ocnei cuprindea 225 persoane, adică șalgăi, lăturași, curteni, tărbonțași și vătăjei⁶.

Peste 5 ani, același rufet a obținut un privilegiu în care se arăta că la „vremea agiutorinței de iarna” să se scutească cele 5 cârciumi ale șalgăilor, „iar la mucarer vara, oricâte crâșme ar fi avut”, „nici să se scrie, nici să se supere”. Șalgăii îmbolnăviți în timpul muncii erau scutiți de bir, „agiutorință” și mucarer. După „hotărârea ponturilor” li s-au mai scutit câte două vite, dar pentru celelalte trebuiau să plătească ceva. Feciorii șalgăilor, neînsurați, care trăiau în casele părintești erau, de asemenea scutiți de bir, ajutorință și mucarer, întrucât din rândul lor erau recrutați noi lucrători⁷. Acest privilegiu a fost confirmat la 5 februarie 1783⁸, iar la 5 mai 1803, Alexandru Moruzi a eliberat șalgăilor, lăturașilor, tărbonțașilor, curtenilor, vătăjeilor și altor „oameni ai Ocnii”, o „carte deschisă” în care se prevedea ca de acum înainte să plătească numai câte „30 parale havaet de un pecetluit”⁹. Din datele oferite de raportul consulului francez de la Iași, la 30 noiembrie 1807, rezultă că veniturile salinelor au fost în 1709 de 10.000 piaștri, iar în 1770 de 29.000 piaștri, ceea ce înseamnă o creștere a forței de muncă, dar și a importanței târgului.

Și *așezările rurale* au jucat un rol important în evoluția ținutului Bacău. Acest ținut așezat într-o zonă cu ape, dealuri, păduri, poieni și cu un pământ fertil, a oferit condiții naturale optime constituirii de așezări omenești. Mențiunile documentare, alături de cele narative, arată că vechile

¹ *Condica...*, vol III, p. 204-205, doc. 1424, prin care Grigore Ghica voievod confirmă „privilegiile șalgăilor de la Ocnă”, care și-au pierdut documentele pe care le aveau mai dinainte

² Theodor Codrescu, *op. cit.*, vol. II, p. 158-159

³ *Ibidem*, p. 159-160

⁴ *Ibidem*, p. 160-161

⁵ *Ibidem*, p. 162-163

⁶ *Ibidem*, p. 164-166

⁷ *Ibidem*, p. 166-168

⁸ *Ibidem*, p. 168-171

⁹ Nicolae Grigoraș, *op. cit.*, p. 199

așezări sătești din această zonă au fost fixate aproape constant pe cursuri de apă, element indispensabil vieții. Unele sate erau la obârșia apelor, altele la vărsarea acestora, la fântâni, la drumuri și vaduri, la locuri cu sare, de-a lungul văilor înguste ale pâraielor de munte, la „gura” apelor, unde puteau fi construite mori, dârste, pive. Aceste elemente au influențat deseori denumirea așezării. Astfel, satul Trebeș era așezat pe apa cu același nume¹, Tg. Trotuș a împrumutat numele râului Trotuș², afluent al Siretului. Satul Valea Seacă era așezat de o parte și de alta a pârâului Valea Seacă, afluent al Siretului, iar denumirea indică o așezare între două înălțimi și un pârâu care uneori seacă³.

Satul domnesc Malurile⁴, pe malul stâng al Bistriței ne indică topografia locului. Au fost maluri care există și astăzi, săpate de râul Bistrița în terasa superioară a văii. Alt sat, Fântânele, este vizitat în 1646 de Marco Bandini, care îl numește Hidegkut (Fântâna Rece) și precizează că numele și-l trage de la „izvorul nesecat al fântânilor sale”⁵. De altfel, identificarea satelor nici nu se face în primele veacuri ale epocii medievale prin precizarea vreunei unități administrative din care făcea parte, ci doar prin precizarea unor detalii geografice, de exemplu „trei sate pe Siret”⁶.

Numeroase sate au primit nume în raport cu detalii naturale, locul așezării sau conformația terenului: Chetriș, Fundul, Muncel, Șesuri, Deleni, Gropile, Râpile, etc.⁷; altele în raport cu vegetația și fauna: Luncani, Săcătura, Măstacănul, Valea Arinilor, Plopul, Poiana, Spineni, etc.⁸, iar alte toponime redau venirea unor noi întemeietori: Osebiți ot Călugăra, sat „deosebit”, format de un grup de meșteri sticlari; Slobozia⁹, sat creat într-un loc nou, cu carte domnească (slobozie). Alte sate redau fuga sau faima rea a oamenilor, ex. Cucuieți. Altele redau ocupația: Buciumi, Blidari, Vișoara, Doftana, Solonț, etc. În legătură cu fenomenul de deplasare în interior¹⁰ s-au constituit sate sau așezări cu denumiri precum: Ardeoani, Săcuieni, Câmpeni, Mărgineni, Gioseni, etc. Numeroase așezări și-au luat numele de la întemeietorul sau organizatorul așezării: jude, cneaz, vătăman, boier, etc. Astfel Birăiești este „satul lui Birai”¹¹, Vlăcsănești este „satul lui

¹ D.I.R., A, veac XIV-XV, I, p. 412

² *Ibidem*, p. 88

³ *Ibidem*, veac XVI, II, p. 178-179

⁴ *Ibidem*, III, p. 413, 440

⁵ V. A. Urechia, *op.cit.*, p. LXII

⁶ D.I.R., A, veac XV, I, p. 2

⁷ *Condica visteriei...*, p. 23-29

⁸ *Ibidem*

⁹ *Ibidem*

¹⁰ D. Ciurea, *Evoluția așezărilor...*, p. 127

¹¹ D.I.R., A, veac XIV-XV, I, p. 216

Vlăcsan”(Vâlsan)¹, satul Slujăști este „unde au fost curtea lui Andrieș Slujăscul”², statul Neaghișești pe Turlui poartă numele întemeietorului „unde este jude Neagăș”³, satul Ungureni este „unde a fost Giurgiu Ungureanu”⁴. Unele sate și-au schimbat denumirea în funcție de noul stăpân sau de reîntemeietorul așezării. Căile de trafic au jucat și ele un rol important nu doar în dezvoltarea orașelor, ci și a așezărilor rurale. Un păienjenis de drumuri și poteci a legat dintotdeauna satele de târgul Bacău, de celelalte târguri menționate mai sus sau de drumurile principale, iar locuitorii jucau un rol important în supravegherea acestora. Astfel satul Birăiești, în virtutea unui drept străvechi, asigura și la 1774, 20 de podari la Bistrița⁵, care, probabil asigurau straja la vadurile și podurile acestui râu. Drumul de pe valea Bistriței era supravegheat de locuitorii din Manoilești, Vâlcșănești și Fântânele, în timp ce satul Trebeș străjuia valea și drumul care venea dinspre vestul Bacăului pe valea pâ râului Trebeș.

*

Scopul mărturisit al studiului de față a fost acela de a urmări evoluția ținutului Bacău până la Regulamentul Organic, în cadrul procesului general de organizare teritorial-administrativă a statului Moldova. Atingerea unor obiective precum crearea unei coeziuni între puterea centrală și structurile locale sau organizarea rezistenței în fața pericolelor externe nu se puteau realiza fără o bună organizare administrativ-teritorială a statului. Odată cristalizat, sistemul administrativ al principatului de la est de Carpați a cunoscut o dinamică deosebită în timp, căreia i s-a circumscris și ținutul Bacău. Teritoriul acestei unități teritorial-administrative a cuprins, la începutul existenței sale, doar o parte a județului cu același nume. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, când s-a creat ținutul dublet Bacău-Trotuș (numit ulterior doar Bacău), acesta se suprapunea în cea mai mare parte peste teritoriul județului de astăzi.

Așezat la întretăierea unor importante drumuri comerciale, târgul Bacău a cunoscut o efervescentă viață economică, care a adus mari venituri atât domniei cât și locuitorilor așezării. Prezența dregătorilor domnești în această loc încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, ca și rolul strategic al acestuia, dovedește faptul că această localitate era centrul de reședință al unui ținut.

Până la reformele lui Constantin Mavrocordat, ținutul Bacăului nu a cunoscut modificări importante, excepție făcând unificarea sa cu ținutul

¹ D.R.H., A, III, p. 256

² D.I.R., A, veac XIV-XV, I, p. 301

³ *Ibidem*, veac XVII, I, p. 72-73

⁴ D.R.H., A, I, p. 24

⁵ *Moldova în epoca feudalismului...*, p. 292

Trotușului (la sfârșitul secolului al XVII-lea). Spre mijlocul secolului al XVIII-lea și această unitate administrativ-teritorială va cunoaște transformările în sens modern pe care domnul fanariot menționat mai sus le-a înfăptuit în plan fiscal, administrativ, juridic, social. Obiectivul vizat era realizarea de către domnie a unui control mai eficient al vieții publice, marcate de instabilitate, corupție, arbitrar. Dregătorii de ținut vor trebui să guverneze pe baza unor instrucțiuni clare, să nu mai comită abuzuri, să asigure cu regularitate toate veniturile de care avea nevoie domnia.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și până la Regulamentul Organic, organizarea teritorial-administrativă a Moldovei nu a cunoscut prea mari modificări, ținutul Bacău fiind unul din cele mai stabile în această perioadă. Din sursele istorice care se referă la perioada amintită, am extras informații interesante despre structura ținutului, numărul și densitatea populației, regimul fiscal, diversitatea îndeletnicirilor, statutul proprietății.

De asemenea, am constatat că, alături de Bacău, Tg. Trotuș și Tg. Ocna, prin bogatele lor resurse naturale, au adus un plus de dinamism economiei ținutului dar și țării. Așezările rurale, situate în mare parte în zone cu ape, păduri, dealuri, poieni și-au adus propria contribuție la prosperitatea zonei Bacăului.

Din multitudinea de mărturii ale perioadei de care ne-am ocupat, rezultă că organizarea administrativă a statului moldovean până la începutul sec. al XIX-lea a constituit o bază solidă, pe temeiul căreia se vor inaugura marile reforme din acest secol.

SUMMARY

The Middle Age Moldavian State was organized in administrative units called "areas" (ținuturi). The Bacău Area (ținut) was one of them. This came into being around the borough of Bacău, which was a place at the crossroad of important roads that crossed Europe from North to South and from East to West.

Until mid 19th century this area (ținut) brought its contribution together with other administrative areas to the development of the Moldavian State.

O LEGENDĂ LIPSITĂ DE TEMEI: „COPIII DIN FLORI” AI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Prof. Sorin IFTIMI

Există o persistentă „tradiție” privitoare la viața sentimentală a lui Ștefan Vodă, care îl zugrăvește ca pe un soț veșnic infidel, ce a semănat „copii din flori” în toate colțurile țării, încurcând strașnic istoria Moldovei de după el. Este o *istorie paralelă* ce a căpătat prea ușor creditul de care se bucură îndeobște zvonul și *can-can-ul*, în lipsa unor informații clare și calificate, într-o țară în care domnește convingera că niciodată „nu iese foc fără fum!”. Chestiunea „copiilor din flori” ai lui Ștefan cel Mare a fost elucidată în mare parte, de multă vreme, prin contribuțiile a numeroși istorici. Din diverse motive, concluziile lor sunt însă cu greu asimilate de conștiința publică. Cu aceasta deschidem un interesant dar delicat subiect, acela al existenței bastarzilor domnești, al statutului și rolului lor în istoria noastră.

Pentru a înțelege cum se cuvine acest aspect al vieții particulare a lui Ștefan Vodă, trebuie să facem mai multe precizări privitoare la contextul istoric. Din cele trei căsătorii ale sale, domnul a avut cel puțin opt copii, dintre care trei au fost fete. Astăzi pot părea numeroși, dar pentru acea vreme era un număr cât se poate de obișnuit. Una din obligațiile de bază ale domnului era aceea de a zămisli moștenitori care să poarte mai departe coroana Moldovei, pentru ca dinastia domnitoare să nu se stingă. Războaiele și epidemiile reprezentau riscuri ce puteau fi învinse doar prin asigurarea unui număr mare de urmași. Chiar și așa, datorită îndelungatei sale domnii, doar unul singur dintre fiii legitimi ai lui Ștefan i-a supraviețuit: Bogdan-Vlad.

În cazul unui domn, căsătoria nu avea nimic de a face cu sentimentele personale, orice alianță matrimonială reprezentând, în primul rând, o chestiune politică. Căsătoriile lui Ștefan vodă, încheiate cu multă înțelepciune, schițează foarte grăitor aspirațiile sale politice, fiind încheiate pentru binele Moldovei și nu al său personal. Dacă am dori să analizăm sentimentul iubirii, așa cum arăta el, în veacul XV, nu cadrul matrimonial este cel mai potrivit câmp de cercetare. În principiu, relațiile nelegitime oferă materialul de care avem nevoie. Nu întâmplător, pentru a desemna rodul unei asemenea iubiri, s-a găsit, în limba română, romantica sintagmă de „copil din flori”. De obicei erau frumoși, înzestrați și iubiți asemenea fii. Trebuie să arătăm că în epocă, termenul de „copil” avea înțelesul de băiat născut în afara căsătoriei, cei legitimi fiind numiți „fii” sau „feciori” (eventual „coconi”). Astfel, expresia „copil din flori” ar fi apărut în epocă drept pleonastică. Pentru bastarzi se folosea uneori cuvântul „baistruc”.

Cunoscuta formulă de „os domnesc” arăta o descendență autentică, pe linie masculină, însă nu neapărat și pe cea feminină, după cum „sânge domnesc” arăta o descendență domnească doar pe linie maternă. În cazul stingerii fiilor legitimi, asemenea „fii naturali” puteau revendica tronul țării și duce mai departe coroana părintelui lor.

„Țiitoarele” domnilor Moldovei, deși s-au bucurat probabil de un statut aparte, nu au ajuns să ocupe la Curtea domnească o poziție cvasi-oficială, ca în cazul favoritelor regale de la Curtea Franței. Adesea o asemenea legătură a unui domn nu putea fi oficializată printr-o căsătorie datorită treptelor sociale diferite din care proveneau cei doi parteneri. „Egalitatea de naștere” era un principiu respectat în mod consecvent. Domnii nu aveau dreptul la o căsătorie obișnuită, precum oamenii de rând.

În cazul lui Ștefan Vodă, pentru asemenea legături sentimentale nici măcar nu era nevoie să fie infidel față de soția legitimă. Să nu uităm că în tinerețe a avut două consistente perioade în care postul de „doamnă” a fost vacant: 1457-1463; 1467-1472. În aceste intervale este foarte posibil să fi avut unele relații amoroase din care să fi rezultat chiar copii. Categoriile de izvoare păstrate, prin natura lor, nu oferă și nici nu pot oferi prea multe informații privitoare la asemenea subiecte. Este firesc, din moment ce nici despre fiii legitimi ai lui Ștefan vodă, care nu au ajuns domni, nu se cunosc prea multe lucruri.

Considerat „fiu din flori” al unui tată care ar fi fost, la rândul său, „copil din flori”, era de presupus că Ștefan a dus pe culmile gloriei această tradiție de familie, excelând și aici, ca în tot ce făcea. Comparat însă cu alți domn, precum bunicul său, Alexandru cel Bun, cu fiul său, Bogdan III, sau cu Alexandru Lăpușneanu, de exemplu, Ștefan cel Mare are performanțe modeste în acest domeniu, dând dovadă de o neașteptată cumpătare.

În cele ce urmează, vom analiza, pe rând, legăturile sentimentale atribuite de diverși istorici lui Ștefan cel Mare, din care ar fi rezultat „copii din flori”, pentru a vedea în ce măsură faima sa de „mare iubăreț” este susținută de argumente concrete.

Alexandru, „fiul Marușcăi”. Nu este sigur că *Alexandru*, cel dintâi fiu al lui Ștefan cel Mare, a fost fiul unei țiiitoare, identitatea mamei sale rămânând discutabilă. Toată dezbateră se baza pe faptul că în pomelnicul mănăstirii Bistrița figurează o „*Marușca*, mama lui Alexandru”, necunoscută ca soție a voievodului. Este singura sursă în care vorbește de ea. Au urmat speculațiile istoricilor. Dacă Marușca a fost doar o legătură nerecunoscută de biserică, e greu de crezut că numele său ar fi fost admis în pomelnic; la fel, dacă nu făcea parte oficial din familia ctitorului, numele ei nu ar avea ce căuta în acest gen de document. Unii istorici au presupus o căsătorie oficială a lui Ștefan înainte de venirea sa la tron, din care s-ar fi născut doi fii: Alexandru și Ilie, deși viitorul domn avea o vârstă prea

fragedă la acea vreme. Pe de altă parte, Marușca nu este numită nicăieri „doamnă”. Se știe că, în primii șase ani de domnie Ștefan nu a fost căsătorit.

Sunt indicii că acest Alexandru era, mai curând, fiul Evdochiei de Kiev, cea dintâi doamnă a lui Ștefan, cu care se însurase în 1463. Prima mențiune documentară a „iubitului nostru fiu Alexandru” datează din 28 aprilie 1464, fiind, deci foarte plauzibilă o naștere legitimă. La 1466, în urma unei danii către Muntele Athos, Ștefan ceruse ca în pomelnicul mănăstirii Zografu să fie trecuți „și pe doamna mea lângă domnia mea și pe copiii noștri dăruți de Dumnezeu, Alexandru și Elena”¹.

Bogdan cel Orb, născut înaintea căsătoriei? Poate o soție legitimă a unui domn să dea naștere unui fiu nelegitim? Provocarea a fost lansată de N. Iorga care semnală într-o notiță o anumită nepotrivire cronologică, ajungând la concluzia că Maria-Voichița l-ar fi născut pe Bogdan cu câțiva ani înainte de a deveni doamnă, pe vremea când Maria de Mangop mai era încă în viață². Cu alte cuvinte, înainte de a-i fi doamnă, tânăra domniță munteancă, Voichița, i-a fi fost fiitoare lui Ștefan cel Mare. Astfel Bogdan, „rodul soldurilor lui Ștefan Vodă”, s-ar fi născut ca bastard, căsătoria survenită ulterior transformându-l în urmaș legitim.

În realitate, se știe că doamna Maria de Mangop a avut doi fii, Ilie și Bogdan; primul s-a stins foarte curând, iar Bogdan a murit în 1479, după cum arată inscripția pietrei sale de mormânt de la Putna. În același an, la 16 iunie 1479, doamna Maria Voichița l-a născut pe Bogdan-Vlad. Încurcătura pricinuită de doi fii cu același prenume l-a făcut pe N. Iorga creadă, cel puțin pe moment, că viitorul domn Bogdan III a venit pe lume înainte de oficializarea celei de-a treilea căsătorii a lui Ștefan cel Mare. Ipoteza sa a fost infirmată de cercetările ulterioare.

Petru, fiul Răreșoaiiei. Documentele și cronicile arată că doar despre unul singur dintre fiii lui Ștefan Vodă se poate afirma, în mod cert, că s-a născut în afara căsătoriei: *Petru Rareș*. Mama sa era o *Maria*, devenită apoi soția unui Rareș, târgoveț din Hârlău. După o veche tradiție, ea ar fi fost din neamul boierilor Cernat, stăpâni ai lacului Brateș de lângă Galați, de pe la 1448³. Aceasta ar explica preocuparea pentru negoțul de pește, în care se pare că fusese implicat Petru Rareș, înainte de a urca pe tron. Iată cum sună „panegiricul” lui Macarie, referitor la comanditarul Cronicii sale: „După revelația lui Dumnezeu, a fost ales în domnie Petru cel Minunat și în același timp a fost împobobit cu cununa domniei (...). Și acesta *era una din*

¹ Ștefan S. Gorovei, *Alexandru Voievod – o biografie nescrisă*, în *Magazin istoric*, 1974, nr.2, p. 14-17

² N. Iorga, *Când s-a născut Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare?*, în *Arhiva*, 1895, p. 105; Constatin Burac, *Bogdan-Vlad – urmașul lui Ștefan cel Mare*, în *Anuarul Institutului de Istorie A.D. Xenopol Iași*, XXV, 1988, p. 247-252

³ Șerban Orăscu, *Mama lui Petru Rareș*, în *Magazin istoric*, 1977, nr. 3, p. 36

odraslele veșnic pomenitului Ștefan, ascuns ca odinioară lumina sub obroc, care a fost înălțat la scaunul domniei cu cinste, după sfatul obștesc și sfințit cu untdelemnul binecuvântării, cu mâna celui pe care l-am pomenit mai înainte, că l-a uns și pe nepotul său (mitropolitul Teoctist). Cronica muntenească a lui Radu Popescu relatează și ea despre acest episod, că “la moartea lui Ștefăniță vodă, vrând boierii să pună domn care să fie *din sămânță domnească*, au ieșit unul de altul auzit din gura mitropolitului ce să pristăvise mai înainte, că *Pătru Măjarul de la Hârlău iaste fecior lui Ștefan vodă, care iaste făcut din muerea unui târgoveț den Hârlău, ce l-au chemat Rareș*. Pe acesta adevărindu-l fecior de domn, l-au ridicat cu toții domn”.

Dimitrie Cantemir relatează și el acest episod: Petru Rareș, sau Majă, era fiul lui Ștefan cel Mare, “dar dintr-o căsătorie nelegitimă, din a cărei alegere se vede limpede cu câtă sfințenie respectau boierii de altădată succesiunea la tron a moștenitorilor domnilor lor. Într-adevăr, nimeni nu știa ce era cu nașterea acestui Petru, fie că părintele său se rușina că avea un copil dintr-o însoțire vinovată, fie că nu vroia să dea prilej la dezbinări care s-ar fi iscat dintr-asta la moartea lui, iar Petru însuși neștiutor de originea sa nobilă, ajunsese într-atâta sărăcie, încât era nevoit să-și țină zilele dintr-o îndeletnicire cu totul de rând, negoțul de pește (care la moldoveni se numește *măjerie* și i-au și i-au și dat mai târziu acestuia numele de Majă). Dar în vreme ce toată lumea era încredințată că prin moartea lui Ștefan al VI-lea vestitul neam al Drăgoșeștilor (sic!) se stinsese, și după ce boierii se adunaseră spre a alege un nou domn, *apăru mama acestui Petru și le arătă un hrisov (sau uric) al lui Ștefan cel Mare, prin care pe ea o declarase scutită de dări și pe fiul ei îl recunoscuse drept copil al lui*; prin aceasta i-a minunat așa de tare încât, fără vreo altă consfătuire, au ales domn pe acest Petru, ca fiind fiul domnului lor și l-au chemat de la negoțul cu pește la tron (...)”. Interesantă coincidența între prenumele și ocupația acestui bastard și patronul său spiritual, Apostolul Petru, supranumit „Pescarul”.

Prin descendența din familia Cernat, legată de lacul Brateș, Petru Rareș ar fi un înaintaș al generalului Cernat, eroul războiului de independență de la 1878. Mai nou, Maria Magdalena Székely a oferit o altă atrăgătoare ipoteză, arătând că mama lui Petru Rareș pare a nu fi o simplă orășeancă din Hârlău, ci ar avea ascendență în înalta boierime moldovenească. Astfel, ea pare a se trage din neamul lui Isaia logofăt din vremea lui Alexandru cel Bun, iar soțul acesteia, așa zisul „Rareș”, nu era nici el un târgoveț oarecare, ci ar fi un descendent al boierului Bârlă de la Hârlău¹.

Petrașco de la Putna. În afară de Petru Rareș, a mai existat un fiu al lui Ștefan Vodă purtător al acestui prenume. Nu s-a putut stabili cu

¹Maria Magdalena Szekely, *Neamul dinspre mamă a lui Petru Rareș*, în *Arhiva Genealogică*, 1998, nr. 1-2, p. 169-178

certitudine identitatea mamei sale. Este menționat în documente pentru prima dată în 1471, la patru ani de la moartea Evdochiei de Kiev și înaintea căsătoriei cu Maria de Mangop (1473). S-a presupus, deci, că este rodul unei fiitoare, din perioada de văduvie a lui Ștefan Vodă, dar nu este exclus să fi fost fiul Evdochiei. A murit la o vârstă fragedă numele său figurând pe o piatră de mormânt de la Putna, din 1480, alături de numele fratelui său Ștefan¹.

Mircea, fiul Căltunei. A rămas vestită corespondența lui Ștefan cu boierii brăileni, din 1481, în care este amintită o anume *Căltuna*, pe al cărui fiu, pretendent la tronul muntean, numit Mircea, Ștefan îl numea „feciorul Domniei Mele”. Scurta scrisoare poate fi redată integral, pentru pata de culoare de care o aduce:

„De la toți boierii brăileni și de la toți cnezii și de la toți românii îți scriem ție, Ștefan Voievod, Domn moldovenesc. Este în tine omenie, ai tu minte, ai ti creieri, de-ți strici cerneala și hârtia pentru un copil de femeie stricată („meretrice”), fiul Căltunei, și zici că-ți este fiu? De-ți este fiu și vrei să-i faci tu bine, ci tu orânduiește să fie după moartea ta Domn în locul tău, și pe mă-sa iea-o și o ține, să-ți fie Doamnă, cum au ținut-o în țara noastră toți pescarii brăileni; ci tu țineți-o să-ți fie Doamnă. Și învață-ți tu țara ta cum să te slujească, iar pe noi să ne lași în pace, că, de-ți cauți dușman, îl și găsești! Și așa să știi: avem Domn mare și bun, și avem pace din toate laturile; să știi că toți pe capete vom veni asupra ta și vom sta pe lângă domnul nostru Basarab Voievod, până ce vă vom pierde capetele”².

Unii autori, printre care și Aurelian Sacerdoțeanu, au luat de bună ideea că acest pretendent era efectiv fiul lui Ștefan vodă, fiind rodul „unei legături întâmplătoare în vremea pribegiei din Țara Românească, unde ea (Căltuna) își va fi avut bărbatul ei legiuit”³. Apelativul de „fiu” nu indica filiația, în sens genealogic, așa cum s-ar putea crede, ci, în limbajul diplomatic al vremii, arăta protecția și subordonarea politică trăsături ce defineau relația dintre cei doi⁴. Se știe că pretendentul Mircea vodă, sprijinit de Ștefan, era fiul domnului muntean Vlad Dracul, deci frate al lui Vlad Țepeș și Radu cel Frumos.

*

Faima cu totul deosebită a marelui domn a făcut ca unii pretendenți la tronul Moldovei să se revendice drept fii ai săi, din legături legitime sau nu. S-a discutat îndeosebi de doi *nepoți* ai lui Ștefan vodă, care au pretins ei

¹ *Magazin istoric*, 1969, nr. 9, p. 45

² A. Boiangiu, *Scrisoarea lui Ștefan cel Mare către buzoieni*, în *Mousaios*, 1981, p. 73-76

³ *Magazin istoric*, 1969, nr. 1, p. 38

⁴ Leon Șimanschi, *Ștefan cel Mare - domn al Moldovei și Țării Românești*, în *Cronica*, Iași, 1-15 aprilie 1995, p. 7

înșiși a fi feciorii acestuia. Din diverse pricini, contemporanii au acceptat această convenție.

Ioan, „rege” al Moldovei. N. Iorga semnala existența a unui aspirant la tron refugiat în Polonia, pe nume Ioan (sau „Iani”), care se intitula „rege al Moldovei”¹. Ulterior istoricii care s-au ocupat de problemă au căzut de acord că acesta putea fi nu un fiu, ci un nepot al lui Ștefan cel Mare, născut din Alexandru, fiul Marușcăi, amintit mai sus.

Ștefan Lăcustă. În puținele documente oficiale emise de el, Ștefăniță se și autointitulează „fiul lui Ștefan voievod cel Bătrân”. Boierii din sfatul domnesc, amintiți în finalul documentelor drept martori ai autenticității acestora, par să îi consimtă la această calitate. În actul de danie din 30 noiembrie 1540 amintea chiar de „fratele domniei mele Bogdan voievod și nepotul de frate al domniei mele, Bogdan voievod”. Încă din 1915 însă, Nicolae Iorga publica o notiță intitulată *Ștefan Lăcustă nu e fiul lui Ștefan cel Mare*, deschizând calea discuțiilor privitoare la identitatea acestui domn². Multe decenii după aceea ideea că mama lui Ștefan Lăcustă i-a fost țiuțoară lui Ștefan Vodă era luată de bună³. Aceeași părere o întâlnim într-o răspândită lucrare de popularizare, semnată de Pompiliu Tudoran⁴.

Este cunoscută mărturia secretarului polonez Stanisław Gorski, care arăta că domnul numit de sultan pe tronul Moldovei în 1538 era „din vechiul sânge al voievozilor Valahiei (Moldovei), fiul lui Alexandru voievod de odinioară”. Alexandru își luase de la Constantinopol o soție ortodoxă, probabil de neam grecesc. Curând aceasta a rămas însărcinată, dar soțul ei a murit pe neașteptate, lăsând-o singură într-o țară străină. Văduva sa, văzând adversitatea și reaua credință a moldovenilor față de ea a decis să se întoarcă acasă, în capitala Imperiului Otoman. Acolo ea a născut un fiu, pe care mai apoi l-a dus la curtea sultanului. Istoricii sunt de acord cu faptul că acest Ștefan era fiul unui Alexandru și că aparținea, fără îndoială, dinastiei moldovene, pe care noi o numim astăzi a „Mușatinilor”⁵.

Ioan „Sused”, fratele domniței Olena. În cunoscutul său studiu privitor la *Roirea familiilor românești peste Nistru*, G. Bezviconii semnala, încă din 1941, faptul că în familia nobililor ruși Rahmaninov s-a păstrat o veche legendă genealogică potrivit căreia ei se trag dintr-un stămoș care era fratele domniței Olena, fiica lui Ștefan cel Mare, căsătorită la Moscova⁶.

¹ N. Iorga, *Pretendentul „Iani, rege al Moldovei” (1516-1521)*, în *Revista istorică*, I, 1915, p. 25-26

² Nicolae Iorga, *Ștefan Lăcustă nu e fiul lui Ștefan cel Mare*, în „*Revista istorică*”, I, 1915, nr. 11-12, p. 213

³ A. Sacerdoțeanu, în *Magazin istoric*, 1969, nr. 1, p. 39

⁴ Pompiliu Tudoran, *Domnii trecătoare, domnitori uitați*, ed. I, p. 115

⁵ S. Ifțimi, *Ștefan Lăcustă*, în *Magazin istoric*, 2005, nr. 9

⁶ Pentru această căsătorie a fiicei lui Ștefan cel mare vezi și Maria Magdalena Sykely, *Un destin tragic: domnița Elena*, în *Magazin istoric*, 1997, nr. 6, p. 60-63

Acest personaj, numit Ioan, era poreclit „Sused”, adică „vecin”. Neexistând nici un fiu legitim al lui Ștefan vodă purtător al acestui prenume, se poate admite, ca ipoteză, posibilitatea ca el să fie un fiu natural necunoscut. Astfel, celebrul compozitor rus Serghei Rahmaninov (1873-1943) ar apărea ca descendent din domnul moldovean. Temeiurile documentare ale acestei tradiții nu au fost însă înfățișate niciodată.

Fiice „din flori” ale lui Ștefan Vodă? Dacă fiii naturali ai domnilor Moldovei pot lăsa urme mai vizibile în cronici și documente, prin revendicarea dreptului lor la tron, eventualele fiice născute din diverse țiitoare sunt mai puțin vizibile. Când vorbim despre o asemenea fiică, gândul ne duce spre Oana cea bălaie, „Băbăția” din drama *Apus de Soare* a lui Delavrancea; aceasta este însă o simplă ficțiune a autorului, ne fiind atestată de sursele istorice. Dumitru Almaș a construit un roman în jurul acestui personaj, intitulat chiar *Oana*¹.

C. Gane menționează în treacăt o posibilă fiică a lui Ștefan măritată cu nobilul polonez Sambuszko, fără a arăta pe ce se întemeiază². Probabil că este vorba despre acea Maria, fiica necunoscută semnalată de B.P. Hasdeu³. Această Maria era însă o fiică legitimă, din căsătoria lui Ștefan cel Mare cu Maria Voichița. Se admite astăzi ca foarte posibilă căsătoria dintre Maria și Teodor (Bogdan) Vișneviețchi, reprezentant al dinastiei domnitoare din Lituania, Gedimynilor. Încă din veacul XVI circula tradiția potrivit căreia Petru Rareș a avut o soră din care se trage Dimitrie Vișneviețchi, organizatorul căzăcimii zaporojene contra tătarilor (1554). Acesta nu era însă fiul lui Teodor Vișneviețchi, așa cum credea Iorga. La 1563, Dimitrie Vișneviețchi s-a manifestat ca pretendent la tronul Moldovei. Aceasta era miza pentru care el se înfățișa ca descendent din Ștefan cel Mare.

Istoricul C. Rezachevici a arătat recent cât de fragil era suportul unei asemenea pretenții, prin care Dimitrie putea fi socotit, în epocă, un fel de văr prin alianță al lui Iliăș Rareș: Măgdalena Bereslav, o soră a ultimei soții a lui Petru Rareș (Ecaterina Brancovici), îi era mamă vitregă lui Dimitrie Vișneviețchi, fiind a doua soție a tatălui său. În sens propriu, nici o picătură din sângele lui Ștefan Vodă nu curgea prin sângele acestui aventurier.

Din sursele documentare pe care le putem controla astăzi, nu putem extrage nici o mărturie certă despre vreo fiică nelegitimă a lui Ștefan vodă.

*

Concluzia investigației de față este simplă, dar surprinzătoare probabil pentru multă lume: în ciuda faimei sale de mare cuceritor pe terenul de vânătoare al sensibilității feminine și de mare semănător de bastarzi, lui

¹ Dumitru Almaș, *Oana*, Ed. Militară, 1986, 336 p

² C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Chișinău, 1991, *passim*

³ B.P. Hasdeu, *Domnița Maria, o fiică necunoscută a lui Ștefan cel Mare. Analiză critică*, în *Columna lui Traian*, I, 1970, nr. 2-4, p. 45

Ștefan nu i se pot dovedi, cu probe documentare, decât unul, sau cel mult doi fii nelegitimi: Petru Rareș și, posibil, Alexandru. Ceilalți presupuși bastarzi ai domnului s-au născut nu din păcatele lui Ștefan Vodă ci din păcatele istoricilor. În privința lui Petru Rareș, singurul bastard incontestabil al lui Ștefan cel Mare, s-a remarcat mai demult că – spre cinstea sa – a fost și cel mai vrednic dintre fiii marelui domn.

EVOLUȚIA VAMEȘILOR ȚĂRII MOLDOVEI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PÂNĂ LA 1830

Prof. Constantin TOFAN

Evoluția politico-instituțională și economică a Moldovei în secolul al XVIII-lea și în primele trei decenii ale secolului al XIX-lea a fost influențată de instaurarea și evoluția regimului fanariot în această țară.

Reprezentând forma extremă a dominației otomane, atât din punct de vedere politic cât și economic, regimul fanariot s-a caracterizat, printre altele, prin degradarea instituției domniei, printr-un nou statut politico-juridic al Țărilor Române, prin creșterea obligațiilor financiare față de Poartă și pătrunderea unui mare număr de elemente grecești, care în parte s-au împământenit și asimilat.

Din punct de vedere comercial, a avut loc reorientarea comerțului Țărilor Române, și în particular al Moldovei, înspre Imperiul Otoman, în sensul stabilirii unor relații comerciale „preferențiale” cu acesta.

Perioada pe care o analizăm se mai caracterizează, pentru Moldova, prin pierderi teritoriale în favoarea Imperiului Habsburgic și a Rusiei Țariste, făcute cu acceptul Imperiului Otoman.

Pierderile teritoriale pe care le-a cunoscut Moldova, în special, a dus la dispariția unor vămi de veche tradiție și la apariția altora noi, care să compenseze pe cele care nu mai existau. Astfel, în urma ocupării Bucovinei de către austrieci, Moldova a pierdut vămile de la Cernăuți, Câmpulung Moldovenesc, Suceava, acestea fiind compensate prin înființarea unor vămi la noua frontieră cu Imperiul Habsburgic, dar și la vechile trecători din Carpații Orientali.

În urma ocupării teritoriului dintre Prut, Dunăre, Marea Neagră și Nistru de către Rusia Țaristă în 1812, vămile din acest teritoriu au dispărut înființându-se altele noi la noua frontieră de pe râul Prut.

Noi puncte vamale au apărut în special în acele așezări umane cu caracter comercial, acele „târguri” înființate în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea, în diferitele așezări rurale sau pe diferite moșii, atât din interior cât și în imediata apropiere a frontierei.

Regimul fanariot a însemnat în același timp o accentuare a fiscalității interne determinată de creșterea obligațiilor financiare ale domniei din această perioadă. La fel ca în secolele anterioare, veniturile provenite din încasarea taxelor vamale au fost foarte importante pentru domnie, dar datorită creșterii fiscalității, în general, considerăm că au reprezentat un procent mult mai redus din totalul general al veniturilor țării.

Putem considera că evoluția sistemului vamal moldovenesc, ca de altfel al vameșilor din această perioadă, o continuă pe aceea din secolele anterioare, dar, bineînțeles, au existat o serie de trăsături particulare, caracteristice acestei etape.

Problema vameșilor a fost atinsă tangențial în diferitele lucrări istorice ale comerțului românesc, sau în puținele studii care se referă la evoluția sistemului vamal moldovenesc în această perioadă¹. Există un studiu care ne aparține și care se referă la evoluția acestor categorii în Moldova secolelor XIV-XVII².

Pe lângă vechile denumiri date acestor dregători în secolele XIV-XVII, de „mâtnic”, „toleneatorium” sau de vameș, în perioada analizată în prezentul studiu întâlnim și pe cele de „chervasaragiu” și „chinargiu de vamă”, mai ales spre finalul perioadei pe care o analizăm. Pe lângă acești dregători, au mai existat în acest domeniu al încasării taxelor cu caracter comercial și alții, cum ar fi: mortasipii, poșlinari.

În perioada analizată în cadrul prezentului studiu, am reușit identificarea unui mare număr de mențiuni documentare și narrative referitoare la această categorie de dregători. Există în izvoarele acestei perioade numeroase mențiuni cu caracter general referitoare la acești dregători. Este vorba de porunci cu caracter general adresate vameșilor de la o anumită vamă sau de la toate vămile țării. Dintre acestea un număr de 150 de mențiuni sunt nominale, care se referă la un număr de 108 vameși sau slujitori ai vămilor.

Vameșii se puteau împărți între simpli slujbași ai vămii, agenți vamali sau cei care coordonau activitatea unei vămi și, bineînțeles, marele vameș. Această ierarhie putea fi parcursă atât din interiorul sistemului vamal cât și din exteriorul acesteia. Funcția sau locul marelui vameș era ocupată de cele mai multe ori de cel care cumpăra sau arenda vămile întregii țări. În cazul în care vămile nu erau arendate, fiind exploatate în beneficiu propriu

¹ Nu vom consemna decât studiile și articolele care se referă direct la perioada și problema analizată; Constantin A. Stoide, Ioan Caproșu, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova; De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Chișinău, Ed. Univesitas, 1992; Constantin Șerban, *Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea*, în *Studii și articole de istorie*, III, 1961, p. 119-143; Alexandru Vasilescu, *Vămile Olteniei sub austriecei (1716-1739)*, în *Arhivele Olteniei*, 1924, III, nr. 15, p. 370-381; Constantin Tofan *Considerații istorice asupra evoluției vămilor pe teritoriul Țării Moldovei în secolele XIV-XVIII*, în *Carpica*, XXXI, 2002, p. 111-121; Ioan Murariu, *Un document privitor la vânzarea „Slujbei vămii” în Moldova în perioada 1 ianuarie-30 iunie 1804*, în *Carpica*, XXIX, 2000, p. 215-224; Idem, *Date noi privind organizarea vamală în Moldova la începutul secolului al XIX*, în *Carpica*, XXX, 2001, p. 113-116; Gheorghe Ghibănescu, *Catastihul vămilor Moldovei (1765)* în Ioan Neculce, *Buletinul Muzeului Municipal Iași*, anul I, fascicula II, 1922, p. 193-239

² Constantin Tofan, *Dregători ai Țării Moldovei în evul mediu. Vameșii(XIV-XVII)*, în *Memoria antiquitatis*, XXII, p. 511-529

domniei. „În credință”, toți vameșii, inclusiv marele vameș, erau dregători ai statului. Această dregătorie avea importanța ei în primul rând prin avantajele bănești pe care le aveau vameșii.

Cei mai mulți dintre vameși proveneau din rândurile negustorilor, dar și a unor boieri mari sau mici, deoarece atât primii cât și ultimii dispuneau de anumite „lichidități” financiare cu care puteau să „cumpere”, adică să arendeze vămile de la domn. În plus, primii dispuneau pe lângă sumele de bani, de abilitățile meseriei, atât de necesare în desfășurarea operațiunilor vamale, cunoscând posibilele subterfugii utilizate de negustori în evitarea plății taxelor vamale.

Din numărul relativ mare de mențiuni nominale ale vameșilor din această perioadă, un număr destul de important sunt mențiuni târzii ale unor asemenea dregători din secolul al XVII-lea, cum ar fi: Condrea (Condea, Conda) la 10 decembrie 1701, 4 aprilie 1704 și 9 iulie 1715¹; Păun la 25 aprilie 1704, 4 și 12 iulie 1713 și 7 decembrie 1748²; Constantin la 8 ianuarie 1704 și 26 februarie 1713³; Frangole (Frangulis) vameșul din 27 mai 1702, 19 iunie 1702, 21 iunie 1702, 8 ianuarie 1704, 6 martie 1704, 24 noiembrie 1705, 30 noiembrie 1711, 20 iunie 1716⁴.

Din punct de vedere al originii etnice, există o opinie mai veche care aparține istoricului Gheorghe Ghibănescu potrivit căruia toți vameșii de la vămile Țării Moldovei erau ori greci, ori turci. Această apreciere a istoricului Gheorghe Ghibănescu trebuie nuanțată. Dacă originea greacă a numeroși vameși din această perioadă este o realitate, originea turcă a unora dintre ei nu se poate susține în stadiul actual al cercetărilor noastre. Practic nu am întâlnit nici un vameș de origine turcă pe teritoriul Moldovei în această perioadă în ciuda dependenței tot mai accentuată față de Imperiul Otoman. Foarte mulți vameși care au existat în această perioadă au fost de origine greacă. Fenomenul este explicabil deoarece în această perioadă pe teritoriul Țărilor Române și în particular al Moldovei au pătruns un mare număr de greci, sosiți atât în suita domnilor fanarioți cât și din proprie inițiativă, în special ca negustori și meșteșugari. Din rândurile acestora s-au recrutat numeroși vameși. Fiind buni cunoscători ai limbii elene aceștia puteau conversa cu negustorii de diverse origini, care treceau prin punctele vamale respective, dintre care mulți erau greci sau cunoșteau această limbă măcar la un nivel elementar de comunicare.

¹ *Catalogul documentelor moldovenesti din arhiva istorică centrală a statului*, vol. V, 1974, București, nr. 98, 725, 1329. În continuare se va cita *Catalogul*

² *Ibidem*, p. 310-31, nr. 1157; Aurel V. Sava, *Documentele Lăpușnei*, 1937, p. 154, nr. 129; Ioan Caproșu *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. V, Iași, Ed. Dosoftei, nr. 577, p. 354-356

³ *Ibidem*, nr. 132, 139, 141, 275

⁴ *Catalogul*, nr. 132, 139, 141, 205, 275, 496, 1412

Astfel, Ion Neculce notează în cronică sa că în domnia lui Grigorie Ghica „și câte diregătorii la margine, tot grecii le țineau, iar boierii de țară erau numai cu numele”¹ și că în timpul primei domnii a lui Constantin Mavrocordat (1733-1735) ”greci pã cum s-au scris că erau mulți, iei toati boieriile și pãrcãlãbiile și vãmãșiile cele di pi margini, cu agonisit<ã> tot iei le cuprinsãs<ã> de li-au luat, iar boierii de țar<ã> nu pute încãpe la nimicã”².

Rãzbate din aceste două fragmente amãrãciunea marelui boier autohton față de pãtrunderea masivã a elementelor grecești și de situația privilegiatã a acestora pe teritoriul Moldovei în timpul domnilor fanarioți, de preluarea de cãtre aceștia a unor izvoare importante de venituri, a slujbelor sau „boieriilor” care erau legate de fiscalitate, „di pi margini” care aduceau bani, printre care și „vãmeșiile”.

O altã dovadã cã vameșii din aceastã perioadã au fost dacã nu în totalitate mãcar în bunã parte greci, este și redactarea în limba greacã a registrelor vamale, care erau împãrțite vameșilor și dupã care se realiza operațiunea de vãmuire a negustorilor. Acestea erau traduse în limba greacã dupã originalul în limba romãnã aflat în visteria țãrii. Existența acestor documente vamale redactate în limba greacã demonstreazã cã vameșii respectivi erau de origine greacã sau aveau slujitori care cunoșteau aceastã limbã³.

Și mențiunile documentare și narative atestã existența în aceastã perioadã a unui numãr mare de vameși și de slujbași ai vãmii cu nume grecești, cum ar fi: Frangole, Manolaki Hurmuzaki, Chirigi Hurmuzi, Chirițihus Mutrachi, Grigorie Bozagiul (Buzagiul sau Bozagioglu), Pantazi, Ianacachi (Ienache cumnatul lui Ion Teodor Cãlmașul), Diamandache, Gheorghe Kurida (Karida, Karidas), Hurmuzis, Karacada, Tzigaras, Teodosachi, Lefteri, Zoia, etc.

În unele situații, se face mențiunea cã vameșul este grec, chiar dacã nu-i cunoaștem numele. Astfel, pe 14 martie 1701, vameșul grec de Galați, dar cãruia nu-i cunoaștem numele, nu-i percepe vamã stareșului Leontie, originar de la Moscova. În același timp, printr-o scrisoare, îi cere vameșului turec de pe celãlalt mal al Dunãrii sã nu-i perceapã taxe vamale atãt dregãtorului cãt și însoțitorilor⁴.

¹ Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei*, edit. criticã de Gabriel Ștrempel, București, Ed. Minerva 1982, p. 728

² *Ibidem*, p. 734

³ Gheorghe Ghibãnescu, *op. cit.*, p. 193

⁴ *Cãlãtori strãini în Țãrile Române*, coord. Maria Holban, București, Ed. Științificã și enciclopedicã, 1980, vol. VII, p.187; Mihai Spielmann, *Izvoare și mãrturii referitoare la evreii din România*, vol. II, partea I, București, Ed. Hasefer, 1988, p. 7, nr. 4

O serie de slujitori vamali poartă pe lângă numele obișnuit cognomenul de „grecul” cum ar fi Teodor Grecul „grămătic” la vama Movilăului. Putem considera că posibilitatea ca acest slujitor al vămii să fie efectiv de origine greacă să fie foarte mare, mai ales că vameșul de la Movilău era grec, acesta alegându-și probabil un conațional pentru a scrie diversele acte ale vămii¹.

Pe 23 octombrie 1796, negustorul brașovean Todor (Tudor) Ivan îi scrie lui „arhon vameșul” din Grozești că a trimis patru care de marfă pentru „bolta”- prăvălia de la Focșani. În stadiul actual al cercetării noastre este greu de stabilit cine se ascunde în spatele apelativului de „arhon” și de ce origine etnică era, dar utilizarea acestui apelativ de origine greacă, ne determină să credem că vameșul de Grozești din anul respectiv era un grec².

Fără îndoială că și dintre vameșii cu nume specific românești sunt foarte mulți greci cu nume schimbate, în curs de asimilare. Astfel, la 27 iunie 1703, Adam, fost chervasargiu(vameș) împreună cu soția sa Zamfira și fiul lor Frangulis(Frangole) efectuează o vânzare către egumenul Meletie. Deși părinții au nume specific românești, fiul are un nume străin, specific grecesc, fenomen ce poate ilustra un proces insuficient de asimilare etnică și lingvistică a acestei familii. În opinia noastră, Adam este un grec care și-a schimbat numele și care a luat ca soție o româncă³.

Alături de greci au existat și un număr destul de mare de vameși de origine română. Astfel, dintre cei ce au avut origine indubitabil românească putem exemplifica: Toderășco, Crăciun, Ștefan, Toader, Gheorghită, Simion, Ioniță Lipan, Ioniță Similanu, Dan, Vasile Constantin, Gafencu, Alexandru Isăcescu, Coste, Ilie Tomița, Petrache, etc. La aceștia se adaugă numeroșii slujbași care erau subordonați vameșilor și care proveneau dintre autohtoni.

Complexitatea relațiilor economice și a situației social-politice a Moldovei a făcut ca pe lângă greci și români vameșii să fie și de alte origini etnice. Astfel, în timpul domniilor lui Constantin Racoviță Cehan, dregătoria de sluger și mare vameș a fost dată lui François Thommas Linchoult (cunoscut sub denumirea de Lințul), de origine franceză. A fost un om de casă a acestui domn, atât la Iași cât și la București, comercializând mari cantități de ceară împreună cu frații săi care au rămas la Iași și după ce acesta a plecat la Constantinopol împreună cu domnul mazel⁴.

În secolul al XVII-lea, pe teritoriul Moldovei, au pătruns un număr destul de important de negustori evrei. Dintre aceștia au fost persoane care

¹ Gheorghe Ghibănescu, *op. cit.*, p. 197

² Constantin A. Stoide și Ioan Caproșu, *op. cit.*, p. 235

³ *Catalogul*, vol. V, p.57, nr. 220

⁴ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Cronici moldovenești*, p. 105. În continuare se va cita *Cronici moldovenești*

au arendat, au „cumpărat” de la boierii care aveau moșii la margine vadurile și au făcut poduri plutitoare „luntri” peste Nistru, încasând „brudina”. Fenomenul este atestat încă de la începutul secolului. Astfel, pe 18 februarie 1701, starețul Leontie, sosit de la Moscova, face afirmația că vama moldovenească de la Soroca este arendată de evrei. Această afirmație trebuie privită însă cu multă circumspecție, fiind vorba, în opinia noastră, de o confuzie făcută de călătorul străin care nu cunoștea realitățile locului. În cazul de față este vorba de taxa plătită pentru trecerea fluviului cu podul plutitor și nu de vama obișnuită a târgului Soroca, care nu putea fi arendată unor negustori necreștini¹. De altfel începând cu secolul al XVIII-lea, pentru călătorii și negustorii care treceau prin Iași, vama se încasa în această ultimă localitate.

Pe 14 octombrie 1742, Ilieș vel căpitan de Soroca trimite o scrisoare domnului prin care arată că boierii care au moșii la „margine” la malul Nistrului au vândut vadurile la evrei, „care au făcut luntri peste Nistru”, favorizând plecarea a numeroși locuitori peste fluviu. Și această informație, la fel ca altele din această perioadă, atestă faptul că nu au existat vameși de origine evreiască ci doar proprietari evrei de poduri plutitoare la anumite vaduri de peste Nistru, arendate de la stăpânii de moșii din această zonă și pentru care încasau „brudina”².

Dregătoria de vameși aducea importante sume de bani atât în cazul în care vameșii erau slujbașii domniei sau erau arendașii punctelor vamale, vămilor. Această situație reiese și din sumele mari de bani pe care aceștia erau dispuși să le investească în arendarea, cumpărarea vămilor. În unele situații mai multe persoane se asociau pentru a cumpăra o vamă sau toate vămile Moldovei. Pe 9 noiembrie 1786, un firman al sultanului Abdul Hamid ne informează că fostul zaraf al monetăriei imperiale Bedros, condamnat între timp, ar avea la vameșii de Galați Kara-Koda și Macarie 100 pungi de aspri. Probabil este vorba de un împrumut, sau de o afacere comună a celor trei persoane în legătură cu această vamă³.

În primele decenii ale secolului al XIX-lea dispunem de informații cu privire la salarizarea vameșilor. Salariile reprezentau un procent însemnat din totalitatea câștigurilor vamale. Astfel, din anul 1825, dispunem de mai multe mențiuni ale salariilor vameșilor. Din cei 1612 lei și 17 parale venituri ale vămii de la Focșani pe luna februarie, salariile vameșilor au fost de 108 lei, iar vameșul de la Tg. Nou a luat 80 de lei din 498 de lei venituri vamale. În august 1825, dintr-un total de 827 de lei venituri vamale, personalul

¹ *Călători străini în Țările Române*, coord. Maria Holban, vol. VII p. 187

² *Condica lui Constantin Mavrocordat*, Ed. de Corneliu Istrate, Iași, vol. III, 1987, p.174, nr. 1753

³ Mustafa Ali Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. II, p. 82, 83, nr. 57, 58

vămii de la Galați primește salarii de 180 de lei, la care s-au adăugat 60 de lei peșcheșuri (năravurile vechi încă nu au dispărut). Cel mai puțin a încasat vameșul din Herța 30 de lei, din 329 de lei venituri vamale pe luna septembrie din același an¹. Cele mai multe mențiuni ale vameșilor din această perioadă, ca de altfel și în perioadele anterioare, se referă la calitatea de martor a acestora la diferite tranzacții, întărind prin mărturia lor autenticitatea actelor respective.

Disponând de importante sume de bani, vameșii le-au investit în cumpărarea unor proprietăți urbane sau rurale, sau lasă moștenire anumite proprietăți.

Astfel, în perioada analizată, am reușit să identificăm un mare număr de cazuri în care vameșii întăresc prin mărturia lor diferite acte, sau care participă la diferite procese, cumpără și vând diferite proprietăți, fac danii, participă la stabilirea hotarelor unor proprietăți. În trei cazuri sunt angajați în diferite misiuni cu caracter diplomatic. Toate acestea demonstrează implicarea activă a vameșilor în viața socială a Moldovei din perioada respectivă.

Din cei 108 vameși un număr de 16 au fost mari vameși și foști mari vameși: 12 vameși de Iași, din care cel puțin unii au fost și mari vameși, 6 vameși de Focșani, 5 de Bârlad, 6 de Galați, 2 de Roman, 2 de Grozești, 1 de Orhei și 2 de Fălciu. Pentru o serie de vămi, cum ar fi Suceava, Chișinău, Neamț, Dorohoi, Răbâia, Tecuci, Odobesti, am reușit identificarea a câte unui vameș sau, în cazul cel mai bun, a câte doi. Este semnificativ faptul că pentru anumite puncte vamale ca Focșani, Bârlad, Galați și Grozești am reușit identificarea mai multor vameși, demonstrând importanța vămilor respective, a drumurilor comerciale care treceau prin acele localități.

Semnificativ este faptul că pentru vechea capitală a Moldovei nu am putut identifica decât un singur vameș, demonstrând scăderea importanței vechii capitale a Moldovei ca vamă. De altfel, după 1775, Suceava, Câmpulung Moldovenesc și Cernăuți au fost ocupate de austrieci dispărând din rețeaua vămilor Moldovei.

Dintre slujitorii inferiori ai vămii menționăm „grămăticii”, „curierii vamali” și în special „cantaragii din vamă”. Dacă primii întocmeau diferitele acte, sau „cărțulii” din vamă, curierii transportau banii și actele de la vama respectivă la Iași iar cantaragii realizau operațiunile de cântărire a mărfurilor necesare pentru corectitudinea vămuirii. Astfel pentru această perioadă am identificat mai mulți cantaragii din Iași cum ar fi: Andrieș, Adam, Andrei Damian și Ion, ultimul fiind „cantaragiu la vama”, menționându-se în mod expres locul în care își desfășura activitatea. Și ceilalți cantaragii identificați în cadrul cercetării noastre își desfășurau activitatea cu foarte multă

¹ Dumitru Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc (1473-1868)*, București, 1931, nr. 220, 221, 223, 225.

probabilitate tot în cadrul vămii, unde exista posibilitatea de a practica această îndeletnicire¹.

De altfel, la începutul secolului al XIX-lea (1804), vama de la Iași avea 12 slujitori „scutiți de bir și havalele”. Dintre aceștia 6 erau cu „cărți” (probabil întocmeau actele), iar 6 erau cantaragii². În anul 1820, numărul slujbașilor (chinargiilor) de la vama din Iași a ajuns la 18.³ Și la celelalte vămi existau asemenea slujbași, cu mențiunea că aceștia erau mult mai puțini sau lipseau dacă vama respectivă era mult mai puțin importantă.

În această perioadă, mai mulți vameși ai Moldovei au avansat pe scara ierarhiei sociale și politice, ocupând alte dregătorii importante. În 1705, Toderășco vameș ajunge staroste de Putna la Odobești⁴, în 1711, după fuga lui Dimitrie Cantemir în Rusia, Curt Mehmet Pașa îl ridică la rangul de postelnic pe Grigorie Buzagiu⁵, Manolache Hurmuzaki mare vameș în octombrie 1702 ajunge mare comis la începutul celei de-a doua domnii a lui Nicolae Mavrocordat⁶, Scarlat vameș de Galați ajunge pârcălab în aceeași localitate⁷, Dumitru vameșul a fost pus căpitan de ținut la Troțuș⁸, François Thommas Linchoult vameș și sluger mare al Moldovei între 1749-1753⁹, Coste vameș ajunge temporar ispravnic de Hotin 1773-1774¹⁰, iar Petrache vameș ajunge în 1779 ispravnic de Neamț¹¹.

La fel ca și în secolele anterioare, alături de domni, vameșii s-au ocupat și cu negustoria. Astfel, în 1753, a ars vama domnească din Iași și odată cu ea multă marfă care aparținea domnului, negustorilor, dar și marelui vameș Lefteri. Între 1749-1753, marele vameș „Lințul” a monopolizat comerțul cu ceară de pe teritoriul Moldovei. Prin aceste operațiuni comerciale, vameșii își sporeau averea imobiliară sau mobilă. În anumite situații vameșii nu ezitau să recurgă la fraude și abuzuri în detrimentul domnului și al negustorilor. Astfel mai mulți negustori evrei care aduceau „horelcă” din Polonia au fost vămuiți în mod abuziv de

¹ Ion Caproșu, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, Iași, Edit. Dosoftei, vol. V, nr. 121, 584, 623, 650, 808, p. 67, 361, 397, 416, 529, 530

² Ioan Murariu, *op. cit.*, p. 215-221

³ Gheorghe Gibănescu, *Iași în 1820, în Ion Neculce*, fasc. III, 1923, p. 11

⁴ *Catalogul*, vol V, p. 124, nr. 478

⁵ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 119

⁶ Nicolae Iorga, *Studii și documente*, I, *Socotelile Bistriței*, II, *Acte relative la istoria catolicismului*, București, 1901, p. 63

⁷ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, vol. II, p. 70, 302, nr. 413, 856

⁸ *Ibidem*, vol. III, p. 398, nr. 167

⁹ *Cronici moldovenesti*, p. 103

¹⁰ Gheorghe Ghibănescu, *Surete și Izvoade (Documente basarabene)*, vol XI, Iași, 1922, p. 29, nr. 15

¹¹ Mihai Costăchescu, *Regeste după documentele slavo-române din donația Nicolae Drosu și intrate în colecția municipală Iași*, în *Ion Neculce*, anul I, fascicula 2, 1922, iulie, p. 359

vameșii din Botoșani pe 30 martie 1742, deși marfa era destinată comercializării în orașul Iași¹.

În unele cazuri vameșii nu ezitau să ia produse atât de la țărani cât și de la negustorii care veneau la târg, fără să plătească. Astfel pe 7 decembrie 1801, Alexandru Șutu cere vameșilor de la Bârlad să nu ia produse fără plată de la cei care aprovizionează orașul. Porunca domnului adresată vameșilor din localitatea respectivă își are sens numai dacă domnul a fost informat de existența unor abuzuri de acest fel². Asemenea abuzuri nu au fost rare.

Vameșii aveau un cuvânt însemnat, care era ascultat atât de locuitorii țării, dar și de omologii lor de la vămile din țările străine. Astfel, la începutul secolului al XVIII-lea aceștia au intervenit la vameșul turc din dreptul Galaților pentru a obține o scutire de vamă pentru anumiți călugări ruși. În anumite situații operațiunea de „cumpărare” a vămilor era riscantă pentru cei ce o făceau. Ocupațiile străine, războaiele împiedicau desfășurarea normală a comerțului și în acest fel veniturile vamale obținute puteau să nu acopere investiția. Astfel, în 1808, Hagi Moscu a investit 850 de pungi(425000 lei) în cumpărarea vămilor Moldovei. Autoritățile ruse au suspendat taxele vamale la orice fel de „zaharea”(produse alimentare), cherestea, sare, etc. În același timp comerțul cu Imperiul Otoman a fost suspendat, arendașul percepea numai vama de la oborul de vite.

Prin acest studiu am încercat analiza evoluției acestei categorii de dregători, vameșii, în ultima perioadă de evoluție a Moldovei medievale.

¹ Ioan Caproșu, *op. cit.*, vol. V, nr. 220, p. 123

² Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. II, Bârlad, 1912, p. 101-104

Vameșii Moldovei medievale (secolele XVIII-XIX)

Nr. crt.	Numele	Naționalit.	Data	Sursa
1	Lupu vameșel din Roman	român	Sec. al XVIII-lea	Doc. privitoare la familia Callimachi, vol. II, p. 87
2	Ursache vameșul de Focșani	român	12 iunie 1701	Cat., vol. V, pl. 2, nr. 38
3	Condrea (Condea) vameșul	grec	Menț. târzie. 10 dec. 1701, 4 aprilie 1704, 9 iulie 1715	Ibidem, nr. 98., p188, nr.725, 1329
4	Frangole vameșul, fost vameș din Iași	grec	27 mai 1702, 19 iunie 1702, 21 iunie 1702, 26 martie 1703, 8 ianuarie 1704, 6 martie 1704, 24 noiembrie 1705, menț. târzii 20 iunie 1716, 9 martie 1727	Ibidem, vol. V p.34, 35, 53, 69, 128, 383-384 , nr.132, 139, 141, 205, 275, 496, 1412; Ioan Caproșu op. cit., vol. IV, nr. 24, p.19-20
5	Manolache Hurmuzaki mare vameș	grec	Oct. 1702	N. Iorga, Studii și doc., I, Socotelile Bistriței, II, Acte relative la istoria catolicismului, Buc., 1901, p. 63
6	Constantin Măzărachi	român	3 nov. 1702	Cat., vol. V, p. 44, nr. 175
7	Adam fost chervasaragiu (vameș la Iași)	grec	27 iunie 1703	Ibidem vol. V, p. 57, nr. 220
8	Constantin vameș de Iași, fost mare vameș	român	27 iunie 1703, 26 febr. 1713	Ibidem, p.57, 306, nr. 57, 1146.
9	Toderașco fost vameș, staroste de Putna, Odobești	român	1 oct. 1705	Ibidem, p.124, nr. 478..

10	Păun vameșul	grec	mențiuni târzii 25 aprilie 1704, 27 aprilie 1711, 4, 12 iulie 1713, 23 mai 1735, 7 decembrie 1748	Ibidem, p. 310-311, 313-314, nr. 1157; 1161 Aurel V. Sava, Documentele Lăpușnei, p.154, nr. 129, Ioan Caproșu op. cit., vol. IV, nr.239, p. 172; vol. V nr. 577, p. 354-356
11	Leca vameș de Focșani	ro- mân	29 mai 1706	Catalogul, vol. V, p. 143, nr. 551
12	Chrigi Hurmuzi marele vameș	grec	9 febr. 1710	Hurmuzaki, XIV, Doc. Grecești, partea I, Buc. 1915
13	Chirițihus Mutrachi mare vameș	grec	25 febr.1710	Cronici brâncovenești, ed. de Dan Horia Mazilu,1988, p. 149
14	Diamandache mare vameș	grec	27 april. 1711	Catalogul, vol. V, p. 313-314, nr. 1161
15	Grigorie Bozagiul sau Grigorașcu Bozagiul	grec	Iulie 1711, 1719-1720	Axintie Uricariul, p. 251; Cronica Ghiculeștilor, p. 119, 229; Pseudo-Amiras, p. 94
16	Nicolai neguțătoriul, vameș, pr. mare vameș, numit de Curt Mehmet Pașa	grec	Iulie 1711	Axintie Uricariul, Cronica paralelă a Țării Românești și Moldovei, ed. de G. Ștrempel, Ed. Minerva, Buc., 1994, p. 252; Conica Ghiculeștilor, p. 121
17	Constantin, fiul lui Constantin neguțătorul fost mare vameș	pr. grec	Mențiune târzie 26 februarie 1713	Catalogul, vol. V, p. 306, nr. 1146
18	Macarie proprietar de chervăsărie în Iași	român	1715, 1 septembrie 1741-31 august 1742 mențiune târzie	Gheorghe Ghibănescu, în Ion Neculce, fasc. 3, 1923, p. 205, Ioan Caproșu, op. cit., vol.

				V, nr. 43, p. 32-33
19	Manole vameș, Cernăuți	român	16 aug.1723	T. Balan, Doc. bucovinene, vol. III, p. 99, nr. 157.
20	Crăciun vameș tatăl lui Gligoraș vameș	român	25 iunie 1725, menț. târzie	Ibidem, vol. IV, p. 53
21	Gligoraș	român	25 iunie 1725, menț. târzie	Ibidem
22	Enachi vameș	român	1 aprilie 1726	Ioan Caproșu, op. cit., vol. IV, nr.7, p. 4-5
23	Stamate vameș de Iași	grec	9 martie 1727	Ibidem
24	Ștefan	român	28 oct. 1728,	T. Balan, Doc. Bucovinene, vol. V
25	Ioniță	român	27 iulie 1729	Gh. Ghibănescu, Ispisoace și zapise, vol. IV, p. 108
26	Ioniță Lipan vameș de Roman	român	1730,1 aug. 1743; 12 septembrie 1750,25 februarie,5 aprilie 1752, 29 mai 1756	Al. Perietzeanu, Valoarea, în Anuarul, XXIX, Iași, 1992, p. 539, 541-542, nr 2, 4, 5, 8
27	Antastase vameș de Tg. Trotuș	grec	1730,11 decembrie 1748	Corneliu Stoica, Valea Trotușului, Onești, 2006, p. 458
28	Iordachi vel vameș de Iași	român	20 iunie 1730	Ioan Caproșu, op. cit., vol. IV, nr. 99, p. 76
29	Beiul chervasaragiu la vamă din Iași	pr. grec	10 iulie 1731	C. Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldovei, nr. CCCXXVIII, p. 295; Ioan Caproșu, op.cit., vol IV, nr. 128, p. 93
30	Toader vameș la podul de la Răbâia	român	12 nov. 1731	Gh. Ghibănescu, Surete și Izvoade, vol. XVII, p. 108, nr. 100; vol. XXV, p. 24,

				nr. XXXI
31	Hurmuz vameș din Iași (Hurmuzis)	grec	7 decembrie 1731	Ioan Caproșu op. cit., vol. IV, nr. 137, p. 100
32	Pavel gramaticul de la vamă	român	1732	Ion Dumitru Snagov, Cat. man. rom. în Studii. Revista de istorie, t. 34, 1981,nr. 2,p. 959.
33	Constantin fost vameș	pr. român	18 ianuarie 1733	Ioan Caproșu op. cit., vol IV, nr. 154, p. 111
34	Mihalachi vameșul, pr. marele vameș	român	1736	Cronica Ghiculeștilor, p. 391.
35	Iacomache Sevasto fost vameș mare	grec	10 aprilie 1736 mențiune târzie	Ioan Caproșu op.cit., vol. IV, nr. 279, p. 199
36	Ioan gramatic de vamă, fiul lui Pavel cămărașul	român	5 aug. 1736	G. Ștrempel, Copiști de manuscrise românești până la 1800, vol. I, p. 123.
37	Pantazi vameșul din Cernăuți	pr. grec	5 iulie 1737	T. Bălan, Doc. bucovinene, vol. IV, p. 143
38	Gheorghiță	român	7 dec.1739	Ibidem, p.162.
39	Ianacachi mare vameș (cumnatul lui Ioan Toader Callimachi)	grec	1740	Doc. privitoare la familia Callimachi, vol, I, p. XLVI.
40	Sandul Tițul vameș de Iași	român	15 martie 1740	Ioan Caproșu op. cit., vol. IV, nr. 384, p. 280-281
41	Simion vameșul de la Fălciu	român	14 nov.1741, 25 ian.1742	Condica lui Constantin Mavrocordat, vol. II, p. 95, 464-465, nr.225, 1153
42	Angheli vameș de Bârlad	grec	14 nov. 1741	Ibidem
43	Adrieș	român	19 noiembrie	Ioan Caproșu op. cit,

	cantaragiu din Iași		1741	vol. V, nr. 121, p. 67
44	Simeon vameșul de Chișinău fost pârcălab de Orhei	român	8 dec. 1741	Condica lui Constantin Mavrocordat, vol. II, p. 454-456, nr. 121
45	Dumitru vameș de Galați	român	16 ian. 1742	Ibidem, p. 149, nr. 364.
46	Dumitru vameș de Bârlad	român	5 feb.1742.	Ibidem, p. 157-158, nr. 390.
47	Dumitru vameșul din Focșani, biv vameș de Focșani	român	9 febr.1742, 31 mai 1742	Ibidem, p. 507-508, 220, nr.1165, 558
48	Scarlat vameș de la pârcălăbia Galaților	român	1 martie 1742, 17 august 1742 Scarlat este pârcălab de Galați	Ibidem, p. 170, 302 , nr. 413, 856
49	Dumitru vameșul ce au fost pus căpitan de ținut la Trotuș	român	1 oct. 1742	Ibidem, vol. III, p.398, nr. 167.
50	Constantin vameșul, pr. marele vameș	pr. român	21 mai 1743	Cronica Ghiculeștilor, p.585.
51	Ioniță Similanu	român	1 aug.1744	B.P. Hasdeu, Archiva istorică a României, III, p. 129
52	Isar, fost vameș mare; menț. târzie	român	22 iulie 1747	N..Iorga, Doc. tecucene și bârlădene, în Buletinul Comisiei istorice a României, IV, p. 176, nr. 33
53	Dan vameș de Suceava	român	24 ianuarie 1748	V.Gh. Miron și colab. Din tezaurul documentar sucevean, p. 272-273, nr. 827

54	Adam cantaragiu din Iași	român	15 februarie 1749- 8 mai 1750	Ioan Caproșu op.cit, vol V, nr. 584, 623, p. 361, 397
55	Enachi	român	30 martie 1749	N..Iorga, Studii și documente, XVI, 1909
56	Andrei Damian cantaragiu din Iași	român	20 aprilie 1751	Ioan Caproșu op.cit, vol. V, nr. 650, p.416
57	Lințul (Leințul, Francois Thommas Lichoult) sluger și vameș mare)	france z	1749-1753, 1761	Cronici moldovenești, p.105
58	Lefteri vameșul cel mare din Iași	grec	După 1 ian. 1753	Ibidem, p. 60
59	Ioniță vameșul	român	1 septembrie 1754-31 august 1755	Ioan Caproșu op. cit, vol. V, nr.804, p.527
60	Vârnav vameșul	român	10 septembrie 1754	Ibidem
61	Ion cantaragiu la vamă	român	10 septembrie 1754	Ibidem, nr. 808, p. 529-530
62	Vasile Constantin vameș din Bârlad	român	20 febr.1757	Ioan Antonovici, Documente bârlădene, vol. I, p.31
63	Giurgiuveanu vameș de Cernăuți	român	mai-iunie 1760	Lia Benyamin și colab. Izvoare și mărturii referitoare la evreii, vol. II-2, p. 33, nr. 29
64	Gafencu	român	mai-iunie 1760	Ibidem
65	Calmuțchi	grec	mai-iunie 1760	Ibidem
66	Ioniță vameș de Orhei	român	21 mai 1761;2 mai 1766.	Aurel V. Sava, Documente privitoare la târgul și ținutul Orheiului, București, p. 243-247, 257
67	Coste vameș	român	23 iunie 1762	Doc.privitoare la familia Callimachi,

				II, p. 186, nr. 67
68	Gheuca vameșul din Văscăuți menț. târzie	român	30 martie 1764	Theodor Bălan, Documente bucovinene, vol. III, p.207
69	Gheorghe Kurida (Kuridas, Karida) vameș de Movilău (Otacului)	grec	martie 1765- martie 1766	Gh. Ghibănescu, Catastihul vămilei Moldovei, p. 193-197
70	Teodor Grecul grămătic la vama Movilăului	pr. grec	1765-1766	Ibidem, p.197
71	Nicolae curier vamal la aceeași vamă	pr. român	Martie 1765	Ibidem, p.198
72	Neculai curier vamal	român	Aprilie 1765	Ibidem, p.195
73	Ion Rubachi din Măcăriuca curier vamal	român	1765	Ibidem, p.195
74	Conțescu din Iarova	român	1765	Ibidem
75	Radu Condrescul	român	1765	Ibidem
76	Simion Tăutu	român	18 iulie 1765	Doc. privitoare la familia Callimachi, vol. I, nr. 21, p. 579
77	Alexandru Isăcescu vameș, vel vameș, biv vel vameș	român	1765-1774; 15 mai 1765; 2 mai , 11 iunie 1766; 31 mai 1768:	Gh. Burlacu, M.S. Rădulescu, Ioneștiu studiu genealogic și istoric, p.25; Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, XIV, p.56, 59-60, 61; nr. 2, LIII.
78	Coste vameșul ce au fost ispravnic de Hotin	român	30 sept. 1773	Idem, Surete și izvoade, vol. XI, p. 29, nr. 15

79	Ilie Tomița vameș de Iași	român	1 decembrie 1773	Lia Benyamin și colab., op. cit., p.100- 101, nr. 81
80	Petrache vameș de Bârlad	român	5 iulie 1777	Tezaur arhivistic vasluian. Catalog de documente, p. 86
81	Petrache vameș, biv vameș ispravnic de Neamț	român	Martie, 25 iunie 1779	Mihai Costăchescu, Ion Neculce, 1922, anul I, fasc. 2, iulie, p. 359
82	Caracudă(Kara- Koda) vameș de Galați	român	9 nov. 1786	Mustafa Ali Mehmed, Doc. turcești privind Istoria României, vol. II, 1774-1791, p. 82, 83, nr. 57, 88
83	Macarie vameș de Galați	pr. român	9 noiembrie 1786	Ibidem
84	Vasile Gălușcă	român	10 nov.1786	Tezaur arhivistic vasluian, p. 92, nr. 291
85	Ioan Voicu vameș de Tg. Ocna	român	Mai 1788	C. Stoide și Ion Caproșu, Relașiile economice ale Moldovei cu Brașovul, p. 234
86	Spiridon grâmatic la Ocnă sau vamă	român	Mai 1788	Ibidem
87	Leondie Popovici vameș de Grozești	român	10 iunie 1789	Corneliu Stoica, Istoria orașului Tg. Ocna, p.115
88	Ioan Lazăr logofăt din vama Grozești	român	10 iulie 1791	Constantin Stoide, Ioan Caproșu, op. cit., p. 235
89	Zoia vameșul din Focșani	grec	6 aug. 1791	N. Iorga, Acte românești și câteva grecești din arhivele companiei de comerț oriental din Brașov, Vălenii de Munte, 1932, p. 267

90	Antohie vameș de Focșani	român	6 aug. 1791	Ibidem
91	Panaite Ioniță fost vameș probabil de Soroca	român	10 ianuarie 1792	Lia Benyamin și colab., op. cit., p. 240-241, nr. 151
92	Constantin Balș arendaș al vâmlor Moldovei	român	1 ianuarie 30 iunie 1804	Ion Murariu, Un document privitor la vânzarea „Slujbei vâmlor” în Carpica XXIX, p. 215-224
93	Hagi Moscu	grec	29 decembrie 1808	Constantin Erbiceanu, op.cit., 1888, p. 524
94	Gheorghe din vameșul din Tecuci	român	13 martie 1809, 14 martie 1818, 23 oct 1819	Virgil Căndea, Mărturii românești peste hotare, București, 1991, p. 159, 160
95	Ienache Buhuș vameș din Adjudul Nou	român	Mai 1810	C. Stoide și Ioan Caproșu, op. cit., p. 245
96	Toader Corodeanu vameș de Bârlad	român	1815 20 martie, 1816	Iacov Antonovici, Doc. bărlădene, vol. II, p. 205
97	Tzigaras arendaș al vâmlor de la Galați	grec din Iepir	1818	Nicolae Iorga Opere economice, ed. de Georgeta Penelea p. 724
98	Caracada vameș de Galați	grec	1818	Ibidem
99	Teodosachi vameș de Dorohoi	grec	Dec. 1820	Gh. Ghibănescu, Surete și izvoade, vol. XII, p. 97, nr. XXXIII.
100	Gavril vameș din Tg. Troțuș	român	18 aug. 1823	Colecția de documente de la Filiala Arhivelor Statului Bacău, nr. 297
10	Dumitrachi	pr.	1-18 februarie	Dumitru Z. Furnică,

1	vameșul de Focșani	român	1825	Documente privitoare la comerțul românesc, București 1931, p. 299-302
10 2	Iancu Vele vameș de Tg. Nou	grec	2-27 februarie 1825	Ibidem, nr. 221, p. 302-306
10 3	Dumitrachi Necula vameș de Burdujeni	pr. român	1 iunie 1825	Ibidem, nr. 222
10 4	Ioniță Mihail	pr. român	1 iunie 1825	Ibidem
10 5	Ioan Poti vameș de Galați	grec	1-31 august 1825	Ibidem, nr. 223, p. 306-307
10 6	Iordache Lepădatu vameș de Herța	român	3-28 septembrie 1825	Ibidem, nr. 225, p. 320-321
10 7	Ioan Gâlcă căpitan și vameș de Sculeni	român	27 iunie 1827	Traian Ichim, Documente. Lucruri, în Ion Neculce, fasc. 7, 1928, p. 152-153.
10 8	Gh. Ruca vameș de Grozești	român	6 iunie 1831	Catalogul documentelor grecești din Arhivele Statului de la Brașov, vol. I, București, 1958, p. 710, nr. 2419

RESUMÉ

En continuant ses anciennes préoccupations, l'auteur analyse des douaniers dans la dernière étape de la Moldavie du Moyen Âge. L'accent est mis sur leur diversité ethnique, les modalités de mettre en pratique leurs attributions, la richesse qu'ils pouvaient acquérir et leur statut social.

À la fin de cette étude les informations sont synthétisées dans un tableau qui comprend 108 douaniers et sujets des ceux-ci.

ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA POMPIERILOR ÎN ORAȘUL BACĂU PÂNĂ LA 1948

Prof. Eugenia Mărioara MIHALCEA

Focul a fost, încă de la începutul civilizației umane, un aliat și un dușman al omului. Controlat și stăpânit a contribuit decisiv la evoluția omului, a fost element primordial pentru confecționarea aproape a tuturor celor necesare – hrană, îmbrăcăminte, unelte, arme, iar în manifestarea sa liberă, scăpat de sub control, în nenumărate rânduri a produs dezastre, uneori de foarte mare amploare. Din aceste cauze omul a încercat și și-a perfecționat continuu metodele de a face ca focul să-l slujească, dar și pentru a-l anihila atunci când izbucnea și provoca distrugerii.

Cu certitudine preocupări pentru stingerea incendiilor în așezarea aflată aproape de confluența Bistriței cu Siretul au fost încă de la începuturile ei, dar lipsa informațiilor mai vechi nu ne dau posibilitatea identificării modului și mijloacelor de acțiune. Cele mai vechi documente păstrate în arhiva creată de Primăria Bacău, care se referă la activitatea pompierilor băcăuani, datează din anii următori aplicării Regulamentului Organic în Moldova. Acesta cuprinde, între articolele 60 – 67 ale secției a VI-a, măsuri privind organizarea unei „bresle de tulumbagii”¹ și de prevenire și de stingere a incendiilor. Breasla trebuia să fie alcătuită din 24 de persoane și să fie dotată cu cotiuge, ciuturi, topoare, cângi, scări și alte unelte specifice. Asigurarea financiară și logistică a pompierilor era în sarcina eforiei (vechea denumirea a primăriei).

Alarma, în caz de incendiu, urma să se dea dintr-un turn de observație prin ridicarea unui steag în culoarea cvartalului (cartierului) în care izbucnea focul, pe timp de zi și prin bătaia clopotului, o dată sau de mai multe ori, pe timp de noapte. Pentru prevenirea izbucnirii incendiilor era interzisă depozitarea lemnului, a păcurii, fânului, stufului și a altor materiale asemănătoare în podurile caselor sau în cantități mari pe lângă case. Locuitorii erau obligați să-și curețe bine hornurile iar casele trebuiau construite „după rânduiala meșteșugului arhitectonicesc.” Potrivit regulamentului aveau obligații în prevenirea și stingerea incendiilor atât hornarii cât și sacagii.

Măsurile prevăzute în regulament au fost bune dar nu suficiente pentru organizarea serviciului pompierilor, iar dotarea acestora nu le permitea să facă față unor incendii de mari proporții. Se impunea o lege specială care să reglementeze organizarea și funcționarea acestui serviciu

¹ *Regulamentul Organic al Principatului Moldovei*, Iași, 1837, p. 118-120

potrivit cu amploarea pe care o luase dezvoltarea orașelor spre mijlocul secolului al XIX-lea.

Cel care s-a preocupat de această problemă, încă de la începutul domniei sale, a fost domnitorul Mihail Sturdza. În ianuarie 1835 a fost elaborată o lege sub denumirea „*Așezământul pentru organizarea comandei de pompieri din capitalie*”¹ (Iași, n.a.), care apoi s-a aplicat și în celelalte orașe sau târguri unde s-au înființat eforii. Acest Așezământ poate fi socotit actul de naștere al serviciului pompierilor, prin reglementările sale. Referiri la conținutul său s-au făcut până spre sfârșitul secolului al XIX-lea, chiar dacă au fost adoptate alte două legi importante în deceniul al VIII-lea al veacului trecut. Dată fiind importanța Așezământului vom prezenta mai amănunțit unele prevederi ale acestuia. El era alcătuit din trei părți și anume:

- I – Despre alcătuirea Comandei de Pompieri,
- II – Administrația Companiei de Pompieri,
- III – Supunerea Comenzii de Pompieri și datoriile ei.

Prima parte cuprindea prevederi referitoare la categoria de persoane care alcătuiau Comanda Pompierilor. Astfel, ofițerii și subofițerii erau recrutați din rândul milițienilor, iar soldații, o parte din cei ce se eliberau din miliție, iar altă parte din locuitorii care erau folosiți și până atunci de către eforii la stingerea incendiilor. Cea care stabilea care dintre orășeni puteau face față noilor reglementări era Agia, iar asigurarea numărului de oameni necesari se făcea de două ori pe an la 1 ianuarie și la 1 iulie. Banii necesari întreținerii pompierilor urmau să fie prevăzuți în bugetul anual al eforiilor. Drepturile și privilegiile pompierilor erau reglementate prin anexa 3 a legii, care specifica că durata stagiului era de 6 ani, perioadă pentru care familia pompierului era scutită de orice dare. Pentru cei care se angajau să slujească timp de 18 ani urma să se elibereze de către vistierie o patentă de scutire pe viață pentru toate dările. Această reglementare era menită să asigure stabilitatea în rândurile celor care formau serviciul pompierilor, dar din nefericire nu a fost aplicată. Tot în partea întâi a Așezământului se stabilea și uniforma pompierilor, care era asemănătoare cu a miliției diferind doar culoarea postavului folosit. Astfel, ea trebuia să fie sură în loc de vânăta atât la „mundire”² cât și la pantaloni și mantalele ofițerilor. Rangurile inferioare aveau în loc de mundir surtuc fără pulpane, de forma celor căzăcești, cu guler vânat și nasturi albi.

Partea a II-a trata modul în care urmau să fie administrate companiile de pompieri. Salariul unui pompier era stabilit la 120 lei pe an, ceea ce însemna cu 4 lei pe lună mai mult decât soldații infanteriști și cu 2 lei mai mult decât cei din cavalerie. Surplusul de bani era explicat în lege prin aceea că pompierii aveau o răspundere sporită urmând a avea în grijă

¹ DJAN Iași, fond *Secretariatul de Stat al Moldovei*, d. 315, f. 21

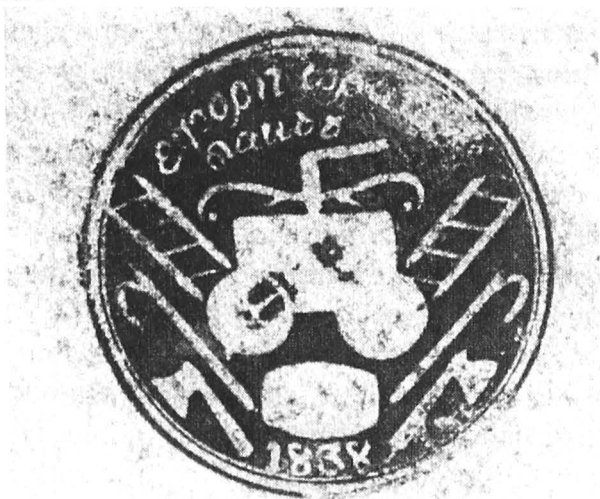
² Tunica uniformei militare

caii și instrumentele specifice activității lor. Pentru asigurarea alimentării corespunzătoare a pompierilor erau necesari, potrivit legii, câte 20 de parale de om pe zi-noapte, iar pentru îngrijirea unui cal câte 240 de lei pe an (hrană, potcovit, îngrijire medicală în caz de nevoie).

Așezământul cuprindea și măsurile ce erau necesare pentru păstrarea instrumentelor pompierilor în bună stare de funcționare. În anexa 8 intitulată „*Povățuire cum să se ție instrumentele de foc în întregime și cum să se ungă mânecile lor și să se păzească de stricăciune*” sunt menționate chiar și rețete pentru diferite soluții necesare întreținerii instrumentelor. Astfel, furtunul, confecționat din piele, pentru a fi rezistent, urma să fie uns de trei ori pe zi timp de trei zile „cu o unsoare făcută dintr-un pud de dohot curat, 4 puduri de său de vacă proaspăt și nesărat și 2 puduri de ceară galbenă.”

A III-a parte reglementa subordonarea Comandei de Pompieri față de Agie și mai departe față de Ministerul din Lăuntru al Moldovei. De hrană, îmbrăcăminte, disciplină și păstrarea instrumentelor răspundea direct comandantul companiei de pompieri. Datoria pompierilor era de a se îngriji de îmbrăcăminte, cai și instrumente și „a se afla gata în toată vremea ca la orice întâmplare de foc să poată alerга îndată spre stingere, iar acolo, spre a dovedi stingerea, se vor ajuta și de către norodul prost ce se adună privitor”.

Odată cu înființarea eforiilor, punerea în aplicare a Regulamentului Organic și a Așezământului putem spune că s-a creat cadrul legal pentru organizarea și funcționarea serviciului pompierilor în toate orașele din Moldova. Se pare că la Bacău acesta a fost înființat în condiții moderne imediat după anul 1835 fapt demonstrat și prin compoziția heraldică a primului sigiliu cunoscut al eforiei¹, care datează din anul 1838 și reprezintă arme din dotarea pompierilor: butoi și pompă pentru apă, două căngi, două scări și două topoare.

Sigiliul Eforiei orașului Bacău din anul 1838

¹ DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, dosar 4/1840, f. 6

„Comanda Pojărnicească” din Bacău era formată în 1844 din 10 oameni: unul la tulumba trasă de 2 cai, 6 la sacale și căruțe cu cai și 3 trăgători la tulumba de mână. Cei doritori să devină pompieri încheiau un zapis cu eforia pe termen de un an obligându-se să fie în permanență la dispoziția acesteia și a poliției pentru suma de 360 de lei¹.

În august 1845 Departamentul Treburilor din Lăuntru, secția a II-a, stabilea noi măsuri în ceea ce privește organizarea și funcționarea comenzilor pojărnicești din orașele Bacău, Roman, Tecuci, Huși și Tg. Frumos. Numărul pompierilor era stabilit la 10, dintre care un „tăvier” plătit cu 50 de lei pe lună, iar ceilalți nouă cu câte 35 de lei „în cursul pieței”. În această sumă se socotea hrana, îmbrăcămintea și „capitația” lor. Comanda trebuia să aibă 8 cai: 2 pentru o tulumă, 4 pentru patru sacale și 2 pentru căruță. Ca instrumente specifice activității comenzii erau necesare: o tulumă trasă de cai, o tulumă de mână, 4 sacale cu câte două cofe, o căruță de mână, 15 cângi, 15 topoare, o scară îndoită și o pâslă mare. Pentru întreținerea comenzii trebuiau să fie cuprinși în bugetul eforiei 7.050 lei. Răspunderea pentru aplicarea acestor prevederi revenea atât eforiei cât și isprăvniceii.

Eforia din Bacău raporta Isprăvniceii ținutului Bacău² că pentru a îndeplini prevederile cuprinse în ordinul de mai sus aveau nevoie de o căruță, o pâslă mare și o scară îndoită. Deoarece nu puteau fi confecționate la Bacău au fost comandate la Iași. În ianuarie 1846 toate cele trei instrumente ajung la Bacău, dar cu lipsuri, deși eforia plătitise 800 de lei pentru ele. Lipseau scripeții pâslei, cheia căruței, un fuștei de așezat perdeaua, iar pâsla era arsă într-un loc.

La fel ca toate instituțiile publice ale acelei perioade eforia nu dispunea de un local propriu în care să-și desfășoare activitatea, fiind nevoită să închirieze pentru ea, cât și pentru Comanda Pompierilor, case particulare. Un timp au funcționat sub același acoperiș în casa lui Manolache Coroi, iar din anul 1847 până în anul 1850 în cea a căminarului Gheorghe Neculai, casă situată „lângă foișor”, după cum spun documentele vremii, fără însă a putea localiza mai precis unde anume erau situate atât casa cât și foișorul. Tot în acea perioadă eforia propune construirea unei magazii pentru a putea păstra în condiții bune instrumentele pompierilor, dar nu a reușit să adune banii necesari.

În Bacăul de la jumătatea secolului al XIX-lea cu ulițe și mahalale, cu dughene înghesuite unele în altele, cu „ursoaice” în pod în loc de horn în afară, lipsit de apă și băntuit în permanență de vânturi, incendiile se țineau lanț cu deosebire în lunile de primăvară. Era suficientă o lumânare uitată aprinsă, o țigară aruncată neglijent pe uliță sau un cuptor prea încins și

¹ *Idem*, dosar 4/1845, f. 1

² *Idem*, dosar 13/1845, f. 1 – 3

tragedia se producea. Având în vedere așezarea Bacăului într-o zonă cu mult vânt, mai ales primăvara și catastrofa care a lovit orașul Bârlad la începutul anului 1851, isprăvnicia cerea locuitorilor din Bacău să se refacă coșurile și să se desființeze „ursoaicele”.

Nemulțumiți de activitatea Comenzii de foc din Bacău, care-l avea în frunte pe Gheorghe Sprânceană, orașenii s-au adresat Isprăvnicii și Departamentului din Lăuntru și au cerut înlocuirea lui și luarea unor măsuri pentru disciplinarea pompierilor, care, după ce că erau puțini, se prezentau cu întârziere la locul incendiului sau în stare de ebrietate. În septembrie 1852 a fost numit la comandă Epaminonda Arhip, care a făcut ca activitatea pompierilor să se îmbunătățească foarte mult. El a trimis nenumărate rapoarte forurilor superioare competente prezentând necesarul comenzii din punct de vedere al numărului de pompieri, cât și privind îmbrăcămintea, necesarul de hrană pentru oameni și cai. În raportul din luna decembrie 1852 comandantul solicita necesarul de hrană al unui pompier pentru o zi, care cuprindea: 300 dramuri¹ de făină de porumb, 150 dramuri de carne de vacă, 25 dramuri de grăsime sau ulei, 50 dramuri de crupe sau păsat, 15 dramuri de ceapă sau altă legumă, 100 dramuri de varză, fasole, cartofi, 12 dramuri de sare, 15 dramuri de tărâță pentru borș, 16 dramuri de rachiu în cinci zile din săptămână și 75 dramuri de vin în două zile pe săptămână. Sfatul Orășenesc urma să includă în buget sumele necesare acoperirii acestor costuri cât, și celor legate de leafă, îmbrăcămintă și instrumentele specifice activității pompierilor. Costul total era de 32.908 lei și 37 parale la nivelul anului 1853.

Dar ceea ce a determinat luarea unor măsuri concrete pentru îmbunătățirea activității pompierilor a fost incendiul din 3 februarie 1853, pornit de la clădirile lui Zeilic Bârlădeanu și care a distrus o mare parte din oraș. Sfatul Orășenesc, adunat în ziua de 5 februarie 1853, constata că numărul pompierilor era prea mic, erau fără experiență fiind înrolați de două sau trei luni, nu aveau uniformă așa cum prevedea Așezământul din 1835 și nici instrumentele specifice activității lor. Două zile mai târziu un mare număr de negustori, boieri și alte categorii de orașeni s-au adunat la eforie și isprăvnicie propunând o contribuție în bani pentru redresarea Comenzii Pompierilor și pentru organizarea ei conform cerințelor legale în vigoare. Ei propuneau, de asemenea, dărâmarea tuturor barăcilor aflate în spatele dughenelor pentru lărgirea curților, interzicerea depozitării fânului și cherestelei în stradă, obligativitatea ca fiecare cetățean să aibă căzi cu apă în fața caselor, scări, frânghii și cângi.

¹ Dram = 0.0038 l. în Moldova

întreținerea lor. În ianuarie 1854 comandantul pompierilor din Bacău a trimis Departamentului din Lăuntru un amplu raport asupra stării comenzii. Aceasta era formată din 30 de pompieri proveniți din ținuturile Bacău, Roman, Ocna, Neamț și Tecuci. Cel mai vechi în serviciu era din 1840 și cel mai nou angajat din 1853. Aveau în dotare 16 cai, o tulumă „nemțească” cu două furtunuri datând din anul 1846, o alta cu țeava de alamă din 1834, cinci sacale cu căruțe cu doi cai, o „droagă” din lemn pentru instrumente din 1846, o scară din lemn din 1846, o perdea din 1846, 14 căngi din fier datând din 1846, 8 topoare din 1844, 30 de căști din tinichea pentru pompieri datând din 1850, 8 clopote la instrumente din 1852, 16 traiste pentru cai din 1852 și 16 cergi pentru cai tot din 1852¹. Se poate lesne constata că instrumentele specifice activității pompierilor erau depășite din punct de vedere al eficienței, fiind vechi și puține.

Deși din 1835 prin Așezământ s-au cerut uniforme pentru pompieri, ele nu erau cuprinse în nici un inventar al Comenzii. Prin bugetul Sfatului Orășenesc din Bacău pentru anul 1854 la rubrica „Ținerea Comenzii Pojărnicești” erau trecute următoarele cheltuieli: salariul comandantului – 180 de lei pe lună, salariul a 31 de pompieri câte 10 lei pe lună, materialul pentru confecționarea a 36 de mantale de postav cu 37 de lei și 5 parale una, 36 de mundire de postav cu 24 de lei unul, 36 de pantaloni de postav cu 24 de lei și 36 parale bucata, 36 cojocel scurte din blană de miel cu 30 de lei unul, 72 de perechi pantaloni de vară cu 10 lei și 33 parale perechea, 72 perechi de cizme cu 14 lei perechea. Pentru lucrul mantalelor, mundirelor și pantalonilor era trecută suma de 1.312 lei. De asemenea, erau înregistrați 1.270 de lei pentru cumpărarea unei păsle noi, a unei scări și a unei tulumbe. Erau prevăzuți bani și pentru hrana pompierilor, furajul, potcovitul și întreținerea cailor². Aceste prevederi bugetare nu erau în totalitate respectate deoarece pompierii au reclamat în permanență la eforie că nu erau plătiți cu lunile, că nu primesc hrana și îmbrăcăminte adecvată, motiv pentru care mulți părăseau serviciul înaintea împlinirii perioadei pentru care s-au învoit. Cu atât mai mult erau nemulțumiți deoarece prin buget li se stabileau doar 10 lei pe lună salariu, iar ei prin zapisul încheiat în 1853 cu eforia s-au angajat cu 45 de lei pe lună. Eforia motiva această micșorare de salariu prin cheltuielile pe care urma să le aibă cu confecționarea uniformelor pompierilor. De altfel, chiar de la începutul anului 1854 eforia a purtat o intensă corespondență cu Departamentul din Lăuntru în vederea achiziționării postavului necesar de la prima fabrică de postav din Moldova care tocmai se înființase în județul Neamț, aceasta fiind proprietatea lui Mihail Kogălniceanu³.

¹ DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, d. 1/1854, f. 10-12, 22-23

² *Idem*, dosar 77/1853, f. 49-60

³ *Idem*, dosar 1/1854, f. 14

Cerințele erau în continuare mari, iar eforia nu le mai putea face față deoarece ocupației rusești i-a urmat cea austriacă, începând cu aprilie 1854. Situația Comenzii Pompierilor din Bacău devine așa de grea încât în martie 1856 comandantul ei, Cornel Petrovici, a cerut Departamentului din Lăuntru să fie mutat în altă localitate, deoarece nu poate respecta „*Așezământul pojarănesc nici regulile ostășești*”¹. Hrăniți necorespunzător, fără cizme și cămăși pe timp de iarnă, nescuțiți de bir cum prevedea Așezământul, pompierii dezertează în masă.

La 5 ianuarie 1857 membrii Sfatului Orășenesc din Bacău s-au întrunit și au analizat starea în care se afla comanda de pompieri. Jurnalul încheiat cu acel prilej a consemnat, ca și altă dată, situația dezastruoasă în care se găsea comanda: oameni fără hainele necesare, cai bolnavi și bătrâni, topoare neascuțite, scări deteriorate. În stare de funcționare erau două tulumbe și 5 sacale. Se consemna, printre altele și faptul că la iluminatul grajdurilor erau folosite lumânări, neexistând o lampă de mână, fapt ce era socotit nepermis să se întâmple chiar în cadrul Comenzii Pompierilor².

Urmare Jurnalului Sfatului Orășenesc s-a încheiat un nou contract cu Mihail Kogălniceanu pentru asigurarea postavului necesar confecționării hainelor și păturilor pentru pompieri. În decembrie 1857 s-a scos la licitație confecționarea mantalelor, mundirelor, pantalonilor, cizmelor și potcovitul cailor. Tot în aceeași perioadă s-a stabilit ca leafa soldaților să crească cu un leu pe lună de om, bani care să li se dea lor pentru a-și procura hrana necesară³. De la Iași au fost aduse 36 de coifuri, 36 de pumnale și 36 de portofele, care au costat 3.382 de lei și 26 parale. La bunul mers al comenzii a contribuit și noul comandant, sublocotenentul George Martin, fapt pentru care eforia, mulțumită de activitatea sa, propunea Departamentului din Lăuntru înaintarea sa în grad.

Legea de organizare a armatei⁴ din timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza a făcut referire și la unitățile de pompieri, încercându-se integrarea lor în structura trupelor permanente. Potrivit legii recrutarea se făcea în trei moduri: prin conscripție (chemări anuale prin tragere la sorți), prin voluntariat și prin reangajări. Repartizarea pe arme avea loc diferențiat în raport de profesie, grad de instruire și calități fizice. Erau fixate și baremuri referitoare la înălțime. Astfel, pentru pompieri minimul trebuia să fie de 1,64 m. față de 1,60 m. la infanterie sau 1,70 m. la cavalerie. După ocupație la pompieri erau preferați zidarii, fierarii, lemnarii sau învelitorii de case. Unitățile de pompieri urmau să fie subordonate direct Ministerului de Război în privința instrucției și disciplinei militare și Ministerului de Interne

¹ *Idem*, dosar 11/1856, f. 99

² *Idem*, dosar 44/1857, f. 12

³ *Idem*, dosar 12/1857, f. 1, 5

⁴ *Istoria militară a poporului român*, vol. IV, București, 1987, f. 434

pentru întreținerea lor, a localurilor și a instrumentelor. Această dublă subordonare a fost menținută și prin Regulamentul asupra comenzilor de pompieri urbani publicat în octombrie 1871¹. În capitolul al II-lea al acestuia, intitulat „*Administrația și întreținerea comenzilor*”, s-a stabilit că întreținerea cădea în sarcina consiliilor comunale, care urmau să prevadă în buget sumele necesare pentru buna lor funcționare. Aceste reglementări, adăugate altora deja existente, nu îmbunătățeau prea mult starea de la acea oră a comenzii de pompieri, iar situația reală era încă departe de cerințe. Astfel, la Bacău, Comanda de Pompieri avea 79 de oameni, pe care-i folosea astfel: 2 de serviciu pe companie, 2 de serviciu pe săptămână, 3 la foișor, 3 la poartă, 3 la felinare, 3 la magazie, 3 la bucătărie, unu la primărie, 2 la casierie, unu la spital, 5 la arest, 8 la patrula de noapte, 8 la poliția de zi, 21 erau muzicanți, 13 călăreți și 3 servitori².

În aceeași perioadă era în sarcina pompierilor și activitatea de curățare a hornurilor precum și cea de aprindere a lămpilor din oraș ca urmare a faptului că hornarii și lampiștii, nemulțumiți de salariile primite, refuzau să mai lucreze. Referindu-se la activitatea de curățare a hornurilor, comandantul pompierilor scria primăriei că aceasta contribuie la degradarea îmbrăcămintei și oamenii refuză să o presteze chiar dacă beneficiul era lăsat în folosul lor. Tot din rândul pompierilor erau aleși și cei care alcătuiau orchestra Comenzii Pompierilor. Pentru orchestră primăria a comandat instrumente la Viena, iar în iunie 1871 acestea erau primite. Între comandantul pompierilor și capel maistrul orchestrei au apărut neînțelegeri asupra numărului și a timpului în care pompierii erau folosiți în acea activitate. Prin nenumărate adrese Consiliul Comunal era chemat să decidă asupra numărului pompierilor muzicanți deoarece comanda se vedea pusă în situația de a nu avea oamenii necesari în caz de stingere a unui incendiu³. Ca urmare a situației create Consiliul Comunal a hotărât, fapt consemnat într-un proces verbal încheiat la 6 septembrie 1870, ca numărul pompierilor să crească de la 80 la 100.

Potrivit bugetului comunal din anul 1872 comandantul pompierilor era retribuit cu 222 de lei lunar, un sergent major cu 50 de lei lunar, 6 sergenți cu câte 12 lei lunar, 6 caporali cu câte 8 lei lunar și 87 de soldați cu câte 5 lei pe lună.

Activitatea comenzii din Bacău a avut de suferit în timp și din cauza fluctuației de persoane din fruntea ei. De foarte multe ori schimbările de comandanți s-au făcut la cererea primăriei fără să aibă acceptul prefecturii, iar persoanele numite erau incapabile să facă față funcției. Astfel, la insistențele primăriei este numit comandant, în anul 1867, locotenentul

¹ *Monitorul Oficial al României*, nr. 217/ 1 octombrie 1871

² DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, dosar 3/1866, f. 18

³ *Idem*, dosar 67/1871, f. 12 - 50

Iacob Gorovei. La puțin timp acesta a fost înlocuit cu maiorul Gh. Costin, care mai fusese comandant la pompieri și apoi comandant al Batalionului Gărzii Civice din Bacău. Propunerea a fost acceptată de Ministerul de Război, care, potrivit Regulamentului din 1871, avea dreptul la numiri și mutări dintr-o comandă în alta. Un alt factor care nu a favorizat activitatea comenzii a fost că aceasta nu avea un local propriu și funcționa în case închiriate.

Modificări esențiale în modul de organizare al Comenzii de Pompieri din Bacău au avut loc odată cu adoptarea legii de organizare a armatei din 12 martie 1874¹. Potrivit prevederilor acesteia trupele de pompieri din orașele reședință de județ se constituiau și ca unități de artilerie, subordonate exclusiv Ministerului de Război. Secția de Pompieri Bacău împreună cu cea din Roman urmau să formeze o baterie cu Statul Major la Roman. Secția din Bacău trebuia să fie formată din 55 de oameni și să aibă în dotare 27 de cai. Potrivit art. 41 și 42 din lege în subordinea Ministerului de Război urmau să intre corpul de pompieri și dotările pe care le avea (cazarmă, instrumente, cai, etc.). Potrivit procesului verbal încheiat la 30 aprilie 1874² Comanda Pompierilor urbei Bacău a predat Ministerului de Război un car mic din lemn pentru transportul oamenilor, o droagă din lemn pentru cărat instrumentele, 1 pâslă, 22 de căngi cu coadă din lemn, 1 pompă mare sistem austriac datând din 1860, 1 pompă marca Knaust cumpărată de la Viena în 1872, 10 sacale puse pe câte o trăsură datând din 1873, 30 de cofe din piele, 20 de căzi folosite ca rezervoare de apă, 14 topoare, 18 cai, 51 de mantale, 21 de veste, 30 de spențere³, 51 de perechi pantaloni, 51 de bonete cu ciucuri roșii, 50 de coifuri „purând vulturul, zimbrul și inscripția Pompieri din Moldovia” datând din 1862 și aflate în stare de degradare, 42 de arme cu capse, vechi, transformate din sistemul cu cremene, 12 tesace⁴ vechi, sistem rusesc. Legea prevedea ca primăria să întrețină în continuare pompierii vărsând statului anual importante sume de bani. Pentru anul 1874 trebuiau să fie trimiși 30.000 de lei, iar pentru 1875 suma a crescut la 35.000 de lei. Primăria era obligată să plătească și chiria caselor unde stăteau pompierii, deoarece aceștia nu aveau cazarmă proprie. În acea perioadă sediul lor era în casele proprietatea județului, situate pe locul unde s-a construit mai târziu Palatul Administrativ. Problema localului a fost subiectul unei intense corespondențe între Ministerul de Război, Prefectura județului și Primăria orașului Bacău pe o perioadă de aproape 20 de ani. În tot acel timp primăria s-a arătat nemulțumită de prestația pompierilor în caz de incendii, iar aceștia direct, sau prin intermediul Ministerului de Război, de condițiile oferite de

¹ *Istoricul pompierilor militari 1835 - 1935*, București, f. 157 – 160

² DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, dosar 114/1874, f. 49

³ Spențer = surtuc fără pulpane

⁴ Tesac = sabie scurtă și lată

primărie atât trupei cât și instrumentelor și cailor aflați în dotare. În aceste condiții, după un puternic incendiu care a distrus în Bacău bunuri evaluate la 123.700 de lei noi și care avusese loc în ziua de 27 iunie 1876, primăria constata cu nemulțumire că deși, era obligată să întrețină 55 de oameni și 31 de cai potrivit legii din 1874, Secția de Pompieri cu doar 25 de oameni și 18 cai nu a putut face față incendiului și a fost nevoită să ceară ajutor de la secțiile din Roman și Tecuci și a plătit deplasarea acestora¹. Cu toate aceste nemulțumiri primăria a fost nevoită să prevadă în buget banii necesari construirii unei remize și a unui grajd pentru caii pompierilor. Cele două clădiri s-au construit între 1880 – 1883 în partea de apus a curții clădirii primăriei (în spatele clădirii bibliotecii județene de astăzi), iar între ele a fost mutat foșorul, care era început și neterminat. Grajdul și remiza au costat primăria 14.280 de lei, cu peste 2.000 de lei mai mult decât a fost inițial planificat². Despre construirea unei cazărni nu putea fi încă vorba din cauza lipsei banilor, motiv pentru care s-au închiriat în continuare diverse case situate cât mai aproape de grajd, remiză și foșor, astfel încât pompierii să poată auzi clopotele care anunțau un eventual incendiu.

Pentru a preveni izbucnirea de incendii în oraș, consilierii comunali au votat în anul 1880³ un regulament care le permitea să demoleze clădirile din lemn care nu erau locuite. Acesta era însoțit de lista clădirilor care urmau a fi demolate și anume șuri, grajduri, hambare, poiate și zăplazuri din străzile Casapilor, Mare, Roman-Focșani, America, Cafenelelor. Afișat peste tot în oraș, regulamentul a stârnit nemulțumirea proprietarilor construcțiilor respective deoarece nu înțelegeau necesitatea acelei acțiuni. Primăria a început să manifeste mai multă grijă privind regimul construcțiilor din oraș. În unele zone nu erau admise decât construcțiile din cărămidă și toate trebuiau să aibă hornurile scoase în afară. Depozitarea cherestelei era interzisă în oraș și urma să se facă numai pe malurile Bistriței, dincolo de canalul Negel. În același timp primăria s-a arătat tot mai nemulțumită de rolul de artileriști al pompierilor, ca de altfel toate primăriile orașelor reședință de județ. În octombrie 1888⁴, adresându-se Ministerului de Război, Primăria orașului Bacău arăta că prin bugetul pe anul 1872 a prevăzut pentru întreținerea a 87 de pompieri suma de 46.072 de lei, în 1873 suma de 40.774 de lei pentru 73 de soldați, iar în 1888 a cheltuit 40.520 de lei pentru un număr înjumătățit de pompieri care, fiind artileriști nu erau totdeauna prezenți în caz de incendiu. De asemenea, primăria era nemulțumită și de faptul că nu mai putea utiliza pompierii cu cai și căruțele pentru alte activități așa cum proceda atunci când aceștia erau ai comunei.

¹ DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, dosar 51/1876, f. 17

² *Idem*, d. 59/1880, f. 4-29

³ *Idem*, d. 34/1879, f. 15

⁴ *Idem*, d. 25/1888, f. 1-32

Cu începere de la 1 august 1891 s-a hotărât ca bateriile de pompieri să se reîntoarcă la regimentele lor, iar în loc s-au creat secții de pompieri alipite pe lângă regimentele de artilerie. Printr-o decizie ministerială din 1895 secția din Bacău a trecut la Regimentul 12 Artilerie. Nici această formă de organizare nu a fost pe placul primăriilor orașenești, dar ea s-a menținut până în primele decenii ale secolului XX. Până la soluționarea într-un mod acceptabil a conflictului Primăria orașului Bacău a încercat să rezolve problema cazarmii pentru pompieri și cea a turnului de observație pentru foc. În ianuarie 1892 Primăria Bacău a reușit să cumpere, pentru cazarma pompierilor, după tratative lungi începute în vara anului 1889, casa Mavromati Sion, situată între Șoseaua Națională Bacău – Focșani și strada Precista. Suprafața totală cumpărată era de 4.769,75 m. p., din care casa ocupa 736,25 m. p. și avea 2 etaje cu 25 de camere¹. Această clădire, care rezolva un deziderat de aproape jumătate de veac pentru pompieri, a ars în întregime ca urmare incendiului pornit în noaptea de 9 spre 10 februarie 1895 de la un coș necurățat al clădirii poliției, care era alături de cazarmă². Pompierii, în număr de 36, rămași fără sediu în plină iarnă au trecut prin momente deosebit de dificile, fiind cartiruiți câte două zile pe la diverși cetățeni din străzile Alexandru cel Bun, Precista, Bacău – Focșani, nevoiți să stea apoi în grajduri, au sfârșit prin a se îmbolnăvi fiind pe cale de a se desființa ca serviciu. Cei mai mulți s-au îmbolnăvit de conjunctivită granuloasă așa după cum rezultă din corespondența purtată între medicul garnizoanei și primărie. Primăria arăta că a suferit deja o pagubă de 16.000 de lei și nu mai are altă obligație decât să le asigure un local. Nici Ministerul de Război și nici Ministerul de Interne nu au avut unde să-i cazeze pe toți iar pentru cai și pompe nu se găsea nici un loc.

În mai 1895 primăria a cumpărat, de la avocatul Gh. Mavromati din Galați, terenul și casa acestuia pentru suma de 9.000 de lei. Terenul se învecina cu cel cumpărat în 1892 și a fost locul pe care s-a construit cazarma pompierilor și localul poliției³. Primăria Bacău asigurase fostul local al cazarmii pompierilor la Societatea de Asigurare „Națională” București, de la care a primit 5.500 de lei despăgubire⁴, bani care au fost folosiți pentru ridicarea noului local care urma să adăpostească pompierii, poliștii și o sală de teatru.

¹ *Idem*, d. 61/1889, f. 1-48

² *Idem*, d. 7/1894, f. 33-34

³ *Idem*, d. 24/1895, f. 9

⁴ *Idem*, d. 22/1894, f. 18-20

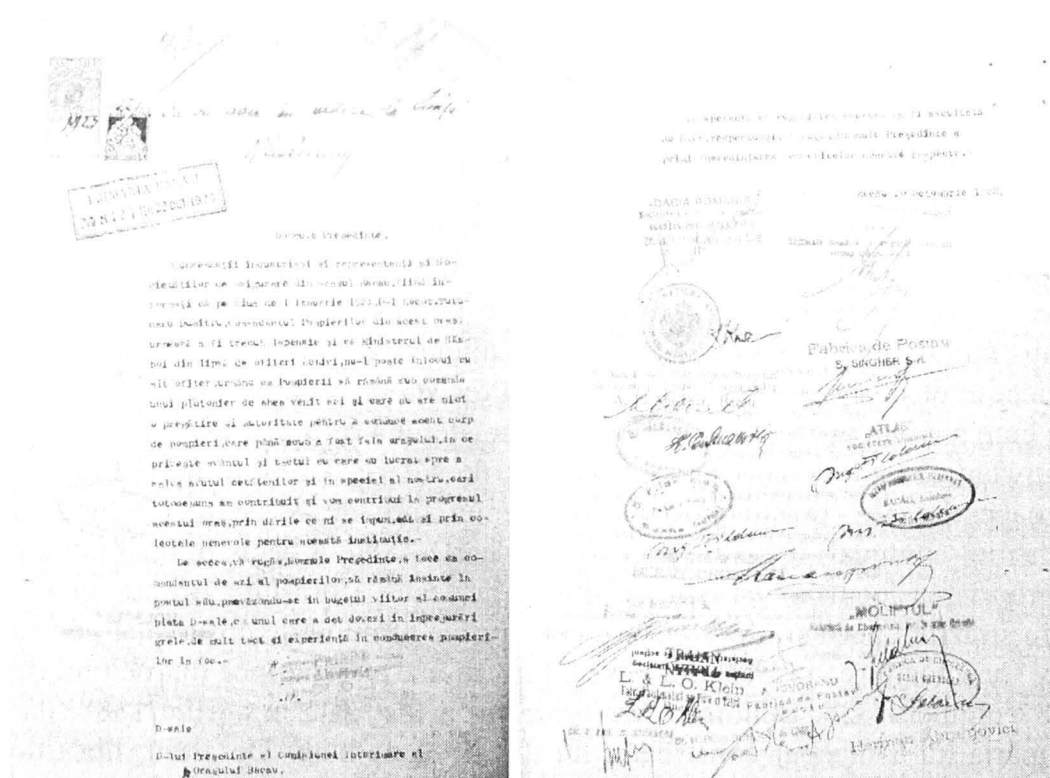
cu cel respectat în vîră abdicării lui Carol, ^{1^o} care vîră a
de arginți să interzicîți și domnia țării către alt
născut de Petru, ce face a se de parvenire de la capete
cîntîcîc deprezibile, și cu ce comuna se va găsi o com
mune ce i strîmînt.

Lucrările naționale
Comuna în supra în celelalte regiuni a țării de
pută țării, și se va fi putut fi. și un
un și mai are, comunitatea comunității țării și
fi ară și mai multe grîni de comuna publică, și se fi
fi ară și mai multe grîni de comuna publică, și se fi
fi ară și mai multe grîni de comuna publică, și se fi
fi ară și mai multe grîni de comuna publică, și se fi

pompierilor, care urma să facă legătura cu diferite puncte ale orașului. Primăria a comandat aparatura necesară la Paris firmei „Ch. Milde fils”, care, în mai 1893, era primită, iar în iunie avea avizul de funcționare de la Direcția generală a Telegrafelor și Poștelor. De instalarea propriu zisă s-a ocupat firma N. Ostapovici din Iași¹.

De asemenea, Primăria orașului Bacău a făcut eforturi pentru achiziționarea unor instrumente noi și moderne necesare pompierilor. De la renumita fabrică din Londra „Merryweather & Sons” s-a achiziționat o pompă de incendiu cu aburi, prevăzută cu supapă de siguranță și o garnitură complexă cu accesorii. Capacitatea pompei era de 540 de litri de apă pe minut².

Cu împliniri dar și nerealizări Secția de Pompieri Bacău a intrat în secolul XX, alături de celelalte 8 secții de pompieri militari din țară și cele două companii din București și Iași, așteptând noi reglementări legale, dar și preocupări din partea autorităților privind înzestrarea cu cele necesare.

20.10.1923. Cererea industriașilor din Bacău referitoare la activitatea pompierilor

¹ Idem, d. 27/1893, f. 1-59

² Idem, d. 69/1895, f. 2-8

Sesizat de nemulțumirile secțiilor de pompieri, Marele Stat Major a dat dispoziție ca recruții pompierilor să fie repartizați direct unităților de pompieri. În acest fel s-a făcut un prim pas spre independența acestor unități. Inspectoratul Pompierilor Militari, înființat în 1912, a efectuat numeroase controale la secțiile din țară și din rapoartele întocmite cu acele ocazii rezultă că dotarea materială a acestora era la nivelul anilor 1870 – 1900. Acest lucru era constatat și la Bacău.

Cu ocazia inspecției din septembrie 1923 se concluziona că primăria avea prevăzută în buget pentru întreținerea pompierilor aceeași sumă ca în urmă cu 40 de ani¹. Efectivul secției din Bacău era, în 1923, de 34 de soldați, 4 caporali, 1 sergent instructor și 1 plutonier major.

Presiuni asupra primăriei au făcut și locuitorii, care prin numeroase memorii arătau că deoarece în caz de incendiu li s-ar distruge proprietățile se oferă să contribuie cu bani la modernizarea serviciului. Dar, așa cum se întâmplă de multe ori nu inspecțiile sau cererile locuitorilor au determinat luarea unor măsuri necesare, ci catastrofele. Incendii au fost multe în Bacău, dar cel din data de 16 mai 1926² este socotit unul din cele mai mari. El a lăsat fără adăpost aproape 2.000 de familii, iar pentru stingerea lui au fost solicitați pompieri din secțiile de la Roman, Neamț, Putna și Iași. De asemenea, s-a folosit o pompă trimisă de Fabrica de Postav de la Buhuși.

Aflându-se în Franța, în 1930, A. S. Mircu s-a recomandat ca fiind din Bacău și i s-a răspuns că nu poate fi adevărat deoarece în Indicatoarele Botin, care prezentau localitățile mari și mici din lume, Bacăul figura ca fiind „distrus de un incendiu în 1926”³. I-au fost arătate și ziare franceze din acel an din care rezulta același lucru. Faptul că incendiul a fost relatat și în presa internațională a vremii arată, odată în plus, amploarea acestuia și a pagubelor produse. După producerea incendiului Primăria Bacău a achiziționat o autopompă – cisternă „Magirus” de la firma cu același nume din Germania. Mașini performante și cu preț favorabil acestea fuseseră cumpărate pentru orașele Galați și București încă din august 1923.

În vederea formării de cadre care să fie bine pregătite în activitatea de conducere a secțiilor de pompieri din țară s-a constituit Centrul de Instrucție a Pompierilor începând cu 1 august 1926. Pentru o mai bună organizare a unităților de pompieri, Ministerul de Război a hotărât, tot în 1926, dependența completă a acestora de Inspectoratul Pompierilor în cadrul căruia s-a format Comandamentul Administrativ, care urma să se ocupe cu gospodărirea și administrarea pompierilor. Fiind conștienți de importanța muncii lor, pompierii au încercat, în septembrie 1923, să se organizeze într-

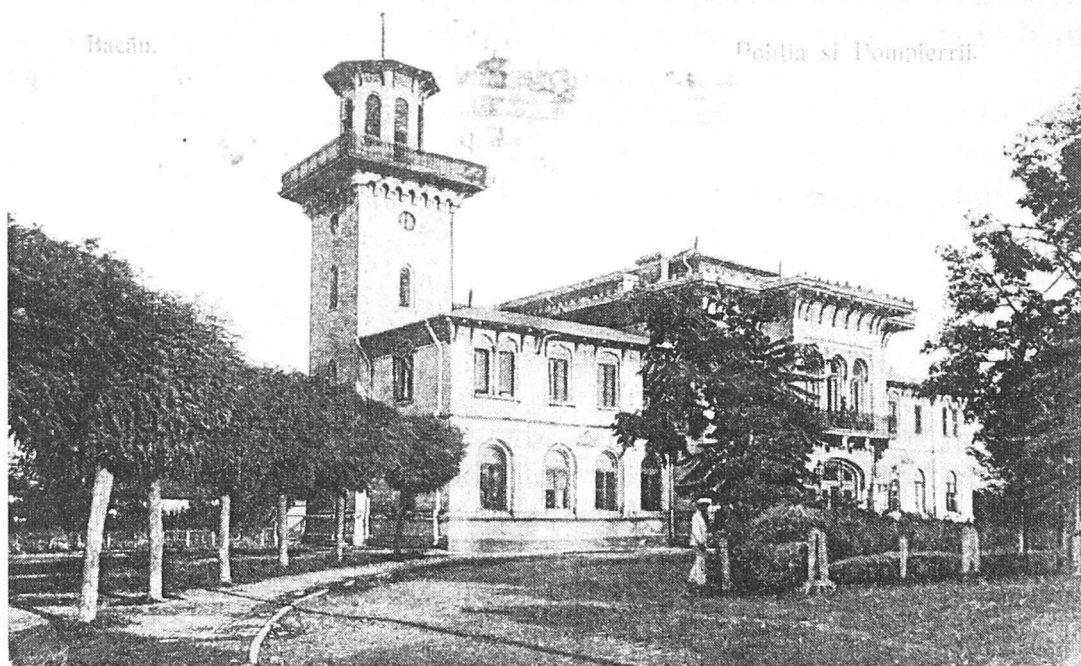
¹ *Idem*, d. 24/1923, f. 74

² *Idem*, d. 44/1926, f. 12-13

³ Ziarul *Bacăul*, 8 iunie 1926, f. 1

o Federație a pompierilor din România, propunându-se chiar organizarea unui congres al pompierilor la Cluj sau la București.

Inspectoratul Pompierilor Militari s-a transformat, în 1929, în Comandamentul Pompierilor Militari prin noua lege de organizare a Ministerului de Război. Acest moment a fost foarte important pentru dezvoltarea ulterioară a activității pompierilor. S-au luat măsuri imediate, care aveau ca scop grija față de oameni, față de animalele și instrumentele aflate în dotare. Deoarece foarte mulți pompieri contractau diverse boli în timpul serviciului se simțea nevoia construirii unor stațiuni în care aceștia să se odihnească și să se trateze. Astfel, în anul 1929 la Mamaia s-a înființat o casă de repaos și refacere cu 42 de paturi unde mergeau pompieri din toate secțiile din țară. În vederea pregătirii de infirmieri pentru oameni cât și pentru animale s-a deschis, în același an, o școală la care trebuia să participe câte un sanitar de la fiecare secție de pompieri pe o perioadă de 45 de zile¹. Pentru a-i ajuta material pe urmașii celor căzuți la datorie, pe cei bolnavi, dar și pe ceilalți pompieri, Comandamentul Pompierilor a înființat, tot în anul 1929, Casa de Asigurare și Ajutor Mutual. Au fost solicitate primăriile pentru a contribui la sporirea fondurilor Casei, iar în 1935 aceasta avea un capital de 7.113.709 de lei. Din fondul de asigurare astfel constituit s-au putut cumpăra case urmașilor celor morți în incendii, așa cum s-a întâmplat în anul 1932 la Bacău pentru copiii și văduva plutonierului major Chiries Andrei mort în urma incendiului din noaptea de 28 spre 29 decembrie 1931.

Sediul Poliției și Pompierilor

¹ *Istoricul pompierilor militari 1835 – 1935*, București, p. 200

Începând cu anul 1929 apare și prima revistă de specialitate intitulată: „Buletinul Pompierilor Români” utilă atât pompierilor dar și instituțiilor și întreprinderilor din țară. În revistă erau publicate articole referitoare la măsuri necesare prevenirii incendiilor, cunoașterea procedeelelor de stingere, a uneltelor și materialelor specifice serviciilor de pompieri. Preocupat în continuare nu numai de dotarea materială a pompierilor, dar și de sănătatea lor, Comandamentul Pompierilor Militari a înființat o nouă casă de odihnă, pe lângă cea de la Mamaia, la Bălățești în județul Neamț. În acest sanatoriu se puteau trata cei cu afecțiuni pulmonare sau reumatice.

Din punct de vedere organizatoric este de reținut apariția în anul 1933 a Regulamentului de Apărare Pasivă contra atacurilor aeriene, care cuprindea o serie de atribuții ce reveneau pompierilor în caz de război. Deoarece amenințarea unui nou război plana asupra Europei, Comandamentul Pompierilor Militari a făcut presiuni asupra primăriilor cerându-le să-și achite obligațiile financiare de întreținere a pompierilor. În exercițiul financiar 1937/1938 Primăria Bacău trebuia să predea statului 807.021 de lei pentru întreținerea pompierilor militari¹. La această sumă se adăugau alți bani care erau solicitați de comandantul secției din Bacău pentru completarea inventarului sau repararea celui deja existent.

În iulie 1943, în plin război, Primăria Bacău raporta Ministerului Afacerilor Interne că pentru Secția de Pompieri Bacău erau prevăzuți 892.720 de lei subvenția anuală, 45.000 de lei pentru asigurarea personalului contra accidentelor, 1.062.280 de lei pentru întreținerea și completarea materialului care se uzează și 400.000 de lei pentru local, iluminat, canalizare și alte servicii². Aceste cheltuieli, deși mari pentru primărie, erau necesare întrucât obligațiile pompierilor în timp de război erau numeroase: stingerea incendiilor, salvarea persoanelor blocate sub dărâmături, degajarea drumurilor și chiar ridicarea proiectilelor neexplodate. Venind în sprijinul pompierilor, Primăria Bacău, prin ordonanța nr. 7.277 din 12 mai 1943³, stabilea măsurile necesare prevenirii și localizării incendiilor. Proprietarii, chiriașii, întreprinderile și instituțiile de orice fel erau obligate să golească podurile de materiale ușor inflamabile, pe toată suprafața podului să se așternă un strat de nisip de 2 – 3 cm, să se așeze la îndemână saci cu nisip, găleți, lopeți etc., să se formeze echipe de cel puțin 3 oameni, de preferință tineri, dintre locatari sau lucrători, care să intervină primii în caz de incendii provocate de bombardamente. Verificarea pe teren a modului în care se îndeplineau aceste măsuri se făcea de către pompieri și poliție, iar contravenienții erau sancționați potrivit legii pentru apărarea antiaeriană activă și pasivă a teritoriului.

¹ DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, d. 26/1938, f. 26-28

² *Idem*, d. 2/1943, f. 117

³ *Idem*, d. 55/1943, f. 15-16

Deoarece apa era elementul cel mai necesar în caz de incendiu, iar conductele de apă se puteau sparge în timpul bombardamentelor, primăriile erau avertizate să se îngrijească de acest aspect și se cerea construirea unui rezervor de apă în afara orașului. Referindu-se la rezervoarele de apă din orașul Bacău, în octombrie 1943 Întreprinderile Comunale¹ comunicau primăriei că acestea existau în următoarele zone: rezervor cu alimentare proprie în strada Negel cu o capacitate de 800 m.c./12 ore, rezervor cu fântână cu alimentare proprie la uzina electrică cu capacitate de 25 m.c./12 ore, rezervor în stația C. F. R. cu alimentare proprie din două surse separate cu capacitate de 250 m.c./12 ore, rezervor cu fântână cu alimentare proprie la baia comunală cu capacitate de 20 m.c./12 ore, rezervor în cartierul C. F. R. la școală cu alimentare din rețeaua orașului cu capacitate de 10 m.c./12 ore și rezervorul cu fântână de la Regimentul 4 Artilerie Grea care nu era încă funcțional. De asemenea, se socotea că la cei aproximativ 40.000 de locuitori ai urbei instalațiile I.C.B. cu cei 5.000 m.c./zi erau suficiente, mai ales avându-se în vedere faptul că necesarul de apă era asigurat și de numeroasele fântâni cu cumpănă și pompe de mână aflate în tot orașul.

Cu dotări mai mult sau mai puțin suficiente, pompierii și-au făcut permanent datoria, chiar și în timp de război, fiind mereu prezenți acolo unde era nevoie de ei. De la pompierul neinstruit care se angaja la primărie să fie „pojarnic” fără drepturi, dar cu multe obligații, fără uniformă și neplătit la timp, mutat mereu în alte și alte case închiriate, fără asistență medicală și socială corespunzătoare, până la pompierul militar având și mai multe obligații dar și drepturi, cu uniformă, mașini performante cu accesoriile necesare activității și o cazarmă proprie a trecut mai mult de un veac. Vremurile care au urmat anului 1948 au produs schimbări semnificative în ceea ce privește organizarea, modul de acțiune, dotarea și statutul pompierilor, o forță mereu în slujba celor care se confruntă cu situații limită.

¹ DJAN Bacău, fond *Primăria orașului Bacău*, d. 16/1943, f. 103

DISTORSIUNILE APLICĂRII LEGII RURALE DIN 1864 ÎN UNELE SATE DE PE SIRETUL MIJLOCIU

Prof. Ioan UNGUREANU

Deși era prima din seria celor ce au marcat viața rurală în ultimul secol și jumătate, această reformă mai poate fi încă nuanțată și disecată de către istoriografia contemporană, atât sub aspectul învățămintelor, cât și al similitudinilor și deosebirilor față de cele ulterioare. Privită din această perspectivă, se mai pot scoate încă la lumină multe aspecte din cele care au generat convulsii în rândul unor categorii sociale, din multiple cauze, între care și cele cu conotații majore, care au fost provocate de marja largă de interpretare a spiritului respectivei legi.

Ca oricare proces de mare anvergură, Legea rurală din 1864 a fost anticipată de ample dezbateri și frământări politice. Se cunosc, în acest sens, interminabilele și sterilele dezbateri din Camera legislativă, presărate cu o mulțime de amendamente contradictorii care anihilau substanța obiectului înproprietăririi, diminuându-i conținutul și împiedicându-i înfăptuirea.

Nu ne vom opri pe larg asupra acestor aspecte, întrucât istoriografia noastră a dezbătut împrejurările care au condus la exasperarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, ca și a credinciosului său colaborator, Mihail Kogălniceanu. Totuși, întrucât mișcătorul discurs ținut în Cameră, la 25 mai 1862, de către Kogălniceanu, în încercarea de a îndupleca intransigența conservatorilor, impresionează și astăzi, nu numai ca model de retorică, ci și de îndemn la rațiune, redăm cele câteva fraze ce constituie esența acestui demers.

„O! Fie-vă milă de un milion de țărani cari cu femeile și cu pruncii lor, deși ținuți afară și departe de dezbaterile noastre, au ochii ațintiți asupra Dealului Mitropoliei ca asupra soarelui mântuirii, și vă întind mâinile! O! Nu drămuți brazda de pământ trebuitoare hranei țăranilor. Gândiți la durerile, la patimile, la lipsurile trecutului lor. Gândiți la originea averilor voastre: gândiți că cea mai mare parte din ele o datoriți muncii și sudorilor lor. Închipuți-vă că părinții lor s-au luptat alături cu părinții noștri pentru salvarea țării și altarului. Gândiți că mâine poate ora pericolului poate iarăși suna; căci fără dâșii nu veți putea apăra nici patria, nici averile, nici drepturile voastre și că, odată țara pierdută, nu veți fi decât slugile străinilor, când astăzi sunteți în capul României, în capul unei țări libere și autonome”¹.

Deblocarea sterilelor dezbateri ce vor trena o perioadă de încă doi ani, se va realiza prin acea lovitură de stat din 2 mai 1864, înfăptuită de

¹ Nichita Adăniloae, Dan Berindei, *Reforma agrară din 1864*, Biblioteca istorică, XIII, Editura Academiei RSR, 1967, p. 138

domnitor, apreciată de către cei mai mulți istorici contemporani ca un act politic necesar acelor vremuri (chiar dacă este destul de neortodox și nespecific societăților democratice), după alții apărând și astăzi, ca unul mult contestat.

Legea rurală, promulgată de Alexandru Ioan Cuza la 14/26 august 1864, prevedea atât trecerea în proprietatea sătenilor a locurilor care până atunci fuseseră destinate de către proprietari folosinței locuitorilor, în schimbul zilelor de clacă, dar și dreptul celor care nu beneficiaseră de pământ pentru a fi împrorietăriți. Nivelul de împrorietărre nu putea depăși 2/3 din suprafața moșiei (pădurile neconstituind obiect de împrorietărre), fapt pentru care legea a prevăzut și categoriile de săteni cu drept de strămutare pe moșiile statului, respectiv a celor ce se aflau pe așa-zisele „moșii strănte”, dar și a celor ce nu aveau statut de clăcași, fiind șezători pe moșie pe baza unor învoieli speciale cu proprietarii și, nu în ultimul rând, spornicii sau însurăteii.

Categoriile de clăcași aflați sub incidența legii, în funcție de care se stabileau și suprafețele cu care urmau să fie împrorietăriți, erau următoarele: cu 4 boi – frunțașii, cu 2 boi – mijlocașii sau clăcașii moderați și pălmașii (cei lipsiți de atelaje și de alte mijloace). Cei cu 4 boi urmau a fi împrorietăriți cu câte 5 fâlcii și 40 de prăjini (7,88 ha), cei cu 2 boi cu 4 fâlcii (5,73 ha), iar pălmașii, cu 2 fâlcii și 40 de prăjini (3,58 ha)¹. De asemenea, în funcție de regiunile țării în care se afla, fiecărei categorii i se mai atribuia o suprafață egală, nediscriminatorie, pentru casă și grădină, aflată în vatra satului, care urma a fi delimitată cu pietre hotarnice.

Potrivit art. 24 din lege, în fiecare plasă urma să se aleagă câte o comisie formată dintr-un delegat al proprietarilor, altul din partea consiliilor comunale, ca reprezentant al clăcașilor și un delegat din partea fiscului. Respectivle comisii se subordonau comitetelor permanente județene, de la care primeau îndrumările operative. Rolul comisiilor de plasă era acela de constatare și verificare a exactității numărului și categoriilor clăcașilor de pe fiecare moșie, trecuți în tabelul model „A”. Tot lor le revenea și misiunea de a determina cifra despăgubirilor cuvenite proprietarului, potrivit legii, în funcție de poziția în care era încadrat fiecare clăcaș la data de 14 august 1864.

Despăgubirea proprietarilor urma a se face indirect, prin intermediul guvernului, întrucât împrorietăriții nu își plăteau pământul, ci erau eliberați de obligațiile feudale la care fuseseră supuși până atunci – claca, dijma, meremetul, podvezile etc. Așadar, în timp ce despăgubirea intra sub directa obligație a statului, în cap. IV din Lege se stabilea ca noii împrorietăriți să achite în 15 ani o sumă diferențiată, după categoria în care fuseseră

¹ *Ibidem*, p. 258

încadrați, cu anuități egale și fără dobândă. Astfel, cei cu 4 boi aveau de achitat 133 lei pe an, cei cu 2 boi – 100 lei și 24 parale, iar plăieșii, 71 lei și 20 parale. Guvernul despăgubea proprietarii prin emiterea de obligațiuni și cu vărsăminte anuale din fondurile acumulate prin sumele achitate de către împrumputați, din vânzarea moșiilor statului, cât și a produselor din rezervele de stat.

O altă facilitate era și aceea stipulată în Capitolul al II-lea, prin care vatra satului se constituia fără despăgubire, precum și cea de limitare la un galben a plății ce urma să o achite văduvele, nevolnicii și cei ce nu avuseseră statut de clăcași, pentru locurile de casă și grădină ce le primiseră în proprietate¹.

Comisiile de plasă își încheiau constatările printr-un proces-verbal, eliberând proprietarilor titluri provizorii de despăgubire, după numărul și categoria clăcașilor ce beneficiaseră de împrumut. Abia după această etapă se trecea la constituirea în fiecare comună rurală (sat) a unei comisii ad-hoc, în care intrau reprezentantul moșierului și cel al autorității locale care, „*prin bună înțelegere*” procedau la alegerea, comasarea și delimitarea locurilor ce urmau a fi expropriate și date clăcașilor, conform art. I din lege.

După parcurgerea acestor etape, intra în misiune inginerul topograf al statului, care măsura și ridica în plan „*locurile locuitorilor*”, trasând liniile despărțitoare dintre pământurile destinate împrumutului și cele rămase proprietății, cât și liniile de hotar ale vetrelor de sat, în baza semnelor făcute de comisiile ad-hoc, corectându-le la nevoie. Inginerului topograf îi revenea misiunea de a aplica art. 15 și 17 din lege, aceea de a trasa, hotărâni și pune pietre de hotar vetrelor de sat, islazurilor, fânețelor și locurilor de arătură acordate sătenilor².

1. Aplicarea Legii rurale în satul Drăgești

Comisia de constatare găsisese aici un număr de 60 de locuitori, dintre care 33 cu câte 2 boi, și 27 de pălmași³ (vezi anexa nr. 1). Primei categorii i se cuveneau câte 4 fâlcii de fiecare locuitor, iar pălmașilor, câte 2 fâlcii și 40 de prăjini. Misiunea ridicării în plan și a delimitărilor îi revenise inginerului topograf al județului Roman, Iulius Dobias. În procesul-verbal pe care acesta îl încheiase la 13 noiembrie 1865, se consemna între altele că „*în urma celor statornicite prin art. 2 și 7 din circulara Domnului Ministru de Interne, Agricultură și Lucrările Publice, cu Nr. 9378, venind la comuna Călinești, satul Drăgești, proprietatea răposatului Chiriac Corban, din plasa Fundului, și găsând prescriptul verbalu încheiat de d. lui superarbitru Ioan Zamfiresco, am procedat la rădicarea în plan a locurilor locuitorilor*

¹ *Ibidem*, p. 211

² *Ibidem*, p. 199-258

³ Arhivele Naționale Neamț, fond *Moșia Drăgești*, d. 263

*în châtimea prevăzută prin tabloul comisii constatatoare a acestei plăși și am aplicat măsurătoarea precum urmează...*¹. În continuare arată că din cele 83 de fâlci și 5 prăjini (aproape 119 ha – n.n.) existente în vatra satului, fiecărui locuitor îi reveneau câte 12,5 prăjini (adică 2.237,5 m.p. sau 22 ari și 375 centiari, în sistemul metric) pentru casă și grădină, care, luate la un loc, însumau 9 fâlci și 30 de prăjini (134.259 m.p. sau 13,4259 ha). În vatra satului mai existau și unele construcții, acareturi și culturi ce aparțineau văduvei Catinca Corban (proprietara moșiei), care ocupau suprafața de 2 fâlci și 7 prăjini (167 prăjini), constând din 1 falce și 50 prăjini (130 prăjini) de vie, 30 prăjini ocupate de cârciuma de la pădure și alte 7 prăjini de la casa chitarului (brutarului – n.n.).

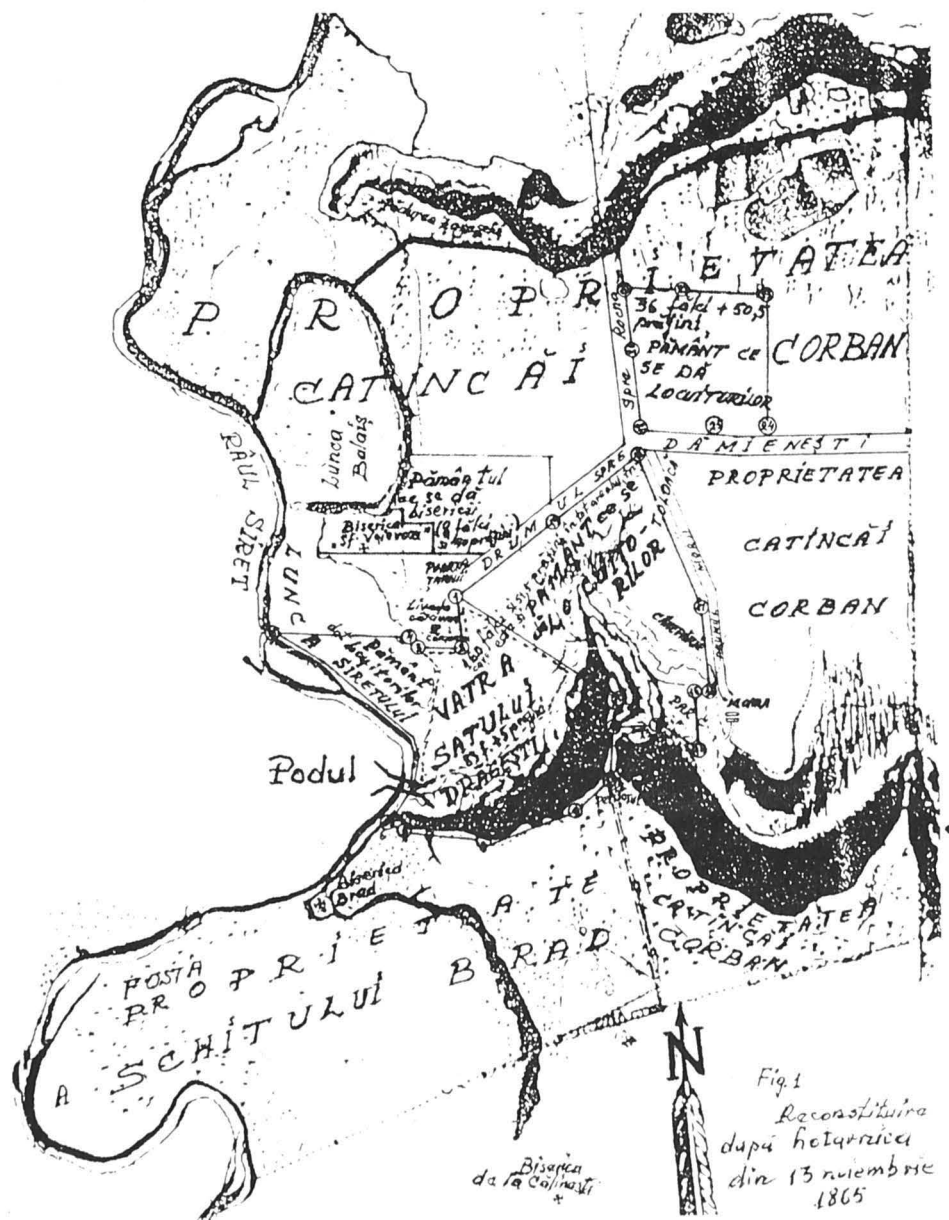
La acestea se mai adăugau și 2 fâlci de teren neproductiv, totalizându-se, astfel, 13 fâlci și 37 prăjini cu destinațiile amintite, după a căror scădere din cele 83 fâlci și 5 prăjini aflate în vatra satului, rămânea un prisos de 69 fâlci și 48 prăjini care, de asemenea, urma să intre în suprafața destinată împrumietării. Întrucât împrumietărirea celor 33 locuitori cu câte 2 boi se concretiza în suprafața de 132 fâlci, iar a celor 27 pâlmași în 67 fâlci și 40 prăjini, la toate acestea adăugându-se alte 9 fâlci și 30 prăjini (750 prăjini) ca loc de casă și grădină pentru toți cei 60 locuitori, precum și alte 8 fâlci și 40 (680 prăjini) rezervate bisericii, dar și drumul care ocupa 65 prăjini, rezultă că din moșia Catincăi Corban trebuiau expropriate 218 fâlci și 25 prăjini, adică 312 ha și 62 ari, suprafață în care intra și prisosul de 69 fâlci și 48 prăjini, aflat în vatra satului.

Așadar, această suprafață, rezultată din calculele noastre, la fel ar fi trebuit consemnată și în documentele încheiate atunci. Însă, procesul-verbal întocmit de inginerul Iulius Dobias, la 13 noiembrie 1865, diminuează cu 25 fâlci (2.000 prăjini sau 35,8 ha) suprafața destinată exproprierii. O asemenea diferență ar putea rezulta dintr-o corecție făcută de inginer sau de către alți factori implicați în procesul de împrumietărare, care însă nu se regăsesc în documentele care s-au păstrat. O asemenea corecție este deductibilă și plauzibilă, întrucât cele 25 de fâlci reprezintă suprafața cu care ar fi trebuit să fie împrumietăriți un număr de 10 pâlmași. Ori, tocmai un asemenea număr este posibil să fi fost exclus de la împrumietărare în urma unei posibile contestații făcute de proprietară, care ar fi prezentat dovezi că acești 10 locuitori au fost aduși la o dată recentă pe moșie, în baza unor învoieli speciale și care, în virtutea prevederilor legii, aveau dreptul numai la 12,5 prăjini pentru casă și grădină, nu și la cele 200 de prăjini din câmp, care însumate se constituie exact în 25 de fâlci.

Această situație rezultă și din modul în care Iulius Dobias justifică repartizarea celor 197 fâlci și 22 prăjini, în care apar numai 50 de locuitori;

¹ *Ibidem*, d. 262

17 pălmași (și nu 27) cărora le revenea 42 de fălci și 40 prăjini; 33 locuitori cu 2 boi, a căror loturi însumau 132 fălci. În aceeași situație, locurile de casă și grădină însumează 9 fălci și 30 de prăjini, adică cele 12,5 prăjini ce reveneau pentru 60 de locuitori, fapt ce confirmă ipoteza că un număr de 10 locuitori nu aveau statut de pontași pe respectiva moșie. La cele de mai sus se adăugau și cele 8 fălci și 40 prăjini destinate bisericii, 2 fălci și 7 prăjini ale proprietății aflate în vatra satului, 2 fălci de teren neproductiv și 65 prăjini ocupate de drum.

Schița perimetrelor stabilite pe moșia Drăgești
Acele 197 fălci și 22 prăjini, pe care geometrul le ridicase în plan, se

aflau în două perimetre distincte: primul era de 160 fâlcii și 51,6 prăjini, în care se încadra și vatra satului; al doilea era de 36 fâlcii și 50,5 prăjini¹ (vezi schița anexată și anexa nr. 2). Calculată în sistemul metric, respectiva suprafață constituia 282,49 ha, în ea fiind încorporate și cele 5,85 ha (4 fâlcii și 7 prăjini) ale proprietății, care se aflau în vatra satului, precum și terenul neproductiv de 2,86 ha (2 fâlcii). Este lesne de observat că partea de moșie destinată exproprierii era de numai 193 fâlcii și 15 prăjini (276,64 ha), proprietarei rămânându-i 457 fâlcii (654,55 ha).

Potrivit legii, cei 33 locuitori cu 2 boi aveau de achitat ca despăgubire, câte 100 lei și 24 parale, totalizând o sumă de 3.319 lei și 8 parale, iar pâlmașii, câte 71 lei și 20 parale fiecare, urmând ca proprietara moșiei să fie despăgubită de stat în timp de 15 ani. De asemenea, locuitorii mai aveau de achitat către stat 1 galben pentru locul de casă și grădină.

Perimetrele celor două loturi marcate, de inginerul Dobias, cu pietre puse în 25 de puncte, au fost măsurate în stânjeni gospod de 2,23 m, și palme domnești de 27,875 cm, pe laturile ce le încadrau, iar suprafețele propriu-zise, în fâlcii și prăjini fâlcești. Procesul-verbal întocmit de acesta redă cu exactitate și detaliat fiecare segment al acestor măsurători.² (vezi anexa nr. 3). Schița de mai sus prezintă cele două perimetre de expropriere, proprietatea Catincăi Corban, fosta proprietate a Schitului Brad și vatra satului Drăgești.

2. Aplicarea Legii rurale în cătunul Brad

În urma secularizării averilor mănăstirești, în luna decembrie 1863, Episcopia Romanului era, la rândul ei, depusată de cele 235 fâlcii și 6 prăjini (336 ha și 67 ari), care aparținuseră fostului schit din Drăgești de Jos, ce se mai numise al Isăcescului și, după 1828, Schitul Bradul, devenit biserică mireană din anul 1833.

Despre împrumutarea locuitorilor din Brad, ne amintește însuși corifeul implicat, cu trup și suflet, încă din anul 1848, pentru înfăptuirea acestui mare act național, fiind în același timp, atât de legat de acest loc prin faptele înaintașilor săi, *Ion Ionescu de la Brad*. Iată cum prezintă el misiunea ce a avut-o la nivel național pentru înfăptuirea acestui deziderat, dar și în particular, pentru sătenii din Brad. „Așa dar, țăranul are nevoie: 1 de pământ, al 2 (lea) de capital ca să aibă cu ce să-și lucreze pământul și al 3 (lea) are nevoie de învățătură ca să știe ce trebuie să facă pentru ca să scoată cu munca lui din pământ și din capital folosul cel mai mare ce poate să aibă (...). Cuza Vodă (...) a dat pământ țăranilor prin legea aceasta la 14 August 1864 și a fixat și plata răscumpărării boierescului. Iar pe mine

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*

m-a trimis să umblu prin țară și să privesc aplicarea legii. La 1 Aprilie 1865 mai toți țărani erau împroprietăriți.

Am lucrat la punerea în lucrare a împroprietăririi țăranilor emancipați din boieresc. După aceea, ca deputat, am lucrat la împroprietărirea și a însurățeilor, ba încă și a acelor ce voiesc să cumpere de la Stat moșii împărțite în loturi. Și chiar în cea dintâi sesiune a Camerei, în care am început lucrările mele, am făcut propunerea pentru înființarea băncii țărănești, care să dea țăranilor capitalul de care au nevoie spre a-și lucra pământul lor. Iar pentru învățătura lui am făcut la Brad și o fermă model pentru cultura mică a țăranului și o școală practică de agricultură (...).

Țăranii și astăzi se luptă pentru hotare. Aici la Brad țăranii au stricat movilele de hotare puse între moșia dată lor și aceea rămasă proprietarului. Un țăran, anume Vasile Comea, au tras și o nouă brazdă de hotar în valea Siretului. Aici la Brad chiar la împroprietărirea țăranilor s-au făcut trei deosebite măsurători; și iată că au venit timpul să se facă și a patra. Stricarea movilelor hotare și a brazdei din luncă m-au determinat a cere actele de împroprietărire ale țăranilor din Brad.”¹ În continuare, descrie modul în care primele măsurători s-au făcut greșit, în defavoarea locuitorilor, acestora acordându-li-se cu 3 fâlcii și 59 prăjini (5,35 ha) mai puțin decât li se cuvenea pe total.

Din corespondența lui Ion Ionescu de la Brad cu organele centrale abilitate, rezultă că faptele se petrecuseră astfel: în vederea aplicării Legii rurale, ministrul finanțelor de atunci, încredințase delimitarea terenurilor date foștilor clăcași de pe mai multe moșii de la nord de Milcov, între care și cea de la Brad, inginerului Ang. Knapich, ale cărui planuri și lucrări au fost în cea mai mare parte greșite.

Nemulțumiți de delimitarea ce li se făcuse, locuitorii din Brad au solicitat pe inginerul Iulius Dobias să verifice lucrarea făcută de Knapich, care prin documentele ce le încheiase, găsisese că stăpâneau mai mult decât li se cuvenea, cu 11 fâlcii, 4 prăjini și 4 stânjeni (15,83 ha).

Pe baza măsurătorilor și concluziilor sale, în nota ce o înainta la 6 iulie 1868 Comitetului Permanent al județului Roman, Iulius Dobias prezenta, între altele, următoarele constatări: prima delimitare și ridicare în plan făcută în anul 1865 de către inginerul Bausek (angajat al Ministerului de Finanțe, ca ajutor al lui Knapich), avusese la bază măsurătoarea cu stânjenul lui Șerban vodă Cantacuzino, de 1,962 m și nu cu cel gospod de 2,23 m. Folosirea acelei unități de măsură a condus la un aparent plus al châtimii stângenilor dată sătenilor, adică la o păgubire a statului cu 11 fâlcii, 4 prăjini și 4 stânjeni. Ori, acea măsurătoare cu stânjenul mai mic, constituia în

¹ Ion Ionescu de la Brad, *Agricultura română de la Brad*, în *Opere*, vol. II, București, 1943, p. 136-138

realitate o diferență în defavoarea locuitorilor de 3 fâlcși și 59 prăjini.

De asemenea, prezența în toamna anului 1867 a inginerului Hodatchi pentru a face iarăși delimitări s-a materializat doar cu câteva măsurători efectuate cu lanțul pe hotarul cu Drăgești, după care a fost oprit de către locuitorii neîncrezători.

Nemulțumirea sătenilor se va accentua și mai mult în primăvara anului 1868, când un alt hotarnic, pe nume Niculescu, a tras o brazdă despărțitoare, după ce scăzuse de la locuitori o suprafață de 14 fâlcși, 63 prăjini și 4 stâneni (peste 21 ha), cu toate că acestea erau semănate cu grâu. O asemenea decizie aberantă rezulta din cumulara diferențelor stabilite în cele două măsurători anterioare, respectiv a celor 11 fâlcși, 4 prăjini și 4 stâneni, ce ar fi fost date în plus sătenilor, cu cele 3 fâlcși și 59 prăjini constatate de măsurătoarea lui Dobias, ca suprafață cu care, de fapt, erau păgubiți sătenii. Ori, în preliminarile înproprietăririi, Comisia constatatoare stabilise următoarele cote de înproprietărire cuvenite sătenilor din Brad: 36 fâlcși pentru cei 9 locuitori cu câte 2 boi, 22 fâlcși și 40 prăjini pentru 9 pălmași, 3 fâlcși și 35 prăjini rezultate din cumulara celor 12,5 prăjini ca loc de casă și grădină pentru toți cei 22 locuitori (în care intrau și cei 4 oameni ai bisericii), la care se adăugau alte 8 fâlcși și 40 prăjini pentru biserică, în total 70 fâlcși și 35 prăjini (100,87 ha).

La aceste suprafețe se mai adăugau locurile neproductive de 23 prăjini și drumurile ce totalizau 29 prăjini și 18 stâneni, rezultând că întreaga suprafață intrată sub incidența legii era de 71 fâlcși, 7 prăjini și 18 stâneni. Delimitarea urma să se efectueze, însă, pe 71 fâlcși și 49 prăjini, întrucât se aveau în vedere și cele 41 prăjini și 18 stâneni ale proprietății, constând din 14 prăjini ale curții și livezii, 15 prăjini ale cârciumii, 12 prăjini și 18 stâneni ale incintei bisericii.

Însă, așa cum s-a arătat, faptul că la prima delimitare inginerul Bausek stabilise, cu stânenul său, că locuitorii dețin 82 fâlcși, 53 prăjini și 4 stâneni, față de 71 fâlcși și 49 prăjini câte li se cuvenea, la care s-au adăugat și cele stabilite de D. Niculescu, retrăgându-se locuitorilor 3 fâlcși și 59 prăjini, au constituit picătura ce umpluse paharul, alimentând spiritul de frondă al locuitorilor, de care vorbea Ion Ionescu de la Brad.

În fine, cea de a patra delimitare, efectuată de inginerul Dobias, corectă pe cele anterioare, găsind în teren numai 67 fâlcși și 70 prăjini date în posesia locuitorilor, completând diferența până la 71 fâlcși și 49 prăjini (102,55 ha) cuvenite prin lege, iar „...ceea ce a rămas s-au prețuit și s-au vândut”¹.

Diferența de 163 fâlcși și 37 prăjini (234 ha) de pe moșia Brad va rămâne pentru scurt timp în domeniile statului, din care Ion Ionescu de la

¹ *Ibidem*, p. 139-140; vezi și lucrarea *Înproprietărire clăcașilor din 1864 și a însurăteilor din anul 1868*, București, 1908, p. 60

Brad va cumpăra, mai întâi, 139,67 ha și ulterior, alte 28 ha, pe care marele agronom înființează prima fermă agricolă-școală din România. Cele 66 ha rămase din fosta moșie a schitului vor intra, de asemenea, în succesele improprietărilor ale înșurărilor și de vânzări în loturi de câte 5 ha, efectuate până în anul 1892, împreună cu cele de pe moșia Călinești¹.

3. Improprietărea locuitorilor de pe moșia Dămieniști

Dacă în istoricul și bine-așezatul sat Drăgești (răzeșesc până în anul 1828) reforma agrară s-a înfăptuit sub bune auspicii, iar în „fiul” acestuia, în cătunul Brad cu destule convulsii, în celelalte sate ale comunei Dămieniști se vor manifesta alte nepotriviri, forma cea mai distorsionată înregistrându-se în satul Pădureni, după cum se va evidenția la locul potrivit.

La data aplicării reformei agrare, atât satul, cât și Târgul Dămieniști, cu moșia aferentă, aparțineau lui Iordache Hermeziu², fiul răposatului postelnic Gheorghe Hermeziu (un alt fiu al acestuia fiind comisul Ilie, cel care pentru insolvabilitatea plății datoriilor pierduse moșia Drăgești, ce o câștigase prin licitație, în anul 1857, Dimitrie Scarlat Miclescu). Pe baza documentelor sporadice care s-au păstrat, fragmentare și depreciate, putem, totuși, reconstitui în principalele sale coordonate, modul cum s-a desfășurat această acțiune și pe moșia Dămieniști.

O primă informație se desprinde din procesul-verbal întocmit la 4 iulie 1865, din conținutul căruia rezultă că procedurile și etapele anterioare se desfășuraseră în spiritul legii și la termenele reglementărilor ulterioare. Totodată, documentul evidenția faptul că între delegatul proprietății și cel al locuitorilor interveniseră neînțelegeri privind alegerea și împărțirea pământurilor. De aceea, din partea Comitetului Permanent al județului Roman, în baza art. 16 din lege, va fi ales ca superarbitru, prin tragere la sorți, unul din membrii săi, anume Enachi Burchi, care era originar și bun cunoscător al acestor locuri și care se va deplasa la această moșie pentru a rostui și așeza lucrurile pe făgașul dorit.

Împreună cu delegatul proprietarului și cu primarul comunei, Enachi Burchi a mers pe la toate punctele principale unde, observând situația pământului, a stabilit ca toate locurile destinate improprietării să fie „...to(a)ti laolaltă precum legea rostește, adică: hliza dreaptă din hotarul Bătrânești, alături cu hotarul Drăgești, cu vatra satului și co(a)sta piste pârâu până în hotarul Călinești, tot locu de hrană și, în lățime, această hliză câtu va cuprinde suma fâlcilor a locuitorilor, constatată prin tablou comisiei de plasă, în care hliză sunt locurile proprietății ce au a se scade, și

¹ Vezi Ioan Ungureanu, *Unele considerații cu privire la aplicarea legislației agrare și administrative în comuna Călinești, județul Roman, între anii 1864-1892*, în *Carpica*, vol. XXIV/1993, p. 158-163, cu harta anexată

² Arhivele Naționale Bacău, fond *Primăria comunei Dămieniști*, d. 1/1865, f. 152

anume:

- I. *Casa proprietății cu to(a)te acareturile sub îngrăditura cu țintirimul bisericii (cimitirul vechi, cel de lângă Biserica Sf. Nicolae, construită din lemn – n.n.);*
- II. *Medeanul slobod ce este din îngrăditura caselor proprietății și a țintirimului, până în iazul cu apă despre răsărit;*
- III. *Târgușorul cu locul lui ce este din îngrăditura caselor proprietății în lățime până în iazul cu apă și înprejuru pârâului, până în ezetura eazului secu cu cierul și grădina de legume ci este a proprietății;*
- IV. *4 case cu locul lor ce suntu în satu a proprietății. Toate acete rămân a proprietății dinpreună cu moșia despărțită de a locuitorilor, având facultatea proprietariul a-și ridica copaci(i) ce sunt în co(a)sta piste pârâu, până într-un an de zile, adică până la Sfântu Gheorghe viitori, anul 1866.*

Ear huceagul câtu este în hliza locuitorilor dispre Bătrânești, rămâne în folosul lor, și d.lui ingineriu competent va delimita locurile locuitorilor despri moșie Dămieniști, clăcași, precum mai sus s-au arătat”¹.

La 6 iulie 1865, subprefectul plășii Dămieniști autentifică documentul întocmit de superarbitrul Enachi Burchi și îl trimite primarului comunei pentru ca inginerul topograf să-l poată folosi la viitoarea delimitare².

Superarbitrul Enachi Burchi revine la 13 iulie 1865 cu o adresă către președintele Comitetului Permanent, făcându-i cunoscut că în procesul-verbal din 4 iulie 1865 a omis coșarele aflate pe locurile destinate locuitorilor și care, conform legii, rămân ale proprietății, cu o suprafață de 2 fâlci în jurul lor³.

Un alt document, din 30 august 1865, redactat și semnat de subprefectul plășii Fundu, consemnează un schimb de pământuri convenit între locuitorii de pe moșia Dămieniști și proprietarul acesteia, Iordachi Hermeziu, modificându-se astfel perimetrele ce se stabiliseră de către superarbitru la 4 iulie 1865.

Deși este parțial distrus, din documentul respectiv se poate, totuși, reține faptul că proprietarul ceda „ceiriul și grădina despre asfințitu, alături cu hotarul moșiei Drăgești” care erau prevăzute la punctul al III-lea al documentului din 4 iulie, locuitorii urmând să dea în schimb proprietarului „locul dinprejurul târgului, trecând prin parc, spre asfințit, pe ieșitura iazului acum secat, lângă pârâul ce curge spre Drăgești”. În contrapartidă, Iordache Hermeziu ceda locuitorilor și o falce din cele două rezervate de

¹ *Ibidem*, f. 151-152

² *Ibidem*, f. 154

³ *Ibidem*, f. 160

superarbitrul Enachi Burchi pentru coșarele care acum rămâneau pe „locurile locuitorști”, în schimbul drumului de acces ce trecea prin locurile viitorilor împroprietăriți, spre acele coșare.

Respectivul document, purtând semnăturile proprietarului, alături de cele ale delegatului comisiei ad-hoc și ale delegatului consiliului comunal, a fost înaintat în copie legalizată inginerului topograf pentru a-l avea în vedere la delimitările ce urmau a se efectua, iar originalul s-a înaintat Comitetului Permanent Județean¹.

Deoarece comisia de plasă rezervase bisericii o suprafață ce s-ar fi cuvenit pentru doi preoți, așa cum fusese delimitată și de geometrul districtului Roman la 15 iulie 1866, Iordache Hermeziu solicita primarului o copie după procesul-verbal în care erau trecuți toți clăcașii de pe moșia Dămieniști, „...fiindcă geometrul districtului la delimitare ce au făcut locurilor locuitorilor, au dat 17 fălci la bisărică, pentru doi preoți, după ordinul Comitetului Permanent și, acum fiindcă Consiliul de Stat au hotărât ca sî sî dei bisăricei numai 8 fălci și 40 prăjini, ca pentru un preot, de aceea vin a ruga pe dumnevoastri sî regulați ca sî sî măsoare acele 8 fălci și 40 prăjini ce sunt date mai mult și să mi le renapoiasci potrivit cu hotărâre(a) onoratului consiliu”².

În procesul-verbal ce se încheia în ziua următoare și cu semnătura primarului Gheorghe Petrovici, se consemna că, întrucât Comisia de plasă a dat bisericii o cotă dublă de pământ, „...din așa motiv și potrivit cu Decizia Consiliului de Stat Nr. 213, zisa comisie a rectificat lucrările acestei comuni, în urma căreia au rămas numai 8½ fălci bisăricii, în unire cu delegații compitenți din partea dom(nu)lui proprietariu și a foștilor clăcași pășind la fața locului și cu învoirea ambelor părți, am deosebit și dat d.lui proprietariu zisu pământ în chătine de 8½ fălci, alături pe lângă partea d.sali dispre răsărit, începând măsura de la piatra de sub costișă, de unde am luat șasezeci stânjeni curmezișu către apus și asemenea șasezeci stânjeni din al 2-le piatră de pe muchea dealului, iar cătră apus și lungimea mergi până la mijlocul câmpului spre Poiana lui Iurașcu, până undi s-au împlinit după amărunta măsurare a cele 8½ fălci, pe care pământ tot acum s-a despărțit prin tragere de brazdă”³.

Din nefericire, aici se opresc sursele arhivistice care ne-au stat la îndemână, fără a putea afla numărul clăcașilor din cele trei categorii stabilite de lege, cât și a suprafețelor expropriate pentru împroprietărirea acestora.

¹ *Ibidem*, f. 126; între semnatori erau subprefectul A. Andrei și Vasile Drăgan, delegatul locuitorilor

² *Ibidem*, f. 118

³ *Ibidem*, f. 119; după calculele noastre, lățimea de 60 stânjeni, reprezentând 133, 80 m, a presupus o profunzime de alți 408 stânjeni, adică 910 m (cu tot cu costișa de cca. 300 m), împlinindu-se astfel cele 8,5 fălci și 40 prăjini (121.720 m.p.)

Putem recurge doar la unele deducții, pornind de la evoluția demografică pe care a cunoscut-o localitatea. Astfel, dacă în anul 1803 pe această moșie erau 22 familii, în 1816 fiind 43, în 1845 ajungând la 86 familii (fără târgoveți), iar în anul 1900 – 193 familii¹ (creșterea fiind stimulată și de înființarea târgului în anul 1818), putem miza pe existența a cca. 100 familii de foști clăcași. Însă, după cum se va vedea din cele ce urmează, unii dintre acești locuitori de pe moșia lui Iordachi Hermeziu, neavând statut de pontași, se vor strămuta, pentru a fi împrorietăriți, pe moșia statului de la Călinești, aflată în vecinătate.

4. Împrorietărirea locuitorilor de pe moșia Călugăreni

Aflată la hotarul estic al moșiei Dămienesti, moșia Călugăreni aparținea lui Grigore Hermeziu, cel de-al treilea fiu al postelnicului Gheorghe Hermeziu. La 18 octombrie 1864, comisia de plasă se deplasase la această moșie pentru stabilirea numărului și categoriilor clăcașilor, precum și a sumei de despăgubire cuvenită proprietarului². Comisia găsisse 30 de clăcași (18 cu câte 2 boi și 12 pâlmași), dar și 9 locuitori fără clacă, aduși prin învoieli speciale cu moșierul.

Primei categorii i se cuveneau 72 fâlcii în câmp (câte 4 fâlcii de fiecare), iar pâlmașilor, 30 de fâlcii (câte 2 fâlcii și 40 de prăjini, adică 200 prăjini de fiecare). La cele 102 fâlcii rezervate împrorietării clăcașilor se adăugau alte 6 fâlcii și 7,5 prăjini, reprezentând însumarea celor 12,5 prăjini pentru loc de casă și grădină cuvenite fiecărui locuitor, inclusiv celor 9 fără clacă. Așadar, celor 39 locuitori urma să li se dea 108 fâlcii și 7,5 prăjini, din care 6 fâlcii și 7,5 prăjini în vatra satului³.

Comisia stabilise că pentru fiecare locuitor cu câte 2 boi, guvernul avea de dat proprietarului o despăgubire de 1.148 lei și 20 parale, iar pentru pâlmași, câte 816 lei, respectiv o sumă totală de 20.844 lei pentru prima categorie și 9.792 lei pentru cea de a doua⁴, adică un total de 30.636 lei. Nu se specificau, însă, și sumele anuale pe care aceștia le aveau de achitat pentru răscumpărarea și eliberarea de clăcășie⁵. Potrivit art. 33 din Legea rurală, cei 9 țărani neincluși în rândul clăcașilor aveau de achitat numai câte 1 galben pentru locul de casă și grădină.

La 16 iunie 1865, superarbitrul Enachi Burchi, în calitate de membru al Comitetului Permanent al județului Roman, s-a deplasat la această moșie în vederea delimitării locurilor cuvenite celor împrorietăriți. În procesul-

¹ Corneliu Istrati, *Condica vistieriei Moldovei din anul 1816*, Ed. Acad. RSR, Iași, 1979, p. 17-19; Arhivele Naționale Iași, fond *Vistieria Moldovei*, d. 229/1845, f. 73-74 și 91-92

² Arhivele Naționale Bacău, *fond cit.*, d. 1/1865, f. 132-133

³ *Ibidem*

⁴ Nichita Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 213

⁵ Arhivele Naționale Bacău, *fond cit.*, d. 1/1865, f. 155

verbal ce îl încheia cu acel prilej, el consemna că „*mergând la numita moșie în ființa primarului comunei și a locuitorilor, nu mai puțin și a plenipotentului ds. propieteriu, d.lui Vasile Iavanovi, am constatat locurile locuitorilor și anume: vatra satului despre amiazăzi, din hotarul Dămienestii, alături cu iazul și înpregiur, de la via proprietății, pe muchea dealului până în hotarul Pădurenilor și din multe, pe costișă, alături cu Pădurenii, până la hotarul Șcheia sau Buciumii. Așadar, d. inginer competent va delimita locurile locuitorilor clăcași în chipul arătat mai sus, (în) suma fâlcilor cuprinse în tabloul Comisiei de plasă*”¹. Copia autenticată a acestui proces-verbal a fost trimisă primarului de către prefectul județului, C. Teodor, la 27 iunie 1865, „*pentru a sta în atenția inginerului topograf*”².

Pe parcursul procedurilor de împrumutire s-au iscat și unele nemulțumiri, între care și aceea a preotului romano-catolic care, la 13 iulie 1865 se adresa subprefectului plășii Fundu, C. Rugină, cu reclamația că cele 8,5 fâlcii date bisericii, care inițial fuseseră delimitate alături de cele ale locuitorilor, conform art. 24 din lege, au fost duse pe alt amplasament de către proprietarul Grigore Hermeziu care „*au arat pământul acesta și au dat aiurea, depărtat de locuitori, unde nu este locul de folos fiindcă locul (este) stârpu și tufărișu*”³. De aceea, el ruga subprefectul să-l oblige pe proprietar ca în locul terenului arat și rămas în paragină să-i dea fânaț ca despăgubire.

Ca și în cazul împrumutirii locuitorilor din Dămienestii, nici pentru cei din Călugăreni, fondurile arhivistice nu ne lămuresc până la finalizarea acestui proces, iar cele păstrate sunt, de asemenea, în mare parte deteriorate⁴.

5. Contestarea și refuzarea împrumutirii locuitorilor de pe moșia Pădurenii

La catagrafia realizată în anii 1772-1774, în timpul administrației rusești a Moldovei, sub supravegherea generalului A.V. Rimski-Korsakov, moșia Pădurenii era în proprietatea jîtnicerului Manolachi Jora⁵, iar în Condica liuzilor, din anul 1803, apare ca proprietară, văduva acestuia, Anița Jora⁶, pentru ca în 1816, stăpân al moșiei să fie Neculai Jora, fiul celor de mai sus⁷. La 1864, proprietară era Elena, fiica lui Neculai Jora, căsătorită cu

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*, f. 151

³ *Ibidem*, f. 90

⁴ *Ibidem*, f. 132

⁵ *Moldova în epoca feudalismului*, Ed. Știința, Chișinău, 1975, vol. VII, partea a II-a, p. 272-273

⁶ Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, p. 281

⁷ Corneliu Istrate, *op. cit.*, p. 18

Neculai Delimarcu.

Dacă pe moșiile prezentate mai înainte lucrările de împrumut s-au desfășurat cu unele nereguli corectate ulterior, pe această din urmă moșie, acțiunea a cunoscut manifestări din cele mai dramatice, soldate cu anularea propunerilor inițiale de împrumut.

În deplasarea efectuată la 31 martie 1865 pe această moșie, Comisia de plasă, formată din delegatul proprietății, cel al clăcașilor și casierul de plasă (ca delegat al fîscului), constata următoarea situație: din cei 33 locuitori cu statut de clăcași la 14 august 1864, doar 14 erau cu 2 boi, iar 19 erau pâlmași. La aceste categorii se mai adăugau 19 locuitori ce nu făcuseră clacă, urmând a li se da numai loc de casă și grădină¹.

Prin procesul-verbal și tabelul nominal întocmit, comisia calculase un necesar de 120 fâlcii și 30 prăjini pentru a acoperi cele cuvenite la cei 52 locuitori din toate categoriile, după cum urmează: 56 fâlcii pentru cei 14 clăcași cu 2 boi; 47 fâlcii și 40 prăjini pentru cei 19 pâlmași; 5 fâlcii și 12,5 prăjini pentru locul de casă și grădină al primelor două categorii; 2 fâlcii și 77,5 prăjini ca loc de casă și grădină, celor 19 locuitori fără clacă și 8 fâlcii și 40 prăjini pentru un preot.

Despăgubirile fuseseră calculate în deplină concordanță cu legea: proprietarii Elena și Neculai Delimarcu urmau să fie despăgubiți de către Stat cu 31.583 lei, reprezentând câte 1.148 lei și 20 parale pentru fiecare din cei 14 împrumutați cu 4 fâlcii și câte 816 lei pentru cei 19 locuitori cu 2,5 fâlcii. „*Asăminea – se specifică în procesul-verbal – ds. proprietarii (Elena Delimarcu – n.n.) i se mai cuvini 19 galbeni de la locuitorii din câmpul b(oierului) carii n-au făcut clacă, indemnizație pentru lo(cul) de casă și grădină*”². Purtând semnăturile primarului satului Vasile Niță și ale celorlalți membri ai comisiei – Ioan Păncescu, Vasile Drăgan și Ioan Răuță, procesul-verbal a fost înaintat Comitetului Permanent județean.

Împrumutării cu câte 2 boi aveau de achitat guvernului câte 100 lei și 6 parale fiecare, adică 1.408 lei și 16 parale în total. Pâlmașii aveau de achitat 71 lei și 5 parale, adică 1.358 lei și 20 parale în total. De la toți locuitorii ce urmau a fi împrumutați pe această moșie, statul avea de încasat suma de 2.766 lei și 36 parale anual³.

La 26 iulie 1865, Comitetul Permanent al județului Roman analiza cererea altor 10 locuitori din Pădureni, de a li se da loc de casă și grădină, întrucât fuseseră respinși de comisia locală⁴. În răspunsul dat de prefectul Teodor la 29 iulie 1865, i se cerea primarului de Pădureni să informeze solicitanții că, pe temeiul art. IV și V din Legea rurală, aceștia neavând casă

¹ Arhivele Naționale Bacău, *fond cit.*, d. 1/1865, f. 136

² *Ibidem*, f. 136, 137

³ *Ibidem*, f. 138

⁴ *Ibidem*, f. 178

pe moșie și „*locuind împreună cu alții*”, li s-a respins cererea, rămânându-le numai dreptul de a se adresa Consiliului de Stat pentru a cere pământ pe moșiile statului.

Nemulțumită de cele stabilite de Comitetul Permanent județean, privind împrăștierea locuitorilor de pe moșia sa, Elena Delimarcu introduce recurs la Consiliul de Stat¹, fapt pentru care înalta instanță, în ședința publică din 21 ianuarie 1866, analizează obiecțiunile recurente, care contesta hotărârile anterioare, ce nu ținuseră seamă de următoarele aspecte: în primul rând, că locuitorii de pe moșia sa nu fuseseră pontasi, ci erau aduși „*cu osebită învoeală*”, care potrivit art. V din lege au dreptul numai la loc de casă și grădină, fără a cere proprietarului pământ de hrană; în al doilea rând, că i se face o mare nedreptate prin aceea că alți 19 indivizi, în frunte cu Vasile Șorici, au fost incluși de Comitetul Permanent în rândul pontasilor, deși aceștia sunt slugile sale cu simbrerie, așa cum îi și găsisese Comisia de plasă, categorie care, potrivit legii era exclusă de la orice drepturi de împrăștiere.

În puterea art. 30 din Legea rurală, Consiliul de Sat, prin hotărâre definitivă, pusă sub semnătura vicepreședintelui I.G. Florescu, a respins recursul ca fiind nefondat, găsind că atât prima categorie, cât și cea de-a doua care, deși făcea și slugărie, lucra și pământul, conform învoielii, sunt în drept a fi împrăștiți, urmând a se comunica și Ministerului de Interne, spre îndeplinire, în virtutea art. 54².

Pentru a se da curs instrucțiunilor din circulara ministerială din 5 septembrie 1864, publicată în Monitorul Oficial Nr. 200, cu privire la delimitarea pământurilor, precum și în temeiul Hotărârii Consiliului de Stat prezentate mai sus, subprefectul plășii Fundu, C. Rugină, convoca pentru ziua de 7 martie 1866 pe primarii comunelor Dămieniști, Bătrânești și Poiana lui Iurașcu, care aveau hotar comun, ca să procedeze la delimitarea locurilor, în pofida refuzului Elenei Delimarcu de a se conforma Hotărârii Consiliului de Stat³.

Tentative de a obține ce nu li se cuvenea, vor mai exista și din partea altor locuitori. Un exemplu tipic îl constituie suplica prin care locuitorul Melinte Negoescu se adresa prefectului de Roman, arătând că „*el fiind ficior* (slugă – n.n.) *al d(u)misale Delimarcu*” (și, deci, scutit de la prestarea boierescului), acum se vedea propus a i se da numai loc de casă și grădină, nu și loc de hrană. În urma respectivei solicitări, subprefectul plășii, C. Rugină, îi va solicita primarului, la 5 martie 1866 „*să regulezi punirea la cal a jăluitorului în dreptul ci l-ar posăda*”⁴.

¹ *Ibidem*, f. 50

² *Ibidem*, f. 500

³ *Ibidem*, f. 60

⁴ *Ibidem*, f. 63

Profund nemulțumit de mersul lucrurilor, încurajate și de hotărârea Consiliului de Stat, Neculai Delimarcu se adresa, la 21 martie 1866, prefectului județului Roman, cu un lung și detaliat memoriu, subliniind că: *„Locuitorii aflători pe moșia Pădurenii, proprietate a soției mele, macar deși nici odinioară n-au fost pe această moșie ponași, ca unii ce de la venirea lor, totdeauna au stat în marginea unor speciale învoeli, după care nici sunt în dreptate a pretinde pe această moșie împroprietărirea, însă Comitetul Permanent au hotărât a fi împroprietăriți, dar numai pe pământul prevăzut prin învoeala ce au avut cu proprietatea.*

După apelul soției mele, actul acestor lucrări s-au luat în Consiliul Statului. Consiliul, numai în majoritate (căci minoritatea au fostu în dreptatea soției mele) au afirmat hotărârea Comitetului Permanent, împărțind așa închierii”. În continuare arată că soția sa, „în puterea art. 34, litera A, din Procedura Consiliului Statului au făcut opoziție, cu care au dovedit fapte de erori, și după care, acta s-au oprit acolo, pentru o din nou deliberare (...).

Acum, fiind eu la moșia Pădurenii, m-am informat că locuitorii în lipsa me, s-au apucat a măsura în mijlocul lanurilor proprietății sub cuvânt ca acolo ei să ei pământ, arătând cătră vătavul meu felurite sumeții”.

În final, ruga prefectul să se aibă în vedere măsurătorile făcute în anii din urmă de către geometrul Vucinic (în anul 1847 – n.n.), pe baza cărora să se delimiteze „pământul ci l-au posedat și încă și astăzi îl posedă locuitorii, în o întindere mult mai mare decât cuprindea învoeala ce au avut-o cu proprietatea, căci ei din an în an s-au întins în locurile în care am avut pădurea ce s-au tăet.

Apoi, îmi pare ca rezonul cere ca locuitorii să rămână cum au fost în anul trecut, în locurile ce le posedă, până când se va primi de la Consiliul Statului acta și hotărârea ci va da asupra opoziției soției mele, ear până atunci, vă rog să binevoiti a ordona de a nu încălca locuitorii, în sivolnie, locurile proprietății”¹.

Pe baza cercetării făcute de către prim-judecătorul Pușcașu, la 15 aprilie 1866, asupra acestei jalbe, subprefectul plășii Fundu dă ordin, după alte două zile, primarului comunei Dămienesti, să ducă la îndeplinire Ordinul Nr. 3.049 dat de prefect pentru soluționarea acestei probleme².

Vor urma alte și alte plângeri ale lui Neculai Delimarcu, adresate atât prefectului județului, cât și subprefectului plășii. În consecință, la 6 august 1866, subprefectul cere primarului Gh. Petrovici să-l informeze asupra aplicării ordinelor ce le-a primit în cazul Delimarcu. În raportul ce i-l va înainta la 22 august, primarul specifica, între altele, că *„Priimind supliciile domnului Nicolae Delimarcu, proprietarul moșii Pădurenii, recomandate de*

¹ Ibidem, f. 88-89

² Ibidem, f. 88

domnul subprefect (...), prin cari se plângi că membrul aceştii primării, Iosip Vieriu, ar dispoza de locurile proprietăţii cu darea lor şi la osebite feţi (...), păşind acol(o) am constatat că acest membru, afară de pământul de 2.600 prăjini (32,5 fălci – n.n.) văzut de Ordinul subpref. Nr. 893 ce s-au dat locuitorilor spre întregire, nu au mai făcut altă dispoziţie în pământul proprietăţii, dicât ar fi vândut unui Melinti Negoescu nişti fânaş ce zice că ar fi fost în timp al lui ca clăcaş şi acum exclus – şi care l-am şi mărginit (oprit – n.n.) în viitor de la aşa urmări – anonţându-si totodată că locuitorii stau în iatacuri şi în pământurile ci le-au posedat conform ordinilor subpref.¹

Toate litigiile provocate de aplicarea Legii rurale pe moşia Pădureni, vor fi curmate de Decizia Curţii de Apel din Iaşi, pronunţată la 23 ianuarie 1867, prin care familia Delimarcu îşi încununa toate demersurile, locuitorii de pe moşie fiind excluşi de la împrumut, rezervându-li-se numai câte 12,5 prăjini ca loc de casă şi grădină, dar şi dreptul de a solicita pământ pe moşiile statului. Verdictul reprezenta un caz singular în comună, dar nu şi în ţară. Aşa cum se evidenţiază în citata lucrare semnată de N. Adăniloae şi D. Berindei, la insistenţele moşierilor au avut loc excluderi masive de la împrumut, cele mai multe semnalându-se în Moldova. Autorii susţin acest aspect şi cu exemplele din trei sate ale judeţului Roman, respectiv Muncelu de Sus, Nisiporeşti şi Pădureni de care ne ocupăm².

Având la mână Decizia Curţii de Apel, Neculai Delimarcu se adresa la sfârşitul lunii martie 1867, Prefecturii judeţului Roman, cu o petiţie prin care se plânga că locuitorii din Pădureni, în puterea lor, au început a ara ogoarele, deşi prin Decizia Curţii de Apel erau mărginiţi numai la cele 12½ prăjini ca loc de casă şi grădină, sau urmând a se strămuta pe moşiile statului. Ca urmare, primarul comunei va primi atenţionări repetate, precum cele din 27 martie³ şi din 6 mai 1867, la aceasta din urmă exprimarea subprefectului fiind şi mai precisă, anume de a nu se îngădui locuitorilor să păşuneze vitele pe proprietatea lui Neculai Delimarcu, iar cine va încălca Decizia Curţii de Apel, va fi tras la răspundere, chiar şi primarul, dacă nu va face ordine în comună⁴.

Cu asemenea accente vor veni şi cele două somaţii consecutive, din zilele de 9 şi 25 ianuarie 1868, prin care Alexandru T. Botian, portărelul Curţii de Apel din Iaşi, atenţiona locuitorii să părăsească pământurile ocupate samavolnic pe această moşie. „În virtutea Deciziei Curţii de Apel din Iaşi – se consemna în prima somaţie – pronunţată la 23 ianuarie 1867, trecută în jurnal la Nr. 1, investită cu formulă executorie (...) după cererea d. lui Neculai Delimarcu, procuratoarele consortei sale Elena, născută Jora,

¹ *Ibidem*, f. 99-100

² Nichita Adăniloae, Dan Berindei, *op. cit.*, p. 282

³ Arhivele Naţionale Bacău, *fond cit.*, f. 41

⁴ *Ibidem*, f. 42

de profesie proprietară, domiciliat în urbea Iașii.

Subsemnatul Alesandru T. Botian, portărelul Curției D'Apel din Iași, în numele legii somez pe locuitorii moșiei Pădureni, plasa Fundu, Distr(ictul) Roman, de a preda în posesiunea D.nei Elena Delemarcu, pământurile stăpânite de ei sub cuvânt că ar fi fost clăcași și a să mărgini numai în locurile de casă și grădină, rămânându-le facultatea de a primi pământ pe moșiile statului, precum se arată în zisa Deciziune, cunoscând că dacă până în termen de opt zile de la darea acestei somațiuni nu vor fi următori, să va proceda la predarea silită conf. Art. 597 pr(oces) civ(il)”¹.

În cea de a doua somație, portărelul este și mai tranșant, arătând că somează „pe locuitorii Nițiă Mancașiu, Sava a Judelui, Grigori Tufă, Ion Ferariu, Ion Răuțiă, Ghiorghi Răuțiă, Ghiorghi Șiorică, Simion Grosu, Vasile și To(a)der Chiper, Constandin Paladi, Alesandru Vasilachi, Constandin Rusu, Toader Pădurariu, Vasile Șiorică, Lupu Răuțiă, Ghiorghi Lazăr, Vasile Vasilachi, Toader Pospai, Ioan Sitor, Nițiă Gingă, Iordachi Matei, de a preda în posesiunea d.nei Elena Delemarcu, casele situate afară de vatra satului rămasă pe proprietatea numitei doamnă după stâlpire vetrei de cătră d. inginer, precum să arată în zisa Deciziune, cunoscând că dacă până în termen de opt zile libere de la darea acestei somațiuni nu vor fi următori, se va proceda la predarea silită (...)”².

În ziua următoare, portărelul s-a și înființat pe respectiva moșie pentru a pregăti măsurile de executare silită în cazul nerespectării somațiilor. În procesul-verbal pe care l-a încheiat la 26 ianuarie 1868, el arăta că în urma somației din 9 ianuarie, locuitorii „nu au fost următori a preda în posesiune d.nei Elena Delemarcu, născută Jora, pământurile însușite de ei ca clăcași”, fapt pentru care s-a deplasat aici pentru a reda proprietarei „locul din marginea vetrei satului până în hotar, tot dealul, deasupra pădurei și dumbrava.

Somând și verbal pe numiții locuitori de a preda to(a)te acele locuri și a să mărgini numai înlăuntru vetrei satului care este stâlpită cu pietre în urma lucrării d.lui inginer Cihotchi, autorizat de guvern, zișii locuitori nu s-au împotrivit și au consimțit a să face orice lucrare. În consecință, asistat și de d. supleant al subprefecturii, am trădat în proprietatea d.nei Elena Delemarcu to(a)te locurile ce până astăzi să stăpâneau de locuitori și am mărginit pe aceștia în locurile de casă și grădină (...), adică dinlăuntru vetrei satului (...) obligându-se prin aceasta pe locuitori să-și îngrească vatra satului cu gard de nuele.”³ Documentul poartă semnătura portărelului, a proprietarilor Elena și Neculai Delimarcu, precum și a noului primar al comunei Dămieniști, Ion Cornescu.

¹ Ibidem, f. 26

² Ibidem, f. 27

³ Ibidem, f. 25

Între cei somați să părăsească locuințele dispuse în câmpul proprietarei, pentru a se reazeza în vatra satului, 7 locuitori aveau câte 2 boi, 5 erau pălmași, iar 10 erau fără statut de pontășii. Va mai trece încă un an și jumătate până ce lucrurile se vor sedimenta și până ce locuitorii vor alege calea pe care să o urmeze. Rezolvarea situației a fost grăbită și de aflarea știrii că subprefectul plășii Fundu, C. Aramă (care îl succedase pe C. Rugină) solicitase primarului comunei Dămieniști, la 29 iulie 1869, să îi trimită în timp de 12 ore, tabelul cu locuitorii din Pădureni care solicitaseră a li se da pământ pe moșiile statului „*lămurindu însă, câți sunt cu boi și câți palmași și pe ce moșii voescu a se strămuta*”¹. Urgența întocmirii situației avea la bază ordinul Comitetului Permanent județean.

În fondurile arhivistice se păstrează un tabel din 2 august 1869, în care sunt nominalizați 62 de locuitori din Pădureni – 26 cu câte 2 boi și 36 pălmași – cărora Ministerul de Interne le aprobase împrumutarea pe moșia statului de la Ruși, aflată în vecinătatea estică a localității².

Dacă ar fi să ne conducem după aceste date, ar însemna că toți locuitorii din Pădureni solicitaseră strămutarea, întrucât această cifră corespunde situațiilor inițiale privitoare la împrumutarea, în care apar 14 clăcași cu 2 boi (al căror număr crescuse între timp), 19 pălmași și 19 fără clacă, în total 52 locuitori, la care se mai adăugaseră ulterior alți 10 locuitori, tot fără clacă.

6. Împrumutarea unor locuitori pe moșiile statului de la Ruși și Călinești

În baza modelului stabilit de Ministerul de Interne, prin Circulara Nr. 14.059 din 13 septembrie 1869, se solicita primăriilor tabelele cu numărul locuitorilor îndreptățiți, numele moșiilor pentru care au optat și numărul pogoanelor cu care doreau a fi împrumutați pe domeniile statului³.

Situația cerută nu mai privea numai pe locuitorii unui sat oarecare precum Pădureni, ci pe toți solicitanții de la nivelul fiecărei comune. În consecință, la 21 octombrie 1869, Primăria comunei Dămieniști „*cu unitele*” înaintează un tabel cu 103 locuitori (în care primii 62 erau din Pădureni) care solicitau strămutarea, având următoarele opțiuni: 63 pe moșia Ruși (care aparținuse Episcopiei Roman) și 40 pe moșia Călinești (fostă a Mănăstirii Bistrița)⁴. Dintre aceștia, 17 locuitori solicitau împrumutarea cu câte 12 pogoane (6 ha), adică cu suprafața maximă permisă de art. 39 din Cap. IV al Legii rurale, 17 cu câte 9 pogoane, 22 cu câte 8 pogoane și 47 cu câte 6 pogoane. Se totaliza astfel o suprafață solicitată de 815 pogoane, adică de 407,5 ha.

¹ *Ibidem*, f. 3

² *Ibidem*, f. 45

³ *Ibidem*, f. 9

⁴ *Ibidem*, f. 18, 19, 20

Optanții pentru moșia Ruși se categoriseau astfel: 11 solicitau câte 12 pogoane, 17 câte 9 pogoane, 1 solicita 8 pogoane, iar 34 solicitau câte 6 pogoane. Așadar, cei 62 de viitori strămutați pe această moșie solicitau o suprafață de 497 pogoane, respectiv 248,5 ha.

Optanții pentru moșia Călinești se categoriseau astfel: 6 locuitori solicitau câte 12 pogoane, 21 câte 8 pogoane și 13 câte 6 pogoane. Se poate deduce că cei ce solicitau câte 12 pogoane erau din categoria celor cu 2 boi, 21 erau dintre foștii pălmași, iar 13 din cei fără clacă. De pe această moșie se solicitase în total o suprafață de 318 pogoane (159 ha). Dintre toți solicitanții, pe lângă cei 62 din Pădureni, 35 erau din Dămienesti, iar 6 din Călugăreni¹. (vezi anexa 4)

Față de această situație, la 5 noiembrie 1869, primarul comunei, Ion Cornescu, înaintează subprefectului plășii un alt tabel, în care apar 107 solicitanți pentru strămutare, din care 64 pe moșia Ruși și 43 pe moșia Călinești².

Parcurgând dramatica desfășurare a procesului de împrăștiere pe moșia Pădureni, ne punem fireasca întrebare: câți locuitori vor mai fi rămas în satul respectiv după strămutare?! Pentru elucidarea problemei ne ajută, întrucâtva, informațiile anterioare.

La recensămintele din anii 1772-1774, pe moșia Pădureni a jîtnicerului Manolachi Jora, bunicul Elenei Delimarcu, locuiau 28 de familii din care 14 erau birnice, iar 14 erau rufeturi (scutite de bir), fiind familii de țigani³, așezați în iatacuri sau bordeie, prin învoieli de lucru pe moșie. Condica liuzilor din 1803 prezintă 31 de familii pe „*Moșia Aniței Joroe*”⁴, văduva lui Manolache Jora, din care numai 4 erau scutite de bir, ceea ce arată, pe de o parte, sedentarizarea acelor țigani, iar pe de alta, înăsprirea poverilor puse pe locuitori. În fine, în anul 1816, un număr de 21 locuitori erau birnici, iar 6 scutiți⁵.

Această dinamică a locuitorilor de aici, oarecum constantă până în 1816, a cunoscut ulterior o creștere mai mult decât dublă a celor așezați pe moșie, nu atât prin sporul natural, cât mai ales prin noii aduși prin învoieli speciale, acordându-li-se în folosință un mic lot spre a-și face și o cocioabă aiurea pe moșie și nu în vatra satului, în schimbul efectuării tuturor obligațiilor specifice epocii.

O asemenea situație i-a și permis familiei Jora să se folosească și să câștige, în beneficiul său, prin tot ceea ce Legea rurală prevedea în cazuri de asemenea natură. Pe de altă parte, pentru soluționarea nevoii de pământ a

¹ *Ibidem*

² *Ibidem*, f. 10

³ *Moldova în epoca feudalismului*, p. 273-274

⁴ Th. Codrescu, *Uricariul*, op. cit., p. 281

⁵ Corneliu Istarte, op. cit., p. 18

celor înscriși în categoriile neîndreptățite la împrăștiere în moșiile pe care se găseau, Legea rurală (ca și cele ce au completat-o) a lăsat deschisă varianta strămutării pe moșiile statului, inclusiv a locuitorilor de pe „moșiile înguste”, a spornicilor și însurăteilor.

Totodată, ispita strămutării a cuprins și alte categorii de foști clăcași, după cum s-a văzut și în cele de mai sus, cu toate că li se oferise pământ, în limitele prevăzute de lege, pe moșiile din care proveneau. Pe moșiile statului aveau de achitat, în 15 ani, numai câte 1 galben pe pogon, fără dobândă, cu interdicția de a înstrăina pământul timp de 30 de ani, cu excepția cazurilor în care aceasta s-ar fi efectuat între proprii săteni¹. O altă obligație era aceea ca strămutarea să fie efectivă în noua așezare satească.

Așadar, câți locuitori vor mai fi rămas în satul Pădureni?! Presupunem că între 10 și 14 familii, întrucât în lista strămutaților apar și unii sosiți la dată recentă pe moșia respectivă. Pentru aceasta pledează și faptul că în Pădurenii zilelor noastre mai există familii ce poartă patronimele înaintașilor lor, de pe amintitele tabele, precum Șorici, Feraru, Pospai, Potop sau Posteuca. Iar dintre patronimele foștilor strămutați, unele se găsesc în satele vecine, precum Țampău, în satul Poienile de Jos, de pe fosta moșie Ruși, dar și în satul Buciumi, din comuna Valea Ursului, unde aflăm numele Judele, ce descinde din acel „*Sava a Judelui*” ce se găsea în Pădureni la recensămintele din anii 1772-1774. Prin anii '40/'50 ai secolului XX, un foarte bine cunoscut șef de taraf din satul Buciumi, mult solicitat la petrecerile din satele învecinate, era lăutarul și marele maestru al viorii, Constantin Judele.

*

La aproape un secol și jumătate de la adoptarea Legii rurale, încercând a face o paralelă între urmările acesteia și ale reformelor agrare ulterioare (1921, 1945, 1991), respectând și nuanțele de rigoare, toate s-au vrut a avea un numitor comun: rezolvarea unei acute probleme sociale de emancipare a țăranimii, cea mai numeroasă categorie a populației în toate timpurile.

Întrebarea firească ce se impune este dacă aceste reforme, radicale prin efectul lor, vor fi adus și rezolvarea trainică și de lungă perspectivă a tuturor problemelor economico-sociale, în concordanță cu exigențele dezvoltării din fiecare etapă. Decelându-le, observăm că aplicarea Legii rurale, completată cu reglementările privind vânzarea pământurilor din domeniile statului și de împrăștiere a însurăteilor, s-a întins până aproape de sfârșitul secolului al XIX-lea; legea din 1921, elaborată în primul rând pentru împrăștierea familiilor luptătorilor din Războiul de Întregire a Neamului, a urmărit tot satisfacerea nevoii de pământ, acutizată și de creșterea demografică; legea din 1945, având ca obiectiv direct și de

¹ N. Adăniloae, D. Berindei, *op. cit.*, p. 214

perspectivă desființarea boierimii ca clasă socială, ascundea în sine pașii următori de trecere la colectivizarea agriculturii; Legea 18/1991 și cele complementare de „*resitutio in integrum*” și-au propus o reparație morală a celor deposezați de bunurile imobile în urma colectivizării agriculturii și a feluritelor naționalizări.

La toate acestea, un singur lucru nu s-a avut însă în vedere: efectul aplicării lor pe termen mediu și lung. Așadar, reluând ideea emisă la începutul acestui material privind învățămintele, similitudinile și deosebirile desprinse din aceste reforme, putem concluziona că toate au avut ca obiectiv, pe termen scurt, satisfacerea unor nevoi sociale. Pe termen mediu și lung, însă, efectele acestora se reflectă doar ca niște paliative, nefiind susținute de un complex de alte măsuri, care deși uneori au fost elaborate, au rămas în cea mai mare parte neadoptate. În această idee amintim înființarea băncilor populare și încercările de aplicare a cooperăției agricole în perioada interbelică.

Dacă în plan social aceste împrumutări apar ca încercări de rezolvare a unor cerințe imperative ale timpului respectiv, în plan economic s-a resimțit, de fiecare dată, un accentuat efect negativ. Știrbirea până la eliminare a marilor exploatații agricole a atras după sine scăderea drastică a producțiilor agricole, cu consecințe evidente și după anul 1991, când cea mai mare parte a teritoriului agricol al țării s-a împărțit în parceluțe date la 6 milioane de mici proprietari care, din lipsă de mijloace financiare și tehnice, au lăsat în foarte multe cazuri pământul în paragină.

Deși astăzi termenul de *țaran* a devenit caduc, fiind în mod necesar înlocuit cu cel de fermier, totuși ne apar încă de mare actualitate acele atenționări și recomandări ale unor mari specialiști din perioada interbelică, precum Gh. Ionescu-Șișești, Virgil Madgearu și mulți alții, privind organizarea asociațiilor cooperatiste și a exploatațiilor agricole pe sole mari. Încă de la împrumutarea din 1921, ministrul Agriculturii și Domeniilor, C. Garoflid atrăgea atenția ca sătenii să se „*asocieze liber în tovărășii agricole, capabile să dea agriculturii țărănești maximul de intensitate și de rentabilitate. Numai sătenilor organizați în felul acesta le vom putea veni în ajutor cu mărfuri, credite, mașini, reproducători etc. (...)*”¹, iar în expunerea de motive la Legea privitoare la îmbunătățirea agriculturii, din 1931, Gh. Ionescu-Șișești argumenta că pe parcele mici „*tehnica agricolă modernă nu îngăduie reducerea cheltuielilor de producție, sporirea cantității, îmbunătățirea calității și uniformizarea produselor, decât dacă producția este organizată pe complexe mai mari, care să formeze un tot economic*”².

Cerințele de regândire a întregii activități din agricultură sunt

¹ Arhivele Naționale Bacău, *fond cit.*, d. 1/1919, f. 556

² Ministerul Agriculturii și Domeniilor, *Monitorul Oficial*, București, Imprimeria Centrală, 1931, p. 4-5

imperative de mare actualitate, întrucât integrarea în Uniunea Europeană presupune în primul rând competiție, iar aceasta nu se poate îndeplini fără un înalt grad de productivitate și de rentabilitate.

SUMMARY

Having as support the documents from the Public Record Office and especially those from the municipal town Bacău, as well as other tractates, this material presents the way in which the Rural Law from 1864 was brought into operation in the following villages: Drăgești, Brad, Dămieniști, Călugăreni and Pădureni, situated on the Siret river.

There are emphasized those aspects which caused displeasure either to those who were put in possession of land, or to some of the landowners who questioned the distribution of land to some social classes, who had the right, according to the Law, to get land only on the State Domains, as it happened especially on Pădureni estate which belonged to Elena Jora-Delimarcu.

In the end, there are pointed out some conclusions regarding the teachings, the similitudes and the differences between the agrarian reforms which have been applied in the last century and half, emphasizing the fact that they have intended to accomplish only a temporary satisfaction of some social needs to the detriment of the economical ones, the agricultural production being slightly diminished due to the fact that land was divided into narrow lots and because the financial and technical resources were not used efficiently.

DEMERSURI PENTRU ÎNFIINȚAREA PRIMEI GRĂDINIȚE DE COPII ÎNTREȚINUTĂ DE STAT ÎN ORAȘUL BACĂU

Elena UNGUREANU

La începutul primului deceniu al secolului XX, Bacăul căpătase alte dimensiuni, cu noi și moderne imagini urbanistice datorate investițiilor edilitar-gospodărești și edificiilor social-culturale. Bugetul învățământului băcăuan pentru urbea noastră era alocat în cea mai mare parte doar pentru plata întreținerii școlilor și a reparațiilor de care aveau nevoie atât cele șase școli primare (3 de fete și 3 de băieți), cât și Liceul *Ferdinand* (înființat în 1897 prin transformarea gimnaziului), Școala Profesională de Fete (aprobată în 1893, prin transformarea Externatului de Fete) și Școala Practică de Meserii de la Atelierele Bistrița (înființată la 1 oct. 1899)¹.

Cei care se ocupau atunci de destinele școlii, confruntându-se cu mari greutăți materiale și financiare, au amânat decizia de înființare a unei grădinițe de copii (numită atunci grădină de copii sau școală de copii mici) în orașul reședință de județ, situație întâlnită și în alte părți ale țării.

În 1905, MIPC, „având intențiunea să înființeze grădini de copii în unele județe ale țării cu populație eteroglotă”, expediază o circulară în data de 3 august și Revizoratului Școlar Bacău – unul din cele 10 județe nominalizate, cu rugămintea să i se trimită de urgență „unele informații și date statistice și să se pronunțe asupra oportunității înființării unor astfel de grădini de copii, făcând totodată observațiuni și dând lămuririle ce le [veți mai] crede de cuviință în această chestiune”². Efectul a fost redus în județul Bacău, din cauza bugetelor sărace ale comunelor. Pe lângă cele 7 existente, care funcționau de la începutul anului școlar 1904-1905, respectiv în localitățile Cleja, Faraoani, Valea Mare – Faraoani, Gioseni, Grozești (azi, Oituz), Luizi-Călugăra și Valea Seacă (azi, în com. N. Bălcescu), sau mai înființat doar o grădină de copii în 1905 și de abia în 1908, încă cinci, toate în localități rurale³.

Propunerea de a se înființa în anul 1905 și în orașul Bacău o grădină de copii întreținută de stat ne este dovedită de o cerere a normalistei Aglaia Șendrea din Nicorești, jud. Tecuci. Ca absolventă a Școlii Normale de Învățătoare Iași, promoția 1905, cu media 9,25, ea ruga pe ministrul instrucțiunii, la data de 20 oct. 1905, a i se „încredința locul de dirigintă a grădinii de copii din orașul Bacău”. În rezoluția acestei cereri se consemna,

¹ Dumitru Zaharia, Vilică Munteanu și Eugenia-Mărioara Mihalcea, *Îndrumător în Arhivele Statului. Județul Bacău*, vol. II, București, 1989, p. 74-97

² Arhivele Naționale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 297/1905, f. 38-39

³ Rodica Șovar și Florica Bălașa, *Un secol de existență legiferată a învățământului preșcolar din România*, Editura Scorpion 7, București, 1996, p. 30

fără altă precizare, că Ministerul o „numește pe ziua de 1 XI 1905, conducătoare a grădinii de copii din Grozești (azi, Oituz), jud. Bacău, grădină nou înființată”¹.

Înființarea unei grădini de copii și menținerea în stare de funcționare în Bacăul de atunci constituie o interesantă pagină de istorie a învățământului preșcolar, uneori cu accente chiar dramatice pentru soarta celor care s-au încumetat să-și îngemăneze numele său cu cel al primei grădini de copii întreținută din fondul statului.

Inițiativa de a transforma visul în realitate a aparținut revizorului școlar Toma C. Tăbuș. În data de 16 feb. 1909, el a înaintat MIPC un raport prin care solicita aprobare pentru înființarea unei grădini de copii în orașul Bacău, menționând că „Primăria se obligă la toate cheltuielile”². Acest argument avea la bază doar un aviz „de principiu” al primarului, fără să fi fost prevăzute fonduri la buget în acest scop și fără decizia consiliului comunal. MIPC, prin Ordinul Nr. 53.568/24 august 1909, decide înființarea unei grădini de copii în orașul Bacău cu începere de la 1 oct. 1909, precizând că „toate cheltuielile sunt pe seama comunei, statul neavând nici o obligațiune”³. Totodată, printr-o altă adresă face cunoscut că „d-na Vasilina Stravolca este numită conducătoare a grădinii de copii din Bacău, întreținută din fondul aceleiași comune, începând cu data de 1 X 1909”. Ultima precizare credem noi că va fi înspăimântat pe consilierii comunali. Din acest moment, Primăria și Revizoratul Școlar, printr-o serie de rapoarte și adrese se apărau de „vina” ce o purtau pentru înființarea grădinii de copii din Bacău. În acest context, revizorul școlar este acuzat că s-a grăbit să trimită raportul la minister, fără ca să se discute în ședință cu membrii consiliului comunal și fără să se aprobe fondurile necesare pentru cheltuielile ce se impun. Ministerul, informat asupra acestei situații, în data de 22 oct. 1909 a hotărât că „se va amâna pentru anul viitor înființarea grădinii de copii” și a dispus ca „să se facă un raport amănunțit asupra gestiunii d-lui revizor școlar de Bacău”⁴. Acesta se va zbate zadarnic încă aproape un an și jumătate pentru a pune în aplicare decizia amintită. Încercând să găsească soluții pentru întreținerea grădinii de copii, plata cadrului didactic, a combustibilului și a altor cheltuieli, prin circa 25 de rapoarte și scrisori, revizorul școlar se adresează din nou Primăriei, Prefecturii, precum și MIPC. Dar rezultatul n-a fost pozitiv cu toate că fiecare, prin decizii favorabile, își arăta disponibilitatea de a contribui la soluționarea

¹ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 297/1905, f. 79

² *Ibidem*, dosar 483/1909, f. 20

³ Arhivele Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dosar 52/1909, f. 1

⁴ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 483/1909, f. 20

problemelor, dar nu a existat conlucrare. Astfel, în data de 16 februarie 1910, revizorul școlar Toma Tăbuș s-a adresat primăriei cu rugămintea pentru „a dispune ca cheltuielile de întreținere, chiria unui local (de 600-800 lei anual), măsuțe pentru lucru cum și scaune lungi făcute din lemn de brad (valoare 150-200 franci), combustibil, plata unui servitor să fie prevăzute în bugetul comunei cu începere de la 1 aprilie 1910”¹ (data începerii unui nou an bugetar, n.n.).

Căutându-se spațiul necesar pentru anul școlar următor, un consilier comunal a propus ca în „localul Orfelinatului care este înzestrat cu mobilierul necesar” să fie și grădina de copii și locuința directoarei, iar conducătoarea acelei grădini care este recomandată de minister să aibă ca îndatorire de a conduce și Orfelinatul copiilor săraci „...fără nici o plată din partea primăriei”. Chiar și în aceste condiții, Vasilina Stravolca, conducătoarea grădinii de copii din satul și comuna Gioseni din județul Bacău, a acceptat să îngrijească și de bunul mers al Orfelinatului copiilor săraci, cu condiția ca „să locuiască acolo cu familia sa, cei doi copii școlari”, precizând că leafa sa o va primi de la Ministerul Instrucțiunii. Orfelinatul funcționa în localul fostului Spital județean *Pavel și Ana Cristea* care se afla pe strada Bacău-Piatra, aproape de intersecția cu Bulevardul Carol I², la nord de actualul Colegiu Economic *I. Ghica*.

Prin adresa nr. 1.719/10 apr. 1910, Primăria Bacău a comunicat Revizoratului Școlar că de la 1 sept. 1910 comuna consimte „să se înființeze o grădină de copii pe lângă internatul din strada Bacău Piatra”, asigurând plata tuturor cheltuielilor, mai puțin salariul conducătoarei care revenea ca obligație ministerului, „din cauza marilor lucrări de edilitate ce sunt în curs de execuție”³.

Dar Ministerul Instrucțiunii a comunicat primăriei că nu mai dispune de fonduri „pentru plata salariului conducătoarei pentru anul respectiv”⁴. În consecință, ministerul îi aprobă conducătoarei Vasilina Stravolca transferul din județul Bacău în județul Ilfov, la Brănești, în apropiere de București, locul nașterii sale⁵.

În fața unei asemenea situații, Primăria a transmis ministerului că „se obligă a plăti până la 1 aprilie 1911 salariul conducătoarei acelei grădini cu 90 lei lunar” și a intervenit la Prefectura Bacău pentru a contribui și județul cu „lemnul trebuitor pentru iarna curentă”, informând, totodată, că a preluat toate cheltuielile pentru înființarea grădinii de copii, inclusiv plata

¹ Arhivele Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dosar 52/1909, f. 8

² *Ibidem*, dosar 15/1910, f. 46 și 33 v

³ Arhivele Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dosar 52/1909, f. 10

⁴ *Ibidem*, f. 11

⁵ Rodica Șovar, Florica Bălașa, *op. cit.*, p. 33

conducătoarei până la 1 aprilie 1911¹.

Informat de Primăria Bacău că s-au găsit soluții pentru toate problemele legate de înființarea grădinii de copii, Ministerul Instrucțiunii a confirmat în data de 4 ianuarie 1911 că o aprobă cu data de 1 ian. 1911 ca fiind întreținută de acea comună până la 1 aprilie 1911, dată la care va trece „pe seama statului”. Pe aceeași zi, ministerul o detașează la această grădină de copii pe d-ra Zoe Morțun, conducătoare titulară la Somușca-Cleja din jud. Bacău².

Comisia interimară a orașului Bacău, analizând această decizie, a hotărât să se comunice MIPC că „Primăria neavând fonduri și nici local propriu pentru înființarea grădinii de copii în acest oraș, nu poate suporta cheltuielile curente. Asupra numirii d-rei Zoe Morțun, comisiunea o găsește inoportună și în același timp nelegală. În consecință Toma Tăbuș a fost înlocuit din funcția de revizor școlar cu reputatul institutor Ioan Grigoriu prin Ordinul MIPC Nr. 2.527/1911, iar detașarea conducătoarei Zoe Morțun a fost anulată³.

Procedând mai protocolar și mai prudent, noul revizor școlar a reluat această problemă prin alte adrese către Primăria Bacău, dar tot fără succes, deoarece „comuna în anul 1911-1912 are de suportat alte cheltuieli”⁴ (începuse construcția Complexului de clădiri pentru Școala de Fete Nr. 1, pe strada Negel, (azi, str. Troțuș).

...Și astfel, copiii orașului Bacău mai aveau de așteptat încă ceva timp până când vor deschide ușa... „căsuței cu povești”. Și au așteptat până în anul 1914.

În cartea de aur a învățământului preșcolar băcăuan trebuie consemnat faptul că la 1 oct. 1914, în orașul Bacău, s-a deschis, conform Ordinului MIPC Nr. 16.751/1914, prima grădină de copii întreținută de stat⁵. Conducătoare a acesteia a fost numită, prin Ordinul MIPC Nr. 70.738/1914, Henrieta Mihăilescu, absolventă a Externatului de Fete din Focșani seria 1897, institutoare, cu o vechime de 17 ani în învățământ⁶. În primii ani de activitate a fost conducătoare a

Henrieta și Dimitrie Mihăilescu

¹ Arhivele Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dosar 52/1909, f. 13-14

² *Ibidem*, f. 17

³ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 560/1911 f. 67

⁴ Arhivele Naționale Bacău, fond Primăria Bacău, dosar 52/1909, f. 19-20

⁵ Arhivele Naționale București, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, dosar 327/1914, f. 42

⁶ *Ibidem*, dosar 226/1926, vol. II, f. 38

grădinii de copii din Hagilar, com. Caraciu, jud. Constanța¹, apoi a funcționat ca învățătoare, în postul II, la Școala Primară Cleja, jud. Bacău, împreună cu soțul său, Dimitrie Mihăilescu, învățător în postul I și director al școlii. Acesta, în anul 1914,² era revizor școlar clasa a II-a la Revizoratul Școlar Bacău.

Pentru găsirea spațiului potrivit și a mobilierului necesar – condiții obligatorii pentru înființarea acestei instituții – s-a implicat foarte mult proprietarul Mircea Costinescu, devenit ulterior (1914-1917) prefect al Bacăului. La intervenția lui, noua „sală de exercițiu” (de gimnastică – n.n.) din Complexul de clădiri al Școlii de Fete Nr. 1, construit între anii 1910-1912 în str. Negel (azi, str. Trotuș) nr. 6, a devenit local de grădiniță³. Această clădire modernă și elegantă era compusă din două săli de clasă spațioase și luminoase, care îndeplineau în totalitate cerințele igienico-sanitare și didactice pentru activitatea cu copiii mici.

Împlinirea visului băcăuanilor de a avea și ei o grădină de copii întreținută de stat a fost posibilă și datorită măsurilor întreprinse de Henrieta Mihăilescu. Aceasta, având o experiență didactică bogată și spirit de inițiativă, a depus un efort deosebit pentru a procura mobilierul necesar și pentru a amenaja cât mai plăcut localul, devenit atrăgător pentru copilași⁴.

De asemenea, H. Mihăilescu a făcut propunerea ca „prima grădină din orașul Bacău să poarte numele omului de știință Spiru C. Haret, sensibilizată fiind de dispariția prematură și neașteptată în decembrie 1912 a „omului școlii”, a „marelui ministru” – așa cum l-au numit contemporanii. Acesta, fiind la conducerea MCIP timp de aproape un deceniu, prin legi, decrete, programe și regulamente, a pus bazele „școlii naționale” în România, în care a dorit ca „să cuprindă pe toți copiii, întreaga populație a țării de la cea mai fragedă vârstă, redactând personal legea, regulamentul și programa pentru școlile de copii mici (deși S. Haret le-a dat o nouă denumire – școli de copii mici – totuși, în acea perioadă s-a folosit , în continuare, și denumirea de grădini de copii).

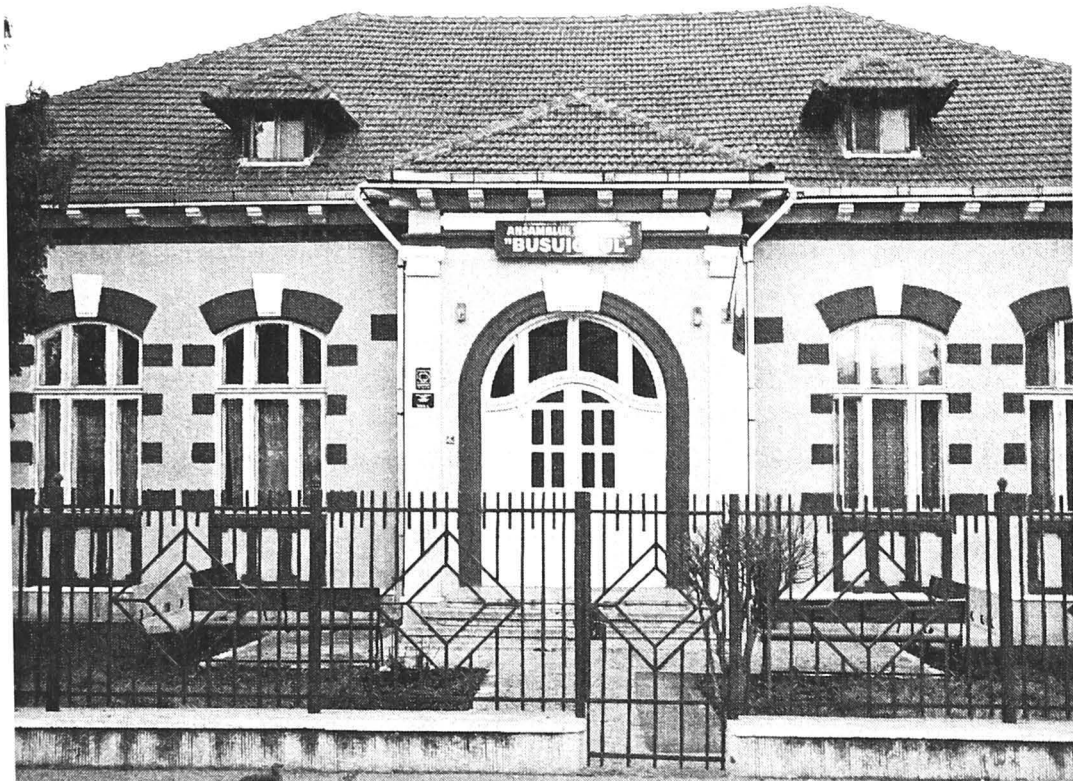
Activitatea cu copiii se realiza conform Programei pentru școlile de copii mici, aprobată în 1910 de ministrul S.C. Haret și corespunzător orientărilor date de noile curente pedagogice ce se manifestau în acea perioadă, cunoscute sub numele de „școala nouă” sau „educația nouă”, confirmând necesitatea și oportunitatea grădinii de copii ca o punte de trecere a copiilor din familie la școală.

¹ Rodica Șovar și Florica Bălașa, *op. cit.*, p. 31

² Arhivele Naționale Bacău, *fond Grădina de copii Mărgineni*, dosar 1/1911-1947, f. 10

³ Elena Ungureanu, *Scurt istoric al înființării primelor grădini de copii în municipiul Bacău* (IV), în revista Inițial, anul III, Nr. 3-4 (10-11), p. 59-60

⁴ *Ibidem*

Localul Școlii Primare de Fete Nr. 1 din orașul Bacău, str. Negel (actuală Trotuș) nr. 6, unde din anul 1914 până în anul 1916 a funcționat Grădinița de Copii „*Spiru C. Haret*”

SUMMARY

The material presents the attempts of setting up the first public kindergarten in Bacău, supported by the Government, which dates back to 1905, thanks to the interventions done by some teachers such as: Toma C. Tăbuș, Vasilina Stravolca, Henrietta Mihăilescu, etc.

The financial difficulties as well as other public utility priorities of the town hall could not allow the inauguration of the first public kindergarten until October 1914.

ARHIVISTICĂ

TRIADA PLANIFICARE-REALIZARE-RAPORTARE DIN PERSPECTIVA MANAGEMENTULUI ARHIVELOR

Adina FOFIRCĂ
Dr. Ioan LĂCĂTUȘU

Realizarea principalelor funcții și obiective de către direcțiile județene ale Arhivelor Naționale, respectiv a unei activități performante, într-o perioadă determinată de timp, depinde în mare măsură de *modul în care este concepută și implementată triada planificare-realizare-raportare*. Numeroasele provocări și priorități cu care se confruntă în prezent instituția Arhivelor Naționale, nivelul așteptărilor beneficiarilor prestațiilor arhivistice, coroborate cu necesitatea alinierii arhivisticii românești la legislația și practica arhivistică europeană, impun un nou mod de abordare a acestei dimensiuni a managementului arhivelor

PLANIFICAREA

Una dintre funcțiile importante ale managementului este și cea de planificare. În același timp, *planificarea este o etapă decisivă în procesul de elaborare a deciziilor*. Funcția de planificare are rolul de a previziona traiectoria pe care o are o instituție, pentru menținerea unui curs corespunzător al acțiunilor, atât în perioade de normalitate, cât și într-un context de relativă instabilitate și incertitudine. În funcție de orizontul de timp la care se raportează, planificarea poate fi, pe termen scurt, pe termen mediu, sau de perspectivă. Planificarea pe termen scurt se reflectă, de regulă, în planurile anuale de activitate, documente prin care sunt fixate obiectivele care trebuiesc atinse, cât și indicatorii ce trebuiesc realizați pe parcursul unui an¹.

În sistemul Arhivelor Naționale este implementat Managementul prin obiective (*management by objectives*)², ceea ce înseamnă că obiectivele sunt fixate de către eșaloanele superioare, pe baza propunerilor unităților din subordine și apoi transmise, spre concretizare și cuprindere în planurile de activitate ale structurilor aparținătoare.

De regulă, aceste priorități și obiective stabilite de conducerea Arhivelor Naționale, pentru a fi realizate într-un an de zile, sunt *fundamentate pe baza unor cerințe ce derivă din atribuțiile și obligațiile ce revin instituției Arhivelor Naționale* din: legislația arhivistică în vigoare, prevederile altor acte normative cu implicații asupra activității de arhivă, obiectivele specifice rezultate din programul de guvernare și din programele

¹ Ionel Secăreanu, *Management arhivistic-note de curs* –Facultatea de Arhivistică, 2006

² Ion Petrescu, Erno Domokos, *Management General*, București, Edit. Hyperion XXI, 1993, pp.183-184

de dezvoltare strategică a instituției pe termen lung, concluziile controalelor de fond și tematice ș.a.

În procesul de planificare, deosebit de important este modul de *incluere în planurile de activitate a fiecărei direcții teritoriale a priorităților și obiectivelor stabilite de conducerea Arhivelor Naționale*, adaptate la situația specifică existentă în fiecare direcție în parte. Aceasta, cu atât mai mult, cu cât, în prezent există diferențe foarte mari între cele 41 de direcții județene ale Arhivelor Naționale. În aceste condiții în elaborarea planurilor de activitate trebuie avute în vedere probleme precum: indicatorii care vizează cantitatea și calitatea de arhivă din depozitele proprii (vechime, stadiul prelucrării arhivistice, limbă în care sunt scrise documentele, stare de conservare), gradul de informatizare, resursele materiale și umane de care dispune fiecare direcție județeană în parte ș.a.

În planificarea acțiunilor de îndrumare, control și asistență de specialitate, trebuie avute în vedere aspecte referitoare la: mărimea județului, respectiv numărul unităților administrative, numărul și dinamica activității principalilor creatori și deținători de arhivă din județ, cunoașterea evoluției activității creatorilor și deținătorilor de arhivă „de-a lungul timpului” ș.a.

În legătură cu *raportul dintre obiectivele și prioritățile stabilite de către Arhivelor Naționale și cele specifice ale direcțiilor județene*, se pune întrebarea, dacă este oportun și eficient, să se realizeze, în fiecare an, o cotă parte din toate obiective stabilite la nivel central, sau să se acorde prioritate doar unor obiective primordiale, în funcție de situația concretă din fiecare direcție, care să se concretizeze în rezultate cu adevărat vizibile? Spre exemplu, se poate avea în vedere varianta ca unul – doi ani să fie consacrați selecționării documentelor din fondurile proprii, operațiuni cu implicații pozitive și asupra eliberării spațiului. Tot pe același principiu, de la eșaloanele superioare se poate propune ca în fiecare an să se efectueze cu prioritate numai una - două operațiuni arhivistice la nivelul fiecărei direcții județene (ex. inventariere, implementarea unor aplicații arhivistice, sau activități de îndrumare și control în anumite domenii de activitate).

O experiență interesantă a avut loc la DJAN Bacău, unde s-a trecut de la „verificarea gestionară și a stării de conservare, la verificarea sub toate aspectele arhivistice, a fiecărui fond, a fiecărui dosar în parte, plecând de la stabilirea corectă a apartenenței la un fond sau altul până la refacerea completă a inventarelor, întocmirea prefetelor acestora și, nu în ultimul rând la tehnoredactarea acestora. Este o muncă deosebit de migăloasă, care cere multă atenție și răbdare, dar și satisfacțiile sunt pe măsură: fonduri bine

organizate arhivistic, depozite sistematizate, inventare care să răspundă cerințelor cercetătorilor, dar și celor care lucrează la depozite”¹.

În stabilirea unor nivele rezonabile ale operațiunilor prevăzute în planurile de activitate, trebuie avute în vedere resursele umane ale fiecărei direcții, numărul și performanțele profesionale ale arhiviștilor și arhivarilor. Pentru eficientizarea muncii fiecărui lucrător, din punctul nostru de vedere, sunt absolut necesare consultarea și includerea propunerilor venite din partea angajaților în planurile de activitate, cu condiția ca acestea să se înscrie în prioritățile direcției și în politica generală a instituției.

O bună planificare a activităților de prelucrare arhivistică și gestionare performantă a fondurilor și colecțiilor arhivistice din depozitele Arhivelor Naționale, din perspectiva managementului arhivelor, *presupune o cunoaștere mult mai profundă a principalelor caracteristici cantitative și calitative ale acestora*². Este cunoscut faptul că numărul în sine al fondurilor deținute de către o direcție teritorială a Arhivelor Naționale, nu reprezintă un indicator relevant al patrimoniului arhivistic al direcției respective. Este foarte important să cunoaștem istoricul fondului și al instituției creatoare, dacă sunt fragmente de acel fond în administrarea altor direcții sau creatori, problema instituțiilor care pe parcursul anilor au suferit reorganizări³, sau și-au schimbat denumirea, iar în cazul fondurilor deschise și celor noi, situația documentelor aflate la creator.

În scopul cunoașterii temeinice a fondurilor și colecțiilor arhivistice din depozitele Arhivelor Naționale, propunem conceperea unui set de *indicatori „de stare”* a fondurilor și colecțiilor respective, cum ar fi: stadiul inventarierii, gruparea fondurilor și colecțiilor după mărimea lor, după starea de conservare a documentelor, după perioada istorică când au fost create documentele, după limba și paleografia documentelor, și a altui set de *indicatori de „folosire”*, cum ar fi: gruparea tematică a fondurilor și colecțiilor, evidențierea fondurilor închise și a celor deschise, gruparea fondurilor după frecvența consultării pentru rezolvarea solicitărilor în scopuri științifice și practice, în cazul fondurilor deschise, corelarea conținutului documentelor din fondurile deținute în depozitele unei direcții teritoriale, cu cele aflate în alte direcții, sau la instituțiile, ori societățile care au creat sau deținut documentele din fondurile respective ș.a. (Anexa nr. 1)

¹ Vilică Munteanu, Eugenia Mărioara Mihalcea *Opinii privind evidența fondurilor și colecțiilor din depozitele Arhivelor Naționale*, în „Revista Arhivelor”, nr. 1-2/2004, p. 168

² Sau altfel spus, prin extrapolarea teoriei prezentate de Bogdan Popovici referitoare la managementul documentelor digitale, trebuie exercitat un control *fizic și intelectual eficient*, în „Note de Curs-Draft Master IDD Arhivistică”, Facultatea de Istorie, Universitatea București, 2006

³ Mihai Arsene, *Evidența fondurilor și colecțiilor arhivistice. Unele erori și analiza lor*, în „Arhiva Românească”, nr. 1/1995, p. 20-31.

Analiza fondurilor și colecțiilor deținute de către direcțiile teritoriale ale Arhivelor Naționale, după indicatorii propuși, permite o mai corectă grupare a direcțiilor județene, în funcție de cantitatea, calitatea și valoarea documentelor deținute, și elaborarea pe această bază a priorităților strategice și a celor pe termen mediu și scurt la nivelul sistemului Arhivelor Naționale, dimensionarea resurselor umane, elaborarea planurilor de perfecționare profesională, a acțiunilor pe linia restaurării documentelor, a microfilmării de asigurare și digitalizării acestora și nu în ultimul rând de valorificare științifică a informațiilor.

La nivelul direcțiilor județene, pe baza rezultatelor unei asemenea analize, pot fi elaborate planurile anuale de activitate, prin includerea unor obiective realiste, stabilite în funcție de caracteristicile principale ale indicatorilor “de stare” și a celor “de folosire” a fondurilor și colecțiilor deținute, în concordanță cu resursele materiale, financiare și umane existente, în fiecare caz în parte. Se elimină astfel, cazurile de subiectivism, formalism și improvizație întâlnite uneori în practica arhivistică, și se asigură o fundamentare riguroasă, prin cuprinderea în planurile de activitate a operațiunilor arhivistice asupra fondurilor și colecțiilor deținute, în concordanță cu situația reală existentă în depozite, corelată cu frecvența solicitării fondurilor și colecțiilor în activitatea științifică și practică.

Pentru exemplificare vom face o astfel de analiză, asupra fondurilor și colecțiilor deținute de către Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale (Anexa nr. 2)

Referitor la *gruparea fondurilor după mărime*, se observă faptul că o treime din fondurile deținute de DJAN Covasna (181) sunt de până la 12 cm, respectiv o cutie, iar altă treime (188 de fonduri), au dimensiuni între 13 cm. și 1 m.l. Deci 2/3 din fondurile deținute de către D.J.A. N. Covasna (369 fonduri), sunt fonduri mici, de sub 1 m.l. Există doar 8 fonduri mari, 5 de peste 100 m.l. și 3 între 50 și 100 m.l. și 194 de fonduri și colecții mijlocii, din care 32 între 10 și 50 de m.l., 18 între 5 și 10 m.l. și 144 între 1 și 5 m.l.

După *stadiul de inventariere*, 194 de fonduri și colecții (1/3 din totalul fondurilor deținute) au inventar de la creator și 361 de fonduri și colecții au inventar arhivistic¹, 16 fonduri parțial inventariate. Din totalul *fondurilor cu inventare arhivistice*, 83 au inventarele în format electronic, iar în număr de 29 de inventare sunt tehnoredactate doar în două exemplare.

În funcție de această situație, ne-am propus, ca într-un număr de 4-5 ani, eşalonat, să transformăm inventarele de la creator, în inventare arhivistice și să asigurăm redactarea inventarelor în format electronic.

După indicii de folosire.

¹ Conceptul de *inventar arhivistic* utilizat în această lucrare se referă la forma de evidență sau inventarele semnate, de-a lungul timpului, de către angajații direcției; acest fapt însă, nu este o garanție a corectitudinii sau a utilizării facile a acestor instrumente

Din analiza *frecvenței solicitării fondurilor la sala de studiu*, rezultă că din totalul celor 571 de fonduri și colecții, doar 201 (respectiv 35% din totalul fondurilor) au fost solicitate de cercetători, în ultimii 10 ani, din care 3 fonduri de peste 100 de ori, 29 de fonduri între 11 și 100 de ori și 169 de fonduri între 1 și 10 ori.

Analizând *gruparea fondurilor deținute de către DJAN Covasna după frecvența folosirii lor la soluționarea cererilor*, rezultă că numai 21 de fonduri au fost cercetate de cel puțin 20 de ori într-un an de zile. Cele mai des folosite în scopuri practice au fost documentele din fondurile administrative și economice.(Anexa nr. 3) În funcție de acești parametrii, pot fi planificate acțiunile de prelucrare arhivistică și cele de păstrare și conservare.

După *istoricul creatorului*, din totalul fondurilor deținute de către la DJAN Covasna, 425 sunt fonduri închise și doar 146 sunt fonduri deschise. Urmărind *gruparea cronologică a fondurilor*, se observă că 101 conțin documente create până la 1821, 279 fonduri conțin documente create până la 1900 și 490 de fonduri conțin documente create după anul 1900. De menționat că 299 de fonduri au documente care se întind cronologic peste două sau trei din intervalele stabilite. Urmărind *gruparea tematică*, se poate observa faptul că, cele mai numeroase fonduri deținute de către DJAN Covasna sunt cele din domeniul învățământului (166), urmate de fondurile administrative (75), fondurile și colecțiile familiale (66), ecleziastice (66), economice (60). Toate aceste informații vor fi luate în calcul la elaborarea planurilor anuale de activitate.

O analiză distinctă o comportă documentele deținute și create de către primăriile comunale și orășenești existente atât în depozitele DJAN Covasna, cât și la creatorii și deținătorii respectivi (Anexa nr. 4). Din datele centralizate în sinteza prezentată se desprind următoarele observații: există perioade mari de timp între anul primei atestări documentare a unei localități și documentele cele mai vechi deținute în fondul localităților respective; pentru perioade mari de timp, nu există documente nici în fondurile deținute de DJAN Covasna ale unor localități, nici în fondurile arhivistice existente la sediul acelor localităților (pentru perioada 1919-1944, la majoritatea primăriilor din județ lipsesc arhive); doar pentru șase localități administrative(din care cinci sunt comune reînființate în ultimii ani) nu există fonduri, în depozitele DJAN Covasna.

O asemenea analiză poate fi realizată și cu fondurile deschise din alte domenii de activitate (învățământ, cultură, justiție etc.). Analiza propusă poate fi întregită cu alte categorii de indicatori „de stare” și „de folosire”.

Cunoscând astfel patrimoniul arhivistic din fiecare direcție teritorială, se poate elabora „politica instituției”, cu prioritățile specifice clar determinate, „politică” care apoi urmează să se materializeze într-un proiect

managerial ce trebuie adus la cunoștința tuturor angajaților pentru a se conștientiza direcția și orizontul către care se îndreaptă instituția, cât și performanțele individuale și colective propuse a fi realizate, într-un timp determinat. Pentru fiecare tip de obiective (generale, specifice, pe termen lung sau scurt) se stabilesc proceduri de realizare (strategii, programe, planuri de activitate) și acțiuni care duc la îndeplinirea indicatorilor propuși¹.

*Majoritatea acestor acțiuni se pot planifica cu exactitate și se pot cuantifica, de exemplu, operațiile de prelucrare arhivistică, activitățile de îndrumare și control s.a. Alte acțiuni însă, nu se pot preciza cu aceeași exactitate, deoarece valorile obiectivele în sine nu pot fi prevăzute și, în consecință, nu se pot transpune cu exactitate în planurile instituției (de exemplu, numărul solicitărilor de rezolvare a cererilor pe diverse probleme, numărul total al cercetărilor, cel al lucrărilor de selecționare, sau al proiectelor de nomenclator). Deoarece majoritatea planurilor de activitate nu iau în calcul *imprevizibilul*, acestea nu precizează nici modalități de minimizare a incertitudinii și riscului. Astfel că, această ultimă categorie de obiective, este factorul cel mai des invocat pentru intervenția problemelor neprevăzute și care determină implicit raportarea de nerealizări la unele dintre obiectivele planificate. De aici rezultă și necesitatea ca *planurile să se poată modifica cu relativă ușurință, să fie flexibile și să răspundă priorităților și necesităților de moment dictate de dinamica vieții sociale.**

REALIZAREA

Oricât de bune ar fi planurile de activitate, ele nu se realizează de la sine. De aceea, la fel de importantă este și *activitatea de organizare și monitorizare a realizării indicatorilor din planurile de activitate.*

În urmărirea realizării obiectivelor stabilite în planul de activitate, la DJAN Covasna, un rol benefic și de *eficientizare a comunicării îl are și ținerea cu regularitate a ședințelor săptămânale de analiză a activității fiecărui lucrător. Reuniunile de lucru săptămânale, au ca scop coordonarea sau armonizarea problemelor care apar pe parcursul realizării activităților planificate și urmăresc, de regulă, îndeplinirea problemelor care reclamă contribuția mai multor persoane, confruntarea de opinii și degajarea modalităților general acceptate în vederea abordării și rezolvării problemelor stabilite, furnizarea unor elemente suplimentare necesare soluționării aspectelor noi apărute.*

Eficientizarea muncii de arhivă și obținerea unor performanțe superioare necesită organizarea unor dezbateri și găsirea unor soluții la

¹ Ionel Secăreanu, *op. cit.*

unele probleme cu care se confruntă colectivele direcțiilor județene, dintre care amintim:

Necesitatea elaborării unui set de indicatori care să cuantifice realizarea obiectivelor din planurile de activitate (numărul de cereri soluționare/an/angajat, nr. de controale, cantitatea de arhivă gestionată de fiecare lucrător etc.).

Reluarea discuțiilor despre probleme normării muncii în Arhivele Naționale. După cum se știe, în decursul anilor, au existat preocupări pentru folosirea optimă a timpului de lucru și îndeplinirea unor criterii de performanță. În același timp, actul normativ privind “Normarea activității în Arhivele Naționale”, poate fi apreciat ca un proiect eșuat, deoarece prevederile sale nu au putut fi aplicate efectiv în practică.

De mare actualitate a devenit, tema *specializării arhiviștilor în cadrul activităților desfășurate*¹. Se pune problema dacă unui arhivist specialist în paleografie merită, să i se fixeze printre alte atribuții, cele de soluționare a cererilor sau de îndrumare și control? O posibilă variantă ar fi specializarea arhiviștilor pentru efectuarea doar a unor operațiuni arhivistice, ținând cont de pregătirea profesională și de alte abilități ale fiecăruia în parte. Propunerea devine fezabilă, în perspectiva aplicării prevederilor O.U.G. nr. 39/2006, când în cadrul fiecărei direcții județene, se pot organiza două servicii distincte având ca obiect de activitate, unul arhivele istorice, iar celălalt, arhivele contemporane, care prezintă informații necesare rezolvării cererilor cetățenilor.

În legătură cu *programul de relații cu publicul*, credem că ar fi mai nimerit ca doar unul sau doi angajați să aibă stipulate în fișa postului atribuții de relații cu publicul, înlocuindu-se sistemul actual de desfășurare a activității acestui sector, prin rotație, a tuturor referenților/inspectorilor sau consilierilor.

De asemenea, considerăm că, în condițiile numărului redus de personal din cadrul direcțiilor județene, nu este tocmai binevenită precizarea referitoare la faptul că personalul care se ocupă cu activitatea de relații cu publicul, nu poate primi cereri pentru a fi soluționate.

În cazul directorilor, este necesară clarificarea *raportului dintre timpul acordat actului managerial și cel dedicat executării anumitor operațiuni de prelucrare arhivistică*. Conform studiilor din domeniul managementului, un conducător de instituție acordă cca. 74%² din timpul de lucru activităților specifice de conducere, coordonare, luare a deciziilor,

¹ Diana Joița și Ioan Lăcătușu, *Arhivele Românești între tradiție și reformă*, Sf- Gheorghe, Edit. Eurocarpatica, 2007, pp.70-71

² *Document management-etape și costuri*, în „Market Watch IT&C-Revista de soluții informatice pentru management”, nr. 72, ianuarie-februarie 2005; poate fi accesată online la [www. marketwatch.ro](http://www.marketwatch.ro)

informare și comunicare, planificare și întocmire a strategiilor și politicilor organizației, procent care ar trebui să se regăsească și în planul de activitate.

Activitățile de management deși sunt mai greu de cuantificat trebuie permanent prevăzute în planul de activitate al direcției și necesită formare continuă, cât și informare, culegere de date, comunicare și pe orizontală și pe verticală, analiză, luarea deciziilor, modalitățile de implementare a noilor politici și strategii. Actele rezultate din activitatea de management sunt de o importanță deosebită, fapt relevat și de termenul de păstrare *permanent* al acestor documente, iar modalitățile de întocmire a planurilor de activitate, a rapoartelor, sintezelor și informărilor trebuie învățate, însușite, aprofundate și actualizate, funcție de specificul fiecărei direcții județene. În acest sens, *de mare actualitate și necesitate devine problema organizării unor cursuri de management* pentru directorii direcțiilor teritoriale și pentru șefii de compartimente din aparatul central al Arhivelor Naționale.

Nu în ultimul rând, trebuie abordate aspectele referitoare la modalități de evaluare a performanțelor colective și a celor individuale¹ și pusă în evidență cu mai multă claritate relația între performanțele individuale și cele colective, ale instituției.

RAPORTAREA

În cadrul organizației noastre se îmbină cele două tipuri de raportare letrică/scrisă și numerică/statistică; dacă cea numerică este, în mare parte, cu câteva excepții, ușor de completat, cea letrică încearcă să respecte și să îmbine atât indicatorii din planul de activitate, cât și cei din SESA, fiind un document care reflectă viziunea fiecărei direcții județene asupra evidențierii rezultatelor obținute. Cu alte cuvinte dacă SESA este în mare parte aceeași pentru toate direcțiile județene, raportările și informările diferă în modalitățile de prezentare a conținutului și de tehnoredactare. Aceste diferențe se explică prin natura comunicării scrise, care este mult mai complexă, necesitând reformulări constante pentru ca mesajul să fie clar și concis, iar stilul de raportare tinde să fie unul subiectiv.

În rândurile ce urmează vor fi analizate ambele tipuri de transmitere a informațiilor și vom începe cu analiza critică a SESA.

Unii. De indicatori din planificarea activităților arhivistice în formatul SESA ar trebui reconsiderați deoarece, în ultimii cinci nu au mai fost completați și reactualizați exemplul, fișarea tematică sau transcrieri/traduceri de documente care, cel puțin la nivelul unor direcții județene, nu mai reprezintă activități prioritare. Acestea necesită alocarea unui timp de lucru, pe care lucrătorii nu-l au la dispoziției, cauza principală fiind dinamismul activității de arhivă și rapiditatea cu care trebuie

¹ Ion Petrescu, Erno Domokos, *op. cit.*, pp.223-225

soluționate probleme majore cum ar fi ordonarea, inventarierea fondurilor, selecționarea, soluționarea cererilor adresate instituției ș.a. Conform *Planului de normare a activităților în Arhivele Naționale*, transcrierea și traducerea unui document în paleografie maghiară, de trei pagini durează 2 zile lucrătoare, la care se adaugă activitățile precum „confruntare transcriere și confruntare traducere” și culegerea pe calculator – 1 zi lucrătoare; în total pentru aceste activități sunt rezervate exclusiv 3 zile din programul de lucru al unui angajat.

La capitolul *D. prelucrare automată* este necesară studierea oportunității de completare a indicatorilor referitori la *plan fișe SARIAS, SIRIA, SETIM, SEDAS, SEBAS*. Majoritatea direcțiilor județene nu mai utilizează aceste programe, iar unele dintre ele folosesc alte modalități de alcătuire și actualizare a bazelor de date, care nu pot fi raportate în forma actuală a SESA.

De asemenea la capitolul *E. Activitatea de valorificare*, punctul 6 *Cercetarea la sala de studiu*, trebuie introdus un nou subcapitol referitor eliberarea *copii foto digitale executate*, ca urmare a noilor dispoziții cu privire la accesul cercetătorilor în sălile de studiu ale Arhivelor Naționale.

Un alt indicator care lipsește din statistică este cel referitor la nomenclatoarele înregistrate, confirmate sau restituite pentru refacere; acesta se poate completa la capitolul *F. Asistență de specialitate la creatorii de arhivă*, punctul 4¹. Tot la acest capitol este necesară precizarea faptului că se pot organiza și instruiți individuale (F24) și se completează cu numărul de participanți la aceste forme de perfecționare².

Raportările și informările care însoțesc statistica reprezintă un subiect, de multe ori controversat, din cauza ambiguităților de formulare, de tehnoredactare și de conținut (în acest sens, se pune întrebarea *raportarea este expresia mai detaliată a formularului SESA? Raportările și informările sunt destinate a explica în detaliu datele concrete prezentate în SESA?*). Sunt necesare deci, unele precizări metodologice referitoare la forma și conținutul acestor documente explicative ale formularelor SESA.

În rândurile ce urmează vom prezenta o modalitate practică și credem noi, eficientă, *de a culege datele necesare raportărilor, precum și prezentarea principalelor informații care ar trebui să se reflecte în raportările lunare, trimestriale, semestriale și anuale*.

¹ În *Normele Tehnice...*, p.154-155, la Asistență de specialitate la creatorii și deținătorii de arhivă figurează numai trei mari indicatori: îndrumare și control la instituții (F1), instruirea personalului de arhivă de la instituții (F2) și verificare lucrări de selecționare (F3).

² Instruirile individuale se pot realiza fie la sediul direcției județene a Arhivelor Naționale, ca urmare a dispoziției date de către conducerea unei instituții privind numirea responsabilului cu activitatea de arhivă, fie se poate organiza concomitent cu desfășurarea activității de îndrumare și control la creatori.

Pentru a da forma definitivă a raportării activității desfășurate de către lucrătorii unei direcții județene, fie că este lunară, trimestrială, semestrială sau anuală, primordială este activitatea de culegere a datelor de la fiecare lucrător în parte. O modalitate eficientă de strângere a datelor este ca, spre sfârșitul perioadei de raportare, să se distribuie *fișele de raportare individualizate și parțial tipizate*. Acestea conțin toți indicatorii extrași din planul de muncă și urmează a fi completați de fiecare lucrător în parte, în funcție de activitățile desfășurate. Pentru evitarea modalităților de raportare deficitare se vor aminti, în ședințele de lucru datele care urmează a fi centralizate. Spre exemplu: pentru operațiunile de ordonare, inventariere, selecționare se vor preciza cu precădere denumirea fondului, anii extremi, cantitatea în m.l. și nr. u.a.; pentru activitatea desfășurată la Sala de Studiu, custodele va completa următoarele date: nr. total de cercetători, nr. permise eliberate, nr. permise avizate, nr. u.a. cercetate, frecvența cercetătorilor la Sala de Studiu, nr. copii xerox comandate și, mai nou, nr. copii foto digitale executate.

De asemenea, *secretarul Comisiei de Selecționare*, pe lângă activitățile desfășurate, va raporta, într-o formă sintetică și nr. total de lucrări de selecționare înregistrate/avizate/respinse/ în lucru, numărul total de nomenclatoare înregistrate/confirmate/restituite pentru refacere, precum și numărul total al unităților controlate.

O idee care merită subliniată este aceea că se planifică și, în consecință, se raportează nu atât pentru a justifica timpul de lucru, ci mai degrabă pentru a scoate în evidență rezultatele obținute. De exemplu, există tipuri de raportări care redau fidel activitățile conexe cu munca de arhivă, cum ar fi „repararea aparatului de fotocopiat” sau instalarea unui program pentru imprimantă, iar în dreptul acestei activități se precizează și timpul acordat acestei acțiuni – $1/2$ h sau 1h. Credem că astfel de raportări nu sunt tocmai cele mai eficiente, din punct de vedere al sistematizării datelor și sunt foarte puțin relevante pentru imaginea de ansamblu a activităților desfășurate de o direcție județeană. Deși nu negăm importanța acestor *munci conexe*, suntem de părere că nu ar trebui să le acordăm energia necesară pentru a le descrie în detaliu. Atitudinea angajaților care preferă astfel de sistematizări ale activității lor, se concentrează asupra planificării și justificării timpului lor de lucru, cu tendința, de cele mai multe ori, de a explica nerealizările la unii indicatori de plan, din cauza apariției unor evenimente neprogramate. În fișele de raportare, folosite la DJAN Covasna, există și un capitol „*alte activități*” unde fiecare angajat poate menționa activitățile care nu pot fi cuantificate sau care au necesitat timp pentru îndeplinirea lor (tehoredactarea răspunsurilor la cererile soluționate, colaționare, relații cu publicul-îndrumare, consilierea cetățenilor care se adresează instituției, dezvoltarea schemei paginii WEB a direcției,

operațiuni de fotocopiere a materialelor necesare desfășurării activității de îndrumare la creatorii și deținătorii de arhivă, întruniri cu personalul de la Serviciul Logistic etc.)

Următorul pas este acela *de a centraliza informațiile prezentate în fișele de raportare*. Această acțiune este cu atât mai ușoară cu cât indicatorii prevăzuți pe luna în curs, sunt respectați, iar lucrătorii precizează toate datele necesare întocmirii unei astfel de situații, fără a fi nevoie de solicitarea unor completări suplimentare.

Deși există caietele profesionale, care sunt mai mult sau mai puțin completate cu rigurozitate, întocmirea fișelor de raportare este mult mai eficientă, reprezentând o dovadă clară și sintetică a activității fiecărui lucrător, putând fi ușor de manipulat, dar și de analizat de către conducerea direcției¹. Fișele de raportare sunt îndosariate în mape nominale și se află la dispoziția conducerii pentru a monitoriza și superviza activitatea. Astfel că, se poate evalua activitatea unui angajat și prin vizionarea unui nr. redus de 12-15 file de raportări, se poate forma imaginea de ansamblu a activității sale (se poate observa cu ușurință evoluția/involuția unui angajat sau eventualele „ruperi de ritm” în activitatea acestuia).

De asemenea, pentru o eficacitate sporită, credem că ar fi necesar ca *fiecărei direcții județene să i se comunice, de la serviciul de specialitate din cadrul Arhivelor Naționale, un „tipizat” sau lista cu principalii indicatori care sunt necesari pentru realizarea sintezelor la nivel central*. De asemenea, este oportună „școlarizarea” celor care întocmesc asemenea genuri de documente, tot în scopul uniformizării modalităților de întocmire a rapoartelor, dar și *transmiterea datelor prin intermediul poștei electronice de la nivelul direcțiilor județene la eșaloanele superioare*, pentru flexibilitatea în comunicarea intrainstituțională, cât și introducerea sistemului de video conferințe periodice.

Odată cu perfecționarea sistemului de raportare a realizărilor din teritoriu, către centru, este nevoie de o nouă concepție referitoare la *valorificarea datelor din raportări*. Este păcat ca aceste informații care pot reda operativ și sugestiv „starea instituției arhivelor”, să nu fie mai bine valorificate prin: cuprinderea lor în raportările de evaluare anuală²; concretizare datelor și concluziilor din teritoriu, într-o bază de date care să ofere informații sintetice despre principalele activități din sistemul Arhivelor

¹ Astfel informația nu mai este dispersată în caietul profesional, acestea putând fi identificate mult mai ușor fără a se consuma cca. 20% din timpul de lucru pentru a le regăsi. În acest sens vezi și articolul scris de Veronica Ilie, *Instrucțiuni privind activitatea de arhivă la creatorii și deținătorii de documente și Standardul ISO 15489*, în „Revista Arhivelor”, nr. 3/2006, București, p. 27

² Conform prevederilor Legii 544/ 2001, în lista documentelor de interes public este cuprinsă și evaluarea activității desfășurată în Arhivele Naționale.

Naționale; publicarea anuală, sub formă de anexe și într-o formă centralizată a informațiilor din raportări; afișarea principalelor coordonate statistice ale fiecărei direcții județene, și ale întregului sistem al Arhivelor Naționale, pe site-ul instituției ș.a.

În concluzie, lucrarea a dorit să sublinieze strânsa legătură dintre triada planificare – realizare – raportare, precum și reacțiile în lanț pe care le produce o planificare deficitară a activității unei direcții județene. De asemenea, a propus un model de analiză (diagnoză) a stării arhivei deținute și a activității unei instituții de genul direcției județene a Arhivelor Naționale, formulând soluții, credem noi, optime pentru îmbunătățirea bazei de date referitoare la informațiile rezultate din rapoartele de activitate întocmite de fiecare angajat, direcție teritorială și serviciu din Aparatul central al Arhivelor Naționale.

SUMMARY

The article presents the nowadays system of managing information in the subordinate institutions of National Archives. The authors highlighted the unbreakable links between planning-achievement and activity reports, from the perspective of conducting the management in this type of organization that deals with archives. They suggest a pattern of diagnosis the status of such an organization, recommending solutions for upgrading the activity of the employees and for improving the quality of gathering the data for a better processing. All this information can be use for an efficient planning in order to render, in a realistic way, the actions of a public institution.

Anexa nr. 1

INDICATORI „DE STARE” ȘI DE „FOLOSIRE” A FONDURILOR ȘI COLECȚIILOR DEȚINUTE DE ARHIVELE NAȚIONALE

I. Indicatori „de stare”

a) gruparea fondurilor după mărime:

- până la 0,12 m.l.
- 0,13-1,00 m.l.
- 1,01-5,00 m.l.
- 5,01-10,00 m.l.
- 10,01-50,00 m.l.
- 50,01-100,00 m.l.

- Peste 101,00 m.l
- b. După stadiul inventarierii:
 - cu inventar de la creator
 - cu inventar arhivistic
 - neinventariate, sau parțial inventariate
- c. Fonduri cu inventare arhivistice:
 - în format electronic
 - inventare cu prefață
 - după nr. de exemplare:
 - 1 ex
 - 2 ex-
 - 3 ex-
- d. După starea de conservare a documentelor
 - stare foarte bună
 - stare bună
 - deteriorată
- e. Gruparea cronologică a fondurilor
 - până în anul 1821
 - între anii 1822 – 1900
 - după 1900
- f. după limba sau paleografia în care sunt scrise documentele
 - în limba română
 - în limba română cu caractere chirilice
 - în limba maghiară
 - în limba germană
 - în limbile română și maghiară
 - în limbile română, maghiară și germană
 - alte limbi și paleografii

II. Indicatori „de funcționalitate”

- a. gruparea tematică a fondurilor și colecțiilor
 - administrative
 - agricole
 - bancare
 - familiale și colecții personale
 - economice
 - juridice
 - culturale
 - din învățământ
 - unități de ordine publică
 - sănătate și asistență socială
 - organizații politice și neguvernamentale

b. gruparea fondurilor după istoricul creatorului

- fonduri închise
- fonduri deschise

c. gruparea fondurilor după frecvența consultării la sala de studiu

- între 1- 5
- între 6 –10
- între 11 – 50
- între 51 – 100
- între 101-200
- între 201 – 399
- peste 400
- nesolicitate

d. gruparea fondurilor după frecvența solicitărilor pentru rezolvarea cererilor:

- între 1 – 5
- între 6 –10
- între 11 – 50
- între 51 – 100
- între 101 – 200
- între 201 – 399
- peste 400
- nesolicitate

Anexa nr. 2

INDICATORI „DE STARE” ȘI DE „FOLOSIRE” A FONDURILOR
ȘI COLECȚIILOR DEȚINUTE DE DIRECȚIA JUDEȚEANĂ
COVASNA A ARHIVELOR NAȚIONALE

Total fonduri și colecții: 571

I. Indicatori de stare

a. Gruparea fondurilor după mărime:

până la 0,12 m.l.	181
0,13-1,00 m.l.	188
1,01-5,00 m.l.	144
5,01-10,00 m.l.	18
10,01-50,00 m.l.	32

50,01-100,00 m.l. 3

Peste 101,00 m.l. 5

b. Gruparea după stadiul de inventariere

- I. cu inventar de la creator 194
- II. cu inventar arhivistic 361
- III. parțial inventariate 16

c. Fonduri cu inventare arhivistice

- I. în format electronic: pentru 83 de fonduri
- II. inventare cu prefață: pentru 8 fonduri
- III. inventare în 1 ex
- IV. 2 ex pentru 29 fonduri
- V. 3 ex pentru 332 fonduri

II. Indicatori „de folosire”

a. Gruparea tematică a fondurilor

- administrative: 75 fonduri
- notariale și judecătorești: 21
- agricole și silvice: 24
- cartografice: 2
- financiar bancare și statistice: 15
- fonduri familiale și colecții: 67
- de cultură și sport: 9
- ecleziastice: 66
- economice: 60
- ordine publică și militare: 4
- învățământ: 166
- sănătate și asistență socială: 25

b. Gruparea fondurilor după istoricul creatorului

- fonduri închise: 425
- fonduri deschise: 146

c. Gruparea cronologică a fondurilor

- până în anul 1821: 101
- între anii 1822-1900: 279
- după anul 1900: 490

d. Frecvența solicitării fondurilor la sala de studiu

- între 1 – 5: 140
- între 6 – 10: 29

- între 11 – 50: 21
- între 51 – 100: 8
- între 101 – 200: 1
- între 201 – 399 1
- peste 400 1

e. Frecvența valorificării informațiilor din fondurile deținute pentru soluționarea cererilor – v. anexa 3

f. Analiza situației arhivelor deținute și create de către instituțiile din administrația locală – v. anexa nr. 4

Anexa nr. 3

GRUPAREA FONDURILOR DEȚINUTE DE CĂTRE DJAN COVASNA DUPĂ FRECVENȚA FOLOSIRII LOR LA SOLUȚIONAREA CERERILOR (1996-2006)

Nr. fond	Denumire	Frecventa solicitării
9	Prefectura Județului Trei Scaune Sfatul popular al Raionului Sfântu Gheorghe	1484
14	Primăria orașului Sfântu Gheorghe	624
105	Colecția Registre Parohiale de stare civilă	483
178	Sfatul Popular Raional Târgu Secuiesc	397
15	Camera Agricolă a Județului Trei Scaune	237
488	I.F.E.T.	140
136	Inspectoratul Școlar a Județului Trei Scaune	136
156	Primăria orașului Covasna	124
244	Consiliul popular al comunei Turia	102
249	Sfatul popular al comunei Chilieni	98
188	Pretura Plășii Buzăul Ardelean	86
535	Organizația județeană P.C.R.	78
495	Uniunea Județeană a Cooperativelor de Consum	72
527	O.C.L. Mixt Sf. Gheorghe	42
41	Fabrica de Țigarete Sfântu Gheorghe	39
347	I.I.L. Spicul	39
528	Agevacoop Sf. Gheorghe	38
503	I.J.G.C.L. Sf. Gheorghe	31
526	O.C.L. Alimentara Sf. Gheorghe	31
496	I.P.Producție Cooperatistă	29
554	Sfatul Popular Raional Sf. Gheorghe	20

**EXTRAS DIN SITUAȚIA FONDURILOR ARHIVISTICE CREATE DE
PRIMĂRIILE DIN JUDEȚUL COVASNA**

Nr. crt.	Localitatea	Fond existent în depozitele DJAN Covasna		Fond existent la creatori		Prima atestare
		Anii extremi	Cantit. m.l.	Anii extremi	Cantit. m.l.	
1	Ilieni	1749-1821	0,25	1946-2005	110.00	1332
2	Ojdula	1751-1832	0,10	1950-2005	125.00	1332
3	Poian	1787-1817	0,10	1896-2005	205.00	1332
4	Zagon	1817-1877	0,04	1941-2004	150.00	1567
5	Brateș	-----	-----	1895-2005	145	1415
6	Bixad	-----	-----	1928-1968	----	1648
7	Dalnic					1332
8	Malnaș					1332
9	Mereni					1506
10	Valea Mare					1913

ARHIVELE ÎN SLUJBA PUBLICULUI – TENDINȚELE CERCETĂRII ARHIVELOR SUCEVENE ÎN PERIOADA 2000-2006

Dr. Doina IAVNI

Interacțiunea dintre activitatea specifică, evoluția generală și solicitările societății românești reprezintă una din preocupările de maximă actualitate ale Arhivelor Naționale.¹

Funcție de bază a Arhivelor Naționale, folosirea documentelor în scopuri științifice se realizează prin punerea la dispoziția cercetării științifice, cu precădere a celei istorice, a documentelor de arhivă și elaborarea, de către specialiștii proprii a principalelor instrumente de informare : inventare arhivistice, cataloage, îndrumătoare sau ediții de documente consacrate unor momente cu semnificații deosebite din istoria românilor.²

Pe plan național, după anul 1989, liberalizarea arhivelor s-a concretizat în solicitări crescânde la nivelul tuturor serviciilor oferite de Arhivele Naționale. În privința sălii de studiu, Arhivele au fost confruntate cu probleme noi, vizând creșterea numărului și frecvenței cercetătorilor, dar și a diversității solicitărilor.

Sub aspect legislativ condițiile și criteriile de acces, restrictive până în anul 1989, au primit, prin *Legea Arhivelor Naționale (16/1996)*, *Normele tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale*, cât și *Regulamentul privind accesul la cercetarea documentelor aflate în administrarea Arhivelor Naționale* formulări de principiu sensibil asemănătoare cu cele din legislațiile majorității țărilor europene.³ În același spirit, al armonizării practicilor arhivistice românești cu practicile arhivistice internaționale, este concepută și problema accesului în noile Proiecte de legi a Arhivelor Naționale.

Problema accesului la Arhive, definită drept posibilitatea de a consulta documente arhivistice în conformitate cu legislația în vigoare a fiecărei țări, constituie o coordonată majoră a preocupărilor arhivisticii internaționale.⁴ Președintele C.I .A., Lorenz Mikoletzky, la Congresul

¹ Ioana Alexandra Negreanu, Alina Pavelescu, *Arhivele Naționale ale României*, București, 2006, p. 28

² Corneliu Mihail Lungu, *Instituția Arhivelor la 175 de ani*, în *Revista Arhivelor*, 2/2006, p. 13

³ Florica Adriana-Muntean, Lucia Augusta Șerdan, *Tendențele cercetării în Arhivele Statului Cluj, 1990-1995*, în *Revista Arhivelor*, Seria a III-a, vol. I, 1995, nr. 19, p. 35

⁴ Adriana Miron, *Aspecte privind accesul la arhive a unor organisme internaționale*, în *Revista Arhivelor* nr. 1-2/2005, p. 33-70 și Laura Neagu, Bogdan Florin Popovici, Carmen-Elena Drobotă, *Norma generală internațională de descriere arhivistică*, în *Buletin de informare și Documentare Arhivistică*, București, 2004, p. 44-45

internațional al Arhivelor desfășurat la Viena între 23-28 august 2004, sintetiza rolul Arhivelor în societatea contemporană astfel: „Arhivele contribuie din plin la a da viață trecutului, la înțelegerea prezentului și construirea viitorului”.¹

Cercetarea documentelor prin sala de studiu se desfășoară conform Legii Arhivelor Naționale 16/1996, capitolul IV, articolul 20, cu respectarea prevederilor *Regulamentului privind accesul la cercetarea documentelor aflate în administrarea Arhivelor Naționale* considerat de unii cercetători mai restrictiv decât legea însăși.²

În prezent, accesul cetățenilor români și străini la sala de studiu se realizează în baza permisului de cercetare, eliberat gratuit, la cerere. Documentele pot fi comunicate spre cercetare la expirarea termenului legal, de 30 de ani de la crearea lor. Pentru anumite categorii de documente (acte medicale și de stare civilă, documente privind viața privată a persoanei, acte notariale și fiscale, actele societăților comerciale cu capital privat, precum și documentele referitoare la siguranța națională, termenul de comunicare variază între 50 și 100 de ani de la crearea lor.³

Cercetarea acestor documente, înaintea expirării termenului de 30 de ani se poate realiza, conform art. 20 din Legea 16/1996, numai cu aprobarea conducerii unității creatoare și deținătoare.⁴

Sub incidența anulării termenului de 30 de ani se circumscriu și documentele din arhiva PCR, care, începând cu luna martie a anului 2007 pot fi date nemijlocit în cercetare, în condițiile în care sunt prelucrate arhivistic.⁵

Cercetătorii români și străini pot consulta, în vederea depistării cotelor documentelor pe care le solicită, „Lista fondurilor și colecțiilor care se dau în cercetare”, cât și alte instrumente de informare științifică aflate la sala de studiu: inventare arhivistice, indici cronologici, cataloage,

¹ Joița Diana, *Un nou reper pentru metodologia arhivistică românească: lucrările Congresului Internațional al Arhivelor*, Viena, 23-28 august 2004, în *Buletin de Informare și Documentare Arhivistică*, 2004, p. 103

² Adrain Cioflâncă, *Prăpastia de la vorbă la faptă*, în *Obiectiv de Suceava*, joi 31 mai 2007, nr. 127, p. 6

³ De altfel, limita de 30 de ani a găsit consensul aproape general atât de diferitelor state (Germania, Marea Britanie, Danemarca), cât și al instituțiilor supranaționale: Comisia europeană, Consiliul Europei, Unesco, vezi Adriana Miron, *op. cit.*, și Charles Kecskemeti și Philippe Charon, *Modalități practice de acces și comunicare a arhivelor*, în *Buletin de Informare și Documentare arhivistică*, București, 2001, p. 80-86.

⁴ *Legea Arhivelor Naționale 16/1996*, cap. IV, art. 20

⁵ Ordinul Directorului General al Arhivelor Naționale, nr. 2325 din 22.02.2007

îndrumătoare, fișiere de bibliotecă actualizate periodic în funcție de evoluția operațiunilor de prelucrare arhivistică.¹

În momentul de față ne aflăm în situația în care oferim informații despre o temă de cercetare sau un fond arhivistic recurgând doar la instrumentele clasice de evidență, experiența și cunoștințele arhivistului. Sub acest aspect, nutrim speranța intrării Arhivelor românești în era informațională, ca majoritatea țărilor lumii, conform prevederilor noilor proiecte ale Legii Arhivelor Naționale.²

În privința u.a. solicitate de un cercetător, de pe o zi p alta, numărul de 10 unități, care a generat de nenumărate ori nemulțumiri din partea cercetătorului, s-a dovedit eficient, având în vedere frecvența acestora, și mai ales evitarea transformării sălii de studiu într-un al doilea depozit de documente.

Ca și în alte state prevederile în vigoare au în vedere protejarea documentelor aflate în patrimoniul instituției, prin accentul pus pe folosirea microfilmelor, a copiilor și xerocopiilor, pentru documentele mai vechi de anul 1800.³ În practică, de cele mai multe ori aparatele de citit microfilme sunt reduse ca număr sau uzate tehnic și moral, situație valabilă de altfel și la DJAN Suceava unde există un singur astfel de aparat.

Pentru a veni în sprijinul cercetătorului, Arhivele execută contracost, reproduceri (fotocopii, xerocopii, clișee, facsimile după documentele cercetate cu aprobarea directorului și în condițiile prevăzute de lege).⁴ Pentru asigurarea condițiilor optime de cercetare la sala de studiu, începând cu data de 13 aprilie 2007, este permisă folosirea computerelor portabile și a aparatelor foto digitale, în procesul de cercetare.

În condițiile liberalizării accesului, evoluția generală a numărului de cercetători ce au frecventat sălile de studiu ale Arhivelor Naționale la nivel național a crescut în mod exponențial după anul 1989. Se poate constata, de asemenea, diversificarea, atât, din punct de vedere al profesiei, cât și în ceea ce privește categoriile de vârstă a publicului prezent la sala de studiu. Prezența cercetătorilor străini în număr din ce în ce mai mare s-a apreciat, constituie în egală măsură un indiciu al îmbunătățirii imaginii instituției. Numai în anul 2005 au fost eliberate 110 permise de acces la sala de studiu a Arhivelor Naționale.⁵

¹ *Regulament privind accesul la cercetarea documentelor aflate în administrarea Arhivelor Naționale* din 26.02.2003

² *Vezi noile proiecte ale Legii Arhivelor Naționale*

³ *Regulament privind accesul la cercetarea documentelor aflate în administrarea Arhivelor Naționale* din 26.02.2003

⁴ *Ibidem*

⁵ *Ordinul Directorului General al Arhivelor Naționale*, nr. 3640 din 23.03.2007

Numărul de cercetători, structura socio-profesională a acestora, numărul de frecvențe, u.a., publicații și copii xerox solicitate prin intermediul sălii de studiu a Arhivelor Naționale Suceava în perioada 2000-2006, după cum se poate vedea din Anexele I-III, prezintă anumite particularități față de linia națională caracterizându-se printr-o creștere prin parametrii cantitativi caracterizată de o oscilație pozitivă sau negativă influențată de mai mulți factori.¹

Astfel, dacă în anul 2002 s-a înregistrat cel mai mic număr de cercetători (67)², anul de vârf al perioadei puse în discuție a fost 2005, când numărul celor ce au utilizat Tezaurul documentar sucevean a fost de 106.³

Același aspect se poate constata și în privința frecvenței totale și medii cotidiene, aceasta din urmă fiind calculată la 220 zile de zile pe an. Atât frecvența totală (216) cât și cea medie cotidiană (3,22), cea mai scăzută a fost înregistrată în anul 2002. Frecvența maximă totală a fost înregistrată în anul 2005 însumând, un total de 496, iar cea medie cotidiană în anul 2000 situându-se la 4,90.

O creștere evidentă prin parametrii cantitativi s-a produs și la nivelul u.a. și numărului de copii-xerox solicitate. Astfel solicitarea cea mai mare s-a înregistrat în anul 2003 la nivel de 2272 u.a.⁴, iar al copiilor xerox, anul 2004, cu o solicitare de 1888.⁵

Deși Bibliotecile Arhivelor Naționale au avut întotdeauna un caracter marginal în raport cu materialul arhivistic deținut s-a constatat și o creștere a numărului de publicații solicitate, numărul acestora ajungând în anul 2005 la numărul de 501.⁶ Acest aspect se datorează faptului că Biblioteca documentară a DJAN Suceava deține un important fond de carte rară și unicat, îndeosebi de istoria Bucovinei, iar fișierul, începând cu anul 2003 a devenit operabil, fiind completat cu peste 600 de fișe ale publicațiilor provenite în cea mai mare din donații.⁷

Analiza structurii socio-profesionale a publicului ce a frecventat sala de studiu duce la concluzia existenței anumitor mutații de orientare, specializări și profesionalism, caracteristice, de altfel întregii perioade de după anul 1989.

Se remarcă o înlocuire a cercetătorilor profesioniști, cu un public pe care ne permitem să-l numim clasic specializat. Prin această sintagmă avem

¹ Ioana Alexandra Negreanu, Alina Pavelescu, *op. cit.*, p. 30

² Arhivele Naționale Suceava, fond *Arhivele Naționale Suceava*, d. 2/2002, f. 138

³ *Idem*, d. 4/2005, p. 117

⁴ *Idem*, d.4/2003, f. 29

⁵ *Idem*, d.4/2004, f. 56

⁶ *Idem*, d.4/2005, f. 117

⁷ Doina Alexa, *Biblioteca documentară a DJAN Suceava*, în *Crai Nou*, nr. 3471 din 17 iulie 2005 și (II) în nr. 3472 din 18 iulie 2005, p. 6

în vedere profesori de nivel gimnazial și mediu, universitari, studenți, bibliotecari, arhiviști (vezi Anexele II și III).

Astfel ponderea cercetătorilor profesioniști exprimată în procente, a fost anul 2000 de 12,8%, iar în anul 2006 de 8,4%.

Caracteristica intervalului supus analizei o constituie totuși preponderența celor specializați în istorie, cuantumul acestora situându-se între 45,3% din totalul cercetătorilor, în anul 2000 și 56% în 2006.

Dintre aceștia, ponderea cea mai mare cu anumite fluctuații procentuale în cadrul fiecărei categorii, după cum se poate vedea din Anexele II și III, îl au studenții și profesorii angrenați în elaborarea lucrărilor de licență, pentru grade didactice și doctorate sau a unor informări pur personale.

Astfel, maximul procentual al studenților din totalul cercetătorilor a fost înregistrat în anul 2003, respectiv 34%, iar al profesorilor în 2006, reprezentând 26,5 %.

Este evidentă și creșterea ponderii cercetătorilor amatori prin care conform definiției din Dicționarul limbii române avem în vedere pe acei utilizatori cu preocupări într-un anumit domeniu, fără a constitui din aceasta o profesie.

În categoria acestor cercetători cu diverse ocupații se încadrează preoți, ingineri, ziariști, juriști, ofițeri, învățători, muncitori, liber profesioniști, prezenți de cele mai multe ori aici pentru informări pur personale.

Astfel, ponderea celor nespecializați în istorie în structura de ansamblu a cercetătorilor s-a înscris între 29,4% în anul 2000 și 40,5% în anul 2005.

Mutațiile survenite în interiorul publicului care frecventează sala de studiu ca specializare și preocupări, cât și procesul de liberalizare la care au fost supuse Arhivele după 1989 au determinat, implicit, o diversificare și reorientare a temelor de cercetare.

Dacă temele de istorie politică, socială, economică îndeosebi a Bucovinei dețin în continuare cea mai mare pondere, se poate remarca și conturarea unor opțiuni de cercetare noi având ca obiect istoria mentalităților a vieții cotidiene, demografice, istorice, etnografic și folclor, istorie instituțională sau geografie istorică.¹

Pe de altă parte, creșterea ponderii publicului nespecializat în istorie și a celui amator, impun monografia, în diverse forme, rurală, urbană sau

¹ Arhivele Naționale Suceava, fond *Arhivele Naționale Suceava*. Vezi cererile pentru eliberarea permiselor la sala de studiu, d. 2/2000, 2/2001, 3/2002, 4/2003, 2/2004, 2/2005, 2/2006, și rapoartele de activitate anuale ale Arhivelor Naționale Suceava, d. 2/2000, 2/2001, 4/2002, 4/2004, 4/2005, pe baza cărora au fost realizate și Anexele I-III

școlară, ca și biografiile și genealogiile ca una dintre temele predilecte de abordare.

Ca o interfață cu un altfel de import public, sala de studiu a Arhivelor Naționale Suceava a avut perioada 2000-2006 solicitări crescute și diverse sub aspectul temelor studiate și a categoriilor de cercetători care nu se mai compun doar dintr-un public profesionist sau clasic specializat, fiind în creștere solicitările pentru informări pur personale îndeosebi genealogice.

În continuu proces de liberalizare, arhivele și tezaurul documentar și bibliofil pe care acestea îl dețin reprezintă una din instituțiile fundamentale în scrierea istoriei în epoca contemporană.¹

Dificultățile în activitatea sălii de studiu s-au datorat în special imposibilității, până în luna iunie 2007 a asigurării unor copii xerox de calitate și în timp rezonabil, cu un copiator mai mult defect și a imposibilității studierii de către cercetători a documentelor în format microfilm la o calitate net superioară și în termenii prevăzuți de „Normele tehnice” cu un singur aparat de citit microfilmele, uzat fizic și moral.

Noile și multiplele solicitări din partea publicului ne-au surprins nepregătiți în cea mai mare măsură datorită perpetuării unor probleme rămase nerezolvate de decenii bune, cum este și cea a spațiului de depozitare ce a făcut imposibilă realizarea de noi preluări de documente și a prelucrării Arhivei PCR, depozitată în momentul de față în regim de salvare.

S-au arătat tot mai presante problemele legate de dotare și modernizarea acesteia cel puțin la nivel minim.

Transformarea arhivelor dintr-un loc al inițiaților într-un serviciu public, tot mai frecvent utilizat pentru aproape orice problemă de documentare, informare sau susținere a unor drepturi personale, devine tot mai evidentă.

Din aceste motive, odată cu intrarea în Uniunea Europeană ni se pare tot mai necesară, o specializare a activităților publice principale a arhivelor.

Activitatea de relații cu publicul desfășurată prin intermediul sălii de studiu rămâne una prioritară în Arhivele Naționale, prin care instituția trebuie să își demonstreze activitatea publică.²

¹ *Ibidem*

² vezi și Florica Adriana Muntean, Lucia Augusta Șerdan, *op. cit.*, Marin Radu Mocanu, *Documentul-izvor de cultură*, în „Revista arhivelor”, nr. 4/1990, p. 437-442; și Pascu Ștefan, *Arhivele și scrisul istoric*, în „Revista arhivelor”, 2/1991, p. 175-179

An	Nr. de permise eliberate/vizate	Frecvențe	U.A. solicitate	Nr. publicații	Copii xerox
2000	78	397	987	162	430
2001	77	346	1693	201	768
2002	67	216	1465	90	437
2003	83	311	2272	194	646
2004	77	392	1720	250	1888
2005	106	496	1514	421	1744
2006	83	326	1005	501	450

STRUCTURA CERCETĂTORILOR PE NIVEL DE STUDII

An	Studii superioare	Studenti	Studii medii
2000	50	21	4
2001	45	20	12
2002	38	21	8
2003	45	29	9
2004	46	26	5
2005	69	29	9
2006	55	14	13

STRUCTURA SOCIO-PROFESIONALĂ A CERCETĂTORILOR

An	Cercetători profesioniști	Cadre universitare	Profesori de nivel gimnazial și secundar	Bibliotecari, muzeografi, arhiviști	Diverse profesii	Specializați în istorie
2000	10	5	12	6	19	33
2001	4	4	13	4	18	32
2002	-	3	13	4	16	30
2003	4	5	11	6	19	40
2004	3	6	24	2	12	47
2005	8	6	17	4	34	48
2006	7	3	22	5	19	42

FONDUL BISERICESC ORTODOX ROMÂN DIN BUCOVINA (1783-1948). INSTITUȚIA ȘI ACTIVITATEA

Prof. Simona PALAGHEANU

Istoria instituțiilor bucovinene prezintă un interes aparte în cadrul studierii organizării statale românești, din punct de vedere al particularității acestora în Bucovina, după o dominație austriacă de 144 de ani.

Problema Fondului Bisericesc a fost și a rămas una din cele mai actuale din viața politică și națională a românilor din Bucovina. În perioada 1920-1940, Fondul Bisericesc a făcut obiectul celor mai înverșunate lupte politice a bisericii bucovinene, problemă la fel de actuală după 1990, în condițiile aplicării legilor de retrocedare a terenurilor forestiere foștilor proprietari.

Sursele de documentare

Documentele care ilustrează existența și activitatea Fondului Bisericesc Ortodox din Bucovina sunt relativ puține și nu întotdeauna bogate sub raport informațional. Este vorba, mai întâi, de legislația care a stat la baza înființării și desfășurării activității Fondului Bisericesc Ortodox din Bucovina (legi, decrete, decizii, regulamente de funcționare, dezbateri parlamentare etc.).

O a doua categorie este reprezentată de materialul de arhivă creat de această instituție, care se păstrează în depozitele Direcției Județene Suceava a Arhivelor Naționale, din care s-au păstrat un număr de 5771 dosare destul de modeste sub raportul conținutului (pentru perioada 1786 – 1892 nu se păstrează nici un document, iar pentru anii 1892 – 1934 se păstrează foarte puține documente). Acestea oferă date privitoare mai ales la personalul utilizat (numeric, studii, recrutare, plată), foarte multe documente financiar contabile (bilanțuri, bugete, liste prețuri etc.), situații statistice de delict silvice, tabele de moșii expropriate, planuri de construcții de fabrici și linii de cale ferată, hărți ale arboretelor, amenajamente, construcții de fabrici și linii ferate, concesiuni de exploatare etc.

Documentele au intrat în depozitele arhivelor sucevene, imediat după desființarea instituției în anul 1950, fiind ordonate cronologic structural și respectându-se schemele de organizare a instituției.

Acestora li se adaugă un număr de lucrări de referință, printre care enumerăm : Gârbu, Șt., *Problema Fondului bisericesc ortodox-român din Bucovina*; Nistor, I. *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*; Țibu, G., *Istoricul fostului Fond Bisericesc din Bucovina* etc.

Cadrul Juridic și evoluția instituției

Noua administrație militară instaurată în Bucovina face împăratului Iosif al II-lea, prin persoana baronului Erzenberg, primul guvernator al noii provincii, propunerea de restrângere a numărului de mănăstiri și schituri și secularizarea tuturor averilor bisericești. Iosif al II-lea, în spiritul absolutismului luminat, decide, prin ordonanța sa din 27 decembrie 1781, „încamerarea” moșiilor și reducerea mănăstirilor „dară numai astfel ca veniturile să se folosească pentru binele coreligionarilor din provincia în care s-au încamerat moșiile”.¹ Inventarierea și stabilirea titlurilor de proprietate ale bunurilor religioase a început imediat, în 1782, de către o comisie de stat numită în acest scop.

În anul următor, Iosif al II-lea dispune, prin ordonanța imperială din 19 iunie 1783, ca „fără amânare să se reducă numărul mănăstirilor, iar pământurile și fondurile să treacă sub povătuirea stăpânirii împărătești și crăieștii Mării. Avera preoților care nu trăiesc în Bucovina să se confişte, iar din întreg fondul care se va forma pe această cale să se întrețină clerul ortodox și să se creeze cel puțin o școală, fie la Cernăuți, fie la Suceava, iar restul să se întrebuințeze pentru scopuri folositoare”.²

În ciuda protestelor egumenilor, numărul de așezăminte bisericești (14 mănăstiri și 11 schituri) s-au redus de la 25 la 3 (mănăstirile Putna, Sucevița, Dragomirna), iar averea acestora, inclusiv cea din Moldova, a trecut sub administrația statului austriac. Pe baza unei înțelegeri cu episcopul Dosoftei, au trecut (în 1789) în posesia Curții imperiale din Viena și moșiile episcopiei din Rădăuți. În felul acesta, Fondul Bisericesc nou creat prin hotărârea imperială din 19 iunie 1783- cu denumirea exactă de „Fondul religionar greco – oriental al Bucovinei” era alcătuit din toate averile mobile și imobile ale episcopiei de Rădăuți și ale tuturor mănăstirilor și schiturilor bucovinene.

Reglementarea definitivă a Fondului Bisericesc din Bucovina s-a făcut prin „Regulamentul duhovnicesc” din 29 aprilie 1786 decretat de împăratul Iosif al II-lea. Acest regulament stipula totodată statutul și caracterul Fondului Bisericesc pe toată perioada de stăpânire austriacă.

Regulamentul Duhovnicesc definea Fondul Bisericesc prin următoarele:

- Sub numirea de Fond religios se înțelege toată averea ce a fost închinată pentru întreținerea religiunii.

- Toate veniturile încurg în visteria Fondului, din care se vor acoperi toate cheltuielile pentru fetele bisericești și pentru școli, iar ceea ce va întrece se va întrebuința numai pentru binele obștesc al clerului, al religiunii și al omenirii.

¹ I. Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Institutul de Arte grafice și Editura Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1921, p. 21

² *Ibidem*, p. 22

- Domnul țării, purtătorul de grijă pentru binele obștesc, este totodată și protectorul Fondului Religios.

- Administrarea, conservarea întrebuințarea mijloacelor Fondului în folosul preoției și al școlii, precum este și menirea lui, depinde în toate de înaltele dispozițiuni ale protectorului său.

- Chestiunile acestui Fond religios sunt toate afaceri oficiale, iar apărarea drepturilor și intereselor Fondului cade în sarcina dregătorilor statului.

- Toate documentele, obligațiunile și dosarele, precum și orice fel de alte acte, care pot servi ca documente sau care ating chestiunile Fondului bisericesc, au caracterul de acte publice, stau sub supravegherea organelor oficiale și se vor păstra în visteria Fondului.¹

În anul 1786, la intrarea în vigoare a Regulamentului Duhovnicesc, administrația militară a Bucovinei se desființează – prin decizia imperială din 2 noiembrie 1786 Bucovina este alipită Galiției ca al XIX-lea cerc administrativ al acesteia, iar administrația militară a fost înlocuită cu una civilă galițiană.²

Fondul Bisericesc din Bucovina a trecut și el în subordinea Locotenentei imperiale de la Lemberg și, mai apoi, în seama Consistoriului catolic galițian care l-a administrat prin Direcția de finanțe.

La cele cinci economate create în 1783 pentru exploatarea și administrarea Fondului Bisericesc (Coțmani, Cuciur Mare, Sint Onufrie, Frătăuți și Ilișești), noua administreează mai înființează încă trei la Câmpulung Moldovenesc, Sf. Ilie și Jucica.³

În 1789, la reclamația românilor bucovineni, prin ordonanța imperială de la 17 decembrie, administrația Fondului religios bucovinean este separată de cea a fondurilor romano - catolice similare din Galiția, dar administrația rămâne în continuare la Liov.⁴

O altă organizare a Fondului Bisericesc s-a făcut în anul 1840, când se punea în aplicare așa numitul sistem al Oficiilor silvice cu care ocazie s-au înființat patru oficii conduse, de această dată de către un silvicultor de grad superior având ca atașați câte un silvicultor asistent. Oficiile silvice erau împărțite la rândul lor în ocoale, conduse fiecare de către un brigadier.

La 18 martie 1870, în urma unei înțelegeri între Ministerul de Finanțe și Ministerul Cultelor s-a realizat o reformă în ceea ce privește administrarea moșiilor Fondului prin crearea unei instituții care a primit

¹ *Ibidem*, p. 23-24

² Sorin Toader Clipa, *Fondul Bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui (1948-1949)*, Editura Universității Ștefan cel Mare, Suceava, 2006, p. 36

³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei (1774 – 1862) – De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, vol. I, 1993, p. 196

⁴ Sorin Toader Clipa, *op. cit.*, p. 39

numele de "Direcțiunea cezaro-crăiască a bunurilor Fondului religios greco-oriental.¹ Noua instituție era subordonată Ministerului Agriculturii de la Viena, iar atribuțiile Ministerului Cultelor au fost reduse la chestiuni de cult și instruire. Președintele Direcțiunii era guvernatorul țării, iar directorul acesteia era numit de împărat în urma recomandării Ministerului Agriculturii. Această organizare suferă modificări 5 ani mai târziu când Administrația Fondului Bisericesc primește un nou statut. *Direcția Generală a Fondului Religionar* este subordonată direct Ministerului Agriculturii care asigură conducerea superioară și supravegherea administrației și are următoarea componență: secțiile amenajare, construcții, contencios, contabilitate și două circumscripții de gestiune și control, iar ca servicii exterioare 20 de ocoale silvice.

Fără a aduce modificări însemnate în structura instituției – reorganizările din anii 1892 și 1898 măresc doar numărul circumscripțiilor de gestiune și control și a ocoalelor silvice.

Prin decizia imperială din 19 ianuarie 1900, se pune în aplicare un nou regulament, foarte amănunțit, referitor la administrarea bunurilor Fondului bisericesc.

Prevederile cele mai importante din acest regulament aduc modificări în ceea ce privește: tehnicile de exploatare, problemele administrative, modul de administrare a stațiunii balneare de la Vatra Dornei; administrarea minelor care se făceau printr-un oficiu separat cu sediul la Iacobenii; delimitarea exactă a ocoalelor silvice, fiecare ocol fiind încredințat unui administrator silvic și domenial.

Regulamentul de organizare din 1900 a mai suportat mici modificări în anii 1909 și 1914, care nu făceau altceva decât să reafirme statutul Fondului constituit în baza actului de fondare din 29 aprilie 1786.²

După unirea Bucovinei cu România în 1918 și până în 1940, Fondul Bisericesc a trecut prin numeroase schimbări, care pot fi încadrate în două tendințe:

- administrarea patrimoniului Fondului direct de către biserica ortodoxă bucovineană;
- trecerea averii Fondului în patrimoniul statului.³

Prin decretul lege nr. 3745 din 18 decembrie 1918, care cuprinde dispoziții tranzitorii privitoare la administrația Bucovinei, administrația Fondului revine Ministerului Agriculturii și Domeniilor din București, iar ministrul delegat al Bucovinei a devenit președintele Fondului, a cărui administrație a rămas în continuare sub conducerea unui director

¹ *Ibidem*, p. 46

² *Ibidem*, p. 48

³ DJAN Suceava, *Colecția Manuscrise - S. Gârbu, Monografia Fondului Bisericesc Ortodox Român din Bucovina*, p. 14

În perioada de tranziție dintre 1918 și 1925, administrația Fondului a trecut de câte două ori fie în administrația statului sub tutela Ministerului Agriculturii din București, fie în aceea a Bisericii Ortodoxe bucovinene, fiind emise mai multe hotărâri cu privire la modul de administrare a Fondului Bisericesc.

Forma legală a administrației fondului este dată în 1925, pe baza legii pentru organizarea bisericii ortodoxe din Bucovina. Fondul, denumit acum „Fondul Bisericesc ortodox-român al Bucovinei”, devine fundație specială de sine stătătoare. Administrarea Fondului se face prin Consiliul eparhial, sub președinția arhiepiscopului și mitropolitului Bucovinei. Statul exercită dreptul său de control și supraveghere prin Ministerele de Agricultură și Domenii și cel de Culte.

Regulamentul interior de organizare a serviciilor pentru administrarea și exploatarea bunurilor Fondului a fost votat în prima Adunare Eparhială a Bisericii Ortodoxe Române din Bucovina, în ședința din 28 noiembrie 1925 și aprobat de mitropolitul Nectarie Cotlarciuc.¹

Regulamentul prevedea următoarea organizare a instituției: serviciul personalului și secretariat, amenajărilor, exploatărilor, plantațiilor, industrial și comercial, construcțiilor, de inspecție, juridic-administrativ, contabilitate și casierie.

După 11 ani, apare, la inițiativa mitropolitului Visarion Puiul, Regulamentul pentru organizarea și funcționarea „Fondului bisericesc ortodox român al Bucovinei”, aprobat prin Înaltul Decret Regal nr. 1836. Acest regulament, devenit Decret-Lege la 4 noiembrie 1937, a suferit mici modificări la 16 martie 1938. Prin noul regulament, cu modificările ulterioare, se accentuează autoritatea și voința mitropolitului Bucovinei în administrarea Fondului, acesta fiind ajutat de un Comitet de Direcție, de administrator și de către inspectorii Fondului.² Conform acestui decret, Administrația avea următoarea structură organizatorică: serviciul personalului, secretariatului, registraturii și arhivei, serviciul tehnic, serviciul comercial, serviciul contabilității și casieriei, serviciul contencios, serviciul minelor și băilor.

O altă modificare în structura organizatorică a fost cea impusă în 1940 prin Decretul-Lege de organizare a Fondului bisericesc din Bucovina, nr. 12136. Prin acest decret, se consfințește caracterul de fundație autonomă a Fondului bisericesc fiind pus sub înaltul patronaj al regelui. Conducerea și administrarea Fondului este încredințată unei Eforii, compusă din 4

¹ DJAN Suceava, *Fond Administrația Fondului Bisericesc Ortodox al Bucovinei (1858 - 1950)*, d. 4/1925, f. 8-9

² Petre Ciobanu, *Fondul bisericesc ortodox român din Bucovina (1783-1948) - prezentare generală*, în *Revista Bucovina Forestieră*, Anul II, Nr. 1-2, Câmpulung Moldovenesc, 1993, p. 8

persoane, și anume: rezidentul regal al ținutului Suceava, ca președinte al Eforiei și 3 membri, ca reprezentanți ai Mitropoliei Bucovinei. Această formă de organizare se aseamănă cu cea din perioada austriacă, cu deosebirea că participarea bisericii bucovinene la administrarea Fondului este efectivă.

Prin Decretul-Lege nr. 3434 din 10 octombrie 1940, intervine o nouă modificare, care reduce numărul eforilor de la 4 la 3: mitropolitul Bucovinei ca președinte și doi membri, unul delegat al Ministerului Agriculturii și Domeniilor și altul al Ministerului Cultelor și Artelor.

În 1941, intervine o nouă modificare prin Decretul-Lege nr. 409 din 21 februarie 1941, publicat în același an în M.O. nr. 47 din 25 februarie, prin care se instituie pe lângă Eforie un Comisar al Guvernului, numit de către Ministerul Economiei Naționale.

Conducerea Fondului, în perioada 1940-1946, a fost exercitată de către o Eforie compusă din Mitropolitul Bucovinei, un inginer silvic de rang superior din Ministerului Agriculturii și Domeniilor și un jurist.

Prin Decretul-Lege nr. 295, s-a dat o nouă organizare Fondului bisericesc, care a rămas valabilă până la desființarea acestuia prin Decretul nr. 273 din 19 august 1949.

Decretul-Lege nr. 295/1946 prevedea, prin art. 4, înființarea Regiei Mixte Fondul Bisericesc - CFR, în care Fondul Bisericesc a adus ca parte patrimoniul său, iar CFR fondurile necesare exploataării, industrializării și valorificării bunurilor. Regia mixtă s-a transformat în societatea „Domeniile Bucovina” prin Legea nr. 267 din 16 noiembrie 1946. Ea a funcționat până la 11 iunie 1948, când a fost naționalizată. Ocoalele silvice Straja, Falcău și Brodina nu au fost incluse în „Domeniile Bucovina”, ci în „Sovromlemn”. Contractul cu Sovromlemnul a fost încheiat pe 20 de ani, începând cu 1946, în baza Legii nr. 321 din 1946. În tot timpul acesta, administrația Fondului bisericesc a continuat să existe cu un personal redus la minim.

La 27 iulie 1948, o delegație a Ministerului Silviculturii, nou înființat, a preluat toate proprietățile Fondului Bisericesc care se aflau în administrarea societății „Domeniile Bucovina”, iar la 18 septembrie 1948 a preluat și restul de trei ocoale silvice, precum și Școala de brigadieri din Rădăuți. Decretul de desființare a Fondului bisericesc a apărut sub nr. 273, în 1949, întregul său patrimoniu fiind preluat de noile direcții silvice Câmpulung și Rădăuți și de întreprinderile pentru exploatarea și industrializarea lemnului, constituindu-se Comisia de lichidare a fondului. Ultimul director al Fondului bisericesc a fost ing. cons. silvic Gavril Țibu, care și-a pus semnătura sa pe procesul-verbal de predare a arhivei Fondului către Filiala Arhivelor Statului din Suceava, la 28 aprilie 1950.¹

¹ *Ibidem*, p. 9

Activitatea și patrimoniul Fondului Bisericesc al Bucovinei

Activitatea cea mai importantă a Fondului Bisericesc și care este ilustrată de documentele existente este cea legată de cultura, exploatarea, industrializarea și comercializarea lemnului; de exploatarea și valorificarea zăcămintelor miniere, a apelor minerale și a carierelor; de regimul vânzărilor și comercializarea produselor Fondului, precum și de contractele încheiate cu firmele și societățile autohtone și străine.

Fondul Bisericesc făcea cultura pădurilor în regie proprie iar exploatarea, industrializarea și comercializarea lemnului era încredințată diverselor firme, societăți sau cooperative, în majoritate cu capitaluri străine.

În documentele existente se regăsesc importante referiri la sistemul de cultură, de conservare, regenerare și ameliorare a domeniului forestier, împăduriri, amenajări de terenuri, pepiniere, protecția vânatului și a pescuitului în apele de munte, evoluția regimului exploataților etc.

Cu reorganizarea Fondului Bisericesc din 1870 și crearea „Direcțiunii bunurilor fondului religios din Bucovina”, în 1870, ca administrație de stat autonomă, sub îndrumarea și controlul Ministerului Agriculturii din Viena, se începea o etapă decisivă în gospodărirea rațională a pădurilor Fondului bisericesc. Începând din 1872 această nouă direcție a avut în cadrul acestui minister o situație specială, în sensul că nu era subordonată „Departamentului tehnic forestier” din Ministerul Agriculturii.¹

Aceste condiții organizatorice și mai ales după racordarea Bucovinei la circuitul economic mondial prin darea în exploatare, în 1867, a căii ferate normale Lemberg – Cernăuți – Pașcani – Iași și ulterior, între anii 1880 și 1910, a căilor ferate secundare, economia forestieră a Fondului a luat un mare avânt. Aceasta i-a permis Fondului să-și construiască o infrastructură tehnică modernă, în numai circa 30 de ani (1880-1914).²

Cele mai semnificative măsuri luate de administrația Fondului Bisericesc în administrarea și amenajarea pădurilor au fost:

- Introducerea unui regim silvic de apărare și conservare a pădurilor și de folosire rațională a lemnului, prin Ordonanța forestieră din 1776, urmată de „Orândueala de pădure pentru Bucovina” din anul 1786 care a fost aplicată în Bucovina până la introducerea codului silvic austriac din 1852; Aceasta din urmă cuprindea în plus măsuri specifice în apărare și conservarea arboretelor din stațiunile extreme și periclitate;

- Amenajarea integrală a pădurilor Fondului prin secția de amenajare proprie, înființată în 1875; între 1875 și 1901 s-a amenajat o suprafață de 439.858 ha în raza a 32 de ocoale silvice; în 1901, se încheia acțiunea de amenajare definitivă a ocoalelor silvice cu amenajamente provizorii și s-au revizuit cele cu lucrări definitive mai vechi; ultimele amenajamente

¹ *Ibidem*, p. 11

² *Ibidem*

definitive s-au întocmit în anul 1931 pentru ocoalele Straja, Falcău și Brodina.¹

- Arondarea proprietății și eliminarea enclavelor, pe baza legii imperiale din 7 iunie 1883, pe circa 15.000 ha, din care Fondul a cedat cca. 50%, iar restul a rămas în patrimoniul său;²

- Crearea unei foarte bune evidențe a proprietății Fondului, în tablouri și hărți, bazată atât pe cadastru și pe registrul impozitului funciar, cât și pe măsurători proprii; (Primele ridicări în plan au început în anul 1792 pe domeniul Rădăuțiului, apoi amenajarea moșiei Cotnari în anul 1807; iar prima hartă a Bucovinei rămasă în păstrarea Fondului este din 1813).³

- Crearea accesibilității pădurilor prin construirea unei rețele de instalații de transport cu caracter permanent, atât pe uscat (căi ferate forestiere cu tracțiune mecanică și animală, șosele și drumuri de iarnă), cât și pe apă (opustori) în bazinele râurilor Bistrița Aurie și ale afluenților săi, precum și pe Ceremuș, pe baza a două programe de investiții de câte 10 ani;⁴ Fondul a contribuit în mare măsură, fie cu bani, fie cu materiale și chiar a construit în întregime unele drumuri de interes public. Construcția rețelei de transport s-a manifestat benefic în economia Fondului, prin creșterea prețului lemnului, valorificarea mai completă a acestuia și posibilitatea introducerii unor procedee de cultură mai fine. Drept urmare, venitul anual al Fondului s-a mărit în 1910 de cca. 9 ori în raport cu anul 1878; Această problemă este tratată pe larg în opera consilierului J.Opletal, profesor la Academia forestieră din Brno (Cehoslovacia) care în perioada 1890-1914, în calitate de șef al serviciului construcțiilor de la Fond, a proiectat, executat și organizat aceste căi de transport.⁵

- Construirea unei industrii proprii de prelucrare a lemnului (fabricile de cherestea: Falcău, Moldovița, Frasin, Putna, Gura Humorului și Voivodeasa), cu o capacitate de debitare anuală de 246 000 m.c. în 1943⁶ (Inițial, politica forestieră a Fondului a fost și aceea de a înființa o industrie forestieră prin atragerea capitaliștilor antreprenori, cărora le concesiona spre exploatare suprafețe păduroase prin contracte de durată îndelungată, care au atras după sine și construirea a numeroase fabrici de cherestea, documentele semnaland că primele fabrici de cherestea ce folosesc lemn din pădurile Fondului sunt ale firmei "Pfannenkuhe" din Viena, care construiește în jurul anului 1868 trei fabrici de cherestea).

¹ Mihai Marcean, *Din istoria și administrarea pădurilor județelor Suceava și Botoșani, Suceava*, Editată cu sprijinul Regiei Naționale a Pădurilor și Direcției Silvice Suceava, 2003

² Petre Ciobanu, *op. cit.*, p. 12

³ Mihai Marcean, *op. cit.*, p. 42

⁴ Petre Ciobanu, *op. cit.*, p. 12

⁵ Mihai Marcean, *op. cit.*, p. 42

⁶ Petre Ciobanu, *op. cit.*, p. 12

Patrimoniul Fondului Bisericesc

Documentele evidențiază evoluția mereu ascendentă a patrimoniului Fondului Bisericesc, care a cumpărat întinse terenuri păduroase sau miniere, a construit sau cumpărat numeroare fabrici de cherestea, stabilimente balneare sau instalații miniere și de transport, crescătorii de pești ș.a. Patrimoniul Fondului a variat în decursul timpului datorită vânzării unor proprietăți, lichidării servituților și reformelor agrare, dar și prin achiziții de terenuri noi.

În 1786, patrimoniul Fondului era constituit din 109 moșii și sate și 28 de munți, pe care trăiau 36 580 suflete, ceea ce reprezenta, după I. Nistor (1921), o proporție de peste 50% din populația Bucovinei, existentă la încorporarea ei de către Austria.¹

Pădurile totalizau, în 1920, suprafața de 250.159 ha, adică 55,7% din suprafața păduroasă a provinciei. Din acestea, doar 225.346 ha erau păduri propriu-zise, 5/722, ha reprezentau terenuri arabile și fânețe, 18.276 ha pășuni, iar 815 ha teren neproductiv.² Pădurile erau foarte valoroase nu numai datorită întinderii, ci și compoziției lor specifice (74% rășinoase), calității superioare a lemnului, ce se bucura de o reputație mondială. Lemnul prelucrat era exportat în Orientul Apropiat și Europa Centrală.³

Domeniile cuprindeau în 1920 o suprafață de 17.424 ha. Din acestea, 8.478 ha situate în jurul Rădăuților și în Munții Lucina erau arendate statului austriac pentru întreținerea hergheliei din Rădăuți, iar restul de 8.377 ha constituiau 25 moșii mai mari sau mai mici, răspândite în toată Bucovina, fiind arendate la particulari.⁴

Minele. În aceasta categorie intrau minele de mangan din Iacobeni, Vatra Dornei și Mestecaniș, precum și minele de pirită din Fundul Moldovei. Documentele consemnează cumpărarea de către Fond a terenurilor miniere sau concesionarea pentru mangan și pirită situate în localitățile Vatra Dornei, Iacobeni, Ciocănești, Pojorâta, Fundu Moldovei, precum și exploatarea acestora începând din anul 1784.⁵

Stabilimentele balneo climaterice. Cel mai important stabiliment balneo-climatic era cel din Vatra Dornei, destinat tratării reumatismului, afecțiunilor de cord, arterosclerozei, hipertensiunii. Date privind existența izvoarelor de ape minerale, calitatea curativă a apei, exploatarea izvoarelor Poiana Negri și Vatra Dornei, întreținerea, modernizarea și exploatarea

¹ I. Nistor, *op. cit.*, p. 52

² Petre Ciobanu, *op. cit.*, p. 10

³ *Ibidem*

⁴ *Ibidem*

⁵ DJAN Suceava, *Fond Administrația Fondului Bisericesc Ortodox al Bucovinei (1858 – 1950)*, d. 1/1926, 209/1940, 210/1940

stabilimentelor balneare din Vatra Dornei și Iacobeni se regăsesc în documentele Fondului Bisericesc.¹

Pescăriile de la Cozmeni, cu 131 ha luciu de apă, pentru creșterea crapului, cu o producție anuală de 50 tone și 6 păstrăvarii.²

De asemenea, în patrimoniul Fondului se aflau și o serie de imobile de raport (cazarmile Jucica și Cernăuți), închiriate statului austriac, fără a include aici clădirile necesare procesului de producție sau de administrație.³

Averea integrală a Fondului Bisericesc din Bucovina a fost estimată în 1914 la suma de 165 milioane coroane din care 20 milioane în numerar și hârtii de valoare.⁴

Evoluția mereu crescândă a patrimoniului Fondului Bisericesc a făcut ca multe dintre veniturile acestuia să aibă și alte destinații. De exemplu, **în domeniul confesional**: - întreținerea mitropolitului și a consilierilor consistoriali; - întreținerea stareților și a călugărilor de la toate mănăstirile din Bucovina; - asigurarea salariului (congruci) preoților de mir și a pensiilor văduvelor și orfanilor rămași de pe urma preoților și cântăreților bisericești; - asigurarea salariilor (dotațiilor) pentru cântăreții bisericești și pălimari; - întreținerea facultății de teologie de pe lângă Universitatea din Cernăuți; - întreținerea seminarului clerical (50 elevi); - întreținerea școlii cantorale din Cernăuți; - finanțarea revistei bisericești „Candela”; - finanțarea tipografiei „Mitropolitul Silvestru”; - contribuții la întreținerea mănăstirilor și a bisericilor satești; - construirea și întreținerea caselor parohiale; - Plata salariilor profesorilor de religie ortodoxă de la toate instituțiile de învățământ din Bucovina; - construirea și întreținerea reședinței mitropolitane și a bisericii catedrale ortodoxe din Cernăuți; **în domeniul școlar și cultural**: - întreținerea liceului clasic din Suceava, a liceului real, a liceului de fete și a școlii primare, toate trei din Cernăuți; - întreținerea școlilor satești (triviale) în sec. XVIII-XIX; - acordarea unui număr de burse pentru studenții de la Facultatea de Silvicultură din București, pentru pregătirea doctoratului la teologie ș.a.; - acordarea de subvenții pentru acțiuni culturale.⁵

¹ *Ibidem*, d. 1/1911, 90/1940, 99/1940.

² Petre Ciobanu, *op. cit.*, p. 10.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 14

SUMMARY

First of all the refers to historical conditions of the creation of the Romanian Orthodox Church Fund in Bucovina as a result of the taking over at Romanian Orthodox Church properties in the administration of the Austrian state.

Then, it is discussed the evolution of this institution in the period of the Austrian administration and the remarkable achievements in the forest management are emphasized.

The closing paragraphs contain some considerations about the contributions of the Church to the economic and cultural development at the Romanian nationality in Bucovina.

O PROBLEMĂ DE PRACTICĂ ARHIVISTICĂ-PERFECTIONAREA INVENTARELOR FONDULUI SFATUL POPULAR AL REGIUNII GALAȚI

Prof. Alexandru DUȚĂ

Pentru prima dată noțiunea de „regiune”, ca unitate administrativ-teritorială, apare în art. 75 al Constituției Republicii Populare din 13 aprilie 1948, cu următoarea formulare: „Teritoriul Republicii Populare Române se împarte din punct de vedere administrativ, în comune, plăși, județe și regiuni”.¹

În continuare art. 76 stabilește că „organele locale ale puterii de stat sunt consiliile populare locale”.²

Concretizarea acestor prevederi constituționale cu semnificative modificări de terminologie, s-a efectuat prin „Legea pentru raionarea administrativ-economică a teritoriului R.P.R.” nr. 5 din 6 septembrie 1950³, în care, conform art. 5, dispar plasa și județul ca unități administrative, apare raionul și, pe lângă comune (urbane, rurale sau municipii), apare unitatea administrativă „oraș”, totul copiat după model sovietic. În mod similar, în Decretul 259 din 11 decembrie 1950⁴ sintagma „consilii populare” este înlocuită cu „sfaturi populare” (sfat, ca traducere a cuvântului rusesc „soviet”).

Potrivit definiției din art. 3 a Legii 5/1950, „regiunea este unitatea administrativ-economică delimitată teritorial, pe care se sprijină direct organele centrale de stat în înfăptuirea politicii partidului și guvernului”.⁵

Teoretic, sfaturile populare erau conduse de deputați, aleși de cetățeni, prin vot universal, pe termen de patru ani, iar aceștia erau răspunzători de activitatea lor numai în fața alegătorilor, conform art. 4 și 5 din Decretul 259/1950.⁶

În practică, funcționau un control și o supraveghere strictă, exercitate de către organele centrale, în primul rând de către guvern, așa cum rezultă din textele art. 20,22,26,27 și 28 ale aceluiași decret. În acest sens, pasajul cheie îl constituie aliniatul 2 al art. 28, care stabilea: „Consiliul de Miniștri al R.P.R. exercită dreptul de control general asupra comitetelor executive ale sfaturilor populare”.⁷

¹ *Monitorul Oficial*, Partea I-a, nr. 87 bis din 13 aprilie 1948

² *Ibidem*

³ *Buletinul Oficial* al R.P.R., nr. 77 din 8 septembrie 1950

⁴ *Idem*, nr. 122 din 28 decembrie 1950

⁵ *Idem*, nr. 77 din 8 septembrie 1950

⁶ *Idem*, nr. 122 din 28 decembrie 1950

⁷ *Ibidem*.

În fapt, puterea, în limitele legale și teritoriale ale sfaturilor populare, era exercitată de comitetele executive „organele executive și de dispoziție” ale acestora.

Art. 6 al Decretului 259/1950 stabilea o arie de puteri și atribuții foarte diversificate, în numeroase domenii, pentru sfaturile populare, cu limitarea importantă, că acestea se exercitau „în cadrul legilor și directivelor organelor superioare”. Concret, aceste puteri și atribuții se exercitau în domeniile administrativ, economic, financiar, al apărării naționale și ordinii publice, cultural, învățământului, sănătății, ocrotirilor sociale și chiar al sportului și problemicii naționalităților conlocuitoare.⁸

Pe lângă comitetele executive ale sfaturilor populare regionale funcționau, conform art. 19 și 20 ale Decretului 259/1950, următoarele secțiuni, cu dublă subordonare, locală și față de ministerele de resort:

- Secțiunea Administrației Generale;
- “ Financiară;
- “ Agricolă;
- “ Comercială;
- “ Gospodărie Comunală și Industrie Locală
- “ Drumuri;
- “ Combustibil și Lubrefianți;
- “ Învățământ;
- “ Sănătate;
- “ Cultură și Artă;
- “ Prevederi Sociale;
- “ Planificare;
- “ Comitetul de Cultură Fizică și Sport.

Pe lângă aceste secțiuni, mai funcționau obligatoriu și următoarele organe:

- Sectorul (ulterior secțiunea) Cadre
- Grupul de instructori
- Oficiul Juridic
- Secretariatul
- Serviciul Administrativ
- Biroul Documente Secrete

Cu anumite modificări, această organigramă a rămas în vigoare până la desființarea sfaturilor populare regionale, în 1968. Legea de organizare și funcționare a sfaturilor populare nr. 6 din 22 martie 1957⁹ stabilea mult mai precis și mai concret, prin art. 6, „sarcinile principale” ale sfaturilor populare, după cum urmează:

a) Ocrotirea drepturilor cetățenilor, paza și apărarea avutului obștesc, menținerea ordinii publice;

⁸ *Ibidem*

⁹ *Buletinul Oficial al M.A.N. al R.P.R.* nr. 11 din 28 martie 1957

- b) Aprobarea și executarea planului economic și bugetul local;
- c) Dezvoltarea industriei locale și sprijinirea cooperăției meșteșugărești;
- d) Transformarea socialistă a agriculturii și dezvoltarea producției agricole prin: sprijinirea gospodăriilor agricole colective și de stat, a țăranimii cu gospodării individuale, organizarea și controlul stațiunilor de mașini și tractoare, realizarea achizițiilor, contractărilor și colectărilor de produse agricole;
- e) Buna gospodărire a pădurilor comunale;
- f) Dezvoltarea comerțului de stat, sprijinirea comerțului cooperatist, supravegherea aprovizionării și deservirii populației, controlul comerțului particular;
- g) dezvoltarea bazei locale de producție pentru aprovizionarea populației cu produse agro-alimentare;
- h) Buna gospodărire, sistematizarea, efectuarea de lucrări edilitare; construirea și întreținerea de locuințe și localuri;
- i) Construirea, întreținerea și repararea drumurilor și podurilor de interes local; amenajarea, gospodărirea, cu posibilități locale, a cursurilor de apă;
- j) îndeplinirea planului de școlarizare, organizarea muncii de culturalizare, dezvoltarea învățământului preșcolar, elementar și mediu, a culturii fizice și a sportului de masă, buna funcționare a instituțiilor de cultură și artă; supravegherea muncii educative și gospodărești în școlile medii tehnice și profesionale;
- k) Apărarea sănătății publice, organizarea instituțiilor sanitare, de ocrotire a mamei și copilului și de asistență socială, stabilirea și plata pensiilor și a ajutoarelor familiale de stat;
- l) Controlul respectării, de către întreprinderile și organizațiile economice de interes republican, a hotărârilor sfaturilor populare și a deciziilor comitetelor executive.

Se mai menționa faptul că sfaturile populare contribuie la întărirea capacității de apărare a țării.¹⁰

Regiunile și raioanele și sfaturile lor populare au existat până la adoptarea legilor nr. 2 și 3 din 15 februarie 1968, când au fost înlocuite cu județe și consilii populare.¹¹

Potrivit Legii 5/1950, regiunea Galați avea în componența sa un oraș de subordine republicană (Galați), un oraș de subordine regională (Brăila), un număr de 7 raioane (Brăila, Bujoru, Călmățui, Făurei, Galați, Măcin și Tulcea), cu alte patru orașe (Măcin, Isaccea, Sulina și Tulcea) și un total de 128 de comune.¹²

¹⁰ *Ibidem*

¹¹ *Buletinul Oficial al R.S.R.*, nr. 17-18 din 17 februarie 1968

¹² *Împărțirea administrativă a teritoriului Republicii Populare Române*, <București>, 1950, p. 213-223

Raza administrativ-teritorială a regiunii Galați s-a modificat succesiv în 1952, 1956 și 1960, cuprinzând, în varianta finală stabilită prin Legea 3/1960, cu modificările parțiale din 1965, trei orașe regionale (Galați, Brăila și Focșani), patru orașe raionale (Mărășești, Odobești, Panciu și Tecuci) și șapte raioane (Brăila, Bujor, Făurei, Focșani, Galați, Panciu și Tecuci), cu un număr de 227 comune.¹³

Fondul arhivistic al Sfatului Popular al regiunii Galați a fost preluat, conform fișei „situația fondului”, în anii 1974, 1979-1980, 1989 și 2001 de la Consiliul Popular Județean și ulterior de la Consiliul Județean Galați, totalizând 539 m.l., în general dosare și registre, care sunt ordonate și inventariate structural-cronologic, pe secții și alte compartimente de muncă ale instituției; starea de conservare este bună, dosarele sunt legate și, în majoritatea lor, au filele numerotate. Trebuie totuși menționat faptul că, în urma verificării prin sondaj a corectitudinii numerotării, s-au constatat relativ numeroase erori; la alte u.a. numerotarea este efectuată cu creion roșu sau albastru și este foarte greu lizibilă; de asemenea, numeroase u.a. nu sunt certificate.

Inventarele sunt, cu o singură excepție, cele de preluare, cu lipsurile inerente în ceea ce privește reflectarea corectă și completă a conținutului u.a., denumirile instituțiilor, localităților, raioanelor, principalele genuri de documente, anii extremi ai documentelor cuprinse în dosar sau înscrise în registru.

Aceste lipsuri, într-o măsură firești la inventarele de preluare întocmite în anii '50 și '60 de personalul secțiilor și compartimentelor instituției, trebuie corectate sau corijate în cadrul operațiunilor arhivistice de verificare a existentului și stării de conservare a documentelor (concepută și executată nu ca o simplă verificare de gestiune, ci de fond) și de perfecționare sau, în cazurile justificate, de reinventarierea totală sau parțială a u.a. create de un compartiment de muncă sau altul al instituției.

Această operațiune, perfecționarea inventarelor, se impune având în vedere importanța creatorului fondului în cadrul instituțional al anilor 1951-1968, a întinsei sale competențe teritoriale (practic, întreg sud-estul României), valoarea, din punct de vedere științific și practic a documentelor.

Trecând la studierea concretă a inventarelor existente pentru fiecare parte structurală a fondului se constată unele aspecte importante.

Comitetul Executiv grupează deciziile emise de aceasta și câteva alte categorii de u.a., conținând în special decrete, hotărâri ale Consiliului de Miniștri și dispoziții ale acestuia.

Această parte structurală, cu anii extremi 1952-1968 și 401 u.a., are inventarul cu numărul 1072. Verificarea existentului și perfecționarea

¹³ *Împărțirea administrativă a teritoriului Republicii Populare Române*, <București>, 1965, p.129-137

inventarului s-a efectuat în anul 2006. U.a. sunt ordonate, în interiorul fiecărui an, astfel: dosarele conținând acte normative (decrete și H.C.M.-uri), apoi acelea conținând deciziile Comitetului Executiv și, la finalul anilor respectivi, registrele de evidență a deciziilor. În ceea ce privește completarea rubricii din inventar „cuprinsul unității arhivistice”, aceasta a fost succintă deoarece volumele conținând acte normative au opise, iar pentru volumele cu decizii există registrele de evidență ale acestora. Au fost specificate datele calendaristice extreme (an, lună, zi), la rubrica anii extremi și numerele extreme ale deciziilor cuprinse într-un dosar.

În această parte structurală există și un număr relativ redus, de u.a. cu probleme speciale, ca „Planul de stat pe 1953 al raioanelor și orașelor din regiune”,¹⁴ „Schița de sistematizare a orașului Galați”,¹⁵ „Inventarul de preluare a bunurilor mănăstirii de maici desființate din comuna Tudor Vladimirescu, raionul Galați”¹⁶, sau „Tabele nominale și alte documente cu privire la lucrările comisiei regionale, instituite pe baza ordinului P.K. 001832/1964 al Consiliului de Miniștri cu privire la eliberarea deținuților politici”¹⁷

În toate aceste cazuri, dată fiind constituirea u.a. strict la problemă, formularea concretă și concisă este corectă și completă.

Secția Secretariat, care include și Serviciul Administrativ, are inventarul nr. 497 și conține un număr de 1447 u.a. cu anii extremi 1951-1967.

De semnalat, de la început, o problemă legată și de fondare: la Secția Secretariat au fost inventariate, la predare, și un număr de 163 volume de Buletine Oficiale ale sfaturilor populare ale celorlalte regiuni din țară și al capitalei.¹⁸ Acestea sunt, de fapt, publicații și, în consecință, își au locul firesc nu în acest fond arhivistic, ci în biblioteca documentară. În ceea ce privește situația existentă în inventarul de preluare, actualmente în uz, de la această secție, am luat drept eșantion anul 1953, în care există un material documentar bogat și diversificat, totalizând un număr de 212 u.a.

Lectura inventarului și cercetarea u.a. relevă numeroase lacune, confuzii și chiar erori în formularea rezumatelor documentelor.

Astfel, aflăm despre existența unor „Situații de la raioane cu privire la chiaburi”,¹⁹ subiect de actualitate de un deceniu și jumătate în legătură cu cererile legate de aplicarea legilor de retrocedare ale pământului și, pe de

¹⁴ DJANGalați, fond Sfatul Popular al regiunii Galați, Comitetul Executiv, dosar 4/1955

¹⁵ *Idem*, dosar 2/1962

¹⁶ *Idem*, dosar 1/1956

¹⁷ *Idem*, dosar 2/1964

¹⁸ *Idem*, Secția Secretariat, dosarele 81-82/1956, 87-99/1957, 72-87/1958, 75-90/1959, 30-34/1960, 34-49/1961, 47-59/1962, 39-55/1963, 63-77/1964, 69-87/1965, 77-90/1966, 13-30/1967.

¹⁹ *Idem*, dosar 5/1953

altă parte, de cert interes și cercetarea științifică. Formularea din inventar este incompletă, ridicându-se întrebarea firească: despre ce raioane este vorba? Cercetând dosarul, aflăm că evidențele provin nu de la toate raioanele din regiune, ci numai de la Tulcea, Galați, Bujoru, Însurăței și Măicănești.

Un rezumat care ne lasă complet nelămuriți asupra problemelor tratate în documente sună astfel: „Rapoarte și note informative”.²⁰ Urmează, pe aceeași linie „Correspondență primită și expediată de la raionul Galați”.²¹ La fel de „utilă” este și formularea „Decizii tipărite și telegrame”.²²

Enunțul „Linii de tramvai pe str. Sf. Nicolae și Golești”²³ nu ne spune nici despre ce fel de documente este vorba, mai grav, nu menționează numele orașului. Un alt rezumat sună sec: „Studiu geohidrologic. Profile stratigrafice”²⁴; nu aflăm de unde, cine le-a întocmit și în ce scop.

Un alt subiect de actualitate, având în vedere numeroasele solicitări de acte în vederea retrocedărilor de imobile conform Legii 10/2001, îl constituie documentația referitoare la imobilele naționalizate din mediul urban. În această direcție, în anul luat ca eșantion există o bogată documentație, care însă sunt convins că nu a putut fi complet exploatată, pentru rezolvarea cererilor, tocmai datorită lacunelor și erorilor din actualul inventar. Exemple în sens sunt rezumate ca „Imobilul situat în str. Renașterii nr.12”.²⁵ Ne întrebăm: din ce oraș? În plus, este evident că un număr de 364 file, cât cuprinde u.a., nu se referă numai la naționalizarea unui imobil, ci unui număr mult mai mare.

Alte u.a. „beneficiază” de rezumate incomplete, sau pur și simplu eronate. Astfel, există o u.a. intitulată în inventar „Aplicarea Decretului 92/1950 în orașul Focșani”.²⁶ Cercetând dosarul, aflăm că documentele se referă și la imobile din Mărășești, Odobești și Panciu.

În mod identic este amputat rezumatul care ne informează despre „Rezolvarea contestațiilor privind imobilele din orașul Focșani”.²⁷ În realitate în dosar se află acte și despre contestații la naționalizări de imobile din Tecuci, Panciu, Odobești și stațiunea Soveja.

În sfârșit, un alt rezumat este formulat astfel: „Imobilele naționalizate din Bârlad”.²⁸ Observăm, în treacăt, că nu se menționează în nici un fel, genul actelor cuprinse în dosar. Atunci când îl deschidem, surpriză: nici un act nu

²⁰ *Idem*, dosar 21/1953

²¹ *Idem*, dosar 37/1953

²² *Idem*, dosar 60/1953

²³ *Idem*, dosar 93/1953

²⁴ *Idem*, dosar 143/1953

²⁵ *Idem*, dosar 71/1953

²⁶ *Idem*, dosar 142/1953

²⁷ *Idem*, dosar 159/1953

²⁸ *Idem*, dosar 163/1953

se referă la imobile din Bârlad, ci totalitatea lor privește imobilele naționalizate din Tecuci. Eroarea provine probabil din faptul că, în 1953, orașul Tecuci făcea parte din regiunea Bârlad.

Privind lucrurile cu seriozitatea necesară, trebuie subliniat faptul că asemenea formulări din inventar pot avea urmări grave, din punct de vedere juridic, pentru instituția Arhivelor Naționale, personalul angrenat în rezolvarea cererilor, cât și pentru cetățeni.

Din altă perspectivă, nu trebuie să neglijăm faptul că, pe lângă folosirea în scopuri practice, aceste documente vor avea, în timp, importanța lor și pentru cercetarea științifică, spre exemplu pentru studiile de istorie socială sau urbanism. Pe ansamblul secțiunii, estimez că un procentaj de circa 70% din rezumatele u.a., deci un număr de aproximativ 900, trebuie completate, reformulate sau modificate.

Secția Financiară are inventarul nr. 535 și totalizează un număr de 1370 u.a. – dosare și registre – cu anii extremi 1951-1967.

În general, inventarul este mai complet și corect decât la Secția Secretariat, având în vedere și faptul că secțiunea avea o competență și domeniu de activitate strict specializate. U.a. cuprind bilanțurile și bugetele anuale; sunt menționate în inventar raioanele și întreprinderile de la care acestea provin, iar aceste categorii de documente reprezintă majoritatea u.a. ale secțiunii.

Se impun totuși unele precizări la două categorii importante de u.a., respectiv rezumatele dosarelor cuprinzând deciziile Secțiunii Financiare de aplicare a hotărârilor judecătorești pe linia Decretului 111/1951 de trecere în proprietatea statului a unor imobile și terenuri,²⁹ în sensul nominalizării localităților (orașe, comune) unde erau situate respectivele bunuri și la acela referitoare la planurile de finanțare ale investițiilor, în sensul nominalizării principalelor obiective ale acestor investiții. Menționez că, pe un singur an, în speță 1962, există 4 volume masive cu acest gen de documente.³⁰

Și la alte categorii de u.a., precum cele cuprinzând evaluările bugetare anuale, autorizații de funcționare, planuri de casă, indicatori financiari sunt necesare completări și precizări, în special pentru nominalizarea instituțiilor sau întreprinderilor menționate în documente.

Pe ansamblul materialului documentar al secțiunii, procentajul pozițiilor din inventar care necesită perfecționare este sub 10%. Având în vedere și faptul că materialul documentar este mai puțin utilizat la cereri și practic deloc solicitat la sala de studiu, această secțiune nu reprezintă o urgență.

²⁹ *Idem*, Secția Financiară, dosarele 3/1958, 6/1958, 5/1959, 1/1960, 2/1960, 4/1961, 5/1961, 9/1964, 6/1965

³⁰ *Idem*, dosarele 12/1962, 13/1962, 14/1962, 15/1962

Secțiunea Planificare (inventar nr. 535), are un număr de 844 u.a., cu anii extremi 1951-1967. Așa cum este și firesc, majoritatea u.a. cuprind documente referitoare la planuri cincinale anuale din cele mai diferite domenii de activitate, de la învățământ la importuri de mașini și utilaje, ca și numeroase volume de dări de seamă statistice.

Se impune observația, de ordin general, că la numeroase rezumate din inventar nu sunt nominalizate instituțiile sau întreprinderile la care se referă documentele. Spre exemplu, în anul 1962, există în inventar formulări ca: „Informări, situații privind realizarea planului de stat”,³¹ „Informări de la orașe și sate (subl. ns.) asupra realizării planului pe 1962”,³² „Planuri de muncă și salarii”,³³ „Planuri de producție construcții-montaj”,³⁴ „Plan de măsuri tehnico-organizatorice în vederea realizării sarcinii de plan pe anul 1962”,³⁵ etc.

Pe ansamblul secțiunii procentajul pozițiilor din inventar care trebuie completate sau refăcute se ridică la circa 15% și nu reprezintă o urgență.

Secția Învățământ (inventar nr. 535) totalizează un număr de 988 u.a., cu anii extremi 1951-1967. Inventarul este numai parțial corespunzător, impunându-se perfecționarea și completarea la o serie de categorii de u.a.

În primul rând, în această parte structurală a fondului sunt integrate, în mod eronat, în fiecare an, volume de buletine oficiale ale Ministerului Învățământului, care trebuie mutate în biblioteca documentară. O deficiență comună mai multor categorii de rezumate din inventar de la această secție o constituie existența a numeroase u.a., în fiecare an, cu aceeași formulare, dar de fapt, constituite fie pe perioade cronologice (luni sau trimestre), fie pe criteriul teritorial, respectiv raioane. Astfel, în anul 1954, există cinci u.a. structurate pe raioane referitoare la inspecțiile efectuate la școli, fără menționarea acestora în inventar,³⁶ în 1958, opt u.a. conținând scheme de încadrare ale cadrelor didactice, pe raioane,³⁷ în 1960 există 15 u.a. cu documente referitoare la transferări de cadre didactice³⁸ și, în 1963, cinci u.a. cu recensămintele copiilor de vârstă școlară.³⁹

Situația este identică pentru fiecare an, determinând un mare volum de muncă și timp pentru eventuala cercetare, dacă se caută documentele referitoare la un anumit raion sau localitate. Apreciez că este necesară

³¹ *Idem*, Secția Planificare, dosar 66/1962

³² *Idem*, dosar 68/1962

³³ *Idem*, dosar 71/1962

³⁴ *Idem*, dosar 72/1962

³⁵ *Idem*, dosar 70/1962,

³⁶ *Idem*, Secția Învățământ, dosarele 48/1954, 49/1954, 50/1954, 51/1954, 52/1954

³⁷ *Idem*, dosarele 84/1958, 85/1958, 86/1958, 87/1958, 88/1958, 89/1958, 90/1958, 91/1958

³⁸ *Idem*, dosarele 4/1960, 5/1960, 6/1960, 7/1960, 8/1960, 13/1960, 14/1960, 15/1960, 17/1960, 18/1960, 21/1960, 22/1960, 23/1960, 27/1960, 28/1960

³⁹ *Idem*, dosarele, 28/1963, 29/1963, 30/1963, 32/1963, 33/1963

reformularea integrală la circa 30% din rezumate, deci la aproximativ 300 u.a.

Secția Gospodărie Comunală (inventar nr. 228), conține 1041 u.a. cu anii extremi 1951-1967, cu observația că 6 u.a. din anii 1948 și 1950 sunt greșit fondate, aparținând de fapt fondului Prefectura Județului Covurlui.

În general, inventarul acestei părți structurale este grevat de numeroase deficiențe și lacune privitoare la precizarea problemelor cuprinse în documente și a nominalizării întreprinderilor și unităților. Câteva exemple de rezumate care necesită reformulare integrală: „Reconstituirea de date statistice pe anii 1938-1952”,⁴⁰ „Dări de seamă anuale”,⁴¹ „Dări de seamă statistice”,⁴² „Fișe individuale ale întreprinderilor”,⁴³ „Situații privind cerealele”,⁴⁴ „Formulare statistice și dări de seamă”,⁴⁵ „Cartea tehnică a întreprinderii”,⁴⁶ „Situații statistice privind îndeplinirea planului de producție și prețul de cost”.⁴⁷

Pe ansamblul secțiunii, sunt de reformulat radical rezumatele de la circa 30% din totalul u.a., deci la un număr aproximativ 300 dosare și registre.

Secția Agricolă (inventar nr. 228), are un număr de 1257 u.a., cu anii extremi 1951-1967. Se constată aceleași lipsuri ca și la inventarul Secției Gospodărie Comunală.

Astfel, o serie de formulări nu ne spun practic nimic, precum „Situații operative”,⁴⁸ „Cultura grâului”,⁴⁹ „Situația incubăției”,⁵⁰ etc. La alte u.a, există mai multe volume, fără specificarea raioanelor sau localităților: „Acte de recunoaștere a culturilor” (16 volume din anul 1962)⁵¹ sau „Aplicarea Decretului 115/1959” (șase volume din anul 1961, structurate pe raioane, fără ca acestea să fie nominalizate în inventar)⁵²

La această secțiune, sunt de reformulat integral circa 40% din totalul rezumatelor din inventar, respectiv la circa 500 u.a.

⁴⁰ *Idem*, Secția Gospodărie Comunală, dosar 19/1952

⁴¹ *Idem*, dosar 136/1952

⁴² *Idem*, dosar 5/1953

⁴³ *Idem*, dosar 76/1953

⁴⁴ *Idem*, dosar 84/1953

⁴⁵ *Idem*, dosar 37/1954

⁴⁶ *Idem*, dosar 98/1954

⁴⁷ *Idem*, dosarele 42/1967, 44/1967, 45/1967, 46/1967, 47/1967, f. 49/1967

⁴⁸ *Idem*, Secția Agricolă, dosar 167/1961

⁴⁹ *Idem*, dosarele 23/1963, 24/1963

⁵⁰ *Idem*, dosar 29/1963

⁵¹ *Idem*, dosarele 32/1962, 33/1962, 34/1962, 35/1962, 36/1962, 124/1962, 125/1962, 126/1962, 127/1962, 128/1962, 129/1962, 130/1962, 131/1962, 132/1962, 133/1962, 134/1962

⁵² *Idem*, dosarele 202/1961, 203/1961, 204, 205, 206, 207/1961

Probleme deosebite ridică inventarele cu nr. 494 din registrul inventarelor de la **Biroul Documente Secrete**. Aici au fost centralizate documente cu caracter secret și strict secret de la Oficiul Juridic (anii extremi 1956-1967, 182 u.a.), Secția Gospodărie Comunală (1953-1967, 271 u.a.), Secția Drumuri (1955-1965, 18 u.a.), Secția Planificare (1952-1963, 288 u.a.) și Secția Financiară (1951-1967, 129 u.a.).

U.a. de la Oficiul Juridic și Secția Gospodărie Comunală cuprind, aproape în totalitate, documente referitoare la naționalizări și exproprieri de imobile din mediul urban, dar și rural din regiune. Rezumatele din inventare sunt, cu toate completările efectuate, incomplete și necorespunzătoare, având în vedere și cercetarea intensă a acestor u.a. pentru rezolvarea cererilor referitoare la restituiri de imobile, conform Legii 10/2001. Un singur exemplu ca „Acte evaluări regiune” sau „Naționalizări Decret 92/1950 - biblioraft 4”!⁵³ este sugestiv.

În consecință, este necesară perfecționarea integrală a acestor documente-operațiune nominalizată în planul de activitate al DJAN Galați pe anul 2007 și aflată în curs de executare pentru un număr total de 453 u.a. Perfecționarea inventarelor va presupune un volum însemnat de timp și de muncă, începând cu renumerotarea filelor majorității u.a., actuala numerotare fiind incorectă, uneori de-a dreptul fantezistă, și continuând cu nominalizarea concretă în rezumate a localităților, străzilor, numerelor imobilelor și numelor proprietarilor, în scopul întocmirii unor inventare corecte și complete, corespunzătoare și transunerii și regăsirii documentelor pe calculator.

La celelalte secțiuni de la B.D.S. (Drumuri, Planificare și Financiară), totalizând un număr de 435 u.a., necesită perfecționarea inventarelor circa 40% din total, deci aproximativ 200 poziții din inventar.

Probleme similare cu acelea de la Secția Gospodărie Comunală, expuse mai sus, ridică inventarele următoarelor compartimente:

- **Secția Sistematizare și Arhitectură** (inventar nr. 945, an 1967, total 44 u.a.) totalitatea rezumatelor 44 u.a.
- **Secția Proiectări** (inventar nr. 495, anii extremi 1960-1967, 320 u.a.), de perfecționat circa 60%, aproximativ 250 poziții din inventar.
- **Secția Drumuri** (inventar nr. 495, anii extremi 1951-1967, 637 u.a.), de perfecționat circa 40%, aproximativ 300 poziții din inventar.
- **Consiliul Tehnico-Științific** (inventar nr. 495, anii extremi 1956-1967, 156 u.a.), necesită perfecționare 70%, aproximativ 100 poziții din inventar.

În ceea ce privește inventarul **Secției Sănătate** (inventar nr. 496, anii extremi 1951-1967, 401 u.a.) problemele sunt asemănătoare celor ridicate de

⁵³ *Idem*, Biroul Documente Secrete (Secția Gospodărie Comunală), dosarele 28/1959 și 38/1959

inventarul Secției Învățământ. Este necesară perfecționarea inventarului la circa 40% din total, deci aproximativ 160 u.a.

Inventarele actuale de la următoarele compartimente sunt corespunzătoare și nu necesită perfecționarea:

- **Oficiul de Prețuri și Tarife** (inventar nr. 935, anii extremi 1959-1967, 257 u.a.)

- **Secția Cadre** (inventar nr. 919, anii extremi 1951-1967, 775 u.a.)

- **Controlul Financiar Intern** (inventar nr. 496, anii extremi 1957-1967, 244 u.a.)

- **Secția Organizatorică** (inventar nr. 496, anii extremi 1951-1967, 225 u.a.)

- **Oficiul Juridic** (inventar nr. 496, anii extremi 1951-1967, 101 u.a.)

- **Inspekția Comercială de Stat** (inventar nr. 496, anii extremi 1951-1967, 215 u.a.)

- **Secția Prevederi Sociale** (inventar nr.158, anii extremi 1951-1967, 156 u.a.)

- **Biroul pentru Expertize Contabile Judiciare** (inventar nr.158, anii extremi 1958-1967, 116 u.a.)

- **Serviciul Protecția Muncii** (inventar nr. 158, anii extremi 1967-1968, 8 u.a.)

- **Secția Ape** (inventar nr. 158, anii extremi 1954-1958, 42 u.a.)

- **Secția Comercială** (inventar nr. 535, anii extremi 1951-1959, 548 u.a.)

- **Secția Valorificări** (inventar nr. 535, anii extremi 1951-1967, 203 u.a.)

Statele de plata salariilor din acest fond arhivistic au un inventar distinct, cu nr. 936, anii extremi 1950-1967 și 354 u.a. Inventarul a fost perfecționat în procesul de rezolvare a cererilor.

În concluzie, se pot afirma următoarele:

1. În primă urgență, se impune necesitatea perfecționării inventarelor compartimentelor Comitetului Executiv, deja efectuată în anul 2006, B.D.S. (Oficiul Juridic și Gospodărie Comunală), în curs de realizare în anul curent și Secției Secretariat-circa 900 u.a. care ar urma să fie planificată pentru anul 2008.

2. În a doua urgență: ar trebui perfecționate, în anii următori, inventarele Secției Învățământ (circa 300 u.a.), Gospodărie Comunală (300 u.a.), Agricolă (500 u.a.), B.D.S. (Drumuri, Planificare, Financiară, 200 u.a.) și Sănătate (160 u.a.).

3. O a treia etapă ar consta în perfecționarea inventarelor compartimentelor Secția Financiară (130 u.a.), planificare (100 u.a.), Sistematizare și Arhitectură (44 u.a.), Proiectări(250 u.a.), Drumuri (300 u.a.) și Consiliul Tehnico-Științific (100 u.a.).

În acest fel, s-ar putea realiza, în intervalul cronologic al anilor 2007-2010, perfecționarea evidenței întregului fond arhivistic al sfatului

Popular al regiunii Galați, urmând a dispune de inventare corespunzătoare pentru folosirea documentelor în scopuri științifice și practice.

SUMMARY

The author make a short history of the beginnings and the evolution of this institution of local administration in the years 1951-1968, including a succinct exposition of the adjacents laws.

After that, the author analyze the deficiencies and the absences of the actuals instruments of evidence and propose some archivistics operations, of absolute necessity for the best valuation, scientific and in the practice, of the documents.

PREGĂTIREA PENTRU MICROFILMARE – STUDIU DE CAZ: INSPECTORATUL ȘCOLAR AL JUDEȚULUI BACĂU

Prof. Maria TURBATU

De-a lungul timpului, nu puține au fost situațiile în care Arhivele, atât cele românești, cât și cele străine, au suferit pierderi inestimabile de documente cu valoare istorică, datorate unor cauze obiective (calamități naturale, factori biologici și fizico-chimici, conflicte armate, crize economice și politice). Această problemă a fost abordată și la al XIII-lea Congres Internațional al Arhivelor, unde s-a subliniat faptul că „nici o țară nu este imună la astfel de pericole” și, în consecință, se impune „colaborarea tuturor arhivelor în facilitarea căilor pentru cooperarea internațională asupra diminuării daunelor”¹.

În acest sens, unul din procedeele adoptate și recomandate încă de la primul Congres Internațional al Arhivelor (Paris, 1950) a fost procedeul de microfilmare a documentelor.

În arhivistică prin microfilmare se înțelege reproducerea documentelor pe peliculă, obținându-se imagini fotografice de dimensiuni foarte reduse, denumite microcopii, microimagini sau microforme. O microformă este o copie diminuată a unui document, executată prin metoda fotografică și care nu poate fi citită decât cu ajutorul unor dispozitive optice.²

Dacă la început microfilmul era folosit doar în scopuri comerciale (la solicitarea cercetătorilor se executau copii de pe documente la un preț mai mic decât cel al unor fotografii, transcrieri sau copii dactilografiate), cu trecerea anilor, cerințele complexe din cadrul activității curente a arhiviștilor au determinat utilizarea microfilmării și în alte scopuri decât cel comercial.

Astfel, prin microfilmare, se asigură protejarea informațiilor cuprinse în acte, în eventualitatea distrugerilor de arhive (microfilmul de asigurare), se înlesnește consultarea documentelor pe o scară mult mai mare decât o oferă studiul direct, protejând totodată documentele originale de la deteriorare, ca urmare a consultării frecvente a acestora (microfilmul de cercetare), se completează fondurile și colecțiile arhivistice cu documente referitoare la istoria țării (microfilmul de completare), se utilizează în activitatea de valorificare (microfilmul de publicare).³

¹ *Recomandările celui de-al XIII-lea Congres Internațional al Arhivelor*, în *Revista Arhivelor*, nr. 2/1997, p. 27

² Sanda Bădărău, Valeria Șindelaru, Mihai Statie, *Microfilmarea în arhive (I)*, în *Revista Arhivelor*, nr. 2/1980, p. 208

³ *Ibidem*, p. 211

Dintre categoriile de microfilme enumerate, Arhivele Naționale acordă o atenție deosebită microfilmării de asigurare al cărei scop este crearea „unui fond de asigurare pe bază de microfilm și alte forme de reproducere adecvate în scopul conservării și asigurării conținutului lor, al protejării acestora împotriva pierderilor, deteriorărilor și distrugerilor cauzate de calamități naturale, microorganisme sau alți factori”.¹ La noi în țară se trece la constituirea Fondului de Asigurare în anul 1969².

Datorită numărului mare de fonduri și colecții arhivistice deținute de Arhivele Naționale, microfilmarea se face după un plan, iar la stabilirea ordinii de microfilmare a fondurilor (colecțiilor) se au în vedere următoarele criterii:

- încărcătura de informație istorică a documentelor ce formează fondul;
- raritatea și originalitatea informației în contextul istoric al perioadei;
- complementaritatea informației la sursele istoriografice deja valorificate;
- forma de proprietate asupra documentelor;
- frecvența solicitării în cercetare;
- interesul istoriografic pentru anumite teme;
- asigurarea proporțională a Tezaurului, la nivel național și local, pe perioade istorice;
- starea de conservare a documentelor.³

Conform actelor normative care reglementează activitatea de microfilmare⁴, fondul poate fi microfilmata dacă îndeplinește condițiile prezentate mai jos:

- este închis (după microfilmare nu mai este posibilă completarea fondului cu alte dosare);
- este integru (nu se agreează microfilmarea selectivă);
- este prelucrat arhivistic (ordonat, inventariat, selecționat și restaurat);
- s-a efectuat verificarea existentului cu instrumentele de evidență (evidența este definitivă, neadmițându-se reordonări și recotări ale unităților arhivistice după microfilmarea fondului).

Pentru ca fondul să corespundă cerințelor de mai sus, acesta trebuie pregătit pentru microfilmare, operațiune arhivistică complexă, care implică multă responsabilitate din partea arhivistului, iar volumul de muncă și

¹ DGAS, Serviciul Arhive tehnice și microfilme de asigurare, *Instrucțiuni de microfilmare privind constituirea Fondului de Asigurare*, 1993

² Sanda Bădărău, Valeria Șindelaru, Mihai Statie, *Microfilmarea de asigurare (II)*, în *Revista Arhivelor* nr. 2/1981, p. 191

³ Arhivele Naționale, *Norme Tehnice privind realizarea Programului național de Microfilmare pentru Asigurare a Documentelor Istorice*, Proiect

⁴ *Norme Tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale aprobate de Directorul General prin Ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996 și Instrucțiuni de microfilmare privind constituirea Fondului de Asigurare*, 1993

timpul alocat acestei activități depind de stadiul de prelucrare a fondului (un fond ordonat, inventariat, selecționat și cu un inventar întocmit în conformitate cu cerințele Normelor Tehnice (în continuare N.T.) va fi pregătit pentru microfilmare într-un timp mult mai scurt, față de un fond cu un inventar de preluare, care nu este întocmit în conformitate cu cerințele legislației arhivistice în vigoare).¹

Operațiunile arhivistice efectuate în cadrul pregătirii pentru microfilmare a unui fond se trec în planul metodic de lucru în vederea pregătirii pentru microfilmare, întocmit în conformitate cu prevederile art. 12 din N.T., lucrare ce implică cercetarea, în prealabil, atât a fondului, cât și a inventarului. Se poate trece la pregătirea pentru microfilmare numai după ce planul metodic de lucru este înregistrat și aprobat de directorul instituției.

Spre exemplificare, vom prezenta în continuare cum s-a procedat la pregătirea pentru microfilmare a fondului Inspectoratul Școlar al Județului Bacău (fond nr. 42, anii extremi 1905-1949).

La propunerea fondului pentru a fi microfilmat s-a avut în vedere valoare documentar-istorică a documentelor, bogate în informații referitoare la situația învățământului în județul Bacău în prima jumătate a secolului al XX-lea, Inspectoratul Școlar Județean reprezentând instituția care s-a ocupat de organizarea, îndrumarea și controlul procesului de învățământ pe teritoriul județului Bacău, de solicitarea frecventă a fondului în cercetare, în special de către cadrele didactice.

Conform Regulamentului pentru Serviciul de Inspecție Școlară², Inspectoratul Școlar al județului Bacău își începe activitatea în anul 1862, dar, din păcate, nu s-au păstrat documente din acea perioadă, cele mai vechi documente păstrate datând din anul 1905.

O explicație pentru această stare de fapt ar fi atât evacuarea în anul 1944 a arhivei Inspectoratului Școlar și a instituției la Slatina (pe timpul transportului s-au pierdut documente)³, cât și neglijența persoanelor responsabile de arhivă, multe din documentele readuse la Bacău fiind vândute ca hârtie de împachetat sau folosite ca hârtie de scris de către alte instituții din oraș⁴.

La început instituția și-a desfășurat activitatea sub denumirea de Revizoratul Școlar Bacău, fiind subordonat Inspectoratului Școlar al Regiunii Iași, iar din anul 1939 i se schimbă denumirea în Inspectoratul

¹ *Legea nr. 16/1996 și Instrucțiuni privind activitatea de arhivă la creatorii și deținătorii de documente, aprobate de conducerea Arhivelor Naționale prin Ordinul de zi nr. 217 din 23 mai 1996*, București, 1996

² *Îndrumător în Arhivele Statului, Județul Bacău*, vol. II, București, 1989, p. 16

³ DJAN Bacău, fond *Inspectoratul Școlar al Județului Bacău*, d. 44/1944, f. 51

⁴ *Îndrumător*, p. 16

Școlar al Județului Bacău. După reforma învățământului din anul 1948¹, când sunt abrogate toate regulamentele anterioare cu privire la organizarea învățământului, Inspectoratul Școlar mai funcționează o scurtă perioadă de timp, apoi se desființează, atribuțiile acestuia fiind preluate în anul 1949 de către Secțiunea de învățământ a Comitetului Provizoriu Bacău.

Un fragment din acest fond (anii 1931-1934) a fost luat în evidență în Registrul general de arhivă în anul 1959, în baza procesului-verbal nr. 1469 din 8 octombrie 1959 încheiat de Comisia pentru stabilirea fondurilor existente în depozitul Serviciului Arhivelor Statului Bacău, care a semnalat existența fondului în depozit fără act de intrare, fiind preluat „în condiții și împrejurări deosebite (desființată, ceea ce a determinat lipsa unui act în temeiul căruia să fi avut loc respectiva preluare)”². Restul arhivei create de Inspectoratul Școlar al Județului Bacău (anii 1911-1948) a fost preluat în anul 1964 de la Sfatul Popular al Regiunii Bacău, Secția Secretariat Administrativ, semnalându-se faptul că nu existau documente pe anii 1912, 1914, 1919, 1921 și 1923. Dosarele din anii 1931-1934 au fost ulterior integrate la fondul existent deja, în final rezultând 1763 unități arhivistice (39 m.l.).

Fondul este constituit din dosare, registre, cotoare ale actelor de studii, dosare personale, în care se găsesc ordine, circulare emise de forurile superioare, de Inspectoratul Școlar, dări de seamă, rapoarte de activitate, procese-verbale de inspecție întocmite de inspectorii și subinspectorii școlari, corespondență și rapoarte primite de la școlile din județ (de stat și particulare), situații statistice cu privire la procesul instructiv-educativ, lucrări prezentate la cercurile culturale ale învățătorilor, documente referitoare la activitatea unor învățători care și-au desfășurat activitatea în județul Bacău, state de plată.

Starea de conservare a documentelor este satisfăcătoare, în procesul-verbal de verificare a existentului cu instrumentele de evidență, încheiat în anul 1999, fiind propuse pentru restaurare 309 dosare.

În vederea stabilirii operațiunilor arhivistice care urmau a fi efectuate asupra fondului în cadrul pregătirii pentru microfilmare s-au cercetat inventarul și, prin sondaj, dosarele, constatându-se următoarele aspecte:

1. Inventarul nu corespundea cerințelor impuse de N.T. în vigoare, intervențiile efectuate în cadrul verificării inventarului cu instrumentele de evidență au constatat doar în luarea în evidență a dosarelor omise din inventar, rămânând nerezolvate problemele de fond ale inventarului de preluare cum ar fi:

¹ Monitorul Oficial nr. 177, 3 august 1948, pag. 6324

² D.J.A.:N.Bacău, fond *DJANBacău*, d. 13/1959, f. 18

- neordonarea dosarelor pe probleme în cadrul anului și nerespectarea părților structurale ale inventarului (dosare administrative, cotoarele actelor de studii și dosarele personale ale învățătorilor); în prima parte a inventarului dosarele administrative alternau cu registrele statelor de plată, cu o parte din dosarele personale și cotoarele actelor de studii; unele dosare care conțineau documente din mai mulți ani au fost inventariate la anul de sfârșit;

- rezumatul din inventar nu corespundea întotdeauna cu conținutul dosarului (ex. rezumatul din inventar la dosarul 27/1943 era „Corespondență privind starea școlilor din județ”, iar, în fapt, dosarul conținea tabele nominale cu elevii refugiați din Ardeal și Cadrilater și stabiliți în orașul Bacău);

- majoritatea dosarelor personale erau ordonate alfabetic la sfârșitul fondului, însă în cadrul literei nu au mai fost ordonate alfabetic, la verificare constatându-se că pentru unii învățători existau două dosare personale; de asemenea, s-a constatat că o parte din cazierile învățătorilor erau inventariate împreună cu dosarele administrative;

- cotoarele actelor de studii erau ordonate pe ani, dar inventarierea acestora s-a făcut după anul în care au fost eliberate documentele respective și nu după anul absolvirii clasei.

2. Modul de constituire a dosarelor

- Majoritatea dosarelor (aproximativ 90%) erau legate cu sfoară, legătura depășind cu 2-3 cm. marginea scrisului, nepermițând citirea integrală a textului. Multe documente, deși fuseseră legate mai păstrau încă elementele metalice cu care fuseseră prinse unele documente.

- În interiorul dosarelor documentele nu erau ordonate cronologic (adresele erau puse după documentele pe care le însoțeau); la dosarele personale documentele în fascicule erau legate cu documente adăugate în timp, astfel că cele mai noi documente se aflau în față, iar cele vechi spre sfârșitul dosarului; tot în aceste dosare s-au găsit și fotografii, care, în timp, s-au dezlipit de pe suportul de hârtie.

- Filele dosarelor erau numerotate, în general, cu creionul negru, dar au fost și dosare la care numerotarea s-a făcut cu creionul albastru sau roșu; dosarele care conțineau tabele cu cap decupat erau numerotate greșit (s-a numerotat și capul de tabel).

- Unele dosare conțineau peste 350-400 file.

- Registrele cu state de plată nu erau ordonate pe luni și, deși aveau dimensiuni atipice neputând fi introduse în cutii împreună cu dosarele administrative, fuseseră inventariate împreună cu acestea din urmă.

Pe baza acestor constatări, în cadrul pregătirii pentru microfilmare a fondului Inspectoratul Școlar al Județului Bacău, s-au efectuat următoarele operațiuni arhivistice:

I. Ordonarea unităților arhivistice

Operațiunii arhivistice de ordonare au fost supuse atât unitățile arhivistice, cât și documentele din interiorul acestora, ordonarea efectuându-se în conformitate cu prevederile art. 17 din N.T. și a constatat în:

1. *Reordonarea unităților arhivistice*, respectând modul inițial de structurare a inventarului: dosare administrative, cotoare ale actelor de studii, dosare personale, adăugându-se, în plus, statele de plată (având dimensiuni atipice s-a considerat că se manipulează mai ușor și se păstrează mai bine dacă sunt ordonate la sfârșitul fondului). La efectuarea ordonării s-a avut în vedere specificul documentelor din componența fiecărei părți structurale:

a) Dosarele administrative au fost ordonate cronologic, pe ani, iar în cadrul fiecărui an pe probleme (conform art. 17, lit. c din N.T.). În planul metodic de pregătire pentru microfilmare am propus ca la finele fiecărui an, după dosarele administrative să fie inventariate eșantioane ale statelor de plată (câte două registre din luni diferite), deoarece am considerat că, pe lângă valoarea practică, aceste documente au și valoare documentar-istorică, aici fiind trecute toate cadrele didactice care au funcționat pe tot cuprinsul județului Bacău într-o perioadă determinată de timp, ca și date legate de statutul acestora (titulari, detașați, transferați, refugiați), gradele, vechimea în învățământ, școlile rurale și urbane existente în județ.

b) Cotoarele actelor de studii au fost ordonate cronologic, pe ani, după anul absolvirii, iar în cadrul fiecărui an ordonarea s-a efectuat pe clase, în inventar, la rezumat menționându-se și localitățile în care se aflau școlile.

c) Dosarele personale au fost ordonate în conformitate cu art. 17 lit. d din N.T., strict alfabetic (această ordonare ne-a permis, pe de o parte depistarea dosarelor care se refereau la același învățător, iar pe de altă parte va asigura depistarea facilă a dosarelor în inventar). Dosarele cu documente referitoare la aceeași persoană au fost comasate.

d) Statele de plată au fost ordonate pe ani, iar în cadrul anului pe luni.

2. *Ordonarea în interiorul unităților arhivistice* s-a concretizat în operațiunile prezentate în continuare:

- dosarele legate incorect au fost desfăcute, s-au scos elementele metalice, documentele din fiecare dosar fiind ordonate cronologic;

- dosarele constituite sub formă de foi volante (s-au depistat și asemenea dosare) au fost ordonate pe probleme, constituindu-se mai multe unități arhivistice acolo unde problemele erau diverse (de ex. în inventar la dosarul 40/1948 în rezumat era trecut „Foi volante referitoare la detașări, inventare, rapoarte de activitate ale inspectorilor, corespondență privind alfabetizarea”, după ordonarea pe probleme, s-au constituit dosarele „Cereri și decizii de detașare ale învățătorilor“, „Inventare cu averea mobilă și

imobilă a școlilor urbane din județul Bacău“, „Dări de seamă și rapoarte de activitate întocmite de inspectorii școlari“ și „Correspondență cu școlile din județ privind desfășurarea cursurilor de alfabetizare“, fiecare dosar primind câte o cotă, iar documentele din dosare au fost ordonate cronologic) ;

- la ordonarea documentelor din dosarele personale s-a ținut cont de faptul că aceste unități arhivistice conțineau o mare diversitate de documente, legate de cele mai multe orie între filele statului personal fără să fi fost ordonate. În acest caz ordonarea în interiorul dosarului s-a făcut cronologic, după gruparea, în prealabil, a documentelor pe categoriile: statul personal, fișa personală de salariat public, fișa de pensune, acte de stare civilă, acte privind studiile, adeverințe, certificate referitoare la școlile unde a funcționat, gradele obținute, activitatea extrașcolară, distincții obținute, memorii de activitate, procese-verbale de inspecție, lucrări personale;

- când s-au depistat documente în dublu exemplar, cu valoare documentară (proces-verbale de inspecție etc.), acestea au fost ordonate la sfârșitul unității arhivistice, pe fiecare dublet s-a trecut elementul de cotă al originalului, iar pe foaia de certificare s-a făcut mențiunea „filele nr. ... nu se microfilmează, fiind dublete” ;

- dosarele prea groase au fost desfăcute în mai multe volume.

II. Selecționarea documentelor

În cadrul ordonării documentelor în interiorul unităților arhivistice s-a efectuat și operațiunea de selecționare a documentelor lipsite de valoare istorică, documentară și practică respectând prevederile art. 11, 45 – 55 din N.T. S-au eliminat filele albe, adresele fără obiect (unele dintre adresele de înaintare de rapoarte, circulare, situații fără a fi însoțite de documentele respective), acte contabile justificative (chitanțe, borderouri, note contabile), împuterniciri de ridicare a salariului, duplicate de pe copii ale actelor de stare civilă, copertele deteriorate (neoriginale) pe care nu era trecut conținutul dosarului, cereri ale elevilor de eliberare a certificatului de absolvire, fără a fi însoțite de actul de absolvire (din această categorie de documente s-au păstrat cererile în care solicitarea certificatului era motivată de faptul că arhiva școlii a fost distrusă în timpul războiului sau că originalul a fost pierdut în perioada evacuărilor).

Conform prevederilor art. 45 din N.T. nu s-au selecționat documentele create până în anul 1920.

III. Numerotarea filelor

s-a efectuat cu respectarea prevederilor art. 26 din N. T.: cu creion negru, în colțul din dreapta sus, începând cu numărul 1 la fiecare dosar, procedându-se astfel:

- la dosarele ale căror file fuseseră inițial numerotate, după reordonarea cronologică a documentelor s-a trecut la renumerotarea filelor, barându-se cu creionul numărul vechi;

- dosarele la care s-a păstrat coperta originală sau cea pe care era trecut conținutul dosarului numerotarea a început cu aceasta;

- în cazul în care în dosar se aflau tabele cu cap de titlu decupat, s-au numerotat filele de sub capul tabelului decupat, iar dacă între filele tabelului se aflau și file necompletate (albe), acestea au fost numerotate, pe filele respective s-a scris „nu se microfilmează”, iar pe foaia de certificare s-a menționat „filele nr. ... nu se microfilmează, fiind albe”;

- filele cu dimensiuni atipice aflate în unele dosare (tabele cu rezultate la examenele susținute în centrele comunale, cu situații statistice) au fost mai întâi pliate pe dimensiunea dosarului, astfel încât, după legarea dosarului, filele să poată fi depliate ușor și să se poată citi tot textul, apoi fila a fost numerotată în colțul din dreapta sus, nu pe verso-ul filei;

- la dosarele în care s-au depistat materiale tipărite (buletine oficiale primite de la minister, volume, broșuri) s-au numerotat și filele materialului tipărit;

- în cazul filelor al căror recto era alb, iar verso-ul era scris, numerotarea s-a făcut pe partea scrisă, adăugându-se în dreptul cifrei litera „V”;

- dosarele ale căror file erau numerotate cu creion roșu sau albastru au fost renumerotate cu creion negru;

- la registrele necompletate până la sfârșit s-au numerotat numai filele scrise, restul filelor nu au fost numerotate.

IV. Certificarea unităților arhivistice s-a efectuat în conformitate cu cerințele art. 26 din N.T., pe o filă albă, iar acolo unde era cazul s-a făcut mențiunea „filele cu nr. ... nu se microfilmează, fiind albe (dublete)”. Sub certificare s-a trecut data, numele în clar și semnătura. În partea de sus a filei s-au menționat operațiunile arhivistice care au fost efectuate în interiorul dosarului (ordonare, selecționare, numerotare, renumerotare).

La registrele cu file necompletate până la sfârșit certificarea s-a făcut pe prima filă nescrisă.

V. Cotarea unităților arhivistice

Fiecare dosar pregătit pentru microfilmare s-a introdus în cămașă de protecție pe care s-a trecut cota dosarului (conform art. 21 lit. d din N.T.).

În dosarele care nu aveau foi de folosire s-au introdus formularele respective, care au fost completate în conformitate cu prevederile „Regulamentului pentru accesul la cercetare al documentelor aflate în administrarea Arhivelor Naționale”, iar la rubrica „Natura lucrării” s-a trecut „Pregătit pentru microfilmare”.

VI. Tehnoredactarea inventarului

Intervențiile asupra fondului (reordonarea u.a., desfacerea dosarelor prea voluminoase în mai multe volume, renumerotarea filelor) se răsfrâng și asupra inventarului (modificarea cotelor, a conținutului rezumatului

dosarelor, a numărului filelor), de aceea, după terminarea pregătirii pentru microfilmare, inventarul, în forma sa finală, va fi tehnoredactat respectându-se cerințele art. 103 din N.T. La acest inventar se va atașa lista de corespondență a cotelor.

După finalizarea lucrărilor de pregătire pentru microfilmare, se întocmește o listă în care se trec toate unitățile arhivistice care trebuie restaurate (microfilmarea fondului fiind posibilă numai după restaurarea acestora), care se păstrează la dosarul fondului împreună cu planul metodic de pregătire pentru microfilmare. Toate operațiunile arhivistice efectuate în cadrul pregătirii pentru microfilmare a fondului Inspectoratul Școlar al Județului Bacău au avut ca scop obținerea unui fond arhivistic în măsură să răspundă cerințelor cercetării atât pe original cât și pe microfilm.

Considerăm că realizarea unor lucrări de calitate se pot obține numai dacă activitatea de pregătire pentru microfilmare este efectuată după un plan metodic minuțios întocmit (după o prealabilă cercetare a stadiului de prelucrare a fondului și a calității inventarului) și dacă operațiunile arhivistice sunt efectuate conform reglementărilor în vigoare.

Având în vedere faptul că, în prezent, arhivistul care trebuie să pregătească un fond pentru microfilmare are la dispoziție „Normele Tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale” aprobate de Directorul general prin Ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996 și „Instrucțiuni de microfilmare privind constituirea Fondului de Asigurare” (elaborate în anul 1993)¹ care reglementează în special operațiunile referitoare la microfilmare și mai puțin la pregătirea pentru microfilmare a unui fond (colecție), suntem de părere că, pentru a perfecționa această operațiune, se impune elaborarea unor noi reglementări privind microfilmarea, în care să existe un capitol special referitor la pregătirea pentru microfilmare, care să prevadă atât situații ce pot fi întâlnite la prelucrarea unui fond în vederea microfilmării, cât și modalități de rezolvare a acestora.

¹ *Normele Tehnice privind realizarea Programului Național de Microfilmare pentru Asigurare a documentelor istorice* elaborate în anul 2003 au rămas în faza de proiect

RAPORTAREA CADRULUI LEGAL ROMÂNESC LA STANDARDELE INTERNAȚIONALE PENTRU ARHIVELE DIGITALE

Prof. Cristina TANASĂ

Reforma digitală nu a fost ușor de inițiat într-o societate bazată încă pe mentalități învechite, în care tehnologia nu a fost multă vreme utilizată la scară largă la nivelul administrației. S-a demonstrat care sunt avantajele noilor tehnologii, cum se reflectă acestea în beneficiul cetățenilor și al mediului de afaceri. Aceste tehnologii se bazează pe: calitate mai bună a serviciilor, costuri reduse, grad mai mare al transparenței și responsabilității, reducerea corupției și birocrăției, toate acestea ducând la îmbunătățirea relației dintre administrația publică și cetățeni.

În conformitate cu art. 31 din Constituția României¹ privind dreptul la informații de interes public, Legea nr. 544/2001 privind liberul acces la informațiile de interes public² și Legea nr. 16/1996 a Arhivelor Naționale³ art. 2, 3 și 5 lit. a, e, f, documentele aflate în administrarea Arhivelor Naționale pot fi consultate, la cerere, de către cetățenii români după 30 de ani de la crearea lor, cu posibilitatea unității creatoare sau deținătoare.

Pentru a se reglementa acest lucru Arhivele Naționale emite Norme Metodologice privind evidența, prelucrarea, păstrarea și conservarea documentelor tehnice, fotografice, audiovizuale și electronice în sistemul Arhivelor Naționale. Documentul electronic⁴ este definit ca ansamblul de date în formă electronică între care există relații logice și funcționale și care pot fi redactate prin litere, cifre sau orice alte caractere cu semnificație inteligibilă sau prin imagini ori sunete, prin intermediul unui program informatic sau altui procedeu similar materializate sub formă electronică pentru a putea permite citirea și prelucrarea automată.⁵

Conform art. 2 – 3 din Legea 16/1996, din Fondul Arhivistic fac parte: acte oficiale, diplomatice, planuri, schițe, hărți, matrice sigilare,

1. *Constituția României*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 767 din 31 octombrie 2003.

2. *Legea nr. 544 din 2001 privind Liberul acces la informațiile de interes public*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 663 din 23 octombrie 2001.

3. *Legea nr. 16 din 1996 a Arhivelor Naționale*, publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 71 din 9 aprilie 1996, modificată și completată de *Legea 358/2002*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 476 din 3 iulie 2002; modificată și completată de *O.G. nr. 39/2006*, publicată în *Monitorul Oficial* nr. 486 din 5 iunie 2006.

4. *Norme Metodologice privind evidența, prelucrarea, păstrarea și conservarea documentelor tehnice, fotografice, audiovizuale și electronice în sistemul Arhivelor Naționale*, art. 1 pct. 9.

5. *Norme tehnice privind desfășurarea activităților în Arhivele Naționale*, aprobate de Directorul General prin Ordinul nr. 227 din 18 iunie 1996, art. 190.

pelicule cinematografice, înregistrări foto, video, audio și informatice cu valoare istorică, pe care Statul Român le asigură protecție specială. Documentele informatice sunt constituite din date numerice, texte grafice, imagini statice sau animate, înregistrări sonore sau orice reproducere prin mijloace automate a unor date, fapte, situații etc.

Schimbările structurale se bazează pe o fermă putere de conducere și pe implicare, iar România a dovedit ca poate fi chiar un exemplu în acest sens. În conformitate cu HG nr. 744/2003¹ și Legea nr. 161/2003² privind unele măsuri pentru asigurarea transparenței în exercitarea demnităților publice, a funcțiilor publice și în mediul de afaceri, prevenirea și sancționarea corupției Ministerul Comunicațiilor și Tehnologiei Informației asigură inițierea, conducerea, finanțarea, monitorizarea, implementarea și operarea proiectelor și a programelor de informatizare a structurilor guvernamentale, precum și finanțarea pentru dezvoltarea coerentă a infrastructurii informaționale naționale a administrației publice centrale.

Măsurile luate cu privire la comunicații și tehnologia informației au început să arate primele rezultate la sfârșitul anului 2001, iar progresul constant în domeniu a fost confirmat și de rapoartele periodice pentru țările candidate ale Comisiei Europene. În cadrul acesteia, dat fiind obiectivul național de aderare la Uniunea Europeană, relațiile cu statele membre UE beneficiază de o atenție specială. În contextul procesului de integrare a României în Uniunea Europeană MCTI a participat activ la definirea planului de acțiuni „eEurope” și-a asumat responsabilitatea coordonării implementării acestuia în România. Acest plan este dedicat țărilor în proces de aderare și este similar planului eEurope, care se adresează statelor membre. Guvernul român consideră că toate inițiativele internaționale la care România participă contribuie la păstrarea strategiilor naționale în consonanță cu tendințele europene și globale.

Directiva 2006/24/CE³ prevede posibilitatea pentru Statele Membre să amâne aplicarea prevederilor ei până la data de 15 martie 2009, sub

1. HG nr. 744/2003 privind Organizarea și funcționarea Ministerului Comunicațiilor și Tehnologiei Informației în continuare se va folosi MCTI, publicată în Monitorul Oficial, Partea I, nr. 494 din 9 iulie 2003, modificată prin Hotărârea nr. 165 din 14 februarie 2007 și Publicat în Monitorul Oficial cu numărul 128 din data de 21 februarie 2007.

2. Legea nr. 161/2003 privind unele Măsuri pentru asigurarea transparenței în exercitarea demnităților publice, a funcțiilor publice și în mediul de afaceri, prevenirea și sancționarea corupției, publicată în Monitorul Oficial nr. 279 din 21 aprilie 2003.

3. Directiva 2006/24/CE3 privind Reținerea datelor generate sau procesate în cadrul activității de furnizare de servicii de comunicații electronice destinate publicului sau de rețele publice de comunicații destinate publicului a fost adoptată în cadrul Consiliului Justiție și Afaceri Interne (JAI) din data de 15 martie 2006, Directiva urmând a intra în vigoare la data de 15 septembrie 2007.

condiția notificării Consiliului și Comisiei prin redactarea unei declarații în acest sens.

Potrivit art. 8 din Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului și libertăților fundamentale orice persoană are dreptul la respectarea vieții sale private și a corespondenței sale. Autoritățile publice pot să se amestece în exercitarea acestui drept doar în măsura în care acest amestec este prevăzut de lege și numai acolo unde el constituie o măsură care, într-o societate democratică, este necesară pentru securitatea națională, siguranța publică, apărarea ordinii și prevenirea faptelor penale, sau pentru protejarea drepturilor și libertăților altora.

Întrucât reținerea datelor s-a dovedit a fi un instrument de investigare necesar și eficient pentru aplicarea legii în mai multe state membre UE și în mod particular în legătură cu chestiunile deosebit de serioase precum crima organizată și terorismul, s-a simțit nevoia asigurării faptului că datele reținute sunt puse la dispoziția autorităților care trebuie să aplice legea, în condițiile prevăzute în directivă, pentru o anumită perioadă de timp. Drept urmare, s-a considerat necesară adoptarea unui instrument privind reținerea datelor care să respecte cerințele prevăzute în Articolul 8 din Convenția Europeană pentru apărarea drepturilor omului.¹

În condițiile în care se impune păstrarea datelor de trafic de către furnizorii de servicii de telefonie și de Internet, aceștia vor trebui să asigure interfețe standardizate care să permită colectarea și păstrarea în deplină securitate a acestor date, precum și accesul la acestea, în condițiile reglementărilor în vigoare, a autorităților competente pentru aplicarea legii.

Operatorii sunt obligați să rețină următoarele categorii de date: datele necesare pentru urmărirea și identificarea sursei unei comunicări; datele necesare pentru identificarea destinației unei comunicări; datele necesare pentru a determina data, ora și durata comunicării; datele necesare pentru identificarea tipului de comunicare; datele necesare pentru identificarea echipamentului de comunicație al utilizatorului sau a dispozitivelor ce servesc utilizatorului drept echipament; datele necesare pentru identificarea locației echipamentului de comunicații mobile.

Data fiind sensibilitatea problematicii prevăzute în Directivă, în vederea elaborării unui proiect de lege² prin care aceasta să fie transpusă în legislația de rețele publice de comunicații destinate publicului a fost

1. Legea nr. 506/2004 privind prelucrarea datelor cu caracter personal și protecția vieții private în sectorul comunicațiilor electronice, publicată în Monitorul Oficial al României, Partea I, nr. 1101 din 25 noiembrie 2004.

2. Proiect de lege privind reținerea datelor generate sau prelucrate de furnizorii de servicii de comunicații electronice destinate publicului sau de rețele publice de comunicații.

2. Adriana Miron, *Aspecte privind accesul la arhive ale unor organisme internaționale*, în *Revista Arhivelor* nr. 1 – 2/ 2005, p. 34-62.

adoptată în cadrul Consiliului Justiție și Afaceri Interne din data de 15 martie 2006, Directiva urmând a intra în vigoare la data de 15 septembrie 2007.

România a elaborat o strategie privind serviciul universal pentru sectorul comunicațiilor electronice, care este în prezent implementată de către Autoritatea Națională de Reglementare în Comunicații. Principalele sale obiective sunt furnizarea disponibilității și a calității serviciilor care asigură categoriilor dezavantajate ale populației mijloacele rezonabile de acces la telefonie fixă și accesibilitatea la rețeaua publică de comunicații.

Ținând cont de particularitățile condițiilor din România, aceste servicii sunt furnizate prin recurgerea la o soluție intermediară ce utilizează atât telefoanele publice cu plată cât și telecentrelor. Acestea din urmă sunt menite a oferi o gamă largă de servicii la prețuri accesibile pentru comunitățile rurale cu acces limitat la infrastructura de comunicații. Aceste servicii sunt de regulă furnizate prin intermediul accesului la rețeaua publică de telefonie: telefon, fax, internet și acces non-stop la apelurile de urgență.

Confidențialitatea informațiilor personale este unanim recunoscută ca un drept fundamental al omului, protejat prin Constituția României – prevederile referitoare la ocrotirea vieții private și la inviolabilitatea corespondenței. Odată cu trecerea la societatea informațională, o parte tot mai mare din date sunt colectate, stocate și procesate electronic, iar apariția guvernării electronice și a serviciilor livrate electronic au extins și mai mult accesul instituțiilor publice la datele personale ale cetățeanului. Acest fapt creează, pe bună dreptate, o serie de temeri pentru cetățenii cărora li se cere să furnizeze aceste informații.

Încrederea cetățenilor este crucială pentru succesul programelor de e-guvernare, iar securitatea și confidențialitatea informațiilor (în toate țările europene este bine reglementată)¹ sunt cruciale pentru a dobândi această încredere. Ca atare, guvernele care doresc să implementeze programe de „e-government” trebuie să protejeze confidențialitatea informațiilor pe care le colectează. Astfel, multe țări au adoptat o legislație specială pentru protecția datelor personale și a confidențialității.

Pentru a facilita accesul cetățeanului la serviciile electronice, site-urile web ale instituțiilor publice trebuie să prezinte informații actualizate, într-un limbaj clar și concis, împărțind informația pe segmente ușor de urmărit. Informațiile trebuie să fie ușor de accesat cu orice browser și este indicat să fie prezentată și în limbile principalelor minorități, respectiv într-o limbă de circulație internațională. (Investiții interne necesare pentru trecerea de la serviciile tradiționale la cele electronice ar fi pentru: hardware și software; transferul datelor în format electronic.

Costurile de creare ale unui portal de guvernare electronică sunt pentru: hardware și software (design și programare; integrarea bazelor de date); administrare și mentenanță (suport tehnic, actualizări, re tehnologizare și modernizare, securizare, informare și promovare).

Societatea Informațională nu poate să existe decât în condițiile unei infrastructuri de comunicații solide, care să răspundă cerințelor sale specifice. Pe de altă parte, dezvoltarea Societății Informaționale creează premise de creștere a cererii pentru serviciile de comunicații. În 2001, a fost inițiat un program de reformă digitală în România: printr-o serie de proiecte pilot s-a propus utilizarea în mod activ a instrumentelor de IT&C pentru a demonstra și a beneficia de avantajele pe care le au noile tehnologii asupra oricărui tip de activitate.

În 2002 a fost lansat primul astfel de proiect la nivel național, sistemul electronic de achiziții publice, iar în 2003 a fost introdus sistemul electronic național, un portal de eGovernment prin intermediul căruia sunt oferite informații și servicii electronice cetățenilor și mediului de afaceri. Ca punct unic de acces la informațiile și serviciile oferite de instituțiile administrației publice locale și centrale, lansarea sistemului electronic național reprezintă prima etapă a „reformei la ghișeu”.

Prin acest program Guvernul României își propune să promoveze transparența, să eficientizeze procesele administrative prin reducerea costurilor, să asigure accesul la informațiile și serviciile publice: 24 de ore din 24, 7 zile pe săptămână și să lupte împotriva corupției prin mijloace electronice. Oferind administrației publice posibilitatea de a răspunde prin mijloace electronice solicitărilor pentru ca încrederea cetățenilor în funcționarii publici și în instituțiile guvernamentale să fie recâștigată.

Calculatoarele și Internet-ul au schimbat în mod semnificativ modul în care cetățenii pot avea acces la serviciile publice. Societatea informațională este din ce în ce mai prezentă în toate activitățile sectorului public inclusiv prin aplicații complexe de e-Government¹.

Progresele făcute în tehnologie, în special dezvoltarea telecomunicațiilor, au un impact deosebit asupra vieții noastre. În noua societate informațională, atât firmele cât și guvernele pot să ofere din ce în ce mai multe servicii în format electronic, iar cetățenii au diferite oportunități, ca de exemplu urmarea unor cursuri sau consiliere medicală on-line. Lansarea noului tip de servicii electronice reprezintă o decizie

1. *Ordinul nr. 221 din 16 iunie 2005*, emis de către Ministrul Comunicațiilor și Tehnologiei Informației au fost stabilite normele tehnice și metodologice, pentru aplicarea *Legii nr. 589/2004* privind regimul juridic al activității electronice notariale

majoră pentru cei care le ofera și necesită pregătirea și planificarea ajustării raportului dintre costuri și beneficii.¹

În perioada 7 – 9 noiembrie 2002, Bucureștiul a găzduit Conferința Regională Ministerială Pan Europeană în pregătirea Summit-ului Mondial pentru Societatea Informațională, care s-a desfășurat în două etape, în Geneva – 2003 și în Tunis – 2005. Reuniunea de la București a adunat reprezentanți din 55 de State Membre din Comisia Economică a Națiunilor Unite pentru Europa, împreună cu S.U.A., Canada și Israel. Scopul principal al conferinței a fost de a obține o poziție comună a regiunii pan-europene pentru Summit-ul Mondial privind Societatea Informațională.

În consecință, acest eveniment ce a avut loc în capitala României a fost un pas foarte important pentru pregătirea Summit-ului Mondial, concentrându-se pe reducerea „decalajului digital” și pe intensificarea cooperării internaționale, astfel încât beneficiile societății informaționale să fie accesibile tuturor țărilor din lume. Această reuniune găzduită de capitala României s-a axat pe diseminarea și comunicarea informațiilor relevante către societatea informațională și pe o participare activă a tuturor părților interesate – guvernele, sectorul privat și societatea civilă. Contribuția lor a fost esențială pentru a face accesibile tuturor beneficiile societății informaționale. Temele discutate au inclus nu doar principalele priorități ale politicilor din domeniul societății informaționale ci și actul de guvernare, educația, dezvoltarea conținutului digital, calitatea vieții.

La Congresul Internațional al Arhivelor de la Viena din 23 - 29 august 2004, printre temele dezbaterilor au fost Recomandarea Consiliului Europei² asupra unei politici europene în materie de acces în arhive (accesul online și digitalizarea informațiilor deținute). Standardul internațional pentru descrierea arhivelor (ISAD – G) cu sens de act normativ a fost elaborat de Consiliul Internațional al Arhivelor și a fost comunicat, cu caracter de recomandare, membrilor comunității arhivistice internaționale. ISAD-G (recomandare tehnică arhivistică) este un ansamblu de reguli generale de descriere a documentelor de arhivă și având drept obiect facilitarea cercetării și a schimbului de informații asupra

1. *Raport asupra progreselor înregistrate în pregătirea pentru aderarea la Uniunea Europeană în perioada iulie – septembrie 2005*

2. *Recomandarea nr. R (2000) 13 a Comitetului de Miniștri din statele membre, asupra unei politici europene în materie de acces în Arhive*, adoptată de Consiliul de Miniștri la 13 iulie 2000, cu ocazia celei de-a 717-a reuniuni a delegațiilor miniștrilor, traducere din limba franceză realizată de Emanuela Chiriac și publicată în *Revista Arhivelor* nr. 1-2/2000. Costin Feneșan, Elisabeta Marin, Al XIV-lea Congres Internațional al Arhivelor, Sevilla, 21-26 septembrie 2000, p. 20

documentelor, indiferent de forma lor, de suport, conținut informațional și/sau locul de păstrare.¹

La Conferința Europeană de la Berlin din 24- 26 aprilie 2007 tema principală a fost arhiva digitală „International Standards for digital archives 3 rd. European Conference on E.A.D., E.A.C. and M.E.T.S.”². Au participat arhiviști din toate țările Europei pentru discuții profesionale despre descrierea arhivelor digitale: E.A.D. – Encoded Archives Description; E.A.C. – Encoded Archival Context; M.E.T.S. – Metadata Encoding and Transmission Standard; acestea fiind condițiile majore pentru a descrie informația; iar pe 13 – 17 august 2007 organizată de ICA/SUV va avea loc Conferința Anuală de la Dundee cu tema: „Archives, Records, and the User: The changing nature of University and Scientific Archives in the 21 st Century”³; cu subiect principal de dezbatere impactul noii tehnologii asupra arhivelor.

Legislația europeană în domeniul tehnologiei, informației, telecomunicațiilor și procesării datelor este bine pusă la punct. În România societatea informațională încearcă să fie la zi cu Directivele Europene, actualizând legislația mereu, ceea ce rezultă că ține pasul cu viteza avansării tehnologiei.

Arhiva digitală accelerează schimbul de informații și în felul acesta cantitatea de informații; salvează cantități imense de informații într-un spațiu mic; accelerează regăsirea informațiilor, ducând inevitabil la dezvoltarea metodelor prin care arhivele pot colecta date digitale. Arhivele Naționale ar trebui să acorde o importanță majoră administrării arhivelor electronice proprii cât și cele de la creatori, deoarece în timp arhiva digitală poate depăși cu mult 50 % din arhiva creată pe suporti clasici.

1. ISAD-G - Norma generală internațională de descriere arhivistică (ediția a II-a) tradusă de Laura Neagu, Bogdan Florin Popovici și Carmen Elena Dobrotă, publicată în *Buletinul de Informare și documentare arhivistică*, București, 2005

2. www.ica.org. - *International Standards for digital Archives 3 rd. European Conference on EAD, EAC and METS.*, Berlin, 24-26 April 2007

3. www.ica.org. - *ICA/SUV Conferince 13-17 aug. 2007 University of Dundee, Scotland (U.K.)*

PREOCUPĂRI ALE SPECIALIȘTILOR FRANCEZI ÎN CADRUL COMISIEI PENTRU ARHIVE NOTARIALE

Prof. Gabriela VULPE

Civilizația presupune și existența arhivelor; nu există societate organizată care să nu resimtă necesitatea păstrării cel puțin a actelor autorităților publice.

În abordarea temei alese am încercat să prezint preocupările specialiștilor francezi în ceea ce privește arhiva notarială. O comparație este prea mult pentru că la momentul de față nu există preocupări decât într-o direcție, respectiv cea franceză, colaborarea este la nivel superior și inderdisciplinară.

Perspectiva concepției celor două țări cu privire la arhiva notarială în general și actul emis de instituție-produs al activității specifice este diferită din diverse considerente (de ordin organizatoric, administrativ, cultural).

Este important în tratarea fiecărui subiect, respectiv în cazul de față-arhiva notarială, de a se face cunoscut sistemul juridic care a stat la bază. În acest context este vorba despre sistemul juridic francez, răspândit din Franța și în România, Belgia, Italia, Olanda, Luxemburg, Spania, Portugalia, Bulgaria și Polonia.

În tumultoasa istorie a dreptului francez, momentul reprezentativ elocvent l-a constituit elaborarea și adoptarea Codului Civil Francez Napoleonian, la 21 martie 1804.

Cea mai mare parte a juriștilor văd în Codul civil un exemplu fără precedent de logică juridică, de tehnică legislativă superioară, de stil concis și cu deosebite virtuți literare.

Napoleon Bonaparte însuși afirma, exilat fiind pe insula Sf. Elena „Gloria mea nu este aceea de a fi câștigat patruzeci de bătălii. Ceea ce nu se va stinge, ceea ce va trăi etern, este Codul meu civil”. Raportat la legislație, practică și istorie, din perspectiva cercetării, ce reprezintă arhivele notariale pentru cele două state la nivel de specialiști (arhiviști, pe de o parte și notari, pe de alta)și cercetători ?

Care este mentalitatea raportată (a produsului activității notariale-actul creat și mai profund la informația pe care acesta îl poate transmite?

Cazul Franței merită reținut pentru că într-adevăr există preocupare la un nivel superior de tratare a arhivei notariale. Există în Franța o Comisie pentru arhive notariale¹ în cadrul Consiliului Superior al Arhivelor, comisie instituită de Martine de Boisdeffre, director al Arhivelor Franței la 28.06.2002.

¹ www.Archivesdefrance.culture.gouv.fr/fr/organes/CAN_280602.pdf.

Din Comisia pentru arhivele notariale fac parte notari, cercetători și arhiviști. Principalul obiectiv este acela de a asigura favorizarea înțelegerii între membrii comisiei pentru că în „acest loc trebuie să permită să se avanseze împreună în diferite probleme“. Lucrările comisiei evocă în special preluarea, abordează în continuare politica științifică și în special instrumentele de cercetare. Preluarea presupune stabilirea de relații strânse cu notarii, producătorii documentelor.

Reprezentantul notarilor face două observații menite să ghideze lucrările²:

1. Jean Favrier în cartea sa consacrată arhivelor, apărută în colecția „Ce știm?“ subliniază faptul că „Nu se pot utiliza arhivele unei instituții dacă nu I se cunoaște istoria”

2. Trebuie să se pledeze pentru o mai bună cunoaștere a arhivelor și cercetătorilor de către notari.

Subiectul atins care a suscitat discuții a fost cel al cunoașterii instituției notariale. În acest context se poate preciza că există un acord unanim asupra necesității absolute, pentru cercetători și arhiviști, de a cunoaște și ține cont de istoria notarială, oricare ar fi cadrul lucrărilor lor.

În prima dare de seamă a ședinței din 28 iunie 2002³ prezentată de Comisia pentru arhivele notariale are loc o intervenție a d-nei notar Moreau referitoare la profesia de notar. Se face cunoscut faptul că este de neconceput ca istoricii să se servească de documentele notariale fără a ști ce este un notar. În discuții, frecvent se amintește că produsul final (actul) este folosit fără a se cunoaște suficient producătorul. Este necesar să se revină, la nivelul fabricării actului, să se cunoască, de asemenea, parcursul uceniciei notarului, pentru că formarea determină practica sa.

Arhiviștii trebuie să se intereseze de istoria notarială, important este ca instrumentul de cercetare să reflecte instituția însărcinată să transmită această formă de memorie, în acest sens se impune respectarea organizării acestora, arhiviștii care au lucrat arhivele notariale a celor mai multe departamente: Indre et Loire, Yonne, Moselle au constatat o evoluție diferită, pe regiuni, a instituției notariale.

Cunoașterea reciprocă a partenerilor: notari, arhiviști, cercetători secondează ca importanță tema cunoașterii istoriei instituției. Favorizarea cunoașterii notarilor, producători de arhive, de către arhiviști și cercetători, determină ca notarii să conștientizeze ceea ce fac arhiviștii și istoricii, mai bine spus se impune o cunoaștere reciprocă.

În cadrul dezbaterilor au fost atinse pe marginea subiectului arhive notariale mai multe aspecte⁴:

² *Ibidem.*

³ *Ibidem.*

⁴ *Ibidem.*

1. Conservarea la birourile notariale și predarea.
2. Protecția și restaurarea documentelor.
3. Comunicarea.
4. Arhive electronice.
5. Exploatarea (folosirea) științifică.
6. Cunoașterea instituției notariale.
7. Instrumentele de cercetare.
8. Lucrările cercetătorilor.
9. Valorificarea și publicul larg.
10. Cunoașterea reciprocă a partenerilor: notari, arhiviști, cercetători.
11. Schimburi internaționale.
12. Probleme diverse.

La capitolul conservare și predare, problema esențială este reprezentată de predarea actelor notariale originale către serviciile publice. Arhiviștii punctează faptul că se înregistrează deficiențe în acest sens (lipsește fonduri vechi, nepredate de notari, anumiți notari fiind încă reticenți în privința predării arhivei).

Pentru aceasta se accentuează rolul comisiei instituite în dinamizarea notarilor în vederea predării actelor și repertoarelor mai vechi de 100 de ani. Genealogiștii insistă în mod cu totul special în favoarea acestor predări. Intervențiile se referă, de asemenea, la alte documente vechi (dosare de clienți, fișiere, registre) păstrate la birourile notariale, dar cu statut privat, care reprezintă un interes istoric.

În intervenția cercetătorilor în legătură cu acest aspect discutat imediat se accentuează predarea acestor documente către arhive și sarcina arhiviștilor „de a separa grâul de neghină”.⁵

Cercetătorii atrag atenția asupra faptului că, dacă actele originale și repertoarele sunt punctul central al surselor istorice, furnizate de notari, există un întreg complex de acte, a căror păstrare și studiu clarifică conținutul actelor. În privința „complexului intern al profesiei” pe de o parte sunt amintite dosarele clienților, pe de altă parte instrumentele utilizate pentru bunul mers al biroului: registre de casă și de contabilitate, evidențele de onorarii, fișierele de clienți. Se propune depunerea la arhive a dosarelor și registrelor contabile și microfilmarea sau evidența electronică a fișierelor. De asemenea sunt amintite arhivele uniunilor de notari, insistând pe exploatarea arhivelor de control și înregistrarea actelor, birourilor de ipotecă, tribunalelor comerciale și unele civile, serviciile pentru proprietăți industriale.

⁵ *Ibidem*.

Se are în vedere și favorizarea dezvoltării studiului social al lumii notariale: moduri de viață și de muncă ale notarilor, locuința notarului, localul biroului său.

În dezbateri se arată și interesul pentru colectarea de mărturii orale, acesta existând de câteva decenii și în acest sens Comisia pentru arhive notariale ar putea colabora cu comisia pentru arhive orale din cadrul Consiliului Superior al Arhivelor.

În intervențiile participanților o atenție este acordată și protecției și restaurării documentelor.⁶ Starea de degradare a documentelor rezultă cel mai frecvent din modul în care au fost păstrate timp de secole, la birourile notariale, dar și consultării lor repetate de către cercetători. În acest sens este necesar să se prevadă programul de restaurare, dar acestea grevează bugetele statului și ale colectivităților, unii arhiviști semnalând faptul că în unele departamente se lucrează împreună cu specialiștii din zona latină la conservarea acestui patrimoniu cu ajutorul fondurilor europene.

Comunicarea⁷ reprezintă un alt aspect discutat de specialiști. Se subliniază permanent că fondurile notariale sunt foarte solicitate și cercetate. În arhivele departamentale, ele se situează imediat după cele aparținând stării civile. Problema majoră evocată este cea a intervalelor de comunicare pentru actele notariale.

Se caută și în cazul Franței o poziție comună, dar se pune întrebarea cum să fie găsită aceasta plecându-se de la propuneri contradictorii. Discuțiile vizează accentul pe importanță pentru notar (practician) a secretului profesional și pe protecția vieții private (sunt exemplificate cazurile cu privire la recunoașterea copiilor naturali, care este imposibil de comunicat și se subliniază că reducerea termenelor de comunicare numai a anumitor acte s-ar dovedi practic imposibilă). În antiteză cu notarul se află cercetătorii, istoricii și mai ales generalisții care ar dori un acces mai rapid la actele utile pentru lucrările lor.

Unii istorici consideră acest mod de protecție al vieții private un pic excesiv, amintind de proiectele de revizuire a legii arhivelor din 1979, precizându-se că Federația Franceză de Genealogie va întreprinde o nouă acțiune pentru obținerea reducerii acestor termene de comunicare.⁸ Problema comunicării reprezintă un subiect sensibil, de altfel și pentru România.

Se creează confuzii și nesiguranță, în multe cazuri se încearcă o încălcare a prevederilor utilizându-se o serie de mijloace în acest sens. Există tendința de a pătrunde prea mult în viața personală a individului și nu de a elabora o lucrare într-adevăr cu caracter științific abordarea unor teme

⁶ *Ibidem.*

⁷ *Ibidem.*

⁸ *Ibidem.*

care presupun ce-i drept, reale cunoștințe și deprinderi. Se accentuează teme ce constituie obiect de studiu al istoriei contemporane, informația transmisă de document fiind mult mai facilă decât în cazul istoriei moderne sau medii, unde se impun cunoștințe temeinice atât de paleografie cât și de științe auxiliare.

În privința lucrărilor elaborate de cercetători se impune o constatare respectiv cercetătorii sunt „mari consumatori” de arhive notariale. În discuții sunt evocate piste de lucru, care ar merita aprofundate:

a) favorizarea dezvoltării studiilor și cercetărilor efectuate plecând de la arhive notariale prin incitarea studenților și tinerilor cercetători să exploateze aceste arhive. Specialiștii precizează faptul că există dificultăți de acces la aceste documente în privința lecturii și a interpretării.

În sensul stimulării tinerilor, Institutul Internațional de Istorie a Notariatului (IIHN)⁹ a creat premiul Favorat de Lenglade, în valoare de 5.000 de franci, destinat să încoroneze o teză sau un memoriu care privește pe notari și premiul Frochot, care distinge o lucrare tipărită.

b) favorizarea cercetărilor comune între universități (proiecte comune ale universităților din Avignon și Perpignan sau între arhive și universitate). Și în cadrul reuniunii din 15.11.2002¹⁰, în prezentarea Dării de seamă a grupului de lucru al Arhivelor Notariale se revine asupra dezbaterii cu privire la documentele păstrate la birourile notariale.

Este precizat punctul de vedere al Direcției Arhivelor Franceze (DAF). Până în momentul acestei dezbateri efortul a fost îndreptat spre păstrarea documentelor cu statut de arhivă publică. Doctrina în vigoare era de a nu se lua în considerare decât minutele (documentele originale). Celelalte documente au fost neglijate, cel mai adesea pe motiv de lipsă de spațiu. La momentul discuțiilor purtate în legătură cu acest aspect, este necesar acordarea avizului de către Comisie și asigurarea unei dezbateri asupra interesului istoric pentru aceste documente, statutul și apartenența lor cât și asupra condițiilor de comunicare.

Pe aceste baze, se va putea solicita ca DAF să difuzeze o instrucțiune, care să modifice textele în vigoare și să precizeze, în special documentele care trebuie inventariate și salvate. O asemenea lucrare se impune a fi efectuată în colaborare cu Consiliul Superior al Notariatului.

Interesul istoric al acestor arhive este indiscutabil: dosarele de succesiune, numeroase dosare despre dreptul familiei, acte de proprietate-relevante asupra comportamentului francezilor în domeniul imobiliar, dosare ale întreprinderilor mici și mijlocii. În aceeași măsură se ridică întrebarea dacă ele prezintă la acest moment același interes ca acum 50 sau

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ Idem, 15.11.02 pdf

100 de ani, notarii distrug în general aceste documente după 30 de ani de la crearea lor.

Evident este faptul că nu se poate păstra totul și o triere selectivă se impune. Se înregistrează și primele sugestii – întocmirea unei evidențe asupra dosarelor constituite în cursul unui an, din perspectiva cercetării istorice, să se păstreze 10 sau 20% din dosare. De altfel, se convine să se aprofundeze problemele privind statutul acestor documente, care sunt arhive private, confidențialitatea și apartenența dosarului (cine este proprietarul?) pentru că noțiunea de secret profesional este înrădăcinată la notari.

Este necesară o clarificare pentru definirea condițiilor de predare a acestora la serviciile publice de arhive.

Totodată, un alt aspect semnalat în cadrul acestei problematici este reprezentat de întocmirea unei anchete prealabile.¹¹ Experiența arhiviștilor a demonstrat marea diversitate a documentelor anexate, potrivit personalității și modului de lucru al notarului. Notarii ignoră ceea ce îi interesează pe arhiviști și istorici. Dimpotrivă, aceștia nu cunosc cu adevărat ceea ce există la birourile notariale. Este necesară o informare reciprocă asupra documentelor păstrate.

Președintele Comisiei adoptă principiul efectuării unui sondaj în două departamente, situate în două regiuni diferite și pe cât posibil, discintente între ele. Pe baza anchetei va trebui conceput un chestionar precis și eficace, nu greoi, pentru a-i incita pe destinatari să răspundă. De asemenea se convine a fi întrebați notarii despre starea de conservare a documentelor de la birourile notariale.

Ierarhia profesiei va fi în mod oficial asociată, la nivel național (Consiliul Superior al Notariatului) și la nivel departamental (camerele notarilor), la elaborarea și difuzarea acestei anchete. Arhiviștii doresc ca ancheta să se efectueze asupra arhivelor Camerelor de notari și se sugerează că un chestionar specific să fie adresat președinților camerelor.

Grupul „Exploatarea științifică a arhivelor notariale”¹² prezintă următoarele piste de reflecție :

- realizarea unui glosar de termeni uzual folosiți în actele notariale destinat cercetătorilor care consultă arhivele notariale. Acest glosar ar trebui să țină cont de particularitățile juridice regionale (dreptul cutumiar).

- redactarea unui manual de diplomatică notarială (organizarea instituției, forma actelor), în scopul înțelegerii modului de concepere a actelor.

- constituirea unei baze naționale a notarilor care să reunească sub o formă standardizată lucrările diferitelor servicii de arhivă și în special, ale registrului central al notarilor din Paris.

¹¹ *Ibidem*

¹² *Ibidem*.

- elaborarea unei baze de culegere a actelor notariale, în scopul constituirii unei baze naționale, alimentată de serviciile de arhivă și de cercetători.

- efectuarea unui demers permanent pentru mai buna cunoaștere a motivelor pentru care cercetătorii exploatează actele notariale.

Toate aceste propuneri sunt aprobate de Comisie. Se face observația că un glosar, desigur foarte util cercetătorilor, ar fi la fel de necesar și notarilor, în scopul de a le permite să explice clienților actele și că acesta ar trebui precedat de o introducere referitoare la profesia notarului și funcției notariale. Acest manual de diplomatică notarială este foarte important, căci cele existente sunt foarte vechi (primul din Franța datează din 1596).¹³ Baza de date “notarii”, în curs de elaborare la Registrul Central al notarilor din Paris permite accesul la informații asupra notarului (numărul biroului și datele de existență, informații biografice și bibliografice), documentele create de acesta (păstrate/pierdute, cotele extreme ale minutelor păstrate la Arhivele Naționale și birou (localizare, istorie). Acest instrument de cercetare reia, sintetizează și completează instrumentele de cercetare mai vechi și dispersate.

Demn de semnalat ca preocupare a acestei comisii este și crearea unei secții de arhive notariale în cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor.¹⁴ În cadrul lucrărilor Comisiei care s-au derulat periodic a fost adus în discuție și subiectul arhive notariale electronice. Se face cunoscut că toată lumea se interesează de trecerea pe suport electronic. Problema informatizării minutelor și a repertoarelor își va găsi soluția, chiar dacă va mai trece timp.

În schimb, problema majoră a arhivării actelor electronice nu este rezolvată. Cum să conservi la infinit ceva care este actualmente efemer? Este necesară o reflecție, dar dificultatea este de a lucra plecând de la tehnologie care nu este stăpânită și care evoluează cu mare viteză. Primordial este de știut cum să arhivezi aceste documente și apoi să produci actele electronice. Direcția Arhivelor Franceze (DAF) are o preocupare constantă în arhivarea electronică.

O altă preocupare a Comisiei a avut în vedere crearea unei secții de arhive notariale în cadrul Consiliului Internațional al Arhivelor.

Acest organism internațional, creat în anul 1948, la inițiativa UNESCO este o organizație nonguvernamentală care are ca misiune promovarea păstrării, dezvoltării și accesul în arhive pe plan mondial, pe calea cooperării internaționale.

El grupează arhiviști din toate țările, și deci și din acelea unde există un notariat. Franța a propus crearea unei secții de arhive notariale în cadrul CIA. La 12 mai 2003 s-a format un comitet de inițiativă, cu membri

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Idem, DAF Sup.html.6K

fondatori din Franța, împreună cu arhiviști și istorici ai notariatului din Belgia, Spania, Italia, Olanda și Quebec. Proiectul a fost primit favorabil de Comitetul Executiv al CIA, reunit la Sankt-Petersburg în luna iunie.

Analizând aceste aspecte ale activității notariale în Franța, fără a avea pretenția de a le cunoaște în profunzime și în totalitate, reiese clar preocuparea mai multor categorii de specialiști pentru a rezolva problemele inerente în legătură cu aceasta.

În cazul Franței se insistă mult pe conlucrarea arhivist-istoric-cercetător, o cunoaștere reciprocă a partenerilor implicați în această activitate sensibilă. De asemenea, specialiștii acordă o atenție deosebită documentelor din perspectiva istorică comparativ cu România, unde accentul este pus pe valoarea lor practică.

Raportat la preocupările atât ale arhiviștilor cât și ale notarilor din Franța în privința problemelor ridicate de arhivele notariale (cercetare, acces, păstrare și conservare), mentalitatea românească este alta.

De la organizarea Notariatului de Stat în anul 1950¹⁶ și până la nivelul anului 1995 când se desființează nu există preocupări deosebite în domeniul arhivei notariale. În textul decretului 79/1950 modificat prin Decretul nr. 133 din 19.06.1952¹⁷ sunt amintite categoriile de documente create de instituția notariatului, respectiv: redactarea și autentificarea înscrisurilor de orice natură, eliberarea copiilor legalizate, legalizarea semnăturilor și întocmirea actelor de protest ale comisiilor, cecurilor și altor titluri la ordin.

După desființarea Notariatelor de Stat, se stabilește în 1995 cadrul legislativ cu privire la înființarea și activitatea notarilor publici. Cadrul legislativ românesc este reprezentat de Legea nr. 36/1995¹⁸ a notarilor publici și a activității notariale. Regulamentul de punere în aplicare a legii notarilor publici și activității notariale aprobat prin Ordinul Ministrului Justiției nr. 710/C/1995¹⁹ modificat prin OMJ nr. 1410/C/1996²⁰, Statutul²¹ și Codul deontologic al notarilor publici.

În legea 35/1995 art.102 și 103 prezintă referiri la arhivă și evidența activității. Arhiva activității notariale este proprietatea statului, se păstrează, se conservă și se predă în condițiile legii. Biroul de notar public va avea arhivă și registratură proprii. Activitatea notarială este grupată pe trei mari categorii:

1. Autentificarea actelor
2. Procedura succesorală

¹⁶ B.Of. nr.31 din 31.03.1950

¹⁷ Idem, nr. 43 din 27.06.1952

¹⁸ Monitorul Oficial nr. 92 din 16.05.1995

¹⁹ Idem, nr. 176 din 8.08.1995

²⁰ Idem, nr. 25 din 15.02.1997

²¹ Idem, nr. 59 din 11.02.1999

3. Alte proceduri notariale în care sunt incluse :
 - a) legalizarea semnăturilor și sigiliilor
 - b) dare de dată certă înscrisurilor
 - c) certificarea unor fapte
 - d) legalizarea copiilor după înscrisuri
 - e) efectuarea și legalizarea traducerilor
 - f) primirea în depozit de înscrisuri și documente
 - g) acte de protest ale cambiilor, cecurilor și altor titluri la ordin
 - h) eliberarea de duplicat ale înscrisurilor notariale
 - i) reconstituirea actelor originale

Înregistrarea documentelor se face la registratură, în registru de corespondență și în mai multe registre specifice, prevăzute de Regulamentul de punere în aplicare a legii notarilor publici 36/1995. În cazul evidențelor biroului notarial s-au efectuat completări, astfel că actele întocmite și consultațiile juridice notariale vor fi evidențiate în registrele existente, menționându-se și onorariul stabilit.

Important de precizat în cazul succesiunilor, este faptul că pentru evitarea unei duble proceduri succesoriale, dosarul succesoral se va întocmi numai după ce se va verifica din oficiu că nu există un alt dosar format în cauză, la același birou notarial sau la un altul din aceeași circumscripție teritorială.

Dacă în circumscripția unei judecătoria funcționează un număr de birouri notariale se va ține și un opis de evidență a procedurilor succesoriale înregistrate în întreaga circumscripție teritorială, de biroul notarial desemnat de Colegiul director al Camerei Notarilor Publici.

Dintre activități profesionale, în ce privește Uniunea Națională a Notarilor Publici din România sunt de amintit ca generalități și nu drept particularități (preocupări pe linie de arhivă cum este în cazul Franței):

1. Uniunea Națională a Notarilor Publici din România a demarat acțiunile pentru obținerea calității de membru al Uniunii Internaționale a Notarilor Latini, la 30 mai 1997, la Santo Domingo (sunt reuniți 75 membri din 4 continente).²²

2. Activitatea Notariatului Român în Uniunea Europeană.

La 2 martie 2007 la Bruxelles a avut loc prima Adunare Generală din 2007 a Consiliului Notariatelor din UE.²³ Pe ordinea de zi au fost discutate teme comunitare și organizatorice. A fost adresat un bun venit notariatelor român și bulgar. Referitor la partea română în legătură cu arhiva notarială nu s-au regăsit informații referitoare la preocuparea notarilor ca specialiști pe acest capitol.

²² www.uniuncanotarilor.ro/?p=3-11K

²³ *Ibidem*.

Concluzia care se desprinde, privind unilateral, cazul Franței, este aceea că există o preocupare a specialiștilor francezi (arhiviști-notari-istorici) în găsirea unor soluții pentru capitolele pe care aceștia le consideră demne de apreciat în privința actelor. Mentalitatea acestora se ridică la un alt nivel și înregistrează alte coordonate raportat României.

Cea mai bună soluție nu este cea a copierii unui sistem care pentru a reuși trebuie să țină cont de realitățile momentului (posibilități și gândire). Dar din problemele discutate în cadrul întrunirilor Comisiei pentru arhive notariale, unele merită a fi aplicate și în cazul țării noastre.

Este foarte importantă colaborarea specialiștilor, nu numai în domeniul notarial, pentru că se impun anumite clarificări, în special de natură juridică. La acest capitol nu strălucim. Acele grupuri de lucru, pe problematici determină o specializare și o mai bună aprofundare a cunoștințelor pe o anumită direcție.

Notarii români, pe plan internațional se evidențiază în ceea ce privește activitatea notarială propriu-zisă, nu am regăsit informații, în schimb, în domeniul arhivistic notarial.

Franța „vede” în documentele notariale o sursă istorică apreciabilă, noi atribuim valoare practică, și francezii au demarat în forță atunci când au pus bazele Comisiei pentru arhive notariale, dar peste tot există slăbiciuni, și acest lucru este reliefat în documentele elaborate în urma dezbaterilor, care, parcurse, evidențiază o curbă descendentă a aspectelor fixate inițial.

Totuși, există interes manifestat, faptul că pe domenii de activitate, există grupuri de lucru specializate imprimă activității seriozitate și putere de a schimba lucrurile într-o direcție favorabilă.

SUMMARY

In the study of the problem, the author try to expose the preoccupations of the French specialist (notaries and archivists) for the notarial archives.

A comparative view with the situation in Roumania is impossible, because in our country the theme is not, at present time, in attention of the specialists.

An any case, the problem is obligatorily for an action common and with one great professional experience.

La 1 ianuarie 1832 intra în vigoare, pentru Moldova, *Regulamentul Organic*¹. Prin prevederile sale, se pun bazele principalelor instituții ale statului modern și se legiferează unele realități existente.

În această perspectivă trebuie văzută și înființarea Arhivei Statului, stipulată în articolele 366 și 410. Dacă, în art. 366, relativ la organizarea Înalțului Divan, se menționează că *la masa Arhivelor se vor ține acturile publice, precum anaforale, hrisoave, hătișerifuri atingătoare de dreptățile și pronomiile Moldovei*², la nr. 410 se fac referiri la Arhiva Statului, ca instituție de sine stătătoare: *În fiecare an, la încheierea sesiilor Obșteștii Adunări, orighinalurile sărilor înfățișate, precum și a altor documenturi, se vor depune în Arhiva Statului, a căreia alcătuire și păstrare va fi încredințată unui boier cu însușirile cerute pentru asemenea dregătorie. Arhivistul Statului, ca un depozital al acturilor publice și dregătorești, se va numi de către domnul, din candidații propuși de către Obșteasca Obicinuita Adunare*³.

După cum se cunoaște, primul Arhivist al Statului a fost Gh. Asachi și a condus destinele tinerei instituții între 1 ianuarie 1832-27 septembrie 1849, apoi 1 ianuarie 1857-25 august 1858. În demisia din 27 septembrie 1849 (nr. 234) afirma, printre altele: *am adunat interesante documente ale țării răspândite și dosite și am păstrat cu sfințenie acest sanctuar al drepturilor compatrioților*⁴.

Peste câteva luni, la 1 ianuarie 2007, *sanctuarul* fundamentat de cărturarul Asachi va împlini venerabila vârstă de 175 ani. Contemporani acestei aniversări, se cuvine să-i omagiem pe înaintași, să le cunoaștem opera și să încercăm să ne ridicăm spre înălțimea umbrei lor.

Am privilegiul de a-l prezenta, în paginile următoare, pe Sever Zotta, una din personalitățile proeminente ale primei jumătăți de secol XX, considerat întemeietorul genealogiei științifice românești.

Sever Zotta s-a născut în localitatea Chisălău (în Bucovina, azi în Ucraina), la 17/26 aprilie 1874, ca fiu al dr. jurist Iancu cavalier de Zotta⁵ și

¹ *Reglement Organicesc a Moldovei*, originalul se află la Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (în continuare, se va cita DJAN Iași), Colecția *Manuscrise*, nr. 1665

² *Ibidem*, p. 267-268

³ *Ibidem*, p. 285

⁴ Sever Zotta, *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei. Spicuri din dosarele Cancelariei (1832-1932)*, în *Arhiva Românească*, IV, 1941, p. 253

⁵ Autoritățile austriece din Bucovina i-au recunoscut titlul de *cavalier*, în 1804, străbunicului Ioan Zotta; Sever Zotta a purtat, în numele său, titlul de *cavalier* și particula nobiliară de numai în primii ani ai activității sale publicistice Ștefan S. Gorovei, *Un precursor: Sever*

al Elenei, fiica baronului Gh. Hurmuzaki. A avut un frate, Octavian (m. 1938) și o soră, Elena (1876-1917), măritată cu Iancu Flondor. Școala primară a urmat-o la Viena, liceul la Cernăuți iar universitatea tot la Viena, unde a absolvit Dreptul și Științele de Stat. După o ședere prelungită, de patru ani, la moșia Storojineț a familiei Flondor (moartea tatălui, în 1896, l-a obligat să se ocupe de administrarea averii familiei) a trecut în România¹ și s-a stabilit la București. Aici și-a susținut licența în Drept (conform diplomei de licență nr. 3484, din 25 mai 1905) cu lucrarea *Contractul de locațiune în Dreptul roman și român*².

În ianuarie 1910, a dobândit cetățenia română³ cu 38 voturi „pentru” și 2 „împotrivă”, iar în toamnă s-a mutat la Iași⁴ pentru a edita prima revistă de genealogie din România. Adunase un bogat material de specialitate, studiasse, ani la rând, arhive de stat și particulare din țară și străinătate, cunoștea foarte bine documentele familiilor nobiliare românești din Bucovina și Moldova. „După o zădarnică încercare” de a obține „o slujbă corespunzătoare” (ceruse lui Titu Maiorescu, ministru de Externe, postul de atașat comercial la Liov) s-a reîntors „cu inima grea și rea” la București⁵.

Numai că evenimentele au luat o altă turnură, dar mai bine să-l lăsăm pe Sever Zotta să ne povestească: (...) *Iată, însă, o întâmplare nefericită ne silește să ne înapoiem la Iași, oraș de care eram sături din cauza lipsei lui de viață și a oribilei sărăcii lucide. Anume, se îmbolnăvise grav, de paralizie progresivă, șeful Arhivei Statului de acolo, Ionescu (fiu ilegal al unui Beldiman) și D. Onciul, directorul general al Arhivelor Statului și prietenul meu*⁶ *insistă să primesc locul devenit liber și pentru*

Zotta, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol Iași*, XXVI, 1989, p. 699).

¹ În 1956, Teodor Balan considera că Sever Zotta a plecat din Bucovina din motive politice, întrucât a susținut, pe toate căile, politica de intransigență națională a cumnatului său, Iancu Flondor – Silviu Văcaru. *Sever Zotta în corespondența dintre Teodor Bălan și Constantin Turcu*, în *Arhivele Moldovei*, nr. III-IV, 1996-1997, p.154).

² Sever Zotta, *Conducătorii Arhivelor Statului din Iași în curs de 100 de ani*, în *Revista Arhivelor*, IV, 1941, nr. 2 p. 382; Șt. S.Gorovei, *op. cit.*, p. 699; DJAN Iași, fond personal Turcu N. Constantin (1903-1980, d. 206, f. 1; DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/30, 27).

³ *Monitorul Oficial*, nr. 244/30 ianuarie 1910.

⁴ Aici, fratele bunicului său, dr. Mihail Zotta (1800-1864) fusese primul protomedic al Moldovei – Ștefan S.Gorovei, *op. cit.*, p.700; DJAN Iași, fond *Societatea de Medici și Naturaliști Iași*, d. 167.

⁵ Ștefan S.Gorovei, *Istoria unei reviste*, în *Arhiva Genealogică*, nr.1/1912, Ediție Anastatică, Iași, 2005, p. IV.

⁶ Se cunoșteau din Bucovina: D. Onciul l-a sprijinit mult și i-a urmărit, îndeaproape, activitatea științifică; Iancu Zotta fusese un admirator și un apropiat al istoricului iar în calitate de președinte al Partidului Național din Bucovina (1892-1896) i-a organizat, lui D. Onciul, banchetul de adio (1896), la care a ținut un discurs emoționant.

care se interesau chiar doi profesori universitari. După oarecari ezitări, am primit, mai mult în interesul copiilor¹.

Astfel, prin decretul regal nr. 4281, din 9 octombrie 1912, Sever Zotta devenea șef al Arhivei sucursale² întrucât avea „pe lângă pregătirea științifică necesară și aptitudinea cerută pentru a i se putea încredința funcțiunea”³ dar cu începere de la 1 octombrie 1912, data pensionării predecesorului său. Numirea lui Sever Zotta era anunțată în ziarul „Opinia”, nr. 1711, de vineri, 12 octombrie 1912, la rubrica *Ultimele informații*, probabil de către Gh. Ghibănescu⁴.

Din 1906, Dimitrie Onciul a ridicat, ferm, problema construirii unei clădiri proprii Arhivelor din Iași⁵, care de la 1832 încocoase se adăpăstise, mereu, în locuri neîncăpătoare ori nepotrivite: biserica Trei Ierarhi și o sală a Academiei Mihăilene; trei clădiri mari la Palatul Curții Domnești; în bolțile Spitalului Sf. Spiridon și în bolțile caselor lui Michael Daniel; în bolțile închiriate de la Nathanson și Orenstein; la Palatul Domnesc; la mănăstirile Cetățuia și Frumoasa; în casele lui Avram Ițic Kaufmann, din str. Beilicului; din nou la Palatul Domnesc; la Trei Ierarhi, plus bucătăria și spălătoria d-nei Catargi, din str. Sf. Atanasie; în casele Mariei Ilie Burchi-Zmeu din str. Ghica Vodă; în Palatul Domnesc (de la 1893, timp de 14 ani) iar de la 1907, la Societatea de Gimnastică din str. Artelor⁶.

Abia în 1911, Onciul a obținut o clădire a fostei mănăstiri Golia, ce fusese, pe rând, stăreție, arhondaric, spital de alienați. Noul sediu nu era, neapărat, *o înadins cuviincioasă zidire* ci doar *boltit și în special amenajat în anumite, dacă nu în toate, garanții de siguranță*. Avea șase săli mari și două camere pentru depozite, dar multitudinea de dosare mai vechi de 30 de ani, ale tuturor autorităților din Moldova, a dus la extinderea spațiului alocat inițial și la ocuparea Muzeului Municipal, a turnului și turnulețelor fostei mănăstiri.

În numai două luni (13 iunie-13 august 1911) se mutaseră aproximativ 5000 m.l. în *bună stare și ordine*⁷.

¹ *Ibidem*, p. IV. Sever Zotta a fost căsătorit cu Margareta Grigorcea și a avut doi copii: pe Iancu (Iancușor, 1909-1988) și Ruxanda

² George Potra, *Contribuțiuni la istoricul Arhivelor românești*, în *Revista Arhivelor*, VI, 1944, nr. 1, p. 24; conform Regulamentului din 1862, Arhiva din Iași a devenit o *sucursală* a DGAS București

³ Gh. Ungureanu, *Sever Zotta*, în *Figuri de arhiviști*, București, p. 234; Maricea Ifrim, S. Văcaru, *DJAN Iași. Micromonografie*, București, 1998, p. 38; DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/27

⁴ Virginia Isac, *Sever Zotta arhivist. Simple note*, în *Arhiva Genealogică*, II, 1995, p. 200

⁵ Gh. Rusu, *Arhivele Statului din Iași – 160 de ani de activitate*, în *Revista Arhivelor*, 1991, nr. 4, p. 460

⁶ Sever Zotta, *Din trecutul Arhivei...*, p. 230-231

⁷ V. Isac, *Traian Ichim (1880-1929). Note asupra vieții și activității sale*, în *Arhivele Moldovei*, III-IV, 1996-1997, p. 177.

Pentru creionarea activității lui Sever Zotta ca arhivist și director am apelat, în primul rând, la documentele din Arhiva de Cămară. Din păcate, cea mai mare parte a dosarelor din epocă au fost distruse în al doilea război mondial. Au rezistat vremurilor doar câteva condici de prezență, registre inventar cu evidența documentelor preluate, devize de lucrări pentru reparațiile la clădire, state de plată, corespondență (1932), evidența documentelor cercetate (1934) și procesul-verbal de predare-primire a Arhivei către Alexandru Băleanu în 1934. Apoi, am avut în vedere mărturiile prețioase ale discipolului Gh. Ungureanu, ajuns director în perioada 1940-1969 și evocările foștilor arhiviști Constantin Turcu, Dumitru Ivănescu și Virginia Isac. Nu în ultimul rând, am cercetat toate documentele de arhivă (de la Iași) ce conțin informații despre subiectul nostru: colecția *Documente*, colecția *Stampe și fotografii*, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, fond personal *Costăchescu I. Mihai (1884-1953)*, fond *Chestura de Poliție Iași*, fond *Societatea de Medicini și Naturaliști Iași*, fond *Teatrul Național Iași*.

Principala preocupare a lui Sever Zotta o constituie îmbogățirea tezaurului arhivistic ieșean prin preluarea documentelor de la instituțiile Moldovei și prin donații de la *fețe particularnice*, precum și buna conservare a acestora. Neavând fonduri pentru achiziții de documente, a încercat să-i convingă, pe deținătorii particulari, de valoarea istorică a înscrisurilor vechi și de importanța păstrării lor în Arhive. Cea mai însemnată donație este a prietenului său, Paul Gore, de la Chișinău¹.

Se interesa, cu precădere, de documentele vechi împrăștiate și fără nici o evidență de la grefele instanțelor judecătorești sau din depozitele unor instituții ale statului. Depistarea și aducerea lor la arhive reprezentau motive de bucurie și mulțumire sufletească. De aceea, îi sprijinea, material, pe subordonații săi pentru a merge în orașele Moldovei, pe la tribunale și prefecturi, biserici și primării comunale, în căutare de documente². Mai târziu, prin anii 1930-1931, deși era în concedii prelungite la Davideni (Bucovina), directorul Sever Zotta era îngrijorat pentru soarta documentelor vândute, fără avizul Arhivelor, ca maculatură (la Botoșani, Tecuci, Tutova, Focșani, Galați) și își exprima intenția de a lua legătura cu N. Iorga și C. Moisil (directorul general al Arhivelor) „spre a se pune capăt acestei rușinoase situații”³. Într-o conferință Radio din octombrie 1934, cu tema *Ce*

¹ La Colecția *Documente* sunt înregistrate pachetele nr. 180, filele 183-213, 215, 223-228, 261-269; P. 71 – ziare.

² Gh. Ungureanu, *op. cit.*, p. 234; Arhiva de Cămară, d. 2/1932 și 1/1932.

³ Dumitru Ivănescu, *Sever Zotta în corespondența cu Gh. Ungureanu*, în *Arhiva Genealogică*, 1995, 1-2, p. 211; Gh. Ungureanu a donat întreaga corespondență cu Sever Zotta, care se regăsește în colecția *Documente*, P. 571/4-27

s-a făcut pentru arhivele noastre?, N. Iorga făcea referire și la „prietenui mei bucovineani, acum la Iași, Sever Zotta”¹.

După numirea sa ca Arhivist al Statului, Gh. Asachi a urmărit elaborarea și aplicarea unui *metod lesnicios* pentru evidența documentelor intrate în depozitele Arhivei iar în *Instrucții pentru Arhiva Statului Prințatului Moldovii* (11 noiembrie 1836), la art.14, precizează cum se va proceda: *Toate acturile se vor prescrie în două Condici cu rosturile trebuincioase, care se vor numi condici generale și întru care se vor trece cuprinderea acturilor, după rând, precum curg în Arhivă, înscriindu-se în cea 1-ia Acturile Publice iar în al doilea cele administrative și a particularnicilor pricini giudecătorești și pentru înlesnire aflării vreunui act cerșut, se vor mai trece acturile după alfavit, și în osebite condici, numite alfavitare*². De fapt, cele două condici erau: prima, Condica Generală a Documentelor Publice³ și a doua, Transportarul general, în care se înregistrau toate depunerile de la instituții, sub formă de *transport* (TR) și *opis* (op).

La 1912, potrivit direcțiilor de lucru trasate de către Dimitrie Onciul, directorul general al Arhivelor Statului, Sever Zotta poruncește la desprinderea documentelor din categoria *Actelor publice* și înregistrarea lor separat, pe pachete, fiecare pachet cu inventarul propriu. Pe lângă colecția *Documente*, astfel constituită, se mai organizează colecția de *Planuri și hărți*⁴.

De asemenea, Sever Zotta a încercat să rezolve problemele legate de personalul Arhivelor, insuficient, îmbunătățirea condițiilor de muncă și viață ale salariaților. Își dorea un colectiv mai numeros, atent selectat și onorabil plătit, întrucât constatare că ajutorul de grefier avea un salariu mai mare decât subdirectorul Arhivelor, care era profesor cu 20 de ani vechime⁵. Dacă în 1914 personalul era compus din 5 salariați: 1 șef, 1 registrator, 2 copişti și 1 îngrijitor⁶, la 1932, adică după un secol de existență, erau tot 5 funcționari⁷: director regional, Sever Zotta; arhivar, Al. Băleanu; registrator: pr. N. Savin; copist-paleograf, Gh.Ungureanu; copist, Gh. Romândașu⁸.

Perioada războiului a fost grea pentru Sever Zotta. Mai întâi, Iașiul deveniseră capitală, trebuind să adăpostească armata, administrația și Arhivele țării.

¹ Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, *M.Costăchescu. Corespondență*, Iași, 2004, p. 226; originalul se află la DJAN Iași, fond personal *Costăchescu I. Mihai (1884-1953)*, nr. 547

² S. Zotta, *op.cit.*, p. 250

³ DJAN Iași, colecția Manuscrise, nr. 40

⁴ *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. III, DJAN Iași, București, 1959, p. 5-6

⁵ DJAN Iași, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, dos. 206, p. 2-3

⁶ Virginia Isac, *op.cit.*, p. 178

⁷ Gh. Ungureanu, *Arhivele Statului de la Iași în anii regimului democrat-popular*, în *Revista Arhivelor*, 1961, nr.1, p. 117

⁸ DJAN Iași, Arhiva de Cămară, d.1 /1925, f. 151

Încă din octombrie 1916, Dimitrie Onciul trimite la Iași 44 de lăzi cu documente pentru păstrare, de a căror soartă se va interesa de mai multe ori. Mărturie stau două scrisori, datate 8 martie și 18 aprilie 1918, din care redăm două pasaje: I (...) „Doresc să știu cum se găsește partea atât de prețioasă din arhiva de aici care ți-a fost dată în păstrare”; II (...) „Unde și în ce stare se află documentele ce ți-am trimis spre a fi păstrate în Arhiva de la Iași? Te rog să pui în cunoștință despre toate pe noul ministru al Cultelor și Instrucției, care se află la Iași, rugându-l ca, venind la București, să binevoiască a mă pune în cunoștință despre cele ce-i vei raporta”¹.

Apoi, la Arhivele de la Golia, aproape tot personalul era mobilizat, mai puțin șeful și îngrijitorul. Mai trecea, din când în când, N. Iorga, căutând „o ocupație și o uitare a durerilor prezentului”².

După război, condițiile de lucru erau grele. Lipsa banilor și a lemnului l-au constrâns pe Sever Zotta să întrerupă activitatea de mai multe ori (ultima dată, în 14 decembrie 1922; în același an se instala, în clădirea Arhivelor, lumina electrică)³.

În urma nenumăratelor intervenții către DGAS, directorul Onciul răspunde, la 29 martie 1922: „Pentru Arhiva dumatăle s-au făcut toate intervențiunile cerute și posibile. Azi am aflat însă că bugetul e depus deja la Cameră fără modificări, doar reduceri. Guvernul s-a pus pe economii și nu admite nici un fel de spor”⁴.

Începând din 1925, activitatea Arhivei din Iași se desfășoară conform prevederilor noii Legi pentru organizarea Arhivelor Statului⁵. Potrivit art. 5, se înființează 4 direcții regionale: Cernăuți, Chișinău, Cluj și Iași, conduse de către un director regional⁶. Privitor la zonele arondate, Direcției regionale Iași îi reveneau județele Moldovei, fără Basarabia și Bucovina: Bacău, Botoșani, Covurlui, Dorohoi, Fălciu, Fălțiceni, Iași, Neamț, Putna, Roman, Tecuci, Tutova, Vaslui⁷.

Cu toate aspectele pozitive, legea din 1925 nu a adus modificări substanțiale în organizarea Arhivelor. Rămăneau același personal

¹ T. Balan, *Câteva scrisori ale lui Dimitrie Onciul către Sever Zotta*, în *Revista Arhivelor*, VI, 1944-1945, nr. 2, p. 162. În introducere, autorul precizează că scrisorile (17) trebuie publicate, pentru a servi la mai buna cunoaștere a lui Sever Zotta; de la Iași, documentele au fost trimise la Moscova (1917), de unde s-au reîntors, în februarie-martie 1936, cu unele lipsuri – cf. Virginia Isac, *Sever Zotta arhivist*, p. 201

² N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 500; *apud* Virginia Isac, *op. cit.*, p. 200

³ Virginia Isac, *op. cit.*, p. 200

⁴ T. Balan, *op. cit.*, p. 164

⁵ *Monitorul Oficial*, nr. 151/15 iulie 1925

⁶ Sever Zotta era numit director prin Înaltul Decret Regal nr. 457/5 februarie 1926, conform art. 10 din Lege – DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/27

⁷ Gh. Rusu, *op. cit.*, p. 461

insuficient, același buget sărac, aceleași greutăți în preluarea documentelor de la instituții.

Din toamna anului 1926, avem noi informații despre Arhivele din Iași, despre directorul Sever Zotta și cei 2 copişti, Traian Ichim și pr. N. Savin. Le-a pus pe hârtie (în 1926) Gh. Ungureanu, pe atunci aspirant la studenție, apoi copist și copist-paleograf. Omul Sever Zotta era un bărbat potrivit de statură, cu părul cărunț, cu vocea blajină. Avea 52 de ani. Observând talentul și străduința la citirea documentelor scrise în paleografie chirilică, l-a sprijinit, moral și material, pe tânărul învățacel, până la împlinirea ca arhivist. Condițiile de lucru erau grele. Mobilierul era insuficient (3 birouri, 4 scaune, 2 „sicrie” – dulapuri „culcate”, sub formă de „sicriu”, în care se țineau inventarele; provin din mobilierul de la 1832), lemnele ajungeau doar pentru încălzirea unei singure încăperi, care servea, deopotrivă, pentru registratură, sală de studiu și cameră de lucru. Activitatea arhivistică se rezuma la a extrage, dintr-un maldăr de hârtii, dosar de dosar, pentru a le așeza pe fonduri, după proveniența de la instituții¹.

Prin întreaga activitate, Sever Zotta a căutat să imprime Arhivelor un rol cultural-științific în societatea ieșeană, prin valorificarea materialului arhivistic, prin atragerea tineretului către cercetarea documentelor și prin editarea unui periodic special, deziderat împlinit abia în 1924, când a apărut primul număr din „Revista Arhivelor”². I-a îndemnat și pe salariații Arhivelor să treacă la mărirea condeiului și să facă tot mai cunoscut, prin ziare și reviste, tezaurul arhivistic moldovenesc.

După 22 de ani de activitate, Sever Zotta a fost pensionat. Avea 60 de ani și lăsa locul mai tânărului său salariat, Al. Băleanu. La 2 mai 1934 s-a încheiat procesul-verbal de predare-preluare³ „cuprinzător de toată averea mobilă și imobilă ce posedă astăzi Direcțiunea Regională a Arhivelor Statului din Iași, 1934. Partida nr. 5 și 12 din *Regulamentul privitor la inventarierea patrimoniului statului*”. La capitolul *Nevalorificate*⁴ figura:

„1. Documente inventariate – 92 mape (mai corect, *pachete* – s.n.; așa sunt trecute și pe ultima filă a inventarului);

2. 1 mapă cu 200 documente grecești;

3. Dosare depuse de diferite instanțe administrative și judecătorești din Iași și întreaga Moldovă – inventariate 645.375 u.a.;

4. Dosare în curs de inventariere, depuse de către diferite instanțe în conformitate cu legea, în ultimii ani;

5. Documente în curs de inventariere, depuse de la diferite instanțe: Tribunalul Iași, Secția I și Curtea de Apel Iași;

¹ Gh.Ungureanu, *Sever Zotta*, p. 232; DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/30

² DJAN Iași, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, d. 206, f. 4

³ DJAN Iași, Arhiva de Cămară, d. 2 /1934, f. 1-11

⁴ *Ibidem*, f. 2

6. 7387 (șapte mii trei sute optzeci și șapte) documente originale, surete și copii, începând cu anii 1591-1866, găsite în ultimul timp la Tribunalele Bârlad, Bacău și Roman;
7. Planuri și hărți vechi de moșii;
8. Colecția de pecetei vechi;
9. Arhiva Cancelariei începând cu anul 1832;
10. Colecția completă a publicațiilor oficiale: „Buletinul Oficial”, „Progresul”, „Monitorul Oficial al Moldovei și Munteniei” și „Monitorul Oficial” începând cu anii 1834-1934; Gazeta de Iași și Foaia Sătească;
11. Albina Românească, Gazeta de Moldavia, Buletinul Ministerului Instrucțiunii;
12. Bibliotecă. Secția istorică 1004 volume, literară 314, oficială 2407. total 3725, plus științifice 400. Total General 4125”.

La secțiunea *Proprietăți clădite și terenuri virane*¹ era descrisă configurația clădirii, cu atenansele. Parterul cuprindea: 1) biroul directorului; 2) sala de lectură; 3) cancelaria; 4) registratura; 5-6) Colecția „Monitorul Oficial”; 7) depozit de dosare; 8) depozitul mare de dosare nr. 1; 9) depozitul nr. 2. La etaj: 5 camere, locuința directorului²; 3 săli mari unde erau aranjate dosarele cele mai importante. În total: suprafața clădită = 1014,54 m², iar neclădită = 2297,26 m². Atenansele („în completă ruină”) erau compuse din 6 camere destinate magaziei de lemne și odăilor pentru servitori. Totalul evaluărilor se ridica la suma de 6.585.260 lei.

În capitolul *Instalațiuni mobiliare și mobilier*³ erau inventariate toate obiectele existente în Arhivă: călimări, sugative, cerneluri, termometre, mese, scaune, birouri (cu descrierea completă: materiale folosite, culori, esența lemnului), sobe, becuri, rafturi, polițe, fotolii, tablouri, rame vechi aurite, ceasornic, cuiere, dulapuri, lămpi electrice, scări de depozit, rezervoare cu apă etc.

La plecare, și-a luat toate fișele, carnetele cu însemnări, cărțile și documentele⁴ adunate în 22 de ani de activitate asiduă⁵ și s-a retras la moșia familiei de la Davideni (în Bucovina), pentru a-și valorifica, în liniște, munca de-o viață.

Paralel cu activitatea de arhivist și director, Sever Zotta și-a continuat cercetările genealogice. Prin efort financiar propriu, soldat cu un

¹ *Ibidem*, f. 3

² Virginia Isac, *op. cit.*, p. 200

³ *Ibidem*, f. 4

⁴ Într-o scrisoare din 1932, îi mărturisea prietenului său, Theodor Râșcanu, că se simte bine numai înconjurat de cărțile și documentele sale – Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta – mărturii documentare*, în *Arhiva Genealogică*, III, 1996, p. 316

⁵ Virginia Isac, *op. cit.*, p. 205; DJAN Iași, *Îndrumător în Arhivele Statului Iași*, vol. I, p. IV

deficit de câteva mii de lei¹, a editat, numerele 1-12 din anul 1912 și numerele 1-12 din anul 1913 din „Arhiva Genealogică”, prima revistă de specialitate din țara noastră, în paginile căreia au publicat cercetători și istorici, precum Gheorghe Ghibănescu, Theodor Aug. Râșcanu, Constantin Gane, Constantin Kogălniceanu, Dimitrie Dan, Iulian Marinescu, Ioan Tanoviceanu etc.

După încetarea apariției revistei² a publicat numeroase studii, articole, note, recenzii, comentarii, dări de seamă în ziare și reviste: „Almanahul Orfanilor de Război”, „Arhiva”, „Arhiva Românească”, „Buletinul Bucowiner Heimathblatter”, „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, „Buletinul Ligii Culturale Române”, „Cercetări Istorice”, „Cetatea Moldovei”, „Convorbiri Literare”, „Cernowitzer Allgemeine Zeitung”, „Evenimentul”, „Opinia”, „Spicuitor în ogor vecin”, „Revista Arhivelor”, „Revista Societății de Medici și Naturaliști” Iași, „Solia Moldovei”³.

O contribuție însemnată a avut, în fiecare număr (1-9 din anii 1921-1930) din „Ioan Neculce” Buletinul Muzeului Municipal⁴ din Iași, în al cărui comitet de conducere era membru, alături de Mihai Costăchescu, Orest Tafrali și N.A. Bogdan. Gh. Ungureanu își amintea că majoritatea ședințelor comitetului se țineau în biroul directorului de la Arhive, la care participau, fără invitații sau program, și alte persoane pasionate de istoria neamului⁵.

A fost membru în Consiliul cultural al Societății pentru Ocrotirea Orfanilor de Război⁶ și secretar al Ligii pentru Unitatea Culturală a Românilor, filiala Iași⁷, corespondent onorific al Comisiei Monumentelor Istorice, secretar general al Muzeului Istorice și de Artă Iași⁸.

În anul 1919, la propunerea lui N. Iorga, în sesiunea din 7 iunie 1919, Secțiunea Istorică a Academiei Române a decis, cu majoritate de voturi (18 din 20) alegerea lui Sever Zotta ca membru corespondent. Îi revenea locul rămas vacant prin moartea profesorului Ioan Tanoviceanu.

¹ Dimitrie Onciul îl avertizase, dintru început, pe mai tânărul său prieten, asupra acestei consecințe, previzibile – T. Balan, *op. cit.*, p. 159

² A fost reîntemeiată în 1994, prin strădania istoricului Ștefan S. Gorovei, fondatorul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, Iași, 2000

³ DJAN Iași, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, dos.206, f.5-14

⁴ S-a înființat în 1921, din inițiativa lui Gh. Ghibănescu, pe lângă *Societatea de Istorie și Arheologie* și își avea sediul tot în incinta Goliei, într-o clădire anexă a fostului liceu de fete „Oltea Doamna” – DJAN Iași, colecția Documente, P. 571/30

⁵ Gh. Ungureanu, *op.cit.*, p.235

⁶ DJAN Iași, colecția Documente, P. 571/27

⁷ DJAN Iași, fond *Teatrul Național „V. Alecsandri” Iași*, d. 2/1924, f. 58

⁸ Virginia Isac, *op.cit.*, p. 204; DJAN Iași, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, d. 206, p.2

Din păcate, în decurs de 20 de ani, Sever Zotta nu a publicat nici o lucrare în fasciculele Memoriilor Secțiunii Istorice¹.

Potrivit unei bibliografii, întocmite de către fostul arhivist și subdirector, Constantin Turcu, scrierile lui Sever Zotta numără aproximativ 150 de titluri. Afirmatia aparține istoricului Ștefan S. Gorovei și o găsim publicată² în 1989. În „Arhiva Genealogică” (nr. 1-2/1996), revine asupra subiectului, oferind mai multe amănunte: Constantin Turcu alcătuiuse, de mult, o bibliografie intitulată *Privire asupra scrierilor lui Sever Zotta*, ce urma să vadă lumina tiparului în aprilie 1974, la centenarul nașterii lui Sever Zotta. Publicarea nu s-a mai realizat, autorul ei a trecut dincolo de această lume, Ștefan Gorovei – după spusele colegilor arhiviști de la DJAN Iași, care cercetaseră fondul personal C. Turcu – își exprima amărăciunea legată de pierderea prețioasei lucrări. În final, ruga pe „fericitul ei descoperitor să nu întârzie a o comunica „Arhivei Genealogice”³ pentru publicare”.

Peste numai 3 ani, am inventariat 603 u.a./manuscrite din fondul personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)* și am descoperit (prin răsfoirea, filă cu filă, a fiecărui dosar) invocata bibliografie sau, măcar, o variantă a acesteia, sub titlul: *Sever Zotta (1874-1943). Bibliografie*⁴. Doar greutățile financiare au împiedicat, până acum, publicarea mult așteptată. Lucrarea cuprinde 26 file și este structurată pe 3 capitole:

I. Cărți, broșuri

II. Articole, dări de seamă, comentarii

III. Dări de seamă, note, critică, despre publicațiile lui Sever Zotta.

La sfârșit, este adăugată bibliografia consultată.

Preocupările lui Constantin Turcu, în direcția întocmirii bibliografiei lucrărilor lui Sever Zotta se reflectă, cu precădere, în bogata corespondență⁵ cu Teodor Bălan, din perioada 17 iulie 1956 – 4 august 1957. Istoricul, stabilit la Gura Humorului, avea aceeași intenție, în memoria marelui dispărut dar a cedat, bucurios, proiectului inimosului arhivist, căruia i-a furnizat toate informațiile de care avea nevoie.

Într-o scrisoare⁶ datată 29 iunie 1945, Constantin Turcu îl ruga, insistent, pe Mihai Costăchescu, să-i comunice, urgent, ce a scris Sever Zotta în „Arhiva”, cu indicarea titlurilor exacte, a numerelor revistei și a paginilor corespunzătoare. Credem că, încă de pe atunci, Constantin Turcu era animat de gândul adunării, la un loc, a tuturor scrierilor înaintașului său.

¹ Ștefan S. Gorovei, *Un precursor...*, p. 704

² *Ibidem*, p. 702

³ Ștefan S. Gorovei, *Sever Zotta – mărturii documentare*, p. 312

⁴ DJAN Iași, fond personal *Turcu N. Constantin (1903-1980)*, dos .62, 175, 206. În lucrarea mea, fac referire la varianta din d. 206, întrucât, comparativ cu celelalte, este mai completă

⁵ Silviu Văcaru, *op. cit.*, p.151-162

⁶ Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 580; originalul se află la DJAN Iași, fond personal *Costăchescu I. Mihai (1884-1953)*, nr. 1125

La sărbătorirea centenarului Arhivelor Statului, în 1932, Sever Zotta a întocmit o lucrare de arhivistică, *Din trecutul Arhivei Statului a Moldovei. Spicuri din dosarele Cancelariei (1832-1932)*¹, se pare la indicația directorului general, Const. Moisil, care viza tipărirea unui volum omagial.

Studiul, elaborat prin „spicuirea metodică, filă cu filă, în dosarele primului lustru de activitate a Arhivei Statului”² conține două părți. Prima, se referă la începuturile activității Arhivei Statului, sub conducerea lui Gh. Asachi, urmată de prezentarea cronologică a principalelor evenimente din trecutul instituției până la 1891. Partea a doua conține 25 de anexe cu cele mai relevante documente corespunzătoare perioadei enunțate, din care amintim:

- *Foaia Cinovnicilor Statului Arhivei Publice din Principatul Moldovei, înființată după noul așăzământ la 1 Ghenari 1832*³;

- *Ofiția Marii Logofeții a Justiției din 17 august 1834, privitoare la uniforma pe care trebuie să o poarte secretarul Panaite Malcoci*⁴;

- *Raportul lui Gh. Asachi către Marea Logofeție, privitor la îndatoririle celor 6 lucrători (1836);*

- *Instrucții pentru Arhiva Statului Prințipatului Moldovii (1836), în 22 puncte*⁵ (anexa 4);

- *Demisia lui Gh. Asachi, la 1849;*

- *Legiuire pentru chipul alegerii actelor că să găăsescu în Arhiva Statului*⁶, *notată de Divan la 4 iulie 1853.*

Tot de la Sever Zotta mai avem o listă a *Conducătorilor Arhivelor Statului din Iași în curs de 100 de ani*⁷ urmată de câteva date biografice și genealogice pentru Gh. Asachi, Iacovachi Paladi, Alecu Fotino, Alecu Soroceanu, Iancu Alexandrescu, Tuchidide Durmuz, Panaite Malcoci, Ion Stamati, Gh. Ionescu și Sever Zotta.

Fiind publicată în 1941, lista a fost completată cu două nume: Al. Băleanu și Gh. Ungureanu.

Liniștea de la Davideni, atât de mult dorită de Sever Zotta, a fost întreruptă de evenimentele politice din vara și toamna anului 1940. În octombrie 1940, îl întâlnim la Clocucica (o suburbie a Cernăuților),

¹ Doar prima parte a fost publicată în *Arhiva Românească*, VI, 1941, p. 213-262, când nu se știa nimic de soarta lui

² Sever Zotta, *op. cit.*, p. 230

³ *Ibidem*, p. 242

⁴ *Ibidem*, p. 243: „uniformă de postav vânăt cu gulerul și marginile mânicilor de catife neagră. Bungi albi cu marca țării și frunză de măslin și spre cunoștința postului ce ocuparisești: în zilele de țeremonie, sărbători și la audienții, vei purta la guler cusut cu fir alb și pălărie în trii colțuri”

⁵ *Ibidem*, p. 248-250

⁶ *Ibidem*, p. 256-257

⁷ Publicată de Aurelian Sacerdoțeanu în *Revista Arhivelor*, IV, 1941, nr. 2, p. 381-382

încercând, pe toate căile, să obțină dreptul de repatriere, dar numai împreună cu toată biblioteca și arhiva personală. Scrisoarea¹ din 6 octombrie 1940, adresată Nadejei Flondor, soția nepotului Șerban, relevă drama intelectualului și cărturarului de vocație, ce nu concepe să se salveze fără documentele atât de prețioase și dragi, rodul „muncii unei vieți de exact 40 de ani”: „Aceasta este genealogia prostiei mele, dar vei înțelege că gândul de a mă despărți de scumpa mea bibliotecă, de acest colț de țară atât de frumos, spre a rămâne fără cămin propriu, cu o pensie foarte modestă, mi-i foarte de conceput. Acum m-am obișnuit și cu gândul pierderii bibliotecii, dar documentele, manuscrisele și portretele, încă nu vreau să le las”².

Ultima scrisoare este adresată cumnatului său, Vasile Grigorcea, din care voi reproduce 3 pasaje semnificative: „(...) Deci, deși aș putea să plec cu nemții, ca fost nobil ereditar austriac, aș pierde tot pentru ce am rămas. Voi încerca deci, să cad de acord cu rușii, dăruindu-le biblioteca, în schimbul plecării mele cu biblioteca mea de specialitate și, mai ales, cu documentele și manuscrisele mele, adică cât pot încărca pe două căruțe sau pe un autocamion. (...) Deci, voi face tot posibilul să scap cu documentele, mergând eventual până a dăruii tot ce am, până la cămașă. (...) Oricare va fi sfârșitul, am satisfacția că, neplecând cu lancușor, am scăpat biblioteca etc., care în 24 de ore n-ar mai fi existat. *Am făcut un serviciu civilizației umane și poate națiunii. Viața e trecătoare, documentele rămân*”³.

Într-o noapte de iunie 1941, a fost ridicat și deportat, împreună cu mai multe familii din sat. S-a stins din viață în octombrie 1943 (în vârstă de 69 de ani) la Orsk, în sudul Uralilor. Biblioteca, intactă și ce mai mare parte a bibliotecii istorice și a documentelor au fost salvate de către membrii familiei și duse la Buftea, la reședința nepotului de soră, Șerban Flondor⁴. De aici, documentele au fost predate Arhivelor Statului București⁵.

În prezent, la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale se află înregistrat fondul familial Zotta⁶ care cuprinde aproximativ 220 u.a.¹

¹ Publicată de Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 318-321; copia făcută de C. Turcu, după o copie, de pe original, a lui G.T. Kirileanu, se află la DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/24; vezi și corespondența dintre G.T. Kirileanu și Mihai Costăchescu, din perioada 1941-1946, cu referiri la soarta lui Sever Zotta, publicată de Dumitru Ivănescu, Virginia Isac, *op. cit.*, p. 307, 319, 355, 384

² Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 320

³ *Ibidem*, p. 322-323; S. Văcaru, *op. cit.*, p. 156

⁴ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 326. Originalul scrisorii, adresată de Ruxanda Zotta – fiica lui Sever Zotta, la 1 ianuarie 1948, lui Gh. Ungureanu, se află la DJAN Iași, colecția *Documente*, P. 571/25

⁵ În 1957, se regăseau sub remarca: *Materialul de la Buftea*, conform unei scrisori a lui Teodor Balan către Constantin Turcu (Silviu Văcaru, *op. cit.*, p. 161)

⁶ DANIC, *Îndrumător în Arhivele Centrale*, vol. I, p. II, București, 1974, p. 276-278; Natașa Popovici, *Sever Zotta – fond familial. Prezentare de fond în Arhivele Moldovei*, I-II, 1994-1995, f. 169-173. La finalul lucrării, autoarea afirmă că nu cunoaște cum au ajuns

relative la: corespondență oficială și de familie, memorii, documente personale (printre care acte de studii, certificat de bună purtare, testamentul lui Eudoxiu de Hurmuzaki); studii, articole, discursuri; documente istorice (originale și copii); material genealogic despre familiile românești din Bucovina și mari boieri ai Moldovei; impresii din excursia la mănăstirile Moldovei și Bucovinei; probleme de genealogie bizantină; însemnări despre bisericile și monumentele istorice din Iași; documente achiziționate de Sever Zotta; corespondență de la N. Docan, Bogdan-Duică, N. Cartojan, C. Giurescu, N. Iorga, D. Onciul, R. Rosetti.

Din multitudinea de documente enumerate, cele privitoare la genealogiile moldovenești și bucovinene (d. 15-77) precum și ale altor personalități (d. 78-79) se află, sub formă de microfilme (7 role/5023 cadre) la direcția noastră, pentru a fi consultate la sala de studiu². Pentru o facilă regăsire a informațiilor solicitate, am întocmit o evidență a documentelor existente pe fiecare rolă:

- rola 1: Vasile Alecsandri, Arbure, g-ral Brănișteanu, serdar Vasile Bainski, Balș, Banilovschi, Bantăș, Boldur, Brăescu, Bucioc, Buhuș, Cantacuzino, Cantemir, Ciogolea, Ciomîrtan, Cîrste;

- rola 2: Coroi, Cracalia, Donici, Drăgușescu, Iancu Flondor, Albotă-Flondor Ciudin, Giurgiuvan, Goian;

- rola 3: Ieremia Golia, Paul Gore, Tănasă Gosan, Hîrdău, Hurmuzaki, Isăcescu, Kalmuțchi, Kapri, Vasilco Keșco;

- rola 4: Kogălniceanu, Krupenski, Logotheti, Morțun și Nădejde, Moțoc, Movilești, Paladi, Prăjescu, Roșca, Stîrcea;

- rola 5: Stratulat, Stroescu, Șeptilici, Tăutul, Udre, Ureche, Ursachi, Volcinschi, Lucavețchi, Zotta: Strămoșii principesei noastre domnitoare;

- rola 6: Strămoșii arhiducelui Franz Ferdinand³; O colecție veche de spițe de neam; Buhuș, Hâra, Andrieș;

- rola 7: descendenții din Alexandru Basarab voievod până la Cazimir al IV-lea; Descendenții din Vladislav, regele Boemiei și al Ungariei.

Dacă Sever Zotta a fost *o fală a Iașului*⁴ iar revista sa a marcat, nu mai puțin, un moment de sincronizare a vieții științifice românești cu cea

documentele lui Sever Zotta la București. *Am făcut precizarea acum, să se știe: Arhive personale și familiale. Repertoriu arhivistic*, vol. I, București, 2001, p. 169)

¹ Cele 3 surse bibliografice, mai sus citate, ne furnizează 3 cantități diferite de documente și două variante de ani extremi: 207 u.a./1502-1942; 220 u.a./1502-1944; 221 u.a./1502-1942

² Rodica Ilfimi, *Fondul „Sever Zotta” la Iași*, în *Buletinul Institutului Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”*, Iași, III, 2001, nr.1-3, p. 3; Ștefan S. Gorovei, *Istoria unei reviste*, p. VII

³ T. Balan, *op. cit.*, p. 156, 158

⁴ Teodor Balan despre Sever Zotta, în scrisoarea adresată lui C. Turcu, în august 1956; cf. Silviu Văcaru, *op. cit.*, p. 152

europăană¹, atunci nu putem încheia decât cu gândurile lui Sever Zotta despre Iași: „Nu poate să existe român adevărat care să nu iubească Iașul tuturor Unirilor, să nu-i închine sufletul și munca dacă trăiește în el, să nu-i închine amintirea și recunoștința, dacă este departe de el”².

¹ Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. VII

² Natașa Popovici, *op. cit.*, p. 171

175 de ani de existență a Arhivelor Naționale Iași este o vârstă în fața căreia se înclină orice om de cultură știind că aici, între zidurile groase și reci, se păstrează tezaurul documentar al Moldovei istorice.

La ceas aniversar, dincolo de bilanțuri, urări și proiecte de viitor, se cuvine să ne omagiem înaintașii, truditori și prețuitori ai documentelor istorice. Atunci când, dintr-un simplu calcul matematic, a rezultat o cifră semnificativă de la nașterea sau decesul unei personalități, ori cu prilejul semicentenarului Arhivelor, au fost evocate nume cu rezonanță în istoria arhivisticii și a culturii românești: Constantin D. Aricescu, Teodor Bălan, Cezar Bolliac, Timotei Cipariu, Gr. Cobălcescu, Mihai Eminescu, Ion Creangă, Constantin Esarcu, Nicolae Filimon, Arthur Gorovei, Bogdan Petriceicu Hasdeu, Nicolae Iorga, Mihail Kogălniceanu, Gh. Popa-Lisescu, Ștefan Meteș, Ilie Minea, Constantin Moisil, Dimitrie Onciul, Alexandru Odobescu, H.Dj. Siruni, Grigore Tocilescu¹.

Dintre aceștia lipsește, pe nedrept, Constantin N. Turcu (1903-1980), fostul arhivist și subdirector al Arhivelor Statului din Iași, în perioada 1942-1963. S-a scris puțin despre activitatea sa de profesor, ziarist, publicist, cercetător și numai după trecerea sa, discretă, în Lumea de Dincolo².

În paginile următoare ne vom încumeta a scrie despre arhivistul devotat locului de muncă, ce „s-a dedicat, cu totul, muncii de organizare și cercetării științifice”³, după o scurtă prezentare a vieții și activității sale până la 1 septembrie 1942, data încadrării la Arhivele Statului Iași, în urma unui concurs național.

A văzut lumina zilei la 13 februarie 1903, în satul Izvorul Alb, comuna Buhalnița, județul Neamț, fiind al doilea copil al lui Nastase Turcu și al Isabelei, născută Cociăș⁴. Școala primară a urmat-o în comună, apoi la

¹ Mioara Tudorică, *Revista Arhivelor (1924-1985). Bibliografie tematică*, București, 1988, p. 324-340

² Gh. Sibechi, *Constantin Turcu*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” Iași*, XVIII, 1981, p. 867-868; volumul *In memoriam Constantini Turcu*, coord. Constantin Botez, Iași, 1982, care reunește evocările prietenilor și colaboratorilor săi de o viață: Adrian Pricop, Valentin Georgescu, Dan Simonescu, Aurel Golimas, Dimitrie Stahiescu, Ion Chelcea, Alexandru Obreja, Cicerone Călinescu, Iosif Naghiu, Aurel Leon, Scarlat Porcescu, Ioan Mătă; Ionel Maței, *Personalități ieșene*, vol. IV, p. 271; Const. Ostap, în *Cimitirul Eternitatea*, Iași, 1995, p. 213

³ Direcția Județeană Iași a Arhivelor Naționale (în continuare se va cita DJAN Iași), fond personal Turcu N. Constantin (1903-1980). Manuscrise, dos. 438, f. 3

⁴ DJAN Iași, Arhiva de Cămine, dosar personal, nr. 64, f. 22

Grințieș, finalizată la 24 iunie 1915¹ cu media 9,26². După război și-a continuat studiile la gimnaziul din comuna Hangu și la Liceul de băieți „Petru Rareș” din Piatra Neamț. A susținut examenul de bacalaureat la secția reală, în sesiunea de toamnă 1925. Deși tatăl său ocupa un post de notar, greutățile materiale de după război l-au determinat să-și caute o slujbă pentru a se putea întreține. Fiind un elev cuminte, conștiincios, inteligent chiar, a atras atenția directorilor de școală, prof. Gh. Galinescu, respectiv, prof. V.A. Trifu, primind o normă de ajutor al secretarului (ținea contabilitatea comitetului școlar gimnazial), apoi de secretar. Anual a participat la concursurile literare naționale organizate de Societatea „Tinerimea Română” din București, unde a obținut locul I pe țară. La festivitatea de premiere, ce a avut loc în sala Ateneului Român (21 mai 1924), însuși ministrul Învățământului de atunci, Constantin Angelescu, i-a înmănat diploma și cărțile, moment de neuitat pentru elevul prea sfios și timid³. În anul 1926 s-a înscris la Facultatea de Litere și Filosofie, fiind remarcat în mod deosebit de Constantin Rădulescu-Motru. A mai audiat cursurile profesorilor Vasile Pârvan, Simion Mehedinți, Mihail Dragomirescu, Nicolae Cartoianu. În contrast cu manifestările zgomotoase sau ușor frivole ale vârstei, tânărul Turcu era retras și studios, manifestând o seriozitate cu totul aparte⁴.

După obținerea licenței (1929), a suplinat catedra de limbă română la Liceul de băieți „Petru Rareș” (1929-1934), la Școala superioară de comerț (1932-1933) și la Gimnaziul „Focșă Popovici” (1933)⁵. În paralel, a continuat pregătirea de specialitate și a trecut examenul de capacitate cu notă maximă, fiind confirmat în postul de secretar al Liceului „Petru Rareș”, funcție pe care o ocupa încă din 1930⁶.

La 18 iulie 1931 s-a căsătorit cu Aurora (n. 27 septembrie 1908), fiica reputatului profesor de matematică Grigore Capșa și a Zulniei⁷. Nu au avut copii. În Piatra Neamț soții Turcu au locuit pe strada Ștefan cel Mare, nr. 1⁸.

Pe lângă activitatea sa didactică, Constantin Turcu a întemeiat, împreună cu prietenul său, prof. Dumitru Stăhiescu, un săptămânal independent „Avântul”, pe care-l vor conduce, cu talent și pricepere, timp de

¹ *Ibidem*, f. 22v

² *Ibidem*, f. 29

³ *In memoriam...*, p. 50

⁴ *Ibidem*, p. 24

⁵ Dosarul personal, f. 22 v.; cf. diplomei nr. 764/14266, din 16 septembrie 1929

⁶ *Ibidem*. Pentru Capacitate a redactat lucrarea *Serbările de la Bistrița. 500 de ani de la moartea lui Alexandru cel Bun*

⁷ DJAN Iași, fond personal Constantin Turcu. Manuscrise, nr. 324, 325

⁸ Dosarul personal, f. 27

12 ani (1928-1940)¹. În pofida obstacolelor întâmpinate, mai ales din partea oficialităților, ziarul se profila ca o tribună favorabilă opiniei publice în confruntarea cu racilele societății, ca un sprijin și un stimulent pentru intelectualii orașului, de afirmare a lor pe scena politică și culturală a regiunii. De asemenea, semnatarii articolelor își manifestau susținerea față de truditorii ogoarelor, de lucrătorii din fabrici și ateliere, din mediul rural și urban deopotrivă. Nu lipseau referirile la posibilitățile de recreere în natură și prin sport, de diversificare a preocupărilor extraprofesionale, prin trezirea gustului pentru lectură și teatru, vizitarea de muzee și case memoriale, etc.² Cunoscând tainele graficii de carte, a contribuit substanțial la apariția și dezvoltarea altor periodice: „Apostolul”, periodic editat de un grup de profesori și învățători; „Preocupări didactice”, revista profesorilor de la Școala Normală de Băieți „Gh. Asachi”³.

Un alt proiect ambițios al tânărului Turcu, împărtășit grupului de prieteni din jurul său, era înființarea unei reviste de studii regionale, în paginile căreia să fie valorificate științific istoria și tradițiile ținutului Neamț. Printre cei care i-au fost alături amintim pe preotul Constantin Matasă, întemeietorul Muzeului arheologic din Piatra Neamț; Gheorghe Teodorescu-Kirileanu, fost bibliotecar regal, care îi va deveni cel mai apropiat prieten și sfătuitor; profesorii Panaite Criveț, Ioan Drăgan, Gh. Mihăilescu, învățătorii Alex. Gheorghiu, Leon Mrejeru, avocații Ernest Kirculescu și Vasile Soarec⁴. Și de această dată problemele de ordin financiar păreau să înăbușe visul tinerilor cărturari, catalogat ca o acțiune de frondă în domeniul publicistic. Ieșirea din împas a găsit-o același Constantin Turcu, prin acceptul comitetului școlar de la Liceul „Petru Rareș” de a include, în Anuarul școlii, o serie de studii și articole istorice de interes regional. În timp, publicația a crescut în prestigiu, devenind un model de autentică manifestare științifică⁵. Pe parcursul a 10 ani, au apărut șapte volume, însumând 60 de studii care s-au bucurat de aprecieri unanime în țară și străinătate. Prin scrisori și articole elogioase, l-au felicitat pe Constantin Turcu diverse personalități, precum: prof. univ. Ion Simionescu, Al. Cr. Tell, Iorgu Iordan, Augustin Pop, Nicolae Iorga, Ștefan Berechet (rectorul Universității din Iași), generalul Radu Rosetti, Teodor Bălan (directorul Arhivelor din Cernăuți), Simion Mehedinți, Radu Vulpe etc. Revista belgiană „Irenikon” aprecia Anuarul ca pe o adevărată „tribună de

¹ *In memoriam...*, p. 20-21, 58-59

² *Ibidem*, p. 64

³ *Ibidem*

⁴ *In memoriam...*, p. 25

⁵ *Ibidem*

istorie locală”¹. Pentru a nu-i diminua caracterul școlar și administrativ, Anuarului nu i-a fost modificat titlul, ci doar i s-a adăugat un subtitlu, devenind „Anuarul școlar în slujba cunoașterii regiunii”².

Constantin Turcu a condus, timp de un an, revista „Năzuinți” a Societății de lectură a elevilor liceeni din Piatra Neamț³. Se mai cuvin a fi menționate colaborările la „Calendarul sătenilor”, la ziarele locale „Acțiunea”, „Reformatorul”, „Curentul”, la revistele locale „Apostolul” și „Preocupări didactice”, precum și la „Înfrățirea” (Bacău), „Floarea soarelui” (București), „Revista vremii” (Galați)⁴. Multitudinea de articole și studii de specialitate, răspândite cu generozitate în anii tinereții, au fost adunate ulterior de Constantin Turcu în trei volume, intitulate modest *Preocupări de cultură regională*⁵.

Tot în perioada nemțeană, între 1931 și 1933, Constantin Turcu a funcționat ca bibliotecar al Liceului „Petru Rareș”. A început prin reorganizarea ei sistematică, după modelul Bibliotecii Academiei Române și a continuat cu sporirea numerică și calitativă a publicațiilor. În 1932 a prezentat expoziția de carte rară din patrimoniul bibliotecii, având o largă audiență în toate mediile culturale ale urbei⁶.

Apoi, în intervalul 1935-1940, a absolvit câteva cursuri de specializare:

a. Seminarul Pedagogic Universitar „Titu Maiorescu” din București, conform certificatului nr. 229/15 ianuarie 1935; a obținut media 8,50⁷.

b. Cursurile de Apărare pasivă, organizate de Ministerul Culturii Naționale, pe lângă Inspectoratul Școlar Iași, finalizate cu certificatul nr. 247/18 august 1939;

c. Cursul pedagogic de stenografie și dactilografie organizat de Ministerul Culturii Naționale, pe lângă Academia de Comercială București, potrivit certificatului nr. 233/31 august 1940⁸.

În *Foaia calificativă pe anul 1940-1941*, păstrată la dosarul personal⁹, ca de altfel în toți anii de activitate școlară, a obținut numai

¹ *Ibidem*, p. 9. La o ședință a Academiei Române, în vara anului 1936, anuarul pietrean era dat de exemplu pe țară

² *Ibidem*, p. 25

³ *Ibidem*, p. 86. Dosarul personal, p. 75. Vezi și Constantin Ostap, în *Cimitirul Eternității*, p. 213; *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Enciclopedică, 1978, p. 328

⁴ Dosarul personal, p. 75

⁵ *In memoriam...*, p. 29. Volumele se regăsesc și în Biblioteca DJAN Iași, sub cotele II 1176 (vol. I, 1936, 30 p.), II 1231 (vol. II, 1939, 57 p.), III 4985 (vol. III, 1941, 44 p.)

⁶ *In memoriam...*, p. 25

⁷ Dosarul personal, f. 33

⁸ *Ibidem*, f. 22 v

⁹ *Ibidem*, f. 16

calificativul „foarte bine”¹, fiind caracterizat astfel: „are toate cunoștințele profesionale; are foarte multă pricepere personală; este sânguincios și conștiincios în îndeplinirea serviciului; are o purtare foarte bună în școală și societate”². Tot în dosarul personal se menționează că, în urma concursului din 10 și 11 august 1942, Constantin Turcu a obținut media 9, 67 și a fost încadrat, la 1 septembrie, arhivar principal, conform Ordinului DGAS București nr. 1029/1942³.

*

Dar care era starea Arhivelor din Iași la 1942? Din raportul lui Gh. Ungureanu, datat 24 ianuarie 1942, reiese situația dezastruoasă existentă: „zeci de mii de dosare neinventariate, într-o dezordine de nedescris”, adăpostite în încăperi destul de șubreze la cutremurul din noiembrie 1940⁴.

În cursul anului 1942 au fost aduse din evacuare 2269 de lăzi cu dosare și documente⁵. Acestea necesitau desprăfuire, legarea cu sfoară nouă, înlocuirea etichetelor și așezarea „pe secțiuni”: administrative, bisericești, economice, judecătorești, notariale, de stare civilă, școlare etc.

„Forțele”⁶ implicate în operațiunile mai sus amintite erau salariații Arhivelor: Gh. Ungureanu arhivar șef, Georgeta Fițescu arhivar, Niculai Șendrea arhivar ajutor, Gheorghe Lăzescu registrator, Ștefan Bujoreanu paleograf, Elena Piru paleograf, Ivonne Popovici-Urziceanu paleograf⁷.

Se pare că arhivarului principal, Constantin Turcu, aflat la început de drum, i s-au repartizat alte lucrări de specialitate⁸: inventarierea a 15 pachete (761 u.a.) de la colecția Documente, întocmirea a 500 de fișe pentru familii moldovenești, finalizarea bibliografiei lui Sever Zotta, diferite delegații pentru selecționări de arhive și lucrări de birou mai grele (inventar, buget, corecturi pentru tipar).

Deși lipseau fondurile pentru diurna și transportul pe CFR, necesare supravegherii și coordonării activității de selecționare la creatori, totuși, se poate considera că anul 1942 a fost rodnic: s-au înlocuit cercevelele putrede și geamurile sparte, s-au renovat cinci sobe la birouri, au fost executate ancoraje de fier la pereții crăpați, s-au finalizat reparațiile trotuarului și ale

¹ Fondul personal, mss. nr. 135, 438

² Dosarul personal, f. 16

³ Ibidem, f. 92

⁴ *Arhivele înfruntând vremurile. Mărturii documentare*, Arhivele Naționale ale României, București, 2006, doc. 146, p. 249-251

⁵ *Ibidem*, p. 251. În martie 1941, „ca o prevedere împotriva unor întâmplări neprevăzute”, au fost duse la Găvana și Bascov, județul Argeș, 2300 de lăzi cu dosare. Unele lăzi erau umede, altele au fost plouate în timpul transportului etc.

⁶ Termen consacrat de actualele *Norme Tehnice*

⁷ Vezi „Revista Arhivelor”, 1943, nr. 3, p. 410. Lor li se alăturau, la munca fizică, Vasile Rosmeteniuc și Petre Anghel, oameni de serviciu

⁸ Dosarul personal, f. 111 v

acoperișului. Au fost alocate sume de bani pentru rafturi, scaune, birouri, legarea de cărți, tipărirea unor inventare. Mai mult, salarizarea funcționarilor „s-a făcut demnă de un *institut de cultură* ca Arhivele Statului”¹.

Anii războiului și-au pus amprenta, dureros, pe tezaurul arhivistic al Moldovei. Evacuarea la Săcel², județul Gorj, distrugerea celor patru vagoane la bombardamentul Gării de Nord din mai 1944, reîntoarcerea la Iași, într-un sediu ruinat aproape complet, au constituit momente de grea încercare fizică, materială și morală pentru Gh. Ungureanu și Constantin Turcu. Conform propriilor mărturisiri (făcute într-o perioadă grea a existenței sale)³, din bani proprii, a reparat sumar casa de piatră destinată muzeului „Ion Creangă”; pentru construirea acoperișului la clădirea Arhivelor a împrumutat de la o bancă 300.000 lei; muncea 14-16 ore pe zi ca arhivist, cercetător, contabil, casier, registrator, dactilograf, în săli fără uși, geamuri, fără minime condiții de igienă.

Având convingerea că „acolo unde nu sunt documente, nu este istorie”⁴, s-a adresat lui Aurelian Sacerdoțeanu printr-un raport, datat 10 august 1945, în care prezintă situația arhivelor Moldovei și ale fostei capitale: „... Iașii formează un capitol deosebit de tragic, în această ordine de idei... Nu este prăvălie și tarabă în acest oraș unde să nu se macine zilnic, ca ambalaj, zeci de kilograme de hârtie veche, din arhivă sau din cărți, uneori de excepțională valoare științifică sau artistică”⁵.

Rezoluția pusă de către directorul DGAS București, A. Sacerdoțeanu, era următoarea: „20 august 1945. Este pretutindeni o stare nenorocită, în lipsă de înțelegere de sus până jos. Trebuie să luptăm pentru schimbarea ei”⁶.

În intervalul 1945-1960, la Arhivele Statului Iași s-a preluat o cantitate impresionantă de dosare, aproximativ 464.000, comparativ cu existentul (630.000 u.a.). Trebuie să menționăm completarea fondurilor administrative (Prefectura județului Iași, 1900-1949; Primăria municipiului Iași, 1905-1949; Rezidența Regală a ținutului Prut, 1938-1949); judecătorești (Parchetul General al Curții de Apel Iași, 1892-1949; Tribunalul Militar Iași), școlare, economice (Camera de Comerț și Industrie Iași, fabricile naționalizate, etc.), culturale. Biblioteca documentară și-a sporit zestrea cu 5.163 cărți (existente, 7802) și 596 de periodice (149, în evidență până la 1944). Datorită varietății de conținut a materialului

¹ *Revista Arhivelor*, 1943, nr. 2, f. 414

² D. Ivănescu, *Mihai Costăchescu. Corespondență*, Editura Junimea, Iași, 2003, nr. 357, p. 367-368

³ Fondul personal, ms. 135, f. 44-45

⁴ *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 291

⁵ *Ibidem*, p. 292

⁶ *Ibidem*, doc. 167, p. 290

documentar, s-au înființat, în 1952, noi colecții arhivistice: Planuri și hărți, Manuscrise, Stampe și fotografii¹.

Pe baza materialului documentar studiat/cercetat², putem afirma că activitatea arhivistului Constantin Turcu s-a desfășurat pe mai multe coordonate. Principala activitate a constituit-o, chiar și în anii grei ai războiului, activitatea de depozit: „aranjarea arhivei”, adică fondarea documentelor, a dosarelor, ordonarea și inventarierea lor; transcrierea de documente („grele și foarte grele”), manuscrise, cu mult peste normele stabilite astăzi și colaționarea materialelor, „alegerea” dosarelor pentru legatorie și întocmirea evidenței acestora; rearhivarea documentelor și a dosarelor cercetate, întocmirea de fișe cronologice și tematice, pe diferite domenii, pentru alcătuirea fișierelor de la sala de studiu. Având o bogată experiență, încă de pe băncile școlii, a coordonat și executat direct lucrările „de birou” (secretariat): înregistrarea și expedierea corespondenței oficiale³, eliberarea certificatelor de studii, de stare civilă, întocmirea rapoartelor de activitate și a statelor de salarii, întocmirea dosarelor pentru achizițiile de documente, lucrările de contabilitate, inventar și recensământ etc.

Apoi, un procent semnificativ din timpul de lucru era destinat selecționării arhivei la creatorii de pe întreg cuprinsul Moldovei: prefecturi, primării, judecătoria, tribunale. Delegatul ori delegații Arhivelor Statului Iași se deplasau destul de greu și pe speze proprii adeseori (deconturile se efectuau cu mare întârziere, iar permisul de liberă circulație pe CFR, solicitat cu insistență, prin DGAS București, nu s-a acordat niciodată, cel puțin pe timpul activității lui C. Turcu), la solicitările instituțiilor, având în vedere împlinirea termenului de 30 de ani⁴ pentru predarea documentelor de interes istoric la Arhivele Statului.

Mai aveau loc „descinderi” în teritoriu și atunci când se primeau semnale despre distrugeri de arhive vechi, considerate total nefolositoare (paleografia chirilică nu mai putea fi înțeleasă de funcționarii instituțiilor administrative) sau „corpuri delict” la Justiție⁵.

În Iași, atenția lui C. Turcu era îndreptată către instituțiile de învățământ și cultură: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Liceul Internat, Liceul Național, Societatea de Medici și Naturaliști (cu Muzeul de Științe Naturale), Uniunea Scriitorilor – filiala Iași etc.

¹ Gh. Ungureanu, *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului de la Iași, cu materiale documentare, în ani regimului de democrație populară*, în „Revista Arhivelor”, 1960, nr. 2, p. 15-28

² Fondul personal, mss. nr. 7, 10, 26, 56, 65, 78, 87, 91, 94, 119, 135, 248, 254, 303, 314, 380, 407, 421, 425, 438 și dosarul personal nr. 64, filele 104, 106, 110, 111

³ Ordine de la Ministerul Culturii și DGAS, adrese de la diferite autorități, petiții (solicitări) pentru cercetare de informații istorice

⁴ Termen prevăzut de Legea Arhivelor Naționale din 1925

⁵ *Arhivele înfruntând vremurile*, p. 291

Rapoartele de teren sunt diferite ca mărime și conținut, dar urmăresc cu atenție condițiile de păstrare, modul de ordonare și inventariere a dosarelor, criteriile folosite în prelucrarea arhivistică, gradul de pregătire a arhivarului, modalitatea de implicare a autorităților pentru buna desfășurare a activității de preluare a arhivei istorice și de transportare, în stare optimă, până la sediul Arhivelor din strada Golia nr. 10.

Aici, în zilele de lucru, ce se prelungeau frecvent până spre orele 22.00, C. Turcu a mai îndeplinit și alte cerințe ale conducerii direcției sau imperative ale societății, precum: locțiitor al șefului, primirea delegațiilor oficiale și ale grupurilor de vizitatori din țară și străinătate, custode de după-amiaza al sălii de studiu, coordonatorul practicii studenților de anul IV ai Facultății de Istorie din Iași, supravegherea lucrărilor de reparații la sediul Arhivelor. Adeseori s-a implicat direct la cărat rafturi și piese de mobilier, la ales cărămidă etc.

Dar, ceea ce l-a definit ca arhivist, conferindu-i prestigiu și aprecierea forurilor academice, a fost pasiunea pentru cercetarea documentelor, valorificarea bogăției informațiilor, de cele mai multe ori inedite, prin studii, articole sau simple note privitoare la trecutul neamului românesc și al instituțiilor României moderne.

Lucrările arhivistice au văzut lumina tiparului, în cele trei volume ale *Îndrumătorului în Arhivele Statului Iași*. În volumul I (1947), contribuția lui C. Turcu se rezumă la capitolele *Inventarul pergamentelor de la Arhivele Statului Iași (1399-1793)* și *Ceva despre biblioteca Arhivelor Statului Iași*. În cel de-al doilea volum (1956) autorul dovedește o foarte bună cunoaștere a instituțiilor epocii moderne ale Moldovei, semnând prezentările de fonduri pentru *Hătmânia Moldovei (1825-1832)*¹, *Societatea pentru învățătura poporului român*², *Departamentul Pricinilorm Străine (1824-1832)*. Urmează câteva studii rămase de referință: *Observații asupra catagrafiei sudiților din Moldova (1824-1825)*³, *Contribuții la cunoașterea Arhivelor până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*⁴, precum și *Prezentări de unități arhivistice: tertip, condica de expediție, condica „nastolnoi reghistru”*.

Și în volumul al III-lea al *Îndrumătorului* (1959) întâlnim numele lui C. Turcu în colectivul de autori⁵, fără a se menționa contribuția fiecăruia, așa cum se obișnuise la volumele precedente. Cu toate acestea, confruntând conținutul volumului cu manuscrisele păstrate în fondul personal, am reușit

¹ Fondul personal, ms. 61

² *Ibidem*

³ *Ibidem*, ms. 15

⁴ *Ibidem*, ms. 261

⁵ Coordonatorul volumului II era Gh. Ungureanu. Ceilalți coautori sunt: Virgil Apostolescu, Gh. Balica, Gh. Dumitrașcu, Aurel Gheorghiu

sa identificăm textele redactate de C. Turcu: *Secretariatul de Stat*¹, *Divanul Domnesc*², *Parohia Golia*³, *Universitatea populară din Ungureni și Școala Normală Superioară*⁴.

Din pricina Timpului, neiertător cu muritorii cei mai destoinici, au rămas nepublicate două prezentări: *Colecția „Litere – Gh. Asachi”*⁵ și fondul *Frontul Renașterii Naționale*⁶.

Datorită faptului că avea cunoștințe temeinice de paleografie chirilică, s-a implicat în descifrarea și transcrierea documentelor din secolele XVI-XVIII, iar experiența atâtor încercări dificile ale scrisului de secol XIX l-au determinat pe C. Turcu să transmită, deopotrivă contemporanilor și urmașilor, câteva îndrumări prețioase adunate sub titluri precum: *Tălmăciri de cuvinte vechi pentru uzul paleografului*⁷, *Din viața cuvintelor*⁸, *Cuvinte și expresii vechi*⁹, *Din viața cuvintelor. Material arhivistic în slujba lingvisticii*¹⁰. În final, a fost alcătuit un *Dicționar al cuvintelor vechi*¹¹ (autori Const. Turcu și Gh. Ungureanu), în care se regăsesc aprox. 476 cuvinte, cu explicații pertinente și trimiteri la materialul arhivistic corespunzător.

În istoria Arhivisticii românești, anul 1951 reprezintă un moment important, prin faptul că atunci au fost înființate 18 direcții județene ale Arhivelor Statului. Bun cunoscător al realităților timpului, C. Turcu a întocmit un amplu studiu, intitulat *Principii de organizare ale Arhivelor Statului*, în finalul căruia prezenta direcțiile de dezvoltare ale sistemului: „Extinderea unei rețele arhivistice peste toată țara; Organizarea temeinică a tuturor unităților arhivistice; Introducerea unei metode științifice de lucru (sala de studiu); Crearea unui corp select al arhiviștilor; Adunarea, selecționarea, clasarea și facerea evidenței științifice a întregului material; Păstrarea lui în cele mai bune condiții; Crearea instrumentelor de lucru pentru o intensă folosire în toate problemele istorice și științifice; Baza materială: salariați, dotare, achiziții, deplasări”¹².

¹ Fond personal C. Turcu, ms. 511

² *Ibidem*, ms. 125

³ *Ibidem*, ms. 260

⁴ *Ibidem*, ms. 438

⁵ *Ibidem*, ms. 77

⁶ *Ibidem*, ms. 80

⁷ *Ibidem*, ms. 4

⁸ *Ibidem*, ms. 20

⁹ *Ibidem*, ms. 46

¹⁰ *Ibidem*, ms. 58

¹¹ Vezi Loredana Marian, *Utilitatea glosarului ca instrument de informare științifică*, în „Revista Arhivelor” nr. 1-2/ 2005, p.93-94

¹² Fond personal C. Turcu, ms. 87, f. 18

Pentru ridicarea profesională a salariaților Arhivelor Statului Iași, precum și a personalului desemnat cu munca de arhivă la instituțiile creatoare de documente (la care s-au adăugat, pe timpul practicii, studenții Facultății de Istorie din Iași), a inițiat și condus seria de lecții teoretico-profesionale (1952-1954) pentru aprofundarea unor probleme de istorie și a științelor auxiliare ale acesteia: *Ce este Arhivistica?*¹ și *Despre colecții arhivistice*¹, *Norme pentru organizarea Cancelariei moldovenești în a doua jumătate a secolului XVIII*², *Vechile instituții românești din Moldova și Țara Românească până la Regulamentul Organic*³, *Despre Arhivistică și Diplomatică*⁴, *Cronologia*⁵, *Clasare și arhivare*⁶, *Folosirea multilaterală a materialelor documentare*⁷, *Cele mai vechi documente românești din veacul XVI*⁸, *Împotriva pseudo-științei și a prezotismului*⁹.

Tot la capitolul „Teorie arhivistică” mai pot fi amintite lucrările: *Ordonarea, fișarea și inventarierea materialelor documentare create înainte de punerea în aplicare a Nomenclatorului*¹⁰; *Îndrumări bibliografice în sprijinul muncii arhivistice*¹¹; *Arhiviștii în publicistica istorică de azi*¹². Din păcate, acestui din urmă material îi lipsește tocmai anexa, care trebuia să cuprindă numele tuturor arhiviștilor cunoscuți în publicistica românească.

Dintre numeroasele studii și articole, de istorie și arhivistică, doar șapte au fost publicate în „Revista Arhivelor”¹³. La capitolul *Arhivistică* figurează numai două titluri: *În legătură cu condicile „Asachi”*¹⁴ și *Îmbogățirea depozitelor Arhivelor Statului din Iași cu materiale documentare în anii 1960 și 1961*¹⁵.

Activitatea științifică din cadrul Arhivelor Statului Iași este completată de susținerea a numeroase conferințe și prelegeri la Casa Armatei, ARLUS, Societatea de Științe Istorice și Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” etc. Apoi, prin organizarea de expoziții, generale sau tematice, cu documente originale din tezaurul arhivistic ieșean. Trebuie să menționăm efortul său, material și uman, pentru întemeierea și

¹ *Ibidem*, ms. 119

² *Ibidem*, mss. 6 și 261

³ *Ibidem*, mss. 7, 65 și 527

⁴ *Ibidem*, ms. 87

⁵ *Ibidem*, mss. 87 și 83

⁶ *Ibidem*, ms. 87

⁷ *Ibidem*, ms. 91

⁸ *Ibidem*, ms. 86

⁹ *Ibidem*, ms. 437

¹⁰ *Ibidem*, ms. 78

¹¹ *Ibidem*, ms. 91

¹² *Ibidem*, ms. 303

¹³ Cf. Mioara Tudorică, *op. cit*

¹⁴ „Revista Arhivelor”, 1947, nr. 2, p. 375-377

¹⁵ „Revista Arhivelor”, 1961, nr. 2, p. 210-222

funcționarea, în curtea bisericii Golia, a Muzeului memorial „Ion Creangă” Iași. Acest muzeu își avea sediul în casa unde a locuit Ion Creangă timp de șapte ani¹. Dispunea de trei încăperi spațioase, luminoase, iar vitrinele cu expozate fuseseră minuțios gândite și analizate, pentru a se putea expune cât mai multe din documentele referitoare la viața și activitatea scriitorului. C. Turcu spera ca, în timp, muzeul să devină un Institut de cercetări documentare „Ion Creangă”².

A fost membru activ în Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie Iași, la Societatea de Bibliografie, Societatea de Științe Istorice și Filologice, la Societatea pentru Studii Orientale³.

În anul 1950 cercetătorul C. Turcu a fost „chemat” colaborator la filiala Iași a Academiei RPR⁴. Curând, datorită capacității intelectuale remarcabile și a bogatei activități publicistice, a devenit șef de sector la Istoria modernă a României.

În intervalul 1950-1963 a publicat 40 de lucrări în reviste prestigioase, precum: „Studii și Cercetări Istorice”, „Studii și articole de istorie”, „Analele Moldovei”, „Arhiva Românească”, „Biserica Ortodoxă Română”, Buletinul Institutului de filologie „Al. Philippide” Iași, „Hrisovul”, „Neamul Românesc”, „Moldavia”, „Cronica”, „Curentul literar”⁵ etc.

Tematica scrierilor sale este extrem de variată: istorie, lingvistică, istorie literară, istoria culturii, a școlii, a bibliotecii, a tiparului și a așezămintelor religioase, monografii de sate, cercetări economice, statistice, mineralogice, istoria vechilor instituții, culegeri de documente privitoare la evenimentele marcante ale istoriei locale și naționale, toponimie. Majoritatea studiilor și articolelor, bazate pe cercetarea documentelor de arhivă, prezintă istoria ținutului Neamț, a târgului Piatra, precum și a localităților Brănișteni, Hangu, Izvorul Alb, Cheile Bicazului, Valea Albă. Prin analiza toponimelor Valea Albă și Ceahlău, a demonstrat „autohtonía românească”, deci vechimea populației românești pe aceste meleaguri⁶. A fost preocupat și de istoria școlilor rurale⁷, a schiturilor și mănăstirilor¹ din

¹ Această construcție din piatră, adosată zidului de incintă al mănăstirii Golia și construită în stilul bolților negustorești orientale (asemănătoare cu așa numita „Casă Dosoftei”), fusese restaurată recent de către Comisia Monumentelor Istorice.

² Fondul personal, ms. 61

³ Vezi *Enciclopedia istoriografiei românești*, coord. Șt. Ștefănescu, București, 1978, p. 328; Constantin Ostap, în vol. *Cimitirul Eternitatea*, Iași, 1995, p. 213

⁴ Fondul personal, ms. 438. Până în 1950, el publicase deja 29 de lucrări, în Anuarul Liceului „Petru Rareș”, în „Buletinul Institutului de Filologie Română” (1944-1945), „Anuarul Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol””, (1948)

⁵ Fondul personal, ms. 368

⁶ Fondul personal, mss. 304 și 375

⁷ Fondul personal, mss. 109, 157, 402

amintitul județ: Cerebuc, Sihastru/Sahastru, Neamț, Agapia (cu școala de desen și pictură a lui Nicolae Grigorescu), statistica locuitorilor din ținutul Neamț, pentru întocmirea căreia a transcris cataografiile existente la Arhivele Statului. Să mai amintim elaborarea monografiei localității Săvinești², cu titlul adaptat, potrivit cerințelor timpului: *Platforma industrială de la Săvinești și împrejurimi. Monografie istorico-economică*.

Nu putem încheia „capitolul” dedicat *cercetătorului* C. Turcu fără a menționa, fie și în treacăt (pentru economia de spațiu), contribuțiile sale originale în domeniul arhivisticii și al istoriei³. Pentru prima dată a pus problema existenței unei curți a lui Ștefan cel Mare la Piatra Neamț; a stabilit data exactă a începutului domniei lui Ștefan Tomșa II; a scris despre domnia de o zi a lui Scarlat Callimachi în Moldova (1806)⁴; a clarificat ce era *posada*⁵, ce însemna *seliștea*⁶, cine erau *căpătăierii*⁷ și condițiile existenței sudiților; a scris despre cea mai veche casă de comerț din Iași (1679) și despre cele mai timpurii documente statistice moldovenești (1591, Petru Șchiopul).

Referitor la campania lui Mihai Viteazul în Moldova a relevat informații prețioase despre acțiunea politică și militară a voievodului⁸. Apoi a publicat *Știri noi despre Iașii anului 1848 în câteva scrisori contemporane*⁹. Până în prezent, a rămas unicul biograf al lui J.A. Vaillant (1804-1886), autorul cărții *La Roumanie*, apărută în trei volume. Revoluționarul francez a fost impresionat de frumusețea ținutului Neamț și a descris, pentru un prieten îndepărtat, o nuntă țărănească din nord-vestul Moldovei, la 1841¹⁰. În 1947, C. Turcu a demonstrat faptul că Daniil Sihastru nu este doar un personaj legendar, arătând că piatra de mormânt a acestuia se află în biserica mănăstirii Voroneț¹¹. O contribuție mai puțin cunoscută se referă la întregirea inscripției de pe cunoscuta monedă (*akcea*) emisă de Ioan vodă cel Cumplit (1572-1574). În monografia consacrată acestui voievod, Dinu C. Giurescu recunoștea meritul lui C. Turcu, chiar dacă ulterior, în *Tratatul de istorie a românilor* i-a omis numele¹².

¹ Fondul personal, mss. 32 și 267

² Fondul personal, mss. 192, 304, 313, 403

³ Fondul personal, ms. 438. Chiar autorul oferă o asemenea listă, parțială

⁴ Fondul personal, mss. 19 și 281

⁵ Fondul personal, ms. 74. Definește „posada” ca instituție financiară din veacul XV

⁶ Fondul personal, mss. 106, 148, 327. Studiu dedicat vieții țărănești din secolele XVI-XVII

⁷ Fondul personal, mss. 127, 134. Căpătăierii sunt definiți ca o categorie fiscală țărănească

⁸ Fondul personal, mss. 14, 15. Vezi și volumul *In memoriam...*, p. 18b; Articolul a fost publicat, *in extenso*, în „Studii și Articole de Istorie”, 1957, nr. 2, p. 77-94

⁹ Fondul personal, mss. 187, 413

¹⁰ Fondul personal, ms. 154

¹¹ Fondul personal, mss. 27, 189, 267. Articolul a fost publicat în „Studii și cercetări istorice”, XX, 1947, p. 246-260, fiind apreciat de Al. Boldur și C.C. Giurescu

¹² *In memoriam...*, p. 18

În anul 1963, după 22 de ani de activitate rodnică, Vârsta și-a cerut tributul, iar Const. Turcu a ieșit la pensie. De la Arhivele Statului și de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”.

N-a părăsit însă breasla cercetătorilor sau pe cea a publiciștilor; a continuat, cu aceeași pasiune, munca de o viață. Într-o scrisoare din 23 martie 1973 îi scria lui Ion Chelcea: “Mă întrebi ce am mai tipărit? Câteva lucruri mărunte în „Anuarul” de lingvistică și cel de istorie de aici, un articol în „Almanahul turistic” pe 1971, altul mai mărișor în “Studia bibliologica” și un număr de articole în “Mitropolia Moldovei și Sucevei”. Gata de tipar am o istorie a școalelor sătești din Moldova (sec.XVI-1830), alta despre comerțul și circulația cărților în Țările Române (sec.XVIII) și sub tipar „Dicționarul istoric românesc” la care colaborez cu alți 30 de cercetători”¹.

După pierderea celor doi prieteni foarte apropiați, Gheorghe Teodorescu Kirileanu în 1953 și Mihai Costăchescu în 1960, a fost greu încercat în 1976 prin decesul, prematur, al soției sale, Aurora. Deși toți prietenii și cunoscuții i-au fost alături, singurătatea s-a transformat în povară. Scria, în 18 iunie 1976, tot lui Ion Chelcea: „Acum sunt singur și îndurerat și copleșit de îndatoriri casnice...Trebuie să fac totul singur. Îmi continui și munca de cercetare, care singură îmi ține gândurile în frâu”².

Se pare că durerea pierderii soției și greutățile vieții solitare i-au agravat afecțiunea la stomac, neglijată ani de-a rândul și i-au grăbit sfârșitul³. În vara anului 1980 se alimenta greu, avea dureri foarte mari și ajunsesse la 50 de kilograme⁴. La insistențele prietenilor a apelat la un medic, dar era prea târziu. În scrisoarea de bun rămas, adresată prietenului Victor Andrei, scria: „E tragic acest sfârșit de viață și scump plătit de suferință multă. Dar asta a fost soarta și nu poți face altfel”⁵. Apoi și-a pus ordine în hârtii și a donat, Arhivelor Statului Iași, colecția prețioasă. Se spune că a urcat la etajul doi, a așezat cutiile pe rafturi și a exclamat, gânditor: „Rămâne ceva și după mine !”⁶.

Într-adevăr, Constantin Turcu a lăsat posterității un *fond personal* extrem de bogat: 603 u.a. manuscrise, aprox. 10 m.l. (le-am inventariat, personal, în 1999) și corespondența primită de la 555 persoane.

Printre corespondenți se regăsesc personalități ale științei și culturii românești: Const. Angelescu, Teodor Balan, Ștefan Berechet, Gh. Bezviconi, Alex. Boldur, Gh. Buzatu, Petru Caraman, Ion Chelcea, Petru

¹ *Ibidem*, p. 37

² *Ibidem*, p. 38

³ S-a stins din viață la 30 noiembrie 1980. A fost înmormântat la cimitirul „Eternitatea” Iași. Vezi Const. Ostap, *op. cit.*, p. 213

⁴ *In memoriam...*, p. 23

⁵ *Ibidem*, p. 30

⁶ *Ibidem*, p. 55

Comarnescu, Const. Ciopraga, Cella Delavrancea, Gh. Ghibănescu, C.C. Giurescu, Arthur Gorovei, Ștefan S. Gorovei, Mihai Guboglu, Iorgu Iordan, Simion Mehedinți, Ovidiu Papadima, Augustin Z. N. Pop, Sextil Pușcariu, Radu Rosetti, Aurelian Sacerdoțeanu, August Scriban, Dan Simonescu, I. E. Torouțiu, A. Tzigara-Samurcaș, Neculai A. Ursu, Emil Vârtosu, Nestor Vornicescu, Radu Vulpe, Alex. Zub, Sever Zotta¹.

Dintre prietenii și colaboratorii apropiați, consemnăm pe: Rodica P. Anghel, Gh. Băileanu, Const. Botez, Const. Bobulescu, Teodor Burada, Cicerone Călinescu, Remus Caracaș, Mihai Costăchescu, Jean Ciută, D-tru Dugan, Gh. Duzinchevici, Gh. Galinescu, Valentin Georgescu, Ilie Gheorghită, Alex. Gonța, D-tru Ivănescu, George Juvara, Gh. Teodorescu-Kirileanu, Paul Mihail, Const. Matasă, Eugen Neculau, Paul Păltânea, Scarlat Porcescu, Aurel Sava, Ion Simionescu, C. A. Stoide, Emilian Țopa, Const. Vorel, Ariton Vraciu².

Constantin Turcu a fost un riguros practicant al genului epistolar. Alegea cu grijă hârtia veche, densă, scria mărunț, caligrafic și încheia, de cele mai multe ori, cu un P. S. plin de conținut, cu observații științifice utile.

La biblioteca documentară a DJAN Iași au rezistat Timpului doar 30 de titluri, adică mai puțin de jumătate din totalul publicațiilor semnate C. Turcu, iar majoritatea lor sunt rodul cercetării istorice aplicate, pe documente de arhivă inedite.

Așa a rămas și în amintirea prietenilor, ca un mare iubitor al istoriei neamului românesc, cercetător harnic și neobosit, publicist modest. Strângea cu pasiune documente și le studia cu un sever spirit critic, scotocea fără răgaz în fondurile arhivistice după informații noi, dar nicidecum senzaționale, ori pentru a-i ajuta pe numeroșii solicitanți din diverse colțuri ale Moldovei istorice. Toți cei interesați de istoria locurilor natale se bucurau de atenția și sprijinul său, cu toți se purta la fel, cu o înțelegere și o atenție rar întâlnite.

Coordonatele existenței sale au fost cinstea, munca, spiritul de ajutor, respectul omului și al naturii, prietenia. Se bucura enorm la apariția unei cărți valoroase. Îi făcea publicitate și o cumpăra în mai multe exemplare (cu sacrificii materiale, firește) pentru a le trimite, în dar, prietenilor fără posibilități de procurare. Apoi a contribuit la redactarea și tipărirea operei „Nibelungii” în traducerea profesorului V. A. Trifu, din limba germană³. De asemenea, a susținut editarea unei alte cărți, a prof. Sidonia Hogaș, cu amintiri despre tatăl său, scriitorul Calistrat Hogaș⁴.

¹ Fondul personal, inventar nr. 1963.

² *Ibidem*.

³ *In memoriam...*, p. 21.

⁴ *Ibidem*. Vezi și corespondența din fondul personal, nr. 2241-2265.

Printre multiplele sale preocupări s-a numărat și evocarea „oamenilor de ispravă”¹, deopotrivă contemporani sau trecuți în nemurirea Istoriei: Petru Sălăgeanu², Const. Giurescu³, pictorul Lascăr Daniel⁴, Eugen Neculau⁵, Preotul Vasile Vasiliu⁶, fostul profesor Gavril Galinescu⁷, Const. Bobulescu⁸, Ion Bianu⁹, Al. Odobescu¹⁰, Ion Ghica¹¹, Panaite Popovici, etc. Dar, cei mai apropiați sufletului său, au rămas Mihai Costăchescu, Gheorghe Teodorescu Kirileanu¹², D-tru Stăhiescu, George Juvara. Este memorabilă prietenia lor devotată, timp de câteva decenii, pe care o putem surprinde în corespondență și în lucrările închinată memoriei lor.

Deși am căutat asiduu, n-am găsit între documentele ieșene, nici o fotografie a lui C. Turcu. Singura mărturie a chipului său trist și mereu preocupat de ceva anume rămâne, ca o ironie a sorții, fotografia publicată de Const. Ostap în *Cimitirul Eternitatea*. Se poate observa cu ușurință privirea sa caldă și ne putem închipui doar construcția sa delicată, firavă, nu prea înaltă. Aurel Leon completa, în 1982, portretul de mai sus: „plimba, cu pași mici, o servietă mare, plină cu documente, cărți, scrisori, ziare...”¹³.

În încheierea evocării noastre, am încercat un mic exercițiu de imaginație: aidoma modelului universitar, să dau, câtorva săli din Arhive, numele unor arhiviști recunoscuți în mediul academic ieșean. Dacă pentru biblioteca documentară am ales, cu ușurință, numele Virginiei Isac, iar la sala de studiu doar „Rodica P. Anghel” se potrivește cel mai bine, lui Constantin Turcu nu i-am aflat locul. Probabil, datorită prea multor direcții de lucru și cercetare sau, poate, firea sa modestă și discretă l-a condus, mereu, spre un colț retras și liniștit, necunoscut nouă... Cert este că devotamentul și dragostea pentru locurile natale i-au fost recunoscute, iar, de curând, Centrul de lectură și informare al bibliotecii județene „G.T. Kirileanu” din Piatra Neamț poartă numele „Constantin Turcu”.

În concluzie, avem convingerea că modelul oferit de Constantin Turcu, acela de arhivist și cercetător, rămâne un deziderat greu de atins, întrucât imperativele societății românești s-au modificat radical, comparativ cu perioada postbelică în care a strălucit personajul nostru de excepție.

¹ *Ibidem*, p. 36.

² Fondul personal, ms. 7.

³ *Ibidem*, ms. 15.

⁴ *Ibidem*, ms. 25.

⁵ *Ibidem*, ms 150, 383.

⁶ *Ibidem*, ms. 19.

⁷ *Ibidem*, mss. 291, 360.

⁸ *Ibidem*, ms. 445.

⁹ *Ibidem*, ms. 481.

¹⁰ *Ibidem*, ms. 467.

¹¹ *Ibidem*, ms. 468.

¹² Pentru mai multe informații vezi Const. Bostan, *G. T. Kirileanu sau viața ca o carte. Mărturii inedite*, București, 1985 și Ioana Burlacu, *G. T. Kirileanu. 100 de ani de la naștere*, în *Revista Arhivelor* nr. 2/ 1972, p. 259-270.

¹³ *In memoriam...*, p. 84.

DUMITRU MĂRTINAȘ

„... Un om cinstit și erudit, un om de o conduită profesională fără reproș, un om drept, cu un desăvârșit simț moral. Puține lucrări științifice îngăduie cititorului să-i facă un portret autorului. Această lucrare a lui Mărtinaș (Originea ceangăilor din Moldova), ridicându-se împotriva unor teze unanim acceptate, ridicându-se cu amărăciunea și obida celui ce se vede neînțeleș chiar de ai săi, demontând metodic - sine iura et studio - monumentul neadevărului, scornit adeseori din rea credință mai mult decât din neștiință ...”.

(Prof. Ion Coja)

ISSN 1842 - 4864

